

Історія Релігій

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

Е. В. Бистрицька, І. С. Зуляк

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ: ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/1884 від 19.10.2002 р.)

Тернопіль
Астон
2003

Історія релігії: Збірник документів і матеріалів / Упорядники:
Е. В. Бистрицька, І. С. Зуляк. – Тернопіль: Астон, 2003. – 524 с.

Рецензенти:

М. М. Алексієвцев, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри нової і новітньої історії і методики викладання історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

М. М. Закович, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри культурології Київського Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова;

П. Л. Яроцький, доктор філософських наук, професор старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

Науковий редактор:

Л. О. Филипович, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

У збірнику вміщено основні матеріали і документи з історії релігії від стародавніх часів до сьогодення. Вони висвітлюють особливості релігійних вірувань давніх цивілізацій, витоки і розвиток християнства на українських землях від язичництва періоду Київської Русі, пізнього середньовіччя, нового і новітнього часу.

До збірника увійшли матеріали, що висвітлюють суперечності релігійного життя в умовах тоталітаризму, національного відродження, шляхи розвою християнства в Україні доби розбудови державної незалежності.

Збірник відповідає вимогам програмних курсів вищих навчальних закладів «Релігієзнавство» та «Історія релігії». Містить 15 розділів і майже 200 документів і матеріалів.

Для викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів. Буде корисний усім, хто цікавиться історією релігій.

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/1884 від 19.10.2002 р.)

ЗМІСТ

Передмова	11
РОЗДІЛ 1.	
БУДДИЗМ – РЕЛІГІЯ СЕРЕДИННОГО ШЛЯХУ	19
Дхаммапада	19
101 дзенська історія	28
РОЗДІЛ 2.	
РАНЬОХРИСТИЯНСЬКІ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА	45
Йосиф Флавій. «Іудейські старожитності»	45
Історія Якова про народження Марії	46
Євангеліє дитинства	54
Євангеліє від Фоми	58
Апокаліпсис Петра	67
Дидахе («Вчення дванадцяти апостолів»)	69
Герма (Hermas) «Пастир»	71
РОЗДІЛ 3.	
КОРАН - СВЯЩЕННА КНИГА МУСУЛЬМАН	75
1 Открывающая книгу	75
2 Корова	75
4 Женщины	78
5 Трапеза	93
8 Добыча	104
22 Хадж	109
24 Свет	114
61 Ряды	120
65 Развод	121
РОЗДІЛ 4.	
ДОБА ДАВНІХ РЕЛІГІЙ. ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ	
УКРАЇНИ-РУСІ	123
Геродот про культуру, звичаї, вірування і побут скіфів	123
Геродот про захист скіфами своєї культури від чужоземних впливів	128
Гіппократ про культуру, спосіб життя і звичаї скіфів (V ст. до н. е.)	130
Страбон про культуру та особливості побуту скіфів	131

Миколай Дамаський про спосіб життя та звичаї скіфів (I ст. до н. е.)	131
Клятва херсонесців.....	132
Прокопій про державу, культуру, вірування, та побут східних слов'ян (V ст.)	133
Маврикій про культуру східних слов'ян (VI ст.)	134
Із «Книги дорогоцінних скарбів» Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даства про культуру слов'ян (30-ті роки X ст.)	135
Синопис (Поганські боги).....	138
Колядки	140
«Повість временних літ» (про культуру та звичаї східних слов'ян)	142
Про мораль щодо місця та ролі жінки в Київській Русі	143
«Руська Правда» Ярослава Мудрого про шлюб і сім'ю	144
Володимир Мономах. «Молитва»	145
Витоки слов'яно-руської писемної культури	146
Визнання християнської віри київським князем Володимиром і його охрещення	151
Хрещення Київської Русі (988 р.)	152
Ставлення князя Володимира Великого до книжних знань	153
Ярослав Мудрий і храмове будівництво в Київській Русі	153
Лист Володимира Мономаха до Олега Святославича	154
Князь Володимир Васильович і розвиток духовної культури в Галицько-Волинській державі.....	157
Із апокрифічної повісті про ходіння Богородиці по муках	158
«Варлаам та Йосааф»	166
Літопис Руський з Богом починаєм. Отче, благослови	168
Києво-Печерський патерик	174
Іларіон Київський «Слово про Закон і Благодать».....	182
«Повчання Володимира Мономаха своїм дітям»	200
Оповідання (казаніє) про вбивство св. князів Бориса та Гліба	204
Кирило Туровський. «Слово Кирила, недостойного монаха, по Великодню...»	205
«Житіє Ольги»	208
Димитрій Туптало. «Житіє Володимира»	216
«Повідання про святих князів Бориса та Гліба»	229

РОЗДІЛ 5. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XIV – СЕРЕДИНА XVII СТ.).....

Пільги татарських ханів православної церкви (1313 р.)	239
З післямови до львівського видання «Апостола» (1574 р.)	239
Статут Львівського братства. З листа Антиохійського патріарха Іоакима (1586 р.)	241
Лист братчиків міста Вільно Львівському братству про культурні зв'язки між ними (1588 р.).....	242
Ерїх Ляссота про зовнішній вид Києва (1594 р.)	243
Артикули, що належать до з'єднання з Римською Церквою.....	244
Осудження Брестської церковної унії на православному соборі (1596 р.)	250
Мелетій Смотрицький. «Тренос».....	251
Герасим Смотрицький. «Ключ Царства небесного»	259
Іван Вишенський. «Послання до вищого українського духовенства, прийнявшого унію»	275
Іван Вишенський. «Викриття диявола-світодержця»	277
Іван Вишенський. «Тобі, котрий мешкає...»	281
Іван Вишенський. «Вельможним їхнім милостям панам...».....	285
Жуковський Аркадій. «Петро Могила й питання єдності церков»	292
Із привілея короля Владислава IV про передачу Новгород-Сіверського Спаського монастиря ордену єзуїтського колегіуму, школи і костела в Новгород-Сіверську (1653 р.)	330
Як відбуваються українські весілля (середина XVII ст.)	331
Великодні обряди в Україні (середина XVII ст.).....	332

РОЗДІЛ 6. ЦЕРКВА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XVII–XVIII СТ.)

Універсал гетьмана Мазепи про підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу (1690 р.)	334
Із універсалу гетьмана Мазепи про підтвердження прав Київської митрополії на озеро Расин і Бабин під Козельцем (1694 р.)	334
Уривок із жалуваної грамоти Петра I Київській духовній академії (1701 р.)	334
Із акту комісії про спадок гетьмана Івана Мазепи (1709 р.)	335

Із указу Петра I про встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні (1720 р.)	337
«Пішохідця Василя Григоровича Барського ... мандрівка до святих місць, що знаходяться в Європі, Азії й Африці, почата 1723 року, а закінчена 1747 року, ним самим описана»	337

РОЗДІЛ 7.

СТАНОВЛЕННЯ, ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ

УАПЦ (1917–1930)	347
Виступ міністра ісповідань Олександра Лотоцького про необхідність автокефалії Української церкви	347
Проголошення автокефалії Української Православної Церкви	349
Заява митрополита Василя Липківського до уряду УРСР	353
Проект резолюцій надзвичайного церковного собору (січень 1930 р.) про ліквідацію УАПЦ	357
Митрополит Василь Липківський про ліквідацію УАПЦ	361

РОЗДІЛ 8.

ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ

(20–30-ті ХХ ст.)	363
Постанова Ради Народних комісарів УСРР про відокремлення церкви від держави (3 серпня 1920 р.)	363
Звіт про роботу комісії ВУАН для вивчення коштовностей, що були вилучені із церков та молитовних будинків	363
Із постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР про визнання території Києво-Печерської Лаври державним історико-культурним заповідником і перетворення її у Всеукраїнське музейне містечко	364
ІНСТРУКЦІЯ Про порядок вилучення церковних цінностей, які знаходяться в ужитку груп віруючих	364
ПОСТАНОВА Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим»	366
Послання святішого патріярха Тихона про допомогу голодуючим	367
Уривок з Таємної інструкції патріярха Тихона	369
Доповідна записка Одеської губернської комісії з вилучення церковних цінностей Центральній комісії	369
Ватикан. Державний Секретаріат Його Святости	372
Переписка церковних цінностей	373

ПРОТОКОЛ № 10 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 23 січня 1922 р.	374
ПРОТОКОЛ № 29 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 12 березня 1922 р.	374
ПРОТОКОЛ № 33 засідання наявних членів ЦК КП(б)У від 31 березня 1922 р.	375
ПРОТОКОЛ № 34 засідання наявних членів ЦК КП(б)У від 3 квітня 1922 р.	376
ПРОТОКОЛ № 37 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 р.	376

РОЗДІЛ 9.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ (1920–1939) 377 |

Устрій ОУН у питаннях релігійної політики	377
Унезалежнення Православної церкви в Польщі від Московської патріархії	377
Патріярший і синодально-канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, від 13 листопада 1924 р.	378
Виступ посла Степана Скрипника в польському сеймі на захист православних українців Волині	380
Меморандум собору єпископів Православної автокефальної церкви в Польщі	384

РОЗДІЛ 10.

НІМЕЦЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

ТА УАПЦ (1941–1944)	386
Рання німецька директива щодо церков і релігійних груп	386
Акт поєднання	388
Меморандум єпископів автономної православної церкви	389
Протокол зустрічі Митрополита Полікарпа з представниками німецької окупаційної влади	391
Меморандум про переслідування православного духовенства на Холмщині й Підляшші	393

РОЗДІЛ 11.

ПИТАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОЇ ЄДНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ

МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО ТА УГКЦ	399
Послання Митрополита Андрея Шептицького	399
Із декретів та правил Архієп. Собору: Праця над з'єдиненням Церков	401

Лист УГК Екзархів до Секретаря Східної Конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу.....	407
Листування з православними в справі порозуміння (1941–1943).....	415
Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань.....	420
Відповідь української православної інтелігенції на лист митрополита Шептицького.....	424
Звернення митр. Шептицького про Тиждень З'єдинення Церков.....	428
РОЗДІЛ 12.	
ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО	
УГКЦ (40–50-ті РР. ХХ СТ.).....	430
Лист голови Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР Г. Карпова секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в Україні та протидії впливу Ватикану.....	430
Інформація завідуючого організаційно-інструкторським відділом Львівського обкому КП(б)У Богородченка відповідальному працівникові ЦК КП(б)У А. Зленку про арешти духовенства греко-католицької церкви та реагування на це населення області.....	433
Відомості щодо возз'єднання уніатів з Російською православною церквою в жовтні-грудні 1945 року з інформаційного звіту уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР по УРСР.....	440
Постанова Львівського собору 1946 р. щодо ліквідації Берестейської унії 1596 р., розрив з Римом та возз'єднання з Російською православною церквою.....	445
Із звіту уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви і релігійних культів за 1947 рік.....	446
Пропозиції уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Вільхового щодо ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області.....	447
Пропозиції уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Ходченка секретареві ЦК КП(б)У К.Литвину щодо ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області.....	451

Довідка уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Вільхового про ліквідацію греко-католицької церкви в Закарпатській області.....	454
Директиви голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г.Карпова уповноваженому Раді по УРСР П.Ходченку із заборонаю широкого відзначення свята «Успіння» в Закарпатській області.....	459
Доповідна голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г.Карлова членам Політбюро ЦК ВКП(б) з приводу ліквідації унії в УРСР, адресована в копію секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову.....	460
Доповідна зав. відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Пашка ЦК КПУ про діяльність уніатських священників, котрі повернулися із ув'язнення.....	463

РОЗДІЛ 13.	
ЗМІСТ ОКРЕМИХ ДОКУМЕНТІВ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ	
ЦЕРКВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	465
Догматична конституція «Про Боже Об'явлення».....	465
Душпастирська конституція «Про Церкву в сучасному світі».....	467
Декрет «Про пастирські обов'язки єпископів».....	471
Декрет «Про душпастирювання і життя священників».....	472
Декрет «Про священичу освіту».....	474
Декрет «Про оновлення монашого життя».....	474
Декрет «Про апостолат мирян».....	475
Декрет «Про місійну діяльність церкви».....	477
Декларация «Про релігійну свободу».....	479
Декларация «Про християнське виховання молоді».....	481
Декларация «Про ставлення церкви до нехристиянських конфесій».....	481
Уніатизм, унійний метод минулого і сучасні пошуки повного сопричастя (koinonia).....	482
Енцикліка «Віра і Розум».....	490

РОЗДІЛ 14.	
РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	
Конституція України.....	505
Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».....	505
Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу».....	512

РОЗДІЛ 15.	
МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ.....517	
Парламентська Асамблея Ради Європи.....	517
Декларація Об'єднаних Націй при виключення всіх форм нетерпимості на підставі релігії чи віросповідання (витяги)	518
Резолюція Європарламенту від 29. 02. 1996 р.	518
Щорічна доповідь державного департаменту США з релігійної свободи, 1999 р.: Україна (виклад).....	519
Парламентська Асамблея Ради Європи.....	521

ПЕРЕДМОВА

Цей збірник є першою спробою викладу документів і матеріалів з історії релігії, курс якої запроваджено в усіх вищих навчальних закладах України.

Матеріали видання подано відповідно до програми курсу історії релігії, підготовленої авторами-упорядниками книги. Вони відображають закономірності, характерні риси та особливості релігійного процесу на усіх етапах його розвитку – від давнини до сьогодення.

Матеріали у збірнику згруповано за розділами, до кожного документа наведено короткі пояснення наукового та методичного змісту. Тексти документів в основному друкуються сучасною українською мовою, яка зберігає стилістичні і мовні особливості оригіналу. Частина матеріалів подано фрагментарно. При цьому суттєво не порушуються їхні основні положення. Тексти супроводжуються поясненнями, які в загальному характеризують документ, його структуру та час появи. Після кожного документа зазначено джерело, звідки його було запозичено.

Джерелознавчу базу збірника становлять в основному документальні (актові) та нарративні (розповідні) пам'ятки. Частина матеріалів, які містяться у збірнику, раніше була недоступна читачам, а фахівцями з відомих політичних причин замовчувалася або коментувалася тенденційно.

Наведено також фрагменти з літописів, хронік, творів не лише вітчизняних видань, а й тих, які тривалий час були заборонені або вийшли поза межами України, зокрема в діаспорі. Це значно розширило джерелознавчу базу для об'єктивного вивчення багатой релігійної спадщини українського народу, дало можливість розглядати її правдиво, в контексті з проблемами становлення нації, державності, національно-визвольним рухом, боротьбою за незалежність.

Збірник документів і матеріалів поділяється на 15 розділів, у яких подано панораму розвитку від релігій давніх цивілізацій – до сучасного становища церкви в Україні та міжнародні релігійно-правові акти, які регулюють здійснення принципів свободи совісті у цивілізованому світі. Особлива увага упорядників сконцентрована на історії релігії в Україні, оскільки джерельна база викликає посилений інтерес і зацікавленість дослідників.

У першому розділі «Буддизм – релігія Серединного шляху» дано аналіз найвідоміших буддійських текстів. У них йдеться про основні положення буддійської етики, знання і досвід китайських і японських вчителів дзен, що охоплює період більше п'яти століть. Ці твори поширені серед прихильників як махаяни, так і хінаяни.

У поданих творах втілено морально-етичні та історико-соціологічні уявлення, спостереження, настанови, які залишаються до нашого часу джерелом філософських роздумів, одвічних пошуків людиною сенсу буття, ключем до розуміння сутності людини.

У другому розділі «Ранньохристиянські писемні джерела» подано насамперед ті писемні тексти, які склалися в руслі новозавітної традиції. Вони містять не стільки історичні факти, як своєрідні погляди на сутність і природу Ісуса Христа. Виникнувши під впливом іудейського сектантського месіанізму, містицизму, гностицизму, різноманітних народних вірувань Близького Сходу та Середземномор'я, вони не визнавалися християнською церквою. Щоправда, серед них траплялися і твори релігійного та повчально-церковного змісту, такі як «Дидахе». До речі, цей твір II ст. слугував історичним джерелом про життя перших християнських громад. Він містить численні релігійно-моральні приписи, описи обрядів, молитов, рекомендації щодо впорядкування внутрішньоцерковного життя.

Серед християнських джерел важливе місце займають «Іудейські старожитності» (XVIII, 3, 3) Йосифа Флавія, у яких містяться перекази про «мудрого чоловіка» Ісуса, що «творив чудеса і навчав людей» і був згодом страчений Пилатом. Цей текст відомий у двох редакціях, які подаються у збірнику і дають змогу порівняти й визначити автентичний текст.

До збірника матеріалів і документів свідомо не включено документи Кумранської общини, оскільки вони видані окремою збіркою, а також тексти Біблії. На думку авторів-упорядників, Святе Письмо варто читати не в скороченому варіанті, а у канонічній редакції. На даний час Біблія є загальнодоступним джерелом.

Третій розділ «Коран – священна книга мусульман» представлено деякими сурами з Корану, в яких відображено шлюбно-сімейні взаємини, обов'язки чоловіка і жінки в сім'ї, процедуру оформлення майнової спадщини і прав власності (сури 1, 2, 4, 22, 24, 61, 65), ставлення до язичників, іудеїв та християн (сури 5, 8, 22). Запропоновані фрагменти подані в академічному перекладі А.Крачковського, який можна вважати російськомовною інтерпретацією смислів автентичного арабського джерела.

Розділ четвертий «Доба давніх релігій. Християнізація України-Русі» подає відомості Геродота, Гіпократа, Страбона, Миколая Дамаського про звичаї, вірування, побут скіфів, захист їхніх релігійних вірувань від чужоземних впливів. Їхня релігійно-міфологічна система сполучала у собі елементи зооморфної символіки звіриного стилю з антропоморфною міфологією, поєднуючи вірування трипільської культури, елементи тотемів скотарської релігійної культури з впливом гре-

цької міфології. Також подано клятву херсонесців. Вона містить ряд цінних відомостей про економічне, культурне і політичне становище Херсонеса. Зокрема, згідно тексту, Херсонес характеризується як важливий центр експортної транзитної торгівлі кримським хлібом з балканською Грецією, чим пояснюється настійне прагнення виробників хліба – кримських скіфів – оволодіти цим містом у II ст. до н. е., що відбулося в ряді інших джерел. Ця група документів дає уявлення про шляхи проникнення християнства на терени України.

Також у розділі подано дані Прокопія, Маврикія, Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Дада щодо держави, культури і вірувань східних слов'ян. У «Повісті минулих літ» також відображено особливості релігійних вірувань і звичаїв східних слов'ян, які посідали важливе місце у формуванні їхнього релігійного світогляду.

Важливе місце серед джерел, які присвячено процесу християнізації України-Русі, належить житійним та агіографічним творам, ставленню князя Володимира до християнської віри, піклуванню Ярослава Мудрого про розвиток культури Київської Русі.

У п'ятому розділі «Православна церква в Україні в період пізнього середньовіччя (XIV – середина XVII ст.)» розкрито еволюцію православної церкви, монастирів, статутні особливості Львівського братства, специфіку весіль і великодніх обрядів тощо.

Релігійна політика польського уряду щодо православних у XIV–XVII ст., внутрішній занепад православної церкви, вплив реформаційних процесів зумовили виникнення цілого масиву так званої полемічної літератури, в якій відображено увесь спектр проблем, пов'язаних зі шляхами подальшого розвитку православної церкви.

Серед тих, хто піднявся на захист православної віри, були Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський та інші активні захисники православної населення України. Емоційність, відчуття стилю, майстерне володіння текстом надає їхнім творам важливого значення, передає складність ситуації та своєрідне бачення проблем унії.

Основою прийняття Берестейської унії 1596 року були «Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою». Документ відображає умови союзу православної церкви в Україні з Апостольським Престолом. Тенденційний аналіз Берестейської унії 1596 року фактично зробив недоступним цей документ для фахового опрацювання та аналізу. У збірнику подано його переклад з польської мови, який вважається спеціалістами першим і найбільш точним.

Протистояння в українському суспільстві, яке було породжене впровадженням унії, змусило шукати шляхи примирення між «з'єдиненими» та «нез'єдиненими», тобто церквою, яка визнала примат папи, та православними, які унію не підписали. Важливим етапом про-

цесу конфесійного єднання був період Петра Могили та Венямина Рутського. В ході напруженої боротьби, в яку були включені церковні кола Москви, Константинополя, папська курія, урядові сили Речі Посполитої, визріла досить цікава модель вирішення православного питання – створення Київського патріархату. В збірнику подані уривки з монографії А. Жуковського «Петро Могила й питання єдності церков», написаною на основі документальних матеріалів, які на погляд авторів-упорядників є чільним дослідженням цього періоду історії церкви в Україні. У збірнику відсутні джерела, які віддзеркалюють Києво-Могилянську богословську спадщину та роботи П.Могили. Ці документи знаходяться в опрацюванні науковців. Духовна спадщина Г.Сковороди знайшла своє відображення в окремих виданнях, які є доступними для вивчення.

Розділ шостий «Церква і духовна культура в Україні (кінець XVII–XVIII ст.)». Цей період характеризується зміною юридичного підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686). Цією подією було започатковано процес денаціоналізації та уніфікації українського православ'я. Реформами Петра I церква була підпорядкована світській владі і для її управління був створений державний орган – Синод Російської Православної Церкви, що підривало основи її соціального та майнового статусу. Для Української церкви реформи мали ще більш негативні наслідки. У структурі церковно-державної влади вона стала знаряддям русифікації власного народу. Включене у процес централізації російської церкви, українське православ'я втрачало національну самобутність. В історичній перспективі це позначилося на культурному і громадсько-політичному житті лівобережних українців.

Відсутність автентичних джерел з історії православної церкви в її синодальний період (XVIII–XIX ст.) пояснюється ускладненням доступу українських науковців до архівів Росії. Відомі нам матеріали не можна вважати об'єктивними у вивченні історії Київської митрополії у зазначений період.

У розділі подані універсали Мазепи щодо підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу і Київської митрополії на озера Расин і Бабин; уривок жалуваної грамоти Петра I Київській духовній академії, указ того ж царя щодо встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні. Важливе місце відводиться подорожі Василя Барського до святих місць Європи, Азії, Африки у 1723–1724 рр.

У сьомому розділі «Становлення, відродження та ліквідація УАПЦ (1917–1930)» відображено складний процес становлення Української автокефальної православної церкви в Україні, зокрема виступ міністра віросповідань Олександра Лотоцького щодо необхідності автоке-

фалії, документ, який її проголошує, заяву митрополита Василя Липківського до уряду.

У серпні 1927 року митрополит Василь Липківський звернувся з заявою до уряду УРСР, в якій спростував висунуті проти нього обвинувачення, заявив про свою аполітичність та лояльність до влади і пояснив високі цілі очоленої ним УАПЦ. Однак, на Другому Всеукраїнському православному церковному Соборі ДПУ поставило категоричну вимогу усунути митрополита Липківського від керівництва УАПЦ, і цю вимогу, сподіваючись зберегти церкву, Собор виконав. Та влада ліквідувала УАПЦ, про що свідчить проект резолюції надзвичайного церковного собору від січня 1930 року.

Восьмий розділ «Церковна політика радянського уряду (20–30-ті рр. XX ст.)» розкриває особливості церковної політики радянського уряду протягом 1920–1926 рр. В основному подано документи, які свідчать про відокремлення церкви від держави, інструкції і постанови щодо вилучення церковних цінностей, їхнього переплавлення. Конфіскація церковних цінностей в Україні 1922 року розглядається в контексті голодомору 1921–1923 рр., дається історичний аналіз ситуації того періоду, показано більшовицькі методи реквізиції церковних цінностей.

У дев'ятому розділі «Православна церква в Польщі (1920–1939)» розкрито становище православної церкви в Польщі. Цей період був досить складним і драматичним для українського православ'я. У 1921 році за згодою польського уряду московський патріарх Тихон призначив архієпископом Георгія (Ярошевського) екзархом православної церкви у Польщі з правами обласного митрополита. Це у свою чергу означало, що православна церква в Польщі буде автономною від Московського патріархату. Такий стан не задовільняв польський уряд, тому керівництво Польщі взяло курс на автокефалію. Наміри уряду знайшли підтримку серед впливової частини православної єпископату і їхня спільна діяльність завершилася досягненням бажаного – 13 листопада 1924 року патріарх Константинопольський Григорій VII надав православної церкві у Польщі статус автокефальної.

Також матеріали розділу відображають політику ОУН у релігійних питаннях, подано виступ посла Степана Скрипника у польському сеймі щодо захисту православних українців Волині і меморандум собору єпископів православної автокефальної церкви у Польщі.

Розділ десятий «Німецький окупаційний режим та УАПЦ (1941–1944)» розкриває особливості функціонування УАПЦ в складних умовах німецької окупації, ранні німецькі директиви щодо церкви, меморандум єпископів автокефальної православної церкви щодо переслідувань православної духовенства Холмщини та Підляшшя.

Нова німецька влада, виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала автокефальній православної церкві. Окрім того, німецька окупаційна влада сподівалася, що поживлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину українського населення від активного опору владі.

До речі, наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився у директиві начальника СД Гейдріха, хоча і шеф німецької контррозвідки зазначав, що сильна церква теж не відповідає інтересам німецького рейху. Тому відносини німецького окупаційного режиму та духовенства автокефальної православної церкви, її становище, не були однаковими протягом періоду окупації. Вони цілком залежали від успіхів чи невдач воюючих сторін й еволюціонували від лояльного ставлення – до відкритих репресій щодо кліру і мирян.

«Питання міжконфесійної єдності в діяльності митрополита А. Шептицького та УГКЦ» знайшли своє відображення в одинадцятomu розділі. Ціла епоха в історії церкви пов'язана з іменем митрополита Андрея Шептицького (1900–1944), який протягом перебування на чолі УГКЦ приділяв постійну увагу організації та розвитку національно-релігійного життя, зокрема питанням міжконфесійної єдності.

Вміщені матеріали розділу відображають працю митрополита та греко-католицького духовенства у питаннях необхідності об'єднання всіх християн України навколо Київського патріархату в єдності з Римським престолом. Однак його плани не знайшли розуміння з боку окремих ієрархів православної церкви і української інтелігенції.

У розділі дванадцятому **«Політика радянського уряду щодо УГКЦ (40–50-ті рр. ХХ ст.)»** розкрито складне становище греко-католицької церкви, починаючи з планів ліквідації церкви і завершуючи матеріалами щодо діяльності уніатських священників.

Створена радянськими органами держбезпеки «ініціативна група» на чолі з Г. Костельником була визнана «єдиним тимчасовим адміністративним органом УГКЦ». Згідно з рішенням Львівського псевдособору, який проходив у соборі Св. Юра, було проголошено скасування Берестейської унії і «воз'єднання» УГКЦ із Російською православною церквою. Таким же чином розправилися і з греко-католицькою церквою на Закарпатті.

Радянський уряд визнав УГКЦ скасованою і розпочав проти неї репресії. Неканонічність рішень Львівського собору, грубе порушення радянського законодавства щодо свободи совісті, втручання у справи церкви адміністративних органів влади засвідчують подані у збірнику документи.

Розділ тринадцятий «Зміст окремих документів римо-католицької церкви на сучасному етапі» подає в основному матеріали Другого Ватиканського собору (1962–1965), зокрема декларації, які стосуються в першу чергу Божого Об'явлення, становища Церкви в сучасному світі, релігійної свободи і ставлення християнської Церкви до нехристиянських конфесій. Декрети мають відношення до пастирських обов'язків єпископів, духовної освіти, монашого життя, місійної праці церкви.

На окрему увагу заслуговує документ «Уніатизм, унійний метод минулого і сучасні пошуки повного сопричастя (koinonia)», прийнятий на екуменічній конференції у Баламанді (1993). Засуджуючи унію як метод і модель вселенського релігійного єднання, він безпосередньо стосується українських греко-католиків.

Також у розділі вміщено деякі розділи тринадцятої за рахунком енцикліки Папи Римського Івана Павла II «Fides et Ratio» («Віра і Розум»). У поданих матеріалах енцикліки розкриваються питання співвідношення християнської філософії і теології, віри і розуму, йдеться про нове мислення римо-католицької церкви, зініційоване Іваном Павлом II.

Розділ чотирнадцятий «Релігія і церква в сучасній Україні» відображає особливості сучасного становища релігій і церкви в Україні. Завдяки певній нормалізації державно-церковних стосунків, створенню реальної бази для функціонування релігійних організацій, загальній демократизації українського суспільства відбувається бурхливий процес відродження релігійно-церковного життя.

Релігія тісно пов'язана з правом. Цей зв'язок існує на рівні релігійних і правових нормативних систем, так і на рівні формування загальнодержавної волі та її закріплення у системі законодавства, що регулює діяльність релігійних організацій у суспільстві. Ця проблема набуває значної актуальності в умовах демократизації суспільно-політичного процесу в Україні, пов'язана з практичними питаннями встановлення міжрелігійної злагоди, толерантних відносин між сакральними і секулярними видами духовної культури.

У розділі подано витяги із Конституції України, Законів України про свободу совісті та релігійні організації, про альтернативну (невійськову) службу тощо.

Розділ п'ятнадцятий «Міжнародні правові релігійні акти та документи, які регулюють церковно-релігійні відносини» вміщує документи Асамблеї Ради Європи, ООН, Європарламенту та інші матеріали, які захищають свободу совісті людини як невід'ємне природне право людини. На основі згаданих документів формується національна правова база щодо релігії, церкви та віруючих.

Об'єктивне орієнтування у релігійних питаннях, як доктринально-го, так і практичного характеру – необхідна умова гуманітарної освіченості в національній школі. Майбутній спеціаліст повинен мати уявлення про духовну релігійну спадщину людства, загальнолюдські цінності, які зосереджені у релігійних вченнях, збагатити себе знаннями про різноманітні релігійно-етичні системи. Використання документів у навчальному процесі дозволить студентам отримати необхідні систематизовані знання з основних тем, побачити закономірності розвитку релігії у суспільстві, особливості тих чи інших релігійних чи релігійно-соціальних ідей, виявити способи використання релігійного чинника в суспільних умовах, а також вплив релігії на суспільство.

Зрозуміло, що запропоноване видання не вичерпує того масиву документів, які вже знаходяться в обігу. Однак, потреба структуризації джерел зумовлена відсутністю подібних видань у бібліотеках, а також необхідністю їх використання в курсі релігієзнавчих дисциплін для підготовки фахівців.

Будемо вдячні за конструктивну критику і слушні зауваження, які у наступних виданнях збірника врахуємо.

Автори-упорядники сподіваються, що запропоноване наукове видання стане в нагоді студентам, аспірантам, викладачам, усім, кому не байдужа релігійна спадщина. Вивчення документів сприятиме збагаченню духовного світу знаннями з історії релігії, вихованню почуття власної гідності як громадян незалежної демократичної України, визначенню місця релігійного феномену серед культурних надбань людства.

РОЗДІЛ 1. БУДДИЗМ – РЕЛІГІЯ СЕРЕДИННОГО ШЛЯХУ

Дхаммапада

Дхаммапада (дослівно – «шлях вчення») – найбільш відомий текст палійського канону Трипітаки. Містить 423 важливі вислови з різних текстів Трипітаки, які поділені на 26 розділів. У них йдеться про основні положення буддійської етики. Згідно з традицією, Дхаммапада містить все вчення Будди і досягається в першу чергу серцем, а не розумом. Перекладалася з палі на санскрит, пракриті, китайську та інші мови. Поширена серед прихильників як махаяни, так і хінаяни. Традиція рекомендує вивчати Дхаммападу напам'ять.

І. ГЛАВА ПАРНЫХ СТРОФ

1

Дхаммы обусловлены разумом, их лучшая часть – разум, из разума они сотворены. Если кто-нибудь говорит или делает с нечистым разумом, то за ним следует несчастье, как колесо за следом везущего.

2

Дхаммы обусловлены разумом, их лучшая часть – разум, из разума они сотворены. Если кто-нибудь говорит или делает с чистым разумом, то за ним следует счастье, как неотступная тень.

3

«Он оскорбил меня, он ударил меня, он одержал верх надо мной, он обобрал меня». У тех, кто таит в себе такие мысли, ненависть не прекращается.

4

«Он оскорбил меня, он ударил меня, он одержал верх надо мной, он обобрал меня». У тех, кто не таит в себе таких мыслей, ненависть прекращается.

5

Ибо никогда в этом мире ненависть не прекращается ненавистью, но отсутствием ненависти прекращается она. Вот извечная дхамма.

6

Ведь некоторые не знают, что нам суждено здесь погибнуть. У тех же, кто знает это, сразу прекращаются ссоры.

7

Того, кто живет в созерцании удовольствий, необузданного в своих чувствах, неумеренного в еде, ленивого, нерешительного, – именно его сокрушает Мара, как вихрь – бессильное дерево.

8

Того, кто живет без созерцания удовольствий, сдержанного в своих чувствах и умеренного в еде, полного веры и решительности, – именно его не может сокрушить Мара, как вихрь не может сокрушить каменную гору.

9

Кто облачается в желтое одеяние, сам не очистившись от грязи, не зная ни истины, ни самоограничения, тот недостоин желтого одеяния.

10

Но кто избавился от грязи, кто стоек в добродетелях, исполнен истины и самоограничения, именно тот достоин желтого одеяния.

11

Мнящие суть в несуги и видящие несуги в суги, они никогда не достигнут суги, ибо их удел – ложные намерения.

12

Принимающие суть за суги и несуги за несуги, они достигнут суги, ибо их удел – истинные намерения.

13

Как в дом с плохой крышей просачивается дождь, так в плохо развитый ум просачивается вожделение.

14

Как в дом с хорошей крышей не просачивается дождь, так в хорошо развитый ум не просачивается вожделение.

15

В этом мире сетует он и в ином – сетует. В обоих мирах злочинец сетует. Он сетует, он страдает, видя зло своих дел.

20

Если даже человек мало повторяет Писание, но живет, следуя дхамме, освободившись от страсти, ненависти и невежества, обладая истинным знанием, свободным разумом, не имея привязанностей ни в этом, ни в ином мире, – он причастен к святости.

II. ГЛАВА О СЕРЬЕЗНОСТИ

30

Серьезностью достиг Магхаван первенства среди богов. Серьезность хвалят, легкомыслие же всегда проклинается.

31

Бхикшу, находящий удовлетворение в серьезности или со страхом взирающий на легкомыслие, пролагает путь, как огонь, пожирающий узы, большие или малые.

32

Бхикшу, находящий удовлетворение в серьезности или со страхом взирающий на легкомыслие, неспособен к падению: ведь он близок к нирване.

III. ГЛАВА О МЫСЛИ

36

Пусть мудрец стережет свою мысль, трудно постижимую, крайне изошренную, спотыкающуюся где попало. Стереженная мысль приводит к счастью.

37

Те, которые смиряют свою мысль, блуждающую вдалеке, бредущую в одиночку, бестелесную, скрытую в сердце, освободятся от Мары.

IV. ГЛАВА О ЦВЕТАХ

44

Кто победит эту землю и мир Ямы и этот мир богов? Кто найдет хорошо преподаемую стезю дхаммы, как мудрец – цветок?

45

Ученик победит землю, мир Ямы и этот мир богов. Ученик найдет хорошо преподаемую стезю дхаммы, как мудрец – цветок.

46

Знающий, что это тело подобно пене, понимающий его призрачную природу, сломавший украшенные цветами стрелы Мары, пусть он пройдет невидимый для царя смерти.

V. ГЛАВА О ГЛУПЦАХ

60

Длинна ночь для бодрствующего, длинна йоджана для уставшего, длинна сансара для глупцов, не знающих истинной дхаммы.

61

Если странствующий не встретит подобного себе или лучшего, пусть он укрепит в одиночестве: с глупцом не бывает дружбы.

62

«Сыновья – мои, богатство – мое», – так мучается глупец. Он ведь сам не принадлежит себе. Откуда же сыновья? Откуда богатство?

63

Глупец, который знает свою глупость, тем самым уже мудр, а глупец, мнящий себя мудрым, воистину, как говорится, «глупец».

64

Если глупец связан с мудрым даже всю свою жизнь, он знает дхамму не больше, чем ложка – вкус похлебки.

VI. ГЛАВА О МУДРЫХ

85

Немногие среди людей достигают противоположного берега. Остальные же люди только суетятся на здешнем берегу.

86

Те же люди, которые действительно следуют дхамме, когда дхамма хорошо возвещена, достигнут противоположного берега, минуя царство смерти, хотя его и трудно избежать.

87–88

Покинув темную дхамму, пусть мудрец пестует светлую. Уйдя из дома в бездомность, в одиночестве, казалось бы, мало подходящем для радости, пусть ищет он удовлетворения. Отказавшись от желаний, избавившись от собственности, пусть мудрец очистит от скверны свой ум.

VII. ГЛАВА ОБ АРХАТАХ

90

У совершившего странствие, у беспечального, у свободного во всех отношениях, у сбросившего все узы нет лихорадки страсти.

91

Мудрые удаляются; дома для них нет наслаждения. Как лебеди, оставившие свой пруд, покидают они свои жилища.

92

Они не делают запасов, у них правильный взгляд на пищу, их удел – освобождение, лишенное желаний и необусловленное. Их путь, как у птиц в небе, труден для понимания.

93

У него уничтожены желания, и он не привязан к пище; его удел – освобождение, свободное от желаний и условий. Его стезя, как у птиц в небе, трудна для понимания.

94

Чувства у него спокойны, как кони, обузданные возницей. Он отказался от гордости и лишен желаний. Такому даже боги завидуют.

95

Подобный земле, он не знает смятения; такой добродетельный подобен столпу Индры; он как пруд без грязи. У такого нет сансар.

VIII. ГЛАВА О ТЫСЯЧЕ

100

Одно полезное слово, услышав которое становятся спокойными, лучше тысячи речей, составленных из бесполезных слов.

101

Одно полустиише, услышав которое становятся спокойными, лучше тысячи стихов, составленных из бесполезных слов.

102

Одно полустиише, услышав которое становятся спокойными, лучше, чем если бы кто-нибудь продекламировал сто стихов, составленных из бесполезных слов.

103

Если бы кто-нибудь в битве тысячекратно победил тысячу людей, а другой победил бы себя одного, то именно этот другой – величайший победитель в битве.

104

Поистине, победа над собой человека, живущего в постоянном самоограничении, смирившего себя, лучше, чем победа над другими людьми.

105

Ни Мара с Брахмой, ни гандхарва, ни даже сам бог не смогут превратить у такого человека победу в поражение.

106

Пусть некто месяц за месяцем тысячекратно в течение ста лет совершает жертвоприношения и пусть другой воздаст честь – хотя бы на одно мгновение – совершенствующему себя. Поистине, такое почитание лучше столетних жертвоприношений.

107

Пусть человек сто лет ухаживает за огнем в лесу и пусть он воздаст честь, – хотя бы на одно мгновение, – совершенствующему себя. Поистине, такое почитание лучше столетних жертвоприношений.

108

Что бы ни пожертвовал в этом мире в течение года добродетельный – как милостыню или приношение, – все это не стоит и ломаного гроша. Уважение к ведущим праведную жизнь – лучше.

109

У того, кто почтителен и всегда уважает старых, возрастают четыре дхаммы: жизнь, красота, счастье, сила.

110

Один день жизни добродетельного и самоуглубленного лучше столетнего существования порочного и распущенного человека.

111

Один день жизни умудренного и самоуглубленного лучше столетнего существования невежественного и распущенного человека.

112

Один день жизни обладающего кипучей энергией лучше столетнего существования ленивого и лишенного энергии человека.

IX. ГЛАВА О ЗЛЕ

116

Пусть он торопится совершить благое; от зла пусть он удерживает свой ум. Ибо ум того, кто не спешит делать добро, находит удовольствие в зле.

117

Если даже человек сделал зло, пусть он не делает его снова и снова, пусть не строит на нем свои намерения. Накопление зла – горестно.

118

Если даже человек сделал добро, пусть он делает его снова и снова, пусть строит на нем свои намерения. Накопление добра – радостно.

119

Даже злой видит счастье, пока зло не созрело. Но когда зло созреет, тогда злой видит зло.

120

Даже благой видит зло, пока благо не созрело. Но когда благо созреет, тогда благой видит благо.

XXIV. ГЛАВА О ЖЕЛАНИИ

334

Желание беспечно живущего человека растет, как малува. Он мечется из существования в существование, как обезьяна в лесу, ищущая плод.

335

Как плодовая трава бирана, растут печали у того, кого побеждает это несчастное желание – привязанность к миру.

336

Кто в этом мире побеждает это несчастное, трудно победимое желание, у того исчезают печали, как капли воды с листа лотоса.

337

Вот что говорю я вам: «Благо вам, сколько вас здесь ни собралось! Вырывайте корень желания, как вырывают бирану, чтобы найти благовонный корень усиру! И да не сможет победить вас Мара, как поток – тростник».

338

Как дерево, хотя и вырванное, продолжает расти, если корень его не поврежден и крепок, так и страдание рождается снова и снова, если не искоренена склонность к желанию.

339

У кого сильны тридцать шесть потоков, устремленных к удовольствиям, и мысли направлены на страсть, того, отклонившегося от правильных взглядов, уносят потоки.

340

Потоки текут везде. Дата буйно разрастается. Увидев эту расцветшую лату, вырежьте ее корень с помощью мудрости.

XXVI. ГЛАВА О БРАХМАНАХ

383

Прекрати поток, иди вперед, гони прочь желанья, о брахман! Познавая уничтоженья *санкхар*, ты узнаешь несозданное, о брахман!

384

Когда брахман в двух дхаммах достигает другого берега, тогда с него, знающего, спадают все путы.

385

Я называю брахманом того, для кого не существует ни этого берега, ни того берега, ни этого и того вместе, кто бесстрашен и свободен от привязанностей.

386

Я называю брахманом того, кто размышляет, свободен от страстей, спокоен, кто делает свое дело, преодолевает желания, кто достиг высшего блага.

387

Солнце сияет днем, луна светит ночью. Воин сияет в доспехах, брахман сияет при размышлении. Но день и ночь напролет ярким блеском сияет просветленный.

388

Тот, кто отбросил зло, зовется брахманом; тот, кто живет в покое, – отшельником; отбросивший свою грязь называется «очистившимся».

389

Нельзя ударить брахмана, но и брахман пусть не изливает свой гнев на обидчика. Позор тому, кто ударил брахмана, и еще больший позор излившему гнев на обидчика.

390

Для брахмана нет ничего выше, чем удерживать свой ум от приятного. Где исчезает желание уничтожать, там прекращается страдание.

391

Я называю брахманом того, кто не совершил зла ни телом, ни словом, ни мыслью – кто сдерживает себя в трех вещах.

392

От кого бы мы ни узнали дхамму, указанную совершенно просветленным, с благодарностью нужно почтить его, как брахман – жертвенный огонь.

393

Брахманом стануться не из-за спутанних волос, родословной или рождения. В ком истина и дхамма, тот счастлив и тот брахман.

394

Что за польза тебе в спутанных волосах, о глупец! Что за польза тебе в одежде из шкуры! Ведь внутри тебя – джунгли, ты заботишься только о внешности.

393

Человека, который носит пыльные одежды, истощенного, с просвечивающими венами, одинокого, размышляющего в лесу, я называю брахманом.

396

Но я не называю человека брахманом только за его рождение или за его мать. У кого есть привязанности, имя тому «говорящий *бхо*». Я же называю брахманом того, кто свободен от привязанностей и лишен благ.

397

Я называю брахманом того, кто разорвал путы и кто действительно не дрожит от страха, кто преодолел привязанности и отрешился от мира.

398

Я называю брахманом того просветленного, который устранил препятствия и разорвал ремень, плетъ и цепь с уздой.

399

Я называю брахманом того, кто, не будучи виноватым, сносит упреки, наказания, заточение, у кого терпение – сила, а сила – войско.

400

Я называю брахманом того, кто свободен от гнева, соблюдает свои обязанности, добродетелен и лишен похоти, кто сдержан и для кого это тело – последнее.

401

Я называю брахманом того, кто не льнет к чувственным удовольствиям, подобно воде на листе лотоса или горчичному зерну на острие шила.

402

Я называю брахманом того, кто отрешился от мира и сбросил ношу, кто даже в этом мире знает уничтожение своего страдания.

403

Я называю брахманом того, кто достиг высшего блага, кто знает правый путь и ложный путь, мудреца, чьи знания глубоки.

404

Я называю брахманом того, у кого мало желаний, кто не имеет дома и не связан ни с домовладельцами, ни с бездомными.

405

Я называю брахманом того, кто не убивает и не заставляет убивать, кто не поднимает палку на живые существа, трусливые они или храбрые.

406

Я называю брахманом того, кто среди взволнованных остается невзволнованным, среди подымающих палку – спокойным, среди привязанных к миру – свободным от привязанностей.

407

Я называю брахманом того, с кого страсть, и ненависть, и гордыня, и лицемерие спадают столь же легко, как горчичное зерно с острия шила.

408

Я называю брахманом того, кто говорит правдивую речь, поучительную, без резкостей, никого не обижающую.

409

Я называю брахманом того, кто здесь, в этом мире, не берет того, что не дано, будь оно длинным или коротким, малым или большим, добрым или злым.

410

Я называю брахманом того, у кого ни в этом мире, ни в том нет желаний, кто отрешен и не имеет склонностей.

411

Я называю брахманом того, у кого нет желаний, кто с помощью знания освободился от сомнений и достиг погружения в бессмертие.

412

Я называю брахманом того, кто здесь избежал привязанности и к доброму и к злему, кто беспечален, бесстрастен и чист.

413

Я называю брахманом того, кто, как луна, без пятен, чист, безмятежен, невзволнован, у кого угасла радость существования.

414

Я называю брахманом того, кто преодолел эту грязную, трудную дорогу, сансару, обман, кто перешел и достиг другого берега, кто вдумчив, свободен от желаний и лишен сомнений, не имеет привязанностей и спокоен.

415

Я называю брахманом того, кто здесь, отказавшись от страсти, бездомный, бродит вокруг, в ком угасло желание существовать.

416

Я называю брахманом того, кто здесь, отказавшись от желания, бездомный, бродит вокруг, в ком угасло желание существовать.

417

Я называю брахманом того, кто, оставив привязанность к человеческому, преодолел и небесные привязанности, кто отрешился от всех привязанностей.

418

Я называю брахманом мужа, победившего все миры, того, кто отказался от приятного и неприятного, кто хладнокровен и отсекает себе путь к новому рождению.

419

Я называю брахманом того, кто знает все о смерти и рождении живых существ, кто свободен от привязанностей и просветлен, кто *сугата*.

420

Я называю брахманом того, чью стезю не знают ни боги, ни гандхарвы, ни люди; архата, у которого исчезли желания.

421

Я называю брахманом того, кто свободен от привязанностей и ничего не имеет, для кого ничего нет ни в прошлом, ни в будущем, ни в настоящем.

422

Я называю брахманом того, кто силен, как бык, благороден, мужествен, победоносен, обладает великой мудростью, свободен от желаний, совершенен и просветлен.

423

Я называю брахманом того, кто знает свое прежнее существование и видит небо и преисподнюю; кто, будучи мудрецом, исполненным совершенного знания, достиг уничтожения рождений: кто совершил все, что возможно совершить.

Буддизм / Сост. Я. В. Боцман. – Харьков: 2001. – С. 23-88.

101 дзенська історія

Вперше «101 дзенська історія» була опублікована у 1939 р. і перекладена на англійську мову із книги під назвою «Збірка каміння і піску», яку було написано у XIII ст. японським учителем дзен Мудзю, а також із збірників історій монахів дзен. Ці історії розповідають про знання і досвід китайських і японських учителів дзен, що охоплює період більше п'яти століть. Подаємо деякі з них.

1. ЧАШКА ЧАЯ

Нан-ин, японський учитель дзен, живий в епоху Мейдзи (1868–1912 гг.), приймав у себе університетського професора, пришедшого узнати, що таке дзен.

Нан-ин пригласив его к чаю. Он налил гостю чашку доверху и продолжал лить дальше.

Профессор следил за тем, как переполняется чашка, и, наконец, не выдержал: «Она же переполнена. Больше уже не войдет».

«Так же, как эта чашка, – сказал Нан-ин, – вы полны ваших собственных мнений и размышлений. Как же я смогу показать Вам дзен, если Вы сначала не спустошили вашу чашку?»

2. НАХОДКА БРИЛЛИАНТА НА ГРЯЗНОЙ ДОРОГЕ

Гуду был учителем своего императора. Несмотря на это, он часто путешествовал один под видом странствующего нищего.

Однажды, когда он шел в Эдо, культурный и политический центр сегуната, он подошел к маленькой деревеньке под названием Такенака. Вечерело, шел сильный дождь. Гуду совершенно промок, его соломенные сандалии развалились. В окне дома неподалеку он заметил четыре или пять пар сандалии и решил купить сухую пару.

Женщина, которая вынесла ему сандалии, увидев, что он совсем промок, пригласила его переночевать в доме. Гуду принял приглашение и поблагодарил ее.

Он вошел и прочитал сутру перед семейной святыней. Затем представился матери женщины и ее детям. Увидев, что вся семья находится в подавленном состоянии, Гуду спросил, что случилось.

«Мой муж – игрок и пьяница, – сказала хозяйка. – Стоит ему добраться до вина, как он напивается и скандалит. Когда он проигрывает, он занимает деньги. Иногда, когда он совершенно пьян, он и вовсе не приходит домой. Что я могу поделать?»

«Я хочу помочь тебе, – сказал Гуду. – Вот тебе немного денег. Купи мне бутылку хорошего вина и чего-нибудь поесть получше. После этого можешь уйти. Я буду заниматься медитацией перед святыней».

Когда муж вернулся домой около полуночи совершенно пьяным, он заорал: «Эй, жена, я дома! Есть что-нибудь пожевать?»

«У меня есть, – сказал Гуду. – В дороге меня захватил дождь, а твоя жена была так добра, что предложила мне переночевать здесь. Чтобы как-то отплатить за это, я купил вина и рыбы, так что можешь взять их».

Муж был в восторге. Он сразу выпил все вино и улегся на пол. Гуду сел возле него в медитации. Утром, когда мужчина проснулся, он забыл все, что случилось ночью. «Кто ты? Откуда ты?» – спросил он Гуду, который все еще сидел в медитации.

«Я – Гуду из Киото, иду в Эдо», – ответил дзэнский учитель.

Человеку стало очень стыдно. Он стал бурно извиняться перед учителем самого императора. Гуду улыбнулся: «Все в твоей жизни изменчиво, – сказал он. – Жизнь коротка. Если ты проведешь ее в игре и пьянстве, ты не успеешь ничего достичь, и твоя семья из-за этого тоже пострадает».

Сознание мужа как-будто пробудилось ото сна. «Ты прав, – признал он. – Смогу ли отплатить тебе хоть когда-нибудь за это удивительное учение? Позволь мне проводить тебя и хоть немного понести твои вещи».

«Если хочешь», – согласился Гуду.

Двое отправились в путь. После того, как они прошли три мили, Гуду предложил ему вернуться. «Позволь мне пройти еще 5 миль», – стал просить Гуду человек. Они продолжили путь.

«Ты можешь вернуться сейчас», – сказал Гуду.

«Еще 10 миль», – ответил человек. «Возвращайся сейчас», – сказал Гуду, когда и 10 миль были пройдены.

«Я буду идти за тобою всю жизнь», – ответил человек.

Современные учителя Японии взяли эту историю из жизни знаменитого учителя дзэн, последователя Гуду.

Его имя Му-нан: «Человек, который никогда не вернулся».

3. ТАК ЛИ ЭТО?

Дзэнский учитель Хакуин слыл среди соседей человеком, живущим беспорочной жизнью.

Рядом с ним жила красивая девушка, родители которой владели продуктовой лавкой. Внезапно родители обнаружили, что у нее должен появиться ребенок. Они были в ярости. Девушка отказалась назвать отца ребенка, но после долгих настояний назвала Хакуина.

В большом гневе родители пришли к учителю.

«Так ли это?» – вот было все, что он сказал.

После того, как ребенок родился, его принесли к Хакуину. К этому времени он потерял всякое уважение окружающих, что совсем не волновало его. Он окружил ребенка заботой и теплом, брал у соседей молоко для ребенка и все, в чем тот нуждался.

Через год девушка-мать все же не выдержала и сказала родителям правду: что отцом ребенка был молодой человек, работавший на рыбном рынке.

Отец и мать девушки сразу пошли к Хакуину, просили у него прощения, долго извинялись перед ним и просили вернуть ребенка.

Хакуин охотно простил их. Отдавая ребенка, он сказал лишь: «Так ли это?»

12. СЧАСТЛИВЫЙ КИТАЕЦ

Каждый, кто когда-либо был возле китайских поселений в Америке, мог видеть статую отважного юноши, несущего холщевую сумку. Китайские купцы называют его Счастливым Китайцем, или Смеющимся Буддой.

Этот юноша, Хотей, жил во времена Танской династии. Он не хотел называть себя дзэнским учителем или собирать возле себя учеников. Вместо этого он бродил по улицам с большой сумкой, в которую складывал сласти, фрукты или пирожки. Все это он раздавал детям, которые играли на улице и собирались вокруг него. Он создал детский сад на улице. Если он встречал на улице человека, посвятившего себя дзэн, он протягивал ему руку и говорил: «Поддай монету». И если кто-нибудь просил его вернуться в храм и учить других, он снова повторял: «Поддай монетку».

Однажды, когда он занимался своей игрой-работой, рядом оказался другой дзэнский учитель и спросил его: «Что есть сущность дзэн?»

Хотей немедленно сбросил свою сумку на землю в молчаливом ответе.

«Тогда, – спросил его другой, – что есть реализация дзэн?»

Счастливым Китаец сразу же повесил сумку на плечо и продолжил свой путь.

13. БУДДА

В Токио, в эпоху Мэйдзи, жили два известных учителя, различных по характеру. Один из них, Унто, учитель из школы Сингон, тщательно соблюдал все заповеди Будды. Он никогда не пил возбуждающих напитков и не ел после 11 часов утра. Другой учитель, Тандзан, профессор философии императорского университета, никогда не соблюдал заповедей. Он ел, когда хотел, спал, когда хотел, даже днем.

Однажды Унто навестил Тандзана, который в это время пил вино, даже к капле которого не должен был прикасаться язык буддистов.

«Приветствую тебя, брат, – сказал ему Тандзан. – Не хочешь ли выпить?»

«Я никогда не пью», – важно сказал Унто.

«Кто не пьет, тот даже не человек», – сказал Тандзан.

«Неужели ты не считаешь меня человеком только потому, что я не пью отравы? – воскликнул Унто в гневе. – Если я не человек, то кто же я?»

«Будда», – ответил Тандзан.

14. ГРЯЗНАЯ ДОРОГА

Тандзан и Экидо шли однажды по грязной дороге. Лил проливной дождь. Проходя мимо перекрестка, они встретили красивую девушку в шелковом кимоно и шарфе, которая не могла перейти через рытвину.

«Идем, девушка», – сказал Тандзан сразу же. Он взял ее на руки и перетащил через грязь.

Экидо ничего не сказал и молчал до тех пор, пока они не подошли к храму. Больше он не мог сдерживаться и сказал: «Нам, монахам, надо держаться подальше от женщин, особенно от молодых и красивых. Они опасны. Зачем ты сделал это?»

«Я оставил девушку там, – сказал Тандзан, – а ты все еще тащишь ее!»

15. СЕУН И ЕГО МАТЬ

Сеун стал учителем школы дзэн. Когда он еще был студентом, отец его умер, оставив ему заботы о старой матери. Каждый раз, когда Сеун шел в зал медитации, он брал с собой мать. Так как она была с ним, когда он посещал монастыри, он не мог жить с монахами. Поэтому он построил маленькую хижину и там заботился о матери. Он переписывал сутры, буддийские трактаты и таким образом зарабатывал на пищу.

Когда Сеун покупал рыбу для матери, люди издевались над ним, потому что монахам не полагалось есть рыбу. Но Сеун не обращал на это внимания. Однако его матери тяжело было видеть, как другие смеются над ее сыном.

Наконец она сказала ему: «По-моему, мне нужно стать монахиней, тогда я тоже буду есть растительную пищу». Она стала монахиней, и они учились вместе.

Однажды ночью мимо их дома проходила молодая дама и услышала музыку. Глубоко тронутая, она пригласила Сеуна навестить ее следующим вечером и поиграть ей. Он принял приглашение. Через несколько дней он встретил молодую даму на улице и поблагодарил ее за гостеприимство. Все смеялись над ним.

Однажды Сеун уехал в отдаленный монастырь читать лекции. Через несколько месяцев он вернулся домой и узнал, что его мать умерла. Друзья не знали, куда ему сообщить, и поэтому уже начались похороны.

Сеун вошел и постучал в фоб своей палкой.

«Мама, твой сын вернулся», – сказал он.

«Я очень рада видеть, что ты вернулся, сын», – ответил он за мать.

«Да, я тоже очень рад», – ответил Сеун.

После этого он объявил людям вокруг: «Погребальная церемония окончена. Можете сжечь тело».

Когда Сеун состарился, он почувствовал, что приближается его конец. Он попросил учеников утром собраться вокруг него и сказал, что отойдет в полдень. Возжигая благовония перед изображением матери и старого учителя, он написал поэму:

Пятьдесят шесть лет я жил как можно лучше,
Свершая свой путь в этом мире.
Теперь дождь кончился, Облака разошлись,
В синем небе – полная луна.

Его ученики собрались вокруг, читая сутры, и Сеун отошел во время молитвы.

16. НЕ ДАЛЕКО ОТ БУДДИЗМА

Один студент университета во время визита к Гадзану спросил его: «Читал ли ты Библию христиан?»

«Нет, почитай мне ее», – ответил Гадзан.

Студент открыл Библию и начал читать из Евангелия от Матфея: «И об одежде что заботитесь? Посмотрите на полевые лилии, как они растут: не трудятся, не прядут. Но говорю вам, что и Соломон во всей славе своей не одевался так, как всякая из них...»

Итак, не заботьтесь о завтрашнем дне, ибо завтрашний день *сам* будет заботиться о своем: довольно для *каждого* дня своей заботы».

Гадзан ответил: «Тот, кто произнес эти слова, – просветленный человек».

Студент продолжал чтение: «Просите и дано вам будет; ищите -- и найдете, стучите -- и отворят вам;

Ибо всякий просящий получает, и ищущий находит, и стучащемуся отворят».

Гадзан заметил: «Это прекрасно. Тот, кто так сказал – не далек от буддизма».

19. ПЕРВЫЙ ПРИНЦИП

Когда путник подходит к храму Обаку в Киото, он видит вырезанные над воротами слова: «Первый принцип».

Буквы необычайно большие, и ценители каллиграфии восхищаются ими, как верхом мастерства.

Они были написаны Кодзэном 200 лет тому назад.

Когда мастер писал их, он изобразил их сначала на бумаге, с которой рабочие, увеличив, перенесли их на дерево. Когда Кодзэн рисовал буквы, с ним работал самоуверенный ученик, который сделал несколько галлонов чернил для письма и никогда не упускал случая покритиковать работу своего мастера.

«Это нехорошо», – сказал он Кодзэну после первых его усилий.

«А это?»

«Плохо. Еще хуже, чем раньше», – произнес ученик.

Кодзэн терпеливо исписывал один лист за другим, пока не набралось 84 «Первых принципа», ни один из которых так и не заслужил одобрения ученика.

Однажды, когда молодой человек вышел на несколько минут, Кодзэн подумал: «Вот единственная возможность избежать его строгих глаз».

И он торопливо написал (теперь ум его был свободен от раздражения): «Первый принцип».

«Это – работа мастера», – произнес ученик.

20. СОВЕТ МАТЕРИ

Дзиун, мастер школы Сингон, был хорошо известным знатоком санскрита в эпоху Токугава. Когда он был молод, он читал лекции своим братьям-студентам. Его мать слышала об этом и написала ему письмо:

«Сын, я не думаю, что ты посвятил себя Будде, так как ты хочешь превратиться в ходячую энциклопедию для других. Нет конца фактам и комментариям, славе и почестям. Я хочу, чтобы ты прекратил эти лекции. Укройся в маленьком храме в горах. Посвяти свое время медитации и на этом пути достигни истинного».

21. ХЛОПОК ОДНОЙ ЛАДОНИ

Учителем храма Кеннин был Мокурай, Молчащий Гром. У него был маленький протеже по имени Тойо, которому было только 12 лет.

Тойо видел, как каждое утро и вечер более взрослые ученики приходили в комнату учителя для получения общих инструкций по сан-дзэн или для персонального обучения, при котором задавались коаны для того, чтобы освободить ум от заблуждений.

Тойо тоже захотел выполнять сан-дзэн.

«Подожди немного, – сказал Мокурай, – ты еще молод».

Но ребенок настаивал, так что учитель, наконец, был вынужден согласиться. Вечером в соответствующее время маленький Тойо подошел к порогу комнаты Мокурая для сан-дзэна.

Он ударил в гонг, чтобы сообщить, что он пришел, три раза поклонился перед дверью в знак уважения, вошел и сел перед учителем в почтительном молчании.

«Ты можешь услышать хлопок двух ладоней, когда они ударяются друг о друга, – сказал Мокурай. – Теперь покажи мне хлопок одной ладони». Тойо поклонился и пошел в свою комнату, чтобы рассмотреть эту проблему.

Из окна он слышал музыку гейш.

«Ах, я понял!» – воскликнул он.

На следующий вечер, когда учитель попросил его показать хлопок одной ладони, Тойо начал играть музыку гейш.

«Нет, нет, – сказал Мокурай, – это никак не подойдет. Это не хлопок одной ладони. Ты совсем не понял его».

Думая, что музыка будет мешать, Тойо ушел в более спокойное место. Он снова погрузился в медитацию.

«Чем же может быть хлопок одной ладони?»

Он услышал как капает вода.

«Я понял», – подумал Тойо.

Оказавшись перед учителем в следующий раз, Тойо начал капать водой.

«Что это? – спросил Мокурай. – Это звук капавшей воды, но не хлопок ладони. Попробуй еще раз».

Напрасно Тойо медитировал, чтобы услышать хлопок одной ладони. Он слышал шум ветра, но и этот звук был отвергнут. Он слышал крик совы, но и этот звук был отвергнут.

Более десяти раз приходил Тойо к Мокураю с различными звуками, все было неправильно.

Почти год обдумывал он, что же может быть хлопком одной ладони. Наконец, маленький Тойо достиг подлинной медитации и перешел пределы звуков. «Я больше не мог собирать их, – объяснил он позже, – поэтому я достиг беззвучного звука».

Тойо реализовал хлопок одной ладони.

23. УХОД ЭСЮН

Когда Эсюн, дзэнской учительнице, было за 60, и она была близка к тому, чтобы покинуть этот мир, она попросила нескольких монахов сложить во дворе дрова.

Решительно усевшись в центре погребального костра, она подождала его с краю.

«О, монахиня, – закричал один монах. – Горячо ли тебе там?»

«Только такому глупцу, как ты, есть до этого дело», – ответила Эсюн.

Пламя поднялось вверх, и она умерла.

31. ВСЕ – ЛУЧШЕЕ

Когда Бандзан шел по рынку, он услышал разговор между покупателем и мясником.

«Дай мне самый лучший кусок мяса», – сказал покупатель.

«Все, что есть у меня в лавке, – лучшее, – ответил мясник. – Ты не сможешь найти кусок мяса, который не был бы самым лучшим».

При этих словах Бандзан обрел просветление.

33. РУКА МОКУСЕНА

Мокусен Хики жил в храме в провинции Тамба. Один из его приверженцев пожаловался на скудость своей жены.

Мокусен навел жену своего приверженца и показал ей сжатую в кулак руку.

«Что ты хочешь этим сказать?» – спросила удивленная женщина.

«Предположим, что моя рука все время сжата в кулак. Как ты назывешь это?» – спросил Мокусен.

«Увечье», – ответила женщина.

Тогда он раскрыл руку и снова спросил:

«Теперь предположим, что моя рука всегда в таком положении. Что это тогда?»

«Другая форма увечья», – сказала женщина.

«Если ты хорошо это понимаешь, – закончил Мокусен, – ты хорошая жена».

И он уехал.

После его визита жена стала помогать мужу как в накоплениях, так и в тратах.

34. ЕДИНСТВЕННАЯ УЛЫБКА В ЕГО ЖИЗНИ

Мокуген был известен тем, что не улыбнулся ни разу до самого последнего своего часа на земле.

Когда пришло время умирать, он сказал своим верным ученикам:

«Вы учились у меня более 10 лет. Покажите мне, как вы понимаете дзэн. Тот, кто выразит это наиболее ясно, станет моим преемником и получит мою рясю и чашу».

Все смотрели на суровое лицо Мокугена и не отвечали.

Энге, ученик, который очень долго находился рядом с учителем, стал возле него. Он подтолкнул вперед на несколько дюймов чашку с лекарствами. Это был его ответ. Лицо учителя стало еще суровее.

«И это все, что ты понимаешь?» – спросил он.

Энге взял чашку снова и отодвинул ее назад. Прекрасная улыбка озарила лицо Мокугена.

«Ах ты, мошенник, – сказал он Энге. – Ты работал со мною 10 лет и до сих пор не видел меня всего. Возьми мою рясю и чашу. Они принадлежат тебе».

35. ЕЖЕМИНУТНЫЙ ДЗЭН

Дзэнские студенты учатся у мастеров дзэн по меньшей мере лет 10, прежде чем им будет позволено учить других. Тенно, который, закончив свое ученичество, стал учителем, пришел навестить Нан-ина. День выдался дождливый, и Тенно надел деревянные башмаки и взял зонтик.

После приветствия Нан-ин заметил:

«Думаю, что ты оставил башмаки в прихожей. Хотел бы я знать, справа или слева от башмаков стоит твой зонтик?»

Смущенный Тенно не смог дать достойного ответа. Он понял, что не может реализовать в себе дзэн каждую минуту. Он стал учеником Нан-ина и учился еще 6 лет, чтобы усовершенствовать свой ежеминутный дзэн.

36. ЦВЕТОЧНЫЙ ЛИВЕНЬ

Субхути был учеником Будды. Он был способен понимать силу пустоты, понимать, что ничто не существует иначе, как в соотношении субъективного и объективного.

Однажды Субхути в состоянии возвышенной пустоты сидел под деревом. Вокруг него начали падать цветы.

«Мы награждаем тебя за твои рассуждения о пустоте», – прошептали ему боги. «Но я не говорил о пустоте», – сказал Субхути. «Ты не говорил о пустоте, мы не слышали пустоту, – ответили боги, – значит, это истинная пустота». И цветы хлынули на Субхути, как дождь.

37. ПУБЛИКАЦИЯ СУТР

Тецуген, проповедник дзэн в Японии, решил опубликовать сутры, доступные в то время лишь в Китае. Книги должны были печататься с деревянных блоков в количестве 7 000 экземпляров – чудовищное предприятие.

Тецуген начал путешествовать и собирать денежные пожертвования для этой цели. Несколько сочувствующих дали ему 100 кусков золота, но в основном он получал малые крохи.

Каждого дарителя он благодарил одинаково. Через 10 лет Тецуген собрал достаточно денег, чтобы начать выполнять свое решение.

Случилось так, что в это время разлилась река Ую, вслед за наводнением начался голод. Тецуген взял все деньги, которые он собрал для книг, и послал их пострадавшим, чтобы спасти их от голода. Затем он снова начал свою работу по сбору денег.

Через несколько лет по всей стране вспыхнула эпидемия. Тецуген снова отдал все, что собрал, чтобы помочь людям.

В третий раз начал он свою работу, и через 20 лет его желание исполнилось. Печатные блоки, с которых делалось первое издание сутр, и сейчас можно увидеть в монастыре Обаку в Киото. Японцы рассказывают своим детям, что Тецуген сделал три издания сутр и что первые два невидимых издания даже превосходят последнее.

38. РАБОТА ГИСЕ

Гисе стала монахиней, когда ей было всего 10 лет. Она получила все обучение, которое получают маленькие мальчики. Когда ей испол-

нилось 16 лет, она стала путешествовать от одного учителя дзэн к другому, учась у них всему.

Она пробыла 3 года у Ундзана, 6 лет у Гукея, но не могла достичь чистого видения.

Наконец, она пришла к учителю Индзану. Индзан показал ей, что это не связано с ее полом.

Он кричал на нее, бранил ее, метал громы и молнии. Он колотил ее, чтобы разбудить ее внутреннюю природу.

Гисе оставалась с Индзаном 13 лет, и тогда она нашла то, что искала!

В ее честь Индзан написал поэму:

Эта монахиня училась 13 лет под моим руководством. Вечерами она размышляла над глубочайшими проблемами. По утрам она возвращалась к другим проблемам. Китайская монахиня Тецума превзошла всех до нее. И после Мудзяку не было более искреннего человека, чем Гисе.

Существует много ворот, через которые она может войти. Она должна получить еще колотушек от моего железного кулака.

После того, как Гисе обрела просветление, она отправилась в провинцию Банею, создала там свой храм и учила 200 монахинь, пока не умерла однажды в августе.

39. СОН В ДНЕВНОЕ ВРЕМЯ

Учитель Сен Саку покинул этот мир, когда ему был 61 год. Выполнив свою жизненную задачу, он оставил великое учение, гораздо более богатое, чем учение большинства других дзэнских учителей. Обычно его ученики спали днем, и, хотя он видел это, сам не терял ни минуты.

Когда ему было всего 12 лет, он изучал философские построения школы Тендай. Однажды летним днем воздух был такой знойный, что маленький Сен вытянул ноги и заснул, пока учителя не было.

Прошло три часа, когда, внезапно проснувшись, он услышал, как входит учитель. Но было слишком поздно. Он лежал как раз поперек дверей.

«Прошу прощения, прошу прощения», – прошептал учитель, заботливо переступая через него, как будто это был один из известных гостей.

После этого Сен никогда не спал днем.

40. В МИРЕ ГРЕЗ

«Каждый день в полдень наш учитель обычно дремал, – рассказывал ученик Сена Саку. – Мы, дети, спросили его, почему он так делает, и он ответил: «Я ухожу в страну грез, чтобы встретить там старых мудрецов, как это делал Конфуций».

Когда Конфуций спал, он видел во сне древних мудрецов и позже рассказывал о них своим ученикам.

«Однажды был очень жаркий день, так что некоторые из нас задремали. Наш учитель побранил нас. «Мы отправились в страну грез, чтобы встретиться с древними мудрецами, как это делал Конфуций», – объяснили мы.

«Что же вам сообщили мудрецы?» – требовательно спросил учитель. Один из нас ответил:

«Мы ходили в страну грез и встретили мудрецов, мы спросили их, приходит ли сюда наш учитель каждый день в полдень, но они ответили, что никогда не видели такого человека».

41. ДЗЭН ДЗЕСЮ

Дзесю начал изучать дзэн в 60-летнем возрасте и учился до 80 лет, когда он реализовал дзэн. Он учил с 80 до 120 лет. Однажды студент спросил его:

«Если у меня нет ничего в голове, что мне делать?»

Дзесю ответил: «Выброси его оттуда».

«Но если у меня нет ничего, как же я могу это выбросить?» – продолжал спрашивать студент.

«Ну, – сказал Дзесю, – тогда вытащи это».

42. ОТВЕТ МЕРТВЕЦА

Когда Мамийя, который позже стал известным проповедником, пришел к учителю, чтобы учиться, учитель попросил его объяснить, что такое хлопок одной ладони.

Мамийя стал концентрироваться на вопросе, что же такое хлопок одной ладони.

«Ты трудишься недостаточно усердно, – сказал ему учитель. – Ты слишком привязан к пище, благосостоянию, вещам и всему такому. Лучше бы ты умер, это решило бы проблему».

Когда Мамийя в следующий раз появился перед учителем, тот снова попросил показать, что такое хлопок одной ладони.

Мамийя сразу упал на землю, как мертвый.

«Ты умер очень хорошо, – сказал учитель, глядя на него. – Только что же с хлопком?»

«Я еще не решил эту задачу», – ответил Мамийя, глядя на учителя снизу.

«Мертвецы не разговаривают, – сказал учитель, – убирайся!»

43. ДЗЭН В ЖИЗНИ НИЩИХ

Тосун был хорошо известным дзэнским учителем своего времени. Он жил в нескольких храмах и учил в различных провинциях. В послед-

ний храм, который он посетил, собралось так много его приверженцев, что Тосун сказал им, что он собирается прекратить читать лекции навсегда. Он посоветовал им разойтись и идти, куда они хотят.

После этого никто не мог отыскать даже его следа.

Через три года один из его учеников обнаружил, что Тосун живет в Киото с несколькими нищими под мостом. Он сразу стал умолять Тосуна учить его.

«Если ты сможешь поступать, как я, хотя бы пару дней, я согласен», – ответил Тосун.

Итак, бывший ученик оделся, как нищий, и провел день с Тосунуном. На следующий день один из нищих умер. Тосун и его ученик в полночь унесли тело и сожгли его на склоне горы. После этого они вернулись в свое укрытие под мостом. Остаток ночи Тосун беспробудно спал, но ученик не мог спать. Когда наступило утро, Тосун сказал: «Сегодня нам не надо просить пищу. Наш мертвый друг нам кое-что оставил». Но ученик не мог проглотить ни кусочка. «Должен сказать, что ты не смог поступить, как я, – заключил Тосун. – Уходи и больше не беспокой меня никогда».

44. ВОР, СТАВШИЙ УЧЕНИКОМ

Однажды вечером, когда Ситиро Кодзюн читал сутры, вошел вор с острым мечом и сказал: «Деньги или жизнь».

Ситиро сказал ему: «Не мешай мне, можешь взять немного денег в этом ящике». И продолжал свое чтение.

Через некоторое время он остановился и сказал: «Не забирай все. Мне нужно немного денег, чтобы заплатить завтра налоги».

Незванный гость забрал большую часть денег и собрался уходить. «Когда тебе делают подарок, надо благодарить», – добавил Ситиро.

Человек поблагодарил и ушел.

Через несколько дней его поймали, и среди других он сознался в преступлении против Ситиро.

Когда Ситиро позвали как свидетеля, он сказал: «Этот человек не вор, по крайней мере в отношении меня. Я дал ему денег, и он поблагодарил меня за них».

После того как закончился тюремный срок, человек пришел к Ситиро и стал его учеником.

45. ХОРОШО И ПЛОХО

Когда Банкей проводил свои дни в медитации, с разных концов Японии собирались ученики, чтобы учиться у него. Во время одного из таких собраний поймали ученика-воришку. Об этом сообщили Банкею и попросили его прогнать преступника.

Банкей не обратил на этот случай внимания. Позднее этого ученика снова поймали за таким же занятием, и снова Банкей не стал рассматривать дело. Это рассердило остальных учеников, и они написали Банкею прошение, в котором просили удалить воришку, указывая, что в противном случае они покинут его в полном составе.

Когда Банкей прочел прошение, он собрал всех и сказал: «Вы – мудрые братья. Вы знаете, что хорошо, а что – плохо. Вы можете идти, куда хотите, и учиться там. Но этот заблудший брат не может отличить хорошего от плохого. Кто же научит его, если не я? Он останется здесь, если даже вы все уйдете».

Слезы потекли по лицу воришки. Желание красть пропало.

46. КАК СТАНУТ ПРОСВЕТЛЕННЫМИ ТРАВА И ДЕРЕВЬЯ

В период Камакура Синкан изучал 6 лет тендай, а затем 7 лет изучал дзэн. После этого он отправился в Китай и еще 13 лет изучал дзэн. Когда он вернулся в Японию, многим хотелось поговорить с ним, выяснить неясные вопросы. Но когда Синкан принимал посетителей, что случалось не часто, он редко отвечал на их вопросы.

Однажды пятидесятилетний искатель просветления сказал Синкану: «Я изучал школу мысли тендай, когда был еще мальчиком, но одного я так и не смог понять в ней. Тендай утверждает, что даже трава и деревья станут просветленными. Мне это кажется очень странным».

«Что пользы обсуждать, как трава и деревья станут просветленными? – спросил Синкан. – Вопрос в том, как тебе самому стать просветленным. Ты когда-нибудь задумывался над этим?»

«Я никогда не думал об этом таким образом», – восхитился старик.

«Так теперь пойдешь и подумай», – закончил Синкан.

47. СКУПОЙ ХУДОЖНИК

Гессен был монахом-художником. Перед тем как начать рисовать, он всегда настаивал на том, чтобы ему заплатили вперед, и запрашивал высокую цену. Он был известен как «скупой художник».

Однажды гейша заказала ему картину. «Сколько вы сможете заплатить?» – спросил Гессен. «Сколько ты запросишь, – ответила девушка, – но я хочу, чтобы ты работал передо мною».

Итак, в определенный день Гессена позвали к гейше. Она устраивала праздник для своего покровителя. Гессен усердно трудился над картиной. Когда картина была закончена, он запросил самую высокую цену, о какой только слыхали в его время.

Он получил запрошенную сумму, а гейша, повернувшись к своему покровителю, сказала: «Этот художник хочет только денег. Его картины прекрасны, а ум низок. Деньги развратили его. Невозможно пока-

зывать картину, нарисованную таким отвратительным человеком. Она годится лишь для одной из моих нижних юбок».

Приподняв юбку, она попросила Гессена сделать другой рисунок на изнанке юбки. «Сколько вы сможете заплатить?» – спросил Гессен.

«О, сколько хотите!» – ответила девушка.

Гессен назвал фантастическую цену, нарисовал картину требуемым образом и ушел.

Позже узнали, что у Гессена были причины для того, чтобы копить деньги.

На его провинцию часто обрушивался опустошающий голод. Богачи не помогали беднякам, поэтому у Гессена был тайный склад, неизвестный никому, который он наполнял зерном на случай бедствия. К тому же дорога от его деревни до национальной святыни была очень запущена, и путники от этого очень страдали. Он хотел построить хорошую дорогу.

Его учитель умер, так и не осуществив своего желания построить храм, и Гессен хотел построить этот храм для него.

После того как Гессен выполнил три своих желания, он забросил кисти и принадлежности художника, и, удалившись в горы, никогда больше не рисовал.

48. ТОЧНАЯ ПРОПОРЦИЯ

Сен-Но-Рикю, чайный мастер, захотел повесить на столб корзину с цветами. Он попросил плотника помочь ему, указывая снизу, куда поместить корзину: немного повыше или пониже, немного вправо или влево, до тех пор, пока не нашел, что она точно на месте.

«Вот теперь она точно на месте», – сказал наконец Сен-Но-Рикю.

Плотник, чтобы испытать своего хозяина, отметил место, а затем притворился, что забыл, куда нужно поместить корзину.

«Сюда, а может, сюда?» – спрашивал плотник, указывая различные места.

Но понятие пропорции у чайного мастера было таким точным, что он указал плотнику точно то же место.

96. КАПЛЯ ВОДЫ

Дзэнский мастер Гидзан попросил молодого ученика принести ведро чистой воды, чтобы охладить его бассейн. Послушник принес воду, и, после того как вода в бассейне охладилась, выплеснул остатки воды на землю.

«Болван, – обругал его мастер. – Почему ты не вылил воду под деревья? Какое ты имеешь право тратить даром хоть каплю воды в этом храме?»

Молодой ученик получил дзэн в этом упреке. Он сменил свое имя на Текусуи, что означает «капля воды».

97. ОБУЧЕНИЕ ОСНОВНОМУ

Давным-давно в Японии были в ходу фонари из бумаги и бамбука со светильником внутри.

Одному слесарю, который вечером навестил своего друга, предложили взять в обратный путь такой фонарь.

«Мне не нужен фонарь, – ответил он. – Свет и тьма для меня одно».

«Я знаю, что тебе не нужен фонарь, чтобы найти дорогу, – ответил друг. – Но если у тебя его не будет, кто-нибудь может наткнуться на тебя. Так что возьми его».

Слепой отправился в дорогу с фонарем и не успел еще далеко отойти от дома, как кто-то налетел на него.

«Смотри, куда идешь, – воскликнул он прохожему, – Разве ты не видишь фонаря?» «Твой светильник давно погас, братец», – ответил прохожий.

99. УКСУС ТОСУИ

Тосуи был дзэнским мастером. Он отказался от формализма храмов и ушел жить вместе с нищими под мост. Когда он стал стариком, его друг помог зарабатывать ему на жизнь, не нищенствуя. Он показал Тосуи, как собирать рис и делать из него уксус, и Тосуи занимался этим до самой смерти.

Когда Тосуи делал уксус, один из нищих дал ему портрет Будды. Тосуи повесил его на стенку лачуги и сделал на ней надпись. Надпись гласила:

«Господин Амида Будда, эта маленькая комната очень узка. Я могу позволить Вам остаться здесь на время. Но не думайте, что я прошу Вас помочь мне оказаться в Вашем раю».

100. МОЛЧАЩИЙ ХРАМ

Сенти был одноглазым учителем дзэна, воодушевленным просветлением.

Он учил своих учеников в храме Тофуку. День и ночь весь храм был погружен в молчание. Не слышно было ни звука.

Даже чтение сутр было упразднено учителем. Его ученики не занимались ничем, кроме медитации.

Когда мастер умер, старые соседи услышали звонки, чтение сутр. Они сразу поняли, что Сенти умер.

101. ДЗЕН БУДДЫ

Будда сказав:

«Я вважаю королей і правителів пилинками праха. Я дивлюся на соковина, золото і жемчуг, як на цеглу і гальку. Я дивлюся на найкращі шовкові одяги, як на рвані лохмоття. Я бачу тисячі світів Всесвітньої, як маленькі зернини, а найбільше озеро в Індії – як крапельку масла на моєму нізку.»

Я розумію, що навчання про світ – це ілюзії фокусників.

Я розрізняю вище поняття звільнення, як золоту тканину в сні і дивлюся на святу дорогу серед освітлених доріг, як на квіти перед очима. Я бачу медитацію, як опору гори, Нирвану, як нічний сон в день.

Я дивлюся на висновки про правильне і неправильне, як на шахрайський танець дракона, а на народження і смерть переконаних – як на сльози, залишені чотирма часами року».

Буддизм / Сост. Я. В. Бозман. – Харків: 2001. – С. 24-304.

РОЗДІЛ 2. РАННЬОХРИСТІЯНСЬКІ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА

Йосиф Флавій «Іудейські старожитності»

Йосиф Флавій (бл. 37 – бл. 100 рр.) – іудейський історик. Походив з роду жерців. Брав участь в антиримському повстанні в Іудеї 68-73 рр. Здався римлянам. Звільнений імператором Титом, прийняв родові ім'я Флавій. Написав ряд історичних творів. В одному з них («Іудейські старожитності») міститься згадка про Ісуса. Розповідь про нього, що дійшла до нас у грецькому тексті, носить сліди християнських виправлень. Але в 1971 р. був опублікований рукопис середньовічного християнського єпископа Аганія – «Всесвітня історія», написаний арабською. В ній наведено інший варіант повідомлення Флавія про Ісуса. Вчені вважають, що він відображає оригінальний текст Флавія, що зберігся завдяки раннім перекладам його творів на сирійську мову. Друга згадка про Ісуса міститься у XX книзі «Іудейських старожитностей» у зв'язку з розповіддю про страту його брата Якова. Це місце знав християнський письменник Ориген. Яків – «брат Господа» – згадується у Посланнях Павла (Гал. 1:19; 2:9), він названий серед братів Ісуса в Євангеліях від Марка (6:3) та Матвія (13:55). Церква вважає його двоюрідним братом Ісуса.

Іудейські старожитності

XVIII, 3,3

У цей час жив Ісус, мудрий чоловік, якщо тільки його можна назвати чоловіком. Тому що він творив чудеса і чинив людей, котрі радісно приймали проголошувану ним істину. Багато іудеїв та еллінів він привернув на свій бік. Це був Христос. Хоча Пилат через донос знатних людей нашого народу присудив його до розп'яття на хресті, послідовники не зреклися його. Тому що на третій день він знову з'явився до них живим, як про це та про багато інших чудесних його діянь пророчили богом послані пророки. І до сього-

Текст Аганія

У цей час був мудрий чоловік на ім'я Ісус. Його спосіб життя був похвальним, і він славився своєю чеснотою; і багато людей з числа іудеїв та інших народів стали його учнями. Пилат засудив його на розп'яття і смерть; однак ті, котрі стали його учнями, не відrekliлись від свого вчителя. Вони розказували, начебто він з'явився їм на третій день після свого розп'яття і був живим. Згідно цього, він начебто і був Месією, про якого пророки передвіщали чудеса...

дні існує ще секта християн, котрі від нього одержали свою назву.

Переклад з рос.: Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства – М., 1990. – С. 459-460.

Історія Якова про народження Марії

У науковій літературі цей твір, який датується II ст., прийнято називати Протосвангелієм Якова. Він написаний від імені Якова, брата Ісуса і сина Йосифа від першого шлюбу. У цілому, Протосвангеліє Якова являє собою поєднання різних християнських легенд, які склалися під впливом уявлень про стародавні античні божества. У Протосвангелії Якова під побутовими деталями і казковими чудесами прослідковується повчальна тенденція, пов'язана з ідеєю Ісуса-божества, чії чудесні здібності були властиві ще його матері.

Цей твір був створений у середовищі, в якому знали і шанували новозавітні Євангелія, однак вони не сприймалися ще як «канонічні»: з їх текстом можна було достатньо вільно поводитися, доповнювати, змінювати порядок оповідання.

Історія народження Марії користувалася надзвичайною популярністю серед християн у пізній античності та середньовіччі. Церква не могла визнати Протосвангеліє канонічним: воно було створене занадто пізно, казкові деталі, хоча і перетлумачені богословами, контрастували з оповіданнями Євангелії Нового Завіту. Проти цього твору різко виступив Ієронім у V ст. Воно було включене в список заборонених книг. Особливо популярним було Протосвангеліє на Сході, але і там воно іноді згадується в списках заборонених книг. Протосвангеліє Якова поклато початок для створення легенд про Марію. Воно відбиває зміни, що відбулися у віруваннях християн протягом перших століть існування їхнього вчення. В основі цих змін лежали як вплив стародавніх язичеських культів, багато елементів яких увібрало християнство, так і особливості соціальної психології самих християн.

I. У дванадцятьох колінах Ізраїлю був дехто Яким, дуже багата людина, що приносив подвійні дарунки Богу, говорячи: «Нехай буде від багатства мого всьому народу, а мені у відпущення, в умилостивлення Господу». Наступив великий день Господній, коли сини Ізраїлю приносили свої дарунки. І виступив проти нього (Якіма) Рувим, сказавши: «Не можна тобі приносити дарунки першому, тому що ти не дав потомства Ізраїлеві». І засмутився дуже Яким, і став дивитися родовід дванадцяти племен народу, говорячи: «Пошукаю в дванадцятьох колінах Ізраїлю, чи я один не дав потомства Ізраїлеві». І, дослідивши, з'ясував, що всі праведники залишили потомство Ізраїлеві. Згадав він і про Авраама, як у його останні дні Бог дарував йому сина Ісаака. І настільки гірко

стало Якіму, що не пішов він до дружини своєї, а пішов у пустелю, поставив там свій намет і постився сорок днів і сорок ночей, говорячи: «Не ввійду ні для їжі, ні для питва, поки не зійде до мене Господь, і буде мені їжею і питвом молитва».

II. А дружина його Анна плакала шlachем і риданням ридала, говорячи: «Оплачу мого вдівство, оплачу мою бездітність». Але от настав великий день Господній, і сказала їй Юдиф, служниця її: «Доки будеш ти мучити душу свою? Адже настав великий день Господній, і не можна тобі плакати. Візьми головну пов'язку, що мені дала пані за роботу: не личить мені носити її, тому що я служниця, а пов'язка несе знак царювання». Анна відповіла: «Відійди від мене, не буду я цього робити: Господь принизив мене. Чи не спокусник звелів тобі прийти, щоб і я зробила гріх разом з тобою?» І відповіла Юдиф: «Навіщо я буду тебе умовляти? Господь закрив твоє лоно, щоб у тебе не було потомства в Ізраїлі». І засмутилася дуже Анна, але зняла свій одяг, прикрасила свою голову, надягла одяг шлюбний і пішла в сад, гуляючи близько дев'ятої години, і побачила лавр, і сіла під ним і почала молитися Господеві, говорячи: «Боже моїх батьків, благослови мене і почуй молитви мої, як благословив Ти Сарру і дав їй сина Ісаака».

III. І, піднявши очі до неба, побачила на дереві гніздо горобця і стала плакати, говорячи: «Горе мені, хто породив мене? Яке лоно зродило мене на світ? Тому що я стала прокльоном у синів Ізраїлю, і з осміянням мене відлучили від храму. Горе мені, на кого я подібна? Не подібна я на птахів небесних, тому що і птахи небесні мають потомство в Тебе, Господи. Не подібна я і на тварин безсловесних, тому що і тварини безсловесні мають потомство в Тебе, Господи. Не подібна я і на води ці, тому що і води приносять плоди в Тебе, Господи. Горе мені, на кого подібна я? Не подібна я і на землю, тому що земля приносить по порі плоди і благословляє Тебе, Господи».

IV. І тоді став перед нею ангел Господній і сказав: «Анно, Анно, Господь почув молитви твої, ти зачнеш і родиш, і про потомство твоє будуть говорити в усьому світі». І Анна сказала: «Живий Господи Боже мій! Якщо я народжу дитя чоловічої чи жіночої статі, то віддам його в дарунок Господеві моему, і воно буде служити Йому усе своє життя». І прийшли два вісники і сказали їй: «Чоловік твій, Яким, йде зі своїми чередами, тому що ангел з'явився до нього і провістив: «Якіме, Якіме, Бог почув молитви твої. Йди звідси, тому що дружина твоя Анна зачне в утробі своїй. І пішов Яким, і так наказав пастухам своїм, сказавши: «Приведіть десять чистих без шлям ягниць, будуть вони для Господа Бога мого, і приведіть мені дванадцять молодих телят, і будуть вони для жерців і старійшин, і сто козенят для всього народу». І от Яким підійшов зі своїми чередами, і Анна, що стояла біля воріт, побачила Якіма, що йде, і, підбі-

гши, обійняла його, і сказала: «Знаю тепер, що Господь благословив мене: будучи вдовою, я тепер не вдова, будучи безплідною, я тепер зачну! І Яким у той день знайшов спокій у своєму будинку.

V. Ранком він поніс свої дарунки, говорячи: «Якщо Господь змилостивився до мене, то золота пластина жерця покаже мені це». І приніс Яким свої дарунки, і дивився пильно на пластину, підійшовши до жертovníка Господнього, і не побачив гріха в собі. І сказав Яким: «Тепер я знаю, що Господь змилостивився до мене і відпустив мені всі гріхи», і вийшов із храму, виправданий, і пішов у будинок свій. Тим часом пройшли призначені їй місяці, і Анна на дев'ятий місяць народила і запитала сповитуху: «Кого я народила?» Відповіла та: «Дочку». І сказала Анна: «Піднялася душа моя в цей день», і поклала дочку. Через кілька днів Анна поправила-ся, і дала груди дитині, і назвала її Марією.

VI. З дня на день міцніло дитя, і коли їй виповнилося шість місяців, поставила її мати на землю, щоб спробувати, чи зможе вона стояти, і вона, пройшовши сім кроків, повернулася до матері. Мати взяла її на руки і сказала: «Живий Господи Боже мій, ти не будеш ходити по цій землі, поки я не введу тебе в храм Господній». І облаштували особливе місце в спальні дочки, і заборонено було туди вносити що-небудь нечисте, і закликала (Анна) непорочних дочок іудейських, щоб вони доглядали за нею. Коли виповнився дівчинці рік, Яким улаштував великий бенкет і скликав жерців, книжників і старійшин і весь народ Ізраїльський. І приніс свою дочку жерцям, і ті благословили її, сказавши: «Боже батьків наших, благослови це дитя і дай йому ім'я славне у всіх родах». І сказав народ: «Нехай буде так!» І потім підніс її до первосвящеників, і вони благословили її, сказавши: «Боже всевишній, зійди до дитини цієї і дай вище і непроминальне благословення».

І взяла її мати в чисте (святе) місце в спальні і дала їй груди. І заспівала Анна пісню Господеві, говорячи: «Заспіваю пісню Господеві, тому що Він зглянувся на мене, і позбавив мене від ганьби моїх ворогів, і дарував мені плід справедливості Своєї, єдиний, що настільки багато чим володіє перед очима його. Хто повідомить синам Рувима, що Анна годує грудьми? Слухайте, слухайте, дванадцять колін Ізраїлю, Анна годує грудьми!» Коли бенкет закінчився, гості розійшлися, радіючи і підносячи хвалу Богові Ізраїлю.

VII. Йшли місяці за місяцями, і виповнилося дитині два роки. І сказав Яким: «Відведемо її в храм Господній, щоб виконати обітницю, щоб Господь раптом не покинув нас і не зробився б наш дарунок Йому небажаним». І сказала Анна: «Дочекаємося третього року її, щоб дитина не стала шукати батька чи матір». І сказав Яким: «Дочекаємося». І от виповнилося дитині три роки, і сказав Яким: «Покличте непорочних дочок іудейських, і нехай вони візьмуть світильники і будуть стояти за запаленими

(світильниками), щоб дитя не повернулося назад і щоб полюбила вона в серці своєму храм Господній. І зробили так по дорозі до храму Господнього. І жрець прийняв її і, поцілувавши, дав благословення, сказавши: «Господь возвеличить ім'я твоє у всіх родах, тому що через тебе виявить Господь в останні дні синам Ізраїлю спокуту». І посадив її на третій сходинці біля жертovníка, і зійшла на неї благодать Господня, і вона стрибала з радості, і полюбив її весь народ Ізраїлю.

VIII. І пішли її батьки, дивуючись і підносячи хвалу Господеві, що дочка їх не повернула назад. Знаходилася ж Марія в храмі Господньому як голубка і їжу приймала з руки ангела. Коли ж їй виповнилося дванадцять років, стали радитися жерці, говорячи: «От виповнилося Марії дванадцять років у храмі Божому, що будемо робити з нею, щоби вона якось чином не осквернила святинь?» І сказали первосвященику: «Ти стоїш у вітваря Господа, ввійди і піднеси молитву про неї, і що Господь оголосить тобі, те і зробимо». І первосвященик, надягнувши додекакодон, ввійшов у Свята святих і підносив молитву про неї, і от з'явився ангел Господній і сказав: «Захаріє, Захаріє, піді і склич удівців з народу, і нехай вони принесуть посохи, і, кому Господь виявить знамення, тому вона стане дружиною (зберігаючи дівоцтво)». І пішли вісники по окрузі Іудейській, і труба Господня виголосила новину, і всі стали сходитися.

IX. Йосиф, залишивши сокиру, теж прийшов на те місце, де всі збиралися. І, зібравшись, всі відправилися до первосвященика, несучи посохи. Він же, зібравши посохи, ввійшов у святиню і став молитися. Помолившись, узяв посохи, вийшов, роздав кожному його посох, але знамення не було на них. Останнім посох узяв Йосиф, і раптом голубка вилетіла з посоха і злетіла Йосифові на славу. І сказав жрець Йосифові: «Ти обраний, щоб прийняти до себе і утримувати діву Господа». Але Йосиф заперечував, говорячи: «У мене вже є сини, і я старий, а вона молода, не хочу бути посміховиськом у синів Ізраїлю». І сказав жрець Йосифові: «Побійся Бога, згадай, як покарав Бог Датана, Абірона і Корея, як земля розверзлася і вони були поглинені за непослух». І, злякавшись, Йосиф узяв Марію, щоб утримувати її. І сказав Йосиф Марії: «Я взяв тебе з храму Господнього, і тепер ти залишишся в моєму будинку, я ж їду на телярські роботи, а потім повернуся до тебе (коли Господеві буде завгодно): нехай Бог береже тебе!»

X. Тоді була рада в жерців, які сказали: «Зробимо завісу для храму Господнього». І сказав первосвященик: «Зберіть чистих дів із роду Давидового». І пішли слуги, і шукали, і знайшли сім дів. І первосвященик згадав про молоду Марію, яка була з роду Давидового і була чиста перед Богом. І слуги пішли і привели її. І ввели дівичь у храм Господній. І сказав первосвященик: «Киньте жереб, що кому пряди: золото, і аміант, і льон, і шовк, і гіацинт, і багрянець, і справжній пурпур». І випали Марії

справжній пурпур і багрянець, і, узявши їх, вона повернулася у свій будинок. У цей час Захарія був німим, заміняв його Самуїл (поки не став Захарія знову говорити). А Марія, узявши багрянець, стала прясти.

XI. І, узявши глечик, пішла по воду; і почула голос, що провіщає: «Радуйся, благодатна! Господь з тобою; благословенна ти між жінками». І стала оглядатися вона, щоб довідатися, звідки цей голос. І, злякавшись, повернулася додому, поставила глечик і, узявши пурпур, стала прясти його. І тоді став перед нею ангел Господній і сказав: «Не бійся, Маріє, бо ти знайшла благодать у Бога і зачнеш її словом Його». Вона ж, почувши, міркувала, говорячи сама собі: «Невже я зачну від Бога живого і народжу, як жінка кожна родить?» І сказав ангел: «Не так, Маріє, але Сила Всевишнього осинить тебе, тому і породжене тобою Святе наречеться Сином Усевишнього. І даши йому ім'я Ісус, тому що Він врятує народ свій». І сказала Марія: «Я – раба Господа мого, нехай буде мені по слову Твоєму».

XII. І закінчила вона прясти багрянець і пурпур і віднесла первосвященнику. Первосвященик благословив її і сказав: «Бог возвеличив ім'я твоє, і ти будеш благословенна у всіх народах на землі». Зрадівши, Марія пішла до родички своєї Єлизавети. І постукала в двері. Єлизавета ж, почувши, перестала (прясти) багрянець, побігла до дверей і, відкривши, побачила Марію і благословила її, сказавши: «За що мені це (дано), що прийшла мати Господа мого? Тому що дитина, що в мені, звеселилася і благословила тебе». А Марія не осягла таємниці, що відкрив їй архангел Гавриїл, і підняла очі до неба і сказала: «Хто я, Господи, що всі народи землі мене благословляють?» І прожила в Єлизавети три місяці. Тим часом її утроба щодня збільшувалася, і Марія в страхі повернулася до себе в будинок і ховалася від синів Ізраїлю. Було ж їй шістнадцять років, коли відбувалися таїнства ці.

XIII. Йшов уже шостий місяць (її вагітності), і тоді Йосиф повернувся після теслярських робіт і, ввійшовши в будинок, побачив її вагітною. І вдарив себе по обличчю, і упав ниць, і плакав гірко, говорячи: «Як тепер буду я звертатися до Господа Бога мого, як буду молитися за цю дівчицю, бо я привів її з храму дівою і не зумів допильнувати? Хто обдурив мене? Хто заподіяв зло будинку моему й опорочив діву? Чи не сталося зі мною те ж, що з Адамом? Як тоді, коли Адам славословив (Господа), з'явився змій і побачив Єву одну, і звабив її, так сталося і зі мною». І встав Йосиф, і покликав Марію, і сказав: «Ти, що була під опікою Божою, що ж ти зробила і як ти забула Господа Бога свого? Навіщо осквернила свою душу, ти, що виросла у Святає святих і їжу приймала від ангела?» Вона тоді заплакала гірко і сказала: «Чиста я і не знаю чоловіка». І сказав їй Йосиф: «Звідки ж плід в утробі твоїй?» Вона відповіла: «Живий Господи Боже мій, не знаю я, звідки».

XIV. І Йосиф злякався, і заспокоєний був нею, і став думати, як вчинити з нею. І говорив Йосиф: «Якщо я приховаю гріх її, то стану порушником Закону, а якщо розповім про нього сином Ізраїлю, то віддам безневинну кров на смерть. Що ж мені зробити з нею? Відпущу її потай (з будинку)». І наступила ніч. І ангел Господній з'явився йому вві сні і сказав: «Не бійся за діву, тому що Те, Що в ній, від Духа святого: народить вона Сина, і ти назвеш його Ісусом. Тому що Він врятує народ Свій від покарання за гріхи». І прокинувся Йосиф, і прославив Бога Ізраїлю, що послав йому благодать, і залишив її (Марію).

XV. Тоді прийшов до нього книжник Анна і запитав: «Чому ти не був на зборах?» І відповів Йосиф: «Я утомився з дороги і хотів відпочити у першій день». І повернувся Анна і побачив вагітну Марію. І побіг до первосвященника, і сказав йому: «Йосиф, якого ти вважаєш (праведним), учинив проти Закону». І сказав первосвященик: «Що ж сталося?» І Анна книжник сказав: «Діву, яку він узяв із храму Господнього, він зганьбив, порушив шлюб і не сказав про це сином Ізраїлю». І запитав первосвященик: «Невже Йосиф так вчинив?» І книжник Анна сказав: «Надішли слуг і ти довідаєшся, що вона вагітна». І надіслали слуг, і вони побачили її, як він говорив, і привели її з Йосифом у суд. І сказав первосвященик: «Маріє, що ж ти зробила? Навіщо зганьбила душу свою і забула про Господа Бога свого? Ти, що жила у Святає святих і їжу приймала від ангела, ти, що слухала спів з вуст його, що раділа перед ним, – навіщо ти це зробила?» Вона ж, гірко плачучи, сказала: «Живий Господи Боже мій, я чиста перед Тобою і не знаю чоловіка». І сказав первосвященик Йосифові: «Навіщо ти це вчинив?» І відповів Йосиф: «Живий Господи Боже мій, і я чистий перед нею». І сказав первосвященик: «Не лжесвідчи, але говори правду. Ти порушив шлюб, і не повідомив про це синів Ізраїлю, і не схилив голови своєї перед рукою Господа, щоби Він благословив потомство твоє». Йосиф же мовчав.

XVI. І сказав первосвященик: «Віддай діву, що ти взяв із храму Господнього». Йосиф же заплакав. Тоді сказав первосвященик: «Дам вам напитися води викриття перед Господом, і Бог виявить гріхи ваші перед вашими очима». І, узявши (воду), він напоїв Йосифа і відправив його на гору, і повернувся він неушкодженим. Напоїв так же Марію і відправив її на гору, і вона повернулася неушкодженою. І тоді народ здивувався, що не виявилось в них гріха. І сказав первосвященик: «Якщо Господь Бог не виявив вашого гріха, то і я не буду судити вас». І відпустив їх. І Йосиф узяв Марію і пішов додому, вихваляючи Господа і радіючи.

XVII. Тоді вийшла вказівка від цезаря Августа зробити перепис у Вифлєсмї Іудейському. І сказав Йосиф: «Синів своїх запишу. Але що робити мені з цією дівою? Ким записати її? Дружиною? Мені соромно. Дочкою? Але всі сини Ізраїлю знають, що вона не дочка мені. Нехай

покаже день Господній, що буде завгодно Господеві». І посадив її на осла осідланого і повів його один син, а Йосиф з іншим сином пішов за ними. І пройшли три милі. І подивився (у тексті – обернувся) Йосиф і побачив, що вона сумна, і подумав, що плід, що знаходиться в ній, замучує її. Потім знову подивився Йосиф і побачив, що вона радісна, і запитав її: «Маріє, чому я бачу твоє обличчя то смутним, то веселим?» І Марія відповіла Йосифові: «Тому, що я бачу перед очима два народи: один плаче і ридає, а інший радіє і веселиться». І пройшли половину шляху, і сказала йому Марія: «Зними мене з осла, тому що те, що в мені, змушує мене йти». І він зняв її з осла і сказав їй: «Куди мені відвести тебе і сховати ганьбу твою? Бо місце тут пустельне».

XVIII. І знайшов там печеру, і привів її, і залишив з нею синів своїх, і пішов шукати сповитуху в околиці Вифлеєма.

І от я, Йосиф, йшов і не рухався. І подивився на повітря і побачив, що повітря нерухоме; подивився на небосхил і побачив, що він зупинився і птахи небесні в польоті зупинилися; подивився на землю і побачив поставлену посудину і працівників, що лежали поруч, і руки їх біля посудини, і ті, що мали їсти, не їли, і ті, що брали їжу, не брали її, і ті, що підносять до рота, не підносили, і обличчя всіх були звернені до неба. І побачив овець, яких гнали, але які стояли. І пастух підняв руку, щоби гнати їх, але рука залишилася піднятою. І подивився на течію ріки і побачив, що козли доторкалися до води, але не пили, і все в цю мить зупинилося.

XIX. І побачив я жінку, що спускається з гори, і вона сказала мені: «Чоловіче, куди ти йдеш?» Я відповідав: «Шукаю сповитуху». У відповідь вона запитала мене: «Ти з Ізраїлю?» І я сказав їй: «Так». Вона ж сказала: «А хто та, що родить у печері?» Я відповів: «Вона заручена зі мною». І вона сказала: «Вона не дружина тобі?» Тоді відповів я: «Це Марія, яка виросла в храмі Господньому, і я за жеребом отримав її за дружину, але вона не дружина мені, а зачала від Духа Святого». І сказала йому старенька: «Чи правда це?» І відповів Йосиф: «Піди і подивися». І сповитуха пішла разом з ним. І стали вони біля печери, і хмара сяюча з'явилася в печері. І сказала сповитуха: «Душа моя возвеличена, очі мої побачили чудо, тому що народився порятунок Ізраїлеві». І хмара тоді відсунулася від печери, і в печері засяяло таке світло, що вони не могли винести його, а незадовго після того світло зникло і з'явилася Дитина, вийшла і взяла груди матері Своєї Марії. І вигукнула сповитуха, говорячи: «Великий для мене день цей, тому що я побачила явління небувале!» І вийшла вона з печери, і зустріла Саломею, і сказала їй: «Саломес, Саломес, я хочу розповісти тобі про явління дивовижне: народила дівка і зберегла дівоцтво своє». І сказала Саломея: «Живий Господи

Боже мій, поки не простягну пальця свого і не перевірю дівоцтво її, не повірю, що дівка народила».

XX. І тільки простягнула Саломея палець, як скрикнула і сказала: «Горе моєму невір'ю, тому що я осмілилася спокушати Бога. І от моя рука віднімається як у вогні». І впала на коліна перед Господом, говорячи: «Господи Боже батьків моїх, згадай, що я з насіння Авраама, Ісаака і Якова, не осором мене перед синами Ізраїлю, але зроби мені милість заради бідних: тому що Ти знаєш, що я служила Тобі в ім'я Твоє і від Тебе хотіла прийняти відплату». І тоді став перед нею ангел Господній, і сказав їй: «Саломея, Саломея, Господь почув тебе, піднеси руку свою до Дитини і потримай її, і настане для тебе порятунок і радість». І підійшла Саломея, і взяла Дитину на руки, сказавши: «Поклонюся Йому, тому що народився великий цар Ізраїлю». І відразу ж зцілилася Саломея і вийшла з печери спасенною.

XXI. І Йосиф приготувався йти (далі) в Іудею. А у Вифлеємі Іудейському була велика смуга, тому що прийшли маги і запитували: «Де народжений цар іудей? Тому що ми побачили Його зірку на сході і прийшли схилитися перед Ним». І, почувши це, Ірод стривожився і послав слуг за магами. Потім скликав первосвящеників і запитував їх у преторії, де повинен народитися Христос згідно писання? Відповіли йому: «У Вифлеємі Іудейському, тому що так написано». І відпустив їх. І запитував потім магів, говорячи до них: «Яке знамення бачили ви про народження царя?» І відповідали маги: «Ми бачили зірку велику, що сяяла серед зірок і затьмарила їх, так що вони майже не були помітні, і так ми довідалися, що народився цар Ізраїлю, і прийшли схилитися перед Ним». І сказав Ірод: «Підіть і пошукайте, і коли знайдете, сповістіть мене, щоб і мені поклонитися йому». І пішли маги. І зірка, яку вони бачили на сході, йшла перед ними, поки не прийшли вони до печери, і зупинилася перед входом у печеру. І побачили маги Дитину з матір'ю Його Марією, і, відкривши скарби свої, піднесли Йому в дарунок золото, ладан і смирну. І, отримавши одкровення від ангела не повертатися в Іудею, пішли в країну свою іншим шляхом.

XXII. Тоді Ірод зрозумів, що маги обдурили його, і, розгнівавшись, послав убивць, говорячи їм: «Убийте всіх дітей від двох років і молодших». І Марія, почувши, що вбивають дітей, злякавшись, узяла Дитину свою і, запеленавши, поклала у волячі ясла. А Єлизавета, почувши, що шукають Івана (сина її), узяла його і пішла на гору. І шукала місця, де сховати його, але не знайшла. І вигукнула гучним голосом, говорячи: «Горо Божа, впусти магів із сином!», і гора розкрилася і впустила її. І світло світило їм, і ангел Господній був разом з ними, охороняючи їх.

XXIII. Ірод же тим часом розшукував Івана і відправив слуг до Захарії, говорячи: «Де сховав ти свого сина?» Він же відповів, сказавши: «Я слуга Божий, знаходжуся в храмі і не відаю, де син мій». І слуги при-

йшли і розповіли це Іроду. І Ірод у гніві сказав: «Син його буде царем Ізраїлю». І відправив до нього знову (слуг), говорячи: «Скажи правду, де син твій? Знай, що твоє життя у моїй владі». І Захарія відповів: «Я свідок (мученик) Божий. Якщо проллеш кров мою, Господь прийме душу мою, тому що невинну кров ти проллеш перед храмом». І перед світанком Захарія був убитий, а сини Ізраїлю не знали, що його убили.

XXIV. І під час (обряду) цілування зібралися жерці і не зустрів їх, згідно звичаю, Захарія з благословенням. І жерці, стоячи, чекали Захарію, щоб сотворити молитву і прославити Всевишнього. Але оскільки він не з'являвся, усі вони перейнялися страхом. І один з них насмілювався увійти (у святиню) і побачив біля вівтаря кров запечену, і голос провістив: «Убитий Захарія, і кров його не зникне доти, доки не прийде помста». Почувши такі слова, злякався жрець і, вийшовши, розповів іншим жерцям. І вони зважилися увійти і побачили, що там було, і стіни храму заголосили, і жерці самі розірвали одяг на собі; але тіла його не знайшли, тільки кров, що зробилася як камінь, і, обійняті жахом, вийшли і сповістили народові, що убито Захарію. І почули всі коліна народу, і плакали і ридали за ним три дні і три ночі. Після трьох днів жерці стали радитися, кого поставити замість нього, і жереб упав на Симеона. Це йому було оповіщено Святим Духом, що він не вмере, поки не побачить Христа живого.

XXV. А я, Яків, що написав цю розповідь у Єрусалимі, під час смуту переховувався в пустелі доти, доки не вмер Ірод і смута не стихла. Славлю Господа Бога, що дарував мені премудрість, щоб описати це. Нехай буде благодать Його для всіх, що бояться Господа нашого Ісуса Христа.

Переклад з рос.: Апокрифи древніх християн: Исследование, тексты, комментарии / Редкол.: А.Ф. Окулов (пред.) и др. – М., 1989. – С. 117-127

Євангеліє дитинства

Опис ранніх років життя Ісуса складений у II ст. У Євангелії від Фоми оповідається про чудеса, які творив Ісус у віці від п'яти до двадцяти років. Образ Ісуса в Євангелії дитинства відмінний від образу його в новозавітних і іудео-християнських Євангеліях. У канонічних текстах говориться про те, що він «зростав і зміцнювався духом, вповнюючись премудрості...» (Лк. 2.40, 52). Для автора історії Фоми, Ісус не «вповнюється» премудрості і не процвітає в ній, а він володіє нею.

Євангеліє дитинства – не філософський твір. Воно являло собою цікаве читання для людей, які не розуміли теологічних розбіжностей між прихильниками ортодоксального напрямку і гностиками, однак відчували потребу в казці про могутня, всесильне божество.

Євангеліє дитинства цікаве також і тим, що воно свідчить про розвиток різних жанрів християнської літератури, де відбивалися і поєднува-

лися різні, часом ворожі один одному релігійні течії. Те, з чим боролися теологи і керівники церкви, уживалося в уявленнях рядових віруючих.

Подаються фрагменти твору.

I. Я, Фома ізраїльтянин, розповідаю, щоб ви довідалися, брати серед язичників, усі події дитинства Господа нашого Ісуса Христа і Його великі діяння, що Він здійснив після того, як народився у нашій країні. Початок такий.

II. Коли хлопчику Ісусу було п'ять років, Він грався біля броду через струмок, і збирав у калюжки воду, що протікала, і зробив її чистою і керував нею одним Своїм словом. І розм'якшив глину, і виліпив дванадцять горобців. І була субота, коли Він зробив це. І було багато дітей, що гралася з Ним. Але коли якийсь іудей побачив, що Ісус робить, граючись у суботу, він пішов відразу до Його батька Йосифа і сказав: «Дивися, твоя дитина біля броду, і Він узяв глину і зробив птахів, і осквернив день суботній». І коли Йосиф прийшов на те місце і побачив те, він закричав: «Для чого робиш у суботу те, що не гоже?!» Але Ісус плеснув у долоні і крикнув горобцям: «Летіть!» І горобці злетіли, шебечучи. А іудеї дивувалися, побачивши це, і пішли, і розповіли старійшинам, що вони бачили, як Ісус здійснив сказане.

III. Але син Анни книжника стояв там поруч з Йосифом, і він узяв лозу і розхлюпав нею воду, яку Ісус зібрав. Коли побачив Ісус, що той зробив, Він розгнівався і сказав йому: «Ти, негідний, безбожний дурню, яку шкоду заподіяла тобі вода в калюжках? Дивися, тепер ти висохнеш, як дерево, і не буде в тебе ні листя, ні коренів, ні плодів». І відразу хлопчик той висох весь, а Ісус пішов звідти і ввійшов у будинок Йосифа. Але батьки того хлопчика, що висох, узяли його, оплакуючи його юність, і принесли до Йосифа і стали дорікати йому, що син його робить таке.

IV. Після цього Він (Ісус) знову йшов через поселення, і хлопчик підбіг і штовхнув Його в плече. Ісус розсердився і сказав йому: «Ти нікуди не підеш далі», і дитина відразу впала і вмерла. А ті, хто бачив, що відбулося, говорили: «Хто породив таку дитину, що кожне слово Його стає дією?». І батьки померлої дитини прийшли до Йосифа і дорікали йому, говорячи: «Якщо у тебе такий син, ти не можеш жити з нами або навчи Його благословляти, а не проклинати, тому що діти наші гинуть».

V. І Йосиф покликав хлопчика і сварив Його, говорячи: «Навіщо Ти робиш те, через що люди страждають і зненавидять нас і будуть переслідувати нас?» А Ісус сказав: «Я знаю, ти говориш не свої слова, але заради тебе Я буду мовчати, проте вони повинні понести покарання». І відразу ті, хто звинувачували його, осліпли. А всі, хто бачив це, були сильно налякані і збентежені і говорили про Нього: «Кожне слово, що Він вимовляє, добре чи зле, є діянням і стає чудом». І коли Йосиф побачив, що Ісус зробив, він встав, узяв Його за вухо і сильно смикнув. І

хлопчик розсердився і сказав: «Тобі вже досить шукати і не знаходити, і ти чиниш нерозумно. Хіба ти не знаєш, що Я належу тобі? Не чини Мені болю».

VI. І от якийсь учитель по імені Закхей, стоячи неподалік, почув, як Ісус сказав це своєму батькові, і дивувався дуже, що, будучи дитиною, Той говорить так. І через кілька днів він прийшов до Йосифа і сказав йому: «У тебе кмітливий син, що має гострий розум. Так приведи мені Його, щоб Він вивчив букви, а разом з буквами я навчу Його всьому знанню, і як треба вітати старших і шанувати їх як батьків і дідів, і любити тих, хто Йому ровесники». І він показав Йому ясно всі букви від альфи до омеги і багато ставив питань. А (Ісус) подивився на вчителя Закхея і запитав його: «Як ти, той, хто не знає, що таке альфа, можеш учити інших, що таке бета? Лицемір! Спочатку, якщо ти знаєш, навчи, що таке альфа, і тоді ми повіримо тобі про бету». І Він почав запитувати вчителя про першу букву, і той не зміг відповісти Йому. І тоді в присутності багатьох свідків дитина сказала Закхею: «Слухай, учителю, про будову першої букви і зверни увагу, які вона має лінії й у середині риску, що проходить через пару ліній, які, як ти бачиш, сходяться і розходяться, піднімаються, повертаються, три знаки тієї ж самої властивості, залежні і підтримувані одна одною, одного розміру. Ось такі лінії альфи». <...>

XIV. І коли побачив Йосиф, який розумний хлопчик і що Він росте і незабаром досягне зрілості, він знову вирішив, що Ісус повинен навчитися грамоті. І він узяв Його і привів до іншого вчителя. І вчитель сказав Йосифу: «Спочатку я навчу Його грецьких букв, а потім сврейських». Тому що він знав про розум хлопчика і боявся Його. Все ж учитель написав алфавіт і довго запитував про нього. Але Він не давав відповіді. І Ісус сказав учителю: «Якщо ти істинний вчитель і добре знаєш букви, скажи Мені, що таке альфа, і Я скажу тобі, що таке бета». І вчитель розсердився і вдарив Його по голові. І хлопчик відчув біль і прокляв його, і той бездиханним упав на землю. А хлопчик повернувся в будинок Йосифа. І Йосиф був засмучений і сказав Його матері: «Не випускай Його за двері, тому що кожний, хто викликає Його гнів, помирас».

XV. І через деякий час інший учитель, друг Йосифа, сказав йому: «Приведи дитину до мене в школу. Може, я зумію переконати Його вчитися букви». І Йосиф сказав йому: «Якщо ти зважишся, брате, то візьми Його з собою». І той узяв Його зі страхом і занепокоєнням, але дитина пішла з ним охоче. І Він спокійно ввійшов у будинок, де була школа, і знайшов книгу, що лежала на підставці, і взяв її, але не став читати букви в ній. І розкрив уста, і став говорити від Святого Духа, і учив тих, хто стояв навколо. І велика юрба зібралась навколо Нього, дивуючись благодаті Його повчання і мудрості Його слів, які, будучи дитиною, Він промовляв. А коли Йосиф почув про те, що відбувається, він переляка-

ний побіг до школи, боячись, що і цей учитель не може справитися з Ісусом. Але вчитель сказав Йосифові: «Знай, брате, я взяв цю дитину як учня, але Він сповнений великою благодаттю і мудрістю, і тепер я прошу тебе, брате, візьми Його до свого будинку». І коли хлопчик почув ці слова, він сразу ж засміявся голосно і сказав: «Раз ти говорив і свідчив істинно, заради тебе той, хто був уражений, зіллється». І сразу ж інший учитель був зцілений. І Йосиф узяв дитину і відвів Його додому.

XVI. Сталося так, що Йосиф послав свого сина Якова принести в'язанку дров. І Ісус пішов разом з ним. І коли Яків збирав хмиз, змія вкусила його в руку. І коли він упав горілиць і був близький до смерті, Ісус підійшов до нього і дихання Його торкнулося укусу, негайно біль пройшов, а змія лопнула, і Яків відразу ж став здоровим і неушкодженим.

XVII. Після цього по сусідству від Йосифа померла хвора дитина, і мати її гірко ридала. І Ісус почув плач великий і сум'яття і прибіг швидко, і, побачивши мертве дитя, Він торкнувся грудей його і сказав: «Я говорю тобі: не вмирай, але живи і будь зі своєю матір'ю». І сразу ж дитя відкрило очі і засміялося. І Він сказав жінці: «Візьми і дай йому молока і пам'ятай про Мене». І коли всі, що стояли навколо, побачили, що відбувається, вони говорили: «Істинно це дитя чи Бог, чи ангел Божий, тому що кожне Його слово стає діянням». А Ісус пішов звітля і став гратися з іншими дітьми.

XVIII. Через якийсь час будувався будинок, і стався обвал, і Ісус встав і пішов туди і побачив людину, що лежить мертвою, і взяв його за руку і сказав: «Говорю тобі, людино, встань і роби свою справу». І сразу ж людина встала і поклонилася Йому. І люди були вражені і говорили: «Ця дитина (прийшла) з небес, тому що Він врятував багато душ від смерті і буде рятувати їх усе своє життя».

XIX. І коли Йому було дванадцять років, прийшли Його батьки за звичаєм у Єрусалим на свято пасхи разом з іншими. Коли ж після свята поверталися додому, Ісус пішов назад в Єрусалим, батьки ж думали, що Він йде разом з усіма. Пройшовши денний шлях, стали шукати Його серед родичів і близьких. І, не знайшовши Його, повернулися в Єрусалим, щоб шукати Його. Через три дні знайшли Його в храмі, де Він сидів серед учителів, слушаючи Закон і запитуючи їх. І всі з увагою слухали Його і дивувалися, як Він, будучи дитиною, змусив замовкнути старіших і вчителів народу, роз'яснюючи Закон і вислови пророків. І мати Його сказала Йому: «Дитя! Що Ти зробив з нами? Ось батько Твій і я з великою скорботою шукали Тебе». Він сказав їм: «Навіщо вам було шукати Мене? Чи ви не знали, що Мені належить бути в тому, що належить Батькові моєму?» А книжники і фарисеї сказали: «Ти – мати цій дитині?» І вона сказала: «Так». І вони сказали їй: «Благословенна ти між жінками, тому що Господь благословив шід утроби твоєї. Такої слави,

такої доблесті і такої мудрості ми ніколи не бачили і ніколи про неї не чули». І Ісус встав і пішов за своєю матір'ю і був покірним своїм батькам. І мати Його зберегла всі слова в серці своєму. Ісус же зростав у премудрості й у віці й у благодаті. Слава Йому на віки вічні. Амінь.

Переклад з рос.: Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии / Редкол.: А. Ф. Окулов (пред.) и др. – М., 1989. – С. 142-148.

Євангеліє від Фоми

Євангеліє від Фоми дійшло до нас в другому кодексі Наг-Хаммаді – бібліотеки гностиків, яка була знайдена у 1945 р. в Єгипті. Пам'ятки в основному датуються II-IV ст.

Євангеліє від Фоми добре збереглося і є перекладом із грецької на саїдський діалект копської мови. Євангеліє складається з окремих висловів, які перегукуються з текстами Нового Заповіту. Однак Євангеліє від Фоми було заборонене церквою, оскільки загальний зміст пам'ятки неканонічний. Для канонічного тексту, за словами А. Гарнака, характерна наявність трьох ідейних основ: вчення про панування Бога, про любов до Бога і ближніх, про відпущення гріхів. У Євангелії від Фоми їх заміняє навчання про єдине духовне начало, про два стани і про самопізнання людини як про шлях до порятунку.

Ісус у Євангелії від Фоми змальований інакше, ніж у канонічних Євангеліях. Немає подробиць, що стосуються його життя і смерті на хресті. Шлях порятунку мислиться тут як шлях пошуків, шлях пізнання особливого роду, орієнтованого на екстаз, а не на логічне мислення. Євангеліст, безсумнівно, мав у своєму розпорядженні велику традицію, ймовірно усну і письмову. Апокриф – не комп'ютерська робота, а плід творчості автора, який переосмислив матеріал. Для твору характерна ідейна та естетична цілісність.

Це таємні слова, що сказав Ісус живий і які записав Дидим Іуда Фома. І він сказав: «Той, хто знаходить тлумачення цих слів, не вкусить смерті».

1. Ісус сказав: «Нехай той, хто шукає, не перестає шукати доти, поки не знайде, і, коли він знайде, він буде вражений, і, якщо він буде вражений, він буде здивований, і він буде царювати над усім».

2. Ісус сказав: «Якщо ті, котрі ведуть вас, говорять вам: «Дивіться, Царство в небі!» – тоді птахи небесні випередять вас. Якщо вони говорять вам, що воно – у морі, тоді риби випередять вас. Але Царство усередині вас і поза вами».

3. Коли ви пізнаєте себе, тоді ви будете пізнані і ви довідаєтеся, що ви – діти Отця живого. Якщо ж ви не пізнаєте себе, тоді ви в бідності і ви – бідність».

4. Ісус сказав: «Стара людина в її дні не забариться спитати малу дитину семи днів про зміст життя, і вона буде жити. Тому що багато перших будуть останніми, і вони стануть одним».

5. Ісус сказав: «Пізнай те, що (чи того, хто) перед обличчям твоїм, і те, що сховано (чи той, хто схований) від тебе, – відкриється тобі. Тому що немає нічого таємного, що не буде явним».

6. Учні Його запитали його; вони сказали йому: «Чи хочеш ти, щоб ми постились, і як нам молитися, давати милостиню й утримуватися в їжі?» Ісус сказав: «Не брешіть, і те, що ви ненавидите, не робіть цього. Тому що усе відкрите перед небом. Бо немає нічого таємного, що не буде явним, і немає нічого захищеного, що залишилося б нерозкритим».

7. Ісус сказав: «Блаженний той лев, якого з'їсть людина, і лев стане людиною. І проклята та людина, яку з'їсть лев, і лев стане людиною».

8. І він сказав: «Людина подібна до мудрого рибалки, що кинув свої сіті в море. Він витяг їх з моря, повні дрібною риби; серед неї цей мудрий рибалка знайшов велику (і) гарну рибу. Він викинув усю дрібну рибу у море, він не вагаючись вибрав велику рибу. Той, хто має вуха, нехай чує!»

9. Ісус сказав: «От, сіяч вийшов, він набрав повну руку насіння і кинув його. Але одне упало на дорогу, прилетіли птахи і поклювали його. Інше упало на камінь, і не пустило кореня в землю, і не викинуло колосся в небо. А інше упало в терня, яке заглушило насіння, і черви з'їли його. А інше упало на добру землю і дало добрий плід. Це принесло шістдесят мір на одну і сто двадцять мір на одну».

10. Ісус сказав: «Я приніс вогонь у світ, і от я охороняю його, поки він не запалає».

11. Ісус сказав: «Це небо мине, і те, що над ним, мине, і ті, котрі мертві, не живі, і ті, котрі живі, не вмуть».

12. У (ті) дні ви їли мертве, ви робили його живим. Коли ви опинитесь у світлі, що ви будете робити? У цей день ви – одне, ви стали двом. Коли ж ви станете двома, що ви будете робити?»

13. Учні сказали Ісусу: «Ми знаємо, що Ти підеш від нас. Хто той, котрий буде великим над нами?» Ісус сказав їм: «У тім місці, куди ви прийшли, ви підете до Якова справедливого, через якого виникли небо і земля».

14. Ісус сказав учням своїм: «Опишіть Мене, скажіть Мені, на кого Я схожий». Симон Петро сказав йому: «Ти схожий на ангела справедливого». Матвій сказав йому: «Ти схожий на філософа мудрого». Фома сказав йому: «Господи, мої вуста ніяк не приймуть сказати, на кого Ти схожий». Ісус сказав: «Я не твій пан, тому що ти випив, ти напився з джерела киплячого, котре я виміряв».

І він узяв його, відвів його (і) сказав йому три слова. Коли ж Фома прийшов до своїх товаришів, вони запитали його: «Що сказав тобі

Ісус?» Фома сказав їм: «Якщо я скажу вам одне зі слів, що Він сказав мені, а ви візьмете каміння і кинете (його) у мене, то вогонь вийде з цього каміння (і) спалить вас».

15. Ісус сказав: «Якщо ви поститесь, ви зародите в собі гріх, і, якщо ви молитесь, ви будете засуджені, і, якщо ви подаєте милостиню, ви заповідете зло вашому духу. І якщо ви приходите в якусь землю і йдете в поселення, якщо вас приймають, їжте те, що вам виставлять. Тих, котрі серед них хворі, лікуйте. Тому що те, що ввійде у ваші вуста, не осквернить вас, але те, що виходить з ваших вуст, це вас осквернить».

16. Ісус сказав: «Коли ви побачите Того, Котрий не породжений жінкою, упадіть ниць (і) шануйте Його, Він – ваш Отець».

17. Ісус сказав: «Може, люди думають, що Я прийшов принести мир у світ, але вони не знають, що Я прийшов принести на землю поділ, вогонь, меч, війну. Тому що п'ятеро будуть у будинку: троє будуть проти двох і двоє проти трьох. Батько проти сина і син проти батька; і вони будуть стояти як один».

18. Ісус сказав: «Я дам вам те, чого не бачило око, і те, чого не чуло вухо, і те, чого не торкнулася рука, і те, що не ввійшло в серце людини».

19. Учні сказали Ісусу: «Скажи нам, яким буде наш кінець». Ісус сказав: «Чи знайшли ви початок, щоб шукати кінець? Тому що там, де початок, там буде і кінець. Блаженний той, хто буде стояти на початку: і він пізнає кінець, і він не вкусить смерті».

20. Ісус сказав: «Блаженний той, хто був до того, як виник».

21. Якщо ви в Мене учні (і) якщо слухаєте Мої слова, це каміння буде служити вам.

22. Тому що є у вас п'ять дерев у раї, які нерухомі і влітку, й узимку, і їхнє листя не опадає. Той, хто пізнає їх, не вкусить смерті».

23. Учні сказали Ісусові: «Скажи нам, до чого подібне Царство Небесне?» Він сказав їм: «Воно подібне до зерна гірчичного, найменшого серед усього насіння. Коли ж воно падає на оброблену землю, воно дає велику лозу (і) стає укриттям для птахів небесних».

24. Марія сказала Ісусові: «На кого схожі твої учні?» Він сказав: «Вони схожі на дітей малих, котрі розташувалися на полі, що їм не належить. Коли прийдуть хазяї поля, вони скажуть: «Залишіть нам наше поле». «Вони оголюються перед ними, щоб залишити це їм і дати їм їх поле».

25. Тому Я говорю: «Якщо хазяїн будинку знає, що прийде злодій, він не буде спати доти, доки він не прийде, і він не дозволить йому проникнути в його будинок Царства його, щоб винести його речі. Ви ж чатуйте перед світом, міцно перев'яжіть стегна ваші, щоб розбійники не знайшли шляхи добратися до вас. Бо те, що потрібне вам, те, що ви очікуєте, буде знайдено».

26. Коли була б серед вас знаюча людина, то, як плід дозрів, він прийшов би поспішно, – серп у руці його, – (і) зібрав би його. Той, хто має вуха, нехай чує!»

27. Ісус побачив дітей, що ссали молоко. Він сказав учням своїм: «Ці діти, що ссуть молоко, подібні до тих, що входять у Царство». Вони сказали Йому: «Що ж, якщо ми – діти, ми ввійдемо в Царство?» Ісус сказав їм: «Коли ви зробите двох одним, і коли ви зробите внутрішню сторону як зовнішню сторону, і зовнішню сторону як внутрішню сторону, і верхню сторону як нижню сторону, і коли ви зробите чоловіка і жінку одним, щоб чоловік не був чоловіком і жінка не була жінкою, коли ви зробите очі замість ока, і руку замість руки, і ногу замість ноги, образ замість образу, – тоді ви ввійдете в [Царство]».

28. Ісус сказав: «Я виберу з вас одного на тисячу і двох на десять тисяч, і вони будуть стояти як одне».

29. Учні Його сказали: «Покажи нам місце, де Ти, тому що нам необхідно знайти його». Він сказав їм: «Той, хто має вуха, нехай чує! Є світло усередині людини світла, і воно освітлює увесь світ. Якщо ж воно не освітлює, то – п'тьма».

30. Ісус сказав: «Люби брата твого, як душу твою. Охороняй його як зіницю ока твого».

31. Ісус сказав: «Скалку в оці брата твого ти бачиш, колоди ж у своєму оці ти не бачиш. Коли ти виймеш колоду зі свого ока, тоді ти побачиш, як вийняти скалку з ока брата твого».

32. Якщо ви не поститесь від світу, ви не знайдете Царства. Якщо не робите суботу суботою, ви не побачите Отця».

33. Ісус сказав: «Я став посеред світу, і я з'явився їм у плоті. Я знайшов усіх їх п'яними, я не знайшов нікого з них спраглими, і душа моя засмутилася за дітей людських. Тому що вони сліпі в серці своєму і вони не бачать, що приходять у світ порожніми; вони збираються знову піти зі світу порожніми. Але тепер вони п'яні. Коли вони відмовляться від свого вина, тоді вони покаються».

34. Ісус сказав: «Якщо плоть виникла заради духу, це – чудо. Якщо ж дух заради тіла, це – чудо з чудес. Але я дивуюся тому, як таке велике багатство міститься в такій бідності».

35. Ісус сказав: «Там, де три боги, там боги. Там, де два чи один, я з ним».

36. Ісус сказав: «Немає пророка, прийнятого у своєму поселенні. Не лікує лікар тих, котрі знають його».

37. Ісус сказав: «Місто, побудоване на високій горі, укріплене, не може упасти, і його не можна приховати».

38. Ісус сказав: «Те, що ти почуєш на вухо, сповіщай іншим з покривель. Тому що ніхто не запалює світильника (і) не ставить його під

посудину і ніхто не ставить його в потаємне місце, але ставить його на підставку для світильника, щоб усі, хто входять і виходять, бачили його світло».

39. Ісус сказав: «Якщо сліпий веде сліпого, обидва падають у яму».

40. Ісус сказав: «Неможливо, щоб хтось увійшов у будинок сильно-го і взяв його силою, якщо він не зв'яже йому руки. Тоді (лише) він розграбує будинок його».

41. Ісус сказав: «Не турбуйтеся з ранку до вечора і з вечора до ранку про те, що ви одягнете на себе».

42. Учні Його сказали: «В який день ти з'явишся нам і в який день ми побачимо тебе?» Ісус сказав: «Коли ви оголитесь і не засоромитесь, і візьмете ваш одяг, і покладете його до ваших ніг, як малі діти, розтопчете його, тоді [ви побачите] сина того, хто живий, і ви не будете боятися».

43. Ісус сказав: «Багато разів ви бажали чути ці слова, що я вам говорю, і у вас немає іншого, від кого (ви можете) чути їх. Наступлять дні, коли ви будете шукати мене, але ви не знайдете мене».

44. Ісус сказав: «Фарисеї і книжники взяли ключі від знань. Вони сховали їх і самі не ввійшли, і не дозволили тим, що хочуть увійти. Ви ж будьте мудрі, як змії, і чисті, як голуби».

45. Ісус сказав: «Виноградна лоза, що була посаджена без Отця, не зміцнилася. Її викорчують, (і) вона загине».

46. Ісус сказав: «Той, хто має у своїй руці, – йому дадуть; а той, хто не має, у нього те мале, що має, візьмуть».

47. Ісус сказав: «Будьте перехожими».

48. Учні Його сказали Йому: «Хто ти, що говориш нам це?» (Ісус сказав їм): «З того, що я вам говорю, ви не пізнаєте, хто я? Але ви стали як іудеї, тому що вони люблять дерево (і) ненавидять його плід, вони люблять плід (і) ненавидять дерево».

49. Ісус сказав: «Той, хто висловив огуду на Батька, – йому проститься, і той, хто висловив огуду на Сина, – йому проститься. Але той, хто висловив огуду на Духа Святого, – йому не проститься ні на землі, ні на небі».

50. Ісус сказав: «Не збирають винограду з терня і не пожинають смокви із верблужих колючок. Вони не дають плоду. Добра людина виносить добре зі свого скарбу. Зла людина виносить погане зі свого дурного скарбу, що в її серці, (і) говорить погане, тому що з надлишку серця вона виносить погане».

51. Ісус сказав: «Від Адама до Івана Хрестителя з породжених жінками немає вищого за Івана Хрестителя. <...> Але я сказав: «Той із вас, хто стане малим, пізнає Царство і буде вищим за Івана».

52. Ісус сказав: «Неможливо людині сісти на двох коней, натягнути два луки, і неможливо рабу служити двом панам: він буде шанувати од-

ного, а іншому він буде грубіянити. Жодна людина, що п'є старе вино, негайно не прагне випити вино молоде. І не наливають молоде вино в старі міхи, щоб вони не розірвалися, і не наливають старе вино в нові міхи, щоб вони не зіпсували його. Не накладають стару латку на новий одяг, тому що вона порветься».

53. Ісус сказав: «Якщо двоє у мирі один з одним у тому самому будинку, і вони скажуть горі: «Перемістися!» – то вона переміститься».

54. Ісус сказав: «Блаженні єдині й обрані, тому що ви знайдете царство, бо ви від нього (і) ви знову туди повернетесь».

55. Ісус сказав: «Якщо вам говорять: «Звідки ви прийшли?» – скажіть їм: «Ми прийшли від світла, від місця, де світло вийшло з самого себе. Він... у їхній образ. Якщо вам говорять: «Хто ви?» – скажіть: «Ми Його діти, і ми обрані Отця живого». Якщо вас запитують: «Який знак вашого Отця, що у вас?» – скажіть їм: «Цей рух і спокій».

56. Учні Його сказали Йому: «В який день наступить спокій для тих, котрі мертві? І в який день новий світ приходить?» Він сказав їм: «Той (спокій), що ви очікуєте, прийшов, але ви не пізнали його».

57. Учні Його сказали Йому: «Двадцять чотири пророки висловилися в Ізраїлі, і всі вони сказали про Тебе». Він сказав їм: «Ви облишили Того, Хто живий перед вами, і ви сказали про тих, хто мертвий».

58. Учні Його сказали Йому: «Обрізання корисне чи ні?» Він сказав їм: «Якби воно було корисне, їх батько зачав би їх у їхній матері обрізаними. Але істинне обрізання в душі виявило повну користь».

59. Ісус сказав: «Блаженні бідні, тому що ваше – Царство Небесне».

60. Ісус сказав: «Той, хто не зненавидів свого батька і свою матір, не зможе бути моїм учнем, і той, хто не зненавидів своїх братів і своїх сестер і не поніс свій хрест, як я, не стане гідним мене».

61. Ісус сказав: «Той, хто пізнав світ, знайшов труп, і той, хто знайшов труп – світ не достойний його».

62. Ісус сказав: «Царство Отця подібно до чоловіка, в якого [гарне] насіння. Його ворог прийшов уночі і висіяв бур'ян разом з гарним насінням. Чоловік не дозволив їм (служителям) вирвати бур'ян. Він сказав їм: «Не приходьте, щоб, вириваючи бур'ян, ви не вирвали пшеницю разом з ним! Тому що в день жнив бур'яни виявляться, їх вирвуть і їх спалять».

63. Ісус сказав: «Блаженний той, що потрудився: він знайшов життя».

64. Ісус сказав: «Подивіться на Того, Хто живий, поки ви живете, щоб ви не вмерли, – шукайте побачити його! І ви не зможете побачити самаритянина, що несе ягня (і) входить в Іудею». Він сказав учням своїм: «(Чому) він з ягням?» Вони сказали йому: «Щоб убити його і з'їсти його». Він сказав їм: «Поки ягня живе, він його не з'їсть, але (тільки) якщо він убиває його, (і) воно (ягня) стає трупом». Вони сказали: «Інак-

ше він не зможе вдарити». Він сказав їм: «Ви також шукайте собі місце в спокої, щоб ви не стали трупом і вас не з'їли».

65. Ісус сказав: «Двоє будуть відпочивати на ложі: один умре, інший буде жити». Саломея сказала: «Хто Ти, чоловіче, і чий ти (син)? Ти зійшов на моє ложе, і ти поїв за моїм столом». Ісус сказав їй: «Я той, котрий походить від того, котрий рівний; мені дане приналежне могому Отцю». (Саломея сказала:) «Я Твоя учениця». (Ісус сказав їй:) «Тому я говорю так: «Коли він стане порожнім, він наповниться світлом, але, коли він стане розділеним, він наповниться п'янкою».

66. Ісус сказав: «Я говорю моїм таємниці... таємниці. Те, що твоя права рука буде робити, – нехай твоя ліва рука не знає того, що вона робить».

67. Ісус сказав: «Був чоловік багатий, який мав багато добра. Він сказав: «Я використовую моє добро, щоб засіяти, зібрати, насадити, наповнити мої комори плодами, щоб мені не бідувати». От про що він думав у серці своєму. І в ту ж ніч він умер. Той, хто має вуха, нехай чує!»

68. Ісус сказав: «У чоловіка були гості, і, коли він приготував вечерю, він послав свого раба, щоб той запросив гостей. Він пішов до першого, він сказав йому: «Мій пан запрошує тебе». Той відповів: «У мене гроші для торговців, вони прийдуть до мене ввечері, я піду (і) дам їм розпорядження. Я відмовляюся від вечері». Він пішов до іншого, він сказав йому: «Мій пан запрошує тебе». Той сказав йому: «Я купив будинок, і мене просять... У мене не буде часу». Він пішов до іншого, він сказав йому: «Мій пан запрошує тебе». Той сказав йому: «Мій друг святкуватиме весілля, і я буду влаштовувати вечерю. Я не зможу прийти. Я відмовляюся від вечері». Він пішов до іншого, він сказав йому: «Мій пан запрошує тебе». Той сказав йому: «Я купив село, я піду збирати дохід. Я не зможу прийти. Я відмовляюся». Раб повернувся і сказав своєму пану: «Ті, кого ти запросив на вечерю, відмовилися». Пан сказав своєму рабу: «Піди на дорогу, кого знайдеш, приведи їх, щоб вони повечеряли. Купці і торговці не ввійдуть у місія мого батька».

91. Ісус сказав: «Нещасливе тіло, що залежить від тіла, і нещаслива душа, що залежить від них обох».

92. Ісус сказав: «Ангели приходять до вас і пророки, і вони дадуть вам те, що ваше, і ви також дайте їм те, що у ваших руках, (і) скажіть собі: «В який день вони приходять (і) беруть те, що належить їм?»

93. Ісус сказав: «Чому ви мислите усередині чаші (і) не розумієте того, що той, хто зробив внутрішню роботу, зробив також зовнішню роботу?»

94. Ісус сказав: «Прийдіть до Мене, тому що ярмо Моє – благо і влада Моя лагідна, і ви знайдете спокій собі».

95. Вони сказали Йому: «Скажи нам, хто ти, щоб ми повірили в тебе». Він сказав їм: «Ви випробовуєте лице неба і землі; і того, хто (що?)

перед вами, – ви не пізнали його; і цей час – ви не знаєте, (як) випробувати його».

96. Ісус сказав: «Шукайте і ви знайдете, але ті (речі), про які ви запитали мене в ті дні, – я не сказав вам тоді. Тепер я хочу сказати їм, і ви не шукаєте їх».

97. Не давайте того, що святе, псам, щоб вони не кинули це в гній. Не кидайте перлів свиням, щоб вони не зробили це...»

98. Ісус [сказав]: «Той, хто шукає, знайде, [і той, хто стукає], йому відчинять».

99. [Ісус сказав:] «Якщо у вас є гроші, не давайте в ріст, але дайте... від кого ви не візьмете їх».

100. Ісус [сказав: «Царство] Отця подібне до жінки, що взяла трохи закваски, [поклала] її в тісто (і) розділила його на великі хліби. Хто має вуха, нехай чує!»

101. Ісус сказав: «Царство [Отця] подібне до жінки, що несе посудину, повну борошна, (і) йде дорогою, що віддаляється. Ручка посудини розбилася, борошно розсипалося за нею на дорозі. Вона не знала (про це), вона не зрозуміла, (як) діяти. Коли вона дійшла до свого будинку, вона поставила посудину на землю (і) знайшла її порожньою».

102. Ісус сказав: «Царство Отця подібне до людини, що хоче убити сильного чоловіка. Вона витягла меч у своєму будинку, вона устромила його в стіну, щоб довідатися, чи буде рука її міцна. Тоді вона убила сильного».

103. Учні сказали йому: «Твої брати і твоя мати стоять зовні». Він сказав їм: «Ті, котрі тут, ті, що виконують волю мого Отця, – мої брати і моя мати. Вони ті, котрі ввійдуть у Царство мого Отця».

104. Ісусу показали золотий і сказали Йому: «Ті, хто належить Цезарю, вимагають від нас податі». Він сказав їм: «Дайте Цезарю те, що належить Цезарю, дайте Богові те, що належить Богові, і те, що моє, дайте це мені!»

105. Той, хто не зненавидів свого батька і свою матір, як я, не може бути моїм [учнем], і той, хто [не] возлюбив свого [батька і] свою матір, як я, не може бути моїм [учнем]. Тому що моя мати... але воістину вона дала мені життя».

106. Ісус сказав: «Горе їм, фарисеям! Тому що вони схожі на пса, що спить на годівниці биків. Він і сам не їсть і не дає їсти бикам».

107. Ісус сказав: «Блаженний чоловік, котрий знає, [в яку пору] приходять розбійники, так, що він устане, збереться... і одягнеться, перш ніж вони прийдуть».

108. Вони сказали [Йому]: «Підемо помолимося сьогодні і попости-мся». Ісус сказав: «Який же гріх, який я вчинив чи якому піддався? Але

коли наречений вийде з чертога шлюбного, тоді нехай вони постяться і нехай моляться!»

109. Ісус сказав: «Той, хто пізнає батька і матір, – його назвуть сином блудниці».

110. Ісус сказав: «Коли ви зробите двох одним, ви станете Сином людини, і, якщо ви скажете горі: «Зрушся», вона переміститься».

111. Ісус сказав: «Царство подібне до пастуха, в якого сто овець. Одна з них, найбільша, заблудилася. Він залишив дев'яносто дев'ять (і) став шукати одну, поки не знайшов її. Після того як він потрудився, він сказав вівці: «Я люблю тебе більше, ніж дев'яносто дев'ять».

112. Ісус сказав: «Той, хто напився з моїх вуст, стане як я. Я також, я стану ним, і таємне відкриється йому».

113. Ісус сказав: «Царство подібне до людини, котра має на своєму полі таємний скарб, не знаючи про нього. І [вона не знайшла його до того, як] умерла, вона залишила його своєму [синові]. Син нічого не знав; він одержав це поле (і) продав його. І той, хто купив його, прийшов, розкопав (і) [знайшов] скарб. Він почав давати гроші під відсотки [тим, кому] хотів».

114. Ісус сказав: «Той, хто знайшов світ (і) став багатим, нехай відмовиться від світу!»

115. Ісус сказав: «Небеса, як і земля, згорнуть перед вами, і той, хто живий від живого, не побачить смерті». Тому що (?) Ісус сказав: «Той, хто знайшов самого себе, – світ не достойний його».

116. Ісус сказав: «Горе тій плоті, котра залежить від душі; горе тій душі, котра залежить від плоті».

117. Учні його сказали йому: «В який день Царство приходить?» (Ісус сказав): «Воно не приходить, коли очікують. Не скажуть: «От, тут!» – чи: «От, там!» – Але Царство Отця поширюється по землі, і люди не бачать його».

118. Симон Петро сказав їм: «Нехай Марія піде від нас, тому що жінки не варті життя». Ісус сказав: «Дивіться, я направляю її, щоб зробити її чоловіком, щоб вона також стала духом живим, подібним вам, чоловікам. Тому що всяка жінка, котра стане чоловіком, ввійде в Царство Небесне». Євангеліє від Фоми.

Переклад з рос.: Апокрифи древніх християн: Исследование, тексты, комментарии / Редкол.: А.Ф. Окулов (пред.) и др. – М., 1989. – С. 250-262.

Апокаліпсис Петра

Уривок рукопису II ст. анонімного автора, який був знайдений наприкінці XIX ст. в одній з гробниць Верхнього Єгипту. Апокаліпсис написаний під впливом орфічної літератури. Цікавим є перелік гріхів і покарання грішників. Рукопис був покладений у могилу християнина як амулет, який захищав на тому світі.

Багато хто з них будуть лжепророками і будуть проповідувати шляхи і підступні вчення загибелі, але вони будуть синами загибелі. І тоді Бог прийде до моїх вірних, до прагнучих, спраглих і пригнічених, до тих, хто в цьому житті дає випробувати свою душу, і буде судити синів беззаконня. І Господь додав і сказав: «Підемо на гору, помолимося». Вирушивши з ним, ми, дванадцять учнів, попросили, щоб він показав одного з наших праведних братів, що відійшли від світу, щоб ми знали, які вони на вигляд і, утішившись, утішили б людей, котрі будуть слухати.

І от, коли ми молимося, раптово з'являються двоє чоловіків, що стоять перед лицем Господа, на яких ми не могли прямо дивитися, тому що від їхнього обличчя виходив промінь, як від сонця, а одяг їх був такий світлий, якого ніколи не бачило око людське. Вуста не можуть розповісти, а серце помислити блиск, у який вони були убрані, і красу їхнього обличчя; дивлячись на них, ми дивувалися. Тіла їх були біліші за всякий сніг і червоніші за будь-яку троянду, і червоне в них змішане з білим. Я просто не можу описати їхню красу. Волосся в них було хвилясте і блискуче, що обрамляло їхні обличчя і плечі, як вінок, сплетений з нардового кольору і строкатих квітів, чи як веселка в повітрі. Такою була їхня краса. Побачивши їхню красу, ми злякалися їх, тому що вони з'явилися раптово. Тоді я підійшов до Господа і сказав: «Хто вони?». Він мені говорить: «Це – наші праведні брати, вигляд яких ви захотіли побачити. Я сказав йому: «А де всі праведні брати, і який той еон, у котрому знаходяться власники цієї слави?» ...

15. І Господь показав мені величезний простір поза цим світом, що сіє над яскравим світлом; повітря там виблискувало променями сонця, сама земля цвіла нев'янучими квітами, була повна ароматів і прекрасно-квітучих вічних рослин, що приносять благословенні плоди. І до того ж сильно цвіло усе, так, що запах звідтіля доносився і до нас. А жителі того місця були одягнені в одяг світлих ангелів, і своєю красою одяг їх був подібний до їхньої країни. Ангели літали там серед них. Такою ж була краса тих, хто там жив, і вони єдиним голосом славили Господа Бога, радіючи у тому місці...

20. Говорить нам Господь: «Це – місце ваших первосвящеників, праведних людей»...

21. Я побачив і інше місце, напроти цього, дуже похмуре. То було місце покарання. Ті, кого там карали, і караючі ангели мали темний одяг відповідно до повітря того місця.

22. Були там деякі, повішені за язик. То були ті, що ганьбили шлях справедливості, під ними горів і мучив їх палаючий вогонь.

23. І озеро було там якесь, повне палаючого бруду; там перебували люди, що викривляли справедливість. До них були приставлені ангели-мучителі.

24. Над цим вируючим брудом були ще і жінки, повішені за волосся. То були жінки, що чепурилися для перелюбу; а ті, котрі поєднувалися з ними в скверні перелюбу, висіли за ноги, а голови в них були занурені в бруд, і вони говорили: «Ми не думали, що потрапимо в це місце»...

25. І я побачив убивць і їхніх спільників, кинутих у деяку в'язницю, повну злих гадів; ті звірі кусали їх, а вони звивалися там у цій муці, і черви їх обліпили, як хмари мороку. А душі убитих, стоячи і спостерігаючи покарання убивць, говорили: «Боже, справедливий твій суд».

26. Біля того місця я побачив інше тісне місце, куди стікала кров і нечистоти тих, що караються, й утворилося ніби озеро. Там сиділи жінки по шию в крові, а навпроти них сиділо і плакало безліч дітей, що народилися завчасно; від них виходили промені вогню й уражали жінок в очі. То були ті, що завагітніли поза шлюбом і позбулися плоду.

27. Там були ще чоловіки і жінки до середини тіл у вогні; вони були кинуті в темні місця, їх бичували злі духи, черви невинно пожирали їх нутроці. То були люди, що переслідували справедливих і зрадили їх.

28. Поруч знову були жінки і чоловіки, що кусали губи: вони мучилися й одержували розпеченим залізом по очах. То були ті, хто ганьбив і паплюжив шлях праведний.

29. А навпроти них були знову інші чоловіки і жінки, вони відкушували собі язика, і рот у них був наповнений вогнем. То були лжесвідки.

30. А в іншому місці були кремені, гостріші, ніж мечі або наконечники списів; вони були розпечені на вогні, і жінки та чоловіки, одягнені в брудне ганчір'я, качалися по них у муках. То були багатії, ті, хто покладався на своє багатство, ті, що не пошкодували сиріт і вдів, а знехтували заповідь Бога.

31. В іншому великому озері, повному гною, крові і киплячого бруду, стояли чоловіки і жінки, занурившись до колін. То були лихварі і ті, що стягують за відсотки.

32. Інших чоловіків і жінок скидали з величезної скелі, і вони падали вниз, а ті, хто приставлені до них, знову гнали їх і змушували підніматися угору на скелю, і вони знову падали вниз; і не мали перепочинку в цих муках. То були ті чоловіки, котрі осквернили свої тіла, вдаючи

жінок, а жінки серед них були ті, котрі лежали одна з іншою, як чоловік із дружиною.

33. А біля тієї скелі було місце, повне сильного вогню, і там стояли люди, котрі власними руками зробили собі ідолів замість Бога. Поруч з ними інші чоловіки і жінки, тримаючи вогненні жезли, били один одного, не припиняючи цього покарання...

34. Близько від них знову були інші жінки і чоловіки, котрих палили, мучили і жарили; то були ті, що залишили шлях Бога.

Переклад з рос.: Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства. – М., 1990. – С. 215-217.

Дидахе («Вчення дванадцяти апостолів»)

«Дидахе» – це настанови для провінційних християнських громад. Вони згадуються у древніх церковних письменників й відкриті в 1875 р. Врєннієм у рукописі XI ст. Автор при написанні «Дидахе» використовував послання Варнави, був знайомий з Євангелієм від Матвія (можливо, не в канонічній редакції). Він зовсім, очевидно, не знав послань Павла. Та громада, якій автор адресував ці настанови, ще не мала твердої церковної організації, усталеної форми богослужіння, виробленого символу віри і сформульованих догматів. «Дидахе» показує церковну громаду на стадії її створення – межа I та II ст. У цей же час, очевидно, і були написані настанови. А.Б. Ранович мав іншу думку, вважаючи, що за всіма ознаками «Дидахе» слід віднести до початку другої половини II ст. «Дидахе» складається з 16 розділів, у шести з яких помітні сліди європейських джерел.

V. 8. Не відвертай від себе нужденного, але роби свого брата співучасником своїм у всьому й не говори, що це твоя власність, тому що якщо ви співучасники в безсмертному, то наскільки більше (ви співучасники) у тлінному. 9. Не віднімай руки своєї від сина чи дочки, але з юності учи їх страху Божому. 10. У гніві не віддавай наказів рабу своєму чи рабині, що сподіваються на того ж Бога (що й ти), щоб вони ніколи не перестали боятися Бога, (що знаходиться) над (вами) обома, тому що він приходить призвати не за (тією чи іншою) особистістю, а тих, кого підготував дух. 11. Ви ж, раби, коріться своїм панам, як образу Божому, по совісті і зі страхом.

VIII. 1. Пости ж ваші нехай не будуть разом з лицемірами: вони постануть у другий та п'ятий день, ви ж постіться у четвертий і шостий. 2. І не моліться, як лицеміри, але як повелів Господь у своєму Євангелії.

X. Після вкушання так дякуйте... 5. Пам'ятай, Господи, церкву твою, позбав її усякого зла... й освячену збери її від чотирьох вітрів у царство твоє, котре ти підготував їй... 6. Нехай прийде благодать, і нехай прийде цей світ. Осанна богу Давидовому. Хто святий, нехай прийде,

якщо ж ні, нехай покається; маран ата. Амінь. 7. Пророкам дозволяйте промовляти молитви після (свхаристії), які їм завгодно.

XI. 1. Якщо хто прийде і буде вас учить всьому, що вище сказано, прийміть його. 2. Якщо ж сам той, хто вчить, спокусившись, буде проповідувати інше вчення, для погибелі, не слухайте його; а якщо (буде вчити) для зміцнення справедливості та пізнання Господа, прийміть його, як Господа. 3. Щодо апостолів і пророків, то чиніть згідно учення Євангелія. 4. Кожен апостол, що приходиться до вас, нехай буде прийнятий, як Господь. 5. Нехай він не залишається довше одного дня; а якщо буде потреба, то ще один (день); але якщо він пробуде три, то він лжепророк... 6. Виходячи, нехай апостол нічого не візьме до місця ночівлі, крім хліба. А якщо він зажадає грошей, він лжепророк. 7. Усякого пророка, що говорить у дусі, не випробуйте і не судіть: усякий гріх відпуститься, а цей гріх (вам) не відпуститься. 8. Але не кожен, хто говорить у дусі, – пророк, а лише у тому випадку, якщо він дотримується шляхів Господніх; отже, за поведінкою можна розпізнати лжепророка і пророка. 9. Далі, усякий пророк, призначаючи трапезу в дусі, не вкушас від неї, якщо тільки він не лжепророк. 10. Усякий пророк, що проповідує істину, якщо він сам не робить того, чому учить, є лжепророк. 11. Усякого пророка, визнаного істинним, що діє у світовому таїнстві (?) церкви, але не проповідує того, що сам робить, ви не повинні судити, тому що він суд має в Бога; так чинили й древні пророки.

XII. 1. Усякого, хто приходиться в ім'я Господа, прийміть, а потім, випробувавши його, дізнаєтесь (як бути); тому що ви одержите розуміння істинного й хибного. 2. Якщо той, хто прибув, – мандрівник, допоможіть йому, скільки можете: нехай він залишається у вас не більше ніж два-три дні, якщо є необхідність. 3. Якщо ж він хоче оселитися у вас, то якщо він ремісник, то нехай працює і їсть. 4. Якщо ж він не володіє ремеслом, то ви, на свій розсуд, передбачте, щоб християнин не жив з вами бездіяльно. 5. А якщо він не захоче так чинити, то він христоторговець. Остерігайтеся таких.

XIII. 1. Усякий істинний пророк, що бажає оселитися у вас, заслугоує на свій шматок хліба. 2. Істинний вчитель так само гідний свого харчу, як і працівник. 3. Тому частину від всіх виробів точила й току, від биків та овець візьми і віддай пророкам; адже вони наші головні священники. 4. А якщо пророка у вас немає, то віддайте жebraкам. 5. Якщо ти готуєш їжу, то візьми частину... і віддай відповідно до заповіді. 6. Подібно до цього якщо ти відкрив посудину з вином чи олією, то візьми частину і віддай пророкам. 7. І від срібла, й від одягу, і від усякого майна візьми частину, скільки вважатимеш за потрібне, і віддай згідно заповіді.

XV. 1. Висвячайте собі єпископів і дияконів, достойних господа, чоловіків лагідних, істинних, випробуваних; вони теж служать у вас за

пророків і вчителів. 2. Тому не зневажайте їх, шануйте їх нарівні з пророками та учителями.

Переклад з рос.: Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства – М., 1990. – С. 196-198.

Герма (Hermas), «Пастир». Mand. Передмова

«Пастир» Гермы (Hermas) довгий час був відомий лише в латинському перекладі, датується церковними джерелами серединою II ст. У «Фрагменті Мураторі» сказано: «Зовсім недавно, у наш час, Герма написав «Пастиря», коли церковну кафедру в м. Римі займав брат його Пій». У всякому разі «Пастир» вже в стародавні часи вважався священною книгою. У 1922 р. опубліковані папірусні уривки початку IV ст., котрі містять також уривки з «Пастиря» (Mand IX), що співпадають з відомим тепер грецьким оригіналом (P. Lond. V, 1783). «Пастир» складається з трьох частин: «Видіння», «Подоби» й «Настанов». Автор був знайомий з гностичною, зокрема герметичною, літературою і належав до заможної верхівки церковної організації, що почала формуватися. Він возвеличує й гіпостазує церкву. «Пастир», як і «Дидахе», дає деякі відомості про початкову стадію церковної організації, коли поряд із кліром ще великий вплив мали «пророки».

Коли я помолвився вдома і сидів на ложі, увійшов до мене чоловік поважного вигляду, у пастушому одязі; на ньому був білий плащ, сума за плечима і посох у руці. Він привітав мене, і я йому також відповів вітанням. Він зараз же сів біля мене і говорить мені: «Я посланий від славнішого ангела, щоб жити з тобою до кінця твоїх днів». Мені здалося, що він спокушас мене, і я кажу йому: «Хто ж ти? Я, – говорю, – вже знаю, кому я належу». Він каже мені: «Ти не впізнаєш мене?» «Ні», – кажу я. «Я, – говорить він, – той пастир, котрому ти належиш». У той час, поки він ще говорив, змінився його вигляд, і я впізнав того, кому я належу. Тут я знітився, мене охопив страх, і весь я переповнився скорботою, що відповідав йому так лукаво й нерозумно. Він говорить мені: «Не бентежся, але зміцнися моїми заповідями, котрі я маю дати тобі. Адже я посланий, – говорив він, – щоб знову показати тобі усе, що ти бачив колись, і особливо те, що корисне для вас. Насамперед, запиши заповіді мої і притчі, інше ж опиши так, як я вкажу тобі. Отже, я наказую тобі спершу записати заповіді мої і притчі, щоб ти часом читав їх і тобі зручніше було їх дотримуватися». Тому я записав заповіді й притчі так, як він мені повелів. Якщо, почувши їх, ви збережете їх, будете діяти згідно них і виконаєте їх з чистим серцем, то ви одержите від Господа те, що він обіцяв вам. Якщо ж, почувши їх, не покаєтесь, але повернетесь до гріхів ваших, то будете мати від Господа протилежне тому. Усе це звелів мені написати цей пастир, ангел покаяння.

Герма, «Пастир». Vis. III 6

...«Хто ж, пані, ті білі і круглі камені, що не йдуть у будинок вежі?» Вона відповідала мені: «Доки ж ти будеш дурним і бездумним, про все запитуючи і нічого не розуміючи? Це ті, котрі мають віру, але мають і багатства віку цього, і коли настануть гоніння, то заради багатств своїх і надбань відрікаються від Господа». На це я кажу їй: «Коли ж будуть вони угодні Господу?» «Коли відсічені будуть», – говорить вона, – багатства їхні, котрими вони втішаються, тоді вони будуть придатні Господу для будівлі. Тому що так само, як круглий камінь, якщо не буде обтесаний і не відкине від себе дечого, не може бути квадратним, так і багаті у нинішні часи, якщо не будуть відсічені їхні багатства, не можуть бути угодними для Бога. Насамперед, ти повинен знати це по собі: коли ти був багатий, ти був непотрібний, а тепер ти корисний і придатний для життя»...

9. ...Подумайте про прийдешній суд. Ви, котрі маєте більше багатства, ніж інші, відшукуйте злиденних, поки ще не завершена вежа. Тому що потім, коли вежа буде закінчена, ви побажаєте займатись благодійністю, але не будете мати місця. Отже, дивіться ви, котрі пишаються своїми багатствами, щоб не застогнали ті, що терплять нестатки, бо стогін їх дійде до Господа, і ви будете вигнані зі своїми скарбами за двері вежі. Тепер говорю до вас, тих, котрі головують у церкві: не уподібнюйтесь лиходіям. Лиходії принаймні отруту свою носять у посудинах, а ви свою отруту тримаєте в серці... Дивіться, діти, щоб такий поділ між вами не позбавив вас життя.

Герма, «Пастир». Mand. XI

...Слухай тепер і про духа земного, суєтного, позбавленого розуміння і сили. Насамперед, людина, що здається сповненою духу, возвеличує себе, бажас верховодити, нахабна й багатослівна, живе серед розкоші й багатьох задовольень, бере винагороду за свої прорікання, якщо ж не одержить, то й не пророкує... Далі він не входить у зібрання мужів праведних, але уникає їх; і навпаки, спілкується з людьми подвійної натури та порожніми, пророкує по кутах і у місцях потасмних та обманос їх, говорячи те, що вони бажать чути, і даючи суєтні відповіді людям суєтним, бо порожня посудина, коли сполучається з іншими, теж порожніми, не розбивається, але вони добре підходять одна одній.

Герма, «Пастир». Vis. 1, 2

І прийшла стара жінка в сяючому одязі з книгою в руці, сіла одна і привітала мене: «Здрастуй, Гермю», і я сумом та сльозами відказав: «Здрастуй, пані». Вона сказала мені: «Що ж сумний ти, Гермю, ти, котрий був терплячий, поміркований і завжди веселий?» Я сказав їй у відповідь: «Пані, одна прекрасна жінка дорікнула мені, начебто я згрішив

проти неї». І вона сказала мені: «Така справа має бути неприйнятною для роду Господнього. Але ж у серці своєму ти бажав цю жінку...» 3. Утім, не заради тебе гнівається на тебе Господь, але за дім твій, котрий безчестить Господа і своїх батьків. А ти, люблячи дітей, не застеріг свого сімейства, а допустив їх власти у велике розпутство. За це й гнівається на тебе Господь... За їхні гріхи й незаконня ти пригнічений мирськими справами. Але милосердя Боже змилоствовилось над тобою та сімейством твоїм і зберегло тобі твою добру славу. Ти тільки не вагайся, а зміцнюй себе і своє сімейство у дусі. Як коваль, працюючи молотом, перековує залізо, як хоче, так і праведне слово, прищеплюване щоденно, переможе всяке зло. Тому не переставай повчати дітей своїх; бо Господь знає, що вони покаються від щирого серця і будуть записані у книзі життя.

Герма, «Пастир». Vis. II

3. ...А ти, Гермю, зазнав великих мирських нещастя за злочини дому твого, оскільки саме ти не звертав на них уваги, як на такі, що зовсім тебе не стосуються, і займався нечистими своїми справами. Але те, що ти не відступив від Бога живого, врятувало тебе...

4. Під час сну, брати, з'явився один красивий юнак, говорячи: «Хто, як ти думаєш, та стара жінка, від якої ти отримав книгу?» Я сказав: «Сивілла». «Помиляєшся, – каже він, – вона не Сивілла». «Хто ж вона, пане?» І він сказав мені: «Вона церква Божа». Я запитав його, чому ж вона стара. «Тому що, – сказав він, – вона створена першою за усе, тому й стара; і для неї створений світ». Після того я мав видіння в домі своєму, і прийшла та стара жінка і запитала мене, чи віддав я вже книгу настоятелям церкви. Я відповів: «Ще ні», і вона сказала: «Добре зробив, тому що я маю додати тобі кілька слів. Коли ж закінчу всі слова мої, тоді нехай вони через тебе обнародуються для обраних. Для цього ти напишеш дві книги і одну віддасиш Климентові, а іншу Грапті. Климент відішле у зовнішні міста, тому що йому це доручено; Грапта ж буде повчати вдів та сиріт. А ти прочитаєш її у цьому місті разом із пресвітерами, представниками церкви».

Герма, «Пастир». Sim. V

2. Послухай притчу..., яку я збираюся тобі розказати. Хтось мав масток і багато рабів; в одній частині свого маєтку він насадив виноградник; вирушаючи потім у далеку подорож, він обрав раба, найбільш вірного та чесного, і доручив йому підв'язати до тичок лозу у винограднику, обіцяючи за виконання цього доручення дати йому волю... Раб ретельно виконав наказ господаря... (більше того) він перекопав виноградник і виполов у ньому всі бур'яни... Через деякий час повернувся господар... Запросивши улюбленого сина, котрий був його спадкоємцем, та

друзів, своїх радників, він розказав їм, що він велів рабу зробити і що той виконав більше цього. Вони зараз же вітали раба... А господар говорить їм: «Я обіцяв волю цьому рабові, якщо він виконає даний йому наказ; він його виконав і, більше того, вклав у виноградник свою сумлінну працю... Тому... я хочу зробити його співспадкоємцем синові моему»...

4. І я став просити його, щоб він пояснив мені цю притчу про масток та господаря, про виноградник і раба... Він відповідає мені:

«Хто раб Божий і у серці своєму має Господа, той просить у нього розуму й одержує його, і навчається розуміти кожну притчу...

...Чому ж ти, що утверджений найславніш ангелом... не просиш розуму і не одержуєш його від Господа?»...

5. ...«Слухай же, – сказав він, – і розумій. Масток, про який говорить у притчі, означає світ. Господар мастку – Творець, котрий усе створив та установив. Син є Дух Святий. Раб – син Божий».

Переклад з рос.: Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства. – М., 1990. – С. 199-203.

РОЗДІЛ 3. КОРАН – СВЯЩЕННА КНИГА МУСУЛЬМАН

Коран (араб. «аль-куран» дослівно – «те, що читають») – священна книга мусульман. Вважається, що Коран існує передвічно, зберігається в Аллаха, який передав його у вигляді одкровення Мухаммада. Коран ділиться на 114 розділів (сур), у свою чергу сури поділяються на вірші (аяти). Мухаммад одержав перше Боже одкровення в місяці рамадан, окремими частинами спочатку у Мецці, пізніше – Медині. За життя пророка він існував в усній формі, а після його смерті (632 р.) виникла потреба зібрати усі Божі одкровення. При халіфі Абу Бакрі цю роботу виконав Зайд ібн Сабіт. При третьому халіфі Османі текст було оформлено у рукописну книгу (650-656), який вважається першим виданням Корану.

У поданих уривках відображено шлюбно-сімейні взаємини, обов'язки чоловіка і жінки в сім'ї, процедура оформлення майнової спадщини і прав власності (сури 1, 2, 4, 22, 24, 61, 65), ставлення до язичників, іудеїв та християн (сури 5, 8, 22).

1 Открывающая книгу

- (1). Во имя Аллаха милостивого, милосердного!
 - 1 (2). Хвала – Аллаху, Господу миров
 - 2 (3). милостивому, милосердному,
 - 3 (4). царю в день суда!
 - 4 (5). Тебе мы поклоняемся и просим помощь!
 - 5 (6). Веди нас по дороге прямой,
 - 6 (7). по дороге тех, которых Ты благодетельствовал, –
 7. не тех, которые находятся под гневом, и не заблудших.
- Коран. /Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 27.*

2 Корова

- Во имя Аллаха милостивого, милосердного!
- 1 (1). Алм. (2). Эта книга – нет сомнения в том – руководство для богобоязненных,
 - 2 (3). тех, которые веруют в тайное и выстаивают молитву и из того, чем Мы их наделили, расходуют,
 - 3 (4). и тех, которые веруют в то, что ниспослано тебе и что ниспослано до тебя, и в последней жизни они убеждены.
 - 4 (5). Они на прямом пути от их Господа, и они – достигшие успеха.
 - 5 (6). Поистине, те, которые не уверовали, – все равно им, увещевал ты их или не увещевал, – они не веруют.

6 (7). Наложил печать Аллах на сердца их и на слух, а на взорах их – завеса. Для них – великое наказание!

7 (8). И среди людей некоторые говорят: «Уверовали мы в Аллаха и в последний день». Но они не веруют.

8 (9). Они пытаются обмануть Аллаха и тех, которые уверовали, но обманывают только самих себя и не знают.

9 (10). В сердцах их болезнь. Пусть же Аллах увеличит их болезнь! Для них – мучительное наказание за то, что они лгут.

10 (11). А когда им говорят: «Не распространяйте нечестия на земле!» – они говорят: «Мы – только творящие благо».

11 (12). Разве нет? Ведь они – распространяющие нечестие, но не знают они.

12 (13). А когда говорят им: «Уверуйте, как уверовали люди!» – они отвечают: «Разве мы станем верить, как уверовали глупцы?» Разве нет? Поистине, они – глупцы, но они не знают!

13 (14). И когда они встречаются тех, которые уверовали, они говорят: «Мы уверовали!» А когда остаются со своими шайтанами, то говорят: «Мы ведь – с вами, мы ведь только издеваемся».

14 (15). Аллах поиздевается над ними и усилит их заблуждение, в котором они скитаются слепо!

15 (16). Это – те, которые купили заблуждение за правый путь. Не прибыльна была их торговля, и не были они на верном пути!

16 (17). Подобны они тому, кто зажег огонь, а когда он осветил все, что кругом него, Аллах унес их свет и оставил их во мраке, так что они не видят.

17 (18). Глухие, немые, слепые, – и они не возвращаются [к Аллаху].

18 (19). Или как дождевая туча с неба. В ней – мрак, гром и молния, они вкладывают свои пальцы в уши от молний, боясь смерти, а Аллах объемлет неверующих.

19 (20). Молния готова отнять их зрение; как только она им осветит, они идут при ней. А когда окажется над ними мрак, они стоят. А если бы Аллах пожелал, то унес бы их слух и зрение: ведь Аллах над всякой вещью мощен! (21). О люди! Поклоняйтесь вашему Господу, который сотворил вас и тех, кто был до вас, – может быть, вы будете богобоязненны! –

20 (22). который землю сделал для вас ковром, а небо – зданием, и низвел с неба воду, и вывел ею плоды пропитанием для вас. Не придавайте же Аллаху равных, в то время как вы знаете!

21 (23). А если вы в сомнении относительно того, что Мы ниспослали Нашему рабу, то принесите суру, подобную этому, и призовите ваших свидетелей, помимо Аллаха, если вы правдивы.

22 (24). Если же вы этого не сделаете, – а вы никогда этого не сделаете! – то побойтесь огня, топливом для которого люди и камни, уготованного неверным.

23 (25). И обрадуй тех, которые уверовали и творили благое, что для них – сады, где внизу текут реки. Всякий раз, как им даются в удел оттуда какие-нибудь плоды, они говорят: «Это – то, что было даровано нам раньше», – тогда как им доставлено только сходное. Для них там – супруги чистые, и они там будут пребывать вечно.

24 (26). Поистине, Аллах не смущается приводить некоей притчей комара и то, что больше этого. А те, которые уверовали, знают, что это – истина от их Господа. Те же, которые неверны, скажут: «Что желает Аллах этим, как притчей?» Он вводит этим в заблуждение многих и ведет прямым путем многих. Но сбивает Он этим только распутных,

25 (27). тех, которые нарушают завет Аллаха после его закрепления и разделяют то, что Аллах повелел соединять, и творят нечестие на земле. Это – те, которые окажутся в убытке.

26 (28). Как вы не веруете в Аллаха? Вы были мертвыми, и Он оживил вас, потом Он умертвит вас, потом оживит, потом к Нему вы будете возвращены.

27 (29). Он – тот, который сотворил вам все, что на земле, потом обратился к небу и устроил его из семи небес. Он о всякой вещи знающ!

28 (30). И вот, сказал Господь твой ангелам: «Я установлю на земле наместника». Они сказали: «Разве Ты установишь на ней того, кто будет там производить нечестие и проливать кровь, а мы возносим хвалу Тебе и святим Тебя?» Он сказал: «Поистине, Я знаю то, чего вы не знаете!»

29 (31). И научил Он Адама всем именам, а потом предложил их ангелам и сказал: «Сообщите Мне имена этих, если вы правдивы».

30 (32). Они сказали: «Хвала Тебе! Мы знаем только то, чему Ты нас научил. Поистине, Ты – знающий, мудрый!»

31 (33). Он сказал: «О Адам, сообщи им имена их!» И когда он сообщил им имена их, то Он сказал: «Разве Я вам не говорил, что знаю скрытое на небесах и на земле и знаю то, что вы обнаруживаете, и то, что скрываете?»

32 (34). И вот, сказали Мы ангелам: «Поклонитесь Адаму!» И поклонились они, кроме Иблиса. Он отказался и превознесся и оказался неверующим.

33 (35). И Мы сказали: «О Адам!» Поселись ты и твоя жена в раю и питайтесь оттуда на удовольствие, где пожелаете, но не приближайтесь к этому дереву, чтобы не оказаться из неправедных».

34 (36). И заставил их сатана споткнуться о него и вывел их оттуда, где они были. И Мы сказали: «Низвергнитесь, [будучи] врагами друг другу! Для вас на земле место пребывания и пользование до времени».

35 (37). И Адам принял от Господа своего слова, и обратился Он к нему: ведь Он – обращающийся, милосердный!

36 (38). Мы сказали: «Низвергнитесь оттуда вместе! А если придет к вам от Меня руководство, то над теми, кто последует за Моим руководством, не будет страха, и не будут они печальны».

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 27-31.

4 Женщины

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). О люди! Бойтесь вашего Господа, который сотворил вас из одной души и сотворил из нее пару ей, а от них распространил много мужчин и женщин. И бойтесь Аллаха, которым вы друг друга спрашиваете, и родственных связей.

Поистине, Аллах – над вами надсмотрщик!

2 (2). И давайте сиротам их имущество и не заменяйте дурным хорошим. И не ешьте их имущества в дополнение к вашему, – ведь это – великий грех!

3 (3). А если вы боитесь, что не будете справедливы с сиротами, то женитесь на тех, что приятны вам, женщинах – и двух, и трех, и четырех. А если боитесь, что не будете справедливы, то – на одной или на тех, которыми овладели ваши десницы. Это – ближе, чтобы не уклониться. (4). И давайте женам их вено в дар. Если же они соблаговолит чем-нибудь из этого для вас, то питайтесь этим на здоровье и благополучие.

4 (5). И не давайте неразумным вашего имущества, которое Аллах устроил вам для поддержки, и наделяйте их из него, и одевайте их, и говорите им слово благое.

5 (6). И испытывайте сирот, а когда они дойдут до брачного возраста, то если заметите в них зрелость разума, отдавайте им их имущество; и не пожирайте его расточительно и торопливо,

6. пока они не вырастут. А кто богат, пусть будет воздержан; а кто беден, пусть ест с достоинством.

7. А когда вы отдаете им их имущество, то берите к ним свидетелей. И довольно Аллаха как счетчика!

8 (7). Мужчинам – удел из того, что оставили родители и близкие, и женщинам – удел из того, что оставили родители и близкие, – из того, что мало или много, удел определенный.

9 (8). А когда присутствуют при разделе родственники, сироты и бедняки, то наделяйте их из этого и говорите им слово благое.

10 (9). И пусть боятся те, которые, если бы оставляли позади себя слабое потомство, боялись бы за них. Пусть же они боятся Аллаха и говорят слово твердое!

11 (10). Поистине, те, которые пожирают имущество сирот по несправедливости, пожирают в своем чреве огонь, и будут они гореть в пламени!

12 (11). Завещает вам Аллах относительно ваших детей: сыну – долю, подобную доле двух дочерей. А если они (дети) – женщины, числом больше двух, то им – две трети того, что он оставил, а если одна, то ей – половина. А родителям его, каждому из двух – одна шестая того, что он оставил, если у него есть ребенок. А если у него нет ребенка и ему наследуют его родители, то матери – одна треть. А если есть у него братья, то матери – одна шестая после завещанного, которое он завещает, или долга. Родители ваши или ваши сыновья – вы не знаете, кто из них ближе вам по пользе, как установлено Аллахом. Поистине, Аллах знающ, мудр!

13 (12). И вам – половина того, что оставили ваши супруги, если у них нет ребенка. А если у них есть ребенок, то вам – четверть того, что они оставили после завещанного, которое они завещают, или долга.

14. А им – четверть того, что оставили вы, если у вас нет ребенка. А если у вас есть ребенок, то им – одна восьмая того, что оставили вы после завещанного, которое вы завещаете, или долга.

15. А если мужчина бывает наследником по боковой линии, или женщина, и у него есть брат или сестра, то каждому из них обоих – одна шестая. А если их больше этого, то они – соучастники в трети после завещанного, которое он завещает, или долга,

16. не причиняя вреда, по завету от Аллаха. Поистине, Аллах – знающий, кроткий!

17 (13). Таковы границы Аллаха. А кто повинуется Аллаху и Его посланнику, того Он введет в сады, где внизу текут реки, – вечно пребывать они будут там. И это – великий успех!

18 (14). А кто не повинуется Аллаху и Его посланнику и преступает Его границы, того Он введет в огонь вечно пребывающим там, и для него – унижающее наказание.

19 (15). А те из ваших женщин, которые совершат мерзость, – возьмите в свидетели против них четырех из вас. И если они засвидетельствуют, то держите их в домах, пока не упокоит их смерть или Аллах устроит для них путь.

20 (16). А те двое из вас, которые совершат это, – причините им боль. Если они обратятся и совершат благое, то отвернитесь от них. Поистине, Аллах – приемлющий обращение, милостивый!

21 (17). Ведь у Аллаха – обращение к тем, которые совершают зло по неведению, а потом обращаются вскоре. К этим обращается Аллах. Поистине, Аллах – знающий, мудрый!

22 (18). Но нет обращения к тем, которые совершают дурное, а когда предстанет пред кем-нибудь из них смерть, он говорит: «Я обращаюсь теперь»... И к тем, которые умирают, будучи неверными. Этим мы приготовили наказание мучительное.

23 (19). О вы, которые уверовали! Не разрешается вам наследовать женам по принуждению. И не препятствуйте им уносить часть того, что вы им даровали, разве что они совершат мерзость очевидную. Обходитесь с ними достойно. Если же вы их ненавидите, то, может быть, что-либо вам и ненавистно, а Аллах устроил в этом великое благо.

24 (20). А если вы захотели замены одной супруги другой и одной из них дали кинтар, то не отбирайте из него ничего. Разве вы станете брать лживо, как явный грех?

25 (21). И как вы можете отбирать это, когда вы сошлись друг с другом и они взяли с вас суровый завет?

26 (22). Не женитесь на тех женщинах, на которых были женаты ваши отцы, разве только это произошло раньше. Поистине, это – мерзость и отвращение и скверно как путь!

27 (23). И запрещены вам ваши матери, и ваши дочери, и ваши сестры, и ваши тетки по отцу и матери, и дочери брата, и дочери сестры, и ваши матери, которые вас вскормили, и ваши сестры по кормлению, и матери ваших жен, и ваши воспитанницы, которые под вашим кровительством от ваших жен, к которым вы уже вошли; а если вы еще не вошли к ним, то нет греха на вас; и жены ваших сыновей, которые от ваших чресел; и – объединять двух сестер, если это не было раньше. Поистине, Аллах прощающ, милосерд!

28 (24). И – замужние из женщин, если ими не овладели ваши десницы по писанию Аллаха над вами. И разрешено вам в том, что за этим, искать своим имуществом, соблюдая целомудрие, не распутничая. А за то, чем вы пользуетесь от них, давайте им их награду по установлению. И нет греха над вами, в чем вы согласитесь между собой после установления. Поистине, Аллах – знающий, мудрый!

29 (25). А кто из вас не обладает достатком, чтобы жениться на охраняемых верующих, то – из тех, которыми овладели десницы ваши, из ваших верующих рабынь. Поистине, Аллах лучше знает вашу веру. Вы – одни от других. Женитесь же на них с дозволения их семей и давайте им их плату с достоинством, – целомудренным, не распутничавшим и не берущим приятелей.

30. И если они были целомудренны... А если совершат мерзость, то им – половина того, что целомудренным, из наказания. Это – тем из вас, кто боится тягости. А если вы будете терпеливы, то это – лучше для вас. Поистине, Аллах – прощающий, милосердный!

31 (26). Аллах хочет разъяснить вам и вести вас по обычаям тех, которые были до вас; и обратиться к вам. Поистине, Аллах – знающий, мудрый!

32 (27). Аллах хочет обратиться к вам, а те, которые следуют за страстями, хотят отклонить вас великим отклонением. (28). Аллах хочет облегчить вам: ведь создан человек слабым.

33 (29). О вы, которые уверовали! Не пожирайте имущества ваших между собой попусту, если это только не торговля по взаимному согласию между вами. И не убивайте самих себя. Поистине, Аллах к вам милосерд!

34 (30). А кто делает это по вражде и несправедливости, того Мы сождем в огне. Это для Аллаха легко!

35 (31). Если вы будете отклоняться от великих грехов, что запрещаются вам, Мы избавим вас от ваших злых деяний и введем вас благородным входом.

36 (32). Не желайте того, чем Аллах дал вам одним преимущество перед другими. Мужчинам – доля из того, что они приобрели, а женщинам – доля из того, что они приобрели. Просите от Аллаха Его блага, – поистине, Аллах знает все вещи!

37 (33). Каждому Мы сделали наследников в том, что оставили родители и близкие, а те, с которыми ваши клятвы укрепили договор, – давайте им их долю. Поистине, Аллах – всякой вещи свидетель!

38 (34). Мужья стоят над женами за то, что Аллах дал одним преимущество перед другими, и за то, что они расходуют из своего имущества. И порядочные женщины благоговейны, сохраняют тайное в том, что хранит Аллах. А тех, непокорности которых вы боитесь, увещайте и покидайте их на ложах и ударяйте их. И если они повинятся вам, то не ищите пути против них, – поистине, Аллах возвышен, велик!

39 (35). А если вы боитесь разрыва между обоими, то пошлите судью из его семьи и судью из ее семьи; если они пожелают примирения, то Аллах поможет им. Поистине, Аллах – знающий, ведающий!

40 (36). И поклоняйтесь Аллаху и не придавайте Ему ничего в со товарищи, – а родителям – делание добра, и близким, и сиротам, и беднякам, и соседу близкому по родству, и соседу чужому, и другу по соседству, и путнику, и тому, чем овладели десницы ваши. Поистине, Аллах не любит тех, кто горделиво хвастлив, –

41 (37). которые скупаются, и приказывают людям скупость, и скрывают то, что даровал им Аллах от Своей щедрости! И приготовили Мы для неверных наказание мучительное,

42 (38). и тех, которые тратят свое имущество из лицемерия пред людьми и не веруют ни в Аллаха, ни в последний день, и тех, у кого сатана товарищем. И плох он как товарищ!

43 (39). Почему бы им не уверовать в Аллаха и в последний день и не тратить из того, чем наделил их Аллах? Аллах ведь знает о них.

44 (40). Поистине, Аллах не обидит и на вес пылинки, и если будет хорошее, Он удвоит это и дарует от Себя великую награду!

45 (41). И как будет, когда Мы придем от каждой общины со свидетелем и придем с тобой как свидетелем против этих? (42). В тот день пожелают те, которые не верили и ослушались посланника, чтобы сравнялась с ними земля. И не скроют они от Аллаха никакого события!

46 (43). О вы, которые уверовали! Не приближайтесь к молитве, когда вы пьяны, пока не будете понимать, что вы говорите, или оскверненными – кроме как будучи путешественниками в дороге – пока не омоетесь. А если вы больны в путешествии, или кто-нибудь из вас пришел из нужника, или вы прикасались к женщинам и не нашли воды, то оmyвайтесь чистым песком и обтирайте ваши лица и руки. Поистине, Аллах извиняющий и прощающий!

47 (44). Разве ты не видел, что те, которым дарована часть писания, покупают заблуждение и хотят, чтобы вы сбились с дороги? (45). А Аллах лучше знает ваших врагов: довольно в Аллахе друга и довольно в Аллахе помощника!

48 (46). Из иудеев некоторые искажают слова на их местах и говорят: «Мы слышали и не повинемся, выслушай неслыханное и упаси нас», – искривляя своими языками и нанося удары религии.

49. А если бы они сказали: «Мы слышали и повинемся, выслушай и посмотри на нас», – то это было бы лучше для них и прямее. Но проклял их Аллах за их неверие, и они не веруют, разве только немногие.

50 (47). О вы, которым даровано писание! Уверуйте в то, что Мы ниспослали для подтверждения истинности того, что с вами, раньше, чем Мы сотрем лица и обратим их назад или проклянем их, как прокляли сторонников субботы. Поистине, повеление Аллаха исполняется!

51 (48). Поистине, Аллах не прощает, чтобы Ему придавали сотоварищей, но прощает то, что меньше этого, кому пожелает. А кто придаст Аллаху сотоварищей, тот измыслил великий грех.

52 (49). Разве ты не видел тех, которые очищают самих себя? Нет, Аллах очищает, кого пожелает, и они не будут обижены и на финиковую плеву!

53 (50). Посмотри, как они измышляют на Аллаха ложь! Довольно в этом явного греха!

54 (51). Разве ты не видел тех, которым дарована часть писания, – они веруют в *джибта* и *тагута* и говорят о тех, которые не веровали: «Эти – вернее путем, чем те, которые уверовали».

55 (52). Это – те, которых проклял Аллах. А кого проклинает Аллах, тому не найдешь ты помощников!

56 (53). Или у них есть доля власти, и тогда они не дадут людям и бороздки на финиковой косточке?

57 (54). Или они завидуют людям за то, что даровал им Аллах от Своей щедрости? Ведь Мы даровали роду Ибрахима писание и мудрость и даровали им великую власть.

58 (55). И из них были те, которые уверовали в Него, и из них были те, которые отклонились от Него. Довольно геенны для огня!

59 (56). Поистине, тех, которые не веровали в Наши знамения, Мы сожжем в огне! Всякий раз, как готовится их кожа, Мы заменим им другой кожей, чтобы они вкусили наказания. Поистине, Аллах – великий, мудрый!

60 (57). А тех, которые уверовали и творили благое, Мы введем в сады, где внизу текут реки, вечно пребывающими там. Для них там – чистые супруги. И введем Мы их в тень тенистую.

61 (58). Аллах, поистине, повелевает вам возвращать доверенное имущество владельцам его и, когда вы судите среди людей, то судить по справедливости. Ведь Аллах – как прекрасно то, чем Он нас увещает! – ведь Аллах – слышащий, видящий!

62 (59). О вы, которые уверовали! Повинуйтесь Аллаху и повинуйтесь посланнику и обладателям власти среди вас. Если же вы препираетесь о чем-нибудь, то верните это Аллаху и посланнику, если вы веруете в Аллаха и в последний день. Это – лучше и прекраснее по исходу.

63 (60). Разве ты не видел тех, которые утверждают, что они уверовали в то, что ниспослано тебе и что ниспослано до тебя, и они желают обращаться за судом к *тагуту*, в то время как им приказано не верить в него, и сатана хочет сбить их с пути в далекое заблуждение?

64 (61). И когда им скажут: «Идите к тому, что ниспослал Аллах, и к посланнику», – ты видишь, как лицемеры отвращаются от тебя стремительно.

65 (62). А как же бывает, когда постигает их несчастье за то, что раньше уготовали их руки, а потом они приходят, клянясь Аллахом: «Мы хотим только благодеяния и содействия»?

66 (63). Это – те, о которых знает Аллах, что у них в сердцах. Отвернись же от них и увещай их, и скажи им о них самих слово убедительное!

67 (64). Каждого посланника Мы посылали для того, чтобы ему повиновались с дозволения Аллаха. А если бы они, когда причинили несправедливость самим себе, пришли к тебе и попросили бы прощения у Аллаха и попросил бы прощения для них посланник, они бы нашли, что Аллах приемлет обращение, милостив.

68 (65). Но нет – клянись твоим Господом! – не уверуют они, пока не сделают тебя судьей в том, что запутано между ними. Потом не най-

дут они в самих себе затруднения о том, что ты решил, и подчинятся полностью.

69 (66). А если бы Мы предписали им: «Убейте самих себя! – или выйдите из ваших обиталищ!» – то сделали бы это только немногие из них. А если бы они сделали то, о чем их увещают, то это было бы лучше для них и прочнее для утверждения.

70 (67). И тогда Мы даровали бы им от Нас великую награду (68) и повели бы их по прямой дороге.

71 (69). А кто повинуется Аллаху и посланнику, то они – вместе с теми из пророков, праведников, исповедников, благочестивых, кому Аллах оказал милость. И сколь прекрасны они как товарищи!

72 (70). Это – щедрость от Аллаха. И довольно в Аллахе знающего!

73 (71). О вы, которые уверовали! Соблюдайте осторожность и выступайте отрядами или выступайте все.

74 (72). Среди вас есть такой, который обязательно отстает. И когда постигнет вас несчастье, он говорит: «Оказал мне Аллах милость, что я не был среди вас свидетелем».

75 (73). А если вас постигнет щедрость от Аллаха, та он обязательно скажет, как будто бы между вами и им не было любви: «О, если бы я был вместе с вами, чтобы мне получить великий успех!»

76 (74). Пусть же сражаются на пути Аллаха те, которые покупают за ближайшую жизнь будущую! И если кто сражается на пути Аллаха и будет убит или победит, Мы дадим ему великую награду.

77 (75). И почему вы не сражаетесь на пути Аллаха и за слабых из мужчин и женщин и детей, которые говорят: «Господи наш! Выведи нас из этого селения, жители которого тираны, и дай нам от Тебя покровителя и дай нам от Тебя помощника?»

78 (76). Те, которые уверовали, сражаются на пути Аллаха, а те, которые не веруют, сражаются на пути *тагута*. Сражайтесь же с друзьями сатаны; ведь козни сатаны слабы!

79 (77). Разве ты не видел тех, которым сказали: «Удержите ваши руки и простаивайте молитву и давайте очищение», – а когда предписано было им сражение, то вот – часть их страшится людей так же, как страшится Аллаха или еще большим страхом? И сказали они: «Господи наш! Почему предписал Ты нам сражение? Если бы Ты отложил нам до близкого срока?» Скажи: «Пользование здешней жизнью – недолго, а последняя жизнь – лучше для того, кто боялся, и не будете вы обижены ни на финиковую плеву».

80 (78). Где бы вы ни были, захватит вас смерть, если бы вы были даже в воздвигнутых башнях. И если постигнет их хорошее, они говорят: «Это – от Аллаха», а когда постигнет их дурное, они говорят: «Это

– от тебя». Скажи: «Все – от Аллаха». Почему же эти люди никак не могут понять рассказа?

81 (79). Что постигло тебя из хорошего, то – от Аллаха, а что постигло из дурного, то – от самого себя. Мы послали тебя к людям посланником. И довольно Аллаха как свидетеля!

82 (80). Кто повинуется посланнику, тот повинуется Аллаху. А кто отворачивается... то Мы не посылали тебя хранителем над ними.

83 (81). Они говорят: «Повиновение!» А когда выйдут от тебя, то группа из них замышляет ночью не то, что ты говоришь, и Аллах записывает то, что они замышляют ночью. Отвернись же от них и положишься на Аллаха! И довольно поручителем Аллаха!

84 (82). Разве ж они не размыслят о Коране? Ведь если бы он был не от Аллаха, то они нашли бы там много противоречий.

85 (83). А когда к ним придет какое-нибудь дело, безопасное или опасное, они разглашают об этом. А если бы они вернули его к посланнику и к обладающим властью у них, тогда узнали бы его те, которые стараются проникнуть внутрь его. И если бы не щедрость Аллаха к вам и не Его милость, то вы бы последовали за сатаной, кроме немногих.

86 (84). Сражайся же на пути Аллаха! Вменяется это только самому тебе, и побуждай верующих. Может быть, Аллах удержит ярость неверующих: ведь Аллах сильнее в ярости и сильнее в наказании!

87 (85). Если кто заступится хорошим заступничеством, тому будет доля от Него, а кто заступится дурным заступничеством, тому будет тоже доля от Него. Поистине, Аллах над всякой вещью мощен!

88 (86). И когда вас приветствуют каким-нибудь приветствием, то приветствуйте лучшим или верните его же. Поистине, Аллах всякую вещь подсчитывает!

89 (87). Аллах – нет божества, кроме Него! – конечно, соберет вас ко дню воскресения, – нет сомнения в том! А кто правдивее Аллаха в рассказе?

90 (88). Почему же вы в отношении лицемеров – две партии? Аллах низверг их за то, что они приобрели. Не хотите ли вы вывести на прямой путь тех, кого сбил Аллах? Ведь, если кого Аллах сбил, для того не найдешь дороги!

91 (89). Они хотели бы, чтобы вы оказались неверными, как были неверными они, и вы бы оказались одинаковыми. Не берите же из них друзей, пока они не выселятся по пути Аллаха; если же они отвратятся, то схватывайте их и убивайте, где бы ни нашли их. И не берите из них ни друзей, ни помощников,

92 (90). кроме тех, которые связаны с народом, между которым и вами есть союз; или они пришли к вам, а груди их стеснены, чтобы сражаться с вами или сражаться с их народом. А если бы Аллах хотел, Он

дал бы им власть над вами, и они бы сражались с вами. А если они отойдут от вас, не сражаясь с вами, и предложат вам мир, то Аллах не дает вам никакого пути против них.

93 (91). Вы найдете других, которые захотят быть верными вам и верными своему народу. Всякий раз как их повернут к мятежу, они будут ввергнуты туда. И если они не отойдут от вас, и не предложат вам мира, и не удержат своих рук, то берите их и избивайте, где бы ни встретили вы их. Над этими Мы дали вам явную власть!

94 (92). Не следует верующему убивать верующего, разве только по ошибке. А кто убьет верующего по ошибке, то – освобождение верующего раба и пеня, вручаемая его семье, если они не раздадут ее милостынею. А если он из народа враждебного вам и верующий, то – освобождение верующего раба. А если он из народа, между которым и вами договор, то – пеня, вручаемая его семье, и освобождение верующего раба. Кто же не найдет, то – пост двух месяцев последовательных как покаяние пред Аллахом. Поистине, Аллах – знающий, мудрый!

95 (93). А если кто убьет верующего умышленно, то воздаянием ему – геенна, для вечного пребывания там. И разгневался Аллах на него, и проклял его, и уготовал ему великое наказание!

96 (94). О вы, которые уверовали! Когда отправляетесь по пути Аллаха, то различайте и не говорите тому, кто предложит вам мир: «Ты не верующий», – помогаясь случайностей жизни ближней. Ведь у Аллаха – обильная добыча. Таковы были вы раньше, но Аллах оказал вам милость. Различайте же поистине, Аллах сведущ в том, что вы делаете.

97 (95). Не равняются сидящие из верующих, не испытывающие вреда, и усердствующие на пути Аллаха своим имуществом и своими душами. Дал Аллах преимущество усердствующим своим имуществом и своими душами перед сидящими на степень. Всем обещал Аллах благо, а усердствующим Аллах дал преимущество перед сидящими в великой награде,

98 (96). в степенях у Него, и прощении, и милости. Поистине, Аллах прощающ, милосерд!

99 (97). Тем, кого упокоят ангелы причинившими несправедливость самим себе, они скажут: «В каком положении вы были?» И скажут они: «Мы были слабыми на земле». Они скажут: «Разве не была земля Аллаха обширной, чтобы вам переселиться в ней?» У этих убежище – геенна, и скверно это пристанище! –

100 (98). кроме слабых мужчин, женщин и детей, которые не могут хитриться и не находят прямого пути. (99). Этим, может быть, простит Аллах: ведь Аллах – извиняющий и прощающий!

101 (100). Кто выселяется по пути Аллаха, тот найдет на земле обильное убежище и простор. А кто выходит из своего дома, выселяясь к

Аллаху и Его посланнику, потом его постигнет смерть, – награда его падает на Аллаха: ведь Аллах – прощающий, милосердный!

102 (101). А когда вы передвигаетесь по земле, то нет на вас греха, чтобы вы сокращали молитву, если боитесь, что вас подвергнут испытанию те, которые не веровали. Поистине, неверующие – для вас явный враг!

103 (102). И когда ты находишься среди них и совершаешь для них молитву, то пусть стоит вместе с тобой один отряд из них, и пусть они возьмут свое оружие. А когда совершат поклонение, то пусть будут позади вас, и пусть придет другой отряд, который не молился, и пусть они молятся вместе с тобой, но пусть возьмут предосторожность и оружие. Те, которые не веруют, хотели бы, чтобы вы небрегли своим оружием и достоянием, и они напали бы на вас единым устремлением. И нет греха на вас, если у вас есть неприятность от дождя или вы больны, что вы сложите свое оружие, – но держитесь осторожно! Поистине, Аллах уготовал неверным унижительное наказание!

104 (103). А когда вы закончите молитву, то вспоминайте Аллаха – стоя, сидя и на своих боках. А когда вы успокоитесь, то выстаивайте молитву. Поистине, молитва для верующих – предписанное в определенное время.

105 (104). И не слабейте в поисках этих людей. Если вы страдаете, то и они страдают так, как вы страдаете, притом что вы надеетесь от Аллаха на то, на что они не надеются: ведь Аллах – знающий, мудрый!

106 (105). Мы ниспослали тебе писание в истине, чтобы ты мог судить среди людей так, как показал тебе Аллах. Не будь же ради изменников препирающимися (106). и проси у Аллаха прощения: ведь Аллах – прощающий, милостивый!

107 (107). И не препирайся за тех, которые обманывают друг друга. Поистине, Аллах не любит тех, кто изменник, грешник!

108 (108). Они скрываются от людей, но не скрываются от Аллаха. Он – с ними, когда ночью они замышляют неугодные Ему речи: ведь Аллах объемлет то, что они делают!

109 (109). Вот, вы препираетесь за них в ближайшей жизни, а кто будет препираться с Аллахом за них в день воскресения? Или кто будет за них поручителем?

110 (110). А если кто сделает зло или обидит свою душу, а потом попросит у Аллаха прощения, он найдет Аллаха прощающим, милостивым.

111 (111). А кто приобретет грех, тот приобретет его против самого себя: поистине, Аллах – знающий, мудрый!

112 (112). А кто приобретет проступок или грех, потом обвинит в нем невинного, тот берет на себя ложь и явный грех.

113 (113). И если бы не щедрость Аллаха к тебе и не милость Его, то партия из них думала бы сбить тебя с пути. Но сбивают они с пути

только самих себя и ни в чем не вредят тебе: ведь Аллах ниспослал тебе писание и мудрость и научил тебя тому, чего ты не знал. Щедрость Аллаха к тебе была велика!

114 (114). Нет добра во многих из их тайных бесед, – разве кто приказывает милостыню, или доброе дело, или примирение между людьми. И если кто делает это, домогаясь благоволения Аллаха, тому Мы даруем великую награду.

115 (115). А если кто отказывается от посланника после того, как стал ему ясен прямой путь, и он следует не по пути верующих, Мы обратим его к тому, к чему он сам обратился, и спалим его в геенне. Скверно это пристанище!

116 (116). Поистине, Аллах не прощает, чтобы Ему придавали со товарищей, но прощает то, что меньше этого, кому Он пожелает. А кто придает Аллаху со товарищей, тот заблудился далеким заблуждением.

117 (117). Они призывают помимо Него только женский пол; они призывают только сатану, отступника.

118 (118). Проклял его Аллах. И сказал он: «Я непременно захвачу от Твоих рабов долю назначенную, (119). и собью их с пути, и возбужу в них мечты, и прикажу им, и пусть они будут обрезать уши у скота, и прикажу им, и пусть они будут изменять творение Аллаха!» Кто берет сатану заступником помимо Аллаха, тот потерпел явный убыток!

119 (120). Он обещает им и возбуждает в них мечты. Но обещает им сатана только обольщение!

120 (121). У этих убежище – геенна, и не найдут они от нее спасения!

121 (122). А те, которые уверовали и творили благое, – Мы введем их в сады, где внизу текут реки, – вечно пребывающими там навсегда, – по обещанию Аллаха истинному. А кто же правдивее Аллаха в речах?

122 (123). Это – не ваши мечтания и не мечтания обладателей писания. Кто делает зло, будет тому воздано тем же, и он не найдет себе заступника помимо Аллаха или помощника.

123 (124). А если кто сделает что-нибудь благое – будь то мужчина или женщина, и он при этом верующий, – то эти войдут в рай и не будут обижены и на бороздку финиковой косточки.

124 (125). Кто лучше по религии, чем тот, кто предал свой лик Аллаху, будучи добродееющим, и последовал за общиной Ибрахима, ханифа? Поистине, Аллах взял Ибрахима другом!

125 (126). Аллаху принадлежит то, что в небесах, и то, что на земле; и Аллах всякую вещь объемлет.

126 (127). Они спрашивают твоего решения о женщинах. Скажи: «Аллах дает вам решение о них и то, что читается вам в писании, – о сиротах из женщин, которым вы не даете того, что предписано им, желая жениться на них, и о слабых детях, и чтобы вы устраивали детям

справедливость. Что бы вы ни сделали хорошего, – ведь Аллах знает об этом».

127 (128). И если женщина боится от своего мужа суровости или уклонения, то нет греха на них, чтобы они устроили между собой согласие. Ведь согласие – лучше. При душах постоянно пребывает скупость. А если вы будете благодетельны и богобоязненны, то, поистине, Аллах сведущ в том, что вы делаете!

128 (129). И никогда вы не в состоянии быть справедливыми между женами, хотя бы и хотели этого. Не уклоняйтесь же всем уклонением, чтобы не оставить ее точно висящей. А если вы уладите и будете богобоязненными, то, поистине, Аллах прощающ, милосерд!

129 (130). А если они оба расстанутся, то Аллах всякого обогатит от Своей полноты. Поистине, Аллах объемлющ, мудр!

130 (131). Аллаху принадлежит то, что в небесах, и то, что на земле. Мы завещали тем, кому дарована книга до вас, и вам, чтобы вы боялись Аллаха. А если вы будете неверными, то ведь у Аллаха – то, что в небесах и что на земле. Аллах – богат, всехвален!

131 (132). Аллаху принадлежит то, что в небесах и что на земле. И довольно Аллаха как покровителя!

132 (133). Если Он пожелает, то уведет вас, о люди, и приведет других. Поистине, Аллах – мощен на это!

133 (134). Кто желал награды ближайшего мира, то ведь у Аллаха – награда и ближайшего и будущего мира. Аллах – слышащий, видящий!

134 (135). О вы, которые уверовали! Будьте стойки в справедливости, свидетелями пред Аллахом, хотя бы и против самих себя, или родителей, или близких; будь то богатый или бедный – Аллах ближе всех к обоим. Не следуйте же страсти, чтобы не нарушить справедливости. А если вы скривите или уклонитесь, то Аллах сведущ в том, что вы делаете!

135 (136). О вы, которые уверовали! Веруйте в Аллаха и Его посланника, и писание, которое Он низвел Своему посланнику, и писание, которое Он низвел раньше. Кто не верит в Аллаха и Его ангелов, и Его писания, и Его посланников, и в последний день, тот заблудился далеким заблуждением.

136 (137). Поистине, те, которые уверовали, а потом отреклись, потом опять уверовали, потом отреклись, потом усилили неверие, – не таков Аллах, чтобы простить им или повести их по пути.

137 (138). Обрадуй лицемеров вестью о том, что им – мучительное наказание, –

138 (139). тех, которые неверных берут друзьями вместо верующих! Не ищут ли они у них величия? Поистине, величие принадлежит целиком Аллаху!

139 (140). Аллах уже низвел вам в писании, что когда вы слушаете знамения Аллаха, в которые не веруют и над которыми издеваются, то не сидите вместе с ними, пока они не погрузятся в другой рассказ: ведь тогда вы подобны им. Поистине, Аллах соберет лицемеров и неверных всех в геенне!

140 (141). Тех, которые выжидают, что будет с вами, – если вам будет победа от Аллаха, они скажут: «Разве мы не были с вами?» А если будет удел неверным, они скажут: «Разве мы не старались помочь вам и не защищали вас от верующих?» Но Аллах рассудит вас в день воскресения. И никогда Аллах не устроит неверным дороги против верующих!

141 (142). Поистине, лицемеры пытаются обмануть Аллаха, тогда как Он обманывает их! А когда они встают на молитву, то встают ленивыми, делая вид пред людьми, и вспоминают Аллаха только мало,

142 (143). колеблясь между этим, ни к тем, ни к другим. Ведь, если кого Аллах собьет с пути, то для того не найдешь ты дороги!

143 (144). О вы, которые уверовали! Не берите неверных друзьями вместо верующих. Разве вы хотите дать Аллаху ясный довод против вас?

144 (145). Поистине, лицемеры – в нижнем слое огня, и никогда не найдешь ты для них помощника, –

145 (146). кроме тех, которые обратились, и примирились, и ухватились за Аллаха, и очистили свою религию перед Аллахом! Вот эти – с верующими, а потом Аллах дарует верующим великую награду!

146 (147). Что сделает Аллах с вашим наказанием, если вы будете благодарны и уверуете? Поистине, Аллах – благодарен, знающий!

147 (148). Не любит Аллах разглашения о зле в слове, если не от того, кто обижен. Поистине, Аллах – слышащий, знающий!

148 (149). Если вы обнаружите добро или скроете его, или простите зло, то, поистине, Аллах – прощающий, мощный!

149 (150). Поистине, те, которые не веруют в Аллаха и Его посланников и желают отделить Аллаха от Его посланников, говорят: «Мы веруем в одних и не веруем в других». И хотят найти между этим путь, –

150 (151). они – неверующие по истине. И уготовали Мы неверным унижающее наказание!

151 (152). А те, которые уверовали в Аллаха и Его посланников и не различали между кем-либо из них, этим Мы даруем их награды: ведь Аллах – прощающий, милосердный!

152 (153). Просят тебя обладатели писания, чтобы ты низвел им писание с неба. Просили они уже Мусу о большем, чем это, и сказали: «Покажи нам Аллаха открыто!» И их поразила молния за их несправедливость. Потом они взяли себе тельца после того, как пришли к ним ясные знамения, и Мы простили это и дали Мусе явную власть.

153 (154). И воздвигли Мы над ними гору при завете с ними и сказали им: «Входите в дверь, преклоняясь ниц!» И сказали им: «Не нарушайте субботы!» И взяли Мы с них суровый завет.

154 (155). И за то, что они нарушили их завет, и не веровали в знамения Аллаха, и избивали пророков без права, и говорили: «Сердца наши не обрезаны». (Нет! Аллах наложил печать на них за их неверие, и веруют они только мало),

155 (156). и за их неверие, и за то, что они изрекли на Марьям великую ложь,

156 (157). и за их слова: «Мы ведь убили Мессию, Ису, сына Марьям, посланника Аллаха» (а они не убили его и не распяли, но это только представилось им; и, поистине, те, которые разногласят об этом, – в сомнении о нем; нет у них об этом никакого знания, кроме следования за предположением. Они не убивали его, – наверное, (158). нет, Аллах вознес его к Себе: ведь Аллах велик, мудр!

157 (159). И поистине, из людей писания нет никого, кто бы не уверовал в него до его смерти, а в день воскресения он будет свидетелем против них!) –

158 (160). и вот, за несправедливость тех, которые исповедуют иудейство, Мы запретили им блага, которые были им разрешены, и за отвращение ими многих от пути Аллаха,

159 (161). и за то, что они брали рост, хотя это было им запрещено, и пожирали имущество людей попусту, Мы и приготовили неверным из них мучительное наказание.

160 (162). Но твердые в знании из них, и верующие, которые верят в то, что низведено тебе и что низведено до тебя, и выстаивающие молитву, и дающие очищение, и верующие в Аллаха и последний день, – этим Мы дадим великую награду!

161 (163). Мы ведь открыли так же, как открыли Нуху и пророкам после него, и Мы открыли Ибрахиму, и Исмаилу, и Исхаку, и Йакубу и коленам, и Исе, и Аййубу, и Йунусу, и Харуну, и Сулайману, и дали Мы Дауду псалтырь.

162 (164). И (Мы отправили) посланников, о которых рассказывали тебе раньше, и посланников, о которых Мы не рассказывали тебе, – а Аллах говорил с Мусой разговором, –

163 (165). посланников благовествующих и увещающих, чтобы не было для людей против Аллаха довода после посланников. Поистине, Аллах велик, мудр!

164 (166). Но Аллах свидетельствует о том, что низведенное тебе Он низвел по Своему знанию, и ангелы свидетельствуют, и довольно Аллаха как свидетеля!

165 (167). Поистине, те, которые не веровали и отклонились от пути Аллаха, заблудились далеким заблуждением!

166 (168). Поистине, те, которые не веровали и были несправедливы, – Аллах не таков, чтобы простить им или повести их прямым путем,

167 (169). разве только путем геенны, – вечно пребывающими там навсегда! Ведь это для Аллаха – легко.

168 (170). О люди! К вам пришел посланник с истиной от вашего Господа, уверуйте же! Это – лучше для вас. А если не уверуете, то ведь Аллаху принадлежит то, что в небесах и на земле. Поистине, Аллах – знающий, мудрый!

169 (171). О обладатели писания! Не излишествуйте в вашей религии и не говорите против Аллаха ничего, кроме истины. Ведь Мессия, Иса, сын Марйам, – только посланник Аллаха и Его слово, которое Он бросил Марйам, и дух Его. Веруйте же в Аллаха и Его посланников и не говорите – три! Удержитесь, это – лучшее для вас. Поистине, Аллах – только единый бог. Достохвальнее Он того, чтобы у Него был ребенок. Ему – то, что в небесах, и то, что на земле. Довольно Аллаха как поручителя!

170 (172). Никогда не возгордится Мессия над тем, чтобы быть рабом Аллаху, ни ангелы приближенные!

171. А кто возгордится над служением Ему и вознесется, – тех соберет Он к Себе всех.

172 (173). Те же, которые уверовали и творили благое, – им полностью воздаст Он их награды и увеличит им от Своей щедрости. А тех, которые возносились и возгордились, Он накажет мучительным наказанием.

173. И не найдут они себе, помимо Аллаха, покровителя и помощника.

174 (174). О люди! К вам пришло доказательство от вашего Господа, и низвели Мы вам ясный свет. (175). И те, которые уверовали в Аллаха и держались за Него, – их Он введет в Свою милость и щедрость и поведет их по пути к Себе прямой дорогой.

175 (176). У тебя спрашивают решения. Скажи: «Аллах дает вам решение о боковой линии. Если человек погибнет и нет у него ребенка, а есть у него сестра, то ей – половина того, что он оставил, и он наследует после нее, если у нее нет ребенка. А если их – две, то им обеим – две трети того, что он оставил. А если они – братья, мужчины и женщины, то мужскому полу столько же, сколько доля двух женщин». Разъясняет вам Аллах, чтобы вы не заблудились. А Аллах о всякой вещи знает!

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 81-101.

5 Трапеза

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). О вы, которые уверовали! Будьте верны в договорах. Дозволено вам всякое животное из скота, кроме того, о чем читается вам, без дозволения для вас охоты, когда вы в *хараме*. Поистине, Аллах решает то, что захочет!

2 (2). О вы, которые уверовали! Не нарушайте обрядов Аллаха, ни запретного месяца, ни жертвенных животных, ни украшенных, ни стремящихся к дому запретному, которые ищут щедрости от их Господа и благоволения.

3. А когда вы в состоянии дозволенности, то охотьтесь, и пусть не навлекает на вас греха ненависть к людям за то, что они отклонили вас от священной мечети, до того, что вы преступите. И помогайте одни другим в благочестии и богобоязненности, но не помогайте в грехе и вражде. И бойтесь Аллаха: поистине, Аллах силен в наказании!

4 (3). Запрещена вам мертвечина, и кровь, и мясо свиньи, и то, что заколото с призыванием не Аллаха, и удушенная, и убитая ударом, и убитая при падении, и забоданная, и то, что ел дикий зверь, – кроме того, что убьете по обряду, – и то, что заколото на жертвенниках, и чтобы вы делили по стрелам. Это – нечестие. Сегодня отчаялись те, которые не веровали, в вашей религии; не бойтесь же их, а бойтесь Меня.

5. Сегодня Я завершил для вас вашу религию, и закончил для вас Мою милость, и удовлетворился для вас исламом как религией. Кто же вынужден в голоде, не склоняясь к греху, – то ведь Аллах – прощающий, милостивый!

6 (4). Они спрашивают тебя: что им дозволено? Скажи: «Дозволены вам блага и то, чему вы научили хищных животных, дрессируя их, как собак, которых вы учите тому, чему научил вас Аллах. Ешьте же то, что они схватят для вас, и поминайте над этим имя Аллаха; и бойтесь Аллаха, – поистине, Аллах скор в расчете!

7 (5). Сегодня разрешены вам блага; и пища тех, кому даровано писание, разрешается вам, и ваша пища разрешается им. И целомудренные из верующих и целомудренные из тех, кому даровано писание до вас, если вы им дали их вознаграждение, будучи целомудренными, не распутничая и не беря наложниц. А если кто отрекся от веры, то у него – дело тщетно, и он в последней жизни – в числе потерпевших убыток».

8 (6). О вы, которые уверовали! Когда встаете на молитву то мойте ваши лица и руки до локтей, обтирайте голову и ноги до щиколоток.

9. А если вы не чисты, то очищайтесь; и если вы больны, или в пути, или кто-нибудь из вас пришел из отхожего места, или вы касались женщин и не найдете воды, то оmyвайтесь хорошим песком, – обтирайте им

свои лица и руки. Аллах не хочет устроить для вас тяготы, но только хочет очистить вас и чтобы завершить Свою милость вам, – может быть, вы будете благодарны!

10 (7). Вспомните милость Аллаха вам и Его завет, который Он заключил с вами, когда вы сказали: «Мы слышали и повинемся!» Бойтесь Аллаха, – ведь Аллах знает про то, что в груди!

11 (8). О вы, которые уверовали! Будьте стойкими пред Аллахом, исповедниками по справедливости. Пусть не навлекает на вас ненависть к людям греха до того, что вы нарушите справедливость. Будьте справедливы, это – ближе к богобоязненности, и бойтесь Аллаха, поистине, Аллах сведущ в том, что вы делаете!

12 (9). Обещал Аллах тем, которые уверовали и творили доброе: им – прощение и великая награда.

13 (10). А те, которые не веровали и считали ложью Наши знамения, те – обитатели пламени.

14 (11). О вы, которые уверовали! Поминайте милость Аллаха вам, когда задумали люди протянуть к вам свои руки, а Он удержал их руки от вас. Бойтесь же Аллаха: на Аллаха пусть полагаются верующие!

15 (12). Аллах взял договор с сынов Исаила, и воздвигли Мы из них двенадцать предводителей. И сказал Аллах: «Я – с вами. Если вы будете выстаивать молитву и давать очищение, и уверуете в Моих посланников, и возвеличите их, и дадите Аллаху прекрасный заем, Я очищу вас от ваших злых деяний и непременно введу вас в сады, где внизу текут реки. А кто из вас не уверует после этого, тот сбился с верной дороги».

16 (13). И за то, что они нарушили свой договор, Мы их прокляли и сделали сердца их жестокими: они искажают слова, (переставляя их) с их мест. И забыли они часть того, что им было упомянуто. И ты не перестаешь узнавать об измене с их стороны, кроме немногих из них. Прости же и извини, – ведь Аллах любит добродетельных!

17 (14). И с тех, которые говорят: «Мы – христиане!» – Мы взяли завет. И они забыли часть того, что им было упомянуто, и Мы возбудили среди них вражду и ненависть до дня воскресения. А потом сообщит им Аллах, что они совершали!

18 (15). О обладатели писания! К вам пришел Наш посланник, чтобы разъяснить многое из того, что вы скрываете в писании, и проходя мимо многого. Пришел к вам от Аллаха свет и ясное писание; (16). им Аллах ведет тех, кто последовал за Его благоволением, по путям мира и выводит их из мрака к свету с Своего дозволения и ведет их к прямому пути.

19 (17). Не веруют те, которые говорят, что Аллах – это Мессия, сын Марьям. Скажи: «Кто же властен чем-нибудь у Аллаха, если Он захочет погубить Мессию, сына Марьям, и его мать, и тех, кто на земле, всех?»

20. Аллаху принадлежит власть над небесами и землей и тем, что между ними. Он творит то, что желает: ведь Аллах над всякой вещью властен!

21 (18). И сказали иудеи и христиане: «Мы – сыны Аллаха и возлюбленные Его». Скажи: «Тогда почему Он вас наказывает за ваши грехи? Нет, вы – только люди из тех, кого Он создал. Он прощает, кому пожелает, и наказывает, кого пожелает. Аллаху принадлежит власть над небесами и землей и тем, что между ними, и к Нему – возвращение».

22 (19). О обладатели писания! Пришел к вам Наш посланник, разъясняя вам, во время перерыва между посланниками, чтобы вы не сказали: «Не приходил к нам ни благовеститель, ни увещатель!» Вот пришел к вам благовеститель и увещатель. Поистине, Аллах над всякой вещью мощен!

23 (20). Вот сказал Муса своему народу: «О народ мой! Вспомните милость Аллаха вам, когда Он установил среди вас пророков, и сделал вас царями, и даровал вам то, чего не даровал никому из миров».

24 (21). О народ мой! Войдите в землю священную, которую Аллах предначертал вам, и не обращайтесь вспять, чтобы не оказаться вам потерпевшими убыток».

25 (22). Они сказали: «О Муса! Ведь в ней люди-великаны, и мы никогда не войдем в нее, пока они не выйдут оттуда. А если они выйдут оттуда, мы войдем».

26 (23). Сказали два человека из тех, что боятся, которым Аллах даровал милость: «Войдите к ним воротами. А когда вы войдете, то вы будете одержавшими верх. На Аллаха полагайтесь, если вы верующие!»

27 (24). Они сказали: «О Муса! Мы никогда не войдем туда, пока они там остаются. Ступай же ты и твой Господь и сражайтесь вдвоем, а мы здесь будем сидеть».

28 (25). Сказал он: «Господи! Я властен только над самим собой и моим братом: отдели же нас от этого распутного народа».

29 (26). Сказал Он: «Вот она запрещена им на сорок лет, они будут скитаться по земле; не скорби же о народе распутном!»

30 (27). И прочитай им весть о двух сыновьях Адама с истиной. Вот они оба принесли жертву; и была принята она от одного и не принята от другого. Он сказал: «Я непременно убью тебя!» Тот сказал: «Ведь Аллах принимает только от богобоязненных».

31 (28). Если ты прострешь ко мне свою руку, чтобы убить меня, я не протяну руки к тебе, чтобы убить тебя. Я ведь боюсь Аллаха, Господа миров».

32 (29). Я хочу, чтобы ты взял на себя грех против меня и свой грех и оказался среди обитателей огня. Это – воздаяние неправедным».

33 (30). И душа его представила ему легким убийство брата, и он убил его и оказался среди потерпевших убыток.

34 (31). И послал Аллах ворона, который разрывал Землю, чтобы показать ему, как скрывать скверну его брата. Он сказал: «Горе мне! Я не в состоянии быть подобным этому ворону и скрыть скверну моего брата». И оказался он в числе раскаявшихся.

35 (32). По этой причине предписали Мы сынам Исраила: кто убил душу не за душу или не за порчу на земле, тот как будто бы убил людей всех. А кто оживил ее, тот как будто бы оживил людей всех.

36. Приходили к ним Наши посланники с ясными знаменами. Потом многие из них после этого по земле излиществовали.

37 (33). Действительно, воздаяние тех, которые воюют с Аллахом и Его посланником и стараются на земле вызвать нечестие, в том, что они будут убиты, или распяты, или будут отсечены у них руки и ноги накрест, или будут они изгнаны из земли. Это для них – позор в ближайшей жизни, а в последней для них – великое наказание, –

38 (34). кроме тех, которые обратились прежде, чем вы получили власть над ними. Знайте же, что Аллах – прощающий, милосердный!

39 (35). О вы, которые уверовали! Бойтесь Аллаха, ищите приближения к Нему и усердствуйте на пути Его, – может быть, вы будете счастливы!

40 (36). Поистине, те, которые не веруют, если бы у них было все то, что на земле, и столько же еще, чтобы выкупить этим себя от наказания в день воскресения, все это не было бы принято от них, и им – наказание мучительное!

41 (37). Они захотят выйти из огня, но ни за что не выйдут они оттуда. Для них – вечное наказание!

42 (38). Вору и воровке отсекайте их руки в воздаяние за то, что они приобрели, как устрашение от Аллаха. Поистине, Аллах – великий, мудрый!

43 (39). А кто обратится после своей несправедливости и исправит, то Аллах обратится к нему. Поистине, Аллах – прощающий, милосердный!

44 (40). Разве ты не знаешь, что Аллаху принадлежит власть над небесами и землей? Наказывает Он, кого пожелает и прощает, кому желает. Поистине, Аллах над всякой вещью мощен!

45 (41). О посланник! Пусть тебя не печалят те, которые устремляются к неверию из тех, что говорят: «Мы уверовали!» своими устами, а сердца их не уверовали; и из иудеев: они прислушиваются ко лжи, прислушиваются к другим людям, которые не приходили к тебе; они искажают слова после их мест; они говорят: «Если вам это даровано, то берите его, а если вам не даровано, то берегитесь!» Ведь кого хочет Аллах искусить, для того ты ничем не будешь властен у Аллаха. Это – те, о которых

не хотел Аллах, чтобы они очистили свои сердца. Для них в ближайшем мире – позор, для них в последней жизни – великое наказание!

46 (42). Они постоянно слушают ложь, пожирают запретное. Если они придут к тебе, то рассуди между ними или отвернись от них. А если отвернешься от них, то они ни в чем не повредят тебе. А если станешь судить, то суди их по справедливости: поистине, Аллах любит справедливых!

47 (43). Но как они поставят тебя судьей, когда у них – Тора, в которой суд Аллаха? Потом они отворачиваются после этого, – не являются эти верующими!

48 (44). Мы низвели Тору, в которой руководство и свет; судят по ней пророки, которые предались, тех, кто исповедует иудейство, а раввины и книжники – сообразно с тем, что им дано на хранение из писания Аллаха, и они – об этом исповедники. Не бойтесь же людей, а бойтесь Меня! И не покупайте за Мои знаменья малую цену! А кто не судит по тому, что низвел Аллах, то это – неверные.

49 (45). И предписали Мы им в ней, что душа – за душу, и око – за око, и нос – за нос, и ухо – за ухо, и зуб – за зуб, и раны – отмщение. А кто пожертвует это милостью, то это – искупление за него. А кто судит не потому, что низвел Аллах, те – несправедливы.

50 (46). И отправили Мы по следам их Ису, сына Марьям, с подтверждением истинности того, что ниспослано до него в Торе, и даровали Мы ему Евангелие, в котором – руководство и свет, и с подтверждением истинности того, что ниспослано до него в Торе, и руководством и увещанием для богобоязненных.

51 (47). И пусть судят обладатели Евангелия по тому, что низвел в нем Аллах. А кто не судит по тому, что низвел Аллах, те – распутники.

52 (48). И Мы низвели тебе писание с истиной для подтверждения истинности того, что ниспослано до него из писания, и для охранения его. Суди же среди них по тому, что низвел Аллах, и не следуй за их страстями в сторону от истины, которая пришла к тебе. Всякому из вас Мы устроили дорогу и путь.

53. А если бы пожелал Аллах, то Он сделал бы вас единым народом, но... чтобы испытать вас в том, что Он даровал вам. Старайтесь же опередить друг друга в добрых делах! К Аллаху – возвращение вас всех, и Он сообщит вам то, в чем вы разногласили!

54 (49). И суди между ними по тому, что низвел Аллах, и не следуй за их страстями, и берегись их, чтобы они не соблазнили тебя от части того, что низвел тебе Аллах. Если они отвратятся, то знай, что Аллах хочет поразить их за некоторые их грехи. Ведь, поистине, многие из людей – распутники!

55 (50). Неужели суда времен неведения они хотят? Кто же лучше Аллаха по суду для народа, обладающего уверенностью?

56 (51). О вы, которые уверовали! Не берите иудеев и христиан друзьями: они – друзья один другому. А если кто из вас берет их себе в друзья, тот и сам из них. Поистине, Аллах не ведет людей неправедных!

57 (52). Ты видишь, как те, в сердцах которых болезнь, спешают среди них, говоря: «Мы боимся, что нас постигнет поворот удачи!», – а может быть, Аллах доставит победу или какое-нибудь повеление от Себя, и они окажутся расквашивающимися в том, что скрывали в своих душах,

58 (53). и будут говорить те, которые уверовали: «Неужели это они клялись Аллахом, – сильнейшей из их клятв, – что они – непременно с вами?» Тщетны их дела; они оказались в убытке!

59 (54). О вы, которые уверовали! Если кто из вас отпадет от своей религии, то... Аллах приведет людей, которых Он любит и которые любят Его, смиренных перед верующими, великих над неверными, которые борются на пути Аллаха и не боятся порицающих. Это – щедрость Аллаха: дарует Он ее, кому пожелает, – ведь Аллах – объемлющий, знающий!

60 (55). Ваш покровитель – только Аллах и Его посланник и те, которые уверовали, которые выполняют молитву и дают очищение, и они поклоняются.

61 (56). И кто берет покровителем Аллаха и Его посланника и тех, которые уверовали... ведь партия Аллаха – они победят.

62 (57). О вы, которые уверовали! Не берите друзьями тех, которые вашу религию принимают как насмешку и забаву, из тех, кому до вас даровано писание, и неверных. Бойтесь же Аллаха, если вы верующие!

63 (58). И когда вы зовете к молитве, они принимают это за шутку и забаву. Это – потому, что они – люди, которые не понимают.

64 (59). Скажи: «О обладатели писания! Неужели вы мстите нам только за то, что мы уверовали в Аллаха и что было низведено нам, и что было низведено раньше, и за то, что большая часть вас – распутники?»

65 (60). Скажи: «Не сообщить ли мне вам более злостное, чем это, по награде у Аллаха? Тот, кого проклял Аллах и на кого разгневался, и сделал из них обезьян и свиней, и кто поклонялся *тагуту*. Эти – злостнее по месту и более сбившиеся с ровного пути».

66 (61). А когда они пришли к вам, они говорят: «Мы уверовали!» А они вошли с неверием и вышли с ним. Поистине, Аллах лучше знает, что они скрывают.

67 (62). И видишь ты многих из них, как они спешают друг перед другом в грехе и вражде и пожирании ими незаконного. Плохо то, что они делают!

68 (63). Что бы их раввинам и книжникам удержать их от их греховных речей и пожирания ими незаконного... Дурно то, что они делают!

69 (64). И сказали иудеи: «Рука Аллаха привязана!» У них руки связаны, и прокляты они за то, что говорили. Нет! Руки у Него распростерты: расходует Он, как желает. И конечно, у многих из них низведенное тебе от твоего Господа только увеличивает заблуждение и неверие. Мы бросили между ними вражду и ненависть до дня воскресения. Как только они зажгут огонь для войны, тушит его Аллах. И стремятся они по земле с нечестием, а Аллах не любит распространяющих нечестие!

70 (65). А если бы обладатели писания уверовали и были богобоязненны, Мы очистили бы с них их скверные деяния и ввели бы их в сады благодати. (66). А если бы они держали прямо Тору и Евангелие и то, что низведено им от их Господа, то они бы питались и от того, что сверху их, и от того, что у них под ногами. Среди них – народ соразмерный, а многие из них – скверно то, что они делают!

71 (67). О посланник! Передай, что низведено тебе от твоего Господа. А если ты этого не сделаешь, то ты не передашь Его послания. Аллах защитит тебя от людей. Поистине, Аллах не ведет прямо людей неверных!

72 (68). Скажи: «О люди писания! Вы ни на чем не держитесь, пока не установите прямо Торы и Евангелия и того, что низведено вам от вашего Господа». Но у многих из них низведенное тебе от твоего Господа увеличивает только заблуждение и неверие. Не горюй же о людях неверных!

73 (69). Поистине, те, которые уверовали и которые исповедуют иудейство, и сабии, и христиане, – кто уверовал в Аллаха и последний день и творил благое, – нет страха над ними, и не будут они печальны!

74 (70). Мы взяли договор с сынов Исраила и послали к ним пророков. Всякий раз, как приходил к ним посол с тем, что не любили их души, – одних они сочли лжецами, а других избивают.

75 (71). И они думали, что не будет напасти, и были слепы и глухи. Потом обратился к ним Аллах, потом были слепы и глухи многие из них; а Аллах видит то, что они делают!

76 (72). Не веровали те, которые говорили: «Ведь Аллах – Мессия, сын Марьям». А Мессия сказал: «О сыны Исраила! Поклоняйтесь Аллаху, Господу моему и Господу вашему!» Ведь, кто придает Аллаху сотоварищей, тому Аллах запретил рай. Убежищем для него – огонь, и нет для неправедных помощников!

77 (73). Не веровали те, которые говорили: «Ведь Аллах – третий из трех», – тогда как нет никакого божества, кроме единого Бога. А если они не удержатся от того, что говорят, то коснется тех из них, которые не уверовали, мучительное наказание.

78 (74). Неужели они не обратятся к Аллаху и не попросят у Него прощения? Ведь Аллах – прощающий, милостивый!

79 (75). Мессия, сын Марйам, – только посланник, прошли уже до него посланники, а мать его – праведница. Оба они ели пищу. Посмотри, как разъясняем Мы им знамения; потом посмотри, до чего же они отращены!

80 (76). Скажи: «Неужели вы поклоняетесь помимо Аллаха тому, что не владеет для вас ни вредом, ни пользой, а Аллах – слышащий, знающий?»

81 (77). Скажи: «О обладатели писания! Не излишествуйте в вашей религии без истины и не следуйте за страстями людей, которые заблудились раньше, и сбили многих, и сбились с ровной дороги».

82 (78). Прокляты те из сынов Ибраила, которые не веровали языком Дауда и Исы, сына Марйам! Это – за то, что они ослушались и были преступны. (79). Они не удерживались от порицаемого, которое совершили. Скверно то, что они делали!

83 (80). Ты видишь, как многие из них берут в друзья тех, которые не веровали. Как скверно то, что им раньше уготовали их души, что разгневался на них Аллах, и в наказании они пребывают вечно!

84 (81). Если бы они веровали в Аллаха, и пророка, и то, что было низведено ему, они не брали бы их в друзья, но многие из них распутны!

85 (82). Ты, конечно, найдешь, что более всех людей сильны ненавистью к уверовавшим иудеи и многобожники, и ты, конечно, найдешь, что самые близкие по любви к уверовавшим те, которые говорили: «Мы – христиане!» Это – потому, что среди них есть иереи и монахи и что они не превозносятся.

86 (83). А когда они слышат то, что низведено посланнику, то ты видишь, как глаза их переполняются слезами от истины, которую они узнали. Они говорят: «Господи наш! Мы уверовали, запиши же нас с исповедниками!»

87 (84). И почему нам не верить в Аллаха и в то, что пришло к нам из истины, раз мы желаем, чтобы ввел нас наш Господь с людьми праведными?»

88 (85). И вознаградил их Аллах за то, что они говорили, садами, где внизу текут реки, – вечно пребывающими они будут там. И это воздаяние делающим добро. (86). А те, которые не веровали и считали ложью Наши знамения, они – обитатели огня!

89 (87). О вы, которые уверовали! Не запрещайте блага, которые разрешил вам Аллах, и не преступайте. Поистине, Аллах не любит преступающих!

90 (88). И питайтесь тем, чем наделяет вас Аллах, дозволенным, благим. И бойтесь Аллаха, в которого вы веруете!

91 (89). Аллах не взыскивает с вас за легкомыслие в ваших клятвах, но Он взыскивает с вас за то, что вы связываете клятвы. Искуплением

этого – накормить десять бедняков средним из того, чем вы кормите свои семьи, или одеть их, или освободить раба. А кто не найдет, то – пост трех дней. Это – искупление ваших клятв, которыми вы поклялись. Охраняйте же ваши клятвы! Так разъясняет Аллах вам Свои знамения, – может быть, вы будете благодарны!

92 (90). О вы, которые уверовали! Вино, *майсир*, жертвенники, стрелы – мерзость из деяния сатаны. Сторонитесь же этого, – может быть, вы окажетесь счастливыми!

93 (91). Сатана желает заронить среди вас вражду и ненависть вином и *майсиром* и отклонить вас от поминания Аллаха и от молитвы. Удержитесь ли вы? (92). Повинуйтесь же Аллаху и повинуйтесь посланнику и берегитесь! А если вы отвернетесь, то знайте, что на Нашем посланнике только ясная передача.

94 (93). Нет греха на тех, которые уверовали и творили благие дела, в том, что они вкушают, когда они богобоязненны и уверовали и творили благие дела, потом были богобоязненны и веровали, потом были богобоязненны и делали добро, – ведь Аллах любит добродееющих!

95 (94). О вы, которые уверовали! Конечно, Аллах будет испытывать вас добычей, которую получают на охоте ваши руки и ваши копья, чтобы узнать Аллаху, кто боится Его втайне. А кто преступит после этого, тому – болезненное наказание.

96 (95). О вы, которые уверовали! Не убивайте добычи, когда вы в *хараме*; а кто убьет из вас умышленно, то воздаяние – скота столько же, сколько он убил. Устанавливают это двое справедливых из вас как жертву, направляющуюся к Кабе, или искупление – накормить бедняков, или равное этому – постом, чтобы он вкусил вред своего дела. Простит Аллах то, что было прежде; а кто повторит, тому отмстит Аллах: поистине, Аллах велик, обладатель мщения!

97 (96). Дозволена вам охота в море и питание ею в пользование вам и путникам. Но запрещена вам охота на суше, пока вы в *хараме*. Бойтесь Аллаха, к которому вы будете собраны!

98 (97). Установил Аллах Кабу, священный дом, утверждением для людей, и священный месяц, и жертвенное животное, и украшения. Это – для того, чтобы вы узнали, что Аллах знает то, что в небесах и что на земле, и что Аллах обо всякой вещи знающ. (98). Знайте, что Аллах силен в наказании и что Аллах – прощающий, милостивый!

99 (99). На обязанности посланника – только сообщение; а Аллах знает, что вы обнаруживаете и что вы скрываете!

100 (100). Скажи: «Не одинаковы мерзкое и хорошее, хотя бы и восхищало тебя изобилие мерзкого». Бойтесь же Аллаха, обладатели разума, – может быть, вы будете счастливы!

101 (101). О вы, которые уверовали! Не спрашивайте о вещах, которые огорчат вас, если откроются вам. А если вы спросите о них, когда низводится Коран, они откроются вам. Аллах простил за них: ведь Аллах – прощающий, кроткий. (102). Спрашивали о них люди до вас; потом оказались неверующими в них.

102 (103). Аллах не устраивал ни *бахиры*, ни *саибы*, ни *васили*, ни *хами*, но те, которые не уверовали, измышляют на Аллаха ложь, и большая часть их не понимает.

103 (104). А когда им скажут: «Приходите к тому, что низвел Аллах, и к посланнику», они говорят: «Довольно нам того, на чем мы нашли наших отцов!» Неужели даже если бы их отцы ничего не знали и не шли прямым путем?

104 (105). О те, которые уверовали! На вас – забота только о ваших душах. Не повредит вам тот, кто заблудился, если вы идете прямо. К Аллаху – ваше возвращение всех, и Он сообщит вам то, что вы делали!

105 (106). О вы, которые уверовали! Свидетельством между вами, когда приходит к кому-нибудь из вас смерть, в момент завещания (должны быть) двое обладающих справедливостью из вас или два других не из вас, когда вы странствуете по земле и вас постигнет несчастье смерти. Вы их задержите после молитвы, и они поклянутся Аллахом, если вы сомневаетесь: «Мы не продадим его за какую-нибудь цену, хотя бы и для родственников, и не скроем свидетельства Аллаха. Поистине, мы в таком случае были бы из грешников!»

106 (107). Если же окажется, что они оба заслужили обвинение в грехе, то два других, более достойных, заступят их место из тех, против которых преступили прежние. Они поклянутся Аллахом: «Свидетельство наше – вернее свидетельства тех обоих. Мы не преступаем; иначе мы были бы из неправедных».

107 (108). Это – ближе к тому, чтобы они давали свидетельство по его обличию или боялись того, что после их клятв опять будут повторены клятвы. Бойтесь же Аллаха и слушайте, – ведь Аллах не ведет народа распутного!

108 (109). В тот день, как соберет Аллах посланников и скажет: «Что же вам было отвечено?», – они скажут: «Нет у нас знания, ведь Ты – знающий тайны».

109 (110). Вот скажет Аллах: «О Иса, сын Марьям! Вспомни милость Мою тебе и твоей родительнице, как Я подкрепил тебя духом святым. Ты говорил с людьми в колыбели и взрослым.

110. И вот научил Я тебя писанию, мудрости, Торе, Евангелию, и вот ты делал из глины подобие птиц с Моего дозволения и дул на них, и становились они птицами с Моего дозволения. Ты исцелял слепого и прокаженного с Моего дозволения, и ты изводил мертвых с Моего доз-

воления. И вот Я удержал сынов Исраила от тебя, когда ты пришел к ним с ясными знамениями. И сказали те, которые не веровали из них: «Это – только очевидное колдовство!»

111 (111). И вот внушил Я апостолам: «Уверуйте в Меня и в Моего посланника!» Они сказали: «Мы уверовали, свидетельствуй, что мы предались!»

112 (112). Вот сказали апостолы: «О Иса, сын Марьям! Может ли твой Господь низвести нам трапезу с неба?» Он сказал: «Бойтесь Бога, если вы верующие!»

113 (113). Они сказали: «Мы хотим поесть с нее, и успокоятся наши сердца, и будем мы знать, что ты сказал нам правду, и мы будем о ней свидетелями».

114 (114). Сказал Иса, сын Марьям: «Аллах, Господи наш! Низведи нам трапезу с неба! Это будет нам праздником для первого из нас и для последнего и знамением от Тебя. И даруй нам удел. Ты – лучший из дарующих уделы!»

115 (115). Сказал Аллах: «Я ниспощлю ее вам, но кто еще из вас будет потом неверующим, того Я накажу наказанием, которым не наказываю никого из миров!»

116 (116). И вот сказал Аллах: «О Иса, сын Марьям! Разве ты сказал людям: «Примите меня и мою мать двумя богами кроме Аллаха?» Он сказал: «Хвала Тебе! Как можно мне говорить, что мне не по праву? Если я говорил, Ты это знаешь. Ты знаешь то, что у меня в душе, а я не знаю того, что у Тебя в душе: ведь Ты – ведающий скрытое».

117 (117). Я не говорил им ничего, кроме того, о чем Ты мне приказал: «Поклоняйтесь Аллаху, Господу моему и Господу вашему!» Я был свидетелем о них, пока пребывал среди них, а когда Ты меня упокоил, Ты был наблюдателем за ними, и Ты – свидетель всякой вещи.

118 (118). Если Ты их накажешь, то ведь они – Твои рабы, а если Ты простишь им, то ведь Ты – великий, мудрый!»

119 (119). Сказал Аллах: «Это – день, когда поможет правдивым их правдивость. Им – сады, где внизу текут реки, – вечно пребывающими они будут там». Аллах доволен ими, и они довольны Аллахом. Это – великая прибыль!

120 (120). Аллаху принадлежит власть над небесами и землей и тем, что в них, и Он мощен над всякой вещью!

Коран. /Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 101-116.

8 Добыча

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). Они спрашивают тебя о добыче. Скажи: «Добыча принадлежит Аллаху и посланнику; бойтесь же Аллаха, упорядочите между собой и повинуйтесь Аллаху и Его посланнику, если вы веруете!»

2 (2). Верующие – только те, сердца которых страшатся, когда поминают Аллаха; а когда читают им Его знамения, они увеличивают в них веру, и они полагаются на своего Господа;

3 (3). которые простаивают молитву и расходуют из того, что Мы им даровали.

4 (4). Они – верующие по истине. Им – степени у Господа, и прощение, и щедрый надел.

5 (5). Как вывел тебя твой Господь из твоего дома с истиной, а часть верующих противилась,

6 (6). препираясь с тобой об истине, после того как она разъяснилась, точно их гонят к смерти, а они смотрят.

7 (7). И вот, обещал вам Аллах один из двух отрядов, что он будет вам; вы желали бы, чтобы не имеющий вооружения достался вам. А Аллах желает утвердить истину Своими словами и отсечь неверных до последнего,

8 (8). чтобы утвердить истину и изничтожить ложь, хотя бы и ненавистно было это грешникам.

9 (9). И вот, зывали вы за помощью к вашему Господу, и Он ответил вам: «Я поддерживаю вас тысячью ангелов, следующих друг за другом!»

10 (10). Сделал это Аллах только радостной вестью, чтобы успокоились от этого ваши сердца. Ведь помощь – только от Аллаха; поистине, Аллах – великий, мудрый!

11 (11). Вот Он покрыв вас дремотой в знак безопасности от Него и низвел вам с неба воду, чтобы очистить вас ею и удалить от вас мерзость сатаны и чтобы укрепить ваши сердца и утвердить этим ваши стопы.

12 (12). Вот внушил Господь твой ангелам: «Я – с вами, укрепите тех, которые уверовали! Я брошу в сердца тех, которые не веровали, страх; бейте же их по шеям, бейте их по всем пальцам!»

13 (13). Это – за то, что они откололись от Аллаха и его посланника. А кто откалывается от Аллаха и Его посланника... ведь Аллах силен в наказании!

14 (14). Это – вам! Вкусите же его и что для неверных – наказание огня!

15 (15). О те, которые уверовали! Когда вы встретите тех, кто не веровал, в движении, то не обращайтесь к ним тыл.

16 (16). А кто обратит к ним в тот день тыл, если не для поворота к битве или для присоединения к отряду, тот навлечет на себя гнев Аллаха. Убежище для него – геенна, и скверно это возвращение!

17 (17). Не вы их убивали, но Аллах убивал их, и не ты бросил, когда бросил, но Аллах бросил, чтобы испытать верующих хорошим испытанием от Него. Поистине, Аллах – слушающий, сведущий!

18 (18). Это – вам! И что Аллах ослабляет козни неверных.

19 (19). Если вы просили победы, то победа пришла к вам. Если вы удержитесь, то это – лучше для вас, а если вы вернетесь, то и Мы вернемся. Но ни от чего не избавит вас ваше сборище, если оно и многочисленно, и ведь Аллах с верующими.

20 (20). О те, которые уверовали! Повинуйтесь Аллаху и Его посланнику и не отвращайтесь от Него в то время, как вы слушаете.

21 (21). И не будьте как те, которые говорили: «Мы слышали», а сами не слушают.

22 (22). Худшие из животных пред Аллахом – глухие, немые, которые не понимают.

23 (23). Если бы Аллах знал что-нибудь доброе в них, Он дал бы им услышать, а если бы Он дал им услышать, они отвернулись бы от Него, отворачившись.

24 (24). О те, которые уверовали! Отвечайте Аллаху и посланнику, когда он вас призывает к тому, что вас оживляет. И знайте, что Аллах стоит между человеком и его сердцем и что к Нему вы будете собраны!

25 (25). Бойтесь испытания, которое постигнет не только тех из вас, которые несправедливы. И знайте, что Аллах силен в наказании!

26 (26). Вспомните, когда вас было мало и вы были ослаблены на земле, в страхе, что люди вас выхватят. И Он дал вам убежище и подкрепил Своей помощью и наделил вас благами, – может быть, вы будете благодарны!

27 (27). О те, которые уверовали! Не изменяйте Аллаху и посланнику, – тогда вы измените доверенному вам, в то время как вы про это знаете.

28 (28). Знайте, что ваши богатства и ваши дети – испытание и что у Аллаха – награда великая.

29 (29). О те, которые уверовали! Если вы будете бояться Аллаха, Он даст вам различение и очистит вас от ваших злых деяний и простит вам. Поистине, Аллах – обладатель великой милости!

30 (30). Вот ухищряются против тебя те, которые не веруют, чтобы задержать тебя или умертвить, или изгнать. Они ухищряются, и ухищряется Аллах. А ведь Аллах – лучший из ухищряющихся!

31 (31). И когда читаются им Наши знамения, они говорят: «Мы уже слышали. Если бы мы желали, мы сказали бы то же самое. Это – только истории первых!»

32 (32). И вот они говорили: «Боже наш! Если это – истина от Тебя, то пройди на нас дождь камнями с неба или пошли мучительное наказание».

33 (33). Аллах – не такса, чтобы их наказывать, когда ты среди них; Аллах не будет наказывать их, когда они просят прощения.

34 (34). Но почему же не будет наказывать их Аллах, когда они отстраняют от мечети запретной, хотя и не были защитниками ее? Защитники ее – только боящиеся Бога, но большая часть их не знает!

35 (35). И молитва их у дома была только свистом и хлопанием в ладоши. Вкусите же наказание за то, что вы не верили!

36 (36). Поистине, те, которые не веровали, тратят свое имущество, чтобы отвратить от пути Аллаха, и они издержат его. Потом это окажется для них огорчением потом они будут побеждены!

37. И те, которые не веруют, будут собраны к геенне,

38 (37). чтобы отличил Аллах мерзкого от благого и чтобы мерзкого поместил одного на другом и свалил их всех и поместил в геенне. Эти – потерявшие убыток.

39 (38). Скажи тем, которые не веровали: «Если они удержатся, им будет прощено то, что было прежде, а если вернуться, то уже прошел пример первых».

40 (39). И сражайтесь с ними, пока не будет искушения, и религия вся будет принадлежать Аллаху». А если они удержатся... ведь Аллах видит то, что они делают!

41 (40). А если они обратятся вспять, то знайте, что Аллах – ваш покровитель. Прекрасный это покровитель и прекрасный помощник!

42 (41). И знайте, что если вы взяли что-либо в добычу, то Аллаху – пятая часть, и посланнику, и родственникам, и сиротам, и бедным, и путнику, если вы уверовали в Аллаха и в то, что Мы низвели Нашему рабу в день различения, в день, когда встретились два сборища. Поистине, Аллах мощен над всякой вещью!

43 (42). Вот вы были на ближайшей стороне, а они – на отдаленнейшей стороне, а путники – ниже вас. Если бы вы назначили срок, то разошлись бы в его времени, но это для того, чтобы Аллах решил дело, которое было свершено,

44. чтобы погиб тот, кто погиб при полной ясности, и чтобы жил тот, кто жил при полной ясности. И поистине, Аллах – слышащий, знающий!

45 (43). Вот показал тебе их Аллах во сне твоим немногими; а если бы Он показал их тебе многими, то вы бы ослабели и стали бы препираться об этом деле. Но Аллах примирил: ведь Он знает про то, что в груди!

46 (44). И вот Он показал вам их, когда вы встретились, немногими в ваших глазах и уменьшил вас в их глазах, чтобы решил Аллах дело, которое было свершено. И к Аллаху обращаются все дела!

47 (45). О вы, которые уверовали! Когда встречаете отряд, то будьте стойки и поминайте Аллаха много, может быть, вы получите успех!

48 (46). И повинуйтесь Аллаху и Его посланнику и не препирайтесь, а то ослабеете, и уйдет ваша мощь. Терпите: ведь Аллах с терпеливыми!

49 (47). Не будьте как те, которые вышли из своих жилищ с гордостью и лицемерием пред людьми. Они отстраняют от пути Аллаха, а Аллах объемлет то, что они делают.

50 (48). И вот сатана разукрасил им их деяния и сказал: «Нет победителя над вами сегодня среди людей, а я – сосед ваш». Когда же показали оба отряда, он отступил вспять и сказал: «Я не причастен к вам; я вижу то, чего вы не видите. Я боюсь Аллаха, а Аллах силен в наказании!»

51 (49). Вот говорят лицемеры и те, в сердцах которых болезнь: «Обольстила этих их религия». А кто полагается на Аллаха... Поистине, Аллах – великий, мудрый!

52 (50). Если бы ты видел, как завершают жизнь те, которые не веровали, ангелы – они бьют их по лицу и по спинам: «Вкусите наказание пожара!»

53 (51). Это – за то, что уготовали ваши руки, и Аллах не обидчик для рабов.

54 (52). Как деяние рода Фирауна и тех, которые были до них. Они не веровали в знамения Аллаха, и схватил их Аллах за их грехи. Поистине, Аллах могуч, силен в наказании!

55 (53). Это – потому, что Аллах не таков, чтобы изменить милость, которой Он омилосердствовал народ, пока они не изменят то, что у них в душах, и потому, что Аллах – слышащий, знающий.

56 (54). Как деяние рода Фирауна и тех, что были до них. Они считали ложью знамения своего Господа, и Мы погубили их за их грехи и потопили род Фирауна. И все они были несправедливыми.

57 (55). Поистине, злейшие из животных у Аллаха – те, которые не веровали, и они не веруют, –

58 (56). те, с которыми ты заключил союз, а потом они нарушают свой союз каждый раз, и они – не богобоязненны.

59 (57). Если ты застанешь их в битве, то прогони ими тех, которые позади них, – может быть, они вспомнят!

60 (58). А если ты боишься от людей измены, то отбрось договор с ними согласно со справедливостью: поистине, Аллах не любит изменников!

61 (59). И пусть не думают те, которые не уверовали, что они определили; они ведь не ослабят.

62 (60). И приготовьте для них, сколько можете, силы и отрядов конницы; ими вы устрашите врага Аллаха, и вашего врага, и других, помимо них; вы их не знаете, Аллах знает их. И что бы вы не издержали на пути Аллаха, будет полностью возмещено вам, и вы не будете обижены.

63 (61). А если они склонятся к миру, то склонись и ты к нему и полагайся на Аллаха: ведь Он – слышащий, знающий!

64 (62). А если они захотят обмануть тебя, то довольно с тебя Аллаха; Он – тот, кто подкрепил тебя Своей помощью и верующими (63). и объединил их сердца. Если бы ты израсходовал все то, что на земле, то не объединил бы их сердца, но Аллах объединил их сердца, – ведь Он – великий, мудрый!

65 (64). О пророк! Довольно с тебя Аллаха и тех, кто последовал за тобой из верующих.

66 (65). О пророк! Побуждай верующих к сражению. Если будет среди вас двадцать терпеливых, то они победят две сотни; а если будет среди вас сотня, то они победят тысячу тех, которые не веруют, за то, что они народ не понимающий.

67 (66). Ныне облегчил вам Аллах; Он знает, что у вас есть слабость. А если будет среди вас сотня терпеливая, то они победят двести, а если будет среди вас тысяча, то они победят две тысячи с дозволения Аллаха: ведь Аллах – с терпеливыми!

68 (67). Ни одному пророку не годилось иметь пленных, пока он не производил избиения на земле. Вы стремитесь к случайностям ближайшего мира, а Аллах желает будущего. Аллах – великий, мудрый!

69 (68). Если бы не писание от Аллаха, которое пришло раньше, то коснулось бы вас за то, что вы взяли, великое наказание.

70 (69). Ешьте же то, что вы взяли в добычу дозволенным, благим, и бойтесь Аллаха: поистине, Аллах прощающ, милосерд!

71 (70). О пророк! Скажи тем, в руках которых пленные: «Если Аллах узнает про добро в ваших сердцах, Он дарует вам лучшее, чем то, что взято у вас, и простит вам: Аллах прощающ, милосерд!

72 (71). А если они пожелают изменить тебе, то они раньше уже изменили Аллаху, и Он отдал их во власть. Аллах – знающий, мудрый!

73 (72). Поистине, те, которые уверовали и выселились и боролись своим имуществом и душами на пути Аллаха, и те, которые дали убежище и помогли, – эти близки друг другу. А те, которые уверовали, но не выселились, – нет у вас никакой близости к ним, пока они не выселятся! А если они попросят у вас помощи в религии, то на вас лежит помощь, если только не против того народа, между которыми и вами есть договор. И Аллах видит то, что вы делаете!

74 (73). А те, которые не уверовали, одни из них – близки другим. Если вы этого не сделаете, то будет смута на земле и великая порча.

75 (74). А те, которые уверовали и выселились и боролись на пути Аллаха, и те, которые приютили и помогли, – они – верующие; обязательством для них – прощение и щедрый удел.

76 (75). А те, которые уверовали потом и выселились и боролись вместе с вами, – они – из вас; обладатели же родства – одни ближе другим в писании Аллаха. Поистине, Аллах о всякой вещи знающ!

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 153-160.

22 Хадж

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). О люди, бойтесь Господа вашего! Ведь сотрясение последнего часа – вещь великая.

2 (2). В тот день, как вы его увидите, каждая кормящая забудет того, кого кормила, а каждая обладательница ноши сложит свою ношу. И увидишь ты людей пьяными, но они не пьяны. Но наказание Аллаха – сильно.

3 (3). И среди людей есть такие, которые препираются об Аллахе без знания и следуют за всяким сатаной дерзким.

4 (4). Предначертано о нем, что тех, кто возьмет его близким, он собьет с пути и поведет к наказанию огня.

5 (5). О люди! Если вы в сомнении о воскрешении, то ведь Мы создали вас из праха, потом из капли, потом из сгустка крови, потом из куска мяса, сформованного или бесформенного, чтобы разъяснить вам (это). И помещаем в утробах, насколько захотим, до определенного срока. Потом выводим вас младенцем, потом – чтобы вы достигли вашей зрелости. Среди вас есть тот, кто упокоется, и среди вас есть тот, кто возвращается к жалчайшей жизни, чтобы не знать после знания ничего. И видишь ты землю бесплодной, а когда Мы низведем на нее воду, она приходит в движение и разбухает и выращивает всякие прекрасные пары.

6 (6). Это потому, что Аллах есть истина, и что Он живит мертвых, и что Он над всякой вещью мощен,

7 (7). и что час наступит, – нет сомнения в том! – и что Аллах воздвигнет тех, кто в могилах.

8 (8). И среди людей есть такой, кто препирается об Аллахе без знания, и без руководства, и освещающей книги,

9 (9). отвращивая свою шею, чтобы сбить с пути Аллаха. Для него в ближайшем мире – позор, а в день восстания Мы заставим его вкусить наказание огня.

10 (10). Это – за то, что уготовали твои руки раньше, и потому, что Аллах не обидчик для рабов.

11 (11). Среди людей есть такой, кто поклоняется Аллаху на острие: если его постигает добро, он успокаивается в этом; а если его постигает искушение, он поворачивается своим лицом, утратив и ближайшую жизнь и последнюю. Это – явная потеря!

12 (12). Вместо Аллаха он призывает то, что ему не приносит ни вреда, ни пользы, это – далекое заблуждение!

13 (13). Он призывает того, от которого вред ближе пользы. Плох господин, и плох сотоварищ!

14 (14). Аллах вводит тех, которые уверовали и творили благое, в сады, где внизу текут реки. Ведь Аллах делает то, что хочет.

15 (15). Кто думает, что Аллах не поможет ему в ближайшей и будущей жизни, пусть протянет веревку к небу, а потом пусть отрежет и пусть посмотрит, удалит ли его хитрость то, что его гневает.

16 (16). И так Мы низвели его, как ясные знамения, и потому, что Аллах ведет прямым путем, кого пожелает.

17 (17). Поистине, те, которые уверовали, и те, которые стали иудеями, и сабии, и христиане, и маги, и те, которые придают сотоварищей, – ведь Аллах различит их в день воскресения. Поистине, Аллах о всякой вещи свидетель!

18 (18). Разве ты не видел, что Аллаху поклоняется и тот, кто в небесах, и кто на земле: и солнце, и луна, и звезды, и горы, и деревья, и животные, и много людей; и много тех, для которых заслужено наказание!

19. А кого унизит Аллах, тому нет возвышающего. Поистине, Аллах делает, что пожелает!

20 (19). Вот – два врага, которые враждовали об их Господе; тем, которые не веровали, выкроены одежды из огня, проливается на их головы кипяток.

21 (20). Расстапливается от этого то, что у них в утробах, и (их) кожи. (21). Для них есть железные крючья.

22 (22). Всякий раз, как они захотят выйти оттуда из страданий, их вернут туда и ... вкусите мучения огня!

23 (23). Поистине, Аллах введет тех, которые уверовали и творили благое, в сады, где внизу текут реки. Разукрашены они там будут браслетами из золота и жемчугами, и одеяние их там – шелк.

24 (24). И они направлены к благому слову, и они направлены к пути достохвального.

25 (25). Поистине, те, которые не веровали и отклоняют от пути Аллаха и запретной мечети, которую Мы устроили одинаково для всех людей – и пребывающего там и кочующего, –

26. и если кто пожелает там отступничества по несправедливости, Мы ему дадим вкусить болезненное наказание.

27 (26). И вот Мы устроили для Ибрахима место дома: «Не придавай Мне в сотоварищи ничего и очисти дом Мой для обходящих его, и стоящих, и кланяющихся с преклонением».

28 (27). И возвести среди людей о хадже: они придут к тебе пешком и на всяких тощих, которые приходят из всякой глубокой расщелины,

29 (28). чтобы свидетельствовать о полезном им и поминать имя Аллаха в определенные дни над дарованными им животными из скота: ешьте их и кормите несчастного бедняка!

30 (29). Потом пусть они покончат со своею неопрятностью и полностью выполнят свои обеты и пусть обойдут кругом древнего дома.

31 (30). Так! И кто почитает запреты Аллаха – это лучше для него пред его Господом. Разрешены вам скоты, кроме того о чем вам читается. Устраняйтесь же скверны идолов, устраняйтесь слова лживого

32 (31). ханифами пред Аллахом, не придающими Ему сотоварищей. А кто придает Аллаху сотоварищей, – точно он упал с неба, и схватят его птицы, или занесет его ветер в далекое место.

33 (32). Так! А кто почитает отмеченных для Аллаха...! ведь они от богобоязненности сердец.

34 (33). Вам в них польза до указанного срока, а потом место их у древнего дома.

35 (34). И всякому народу устроили Мы обряд поклонения, чтобы они поминали имя Аллаха над животными из скота, которых Он им даровал. Ибо бог ваш – Бог единый: Ему предайтесь; а ты обрадуй смиренных, –

36 (35). тех, у которых страшатся сердца, когда поминается Аллах, и терпеливых к тому, что их постигает, и выстаивающих молитву, и которые расходуют из того, что Мы им даровали.

37 (36). Тучных Мы сделали для вас из отмеченных для Аллаха; для вас в них благо. Поминайте же имя Аллаха над ними, стоящими в ряд. А когда их бока повергнутся, то ешьте их и кормите сдержанного и просящего стыдливо. Так Мы подчинили их вам, – может быть, вы будете благодарны!

38 (37). Не дойдет до Аллаха ни их мясо, ни их кровь, но доходит до Него богобоязненность ваша. Так Он подчинил их вам, чтобы вы возвеличили Аллаха за то, что Он вывел вас на прямой путь, а ты обрадуй делающих добро!

39 (38). Поистине, Аллах охраняет тех, которые уверовали! Поистине, Аллах не любит всякого изменника, неверного!

40 (39). Дозволено тем, с которыми сражаются, за то, что они обижены... Поистине, Аллах может помочь им, –

41 (40). тем, которые изгнаны из своих домов без права, разве только за то, что они говорили: «Господь наш – Аллах». И если бы не защита Аллахом людей одних другими, то разрушены были бы скиты, и церкви, и места молитвы, и места поклонения, в которых поминается имя Аллаха много. Поможет Аллах тому, кому Он поможет, – ведь Аллах силен, славен! –

42 (41). тем, кто – если Мы их укрепляем на земле – поддерживают молитву, и дают очищение, и приказывают вedomое, и удерживают от неодобримого. К Аллаху – завершение дел!

43 (42). Если они считают тебя лжецом, то до них считали лжецами (пророков) народ Нуха, и Ад, и Самуд, (43). и народ Ибраhима, и народ Лута, (44). и обитатели Мадйана; лжецом был объявлен Муса. Я отсрочил неверным, потом схватил их, и каково было Мое негодование!

44 (45). И сколько селений Мы погубили, когда они были неправедны! И вот они сокрушились на своих основаниях! Сколько колодцев опустевших и замков воздвигнутых!

45 (46). Неужели ж они не ходили по земле, чтобы у них оказались сердца, которыми они разумеют, или уши, которыми они слушают? Ведь не слепы взоры, а слепы сердца, которые в груди.

46 (47). Они торопят тебя с наказанием, но Аллах не изменит Своего обещания, и, поистине, день у твоего Господа, как тысяча лет из тех, что вы считаете!

47 (48). И скольким селениям Я отсрочил, когда они были неправедны, потом Я схватил их, и ко Мне – возвращение!

48 (49). Скажи: «О люди! Я для вас ясный увещатель».

49 (50). И те, которые уверовали и творили благое, – им прощение и достойный удел.

50 (51). А те, которые прилагали старание к Нашим знамениям, пытаясь их ослабить, те – обитатели огня.

51 (52). И не посылали Мы до тебя никакого посланника или пророка без того, чтобы, когда он предавался мечтам, сатана не бросил в его мечты чего-либо, но Аллах стирает то, что бросает сатана, потом Аллах утверждает Свои знамения, – ведь Аллах – знающий, мудрый! –

52 (53). для того, чтобы сделать то, что ввергает сатана испытанием для тех, в сердцах которых болезнь и у которых ожесточены сердца, ведь обидчики – в далеком расколе! –

53 (54). и для того, чтобы узнали те, кому даровано знамение, что он есть истина от твоего Господа, и уверовали в Него и покорились пред Ним сердца их. Поистине, Аллах ведет тех, которые уверовали; к прямой дороге!

54 (55). И не престают те, которые не уверовали, быть в сомнении о Нем, пока не придет к ним час неожиданно или придет к ним наказание дня бесплодного.

55 (56). Власть тогда – у Аллаха, Он рассудит их. И те, которые уверовали и творили благое, – в садах благоденствия.

56 (57). А те, которые не веровали и считали ложью Наши знамения, – для них наказание унижительное!

57 (58). А те, которые переселились по пути Аллаха, потом были убиты или умерли, – наделит их Аллах, конечно, хорошим уделом. Ведь, поистине, Аллах – Он лучший из наделяющих!

58 (59). Он, конечно, введет их входом, которым они будут довольны. Поистине, Аллах – знающий, кроткий!

59 (60). Поистине, так! И кто наказывает тем же, чем был наказан, а потом против него будет поступлено несправедливо, – ему непременно поможет Аллах. Поистине, Аллах – извиняющий, прощающий!

60 (61). Это потому, что Аллах вводит ночь в день и вводит день в ночь, и потому, что Аллах – слышащий, видящий.

61 (62). Это потому, что Аллах – истина, и (потому), что они призывают помимо Него, это – ложь, и потому, что Аллах – высокий, великий.

62 (63). Разве ты не видел, что Аллах низвел с неба воду, и земля оказывается позеленевшей. Поистине, Аллах – милостив, сведущ!

63 (64). Ему принадлежит то, что в небесах и что на земле; поистине, Аллах – богат, преславен!

64 (65). Разве ты не видел, что Аллах подчинил вам то, что на земле, и корабль, который течет по морю с Его повеления? И Он держит небо, чтобы оно не упало на землю иначе, как с Его дозволения. Поистине, Аллах к людям кроток, милостив!

65 (66). Он – Тот, кто оживил вас; потом Он умертвит вас, потом оживит. Поистине, человек неблагодарен!

66 (67). Для всякого народа Мы устроили обряд поклонения, которым они поклоняются. Пусть же они не спорят с тобой из-за этого дела. Призывай к Господу твоему, ведь ты на прямом пути!

67 (68). А если они с тобой препираются, то скажи: «Аллах лучше знает то, что вы делаете!»

68 (69). Аллах рассудит вас в день воскресения в том, в чем вы часто разногласили».

69 (70). Разве ты не знаешь, что Аллах знает то, что в небе и на земле? Поистине, это в – писании; поистине, это для Аллаха легко!

70 (71). И поклоняются они помимо Аллаха тому, с чем Он не низвел никакой власти, и тому, о чем у них нет знания. И нет для неправедных никакого помощника!

71 (72). А когда читаются им Наши знамения ясно изложенными, ты узнаешь на лицах тех, которые не уверовали, непризнание. Они готовы напасть на тех, кто читает им Наши знамения. Скажи: «Не сообщить ли мне вам о худшем, чем это? – огонь, – обещал его Аллах тем, кто не веровал. И скверно это возвращение!»

72 (73). О люди! Приводится притча – прислушайтесь же к ней! Поистине, те, кого вы призываете помимо Аллаха, никогда не создадут и мухи, хотя бы и собрались вместе для этого. А если у них похитит что-нибудь муха, они не могут отнять от нее. Слаб и просящий и просимый!

73 (74). Не оценили они Аллаха должной ценой. Поистине, Аллах – силен, велик!

74 (75). Аллах избирает посланников из ангелов и из людей. Поистине, Аллах – слышащий, видящий!

75 (76). Он знает то, что было до них и что будет после них, и к Аллаху возвращаются дела.

76 (77). О вы, которые уверовали! Кланяйтесь и падайте ниц, поклоняйтесь вашему Господу и творите добро, – может быть, вы будете счастливы!

77 (78). И усердствуйте об Аллахе достойным его усердием! Он избрал вас и не устроил для вас в религии никакой тяготы, как и в общине отца вашего, Ибрахима. Он назвал вас мусульманами

78. раньше и в это (время), чтобы посланник был свидетелем для вас, а вы были свидетелями для людей. Выполняйте же молитву, давайте очищение и держитесь за Аллаха! Он – ваш покровитель. И прекрасен покровитель, и прекрасен помощник!

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 274-281.

24 Свет

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). Сура – Мы низвели ее, и поставили законом, и низвели в ней знамения ясные, – может быть, вы опомнитесь!

2 (2). Прелюбодея и прелюбодейку – побивайте каждого из них сотней ударов. Пусть не овладевает вами жалость к ним в религии Аллаха, если вы веруете в Аллаха и в последний день. И пусть присутствует при их наказании группа верующих.

3 (3). Прелюбодей женится только на прелюбодейке или многобожнице, а прелюбодейка – на ней женится только прелюбодей или многобожник. И запрещено это для верующих.

4 (4). А те, которые бросают обвинения в целомудренных, а потом не приведут четырех свидетелей, – побейте их восьмьюдесятью ударами и не принимайте от них свидетельства никогда; это – распутники,

5 (5). кроме тех, которые потом обратились и исправили. Ибо, поистине, Аллах прощающ, милосерд!

6 (6). А те, которые бросают обвинение в своих жен, и у них нет свидетелей, кроме самих себя, то свидетельство каждого из них – четыре свидетельства Аллахом, что он правдив,

7 (7). а пятое, – что проклятие Аллаха на нем, если он лжец.

8 (8). И отклоняется от нее наказание, если она засвидетельствует четырьмя свидетельствами Аллахом, что он лжец,

9 (9). а пятым, – что гнев Аллаха на ней, если он правдив.

10 (10). И если бы не щедрость Аллаха к вам и не Его милость, и то, что Аллах – обращающийся, мудрый...

11 (11). Те, которые пришли к тебе с ложью – группа из вас. Не считайте это злом для себя, нет, это – благо для вас. Каждому человеку из них – то, что он снискал себе из этого греха. А кто из них взял на себя большую часть этого, тому – наказание великое.

12 (12). Отчего бы, когда вы это услышали, верующие – мужчины и женщины – не подумали в своих душах хорошо и не сказали: «Это – ясная ложь»?

13 (13). Отчего бы они не привели четырех свидетелей в этом? А если они не привели свидетелей, то они у Аллаха – лжецы.

14 (14). И если бы не щедрость Аллаха к вам и не Его милость в ближайшем и последнем мире, вас коснулось бы за то, о чем вы изливались [в словах], великое наказание. (15). Вот, вы встречаете это своими языками и говорите своими устами то, о чем у вас нет знания, и считаете, что это ничтожно, а у Аллаха это велико.

15 (16). И отчего бы вы, когда услышали это, не сказали: «Не годится нам говорить об этом. Хвала Тебе! Это – великая ложь».

16 (17). Увещевает вас Аллах, чтобы вы никогда не возвращались к чему-нибудь подобному, если вы верующие.

17 (18). И разъясняет Аллах вам знамения; Аллах – знающий, мудрый!

18 (19). Поистине, те, которые любят, чтобы разглашалась мерзость о тех, которые уверовали, им – мучительное наказание

19. в ближней жизни и в последней. Ведь Аллах знает, а вы не знаете!

20 (20). И если бы не щедрость Аллаха к вам и не Его милость, и то, что Аллах – кроток, милосерд...

21 (21). О вы, которые уверовали, не следуйте по стопам сатаны! Кто следует по стопам сатаны..., то ведь он приказывает гнусность и неодобримое. И если бы не щедрость Аллаха к вам и не Его милость, ни один бы из вас никогда не очистился. Но Аллах очищает, кого пожелает; Аллах – слышащий, знающий!

22 (22). И пусть не престают обладающие щедростью из вас и достатком давать родственникам и бедным и выселившимся по пути Аллаха, и пусть они прощают и извиняют. Разве вы не хотите, чтобы Аллах простил вам? Поистине, Аллах – прощающий, милосердный!

23 (23). Те, которые бросят обвинение в целомудренных, небрежущих, верующих, – прокляты они в ближайшей жизни и в последней! Для них – великое наказание

24 (24). в тот день, как будут свидетельствовать против них их языки, их руки и их ноги о том, что они делали.

25 (25). В тот день полностью воздаст им Аллах по их истинной вере, и они узнают, что Аллах это – ясная истина.

26 (26). Мерзкие [женщины] – мерзким [мужчинам], и мерзкие [мужчины] – мерзким [женщинам], и хорошие [женщины] – хорошим [мужчинам], и хорошие [мужчины] – хорошим [женщинам]. Они непричастны к тому, что говорят. Им – прощение и благородный надел!

27 (27). О вы, которые уверовали, не входите в дома, кроме ваших домов, пока не спросите позволения и пожелаете мира обитателям их. Это – лучше для вас, – может быть, вы опомнитесь!

28 (28). Если же не найдете там никого, то не входите, пока не позволят вам. А если вам скажут: «Вернитесь!», – то возвращайтесь. Это – чище для вас, а Аллах знает то, что вы делаете.

29 (29). Нет на вас греха, что вы входите в дома необитаемые, в которых ваше имущество. Аллах знает, что вы обнаруживаете и что вы скрываете!

30 (30). Скажи верующим, пускай они потупляют свои взоры и берегут свои члены; это – чище для них. Поистине, Аллах сведущ в том, что они делают!

31 (31). И скажи [женщинам] верующим: пусть они потупляют свои взоры, и охраняют свои члены, и пусть не показывают своих украшений, разве только то, что видно из них, пусть набрасывают свои покрывала на разрезы на груди, пусть не показывают своих украшений, разве только своим мужьям, или своим отцам, или отцам своих мужей, или своим сыновьям, или сыновьям своих мужей, или своим братьям, или сыновьям своих братьев, или своим женщинам, или тем, чем овладели их десницы, или слугам из мужчин, которые не обладают желанием, или детям, которые не постигли наготы женщин; и пусть не бьют своими ногами, так чтобы узнавали, какие они скрывают украшения. Обратитесь все к Аллаху, о верующие, – может быть, вы окажетесь счастливыми!

32 (32). И выдавайте в брак безбрачных среди вас и праведных рабов и рабынь ваших. Если они бедны, – обогатит их Аллах Своей щедростью. Аллах объемлющ, знающ!

33 (33). И пусть будут воздержаны те, которые не наводят возможности брака, пока не обогатит их Аллах Своей щедростью. А те, которые хотят записи (о свободе), из тех, которыми овладели десницы ваши, – записывайте их, если знаете, что в них есть добро, и давайте им из достояния Аллаха то, что Он дал вам; и не принуждайте ваших девушек к распутству, если они хотят целомудрия, стремясь к случайностям жизни ближней. А кто их вынудит... то ведь Аллах и после принуждения их – прощающий, милосердный!

34 (34). Мы низвели к вам знамения ясные и притчу о тех, кто прошел до вас, и увещание для богобоязненных.

35 (35). Аллах – свет небес и земли. Его свет – точно ниша; в ней светильник; светильник в стекле; стекло – точно жемчужная звезда. Зажигается он от дерева благословенного – маслины, ни восточной, ни западной. Масло ее готово воспламениться, хотя бы его и не коснулся огонь. Свет на свете! Ведет Аллах к Своему свету, кого пожелает, и приводит Аллах притчи для людей. Аллах сведущ о всякой вещи!

36 (36). В домах, которые Аллах дозволил возвести и в которых поминается Его имя, – восхваляют Его там утром и вечером

37 (37). люди, которых не отвлекает ни торговля, ни купля от поминания Аллаха, выстаивания молитвы, принесения очищения. Они боются дня, когда перевернутся и сердца и взоры,

38 (38). чтобы вознаградил их Аллах за лучшее, что они сделали, и чтобы умножил Он им от Своей щедрости. Аллах дает пропитание, кому желает, без счета!

39 (39). А у тех, которые не веровали, деяния – точно мираж в пустыне. Жажущий считает его водой, а когда подойдет к нему, видит, что это – ничто, и находит у себя Аллаха, который полностью требует с него расчета. Поистине, Аллах быстр в расчете!

40 (40). ...Или – как мрак над морской пучиной. Покрывает ее волна, над которой волна, над которой облако. Мрак – один поверх другого. Когда он вынет свою руку, почти не видит ее. Кому Аллах не устроил света, нет тому света!

41 (41). Разве ты не видишь, что Аллаха славят, кто в небесах и на земле, и птицы, летящие рядами. Всякий знает свою молитву и восхваление. И Аллах знает о том, что они делают!

42 (42). И Аллаху принадлежит власть над небесами и землей, и к Аллаху – возвращение.

43 (43). Разве ты не видишь, что Аллах гонит облака, потом соединяет их, потом превращает в тучу, и ты видишь, как из расщелин ее выходит ливень. И низводит Он с неба горы, в которых град, и поражает им, кого желает, и отклоняет, от кого пожелает. Блеск молнии Его готов унести зрение.

44 (44). И Аллах переворачивает ночь и день. Поистине, в этом – задание для обладающих зрением. (45). Аллах сотворил всякое животное из воды. Из них есть такие, что ходят на животе, и есть из них такие, что ходят на двух ногах, и есть из них такие, что ходят на четырех. Творит Аллах, что пожелает. Ведь Аллах над всякой вещью мощен!

45 (46). Мы низвели знамения ясные, и Аллах ведет, кого хочет, к прямой дороге.

46 (47). Они говорят: «Мы уверовали в Аллаха и в посланника и повинемся!» Потом часть из них после этого отворачивается, и эти – не верующие.

47 (48). И когда их призовут к Аллаху и Его посланнику, чтобы Он рассудил между ними, – вот часть из них отвращается.

48 (49). А если бы у них была истина, то они пришли бы к Нему с покорностью.

49 (50). Разве в сердцах их болезнь, или они впали в сомнение, или боятся, что Аллах и Его посланник утеснят их? Нет! Они сами несправедливы!

50 (51). Ведь речь верующих, когда их призывают к Аллаху и Его посланнику, чтобы Он рассудил их, – то, что они говорят: «Мы слышали и повинемся!» Эти – счастливы.

51 (52). И кто повинуется Аллаху и Его посланнику, и страшится Аллаха, и боится Его, эти – получившие успех.

52 (53). И клялись они Аллахом, – сильнейшей из их клятв, – что, если ты прикажешь им, они непременно выступят. Скажи: «Не клянитесь! Повиновение определенное! Аллах сведущ в том, что вы делаете!»

53 (54). Скажи: «Повинуйтесь Аллаху и повинуйтесь посланнику! А если отвернетесь, то на нем – то, что возложено на него, и на вас – то, что возложено на вас. И если будете ему повиноваться, то пойдете по прямой дороге. На посланнике – только ясная передача».

54 (55). Обещал Аллах тем из вас, которые уверовали и творили благие деяния, что Он оставит их преемниками на земле, как оставил тех, кто был до них, и утвердит им их религию, которую избрал для них, и даст им взамен после их страха безопасность. Они будут поклоняться Мне, не присоединяя ко Мне ничего в сотоварищи. А кто после этого окажется неверным, те – распутники!

55 (56). Выстаивайте же молитву, приносите очищение и повинуйтесь посланнику, – может быть, вы будете помилованы!

56 (57). Не считай же, что те, которые не веруют, ослабят что-нибудь на земле. Их убежище – геенна, и скверно это возвращение!

57 (58). О вы, которые уверовали! Пусть просят разрешения у вас те, которыми овладели ваши десницы, и те, которые не достигли зрелости, три раза: до молитвы на заре, когда вы снимаете одежду около по-

лудня, и после молитвы вечерней – три наготы у вас. Нет ни на вас, ни на них греха после них: тогда ходите одни из вас к другим. Так разъясняет вам Аллах знамения! Аллах – знающий, мудрый!

58 (59). А когда дети у вас достигнут зрелости, то пусть они просят позволения, как просили те, что до них. Так разъясняет Аллах вам Свои знамения! Аллах – знающий, мудрый!

59 (60). А престарелые из женщин, которые не надеются на брак, на них нет греха, чтобы они снимали свои одежды, не хвастаясь украшениями. Чтобы они были воздержанными, – лучше для них. Аллах – слышащий, знающий!

60 (61). Нет греха на слепом, и нет греха на хромом, и нет греха на больном, ни на вас самих, чтобы вы ели в своих домах, или в домах ваших отцов, или домах ваших матерей, или домах ваших братьев, или домах ваших сестер, или домах ваших дядей по отцу, или домах ваших теток по отцу, или домах ваших дядей по матери, или домах теток по матери, или тех, ключами которых вы владеете, или вашего друга, – нет на вас греха, чтобы вам есть всем вместе или отдельно.

61. А когда вы войдете в дома, то приветствуйте друг друга приветствием от Аллаха, благословенным, благим. Так разъясняет Аллах вам знамения, – может быть, вы уразумете!

62 (62). Верующие – только те, которые уверовали в Аллаха и Его посланника. И когда они бывают вместе с ним в общем деле, то не уходят, пока не попросят у него позволения. Поистине, те, которые просят у тебя позволения, – это те, которые веруют в Аллаха и Его посланника. И когда они допросят у тебя позволения для какого-нибудь их дела, то давай разрешение, кому хочешь из них, и проси для них прощения у Аллаха. Поистине, Аллах – прощающий, милостивый!

63 (63). Не делайте обращения к посланнику среди вас таким же, как обращение вас друг к другу. Аллах знает тех из вас, которые пробираются, ища убежища. Пусть берегутся те, которые нарушают Его приказ, чтобы их не постигло испытание или не постигло их наказание мучительное!

64 (64). Да! Поистине, Аллаху – то, что в небесах и на земле. Он знает уже то, чего вы держитесь, а в день, когда они будут возвращены к Нему, Он сообщит им, что они совершили. Поистине, Аллах о всякой вещи знающ!

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 288-295.

61 Ряды

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). Хвалит Аллаха то, что в небесах, и то, что на земле. Он – великий, мудрый!

2 (2). О вы, которые уверовали! Почему вы говорите то, чего не делаете?

3 (3). Велика ненависть у Аллаха за то, что вы говорите то, чего не делаете.

4 (4). Поистине, Аллах любит тех, которые сражались на Его пути рядами, как будто бы они – плотное здание.

5 (5). Вот сказал Муса своему народу: «О народ мой! Почему вы причиняете мне обиду, когда вы знаете, что я посланник Аллаха к вам?» И когда они уклонились, Аллах отклонил сердца их. Аллах ведь не ведет прямо народ нечестивый!

6 (6). И вот сказал Иса, сын Марйам: «О сыны Исраила! Я – посланник Аллаха к вам, подтверждающий истинность того, что ниспослано до меня в Торе, и благовествующий о посланнике, который придет после меня, имя которому Ахмад». Когда же он пришел с ясными знамениями, то они сказали: «Это – явное колдовство!»

7 (7). Кто же нечестивее, чем тот, кто измышляет против Аллаха ложь, а его зовут к исламу? Аллах не ведет прямо народ нечестивый!

8 (8). Они хотят затушить свет Аллаха своими устами, а Аллах завершает Свой свет, хотя бы и ненавистно было это неверным.

9 (9). Он – тот, кто послал Своего посланника с руководством и религией истины, чтобы явить ее превыше всякой религии, хотя бы и ненавистно было это многобожникам.

10 (10). О вы, которые уверовали! Не указать ли мне вам на торговлю, которая спасет вас от мучительного наказания?

11 (11). Вы веруете в Аллаха и его посланника, боретесь на пути Аллаха своим имуществом и своими душами. Это лучше для вас, если вы знаете!

12 (12). Он простит тогда вам ваши грехи и введет вас в сады, где внизу текут реки, и в жилища благие в садах вечности. Это – великая прибыль!

13 (13). И другое, что вы любите: помощь от Аллаха и близкая победа. И обрадуй же верующих!

14 (14). О вы, которые уверовали! Будьте помощниками Аллаха, как сказал Иса, сын Марйам, апостолам: «Кто мои помощники у Аллаха?» И сказали апостолы: «Мы помощники Аллаха!» И уверовала одна часть из сынов Исраила, и не уверовала другая часть. И Мы подкрепили тех, которые уверовали, против их врагов, и они оказались победителями.

Коран. / Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 455-457.

65 Развод

Во имя Аллаха милостивого, милосердного!

1 (1). О пророк, когда вы даете развод женам, то разводитесь с ними в установленный для них срок, и отсчитывайте срок, и бойтесь Аллаха, Господа вашего! Не удаляйте их из их помещений, и пусть они не выходят, разве только совершат явную мерзость. Таковы границы Аллаха; кто переходит границы Аллаха, тот обидел самого себя. Ты не знаешь, может быть, Аллах произведет после этого какое-нибудь дело.

2 (2). А когда они дойдут до своего предела, то удерживайте их с достоинством или разлучайтесь с ними с достоинством. И возьмите свидетельство двух справедливых среди вас и установите свидетельство пред Аллахом. Этим увещается тот, кто верует в Аллаха и в последний день. А кто боится Аллаха, тому устроит Он исход (3). и даст ему пропитание, откуда он и не рассчитывает.

3. А кто полагается на Аллаха, для того Он достаточен. Ведь Аллах совершает Свое дело; установил Аллах для каждой вещи меру.

4 (4). А те из ваших жен, которые уже отчаялись в месячных – если вы сомневаетесь, то их срок – три месяца, как и для тех, у которых еще не было месячных; а у которых ноша – их срок, чтобы они сложили свою ношу. Кто боится Аллаха, тому Он устроит в Своем деле легкость.

5 (5). Это – повеление Аллаха; Он низвел его вам. А кто боится Аллаха, тому Он загладит его дурные деяния и увеличит ему награду.

6 (6). Поселяйте их там, где вы сами поселились по вашему достатку: не делайте им неприятного, чтобы утеснить их. А если они с ношей, то расходуйте на них, пока они не сложат своей ноши. А если они выкармливают вам, то давайте им их плату и сговаривайтесь между собой с достоинством. А если вы затруднитесь, то пусть кормит его другая.

7 (7). Пусть расходует состоятельный из своего достатка; а у кого доля его размерена, пусть расходует из того, что дал ему Аллах. Аллах не возлагает на душу ничего, кроме того, что Он дал ей. Аллах устроит после тяготы облегчение.

8 (8). Сколько поселений возгордилось над приказом их Господа и Его посланников; и Мы рассчитались с ними сильным расчетом и наказали их тягостным наказанием.

9 (9). И вкусили они вред своих дел, и последствия их дел оказались убытком.

10 (10). Уготовал Аллах им наказание сильное. Бойтесь же Аллаха, обладающие умом, –

11. которые уверовали! Аллах низвел вам напоминовение – (11). про- рока, который читает вам знаменья Аллаха разъясненными, чтобы вы- вести тех, которые уверовали и творили благие дела, из мрака к свету. Кто верует в Аллаха и делает благое, того Он введет в сады, где внизу текут реки, – вечно пребывающими там. Аллах прекрасно дал ему удел.

12 (12). Аллах – тот, кто сотворил семь небес и из земли столько же. Нисходит повеление между ними, чтобы вы знали, что Аллах над всем мощен и что Аллах все объемлет знанием.

Коран. /Пер. с араб. акад. И. Ю. Крачковского. – М., 1990. – С. 461-462.

РОЗДІЛ 4. ДОБА ДАВНІХ РЕЛІГІЙ. ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ-РУСИ

Геродот про культуру, звичаї, вірування і побут скіфів

Геродот (V ст. до н. е.), грецький історик («батько історії»), був під час своїх подорожей і на північному узбережжі Чорного моря. Залишив у своїй «Історії» (в IV книзі) перші широкі відомості про скіфів.

<...> 46. Бо серед племен у припонтійських краях ми не можемо назвати жодного, що було б відоме своєю мудрістю, і не знаємо нікого, хто б уславився своїм розумом, крім скіфської народності і Анахарсія. Скіфське плем'я дуже розумно винайшло щось, чого нема в інших, вельми важливе для життя людей, наскільки я розумію. Що ж до всього іншого, то я їм не заздрю. Це найважливіше, що вони винайшли, а саме, що ніхто з тих, які нападали на них, не врятувався, і ще, коли вони не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, скіфів неможливо зустріти. І справді, люди, що не мають ні міст, ні фортець, але кочують, будучи вершниками і лучниками, які не займаються землеробством, а скотарством, житла яких на возах, як можуть такі люди бути переможеними, як можна до них наблизитися?

59. Звичаї в них такі. Богів вони шанують лише таких: найбільш за всіх – Гестію, потім Зевса і Гею, яку вважають за дружину Зевса. Після цих – Аполлона, Афродіту, Уранію і Арея. Цих богів шанують усі скіфи, а ті, що називають їх царськими скіфами, приносять жертви ще й Посейдонові. Скіфською мовою Гестія називається Табіті, Зевс, дуже правильно, на мою думку, називається Папай, Гея називається Апі, Аполлон – Ойтосір, Афродіта, Уранія – Аргімпаса, а Посейдон – Тагімасад. Статуй, жертвників і храмів вони за звичаєм не споруджують, за винятком Арея: для нього вони це роблять.

60. Жертвоприношення всі вони роблять однаково під час усіх свят у такий спосіб. Жертвна тварина стоїть із двома зв'язаними передніми ногами, а жрець стоїть позаду від тварини, тягне за кінець мотузки, перекидаючи тварину, коли та падає. Він звертається до божества, якому приносить жертву, а потім обкручує навколо шиї тварини зашморг, устромляє в нього ціпок, крутить у всі боки і так задушує, не запалюючи вогню, не посипаючи борошном і не роблячи зливань. І коли він вже задушить тварину і обдере шкуру, починає куховарити. <...>

61. Оскільки в скіфській землі не вистачає дров, то тамтешні мешканці вигадали ось що, щоб варити м'ясо. Коли вони остаточно обдереуть шкуру тварини, знімуть м'ясо з кісток, потім, якщо вони мають казани, а

тамтешні казани дуже нагадують лесбоські кратери, лише вони далеко більші за них, кидають в них м'ясо і після цього розпалюють під казаном кістки жертвних тварин і варять м'ясо. Але коли вони не мають казанів, то закладають усе м'ясо в шлунки тварин, наливають туди води і під шлунками запалюють кістки. Вони горять дуже добре, а в шлунках уміщується все м'ясо без кісток. І в такий спосіб сам бугай варить своє м'ясо, а також і всі інші тварини кожна варить своє м'ясо. Коли звариться м'ясо, тоді той, що приносить жертву, як присвяту богам, кидає перед собою якусь частину м'яса і тельбухи. Приносять вони в жертву й інших тварин і переважно коней.

62. Отже, так приносять вони жертви всім богам і всяких таких тварин, але Ареєві вони приносять жертви в інший спосіб. В центрі області кожного народу існує священна споруда для Арея, яку вони роблять ось як: накладають в'язанки хмизу завдовжки і завширшки до трьох стадій, але не дуже високі. На них влаштовують чотирикутну площадку, три сторони якої стрімчасті, а на четверту можна зійти. Щороку вони накладають на цю споруду сто п'ятдесят возів хмизу, бо через непогоду вона постійно осідає. В таку купу хмизу кожен народ встромляє старий залізний меч, який є символом Арея. Цьому мечу вони щороку приносять у жертву овець та коней, крім тих жертв, що вони їх приносять іншим богам. А йому вони приносять ще таку жертву. Із кожної сотні ворогів, узятих у полон живими, вони вибирають одного і приносять його в жертву, але не так, як овець. Спершу вони ллють вино на голови, а потім ріжуть людей над посудиною і відносять кров на вершину тієї купи хмизу і обливають кров'ю меч. Туди наверх вони відносять кров, а внизу біля священної споруди роблять таке. В усіх зарізаних людей вони відрубують разом із плечем правицю і кидають відрубане в повітря і, закінчивши всі обряди, відходять. А рука, куди впаде, там і лежить, а окремо від неї труп зарізаної людини.

63. Отакі в них бувають жертвоприношення, але свиней вони не приносять у жертву і навіть не розводять їх у своїй країні.

64. Щодо їхніх звичаїв на війні, то встановлено таке: першого ворога, якого вб'є скіф, він п'є його кров, а скількох інших він ще вб'є в битві, то приносить до царя їхні відтітати голови. За кожну голову йому дозволяється одержати щось із трофеїв, а якщо не принесе голови, це йому не дозволяється. Ось як скіф здирає шкіру з голови ворога: він надрізує шкіру навколо голови там, де вуха, бере голову, трусить її, щоб відокремити від черепа, потім бере бичаче ребро і розгладжує шкіру. Після цього він використовує її як рушник і для вуздечки коня, на якому він їздить, вішає її і пишається нею. Бо той, у кого більше таких рушників, уважається за найвідважнішого воїна. Багато хто з них із шкіри ворогів шиють собі плащі і носять їх як шкіряний одяг. Багато із них із шкіри мертвих ворогів, здертої

з правиці з нігтями, роблять собі чохла для сагайдаків. Адже людська шкіра досить щільна і блискуча і, мабуть, від усіх інших вирізняється своїм блиском і білим кольором. Багато хто здирає шкіру з усієї людини, намагає її на дерев'яну раму і возить її з собою, гарцюючи на коні.

65. Отже, такі в них встановлено звичаї. А з головами не всіх ворогів, але з найненависніших, вони роблять таке. Кожен із них, відпилявши усе, що нижче від бровей, очищує череп. І якщо цей скіф бідняк, він лише обтягує ззовні череп сирицевою бичачою шкірою і використовує його як чашу, а якщо він багатий, то він також іззовні обтягує шкірою, а зсередини позолочує його і використовує як чашу для вина. Роблять вони так і з черепами своїх родичів, коли вони посваряться між собою і хтось із них на суді в царя візьме гору над іншим. Коли приходять гості, яких шанують господарі, то їм підносять ці черепи і кажуть, що хоча ті були їхніми родичами, але їм довелося з ними воювати і господар вишов із війни переможцем. Така перемога вважається в них за подвиг.

66. Один раз на рік кожен правитель області, змішавши вино з водою в кратері, дає пити тим скіфам, які повбивали ворогів, а ті, хто цього не зробили, не п'ють цього вина, але, присоромлені, сидять осторонь: бо для скіфів це найбільша ганьба. А ті, які повбивали дуже багато ворогів, тримають аж два келихи і з обох п'ють.

67. У Скіфії є багато ворожбитів, які ворожать із горстками лозин, а саме: приносять їх дуже багато, розкладають на землі, розв'язують ці горстки і, поклавши кожну окремо, пророкують і, продовжуючи пророкування, знову збирають їх по одній і складають до купи. Такий спосіб ворожити успадковано ними від предків. А енареї, андрогіни твердять, що мистецтву ворожби їх навчила Афродіта. Вони ворожать із липовою корою. Спершу розрізують її на три смуги, а потім накручують їх на пальці, розкручують і так ворожать.

68. Коли захворіє скіфський цар, він кличе до себе троїх ворожбитів із найбільш ушлюблених, і вони ворожать так, як я сказав. І після того роблять переважно такий висновок, ніби такий чи такий порушив клятву, яку виголосив біля царського вогнища, і називають когось із громадян. У скіфів існує звичай присягатися біля царського вогнища, якщо йдеться про дуже важливу присягу. І одразу хапають названого і відводять туди, де скажуть, що він порушив свою клятву, і ворожба ясно покаже, що він, заприсягавшись біля царського вогнища, порушив присягу і через це захворів цар. Проте він уперто заперече, що порушив присягу, і категорично протестує. Отже, коли він заперече, цар запрошує інших ворожбитів. І коли й вони, подивившись на свої прутки, визнають його за порушника клятви, тоді йому негайно відрубують голову, а його майно за жеребом розподілюють перші ворожбити. Проте, якщо ворожбити, що прийшли потім, виправдовують його, приходять ще й інші во-

рожити. Отже, коли більшість із них визнають його невинуватим, тоді виноситься рішення вбити тих перших ворожбитів.

69. Ось в який спосіб їх умертвляють. Наповнюють віз купою хмизу і запрягають у нього биків. Потім зв'язують ворожбитам руки за спиною, затикають їм роти і засовують їх у хмиз, підпалюють його і женуть биків, налякавши їх. Звичайно, багато биків згорають разом із ворожбитами, але багато врятується, хоч і підпалені, коли згорає дишель, до якого їх запряжено. У такий описаний мною спосіб спалюють ворожбитів і з інших причин, називаючи їх лжепророками. Кого засудить на смерть цар, то і їх дітей не щадить, синів убиває, а дочок залишає живими.

70. Коли скіфи складають угоди з клятвами, то роблять це в такий спосіб: наливають у великий глиняний глек вина і змішують його з кров'ю із стегон обох, що складають угоду. Так роблять вони, злегка надрізуючи тіло вістрям або дряпаючи ножом. Потім занурюють у глек меч, стрілу, сокиру і дротик і, зробивши це, кажуть багато молитов і на-решті п'ють із глека і ті, що складають угоду, і найзнатніші з тих, що їх супроводжують.

71. Могили їхніх царів розташовано в місцевості Геррив, в тому місці, до якого Борисфен судноплавний, пливучи від моря. Там, коли помирає їхній цар, вони викопують у землі велику чотирикутну яму, беруть уже підготовленого померлого, вкривають його тіло воском (перед тим очищують від нутрощів його черево), наповнюють його перетертим купрієм; кмином, насінням селери, кропом, потім зашивають черево, кладуть покійника на віз і перевозять його до іншого племені. Ті, до яких привозять померлого, роблять те саме, що й царські скіфи: відрізають кінчик вуха, стрижуть на голові волосся, дряпають в різних місцях рамено, вкривають синцями лоб і ніс і проколюють стрілою ліву руку. Звідти на возі труп царя перевозять ще далі до підвладного їм племені, а ті, до яких його перед тим привозили, супроводжують його. І коли так вони об'їздять із покійником усі племена, вони прибувають у країну Геррив, яка є областю останнього підвладного їм племені і місцем поховання царів. Потім, помістивши покійника на підстилку в могильному склепі, встромлюють у землю з усіх боків від покійника списи, а над ними кладуть деревини і вкривають його очеретяними матами. В просторому приміщенні склепу ховають одну з його наложниць, яку перед тим задушили, його чашника і куховара, конюха, особистого слугу, вісника і його коней, а також певну частину його речей і так само золоті чаші (срібла та міді вони зовсім не використовують). Коли вони все це зроблять, то насипають землю і споруджують великий курган, намагаючись зробити його найвищим.

72. Коли минає рік, вони влаштовують нове святкування. Вибирають найкращих слуг із тих, що залишилися (всі вони скіфи з народжен-

ня, бо ті, що служать цареві, він їх сам обирає собі, а рабів він собі не купує), отже, з цих слуг п'ятдесят вони задушують і до того ще п'ятдесят коней із найкращих. У них виймають шлунок, очищують його всередині, наповнюють соломною і зашивають. Ставлять на дві деревини половину колеса внутрішньою стороною доверху, а іншу половину кладуть на інші дві деревини. І таких деревин вони встромлюють у землю багато. Потім пропускають крізь тіло коня товсту жердину аж до шиї і підіймають коня на колеса так, щоб передні колеса підтримували плечі коней, а задні біля стегон підтримували черево. Обидві ноги звисають, не досягаючи землі. На коней нав'язують віжки та вуздечки, тягнуть наперед і прив'язують до колів.

Після того тих п'ятдесят задушених юнаків, про яких я казав, саджають кожного на коня в такий спосіб: кожному покійникові вздовж хребта встромлюють пряму жердину аж до шиї. Внизу частина цієї жердини стирчить, і її вставляють у дірку в жердині, якою простромили коня. Цих вершників розміщують навколо кургану і йдуть геть.

73. Так вони ховають своїх царів, а інших скіфів, коли ті помирають, найближчі родичі кладуть на вози і перевозять їх до домів приятелів. І кожен із них приймає їх і частує всіх, хто супроводжує померлого, водночас підносячи йому всі ті страви, якими частує і живих. Отак сорок днів возять незнатних людей, а вже потім їх ховають. Після похорону скіфи очищуються. Спершу вони змазують голову якоюсь мастю, змивають її, а після того очищують і все тіло: ставлять три жердини, нахилиючи одну до одної і обгортають їх товстою вовняною тканиною, закривають нею все навколо, ставлять усередину такого намету з жердин і тканини посудину, а в неї кидають розпечені камені.

74. В їхній країні добре ростуть коноплі, схожі на льон, хоч не дуже товсті й високі. Порівняно до льону ці коноплі кращі, їх сіють, але вони і самі виростають. Із них фракійці шиють собі одяги, зовсім схожі на льняні. І той, хто не має досвіду, не зможе розрізнити, чи ці одяги з льону, чи з конопель. А той, хто ніколи в своєму житті не бачив конопляну тканину, повірить, що одяг зроблено з льону.

75. Отже, насіння цих конопель беруть скіфи, потім залізають під вовняні тканини і сиплять насіння на розпечене каміння, і насіння, падаючи на каміння, горить, димить і дає пару таку густу, що подібною до неї не буває в жодній еллінській паровій лазні. І скіфи, задоволені паровою лазнею, кричать, радіючи. Отака в них лазня, бо вони, звичайно, зовсім не миють свого тіла водою, їхні жінки змочують шерехатий камінь і на ньому розтирають кипарисову деревину, також кедрову деревину та ладан і потім цією густою рідиною змазують усе тіло та обличчя. І від цього вони, по-перше, приємно пахнуть, а по-друге, коли

вони потім знімають шар цієї масті, їхня шкіра стає чистою і блискучою. <...>

Геродот. Історія: В 9 кн. – К., 1992. – Кн. 4. – С. 191, 193-197.

Геродот про захист скіфами своєї культури від чужоземних впливів

<...> 76. Вони всіляко уникають запозичати іноземні звичаї жодного народу, і зокрема еллінські звичаї, як це доводять випадки з Анахарсієм і потім із Скілом. Анахарсій об'їздив колись більшу частину світу. Під час своїх подорожей він набрався багато мудрості, а потім повернувся до своєї країни, до Скіфії. Пропливши кораблем через Геллеспонт, він приплив до Кізіка, і, побачивши, як кізікенці святкують величне свято на честь Матері богів, Анахарсій дав урочисту обітницю Матері богів, якщо він повернеться живий і здоровий на свою батьківщину, принести жертву, так само, як він бачив у кізікенців, і що він улаштує всенічне святкування. Коли він прибув у Скіфію, то заглибився в так звану Гілею (ця країна розташована поблизу Ахіллесового шляху, і вся вона заросла різноманітними деревами). Отже, туди заглибився Анахарсій і почав справляти свято з усіма обрядами на честь богині, тримаючи в руках тимпан і нависвши на себе священні зображення. Коли він справляв ці обряди, його побачив один скіф і повідомив про це царя Савлія. Прибув туди і сам цар і ледве побачив Анахарсію, що справляв там обряди, вистрілив у нього з лука і вбив його. І тепер, коли хтось питає скіфів про Анахарсію, вони твердять, що не знають його, саме через те, що він відвідав Елладу і справляв іноземні обряди. Проте мені розповів Тімі, представник Аріапейта, що Анахарсій із боку батька був дядьком Ідантірса, скіфського царя, і сином Гнура, внука Спаргапейта і сина Ліка. Якщо таке було походження Анахарсію, то його вбив його брат, бо Ідантірс був сином Савлія, а Савлій був тим, хто вбив Анахарсію.

77. Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсію в Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти. Але такий переказ даремно вигадали самі елліни. Справді, та людина загинула такою смертю, як я розповів вище. Отже, він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами.

78. Багато, навіть дуже багато років після того таке саме сталося з Скілом, сином Аріапейта. Отже, в Аріапейта, царя скіфів, серед інших його дітей, народився Скіл. Він народився від матері істріянки, а не від

тамтешньої жінки, і його мати навчила його еллінської мови та еллінської грамоти. Згодом, за деякий час, Аріапейта підступно вбив Спаргапейт, цар агатірсів, і Скіл одержав царську владу і разом із нею і жінку свого батька, яку звали Опоя. Ця Опоя була скіф'янкою, і від неї народився Орік, син Аріапейта. Скілові, хоч він і був царем скіфів, не подобався скіфський спосіб життя, і зокрема порівняно з еллінськими звичаями, які він засвоїв унаслідок свого виховання, і ось що він зробив. Щоразу коли він приводив скіфське військо до міста борісфенітів (а ці борісфеніти кажуть, що вони мілетяни), отже, щоразу, коли він приходив до них, Скіл залишав своє військо в передмісті, а сам заходив у місто і наказував зачинити брами, знімав із себе скіфський одяг і надягав еллінський і в ньому походжав на агорі без почту і без списоносців і без усіх інших супутників (а брами охороняли, щоб його не побачив ніхто з скіфів у цьому одязі), і в усьому іншому він наслідував еллінський спосіб життя і приносив жертви богам за еллінськими звичаями. Він залишався в місті протягом одного місяця або й більше, а потім надягав скіфський одяг і відходив. Так він робив звичайно багато разів і навіть побудував собі палац у місті борісфенітів і помістив у ньому тамтешню жінку.

79. Оскільки судилося йому спіткати нещастя, то сталося це з ним із такого приводу. Він побажав бути присвяченим у містерії Вакхічного Діоніса. Але саме на той час, коли він зібрався бути присвяченим, сталося жахливе явище. У Скіла був у місті борісфенітів великий і розкішний палац із великим подвір'ям, про який я казав уже трохи вище, навколо якого були розставлені мармурові сфінкси і грифи. В цей палац бог жбурнув блискавку. Весь цей палац згорів, але, незважаючи на це, Скіл продовжував святкувати. Скіфи ганяють еллінів за те, що елліни справляють вакхічні містерії, і це тому, що, як вони кажуть, не можна собі уявити, ніби існує божество, яке б робило людей божевільними. Коли закінчилося присвячення Скіла в містерії Діоніса, якийсь борісфеніт потай пройшов до скіфів і сказав їм: «Отже, ви, скіфи, смієтесь із нас за те, що ми впадаємо у вакхічну несамовитість і в нас уходить бог. Ну, а тепер бог увійшов у вашого царя і він охоплений вакхічною несамовитістю, і бог зробив його божевільним. Якщо ви мені не вірите, ідіть зі мною, і я вам це покажу». За ним пішли начальники скіфів і борісфеніт потай привів їх на башту і там сховав їх. І коли там проходив Скіл із своїм почтом і скіфи побачили, як він справляє вакхічні містерії, то, вважаючи це за найбільшу ганьбу, зійшовши з башти, повідомили про те, що побачили, все скіфське військо.

80. І коли після того Скіл повернувся до свого житла, скіфи призначили своїм проводирем його брата, Октамасада, народженого від дочки Тірас, і підняли повстання проти Скіла. А він, довідавшись про те, що сталося, і про причину цієї події, втік до Фракії. Про це почув Окта-

масад і вирушив у похід із військом проти Фракії. Проте, коли він прибув на берег Істру, він зустрів там фракійське військо, готове до бою, але Сіталк послав посланців до Октамасада сказати йому: «Чи є потреба битися нам одному з одним? Ти син моєї сестри, і в тебе перебуває мій брат. Видай його мені, а я видам тобі твого брата, Скїла. Так і ти не наражатимешся на небезпеку із своїм військом і я не наражатимуся на небезпеку». Це сказав йому Сіталк через свого вісника. Бо і справді один із братів Сіталка знайшов притулок в Октамасада. Октамасад прийняв цю пропозицію і видав Сіталкові свого дядька з боку матері, а сам узяв собі свого брата Скїла. Так і Сіталк узяв свого брата і пішов, а Октамасад там-таки відрубав голову Скїлові. Отак обороняють свої звичаї скіфи і таку кару накладають на тих, хто хоче запозичити іноземні звичаї.

Геродот. Історія: В 9 кн. – К., 1992. – Кн. 4. – С. 196-199.

Гіппократ про культуру, спосіб життя і звичаї скіфів (V ст. до н. е.)

Гіппократ (близько 460-377 до н. е.), грецький лікар, описує спосіб життя мешканців Північного Причорномор'я.

В Європі є скіфський народ, що живе тепер навколо озера Меотиди і відрізняється від інших народів. Назва його савромати. Їх жінки їздять верхи, стріляють з луків і кидають дротики, сидячи на конях, і б'ються з ворогами, поки вони дівчата; а заміж вони не йдуть, поки не заб'ють трьох ворогів, і оселяються жити з чоловіками не раніш, як принесуть звичайні жертви. Та, що вийде заміж, перестав їздити верхи, поки не прийде потреба поголовно виступати в похід. У них немає правих грудей, бо ще в ранньому дитинстві матері їх, розп'явши приготований саме з цією метою мідний інструмент, прикладають його до правої груді і випалюють так, що вона втрачає здатність рости, і вся сила і достаток соків переходять у праве плече і руку.

Щодо зовнішнього вигляду інших скіфів, саме схожості їх між собою і несхожості з іншими народами, можна сказати те саме, що й про єгиптян, виключаючи те, що в других це зумовлюється спекою, а в перших холодом. Так звана «Скіфська пустиня» являє собою рівнину, багату на траву, але позбавлену дерев і помірно зрошену: по ній течуть великі ріки, які відводять воду з степів. Ось тут і живуть скіфи: зуться вони кочовниками, бо в них немає хат, а живуть вони в кібітках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші шестиколісні; вони кругом закриті повстю і зроблені подібно до домів: одні з двома, інші з трьома відділами; вони непроникні ні для води (дошової), ні для снігу, ні для вітрів. У ці вози запрягають по дві і по три пари безрогих волів, роги в яких не ростуть від холоду. В таких кібітках перебувають жінки, а чоловіки їздять верхи на

конях, за ними йдуть їхні стада овець і корів і табуни коней. На одному місці вони залишаються стільки часу, поки вистачає трави для стад, а коли її не вистачить, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко і їдять «іпаку» (це сир з кобилячого молока). Такий спосіб життя і звичаї скіфів. <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. – Т. I. – С. 14.

Страбон про культуру та особливості побуту скіфів

Страбон (близько 63 р. до н. е. – 23 р. н. е.), грек, автор праці «Географія», з якої (кн. VII) ми й подаємо уривок. Думка Страбона відбиває погляди греків про глибоку давність поселень скіфів у Північному Причорномор'ї. Цікаво, що цей мандрівник, описуючи побут скіфів, згадує про багато особливостей, які властиві первіснообщинному ладові.

<...> Кажуть, що Гомер, через незнання, не згадує про скіфів. <...> Але ще й тепер за ними живуть в кібітках так звані номади, які займаються скотарством і годуються молоком, сиром і здебільшого кумисом. Вони не складають грошей, не знають торгівлі, вміють тільки міняти один товар на інший. <...>

Немає, далі, нічого дивного і в тому, що Гомер, бачачи нашу пристрасть до збагачення і всілякі несправедливості через наші зобов'язання, назвав найчеснішим і найдоблеснішим такий народ, який зовсім не має діла ні з договорами, ні з нагромадженням грошей, але має все спільне, крім мечів і чаш до пиття. Адже у них насамперед навіть жінки спільні і діти. <...> І Есхіл явно погоджується з нашим поетом, кажучи про скіфів, що вони «і кумису любителі і справедливій скіфи».

Така ж думка про них існує у еллінів і тепер. Дійсно ми їх вважаємо дуже простодушними, зовсім не лукавими, значно скромнішими, ніж ми самі, і більш незалежними. <...>

Хрестоматія з історії стародавнього світу: У 2 т. / За ред. В. В. Струве. – К., 1954. – Т. I. – С. 291-292.

Миколай Дамаський про спосіб життя та звичаї скіфів (I ст. до н. е.)

Миколай Дамаський (народився близько 64 р. до н. е.), філософ-перипатетик, автор численних праць. Наведені місця взяті з його твору «Збирання уривків» і подають дані про скіфів.

Молокоїди, скіфський народ, не мають будинків, як і велична більшість скіфів, і живляться тільки кобилячим молоком, яке, роблячи з нього сири, їдять і п'ють, і через це з ними дуже важко боротись, бо во-

ни скрізь мають з собою їжу. Вони і Дарія примусили тікати. Вони також дуже справедливі, маючи спільне майно і жінок, так що старших від себе вважають батьками, молодших – синами, а однолітків – братами. З них був і Анахарсід, визнаний одним із семи мудреців, який прибув в Елладу, щоб вивчити еллінські звичаї.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. – Т. I. – С. 15.

Клятва херсонесців

Напис на мармуровій плиті належить до кінця IV – початку III ст. до н. е., містить у собі клятву, яку давали всі херсонеські громадяни. Можливо, вона була викликана якимись невідомими нам внутрішніми потрясіннями, можливо, невдалою спробою повалення рабовласницької демократії, на що натякає зміст присяги. Такі присяги збереглися і від інших грецьких міст. З іншої, менш переконливої, точки зору присяга херсонесців – це звичайна клятва, яку повинні були давати грецькі юнаки, коли ставали повнолітніми. Клятва містить ряд цінних відомостей про економічне, культурне і політичне становище Херсонеса. Зокрема, напис характеризує Херсонес як важливий центр експортної транзитної торгівлі кримським хлібом з балканською Грецією, чим пояснюється настійне прагнення виробників хліба – кримських скіфів – оволодіти цим містом у II ст. до н. е., що відбилося в ряді джерел.

Клянусь Зевсом, Землею, Сонцем, Дівою, богами і богинями олімпійськими, героями, що володіють містом, землею та укріпленням херсонесців я буду одностайний у відношенні благоденства і свободи міста і громадян і не віддам ні Херсонеса, ні Керкінітиди, ні Прекрасної гавані, ні інших укріплень, ні інших земель, якими херсонесці управляють або управляли, нічого нікому, ні еллінові, ні варварові, а буду оберігати [все це] для херсонеського народу, я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього бажаному зрадити або порушити і не приховаю цього разом [з ним], але доведу до відома міських деміургів, я буду ворогом зловмисникові і зрадникові або тому, хто схиляє до відпадиння Херсонес, або Керкінітиду, або Прекрасну гавань, або укріплення і область херсонесців: я служитиму народові як деміург і член ради якомога краще і справедливіше для міста і громадян, я охоронятиму для народу «састер» і не буду розголошувати нічого з таємного ні еллінові, ні варварові, що може завдати шкоди місту, я не дам і не візьму дару на шкоду місту і громадянам, я не буду замишляти ніякого несправедливого діла проти когось з громадян, що не відпали [від міста], і нікому, хто замишляє подібне діло, не дозволю цього, а доведу до відома і на суді подам голос по закону; я не укладатиму змови проти херсонеської общини, ні проти когось із громадян, хто не оголошений ворогом народу; коли я

вступив з ким-небудь у змову або зв'язаний якою-небудь клятвою по обігу, то в разі порушення [мною зобов'язань] нехай мені і моїм [близьким] буде краще, а в разі додержання – навпаки; і коли я довідаюся про яку-небудь змову, що вже є або зароджується, я доведу про це до відома деміургів, хліб, що звозять з рівнини, я не буду ні продавати, ні вивозити з рівнини в якесь інше місце, а тільки в Херсонес. Зевс, і Земля, і Сонце, і Діва, і боги олімпійські! Якщо я виконаю все це, хай буде благо мені самому, і роду, і моїм [близьким], якщо не виконаю, хай буде лихе і мені самому, і роду, і моїм [близьким] і нехай ні земля, ні море не принесуть мені плода, нехай жінки не... (закінчення не збереглося).

Хрестоматія з історії стародавнього світу: У 2 т. / За ред. В. В. Струве. – К., 1954. – Т. II. – С. 310-311.

Прокопій про державу, культуру, вірування та побут східних слов'ян (V ст.)

Прокопій (VI ст.) був юрисконсультом у відомого візантійського полководця Велізарія. Прокопій залишив ряд праць, серед них «Історію», яка описує війни Візантії проти персів, вандалів, остготів. Наведений уривок міститься в описі воєн Візантії з остготами (кн. III) і подає дані про життя слов'ян. Відомості Прокопія – одне з найдавніших джерел про слов'ян.

Ці народи, слов'яни й анти, не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії; тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно. І майже в усьому іншому обидва варварські народи здавна живуть однаково. Єдиного бога, громовержця, визнають вони владикою всього світу і в жертву йому приносять биків і всякого роду священних тварин. Долі вони зовсім не знають і не приписують їй ніякого впливу на людей. Коли їм загрожує смерть, під час хвороби чи на війні, вони дають обітницю, що коли врятуються від смерті, то негайно принесуть за врятування життя жертву богу, – і коли небезпека минула, приносять жертву і вважають, що цим купили своє врятування. Поклоняються також рікам і німфам, і іншим божествам, і всім їм приносять жертви; під час цих жертвоприношень ворожать.

Живуть вони в убогих хатинах, далеко розташованих одна від одної, і часто міняють місця проживання. Вирушаючи на війну, багато хто з них іде на ворога піший, тримаючи в руках невеликий щит і дротики; панцерів вони не носять; деякі виходять у бій без хітона і без трибонія (без верхнього і спіднього одягу), в самих коротких штанах, і б'ються в шароварах, що закривають лише частину тіла.

У тих і других варварів одна мова, проста і варварська; не відрізняються вони одні від одних і зовнішнім виглядом. Усі ці люди високі на

зріст і надзвичайно сильні. Колір обличчя в них не зовсім білий, волосся не русе і не переходить у чорне, а рудувате і, до того ж в усіх. Подібно до массагетів, і вони живуть бідно і грубо, і так само, як ті, перебувають повсякчас у грязі. Підступства чи лукавства в них зовсім мало, але при всій їх простоті нориви в них гунські. І ім'я слов'янам і антам було споконвіку одно; тих і других стародавність називала опорами; думаю, що вони жили розсіяно (розкидані тут і там) і займали великі простори. Більша частина земель за Істром належить їм. <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. – Т. I. – С. 30.

Маврикій про культуру східних слов'ян (VI ст.)

Маврикій, візантійський імператор (582-602 рр.), історик. Наведений уривок узятو з його праці «Стратегія». Відомості Маврикія, як і Прокопія, є одним з найдавніших джерел про життя слов'ян.

Племена слов'ян і антів живуть укупі, і життя їх однакове: вони живуть вільно і не дають нікому поневолити себе або підкорити. Їх дуже багато в їх країні, і вони дуже витривалі, зносять легко і спеку, і холод, і дощ, і наготу тіла, і убозтво. До тих, хто приходить до них і користується гостинністю, вони ставляться ласкаво і по-приятельському, привітно зустрічають їх і проводжають потім від місця до місця, охороняючи тих, хто потребує цього. Коли буває гостеві яка-небудь шкода з вини хазяїна, через його недбалство, – той, хто йому довірив гостя, здійсмає проти нього війну і вважає своїм священним обов'язком помститись за гостя. Тих, хто перебуває в них у полоні, вони не держать у рабстві безстроково, подібно до інших народів, а обмежують їх рабство певним строком, після чого відпускають їх, якщо вони хочуть, за деяку винагороду в їх землю або ж дозволяють їм оселитися з ними, але вже як вільним людям і друзям. Цим вони здобувають їх любов.

Є в них і безліч усяких плодів, складених купами, і найбільше – проса.

Жінки їх розумніші, ніж це властиво людській природі, багато хто з них визнають смерть чоловіків немов кінцем власного життя і самі добровільно дають задушити себе, не вважаючи за життя перебування у вдовстві.

В лісах і на болотах, посеред рік і стоячих озер живуть вони, неприступні стороннім, у житлах своїх улаштовують вони багато виходів, щоб можна було врятуватись у разі небезпеки, а небезпека, як це й природно, їм звідусіль загрожує. Все необхідне їм для життя закопують вони в землю, в потайних місцях, ховаючи від очей усе, що тільки здобувають, і життя ведуть прямо розбійницьке. Ворогів люблять вони підстерегти в лісовій гушавині, в ущелинах і на кручах, користуються в

достатній мірі засідками, нападами зненацька і хитрощами, і вночі і вдень винаходячи всякі способи боротьби. Краще за будь-кого вміють вони переправлятися через ріки і можуть довго залишатись у воді. В разі небезпеки вони покидають свої житла і поринають у глибіню води, тримаючи в роті довгі, порожнисті всередині стебла очерету, приготовлені саме для цієї мети, лежачи навзпак у глибині річки, вони виставляють кінці очеретини назовні і дихають крізь них. В такому положенні вони багато годин можуть залишатися у воді, так що ніхто їх там і не помітить. Якщо навіть трапиться, що кінці очерету буде видно зовні, то люди, які не знають, у чому справа, подумають, що то очерет росте в воді. Але хто знає про цей спосіб, тому не трудно догадатися, і тоді він може проткнути їм рот очеретиною або ж висмикнути її з води, так що нічим буде дихати і доведеться вилізати назовні.

Всі чоловіки озброєні в них невеликими дротинками, по два на кожного, а в декого, крім того, чудові щити, тільки занадто важкі, які утруднюють рух. Є в них і дерев'яні луки і стріли, намазані отрутою, ця отрута діє сильно, і врятуватись від неї можна, лише прийнявши вчасно яку-небудь протиотруту або якийсь інший засіб, відомий знаючим лікарям, або ж треба вирізати уражене отрутою місце, щоб вона не поширилась по всьому тілу.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. – Т. I. – С. 31.

Із «Книги дорогоцінних скарбів» Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даста про культуру слов'ян (30-ті роки X ст.)

Про Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даста відомостей майже не збереглося. Важко навіть точно встановити час написання ним праці, але вважають, що писав він її після ібн-Фадлана, тобто після 922 р. Праця ібн-Даста має яскраво виражений компліативний характер. Звістки ібн-Даста важливі для вивчення звичаїв і життя слов'ян.

<...> 2. «На самому початку границі країни слов'ян знаходиться місце під назвою Куяб (?). Шлях в їх країну йде степами, землями бездорожними, через струмки й дрімучі ліси. Країна слов'ян – країна рівна і лісиста, в лісах вони й живуть. Вони не мають ні виноградників, ні нив. З дерева виробляють вони шось подібне до глеків, в яких містяться в них і вулики для бджіл, і мед бджолиний зберігається. Це зветься в них сидж, і один глек містить у собі близько десяти куклів його. Вони пасуть свиней подібно до овець. Коли вмирає хтось з них, вони спалюють труп його. Жінки їх, коли трапиться в них покійник, дряпають собі ножом руки й обличчя. На другий день по спаленні покійника йдуть туди, де воно від-

бувалось, збирають попіл і кладуть його в урну, яку ставлять потім на пагорок. Через рік після смерті людини беруть глеків двадцять меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, і несуть їх на той пагорок, де збирається родина покійного, ідять, п'ють і потім розходяться. Якщо в покійного було три дружини і одна з них твердить, що вона (особливо) любила його, то приносить вона до трупа його два стовпи, і їх забивають сторч у землю, потім кладуть третій стовп уперек, прив'язують посеред цієї перекладки віршовку, стають на лаву, і кінець цієї віршовки (дружина) зв'язує навколо своєї шиї. Коли вона так зробила, лаву приймають спід неї, і вона лишається повислою, поки не задихнеться і не вмере, а після смерті її кидають у вогонь, де вона й згорає. Всі вони ідолопоклонники. Найбільше сіють вони просо. Під час жнив беруть вони просіяні зерна в ковші, підіймають їх до неба і говорять: «Господи, ти, що постачав нам їжу (досі), дай і тепер нам її вдосталь».

Є в них різні лютні, гуслі й сопілки. Їх сопілки два лікті завдовжки, лютня ж їх восьмиструнна. Хмільний напій готують з меду. При спалюванні покійників вдаються в буйні веселощі, виявляючи тим свою радість з приводу ласки, зробленої йому (покійникові) Богом. Робочої худоби в них мало, а верхових коней має лише одна згадана людина. Зброя їх складається з дротків, щитів і списів, іншої зброї не мають.

Ватажок їх коронується, йому вони коряться, і від наказів його не відступають. Житло його міститься в середині країни слов'ян. Згадана вище особа, яку титулюють вони «господарем господарів», зветься в них свят-цар, ця особа стоїть вище від субанеджа (жупана), який є тільки його намісником. Цар цей має верхових коней, не має іншої їжі, крім кобилячого молока. Є в нього теж чудові, міцні й дорогі кольчуги. Місто, де він живе, зветься Джарваб (?), у ньому відбувається щомісяця, протягом трьох днів, торг. Холод у їх країні буває такий сильний, що кожний з них викопує собі в землі щось подібне до льоху, до якого приробляють дерев'яну гострокінцеву покрівлю, на зразок (покрівлі) християнської церкви, і на покрівлю накладають землі. В такі льохи переселяються з усією родиною і, взявши трохи дров і каміння, запалюють вогонь і розжарюють каміння на вогні до червоного. Коли ж розжариться каміння до найвищої міри, поливають його водою, від чого розходить пара, яка так нагріває житло, що скидають уже одяг. У такому житлі лишаються до весни. Цар їхній об'їжджає їх щороку. Коли в когось з них є дочка, то цар бере собі на рік по одному з її убрань, а якщо є син, то цар бере собі теж по одному з його убрань на рік. У кого нема ні сина, ні дочки, той дає на рік по одному з убрань дружини або служниці. Спіймає цар у державі своїй розбійника – звелить або задушити його, або ж віддає його під нагляд когось з правителів на далеких окраїнах своїх володінь».

3. «Щодо Русії, то міститься вона на острові, оточеному озером. Острів цей, на якому живуть вони (руси), займає простір на три дні дороги; укритий він лісами й болотами; нездоровий і вогкий до того, що досить стати ногою на землю, і вона вже труситься через велику кількість води в ній. Вони мають царя, який зветься хакан-Рус. Вони роблять набіги на слов'ян, підпливають до них на кораблях, висідають, забирають їх (слов'ян) у полон, відвозять у Хазран і Булгар і продають там... Коли в якогось з них народиться син, то він бере вийнятий з піхов меч, кладе його перед новонародженим і говорить: «Не залишу тобі в спадщину ніякого майна, а будеш мати тільки те, що здобудеш собі цим мечем». Вони не мають ні нерухомого майна, ні міст (або селищ), ні нив; єдиний промисел їх – торгівля соболями, білячим та іншим хутром, яке й продають вони бажаним; плату ж, одержувану грішми, зав'язують дуже міцно в пояси свої. Одягаються вони неохайно; чоловіки носять у них золоті браслети. З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг, бо використовують їх під час торгівлі. Міст у них багатий, і живуть вони просторо. До гостей ставляться з пошаною і поводяться добре з іноземцями, які шукають у них захисту, та й з усіма, хто часто в них буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити або утискати таких людей. Коли ж хтось із них скривдить або утисне іноземця, допомагають останньому і захищають його.

Мечі в них сулейманові. Коли просить допомоги котрийсь з їх родів, виступають у поле всі; між ними нема розбрату, а воюють однодушно проти ворога, поки не переможуть його. Коли хтось з них має позов на іншого, то кличе його на суд до царя, перед яким і сперечаються; коли цар вирік присуд, виконується те, що він велить. Якщо обидві сторони вироком царя незадоволені, то, з його наказу, мусять розв'язати справу остаточно зброєю: чий меч гостріший, той і візьме гору. На боротьбу цю родичі (обох сторін, що позиваються) приходять озброєні і стають (одні проти одних). Тоді суперники вступають у бій, і хто подолає противника, виграє справу відповідно до своєї вимоги. Є в них знахарі, – деякі з них дають накази цареві, немов вони начальники їх (русів). Трапляється, що наказують вони приносити в жертву творцеві їх, що тільки заманеться їм: жінок, чоловіків і коней, а вже коли наказують знахарі, то не виконувати їх наказу аж ніяк не можна. Взввши людину або тварину, знахар накидає їй петлю на шию, підвішує жертву до колоди і чекає, поки вона не задихнеться, і каже, що це жертва богу.

Вони мужні і хоробрі. Коли нападають на інший народ, то не відстають, поки не знищать всього; насилують переможених і обертають їх у рабство. Вони високорослі, мають гарний вигляд і сміливі під час нападу; але сміливості цієї на коні не виявляють, а всі свої набіги й походи роблять на кораблях. Шаровари носять вони широкі: сто ліктів матерії

йде на кожні. Надягаючи такі шаровари, збирають вони їх у збори коло колін, до яких потім і прив'язують...».

«Коли вмирає в них хтось із знатних, йому викопують могилу в вигляді великого дому, кладуть його туди і разом з ним кладуть у ту ж могилу як його одяг, так і браслети золоті, які він носив; далі опускають туди безліч харчів, посудини з напоями і карбовану монету. Нарешті, кладуть у могилу живу й улюблену дружину покійника. Потім отвір могили закладається, і дружина вмирає в могилі». <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. – Т. I. – С. 68-70.

Синopsis (Поганські боги)

«Синopsis» – короткий нарис історії України від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст., який до початку XIX ст. використовувався як офіційний підручник з історії. Його автором вважається І. Гізель. Вперше видано у 1674 році у Києво-Печерській друкарні.

Про ідолів

Найперше поставили найголовнішого кумира, іменем Перуна, бога грому, блискавки і хмар дощових, на пригірку високому над Буричовим потоком, подобою людською; тулуб його був із дерева майстерно висічений, голову мав виїрту із срібла, вуха золоті, ноги залізні, а в руках держав камінь, подібний до блискавки палаючої, рубінами і карбункулом прикрашений; а перед ним огонь завжди горів. А якщо з недбалства жрецького приключалося вогню згаснути, то того жреця, як ворога бога свого, смертю карали. Другий ідол був Волос, бог скоту.

Третій – Позвізд; інші ж прозивали його Похвістом, а деякі – Вихром, сповідуючи як бога повітря, погоди і непогоди.

Четвертий ідол – Ладо. Сього мали за бога веселія і всілякого благополуччя; жертви йому приносили ті, які готувалися до шлюбу, з поміччю Лада сподіваючись випросити радісне життя й злагоду. А ця мерзота од давніших ідолопоклонників пішла, що якихось богів Леля і Полеля шанували, що їхнє богомерзке ім'я і донині по деяких сторонах на багатолюдних ігрищах приспів «Лелюм Полелюм» голосять. Також от і матір Лелеву і Полелеву Леду, співаючи: «Ладо, Ладо!» І того ідола із давня відому спокусу диявольську на шлюбних весіллях, руками плещучи і об стіл б'ючи, оспівують. Од сього бо православному християнину всіляко стеретися належить, аби кара Божа його не спіткала.

П'ятий ідол Купало, що його за бога плодів земних вважали і йому, облудою бісівською заморочені, подарунки і жертви на початку жнив приносили. Того ж бо Купала-бога, чи істинніше біса – і досі по деяких сторонах руських ще пам'ять держиться; найбільше під вечір на різдво

святого Іоанна Хрестителя, зібравшись увечері, молодь чоловічої, дівочої і жіночої статі, спітають собі вінці із зілля всілякого, і вкладають на голови і опоясуються ними; ще ж на тому бісівському грищі розкладають огонь і навколо нього, взявшись за руки, нечестиво ходять і скачуть і пісні співають, бридкого Купала часто повторюючи і через огонь пере-скакуючи, самих себе тому ж бісу Купалу в жертву приносять; і інших дійств диявольських багато на мерзенних зборищах творять, що й писати про них не гоже. Після сього святого Іоанна Хрестителя праздника, ще й на празник святих верховних апостолів Петра і Павла свою сить диявол напинає через колиски, бо ті, що колишуться на них, буває падають на землю, вбиваються й лихі і грішні без покаяння душу свою випускають. А тому й колісок, як сіті диявольської, хоронитися усякому християнському чоловікові треба, аби не попасти і не зав'язнути у ній.

Про обливання водою

Дехто із прадавніх беззаконників джерелам і озерам, заради при-множення плодів земних, жертви приносив, а часом і людей у воді топив. По деяких сторонах руських, ще й досі давнього того безчинства обновлюється пам'ять, коли в час пресвітлого дня Воскресіння Христо-вого, зібравшись, обох статей молоді й старі [люди] одне одного для якоїсь втіхи у воду вкидають, і трапляється, за насланням бісівським, ввергнутому у воду чи об камінь, чи об дерево розбитися, а чи втопитися і грішну випустити душу свою. Інші, якщо не вкидають у воду, то псивають водою, тому ж бісу жертву давніх забобонів обновлюючи, а нині як звичай утішний, а не як жертви ідолівські творять, та все ж, краще б і тому не бути.

Шостий ідол Коляда, бог празничний, що йому празник великий місяця грудня в 24-й день одправляють. Хоч люди руські і святим хрещенням просвітилися й ідоли викоринили, та деякі пам'ять того біса Коляди і досі не перестають обновляти, почавши од самого Різдва Христового у всі святі дні, збираючись на богомерзкі грища, пісні співають і в них, хоч і про Різдво Христове споминають, та тут же беззаконно і Коляду, з давня відому спокусу диявольську, багато [разів] повторюючи, додають. До сього на тих же своїх законопротивних зборищах і якогось Тура-сатану та інших богомерзких скаред, вимишляючи, споминають. А ті лица свої і всю красу людську, за образом і подобою Божою сотворенну, всілякими машкарами, або страшилами, на диявольській лад прибраними, закривають, страхаючи чи потішаючи людей, а творця і жидителя свого гудячи, так, ніби не задовольняючись і гидуючи творінням рук його, що всіляко б належало християнському чоловікові zostавити, а тим ликом, яким сотворив [його] Господь, вдовольнятися. Й інші богопротивні мерзоти вимишляються, що їх на письмі і передавати не годиться.

Окрім тих бісівських кумирів, ще й інші ідоли численні були на ім'я: Усляд або Осляд, Корша або Хоре, Дашуба або Дажб, Стриба або Стрибог, Семаергля або Семаргл, і Макош або Мокош, що тим бісам заморожені люди, як би богам, жертви і похвали роздавали. А ся ж мерзота у всьому князівстві Володимировім за повелінням його діялася.

І послав великий князь руський Володимир замість себе у Великий Новгород родича свогого на ім'я Добриня; і той, досягши Великого Новгорода, так, як у Києві бачив, що Володимир творив, так, наслідуючи йому, чинив там, ідоли ставлячи, богами їх називаючи, і людям кланятися і пожертвування їм приносити неволею повелівав.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – С. 155-157.

Колядки

Колядки – це величальні обрядові пісні зимового циклу, приурочені до головного свята – зимового сонцестояння, перемоги світла і життя над зимовим морозом і змертвінням у природі.

* * *

Ішли молодці рано з церковці,
ой, дай, Боже!
Ой, ішли, ішли, раду радили, раду радили
не еднакую, не еднакую, а троякую:
«Ой, ходімо -ж ми до ковальчика,
до ковальчика, до золотника,
покуймо -ж собі мідяні човна,
мідяні човна, золоті весла!
Ой, пустимо ж- ся на тихий Дунай,
долів Дунаєм під Царегород.
Ой, чуємо там доброго пана,
що платить добре та за служеньку:
ой, дає на рік по сто червоних,
по сто червоних, по коникові,
по коникові, та й по шабельці,
та й по шабельці, по парі сукон,
по парі сукон, та й по шапочці,
та й по шапочці, та й по шапочці».

А в полі, в полі, й у виконолі,
стоять намети з білого шовку;
а в тих наметах все столи стоять,
все столи стоять позастилані,
позастилані все килимами;
а на тих столах все кубки стоять,
все кубки стоять понаповняй!
По за столами все пани сидять;
меж тими панами красний паничу,
красний паничу, пане Іване.
Перед паничем вірній слуги;
просяться вони у Невір-землю!
«Пустити нас, пане, у Невір-землю!
Пустимо стрілку, як грім по небу;
пустимось кіньми, як дрібен дощик;
блиснем шаблями, як сонце в хмарі!»

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
На версі Дунаю три роти ту стоя:
первша рота Турецка,
друга рота Татарска,
трета рота Волоска.
В Турецкий мі роті шаблями шермую,
в Татарский мі роті стрілками стріляю,
в Волоский мі роті Штефан воєвода.
В Штефановій роті [та] дивонька плачет,
[та дивонька плачет] і плачучи повідала:
«Штефано, Штефано, Штефан воєвода!
Альбо ме пуйми, альбо ме лиши!»
А што мі речет Штефан воєвода?
«Красна дивонице, пуймил бих те, дивонько,
[пуймил бих те, дивонько,] неровная мі ес,
лишил бих те [дивонько], миленька мі ес!»
Што мі рекла дивонька? «Пустити м'не, Штефано,
скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
а хто м'не доплинет, его я буду»
Не хто мі доплинул красну дивоньку,
доплинул дивоньку Штефан воєвода,
і взяв дивоньку за білую ручку:
«Дивонько, душенько, миленька мі будеш!»

Ревуцький Д. Українські думи і пісні історичні. – К., 1919. – С. 65–67.

Повість временних літ (про культуру та звичай східних слов'ян)

«Повість временних літ» («Повість минулих літ»), літописне зведення, укладене в Києві на початку XII ст. Відоме у трьох редакціях: укладення першої (близько 1113 р.) пов'язують з Нестором (не збереглося); друга (1116 р.) створена ігуменом Видубецького монастиря Сильвестром; третя (1118-1119 рр.) збереглася у списках XIV-XVI ст. (Лаврентіївському, Іпатіївському).

<...> Поляни, що жили особно, як ото ми сказали, були з роду слов'янського і назвалися полянами, а дерев'яни теж [пішли] від слов'ян і назвалися древліанами. Радимичі ж вятичі [походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати – [один] Радим, а [другий] Вятко. І, прийшовши, сіли вони: Радим на ріці Сожі, од якого й прозвалися радимичі, а Вятко сів своїм родом по Оці, од нього прозвалися вятичі. І жили в мирі поляни, і древліани, і сіверяни, і радимичі, і вятичі, і хорвати. Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни, а улличі [й] тиверці сиділи по [другому] Бугу і по Дніпру, сиділи вони також поблизу Дунаю. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові й по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і до сьогодні. Через те називали їх греки «Велика Скіфія».

[Усі племена] мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне – свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали: вони не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері, а на завтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А древліани жили подібно до звірів, жили по-скотськи і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, – з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав – чинили їй вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спаловали [його]. А після цього, зібравши кості, вкладали [їх] у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі, як [це] роблять вятичі й нині. Сей же обичай держали і кривичі, й інші погани, не відаючи закону божого, бо творили вони самі собі закон.

<...>

Літопис руський. – К., 1989. – С. 7-10.

Про мораль щодо місця та ролі жінки в Київській Русі

Моральні засади щодо ролі і місця жінки у Київській Русі відігравали важливе значення, тому знайшли своє відображення у поглядах богословів.

<...> Був же Володимир переможений похиттю до жінок, (і) йому приведено шість жон: Рогнідь, що її посадив він на (річці) Либеді, де ото є нині сільце Передславине, і від неї родив чотирьох синів: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода, – і двох дочок: (Передславу та) Премиславу; від грекині (він родив) Святополка; від чехині (Аллогії) – Вишеслава, а від другої (чехині Малфріді) – Святослава (і) Станіслава; від болгарині – Бориса і Гліба. І наложниць (було) в нього триста у Вишгороді, триста в Білгороді, а двісті – на Берестовім, у сільці, яке й нині зовуть Берестовим.

І був він ненаситний на блуд, і, приводячи до себе замужніх жінок і дівчат, він розтлівав їх. Бо був він (такий) жонолюбєць, як і Соломон, бо в Соломона було, кажуть, сімсот жон і наложниць триста, і мудрий він був, а кінець кінцем погиб. Сей же був невіглас, а кінець кінцем знайшов (вічне) спасіння.

«Велик бо Господь і велика сила його, і розумові його нема числа». Бо злом є жіноча принада. Як ото сказав Соломон, покаювшись, про жінок: «Не слухай злої жони, бо мед капле з уст її, жони-люבודійки; часину тільки насолоджує вона гортань твою, а потім знайдеш (це) гіркішим від жовчі; ті, що туляться до неї (підуть із) смертю в пекло; по путі бо життя не ходить вона, блудна бо стежа її і нерозважна» Се так сказав Соломон про перелюбниць.

А про добрих жінок він сказав: «Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя. Добувши вовну і льон, зробить вона потрібне руками своїми. Будучи мов корабель, вона чинить торг, здалеку збирає собі багатство; і встає вона ще вночі, і дає їжу в домі і діло рабіням. Побачивши ниву – купує її, плодами рук своїх вона засадить ниву. Перепоясавши міцно стегна свої, укріпить вона рамена свої на діло; і відчуває вона, що робити – добре, і не гасне світильник її всю ніч. Руки свої простирає вона на корисне, а лікті свої підставляє під веретено. Руки свої вона розтуляє убогим, а плід подаєть жebraкам. Не клопочеться про дім муж її, коли де-небудь він буде. Подвійну одіж зробить вона мужеві своєму, а собі черлене і багряне одіння. Примітним буває у воротах муж її, якщо коли сяде він на зібранні зі старійшинами і з жителями землі. Вона зробить покривала і віддасть (їх) на продаж. Уста ж свої одкриває вона розсудливо і до речі мовить язиком своїм. У силу і в красу вона убралась. Ми-

лості її піднесли, діти її збагатили, і муж її похвалить її. Благословенною ж є жона розумна, бо хвалить вона страх господній. Дайте їм од плоду рук її, нехай хвалять у воротах мужа її».

Літопис руський. – К., 1989. – С. 48-49.

«Руська Правда»

Ярослава Мудрого про шлюб і сім'ю

«Руська Правда» – перше писане зведення руського світського права, укладене в першій половині XI ст. за князювання Ярослава Мудрого, згодом доповнена й перероблена його синами Володимиром Мономахом та іншими князями.

О жене

<...> 101. Оже кто оубиет жену, по тем же судом судити, якоже й мужа: оже боудеть виновата, то полвиры, 20 гривен. <...>

О смердъей задници (спадщині – примітка упорядників)

103. Оже смерд оумреть без дети, то задница князю; оже боудуть оу него дъщери дома, то даяти часть на ня; аже ли боудуть за мужьями, то не дати части.

О боярстеи задници й о людсте

104. А иже в боярех или же в боярстеи дружине, то за князя задница не идеть; но оже не боудеть сынов, а в дщери възмоуть.

105. Аще кто оумираа разделит дом детем своим, на том же стояти; пакм ли безряду оумреть, то всем детем, а на самага часть дати по души.

О жене

106. Аще жена сядеть по мужи, то дати ей часть, а оу своих детей взяти часть, а что на ню мужь възложил, тому же есть госпожа, а задница ея мужья не надобе; боудуть ли дети, то что первои жены, то то възмоуть дети матери своєї, любо си на женоу боудеть възложил, обаче матери своєї възмоуть.

107. Аже будеть сестра в домоу, то той задници не имати, но отдадять ю братиа за мужь, како си могоуть (по змосі – примітка упорядників).

О задници

110. Аще боудоуть робьи дети (діти, народжені від рабині – примітка упорядників) оу мужа, то задници им не имати; но свобода им (с) матерью.

111. А оже боудеть оу мужа в домоу дети малы, а не движася сами собою печаловати (не може дбати про себе – примітка упорядників), а мати им поидеть за мружь, токмо им ближнии боудеть, томоуже дати на роуце й с добытком й з домоу, донежеле възмогоуть, а товар дати пред людьями, а что срезить товаром тем или пригостить, то то ему себе, а исьтыи товар воротити им, а прикуп емоу себе, зане он прекормил й пе-

чаловался йми; оже от челяди плод или от скота, то все поймать лицем, что поймал будеть; что ли боудеть растерял, то все емоу платити детем.

112. Аще же й отчим прииметь с задницею детеи, й то также есть ряд, ажоже рядил; а двор без делу отен всякои меншому сынови.

О жене

113. Аще жена оборчется (залишиться вдовою – примітка упорядників) сидети по муже, а ростяряет добыток, а поидеть за мужь, то платили емоу все детем, не хотели ли ей начьнуть дети ни на дворе, а она начнеть всяко сидети восхошеть з детми, то створити всякою волю ея, а детем не дати воли; но что ей дал мужь, с тем же ей й сидети з детми, или свою часть вземше сидит же.

114. А матерня часть детем не надобе, но кому мати възхошеть, тому дасть: дасть ли всем, й всем разделять; без языка ли оумреть, то оу кого ли боудет на дворе была й мертва й кто ю кормил, тому взяти.

115. Оже боудеть двою мужии дети, а одиной матери, но онем своего отца задница, а онем своего отца; боудет ли что потерял своего иночима, а онех отца, а оумреть, то възварити брату, нань иже людие вылезоуть, что боудеть ростерял отець его иночимля, а что емоу своего отца, то дръжить.

116. А матери, котории ей сын боудеть, перваго ли мужа или другаго ли, томоу же дасть все, аще ли й все сынове ея боудоуть лиси, а дщери можеть дати, кто ю кормить. <...>

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1939. –Т. I. – С. 139-140.

Володимир Мономах. «Молитва»

Молитва складена Володимиром Мономахом для щоденного ранішнього і вечірнього моління, а також у великий піст.

«Премудрості наставниче і розумодавче, нетямущих навчителю і вбогих заступниче! Утверди, врозуми моє серце, Владико! Ти дай мені отче слово, а устами моїми не заборони волати до тебе: «Милостивий, помилуй падшого!»

«Уповання моє – бог, пристанище моє – Христос, покров мій – дух святий».

«Надіє і покрове мій, не зневаж мене, благословенна! Тебе бо маючи за помічницю в печалі, і в болісті, і од усяких зол, я славлю тебе, преоспівана!»

«І розумійте, і побачте, що я есьть бог, який спитує серця і знає помисли, який викриває діла, очищає гріхи, дає [правий] суд сироті, і бідному, і вбогому».

«Піднесись, душе моя, і про діла свої помисли, що ти їх вчинила, перед свої очі винеси [іх], і краплю пролий сліз своїх, і повідай наяву діяння [свої] всі і мислі Христу, і очистися».

«Андрію святий, отче треблаженний, пастирю Критський! Не переставай молитись за нас, що шанують тебе, щоби збулися ми всі гніву, і печалі, і тліні, і гриха, і бід теж, шануючи пам'ять твою вірно».

«Град свій сохрани, діво-мати чистая, який під [покровом] твоїм незмінно царствує! Хай тобою він укріплюється і на тебе надіється, побіждає в усіх бранях, повергає противників і заставляє [іх] покоритися».

«О преосвітана мати, що породила найсвятіше з усіх святих Слово! Приймаючи нинішнє приношення, од усякої напасті і грядущих мук заступи до тебе волаючих».

«Ми молимося тобі, раби твої, і схиляємо коліна серця свого: прихили ухо твоє, чистая, і спаси нас, у скорботах поринулих вічно, і вбережи од усякого полонення ворожого твій град, богородице!».

«Пошадь, боже, потомство твоє, прогрішення наші всі прости, нас, що нині молять тебе [і] ту, що породила на землі без сімені тебе, милість земную, зводивши втілитися [тобі], Христе, в чоловіка».

«Пошадь мене, Спасе, ти, який родився і сохранив нерозтлінною після народження [свого] ту, що тебе породила, коли сядеш судити діла мої, яко безгрішен і милостив, яко бог і чоловіколюбець!».

«Діво пречистая, в замужжі незаймана, богообрадувана, віруючим учителько, спаси мене, погіблого, який волає до сина твого: «Помилуй мене, господи, помилуй! Коли будеш судити, не осуди мене в огонь [вічний], не обвини мене у гніві своїм, – молих тебе діва чистая, що породила тебе, Христе, і множество ангелів [молять], і мучеників сонм».

«Во ім'я Христа Ісуса, господа нашого, що йому подобає честь і слава, отцю і сину і святому духу, завжди і нині, [і] вічно вовік».

Літопис руський. – К., 1989. – С. 464.

Витоки слов'яно-руської писемної культури

Культура Київської Русі виникла на ґрунті народної культури східних слов'ян, але разом з тим це була культура нової формації – середньовічного феодалного суспільства, яка формувалась відповідно до політичних, релігійних, художніх і правових поглядів і потреб соціальної верхівки. До нових явищ слід віднести і розвиток писемної культури, завдяки якій давньоруська література, суспільна думка, літописання досягли світового рівня.

<...> Згадки про «писмена» слов'ян та русів є в різних джерелах. Поява писемності – важливий рубіж у розвитку культури кожного народу. Безперечно, нові суспільні норми і вимоги стали важливим чинником, що сприяв прогресу всієї культури. Більшість творів давньоруської

писемності, що дійшли до нашого часу, датуються XI – XII ст. Разом з тим є різні свідчення про існування писемності і в більш ранній період.

Питання про час виникнення та витоки слов'яно-руської писемності ще й досі залишається дискусійним у нашій науці. Невідомо, що уявляло собою первісне письмо слов'ян, не з'ясовано також походження двох найдавніших азбук – кирилиці та глаголиці. <...> Найбільш вірогідним є припущення, що кирилиця виникла з більш раннього «протокирилівського» письма.

Створення (або ж удосконалення) кирилівського алфавіту пов'язане з діяльністю в Моравії в 60-х роках IX ст. братів-просвітителів Костянтина (Кирила) та Мефодія, про що йдеться в житіях Кирила та Мефодія (кінець IX ст.) та переказі про «писмена» Чорноризця Храбра (кінець IX – початок X ст.). За даними цих джерел, Кирило, який одержав добру освіту, знав, крім слов'янської, ще кілька мов, під час своїх подорожей певний час проживав серед східних слов'ян. Направлений патріархом Фотієм як місіонер до Моравії вести проповіді слов'янською мовою, він розробив якусь слов'янську абетку і, використовуючи її, переклав на слов'янську мову основні християнські книги для богослужіння. Звідси й походить назва одного із видів письма, що поширилося у слов'ян, – кирилиця.

Чорноризець Храбр згадує про наявність у слов'ян «свого» письма. Але це були «черти» і «рези». Тому питання щодо використання «протокирилівського» письма ця згадка не пояснює. *Джерелом для цього можуть слугувати, в першу чергу, епіграфічні написи на археологічних пам'ятках, про що мова йтиме далі.*

Глаголицю виводять з якогось більш давнього письма, можливо, хазарського (при певному впливі візантійського алфавіту). *Певний час ці два алфавіти існували паралельно на всій території розселення слов'ян.* Але згодом на східних та західних слов'янських землях залишається у вжитку лише кирилиця, глаголиця ж зберігається як основний алфавіт лише на південно-західних слов'янських землях, де вона використовувалась до XIII ст. Ранні пам'ятки глаголиці в невеликій кількості відомі на східнослов'янських землях – це так звані «Київські уривки» (X ст.).

Археологічні матеріали, написи на речах (епіграфіка) значно розширюють також наші уявлення про розвиток писемності на Русі. *Як відомо, найдавніші пам'ятки писемності, що дійшли до нас («Остромирове Євангеліє», «Ізборники»), відносяться до другої половини XI ст.*

Поширення писемності, «книжна грамотність», пов'язані з прийняттям християнства, торкнулися, як можна гадати, в основному, освічених кіл монахів і феодалної верхівки.

Чорноризець Храбр у «Сказанні про писмена» виділяє етап, коли слов'яни-язичники за відсутності книг використовували для рахунку і ворожіння «черти» і «рези». Ставши християнами, вони почали викори-

стовувати з цією метою латину і грецькі літери, але спочатку – «без устроения», аж поки Кирило упорядкував слов'янський алфавіт.

Болгарський дослідник Е. Георгієв вважає, що слов'яни ще до Кирила «ослов'янили» грецький алфавіт, внісши до нього деякі букви для передачі фонетики слов'янської мови. Згадки про розвиток торговельних зв'язків із Візантією, повідомлення Никонівського літопису про похід київського князя Аскольда на Царград і прийняття ним та його дружиною християнства в 60-ті роки IX ст. дає підстави припустити знайомство князя та його оточення з писемністю. Пряма вказівка на це є вже в договорах Русі з Візантією першої половини X ст. Тексти цих договорів відомі з «Повісті минулих літ». Вони були написані грецькою і слов'янською мовами. Крім того, є згадка про те, що руські купці, відправляючись у далекі подорожі, писали заповіти, а князівські послы, відбуваючи до Царграда, мали з собою писані грамоти. <...>

Таким чином, наведені вище факти дозволяють зробити принаймні два висновки: по-перше, східноєвропейські слов'яни ще задовго до Кирила та прийняття християнства використовували різноманітні системи писемності. Писемність завжди виникає у зв'язку з практичними потребами суспільства: економічними зв'язками, календарем, розвитком політичних стосунків та ін. Очевидно, всі ті, не досить ще впорядковані, поодинокі факти, що характеризують писемність слов'ян до кінця X – XI ст., – лише мала частина того, що мало місце в дійсності. До складання слов'янського алфавіту Кирило бачив у Криму книгу, писану «руськими писменами», про що повідомляється в «Житті св. Кирила».

По-друге, різні східнослов'янські угруповання використовували різні системи передачі інформації. Дані писемних джерел про існування «черт» і «рез», неупорядкованого грецького алфавіту і, нарешті, кирилиці – все це знаходить відображення в археологічних знахідках – епіграфічних пам'ятках, охарактеризованих нами вище. Залишається нез'ясованим питання про книгу, написану «руськими писменами». Чи не могла нею бути «Велесова книга»? Але довести це при сучасному рівні досліджень і джерел поки що неможливо.

Відомості про існування східнослов'янської писемності підтверджуються в творах окремих арабських і західноєвропейських авторів. Так, Ібн Фадлан, автор X ст., який описав поховання знатного руса, відзначав, між іншим, що під час похорону на дереві вирізали ім'я померлого. Ібн Якубель-Недім повідомляв про «руські писмена» на дереві і навіть навіть один такий напис, який, проте, досі не розшифрований. Тітмар Мерзебурзький згадував про слов'янські ідоли з написаними на них іменами.

В одному з курганів Гніздовського могильника на корчазі першої половини X ст. є напис – «гороухца» (гірчиця), виконаний кирилицею. Це один з небагатьох ранніх автографів того часу. <...>

З утворенням давньоруської держави, розвитком економічних і політичних зв'язків, листування почалося більш систематичне використання грецького і латинського алфавітів («без устроения»). Пізніше у слов'ян починають застосовуватися два алфавіти – кирилиця та глаголиця.

Кирилиця набула широкого вжитку і залишилась основою сучасного алфавіту ряду слов'янських народів.

В XI – XII ст. писемність на Русі досягає високого рівня розвитку і живається в найрізноманітніших галузях суспільного життя.

У Києві, Новгороді нагромаджуються зібрання рукописних книг. Літопис повідомляє про бібліотеку Ярослава Мудрого.

Найдавнішою книгою, що збереглася до наших днів, є «Остромирове Євангеліє», виконане на замовлення новгородського посадника Остромира в 1056-1057 рр. Книга написана уставом, багато оздоблена орнаментами та мініатюрами. Дійшла до нас й інша книга – «Изборник» Святослава (1073). Пам'ятками державного та ділового листування є численні вислі печатки, якими скріплювали документи-грамоти. Їх знаходять при розкопках давньоруських міст.

Про писемність широких кіл міського населення свідчать знахідки берестяних грамот. Відкриття у Новгороді в 50-х роках перших грамот на бересті докорінно змінило уявлення про розвиток давньоруської писемності і культури. Нині таких грамот із розкопок культурних шарів Новгорода відомо понад 600. Деякі з них датуються XI ст., найпізніші – XIV ст. Береста на Русі до винайдення паперу посідала таке ж місце, як навощені дерев'яні таблички в Римі чи папірус у Єгипті. Однак знахідки свідчать і про застосування дерев'яних дощечок, бирок і т. ін. <...>

Першою такою знахідкою в Україні стала берестяна грамота XII ст. давньоруського міста Звенигорода (Львівська обл.).

Невичерпним джерелом вивчення писемності є написи на різних предметах. Значна частина епіграфічних пам'яток походить з України. Більше всього вони відомі на пряслицях. Десятки таких знахідок походять з Києва та інших місць Київщини. В 1885 р. у Києві поблизу Десятинної церкви було знайдено пряслице з написом: «Потворин пряслень». У 1935 р. у Вишгороді виявлено два пряслиця з написами (на одному з них виведено – «Невесточь»). На пряслиці з Любича читаємо: «Иванко сотворил тебе это – единственной дочери». Зустрічаються написи на глиняному посуді. Так, крім Гніздовської, відома корчага з Києва «МСТСЛВЛ (Мстиславля) корчага». Відомі також слов'янські абетки. Одна з них, вирізьблена на стіні Софійського собору в Києві, складається з 27 літер грецького алфавіту з додатком чотирьох (Б, Ж, Ш, Щ) слов'янських. С.О. Висоцький вважає їх зразками «докирилівської» азбуки і відносить до того періоду, коли слов'яни, за Храбром, писали ще

«без устроения». Це писемність далекого часу. Щоправда, неясно, чому вона з'явилась на стіні Софії у першій половині XI ст.

Зустрічаються написи на плінфах – будівельній цеглі. Так, на одній із плінф Успенського собору був досить афористичний напис: «Аже лоза в [ъ] рыто се было чъто васши човъкъ». Виноградна лоза, як відомо, символ християнського вчення. З посадкою і вирощуванням винограду порівнюється закладка храму, тобто розповсюдження християнства на Русі.

Виявлено написи майстрів на ливарних формочках. Відомий напис на мечі, знайденому в с. Хвощеватому: «Коваль Людота» (XI ст.); в Новгороді знайдені дерев'яні колодки з іменами замовників. Все це свідчить про поширення грамоти серед різних верств населення: ремісників, торговців, жінок і дітей.

Визначною пам'яткою епіграфіки, що відбиває стиль офіційних відомств Давньої Русі, є напис на тмутараканському камені. Текст, вирізьблений на мармуровій плиті, що була частиною цоколя якоїсь античної статуї, гласив: «В лето 6576, индикта 6 Глеб князь мерил море по леду от Тмутороканя до Корчева, 14 000 сажень». Офіційний напис знаходимо і над входом до склепу в Близьких печерах Києво-Печерської лаври: «В лето 6000 й 658-е ископахом место се на положение тела... й мир праху его». Цікаво, що написання букв і палеографія в цілому цього напису дуже близькі до тмутараканської. Напис було виконано каліграфічним почерком, букви старанно оброблені, а їхній рельєф заповнений червоною фарбою. Датується він 1150 р. На жаль, ім'я похованого не збереглося.

Важливою сторінкою давньоруської писемності є графіті – написи і малюнки, виконані на стінах споруд: храмів, в'їзних брам. Такі написи відомі в Києві, Новгороді та інших давньоруських містах.

Дуже цінними і різноманітними за інформацією є графіті на стінах Софійського собору. Їх авторами були представники різних верств населення. Так, у Володимирському вівтарі собору є напис: «Михайло Скопосовь прощенникъ». У головній назві собору виявлено напис про важливу подію – смерть Ярослава Мудрого: «В лето 6562 месяца февраля в 20-е усение царя нашего...» Цей напис підтвердив свідоцтво Іпатіївського літопису, де ця подія також датується 6562 р. (1054) 20 лютого. Є й інші написи такого типу.

Найбільша кількість написів припадає на XI ст. В одному з них повідомляється про подію, яка не знайшла висвітлення в літопису: «Месяца декабря в 4-е сотвориша мир на Желяни Святополк, Володимир й Ольгъ». Зміст події підказує, що вона відбулася під час князювання Святополка Ізяславича (1093 – 1113). Володимир – це славнозвісний Володимир Мономах. Напис зроблено рукою професійного писця, діловим начерком, з використанням специфічних прийомів (лігатур). Автограф

такого ж писця-професіонала є також і в південній галереї: «Іван дьяк Давыдов». Серед софійських графіті є написи, зроблені жінками (наприклад, Олисавою – матір'ю київського князя Святополка Ізяславича).

Графіті виявлено на руїнах стін Успенського собору, Михайлівської церкви, Видубицького монастиря, Кирилівської церкви, а також соборів Чернігова. <...>

Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. - К., 1992. - С. 364-367.

Визнання християнської віри київським князем Володимиром і його охрещення

Прийняття християнства наприкінці X ст. церковно-богословська традиція розглядає як короточасний процес, а саму християнізацію – як бажання утвердити Володимиром істинну віру. Як свідчить історична наука цей процес розпочався ще задовго до князювання Володимира і досить довго тривав після нього.

У рік 6496 (988). І тоді єпископ корсунський з попами цесарицини, огласивши його, охрестили Володимира. І коли возложив (єпископ) руку на нього – він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив бога, сказавши: «Телер узнав я бога істинного». А коли побачила це дружина його, – многи охрестилися. <...>

Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на високому місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни, палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесарицина палата – за олтарем. По охрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А сього не відаючи, (деякі) не правильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж – кажучи, (що) у Василеві, а другі, гово-рячи, (ще) інакше кажуть.

Коли ж охрестили Володимира у Корсуні, (то) передали йому віру християнську, кажучи так: «Хай не спокусять тебе деякі з єретиків. А ти віруй, так говорячи: «Вірую во єдиного бога отця вседержителя, творця неба і землі», – і до кінця цей символ віри. І ще: «Вірую во єдиного бога отця народженого, і в єдиного сина рожденного, і в єдиний святий дух, що з'являється: три сутності довершені, мисленні, що розділяються по числу і власній сутності, а нероздільні в божестві, і з'єднуються вони нероздільно. Отець бо, бог отець, – він завжди перебуває в отцівстві, він нерожденний, безначальний, начало (і) причина всьому одним (не) рожденням він старший од сина і духа; од нього ж рождається син; раніше ж від усіх віків з'являється дух святий і поза часом і без тіла; вкупі син, вкупі дух святий єсть. Син подібносущий (єсть) до безначального отця, рожденням тільки одрзняючись від отця і духа. Дух єсть пресвятий, отцю і сину побідносу-

щий і вічносухий. Отцю бо – отцівство, сину ж – синівство, святому духу – з'явлення. Ні отець бо в сина чи в духа (не) переходить, ні син в отця і духа, ні дух у сина або в отця; не змінні бо (їхні) сутності. Не трибоги, а один бог, тому що божество єдине в трьох ликах...».

Літопис руський. – К., 1989. – С. 63-64.

Хрещення Київської Русі (988 р.)

І коли (Володимир) прибув, повелів він поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому (узвозу) на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити (його) палицями. І це (діяли йому) не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей – хай одплату прийме від людей! «Велик ти еси, господи, дивні діла твої!». Учора шановний людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволікши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир (до нього людей), сказавши: «Якщо це пристане він, то ви одпихайте його від берега, до поки пороги пройде. Тоді облиште його». І вони вчинили звелене. Коли пустили (його) і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». І, це почувши, люди з радістю йшли, радуєчись, і говорили: «Якби се недобре було, князь і бояри сього б не прийняли». А на завтра вийшов Володимир з попами цесаричиними й корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду і стояли – ті до шиї, другі до грудей. Діти ж (не відходили) од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили (у воді), а попи, стоячи, молитви творили.

І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спається, а диявол тужив, говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси! Тут бо думав я житво мати, бо тут немає вчення апостольського, не знають (тут) люди бога. І радів я з служіння їх, тому що служили вони мені. І ось побіждає мене невігла с оцей, а не апостол і мученик, і вже не буду я царствувати у землях сих».

Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: «Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на нові люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі Християнські, і утврди в них віру правдиву і незмінную. (А) мені по-

можи, господи, проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його».

І це сказавши, повелів він робити церкви і ставити (їх) на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василя (Великого) на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів (настановляти), і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши (мужів своїх), став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 66.

Ставлення князя Володимира Великого до книжних знань

<...> Він бо любив книжні слова і одного разу почув читане в Євангелії «Блаженні милостивії, бо вони помилувані будуть» І ще «Продайте мастності ваші і дайте убогим» І ще «Не ховайте собі скарбів на землі, де ото міль жере і злодії підкопують, а збирайте собі скарби на небі, де ані міль [не] жере, ні злодії [не] крадуть» І Давида [він слухав], який говорить: «Добрий чоловік милує і дає» І Соломона він слухав, який говорить: «Той, хто бідним дає, богу в позику дає».

Це почувши, повелів він усякому старцеві і вбогому приходити на двір на княжий і брати всяку потребу – питво і їжу, і з скарбниць кунами. Урядив він також і це. Сказавши «Немічні й недужі не можуть дійти до двору мойого», – він повелів спорядити вози і накладал [на них] хлібів, м'яса, риби, і овочів різних, і мед у бочках, а в других квас [І стали це] возити по городу, запитуючи «Де недужі чи старці, що не можуть ходити?». І тим роздавали [все] на потребу. <...>

Літопис руський. – К., 1989. – С. 70.

Ярослав Мудрий і храмове будівництво в Київській Русі

У рік 6545 [1037]. Заложив Ярослав город – великий Київ, а в город сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив [церкву] Благовіщення на воротах, [щоб] давати завше радість городу сьому святым благовіщенням господнім і молитвою святої богородиці та архангела Гавриїла. Після цього [він звів] монастир святого Георгія [Побідоносця] і [монастир] святої Орини.

І при нім стала віра християнська плодитися в Русі і розширяться, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися. І любив Яро-

слав церковні устави, і попів любив він велике, а понад усе любив чорноризців. І до книг він мав нахил, читаючи [їх] часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і письмо [святее], і списали багато книг. І придбав він [книги], що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова. Бо як ото хто-небудь землі зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу вдосталь, – так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє.

Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її [ї] говорив: «Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тямю, я призвала страх господній; у мене – порада, у мене – мудрість, у мене – сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть благодать». Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй. Бо коли хто часто читає книги, то бесідує він із богом або зі святими мужами. Читаючи бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і житія святих отців, знайде душі він користь велику.

Ярослав же сей, як ото ми сказали, любив книги і, многі списавши, положив [їх] у церкві святої Софії, що її спорудив він сам. І прикрасив він її іконами многоцінними, і золотом, і сріблом, і начинням церковним. У ній же належні співи воздають богові в належні часи. І інші церкви ставив він по городах і по містах, настановляючи попів і даючи їм частку майна свого і велючи їм повчати людей і приходити часто до церков; попові бо часто належить повчати людей; оскільки це йому поручено богом. І умножилися пресвітери і люди християнські, і радувався Ярослав вельми, бачачи багато церков і люду християнського, а враг [диявол] ремствував, що його побіждають нові люди християнськії.

Літопис руський. – К., 1989. – С.89-92.

Лист Володимира Мономаха до Олега Святославича

Цей лист було написано наприкінці 1096 р. або на початку 1097 р. – за таких обставин. У 1094 р. Олег утретє навів половців на Руську землю і захопив (законно) отчину свого батька – Чернігів, де тоді сидів (незаконно) Володимир. У 1096 р. Святополк Ізяславич та Володимир Мономах вигнали Олега з Чернігова, потім перемогли в битві під Ста-

родубом, і він пішов до Мурому, де засів син Мономаха Ізяслав. У битві під Муромом 6 вересня 1096 р. Ізяслав загинув і перемогу здобув Олег, захопивши також Ростов і Суздаль. Мстислав, син Володимира, який сидів у Новгороді, пішов на Олега, вигнав його з Ростова і Суздаля, запропонувавши йому помиритися з Володимиром. У зв'язку з цим Мстислав написав лист своєму батькові, а батько написав цього листа до Олега.

О многостраждальний і печальний я! Багато борешся ти, душе [моя, з], серцем, і одоліваєш ти серце мос. Тому що [всі] ми тлінні є, помишляю я: «Як [нам] стати перед страшним судією, нам, що покаяння і замиріння не прийняли між собою?»

«Бо коли хто мовить: «Бога я люблю, а брата свого не люблю, – [се] лжа єсть». І ще: «Якщо не одпустите ви прогрішень братові, то [й] вам не одпустить отець ваш небесний».

Пророк [Давид] говорить: «Не наслідуй лиходіїв, не завидуй творящим беззаконня». «Що єсть ліпше і краще, [як жити] браттям укупі».

А все [це сталося через] диявольське наущення! Адже ж були рати при розумних ділах наших, при добрих і при блаженних отцях наших, бо диявол не хоче добра роду людському, пересварює нас.

А се я тобі написав тому, що спонукав мене син мій, котрого ти хрестив еси і який сидить поблизу тебе. Прислав він до мене мужа свого і грамоту, кажучи: «Поладьмося і замирімся, а братцю моему суд [божий] прийшов. Та ми оба не будемо за нього месниками, а покладемо [се] на бога, – адже стануть вони перед богом, – а Руської землі не погубим».

І побачив я смирення сина свого, пожалкував і, бога устрашившись, сказав: «Він у юності своїй і в нерозумі так смиряється, на бога [все] покладає, [а] я – чоловік грішний є, паче всіх людей».

Послухав я сина свого, написав тобі грамоту. А чи приймеш ти її з добром, чи з поругою – се вже я побачу у твоїм писанні. Сими бо словами я попередив тебе, чого я чаю од тебе, смиренням і покаянням прагнути од бога [дістати] одпущення старих своїх гріхів. Господь бо наш не людина єсть, а бог усього всесвіту, – що він захоче, як оком змигнути, все сотворить, – але [й] сам він перетерпів хулу, і оплювання, і биття, і на смерть оддав себе, животтям володіючи і смертю [всіх]. А ми що есмо? Люди грішні, лихі, сьогодні живі, а завтра мертві, сьогодні у славі і в почесті, а завтра в гробі і в непам'яті. Інші зібране нами розділять.

Глянь, брате, на отців наших. Що вони оба взяли [із собою]? Або нащо їм обом одіж? Адже тільки те [їхне є єсть], що вчинили вони для душі своєї. Та сими словами було б [тобі], брате, пославши першим до мене, упередити мене. Коли ж убили дитя моє і твоє перед тобою, то було [б] тобі, побачивши кров його і тіло, що зів'яло, як той цвіт новорозквітлий, як того агнеця заколеного, то було [б] тобі сказати, стоячи

над ним [і] вникнувши [в] помисли душі своєї: «Горе мені! Що я скоїв? Виждавши [вчинок] його нерозуму, задля неправди світу сього суєтного знайшов я гріх собі, а отцю і матері його – сльози!»

І сказати було [б] по-Давидовому: «Я знаю, гріх мій завше єсть передо мною». Не через кровопролиття, [а коли] перелюбство вчинив, помазаник божий Давид посипав [попелом] голову свою і плакався гірко – [і] в той час одпустив йому согрішення його бог. І [тобі] перед богом було [б] покаятися, а до мене [написати] було [б] грамоту утішливу, а невістку мою послати до мене, – бо нема в ній ні зла, ні добра, – щоби, обнявши [ї], оплакав я мужа її, і те весілля їхнє, замість пісень. Не бачив бо я їх першої радості, ні вінчання їх за гріхи свої. Тож, бога ради, пусти її до мене вборзі з першим послом. Нехай, з нею покінчивши сльози, дам я притулок [її] у себе, і сяде вона, як та горлиця на сухім дереві, горюючи, а я втішусь у бозі.

По тій бо путі йшли діди і отці наші: суд од бога йому прийшов, а [не] од тебе. Коли б ти тоді свою волю вчинив і Муром добув, а Ростова б не займав, а послав до мене, [то] ми звідси б [усе] владили. Адже ти сам розумій: чи мені б послати до тебе [першим] достойно, а чи тобі до мене? Коли б повелів ти еси дитяті: «Пошли до отця», – я десять разів послав [би до тебе].

Хіба дивно, що муж ото помер на війні? [Так] ліпші померли в роду нашому. Не домагатися було б [йому] чужого [і] мене в сором, ні в печаль [не] ввести. Підучили би його [на се] слуги, аби собі [користь] добути, та йому лиха добули.

Тож коли покаєшся ти перед богом і до мене станеш добрий серцем, пославши посла свого чи попа, то грамоту напиши правдиву, – тоді й волость візьмеш добром, і нас обох серця прихилиш до себе, і ліпше ми будемо [жити], аніж колись. Я не є тобі ворог, ні месник.

Не хотів бо я крові твоєї бачити коло Стародуба, і не дай мені бог крові од рук твоїх бачити, ні од повеління твого, ні од котрого брата. Якщо ж я мовлю неправду – нехай бог мене судить і хрест чесний! Коли ж ото я був гріх учинив, що на тебе пішов до Чернігова задля поганих, – то за се каюся. Адже про се я словами перед братам жалкував і знову осе [тобі] сказав, тому що я людина є.

Якщо тобі добре, – то з сим [бувай здоров]. Хіба тобі зле, що ото сидить [у Суздалі] син твій хресний із малим братом своїм, хліб їдять дідівський, а ти сидиш у своїм [княжінні]? Про нього ти і дбай. Якщо хочеш ти їх обох убити, – то осе вони тобі! Тому що не хочу я лиха, а добра хочу братам і Руській землі.

А коли ти чого хочеш [добути] насильством, – так ми ж обидва, змишлювавшись над тобою, давали [тобі] і коло Стародуба отчину твою. Адже бог тому свідок: з братом твоїм [Давидом] ми обидва рядилися, та він не

може рядитися без тебе. І не вчинили ми оба [тобі] ніякого лиха, не сказали есмо: «Посилай до брата доти, поки ми [не] владимось».

Якщо ж хто [з] нас не хоче добра, ні миру християнам, то хай не побачить він на тім світі од бога миру душі своїй.

Не з нужди я тобі [се] мовлю, ні од біди мені якоїсь, їй-богу, – сам ти знаєш. А душа мені своя лучча од усього світу сього.

«На страшнім [суді] без обвинувачів сам себе звинувачую». Та інше.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 462–464.

Княжіння Володимира Васильовича і розвиток духовної культури в Галицько-Волинській державі

<...> Князь же Володимир за княжіння свого багато городів поставив після отця свого. Він поставив Берестій, а за Берестієм поставив город на пустому місці, що називається Лосна, і назвав його ім'ям Каменьць, – тому що [там] була кам'яна земля. Спорудив він також у нім башту кам'яну, заввишки сімнадцять сажнів, гідну подиву всім, хто дивиться на неї, і церкву поставив Благовіщення святої Богородиці, і прикрасив її іконами золотими, і начиння служебне викував срібне, і Євангеліє апракос, оковане сріблом, [і] Апостола апракос, і Паремію, і Соборник отця свого тута ж положив, і хреста воздвижального положив.

Так само і в Більську спорядив він церкву іконами і книгами.

У Володимирі ж розписав він увесь [храм] святого Дмитрія [Солунського], і начиння служебне срібне викував, і ікону пресвятої Богородиці окував сріблом, з камінням дорогим, і завіси [придбав], золотом шиті, а другі – оксамитні, з дрібним жемчугом, і всяким узороччям оздобив він його.

В єпископії ж, у [церкві] святої Богородиці, образ Спаса великого він окував сріблом, [і] Євангеліє, списавши, він окував сріблом і дав свягій Богородиці; і Апостола списав апракос, [і] свягій Богородиці дав, і начиння служебне позолочене з камінням дорогим Богородиці-таки він дав, [і] образ Спаса, окований золотом, з дорогим камінням, поставив він у свягій Богородиці на пам'ять про себе.

У монастир у свій [святих] Апостолів він дав Євангеліє апракос, і Апостола, сам списавши, тута ж положив, і Соборник великий отця свого, і хреста воздвиженського і Молитовника дав.

В єпископію перемишльську він дав Євангеліє апракос, оковане сріблом, з жемчугом, яке сам був списав.

А до Чернігова послав він у єпископію Євангеліє апракос, золотом розписане, а оковане сріблом, з жемчугом, і посеред нього [на оправі зроблено] Спаса, з емаллю.

В Луцьку єпископію дав він хреста великого срібного позолоченого, з чесним дровом.

Спорудив він також і церков багато. В Любомлі ж він поставив церкву кам'яну святого і великого мученика Христового Георгія [Побідоносця], прикрасив її іконами окованими, і начиння служебне срібне викував, і покрови оксамитні, шиті золотом, із жемчугом, херувимом і серафимом [придбав], і індітію, золотом шиту всю, а другу – з паволоки білуватої, а в оба малі олтарі – обидві індітії з білуватої-таки паволоки; Євангеліє він списав апракос, окував його все золотом, і камінням дорогим із жемчугом [оздобив], і Деїсуса на ньому викувано із золота, образки великі, з емаллю, чудовні на вигляд; а друге Євангеліє, теж апракос, обтягнуто золототканим сдвобом, і образок він положив на нього з емаллю, а на ньому – два святі мученики Гліб і Борис; Апостола апракос, Пролог списав він [на] дванадцять місяців, [де] викладено життя святих отців і діяння святих мучеників, як вони діставали нагороду за кров свою, [пролиту] за Христа, і Мінеї [на] дванадцять [місяців] списав, і Тріоді, і Октай, і Єрмолой; списав він також і Служебник [церкві] святого Георгія, і молитви вечірні і заутренні списав, окрім Молитовника; Молитовника ж він купив у жони протопопа, і дав за нього вісім гривен кун, і оддав святому Георгію; кадильниці дві – одну срібну, а другу мідяну, і хрест воздвижальний він дав святому Георгію; ікону також він написав на золоті, намісну, святого Георгія, і гривну золоту возложив на неї, з жемчугом; і святу Богородицю написав він, теж на золоті, намісну, і возложив на неї намісто золоте з камінням дорогим; і двері вилив мідяні.

Почав він також був розписувати її, і розписав усі три олтарі, і шия вся розписана була, та не скінчена, бо постигла його болість. Вилив він також і дзвони дивного звуку. Таких ото не було в усій землі.

У Берестії ж звів він башту кам'яну, [таку] висотою, як і каменецьку; поставив він також і церкву святого Петра, і Євангеліє дав апракос, оковане сріблом, і служебне начиння викуване, срібне, і кадильницю срібну, і хреста воздвижального тута положив.

І багато інших добрих діянь учинив він за живоття свого, які славляться по всіх землях.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 447-448.

Із апокрифічної повісті про ходіння Богородиці по муках

Апокрифічні твори – це позабіблійні твори, в яких в основному розповідається про життя Сина Божого, Богородиці, кінець світу, страшний суд і долю людських душ у пеклі й на небесах. Це твори християнського фольклору і письменства.

Одкриття мук тяжких поганих царів нечестивих та інших злостивих грішників Архангелом Михаїлом Пресвятій Діві Богородиці, Матері Господа нашого Ісуса Христа, од Єроніма визнання.

[Архангел Михаїл водить Богородицю по пеклу і покаже їй муки різних грішників].

...[Мука 8-ма. Про наклепників]

Бачить свята Богородиця багато гілок огнених і пут залізних. Безліч на них висить чоловіків і жінок за язики. І кричать [вони] без милості:

– Горе нам! Біда нам, біда! Смажимося! Побачивши це, свята Богородиця зітхнула од серця свого і каже до Михаїла:

– Чим согрішили сі?

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Се ті люди, які клялися брехливо; осуджували, зводили наклепи на людей неправдою; церковне майно пропиляли, проїдали, а на попа клепали; і піп, якщо на кого наклеп звів, а не по правді; або ближній ближнього [обмовив], або сусід сусіда. За те так мучаться [...].

Мука 10-та. Про дяків грішних

Бачить свята Богородиця 10-ту муку. Там же недалеко яма і байрак дуже глибокий. У тій ямі звірів без ліку, а кожний звір триголовий. Між ними звірами бачить свята Богородиця людей: – звірі тим людям голови шарпають, їдять, другі звірі уста [їхні] їдять, треті звірі язик шарпають. А одігнати [звірів тим людям] немає змоги, бо спугані кайданами пекельними [їхні] руки і ноги.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий Михаїле, що се за люди.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – дяки, [які], читаючи [у церкві], перебріхують; [а крім того] крадуть, блуд творять й інших до того приводять. За те так мучаться [...].

Мука 12-та. Архієпископів, митрополитів, єпископів грішних

Бачить свята Богородиця 12-ту муку архієпископську, митрополиту, єпископську, архімандричу. Бачить свята Богородиця долину глибоку. З глибини її вогонь страшно палає, і в тій глибині черва вогненна неусипна. Бачить свята Богородиця – в тім огні і серед тої черви люди лежать, черва їх страшно точить огненна, зойк од них лунає:

– Ох, ох, ох нам! Смажимося!

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, що се за грішники.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Се ті грішники, що ангельські лики прибрали на землі, – патріархи, папи, архієпископи, митрополити, спис-

копи, архімандрити, старшини [духовні], а, не творячи волі Божої, [були] блудниками, п'яницями, срібллюбцями немилостивими. За те все так мучаться [...].

Мука 15-та. Про злодіїв, розбійників, п'яниць грішних

Бачить свята Богородиця муку 15-ту. Огонь кромішній, море вогненне, змішане з кров'ю, а в тім морі безліч люду посеред моря, чоловіків і жінок, молодичь і дівиць горить грішних. Крик од них:

– Ох, ох, ох нам! Смажимося!

Бачачи це, свята Богородиця зітхнула од серця свого. Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі люди.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі грішники – перелюбники, злодії, наклепники, п'яниці, розбійники, потворці, які не постять у святі пости, які з'їдають чужі доми, опійці, запійці, немилостиві царі, князі, властителі, срібллюбці.

Се бачачи і чуючи, свята Богородиця зітхнула од серця свого і каже:

– Горе, горе грішникам сим! [...]

Мука 19-та. Про чародіїв, ворожок, чарівників та інших

Бачить свята Богородиця на півночі байрак дуже глибокий, з обох його боків стіни льодові, а згори заціплений люто морозом, на триста сажнів у глибину. Там зима несогрівасма, п'їтма неосвітима. А в тім [байраці] скреготять грішники зубами.

Каже свята Богородиця:

– Ох, яке страшне місце се і який лютий мороз тут!

Каже Михаїл:

– Свята Богородице, ся мука вельми зимна нечестивим людям, що на землі творять чародіяння, обважування, волхвування, ворожіння бісівське і що хваляться духами своїми нечистими.

Бачить свята Богородиця там же під льодом безліч чоловіків і жінок, скованих морозом – оціпенілих од морозу, як лід, котрі голі сидять на дні, іскри морозні од них ісходять, і крик неперестанний од них [лунає]:

– Ох, ох, ох нам, грішним! Біда, біда нам!

Каже свята Богородиця Михаїлу:

– Чим согрішили сі?

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі грішники – немилостивці, багатії, які одпихали убогих од воріт своїх і прирікали на замерзання сиріт і вбогих перед воротами своїми. За те так мучаться [...].

Мука 23-тя. Мельників і мірочників грішних

Бачить свята Богородиця море, сухе дуже, глибини недозримої, як од землі до неба. Бачить город, місто темне, всюди залізом оковане; во-

рота, брами залізні; на воротах біла і кияки залізні; весь город покритий товсто на сорок сажнів.

Каже Михаїл:

– Во ім'я Вітця і Сина і Святого Духа амінь!

І враз упали всі стіни, розтопилися, як лід.

Бачить пресвята Богородиця: посеред города, як пороху, незчисленно бісів. Мучать [вони] душі грішних. Бачить проклятого царя престол нечестивий темний, як смола. На престолі сидить нечестивий цар бісівський Фемаркій, темніший од смоли. Стоять перед ним біси без числа, темні і смраді. Перед престолом його багато душ грішних мучиться. Бачить пресвята Богородиця: через город темний перекардини залізні протягнуто, і чад, і вогонь. На перекардинах [висить] багато душ грішних, опутаних, догори ногами, окрутне каміння, як млинове коло, до ший їм поприв'язувано, і вогонь під ними біси міхами роздмухують. А інші в вогненних фолюшах мучаться. Крик: «Ох! Ох! Ох! Горе, горе нам, грішним!»

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим сі люди согрішили.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – художники, мельники, мірочники, які не по правді зерно чуже і борошно брали, крали. За те й мучаться.

Мука 24-та. Срібллюбцям, злотолюбцям, золотарям, лихварям грішним

Бачить свята Богородиця людей-художників, які ні руками, ні ногами не можуть рушити, бо припнуті до тягарів залізних золотими ланцюгами. Одні біси вогонь під ними міхами під'ярюють, другі золото і срібло варять і в уста їм наливають кипляче.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі грішники – срібллюбці і злотолюбці, лихоїмці, золотарі і лихварі. За те так мучаться.

Мука 25-та. Злодіям, розбійникам, наклепникам, ябедникам

Бачить свята Богородиця людей, повішаних срібними і золотими ланцюгами за шию, а гаками за язика, а вогонь під ними дияволи міхами під'ярюють.

Каже свята Богородиця:

– Чим согрішили сі?

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Ті, що підвішені за шию, то злодії, розбійники. А ті, що підвішені на гаках і вудках за язика, то ябедники і на-

клепники: царям і панам срібло і золото давали, на других накладали, позиваючись. І за те мучаться.

Мука 26-та. Про людей, котрі борозди, межі заорювали, плід крали у других людей, не боячись Бога

Бачить свята Богородиця безліч людей, які лежать на вогні, а біси їх палять, а інші біси їм землю з вогнем в рот пхають і каміння гаряче. І крик од них дуже великий лунає: «Ох, ох, ох нам! Смажимося, грішні!»

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – орачі землі, які борозди або межі заорювали, насіння і плід чужий крали. За те так мучаться.

Мука 27-ма. Про молотобійців, ковалів грішних

Бачить свята Богородиця людей, які мучаться в огненних печерах. Біси під ними вогонь димлять, а інші біси палаючі залізяки у рот [їм] б'ють, а інші вуха вертять палаючими рожнами, а інші тіло їм щипають огненними кліщами, а інші молотами б'ють [їх] безперестанно. Кричать ті голосно: «Горе, горе нам, грішним!»

Каже свята Пані:

– Повідай мені, святий Михаїле, чим согрішили сі.

Каже святий Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – молотобійці, ковалі, які крали чуже залізо, працюючи. За те так мучаться.

Мука 28-ма. Про ткачів грішних

Бачить свята Богородиця людей, огненними поворозами приплутаних до стовпів, а біси їм і роти, уста роздирають, і в рот їм [клубки] ниток пхають, і нитки їм із очей випадають, і одежа на них безперестанно горить.

Каже свята Богородиця Діва:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – злодії – ткачі, які пряжі, полотна чужі крали. За те так мучаться.

Мука 29-та. Про кравців грішних

Бачить свята Богородиця чоловіків і жінок, які на вогні паляться немилостиво, а біси їм залізо, гвіздки з огнем у рот і в очі б'ють, і одежа на них безперестанно горить, тіло їхнє смажиться немилостиво.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, що за гріхи тих людей.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Пані! Сі люди – кравці, що за гріхи свої так мучаться.

Мука 30-та. Про кушнірів, шевців, римарів грішних

Бачить свята Богородиця чоловіків і жінок, які паляться на вогні немилостиво, а біси їм уста розігрівають і в уста вовну і шкіру з огнем пхають, другим на очі попів киплячий ллють, нігтями залізними, розжареними тіло їм рвуть, гвіздки гострі з огнем в очі, в уста б'ють.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили люди сі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – злодії – кушнірі, шевці і римарі. За те мучаться.

Мука 31-ша. Про тих людей, що крадуть сіль

Бачать святий Михаїл і Богородиця Марія: чоловіки і жінки на вогні лежать, а біси їм у рот сіль із огнем, ропу киплячу ллють, в ніздрі і на очі ллють.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі. Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Се ті люди, що крадуть сіль. За те так мучаться.

Мука 32-га. Про тих, що крадуть бджіл і птицю

Бачить свята Богородиця людей, які в орні стоять, а птиці їм тіло дзьобають, шершениці, оси, комарі тіло їхнє кусають немилостиво.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, архангеле Михаїле, чим согрішили сі.

Каже архангел Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Се ті люди, що крадуть птицю і бджіл.

Мука 33-тя. Про п'яниць, убивць, опійців й інших

Бачить свята Богородиця людей, які висять з ногами і руками спутані поворозами вогненними; одні дияволи вогонь піддмухують, а другі біси смолу, сірку, золу смрадну киплячу з огнем ллють [їм] в уста, і порох і каміння гаряче набивають [їм] у писок з огнем.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, що се за грішники.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі люди – се п'яниці, запійці, а другі об'їдці, вбивці, які спозаранку обжираються, в свята, в неділю, через силу. За те так мучаться.

Мука 34-та. Про судій кровопивців, скверноядців

Бачить свята Богородиця озеро криваве, кров із огнем клекотить, і в тому озері безліч чоловіків і жінок, які стоять по уста, по шию в тім озері кривавім, кров п'ючи мертву і отруту зміїну.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі грішні люди – судді немилостиві, які не по правді судили, кров чужу пили, бо не по правді суд судили, кровопивці, хабарники, вбивці, скверноядці. За те так мучаться.

Мука 35-та. Про срібллюбців і злотолюбців грішних

Бачить свята Богородиця озеро вогненне, злото і срібло в нім люто дуже іскристо клекотить. У тім озері незліченний люд мучиться.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, чим согрішили сі душі.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Пані! Сі люди – срібллюбці і злотолюбці, лихварі. За те так мучаться.

Мука 36-та. Про тих людей, що роблять у святу неділю і в свята господські й богородичні і видатних святих, та про інших, теж невірних і немилостивих, князів і панів тощо

Бачить свята Богородиця багато душ грішних, чоловіків і жінок, які трудяться, роблять в насиллі тяжкому, в рабстві: одні душі каміння носять, а другі душі – залізо, треті душі – глину, четверті душі – воду. У великім насиллі біси наглядають за ними і мучать ті душі грішні.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, що то за грішники.

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Сі грішники – невірні: в Сина Божого й у Воскресіння не хотіли вірувати. А інші – немилосердні царі, князі, володарі; убогим людям од них нужда велика була. А ще інші – ті, що робили в неділю і в празники господні і богородичні й видатних святих. За те так мучаться.

Каже свята Пані:

– Що вони їдять?

Каже Михаїл:

– Проходить крізь них вугілля вогненне.

Каже свята Богородиця:

– Нащо ті душі носять, та мучачись, глину, каміння, залізо, воду? Що то вони мурують, кують, ліплять?

Каже Михаїл:

– Почуй, свята Богородице! Я тобі повідаю. Мурують дияволи город нечистий і темний нечестивого царя, і тими душами тяжко роблять. І славлять той город, мурують цілий рік аж до Воскресіння Христового, до Великодня. А як прийде Великдень і заспівають «Христос воскрес!» опівночі, то на той час город сей труснется, на землю впадуть мури кам'яні, покрушаться на порошок усі ті мури і палаци. А після Неділі свя-

того апостола Томи знову ті дияволи почнуть нечестивий той замок-град [будувати], знову почнуть душами тяжко робити і мучити душі грішні, почнуть мурувати, будувати знову, аж до Воскресіння Христового впродовж цілого року [...].

Мука 37-ма. Про душі, що милостиню творили і в покаянні померли; за те їх через безодню милостиня переносить

Бачить свята Богородиця на задній стороні Едема долину бездонну. Крізь ті глибокі провали темрява густа, а в провалах імла окрутна, темрява непросвітна. На дні тієї прірви ворота. Зветься вона Йосафатовою [долиною]. А під воротами зі споду кладку покладено, слизьку, як лід, вузьку таку, що й вістря ножа не вміститься. Бачить свята Богородиця: багато душ ангели провадять до кладок, бо перед тими кладками буде кожна душа, чи то грішна, чи то праведна. Бачить свята Богородиця душі: одні з них переходять через прірву, а більшість падає в неї, деякі ж сидять на березі.

Каже Михаїл:

– Се ті душі, що покаялись і милостиню творили і в покаянні померли, то милостиня їх переносить через прірву, покриваючи їх [...].

Мука 40-ва. Про чистець

По тому прийшли [свята Богородиця і архангел Михаїл] до чистильного вогню, тобто до чистильної ріки, що в ній вогонь пополам з водою, ефірний, захмарний, безсмертний, що зветься чистцем: навпіл з водою [змішане] полум'я розливається рікою вогненною, і з того полум'я вогонь зустрічає грішних і праведних на сто і сімдесят миль і полірує їх.

Бачить пресвята Богородиця посеред того вогню, в тім чистцю, безліч душ: одні поверх тої ріки переходять, інші по кісточки, інші по коліна, інші по пояс, інші по груди, а інші по шию.

Каже свята Богородиця:

– Повідай мені, святий архангеле Михаїле, які гріхи цих людей.

Каже Михаїл:

– Послухай, свята Богородице! Ся ріка вогненна, в якій воду навпіл з огнем змішано, зветься чистцем. У нім душі поліруються, котрі грішили несмертельними гріхами, десятеро заповідей Божих сповняли. Котрі по верху переходять – се душі праведних людей, а котрі бредуть по коліна – то ті, що гріхи їхні більші, а котрі ще глибше – то ті, що гріхи їхні ще більші, а котрі аж по шию бредуть – то ті, що їхні гріхи дуже тяжкі і великі.

Каже свята Богородиця:

– Чи давно поліруються ті душі?

Каже Михаїл:

– Християнські за сорок днів, як уві сні, страх мук приймають, а нехристиянські, котрі багато грішили, страшно терплять у полум'ї мокрому

од елемента ефірного вогню. Християнські [...] з вогню виходять світлі, як золоту поліроване, і вступають праведними в світлі місця [...].

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 393-400.

Варлаам та Йосааф

[Притча про солов'я]

Досить популярним на Русі був «духовний роман» про Варлаама і Йосаафа – християнізована візантійська переробка однієї з версій індійської повісті про Будду, що її приписували Івану Дамаскину. У процесі переробки індійського оригіналу східні імена Балавахар і Будасафа було замінено на християнські – Варлаам і Йосааф. Сама повість набула характеру своєрідного філософського диспуту чи діалогу про переваги християнства, що й зробило її популярною у літературі середньовіччя.

Ідолопоклонники подібні до одного птахолова. Той, коли солов'я, малесеньку пташечку, впіймав і ніж узав, аби його зарізати й з'їсти, то [соловей], коли йому було дозволено говорити, сказав птахоловові:

– Яка ж тобі, чоловіче, з моєї смерті користь буде? Чи ж мною своє черево наповнити зможеш? От якщо мене випустиш, трояку науку тобі подам, дотримуючись якої, таких статків набудеш, що їх вистачить до кінця твого віку.

Той же, з його слів здивувавшись, обіцяв так зробити: коли щось нове від нього почус, то зараз же й випустить солов'я. Отож соловей і каже чоловікові:

– Ніколи не берися за ту справу, якої до кінця довести не зможеш; ніколи за тим, що минуло, не жалкуй; ніколи неможливому не вір. Ті три науки засвой, і добре тобі буде.

Той, здивувавшись розумові й мудрості солов'я, з сильця виплутавши, випустив. А соловей, хочачи пересвідчитися, як він силу слів, почутих від нього, зрозумів і який з них висновок зробив, в повітрі літаючи, мовить до нього:

– Біда з тобою, чоловіче, бо не маєш розуму: який скарб сьогодні втратив! Бо є в мені перлина, більша, ніж яйце страусове.

Він, почувши це, дуже зажурився й пожалкував, що соловей із його рук вислизнув. І, знову його впіймати намагаючись, мовив:

– Ходімо, прошу, додому до мене і, коли тебе добре почастию й людяність викажу, потім з почестями тебе відпущу.

Соловей так йому відповів:

– Тепер мені ясно, що ти дурний і нерозумний, бо, сприйнявши з охотою все, що тобі було сказано, ти, вдячно мене вислухавши, нічогісінько з тих слів не втямив. Говорив я тобі, щоб ти ніколи за тим, що було,

не жалкував, а ти стурбувався, що я з твоїх рук вислизнув, отож, пройнявся жалем за тим, що вже сталося. Навчав я тебе, щоб ти ніколи не брався за ту справу, якої до кінця довести не можеш, а тобі, однак, спіймати мене заманулося, хоча ти й не можеш у повітря піднятися. Крім того, говорив я тобі, щоб ти не вірив неможливому, а ти, однак, повірив, що в мені перлина великого розміру була, і не вистачило тобі глузду розсудити, що я сам менший, ніж яйце страусове, тож у який спосіб тес тільце таку велику перлину вмістити могло б.

[Так і ідолопоклонники з глупоти поклоняються справі власних рук].

[Притча про єдиного рога]

Тих, котрі в тілесних розкошах постійно перебувають, а душам своїм від голоду гинути дозволяють, на чоловіка, який від лютого єдиного рога втікає, схожими уявляю. Той, голосу єдиного рога і страшного його рикання не маючи сили стерпіти, чимдуж, аби не бути ним ізжертим, утікав; а прудко біжучи, у глибокий рів упав, й летячи, за дерево встиг ухопитися й за нього міцно тримався, на приступку якусь ногами обіперишся, гадаючи, що врятувався і безпеки уникнув. Позирнувши ж вниз, побачив мишей, одну білу, а другу чорну, що дерева того, за яке він ухопився, корінь безперервно підгризали і майже до кінця перегризли. А потім, поглянувши в глибину рову, страшного змія побачив, що на самому дні вогнем дихав і люто на нього поглядав і страшною пашекою проковтнути прагнув. І знову на приступку ту, на яку ногами опирався, позирнувши, побачив чотирьох аспидів голови, що зі стіни виникали. Поглянувши вгору, крапельки меду, що з галузок дерева того скрапували, побачив. То ж про безпеки ті, котрими з усіх сторін «і оточений і стиснутий, облишивши думати, тобто, як його зверху єдинорог, дуже лютуючи, шукав, щоб ізжертити; на дні рову жорстокий змія проковтнути його прагнув; і як дерево те, за яке держався, могло бути перегризеним; що ноги на слизкій і непевній річці трималися; про ті, кажу, такі великі безпеки забувши, і втішився скуштваною малою кількістю того меду солодкого. Це «Схоже на тих, котрі розкошами дочасного життя себе ошукують...

[«Виклад»: єдинорог – смерть; рів – світ, повний зла й смертельних пасток; дерево – життя людини, яке наближають до смерті. Це дві миші – день і ніч; чотири аспиди – чотири слабкі й непевні. Ці елементи, що з них складається людське тіло; змія – пекло; краплі меду – утіхи цього світу, що заважають людині піклуватися про своє спасіння].

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 401-403.

Літопис Руський з Богом починаєм. Отче, благослови

Літопис Руський подає хронологічні історіографічні записи під різними датами та короткі відомості про найважливіші події.

Повість минулих літ *Нестора*, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала.

Тож почнемо повість оцю.

Після потопу, отже, три сини Носві розділили Землю – Сим, Хам і Яфет [...]

[...] Яфетові ж дісталась північна сторона і західна: Мідія, Албанія, Арменія Мала і Велика, Каппадокія, Пафлагонія [...] Узяв же він і острови: Британію, Сіцилію. [...] [Узяв він також краї] до Понтійського моря на північних сторонах: Дунай, Дністер і Кавказійські гори, себто Угорські, а звідти, отже, й до самого Дніпра. [Дісталися йому] й інші ріки: Десна, Прип'ять, Двіна, Волхов, Волга, що йде на схід у частину Симову.

В Яфетовій же частині сидить русь, чужь і всякі народи [...] Яфетове бо коліно й це: варяги, свеї, нормани, готи, русь, англи, галичани, волохи, римляни, німці, корляги, венедиці, фряги та інші. Вони сидять [одні коло одних] од заходу до півдня і сусідять з племенем Хамовим.

Сим же, Хам та Яфет, розділивши землю і метавши жереб, [поклали] не переступати анікому в братній уділ, і жили кожен у своїй частині.

І був [тоді] один народ. А коли намножилося людей на Землі, то намислили вони у дні Іоктана й Фалека спорудити башту до неба. І, зібравшись на містині поля Сенаар зводити башту до небес і город навколо неї Вавілон, будували вони башту сорок літ. І не була вона завершена, бо зійшов Господь Бог глянути на город і башту, і сказав Господь: «Се народ один і мова одна». І змішав Бог народи, і розділив на сімдесят і на дві мови, і розсіяв [їх] по всій Землі. По змішанні ж народів Бог вітром великим розвалив башту, однак є останок її [...]

[...] Від цих ото сімдесяти і двох народів, од племені таки Яфетового, постав народ слов'янський – так звані норики, які є слов'янами.

По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, – [од того], де сіли, на котрому місці [...]

[...] Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші – древлянами, бо осіли в лісах; а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами...

І так розійшовся слов'янський народ, а від його [імені] й дістали [свою] назву слов'янські письмена [...]

[...] А Дніпро впаде в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів.

Як ото говорили, коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог» [...]

Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, – бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, – то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив – на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [ї] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них ото є поляни в Києві й до сьогодні.

Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому [ї] казали: «На перевіз на Київ». Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо, [щоправда, до якого], а тільки про те відасмо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од [того] цесаря, – котрого я не знаю, [як не знаю] і при котрім він цесарі приходив [туди].

А коли він вертався назад, [то] прийшов до Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, і хотів [тут] сісти з родом своїм. Та не дали йому ті, що жили поблизу. Так що й донині називають дунайці городище те – Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ. Тут він і скончав живоття своє. І два брати його, Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут скончались. А по сих братах почав рід їхній держати княжіння в полян. [...]

У рік 6419 [911]. З'явилася звізда велика на заході, подібна до списа.

У рік 6420 [912]. Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. [...]

[...] Послані ж Олегом послі прийшли до Олега і повідали всі речі обох цесарів, як учинили мир і уклали договір межі Грецькою землею і Руською і як [дійшли згоди] клятви не переступати ні грекам, ні русі.

І жив Олег, мир маючи з усіма землями [ї] князюючи в Києві.

І приспіла осінь, і спом'янув Олег коня свого, якого поставив був годувати, [зарікшись] не сідати на нього. Бо колись запитував він був

волхвів і вішунів: «Од чого мені прийдеться померти?» І сказав йому один вішун: «Княже! Кінь, що його ти любиш і їздиш на ній, – од нього тобі померти». Олег же, взявши це собі на ум, сказав: «Ніколи тоді [не] сяду на коня [сього], ані гляну більше на нього». І повелів він годувати його, але не водити його до нього. І, проживши декілька літ, він не займав його, поки й на Греків пішов.

А коли вернувся він до Києва і минуло чотири роки, на п'ятий рік спом'янув він коня свого, що од нього, як прорекли були волхви, [прийдеться] померти Олегові. І призвав він старшого над конюхами, запитуючи: «Де є кінь мій, що його я поставив був годувати і берегти його?» А він сказав: «Умер». Олег тоді посміявся і вкорив вішуну, кажучи: «Неправдиво то говорять волхви, і все те – лжа єсть: кінь умер, а я живий». І повелів він осідлати коня: «Дай-но погляну я на кості його». І приїхав він на місце, де ото лежали його кості голі і череп голий, і зліз він з коня, [і] посміявся, мовлячи: «Чи од сього черепа смерть мені прийняти?» І наступив він ногою на череп, і, виповзши [звідти], змія вжалила його в ногу.

І з того розболівшись, він помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли його, і погребли його на горі, що зветься Щекавицею. Єсть же могила його й до сьогодні, називається могила та Олеговою. А було всіх літ його княжіння тридцять і три [...]

У рік 6476 [968]. Прийшли печеніги вперше на Руську землю. А Святослав був [тоді] в Переяславці, і заперлася Ольга з онуками своїми – Ярополком, і Олегом, і Володимиром – у городі Києві. І оступили печеніги город силою великою, – незчисленне множество [стояло їх] довкола города, – і не можна було вийти з города, ні вісті послати, і знемагали люди од голоду й безвіддя. І, зібравшись, люди тої сторони Дніпра стояли в човнах на тій стороні, та не можна було увійти в Київ ані одному з них, ні із города [вийти кому] до них.

І затужили люди в городі, і сказали: «Чи нема кого, який би на ту сторону міг дійти і переказати: «Якщо ви не приступите завтра під город, – ми здамось печенігам». І сказав один хлопець: «Я можу перейти». Городяни ж, зрадівши, сказали хлопцеві: «Коли можеш ти якось іти – іди». Він тоді вийшов із города з уздечкою і ходив серед печенігів, запитуючи: «Чи ніхто не бачив коня?», – бо він умів по-печенізькому і вони вважали його [за одного з] своїх. А як приблизився він до ріки, [то], скинувши одягу з себе, скочив у Дніпро і побрів. І коли побачили [це] печеніги, кинулися вони за ним, стріляючи в нього, але не могли йому нічого зробити.

А ті, побачивши [це] з тої сторони [Дніпра і] прибувши в човні назустріч йому, взяли його в човен і привезли його до дружини. І сказав він їм: «Якщо ви не підступите завтра рано під город, – здадуться люди

печенігам». Мовив тоді їм воєвода їхній, на ім'я Претич: «Підступимо завтра в човнах і, захопивши княгиню і княжичів, умчимо ми на сю сторону і люди. Якщо ж сього не зробимо, – погубить нас Святослав».

І як настав ранок, сіли вони в човни перед світом, затрубили сильно трубами, і люди в городі зняли крик. Печеніги ж подумали, що князь [Святослав] прийшов, [і] побігли од города хто куди. [...]

І послали кияни [гінця] до Святослава, говорячи: «Ти, княже, чужої землі шукаєш і дбаш [про неї], а свою полишив. Нас же мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх. Якщо ти не прийдеш, не оборониш нас, – то такі нас візьмуть. Чи тобі не жаль отчизни своєї, і матері, що стала старою, і дітей своїх?»

Це почувши, Святослав швидко сів на коней з дружиною своєю, і прибув до Києва, і цілував матір свою, і дітей своїх, [і] журився тим, що сталося од печенігів. І зібрав він воїв, і прогнав печенігів у поле, і було мирно.

У рік 6501 [993]. Пішов Володимир на хорватів. А коли вернувся він із війни хорватської, то тут печеніги прийшли по тій стороні [Дніпра] од Сули. Володимир тоді пішов супроти них і вступив їх на Трубежі коло броду, де нині Переяславль. І став Володимир на сій стороні [ріки], а печеніги на тій. І не наважувалися ці [перейти] на ту сторону, а ті – на сю сторону.

І приїхав князь печенізький [Куря?] до ріки, і викликав Володимира, і сказав йому: «Ти випусти свого мужа, а я – свого. Нехай обидва борються. І якщо твій муж ударить моїм [об землю], то не будем воювати три роки, якщо ж наш муж ударить вашим, то будем воювати три роки». І розійшлися вони урізнобіч.

Володимир же, вернувшись у табір, послав по табору бирича, говорячи: «Чи нема такого мужа, який би взявся з печеніжином боротися?» І не знайшовся такий аніде.

А назавтра приїхали печеніги і свого мужа привели, а [мужа] наших не було. І став тужити Володимир, посилаючи [биричів] по всьому війську своєму. І прийшов один старий муж до нього, і сказав йому: «Княже, єсть у мене один син удома, менший. Бо з чотирма я вийшов, а він удома. Від самого дитинства його ніхто не вдарив ним. Одного ж разу, коли я сварив [його], а він м'яв шкуру, він розгнівався на мене [і] роздер шкуру руками».

Князь же, це почувши і зрадівши, послав по нього [гінця] зараз же. І привели його до князя, і князь розповів йому все. Цей тоді сказав: «Княже! Я не знаю, чи переможу його. Спробуйте-но мене. Чи немає бика, великого й сильного?» І знайшли бика сильного, і сказав він роздражнити бика, і поклали на нього залізо гаряче, і пустили бика. І побіг бик мимо нього, і схватив він бика рукою за бік, і вирвав шкуру з

м'ясом, скільки йому рука захопила. І сказав йому Володимир: «Можен із ним боротись».

А назавтра прибули печеніги і стали гукати: «Чи нема [вашого] мужа? Наш ось готов!» Володимир же повелів тої ночі надіти оружжя. І приступили тут вони одні до одних, і випустили печеніги мужа свого, і був він превеликий вельми і страшний. Виступив також муж Володимирів, і, побачивши його, печеніжин посміявся, бо був він середній тілом. І, розміривши [відстань] між обома військами, пустили їх одного до одного. І взялися вони оба, і стали кріпко держати [один одного], і удавив він печеніжина в руках своїх до смерті, і вдарив ним об землю. І вигукнули руси, а печеніги побігли, а руси погнали вслід за ними, рубаючи їх, і прогнали їх.

Володимир же, рад бувши, заклав город на броду тому і назвав його Переяславлем, бо [тут] перейняв славу отрок той, Володимир при цім великим мужем зробив його і отця його. А Володимир вернувся у Київ з побідною і славою великою [...]

У рік 6505 [997]. Коли Володимир пішов до Новгороду по верхніх воїв проти печенігів, – бо рать велика була безперестану, – в той же час довідались печеніги, що князя нема, прийшли і стали навколо Білгорода. І не давали вони вийти з города, настав, отож, голод великий у городі, і не можна [було] Володимиру помогти [їм]. А не можна було піти йому [через те], що іще не зібралися були до нього вої, печенігів же було многе-множество. І затягнулась облога людей у городі, і був голод великий, і вчинили вони віче в городі, і сказали: «Так доведеться нам померти од голоду, а од князя помочі немає. То чи лучче нам померти? Здамося печенігам. Адже когось таки вони залишать у живих, якщо кого умертвлять. Ми вже помираєм од голоду». Так ото вони раду вчинили.

А був же один старець, [який] не був на вічі тому, [і] він запитував: «Задля чого вчинили віче люди?» І сказали йому, що завтра хочять люди здатися печенігам. Це ж почувши, він послав [посланця] по старійшин городських і сказав їм: «Чув я, що ви хочете здатися печенігам?» А вони сказали: «Не видержать люди голоду». І мовив він їм: «Послухайте мене. Не здавайтеся ще три дні, а що я вам звелю – те зробіте». І вони ото раді [були] і обіцялися послухатись. І сказав він їм: «Зберіте по жмені вівса, або пшениці, або висівок». І вони, раді пішовши, [це] знайшли.

І звелів він тоді їм зробити бовтанку, з якої варять кисіль, і сказав викопати колодязь і вставити туди кадіб, наливши в кадіб бовтанку. І звелів він викопати другий колодязь і вставити туди другий кадіб, і сказав їм шукати меду. Вони ж, пішовши, взяли лукно меду, – бо було воно сховане в княжій медуші, – і загадав він вельми розситити [мед] водою і вилити в кадіб, і в другім колодязі так [само]. А назавтра звелів послати по печенігів.

Городяни тоді, пішовши, сказали печенігам: «Візьміте собі заложників наших, а вас чоловіка з десять ідіте в город, і ви побачите, що діється в городі нашому». Печеніги ж, зрадівши [і] думаючи, що вони хочуть здатися, взяли у них заложників, а самі вибрали ліпших мужів у родах [своїх] і послали їх у город – нехай розглядають, що діється в городі у них.

І прийшли вони в город, і сказали їм люди: «Пощо ви губите себе, коли ви не можете перестояти нас? Стійте хоч десять літ, що ви можете зробити нам? Адже ми маємо споживок од землі. Якщо ж не вірите, – то подивіться своїми очима».

І привели їх до колодязя, де ото [була] бовтанка, і зачерпнули відром, [і] лили в гладішки, і варили перед ними. А коли зварили перед ними кисіль, то, узявши їх, привели [їх] до другого колодязя і зачерпнули сити. І стали [городяни] їсти спершу самі, а потім і печеніги. І здивувалися вони, і сказали: «Не їнятимуть сому віри наші князі, якщо не поїдять самі». І люди налили корчагу бовтанки і сити з колодязя і дали печенігам.

Вони ж, прийшовши, розказали все, що було. І зварили вони кисіль, і їли князі печенізькі, і здивувалися. І забравши заложників своїх, а тих пустивши, знялися вони од города і до себе пішли [...]

У рік 6709 [1201]. По смерті ж великого князя Романа, вікопомного самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих [...] Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був, як та рись, і губив [їх], як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрый був, як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав [хана їхнього] Отрока в Обези за Залізній ворота, а [хан] Сирчан зостався коло Дону, рибою живлячись.

Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, забравши землю їх усю і загнавши окаянних агарян. По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його в Обези, кажучи: «Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою». Мов же ти йому слова мої, співай же йому пісні половецькії. А якщо він не схоче, – дай йому понюхати зілля, що зветься євшан».

Той же не схотів [ні] вернутися, ні послухати. І дав [Ор] йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: «Да лучче єсть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою. Од нього родився Кончак, що зніс Сулу, пішов ходячи, котла носячи на плечах.

Отож Роман-князь ревно наслідував [Володимира] в цім і старався погубити іноплемянників [...], велика смута постала в землі Руській. Зо-

сталися ж два сини його, один, [Данило], чотирьох літ, а другий, [Василько], двох літ [...]

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 157-162.

Києво-Печерський патерик

Києво-Печерський патерик виник у XIII ст., а остаточно склався в другій половині XV ст. В XIII ст. Володимирський єпископ Симеон (помер 1226 р.), що раніше був ченцем у Києво-Печерському монастирі, пише листа до монаха цього ж монастиря Полікарпа, який був незадоволений своїм невисоким становищем у монастирі. До свого листа, де він закликав Полікарпа до покаяння, Симеон додав кілька коротких оповідань з життя монахів Печерського монастиря і оповідання про побудову Печерської церкви. Полікарп продовжив працю Симеона. Він написав ще кілька оповідань з життя монахів цього ж монастиря. Писані ці оповідання Полікарпом у формі звернення до печерського ігумена Акіндіна. Потім ці рукописи були об'єднані. 1462 р. виникла нова редакція цієї пам'ятки – Касьянівська (від імені ініціатора, монаха Печерського монастиря Касьяна); відомості патерика подають дані про життя ченців, про утворення перших монастирів у Київській Русі.

Про зведення Печерської Церкви Святої Богородиці

Переїду тепер і до інших переказів. Нехай знають усі, що Господа промислом і волею Його Пречистої Матері молитвою й хотінням створилася й звершилася благоліпна й велика печерська церква Пресвятої Богородиці, – архимандритія всієї Руської землі, лавра святого Феодосія.

Був у землі Варязькій князь Африкан, брат Якуна Сліпого, того, який, втікаючи, загубив золоту луду, коли воював із Ярославом проти лютого Мстислава. Мав той Африкан двох синів – Фріанда й Шимона. Після смерті брата Якун вигнав обох небожів з їхні володіння.

І прийшов Шимон до благовірного нашого князя Ярослава. Цей прийняв його, тримав у шанобі й віддав синові своєму Всеволодові, зробивши старшим при цьому князі. І прийняв Шимон велику владу від Всеволода. Причина ж любові Шимона до святого монастиря Печерського ось яка.

Під час князювання в Києві Ізяслава прийшли половці на Руську землю 6576 (1068) року, й Ярославичі – Ізяслав, Святослав і Всеволод – пішли назустріч їм. Із князями був і цей Шимон. Коли ж прийшли вони до великого святого Антонія для молитви і благословення, старець отверз правдиві свої уста й ясно провістив погибель, яка їм судилася.

Варяг же цей упав у ноги старцеві й благав підказати, як уберегтися йому від такої біди. І сказав йому блаженний:

– Сину мій! Багато загине від вістря меча, і коли втікатимете ви від ворогів ваших, будуть вас топтати, заподіювати вам рани, топити в воді. Але ти врятуєшся, і покладуть тебе в церкві, яку тут буде зведено.

І ось на ріці Альті вступили в бій полки, і за Божим гнівом переможені були християни й утікали; восводи їхні з численним військом загинули в бою. Тут же, серед поля, лежав і поранений Шимон. Поглянув він у небо і побачив церкву превелику – ту саму, яку він уже раніше бачив на морі. І згадав він слова Спасителя і сказав:

– Господи! Вибав мене од гіркої смерті молитвами Твоєї матері і святих Антонія й Феодосія!

І ось раптом якась сила вихопила його од мерців: він зцілювався од ран і всіх своїх знайшов цілими й здоровими.

Тоді, повернувшись до блаженного Антонія, він розповів йому дивні речі. «Батько мій Африкан, – говорив він, – зробив хрест і на ньому зобразив подобу Христа, – образ нової роботи, як шанують латиняни, заввишки ліктів з десять.

Віддаючи шану образу цьому, батько мій возложив на стегна пояса вагою у п'ятдесят гривнів золота, а на голову вінець золотий. Коли ж дядько мій Якун прогнав мене з володіння моїх, я взяв пояс з Ісуса і вінець з голови його. І почув я голос од образу; той сказав мені: «Ніколи не клади цього вінця на свою голову, а неси його на місце, йому вготоване, де преподобний Феодосій зведе церкву во ім'я матері моєї. Віддай його в руки Феодосію, щоб він повісив його над моїм жертвником». Я впавав, заціпенівши від страху, і лежав, наче мертвий. Коли ж устав, спішно піднявся на корабель. І коли плвли ми, піднялася велика буря, так що всіх охопив відчай за своє життя. І почав я кричати: «Господи, прости мене! Я помираю тепер через цей пояс, бо зняв його з чесного Твого й людиноподібного образу». І ось побачив я серед хмар церкву й подумав: «Що це за церква?» І був до нас голос з неба: «Та, яку побудує преподобний Феодосій во ім'я Божої матері. Ти бачиш її обсяжність і висоту: якщо розміряти її тим золотим поясом, то в ширину вона буде двадцять поясів, а в довжину – тридцять, висота стін разом із верхом – п'ятдесят. У цій церкві й ти лежатимеш». Ми ж усі прославляли Бога й утішалися радістю великою, що збулися гіркої смерті. Ось і досі не знав я, де буде зведено церкву, показану мені вперше на морі, і вдруге, – такої ж величі й краси, – коли я лежав при смерті на Альті. І ось тепер почув я з твоїх чесних вуст, що я лежатиму в церкві, яку тут буде зведено».

І, вийнявши золотий пояс, він віддав його блаженному Антонію, кажучи:

– Ось міра й основа, а ось вінець: хай буде його почеплено над святим престолом.

Старець же уславив Бога за це й сказав варягу:

– Сину мій! Віднині не будеш ти називатися Шимоном, але Симон буде твоє ім'я.

Покликавши ж Феодосія, він сказав:

– Ось, Симон, той, хто церкву побудує.

І віддав він Феодосію пояс і вінець. Відтоді велику любов мав Симон до святого Феодосія і давав йому багато мастків на впорядкування монастиря [...]

І ось інше прекрасне й преславне чудо про ту Богом обрану церкву розкажу я тобі, брате мій.

Прийшли в печеру до блаженних Антонія й Феодосія четверо мужів із Цареграда, дуже багатих, і сказали:

– Де хочете ви будувати церкву? Антоній же й Феодосій сказали їм:

– Там, де Господь покаже місце. Вони ж сказали:

– Як же ж це ви, пророкуючи собі, що незабаром помрете, не визначили ще місця? А ще дали нам стільки золота.

Тоді Антоній і Феодосій призвали братію й стали розпитувати греків:

– Відкрийте нам істину, як це було. Будівничі ж стали розказувати так:

– Одного разу, коли ми ще спали по своїх домівках, рано, на сході сонця, прийшли до кожного з нас благовидні юнаки й сказали: «Кличе вас цариця у Влахерну». Ми пішли, взявши із собою друзів і ближніх своїх. Прийшли ми всі в один час і, розпитавши один одного, дізналися, що ту ж мову цариці чув кожен із нас, і одні й ті ж послані були за всіма нами. Нарешті побачили ми царицю і безліч воїнів біля неї. Ми вклонилися їй, і вона сказала нам: «Хочу я побудувати для себе церкву на Русі, в Києві, і отож велю вам це зробити. Візьміть золота на три роки». Ми ж, уклонившись, сказали:

«Царице! Посилася ти нас у чужу сторону, – до кого ж ми там прийдемо?» Вона відповіла: «Я вас посилаю ось із ними, з Антонієм і Феодосієм». Ми сказали: «Навіщо ж, добродійко, на три роки золота нам даєш їм і накажи про нас, – що нам їсти і що пити, а обдаруєш нас, чим сама знаєш». Цариця одповіла: «Сей, Антоній, тільки благословить вас і потому одійде з цього світу на вічний покій; сей, Феодосій, через два роки після нього одійде. Отож, беріть золота вдостатку. А щоб ушанувати вас, то ніхто не може зробити цього так, як я дам вам, чого й вухо не чуло, й око не бачило, і що на серце людське не лягало. Я сама прийду подивитися на церкву і в ній жити буду». Дала вона нам також і моці святих мучеників: Артемія й Полієвкта, Леонтія, Акакія, Арефи, Якова,

Феодора, – й сказала: «Це покладіть у підвалини». Ми взяли золота більше, ніж нам потрібно було, і вона сказала: «Вийдіть на двір, подивіться на обсяжність церкви». Ми вийшли й побачили церкву на небі. Ввійшовши знову до цариці, ми вклонилися їй і сказали:

«Царице, а яке наймення церкви?» Вона відповіла: «Я хочу назвати її своїм іменем». Ми не наслідилися запитати, яке її ім'я, а вона сказала знову: «Богородицина буде церква». І давши нам цю ікону, ще сказала: «Вона буде в ній намісною». Ми вклонилися їй і пішли в доми свої, несучи з собою ікону, одержану з рук цариці».

Вислухавши це, всі прославили Бога і Його Матір. Антоній же відповів будівничим:

– Діти мої! Ми ніколи не виходили з цього місця.

Греки ж, присягаючись, говорили:

– Із ваших рук взяли ми золото царицине перед багатьма свідками, з якими й проводжали вас до корабля. Через місяць після того, як ви пішли, рушили в дорогу й ми, і ось уже десять днів, як ми вийшли з Цареграда. Запитували ми царицю й про обсяжність церкви. Вона ж сказала нам: «Я послала мірку – пояс Мого Сина. Зробіть усе за Його велінням».

І відповів Антоній:

– Діти мої! Великої благодаті Христос удостоїв вас; ви – Його волі вершители. Ті благовидні юнаки, котрі звали вас, були пресвяті ангели, а цариця у Влахерні – сама, чуттєво з'явлена вам, пресвята й непорочна владичиця наша, Богородиця й пріснодіва Марія; воїни ж, які стояли біля Неї – безплотні сили ангельські. А щодо нас і даного нами золота – то Господь відає, як зволив Він сотворити це зі своїми рабами. Хай благословенним буде прихід ваш: добру супутницю маєте ви – чесну ікону добродійниці. Нехай дасть вона вам, як обіцяла, те, чого вухо не чуло і що на серце людське не лягало. Цього ніхто не може дати, окрім Неї й Сина Її, Господа Бога й Спасителя нашого Ісуса Христа. Пояс же й вінець Його принесені сюди варягами, і вказана була міра ширини, і довжини, і висоти тієї пресвятої церкви: голос такий був із неба.

Тоді греки зі страхом уклонилися святим і сказали:

– Де місце? Дозвольте нам поглянути на нього.

Антоній сказав:

– Будемо молитися три дні, і Господь покаже нам місце.

І в першу ніч, коли він молився, з'явився йому Господь і сказав:

– Знайшов ти благодать переді мною.

Антоній же сказав:

– Господи! Якщо я знайшов благодать перед Тобою, нехай буде вся земля в росі, а місце, яке Тобі вгодно освятити, нехай буде сухим.

Наступного дня побачили сухим те місце, де нині стоїть церква, вся земля була в росі. На другу ніч знову помолився Антоній і сказав:

– Господи! Нехай уся земля буде сухою, а на місці святому роса.

І пішли і побачили таке. На третій же день, ставши на місці тому, помолилися й благословили місце, виміряли золотим поясом ширину й довжину, і Антоній, здійнявши руки до неба, сказав голосно:

– Послухай мене, Господи, послухай мене, познач мені місце вогнем! Нехай зрозуміють усі, що Тобі воно вгодне.

І впав вогонь з неба і спалив дерева й терня і росу злизав, проклав долину, схожу на глибокий рів. І від страху впали, як мертві, всі, хто був зі святими.

Засновано ж було цю божественну церкву 6581 (1073) року, в дні благовірного князя Святослава Ярославича. Сам князь своїми руками заклав її підвалини, дав сто гривен золота на допомогу блаженному і, за гласом з неба, чутому на морі, золотим поясом Ісуса розмітив місце, де має бути церква. В «Житті святого Антонія» знайдеш про це докладніше. Із «Життя святого Феодосія» всі знають, як постав тоді стовп вогняний від неба до землі, мов хмара, а інколи й райдуги сходили од верха старої церкви на це місце; як ангели Божі переносили ікону Богородиці.

Що, брате мій, може бути дивніше від цього! Навіть коли прочитаєш всі книги Старого й Нового Завітів, – ніде не знайти про святі церкви таких чудес, як про цю.

Блаженний і преблаженний той, хто удостосний буде після кону свого спочивати в цій церкві; прощення гріхів і небесну благодать матиме він.

І немає злішого зла, як залишити церкву цю, створену Богом, – проміняти на іншу, створену людьми від насильства й грабежу, що сама волає до Бога на будівничого свого. Сам Бог-Отець згори церкву Печерську благословив рососою, і стовпом вогняним, і хмарою світлою; Бог-Син міру їй подарував – свій пояс; Дух Святий вогнем духовним проклав рів, де покласти її підвалини. А Богородиця на три роки золота дала будівничим й ікону свою поставила намісною, від якої й донині чимало чудес буває.

Про ченця Прохора, котрий молитвою з лободи робив хліб, а з попелу сіль

Такою є воля людинолюбця Бога щодо свого творіння: у всі часи й літа дбає Він про рід людський і дарує йому корисне, очікуючи нашого каяття. Насилає Він на нас інколи голод, інколи раті за порушення законів Володаря; та цим Владика наш приводить тільки наше недбалство до чесноти, до пам'яті справ гріховних: ті, що чинять злі справи, бувають віддані за гріхи своїм злим і немилосердним володарям. Але й ці останні не уникають суду: суд без милості тому, хто сам не творить милості.

Було це в дні князювання Святополка в Києві; багато наруги чинив людям цей князь, без вини викоринив дощенту багатьох знатних людей і

маєтки у них одняв. І за те попустив Господь, щоб невірні мали силу над ним: чимало тоді воєн було з половцями. Були в ті часи чвари й голод сильний, і в усьому була вбогість на Руській землі.

У ті дні прийшов хтось із Смоленська до ігумена Іоанна, бажаючи бути іноком. Ігумен постриг його й назвав Прохором. Цей чернець Прохір віддав себе на послух і таку безмірну повстримність, що навіть хліба себе позбавив. Він збирав лободу, розтирав її своїми руками і робив із неї хліб; ним і харчувався. І заготовляв він собі її на рік, а наступного літа збирав нову лободу. І так усе життя своє вдовольнявся він лободою замість хліба. Бачачи ж терплячість і велику повстримність, Бог перетворив йому гіркоту на солодкість, і була йому радість після печалі, по сказаному: «Ввечері приходять плач, а на ранок торжество». І прозвали його Лободником, бо, як сказано вище, він харчувався лише лободою, не вживаючи ні хліба, окрім просфори, ні овоча ніякого. І ніколи не нарікав він, але завжди з радістю служив Богові; нічого не боявся, бо жив, наче птиця: не набував ані сіл, ані житниці, де б збирав добро своє, не говорив, як той багач євангельський: «Душе! Багато добра лежить у тобі на багато років: спочивай, їж, пий, веселися!» Не мав він нічого, окрім лободи, та й ту заготовляв лише на рік, кажучи собі: «Прохоре! В цю ніч ангели візьмуть від тебе душу твою; кому ж залишиться лобода, тобою заготовлена?» Він на ділі втілював слово Господа, який сказав: «Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці, але Отець ваш небесний живить їх». Птахів наслідуючи, легко долав він шлях до того місця, де росла лобода, і звідти на своїх плечах, мов на крилах, приносив її до монастиря. На неораній землі несіяний хліб був йому.

Настав великий голод, і смерть напосілася на всіх людей. Блаженний же продовжував справу свою, збирав лободу. Побачив це один чоловік і також став збирати лободу для себе й для домашніх своїх, щоб прохарчуватися нею в голодний час, але не міг їсти її, бо гірка вона була. І в ті дні взяв блаженний Прохір на себе ще більший труд: збирав це зілля і, розтираючи його, як я казав, у своїх руках, ліпив із нього хлібини, які роздавав неїмушим, що знемагали від голоду. Багато в цю голодну годину приходило до нього, і він усіх наділяв. І солодким, наче з медом, було для всіх те, що він давав. Нікому так пшеничного хліба не хотілося, як цього хліба, виготовленого руками блаженного з дикого зілля. І якщо він сам давав із благословінням, то світлим, і чистим, і солодким був той хліб; якщо ж хтось брав потайки, то був він гірким без міри, мов полин.

Котрийсь із братії потихеньку украв хліб, але не міг його їсти: гірким, мов полин, був він у руках його. І так повторювалося кілька разів. Але соромився брат, від ганьби не міг зізнатися блаженному про свій гріх. Однак, голодний, бачачи смерть перед очима, він прийшов до ігу-

мена Іоанна і, прохаючи прощення за свій гріх, висповідався йому про те, що сталося з ним. Ігумен не повірив у те, що він говорив, і, щоб дізнатися, чи справді це так, звелів другому братові зробити те саме, – взяти хліб потайки. Принесли хліб, і виявилось те ж, що казав брат, який украв: ніхто не міг їсти його, бо був гірким. Тримаючи цей хліб у руках, ігумен послав попросити хліба в Прохора. «Одну хлібину візьміть із рук, – сказав він, – а другу, виходячи, потайки візьміть». Коли принесли ігуменові хлібини, украдена змінилася на його очах: зробилася схожою на землю й стала гіркою, як і принесена раніше; а взята з рук блаженного була світлою й солодкою, мов мед. Після такого дива повсюди пішла слава про цього мужа. І багатьох голодних прогодував він і багатьом був корисний.

Тоді Святополк із Володарем і з Васильком пішов раттю на Давида Ігоревича [помститися] за Василька, якого осліпив Святополк, послушавши Давида Ігоревича. І не стали пускати купців із Галича і людей із Перемишля, і не було солі по всій Руській землі. Почалися грабежі беззаконні і всіляке свавілля. Й огорнув усіх великий смуток, знеможив усіх голод і війни, ніхто не мав ні жита, ні навіть солі, щоб перебороти нужду свою.

Блаженний Прохір мав уже тоді свою келію. І зібрав він до себе з усіх келій попід, але так, що ніхто про це не знав. І роздавав він цей попід тим, хто приходив до нього, й у всіх після молитви його перетворювався він на чисту сіль. І чим більше він роздавав, тим більше в нього залишалося. І нічого не брав за це блаженний, а всім задарма давав, скільки кому треба, і не лише монастиреві вистачало, але й миряни приходили до нього й брали багато, скільки кому треба. Торжище опустіло, а монастир був повний тими, що приходили по сіль. І викликало це заздрість у торгівців сіллю, бо не одержували того, що хотіли. Вони думали нажити в цей час велике багатство завдяки, солі, і ось те, що вони продавали за великі гроші, того тепер і за безцінь ніхто не брав. І великий смуток огортав їх. Нарешті зібралися торгівці сіллю і, прийшовши до Святополка, стали наговорювати йому на інока, кажучи: «Прохір, чернець Печерського монастиря, відняв у нас велике багатство: дає сіль усім, хто до нього приходить, нікому не відмовляє, і ми від цього зубожіли». Князеві хотілося догодити їм, і задумав він, по-перше, припинити ремствування між них, а по-друге, самому розбагатіти. Ухвалив він зі своїми радниками, що ціна на сіль буде висока, і сам князь, віднявши сіль у інока, буде продавати її. Крамольникам цим він сказав: «Заради вас пограбую ченця», – а в душі мріяв, що розбагатіє сам. Він хотів догодити їм і тільки більше шкоди зробив: адже заздрісність не вміє віддавати перевагу корисному супроти шкідливого. І князь послав узяти в інока всю сіль. Коли привезли її, він із тими крамольниками, які наговорювали йому на блаженного, пішов подивитися на

неї. І побачили всі перед очима своїми попід. Довго дивилися всі й не розуміли: що б це означало? Щоб дізнатися достеменно, князь повелів сховати на три дні привезене з монастиря.

До блаженного ж за звичасм приходило багато народу по сіль. І всі дізналися, що старця пограбовано, і, повертаючись із порожніми руками, проклинали того, хто це зробив. Блаженний же сказав їм: «Коли викинуть її, ви прийдіть і заберіть для себе». Князь протримав сіль три дні; коли ж з'ясувалося, що це не сіль, а попід, – звелів висипати її вночі на землю. Висипали попід, а він у ту ж мить перетворився на сіль. Громадяни ж, дізнавшись про це, прийшли й зібрали її. Від такого дивного дива князя охопив жах: не міг він приховати від усього міста всього того, що сталося. І став він довідуватися, що б це означало. Тоді розповіли князеві, як блаженний годував лободою багатьох-багатьох людей, і як їли вони із рук його солодкий хліб; коли ж дехто взяв у нього одну хлібину без його благословення, то виявилася вона до землі подібною, а на смак гіркою, наче полин. Почувши це, засоромився князь від того, що він зробив, отож пішов він у монастир до ігумена Іоанна й покався перед ним. Перше він був настроєний вороже до нього. Ігумен картав його за невситиму жадобу до багатства, за насильство. Святополк тоді схопив його й ув'язнив у Турові; але повстав супроти нього Володимир Мономах, і він, злякавшись цього, швидко з честю повернув Іоанна до Печерського монастиря. Тепер же заради такого дива князь дуже полюбив монастир пресвятої Богородиці і святих Отців Антонія й Феодосія. І ченця Прохора він відтоді дуже шанував і ублажав, оскільки розпізнав у ньому істинного раба Божого. І дав він слово Богові не чинити більше нікому насильства, старцеві твердо пообіцяв: «Якщо, – сказав, – за волею Божою я раніше від тебе відійду з цього світу, то ти поклади мене в труну своїми руками, і хай виявиться в цьому твоя незлостивість. Якщо ж ти раніше, ніж я, переставишся і підеш до непідкупного Судії, то на своїх плечах внесу тебе в печеру, щоб Господь простив мене за великий гріх перед тобою». З цими словами князь пішов від блаженного. Той же прожив ще багато років у доброму віросповіданні.

Нарешті розхворівся він. Князь на той час на війні був, і святий Послав повідомити його: «Наближається час відходу мого з тіла. Прийди, якщо хочеш, попроситися зі мною. І обітницю виконаєш ти – своїми руками покладеш мене в труну, і прощення одержиш від Бога. Не зволікай: я відходжу і оце тільки жду твого приходу. Якщо ти прийдеш до мене, війна буде для тебе успішною». Почувши це, Святополк одразу ж розпустив свої війська і прийшов у монастир. Блаженний же Прохір довго повчав князя про милостиню, про грядущий суд, про вічне життя, про майбутню муку; потім благословив його й простив, попросився з усіма, хто був із князем і, здійнявши руки до неба, випустив дух. Тоді

князь узяв тіло святого старця, поніс у печеру й поклав своїми руками у труну. Після ж поховання він пішов на війну й велику перемогу здобув над ворогами своїми, агарянами, і завоював усю землю їхню і взяв багатьох полонених, і була це в Руській землі Богом дарована перемога, передбачена блаженним. Відтоді Святополк, чи йшов він на війну, чи на полювання, завжди приходив у монастир вклонитися іконі пресвятої Богородиці й гробу Феодосія, потім заходив у печеру, щоб уклонитися святому Антонію, блаженному Прохору і всім святым Отцям, і тоді вже рушав у дорогу свою. І оберігав Бог князювання його. Сам будучи свідком, він відкрито сповіщав про преславні чудеса й знамення Прохора й інших святих. Хай і ми з ними одержимо милість од Христа Ісуса, Господа нашого!

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 216-223.

Іларіон Київський «Слово про Закон і Благодать»

Іларіон (? – бл. 1053), церковний діяч і письменник Київської Русі. Обстоював ідею на універсальний і цілісний розвиток історії як втілення буття і руху від старозавітного Закону до довершеності – Благодаті. Вперше «Слово про Закон і Благодать» було виголошено в Софійському соборі 1049 року з приводу завершення будівництва київських оборонних споруд. Воно переростає жанрові рамки урочистої проповіді і по суті є церковно-політичним трактатом, написаним у період воєнних сутичок Русі з Візантією та напруження у стосунках між руською і візантійською церквами. Проповідь Іларіона складається з трьох частин, визначених у заголовку твору: перша «Про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон одійшов, а благодать і істина всю землю сповнили, і віра на всі народи поширилась, і на наш народ руський»; друга – «І похвала кагану нашому Володимирі, що ним охрещені ми були»; третя – «І молитва до Бога од усієї землі нашої».

Про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон одійшов, а благодать і істина всю землю сповнили, і віра на всі народи поширилась, і на наш народ руський. І похвала кагану нашому Володимирі, що ним охрещені ми були. І молитва до Бога од усієї землі нашої.

Господи, благослови. Отче! Благословен Господь Бог Ізраїлів, Бог християнський! Він навідав людей своїх і сотворив їм вибавлення. Він не дав до кінця творінню своєму ідолюським мороком одержимому бути і в бісівському слугуванні гинути, а направив спершу плем'я Авраамове скрижальями і законом, а потім Сином своїм усі народи спас, Євангелієм

і хрещенням увівши їх в оновлене буття, у життя вічне. Хвалімо ж Його і прославляймо, хвалимого ангелами безперестанно! І поклонімося тому, кому кланяються херувими і серафими, за те, що зглянувся він на людей своїх, і не через посла чи вісника, а сам спас, не привидом прийшовши на землю, а істинно, постраждавши за нас плоттю аж до могили і з собою воскресивши нас.

До людей, що жили на землі, в плоть одягнувшись, прийшов той, а до суших у пеклі розп'яттям і в труні лежанням зійшов, аби і ті і ті, і живі й мертві, пізнали одвідини Його і Божий прихід і зрозуміли, що і для живих, і для мертвих міцний і сильний Бог є.

Хто ж бо може зрівнятися величию з Богом нашим? Він єдиний, творячи чудеса, готуючи істину і благодать, установив закон, аби в ньому обвиклося людське єство, од багатобожжя ідолюського одхилиючись до віри в єдиного Бога; аби, як брудна посудина, людство обмилося водою, законом і обрізанням, прийняло в себе молоко благодаті й хрещення.

Закон бо предтечею був і слугою благодаті й істині. Істина ж і благодать слугами суть майбутньому віку, життю нетлінному. Як закон привів узаконених до благодатного хрещення, так хрещення впускає синів своїх у вічне життя. Мойсей бо і пророки про Христове пришествя повідали, а Христос і апостоли його – про воскресіння і про майбутній вік.

Отож нагадувати в писанні сьому пророці проповідування про Христа й апостольські повчання про майбутній вік було б зайвим і марнословним. Що бо в інших книгах писано і вам відомо, те тут викладати було б зарозумілістю і славопрагненням. Не до невігласів бо пишемо, а до таких, що досхочу наситилися солодоцями книжними; не до ворогів Божих чужовірних, а тільки до синів його; не до сторонніх, а до таких, що приймуть у спадок небесне царство.

Отож про закон, Мойсеєм даний, і про благодать і істину, які з'явилися через Христа (Іоанн 1, 17), повість ся і про те, чого досяг закон і чого досягла благодать, – спершу закон, а потім благодать; спершу тінь, а потім істина.

Образ же закону і благодаті – Агар і Сарра, спершу – рабиня, а потім – вільна. Аби зрозумів той, хто читатиме, як Авраам бо в юності своїй Сарру мав за жону собі, вільну, а не рабіню (Буття 16, 1-16), так і Бог з передвіку зволив і умислив сина свого у світ послати і тим у благодаті себе явити.

Сарра ж не народжувала, бо була неплодна, власне, була не неплодна, а замкнута божим помислом, щоб на старість розродитись.

Безвісною ж бо до часу і затаєною премудрість Божа була од ангелів і людей, не як неіснуюча, а як прихована, щоб виявитись наприкінці віку.

Сарра ж сказала Авраамові: «Се замкнув мене Господь Бог не народжувати. Увійди бо до раби моєї Агарі і народи од неї» (Буття 16, 2).

Благодать же сказала Богу: «Як не настав ще час зійти мені на землю і спасти світ, то зійди на гору Сінай і закон встанови».

Послухав Авраам мови Сарриної і увійшов до раби її Агарі.

Послухав же і Бог благодаті словес і зійшов на Сінай.

І народила Агар-рабиня од Авраама рабинича, і нарід Авраам його Ізмаїлом.

Зніс бо і Мойсей із Сінайської гори закон, а не благодать, тїнь, а не істину.

По сьому, коли вже старі були Авраам і Сарра, з'явився Бог Аврааму, як сидів той перед дверима шатра свого опівдні при дубі мамврійському. Авраам же вийшов назустріч Йому, поклонився Йому до землі і прийняв Його в шатро своє (Буття 18, 1-33).

Коли ж вік сей став до кінця наближатися, навідав Господь рід людський і зійшов із небес, в утробу дівиці ввійшовши. Прийняла його дівиця з поклоном у шатро плоті своєї безболісно, кажучи так до архангела: «Я раба Господня, хай же буде мені по мові твоїй» (Лука 1, 38).

Тоді бо одімкнув Бог лоно Саррине і, зачавши, народила вона Ісаака, вільна – вільного (Буття 21, 1-3).

І як навідав Бог людське єство, з'явилось безвісне й утаєне, і народилася благодать і істина, а не закон – син, а не раб.

І як одняли отроча Ісаака од сосців материних, і як зміцнів він, то скликав Авраам гостину велику на честь того, що однімається Ісаак, син його, од сосців матері своєї (Буття 21, 8).

А як був Христос: уже на землі і не зміцнілою ще була благодать, то ссала вона зо тридцять літ, поки Христос таївся. Коли ж уже одлучилася вона і зміцніла, то з'явилася благодать Божа усім людям в Йорданській ріці». Скликав Бог гостину і частування щедре урядив телям, угодваним од віку (Матфей 22, 4) возлюбленим сином своїм Ісусом Христом, зібравши на спільне свято усіх небесних і земних, разом ангелів і людей.

По сьому ж Сарра, побачивши, що Ізмаїл, син Агаріїн, граючись із Ісааком, сином її, зобидив Ісаака, сказала до Авраама: «Прожени сю рабу із сином її, не сміє бо бути меншим од сина рабині син вільної» (Буття 21, 9-10).

По вознесінні ж Господа Ісуса учням його і всім, хто в Єрусалимі вірував уже в Христа, і тим, і тим, сумісно сущим, іудеї християнам [насилля чинили]. Бо хрещення благодатне зобиджуване було обрізанням законним, і не приймали в Єрусалимі християнської церкви єпископа необрізаного, тому що давніші настановлялися із обрізаних. Насилували іудеї християн, рабиничі – синів вільних. І бували між ними часті роздори і міжусобиці. Вільна ж благодать, побачивши дітей своїх, християн, зобидженими іудеями, синами рабського закону, заволодала до Бога:

«Оджени іудейство із його законом, розсїй його по всіх усюдах. Бо ж що може бути спільного у тїні з істиною, у іудейства з християнством?»

І прогнана була Агар-рабиня із сином її Ізмаїлом. А Ісаак, син вільної, наслідником став Аврааму, отцю своєму (Буття 21, 14; 25, 5).

І прогнані були іудеї і розсіянї по всіх усюдах. І діти благодаті, християни, наслідниками стали Богу і Отцю. Блякне бо світло місяця перед сяйвом сонячним. Так і закон перед благодаттю. І холод нічний минає, як сонячна теплота землю зігриває. І вже не горбиться в законі людство, а в благодаті випростано ходить. Іудеї бо при свічці законній шукали своє виправдання, християни ж при благодатнім сонці своє спасіння плекають.

Іудейство тїнню і законом виправдовувалось і не спаслося. Християни ж істиною і благодаттю не виправдовуються, а спасаються.

У іудеїв бо виправдання, у християн же спасіння. Виправдання у всьому світі є, а спасіння – в майбутньому віці. Іудеї бо земному раділи, християни ж радіють майбутньому на небесах.

До того ж виправдання іудейське скупе було, бо зависливе. Не ширилося на інші народи, а тільки в Іудеї самій було. Християнське ж спасіння благе і щедре, бо шириться на всі краї земні.

Збулося благословіння [на іудеях Єфремові, а на християнах] Манасіїне, бо старійшинство Манасіїне лівицею Іакова благословлене було, а Єфремові чернецтво правицею. Хоч і старший Манасія од Єфрема, а благословінням Іакова менший був (Буття 48, 13-14).

Так і іудейство, хоч ранішим було, але благодаттю християнство більшим стало.

Коли сказав Йосиф до Іакова: «На сім, отче, поклади правицю, бо старший сей», то одповів Іаков: «Відай, чадо, відай – і той вийде в іюди і вознесеться, але брат його менший більшим од нього буде і плем'я його розростеться у множестві народів» (Буття 48, 17-18). Як і сталося.

Закон бо ранішим був, а вознісся невисоко і одійшов. Віра ж християнська, пізніше з'явившись, більшою од ранішої стала і розійшлася між множеством народів.

І Христова благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її. І все старе, зістаріле задрібно іудейською, одхиливши, нове держить.

За пророцтвом Ісайїним: «Старе пройшло, а нове вам сповіщаю. Співайте Богу пісню нову, і хай славиться ім'я Його по всіх кінцях землі, і майте теми, що виходять у море і плавають по ньому, і на островах усіх» (Ісайя 41, 9-10). І ще: «Всі ті, що трудяться на мене, наречуться ім'ям новим, яке благословиться на землі. Благословлять бо вони Бога істинного» (Ісайя 65, 15-16). Якщо раніше Богові тільки в Єрусалимі поклонялися, то нині поклоняються Йому по всій землі.

Як рече Гедеон до Бога: «Якщо рукою моєю спасеш Ізраїль, то хай буде роса на руні тільки, а по всій землі суша» (Суддів 6, 36-38). І було так.

По всій бо землі суша була раніше. Ідольською облудою народи були одержимі і роси благодатної не приймали: «В Іудеї бо тільки знаний був Бог, і в Ізраїлі тільки величали ім'я Його, і в Єрусалимі тільки славили Бога» (Псалом 75, 2-3).

Рече знову ж таки Гедеон до Бога: «Хай буде суша на руні тільки, а по всій землі роса» (Суддів 6, 39). І було так.

Іудейство бо перестало бути, і закон одійшов, жертви неприйнятими zostалися; ківот, скрижаль і очистилище одняті були. А по всій землі роса, а по всій землі віра розпростерлася, дощ благодатний обросився, купіль одродження синів своїх в нетління огорнула.

Так і самаритянці, сказав Спас, що гряде година, як і сталося нині, коли ані на горі сій, ані в Єрусалимі не поклонятимуться Отцю тільки, а прийдуть істинні поклонники, які поклонятимуться Отцю з духом й істиною, бо Отець таких шукає, які поклонялися б Йому, а також Синові і Святому Духові (Іоанн 4, 21-23).

Так і є вже по всій землі. Бо вже славиться Свята Трійця і поклоніння приймає од усієї тварі. Малі й великі славлять Бога, за пророцтвом: «І научить кожний ближнього свого, і брат брата свого, кажучи: «Пізнай Господа!» І пізнають Мене всі, од малого до великого» (Ієремія-пророк 31, 34).

І Спас Христос од Отця промовляв: «Визнаю тебе, Отче, Господе неба і землі, що втаїв се сси до премудрих і розумних і одкрив сси немовлятам. Так, Отче, бо таким було Твоє благовоління!» (Матфей 11, 25-26).

І стількох милус благий Бог з роду людського людей тілесних хрещенням, скільки з них благими ділами за синів Богові і причасників Христу бувають, як рече свангеліст: «Тим, які прийняли його, і дав він владу дітьми Божими бути, тим, які віру прийняли в ім'я Його, що не од крові, не од похоті плотської, не од похоті чоловічої, а од Бога народилися Святим духом у святій купелі» (Іоанн 1, 12-13). Усім же тим, хто не славить, хто не хвалить Його, хто не поклоняється величі слави Його, хто не дивується невичерпному Людолюбству Його, Бог наш на небесі і на землі, що схоче, те і зробить. Перед віком од Отця народжений, єдинопрестольний Отцю, єдиносущний із Ним, як сонячне світло, зійшов на землю, одвідав людей своїх, не одлучившись од Отця, і втілювався од дівичі чистої, безмужньої і безскверної, ввійшовши в неї, як сам відає, і, плоть прийнявши, вийшов, як і ввійшов, єдиним будучи у Трійці, у двох ествах – божество і людськість.

Вповні людина, бо влюднився, а не привидівся, і вповні Бог по божеству, а не проста людина. Показав на землі він і Боже, і людське.

Бо, як людина, утробу материну розтяв і, як Бог, вийшов, дівства не пошкодивши. Як людина, материне молоко приймав, і, як Бог, приставив ангелів з пастухами співати «Слава в вишніх Богу». Як людина, сповився у пелюшки, і, як Бог, волхвів зіркою вів. Як людина, лежав у яслах, і, як Бог, од волхвів дари і поклоніння приймав. Як людина, тікав у Єгипет, і, як Богу, рукотворіння єгипетські поклонилися Йому. Як людина, прийшов на хрещення, і, як Бога, Йордан устрашився Його і потік назад. Як людина, роздягшись, увійшов у воду, і, як Бог, од Отця послух прийняв: «Се син мій улюблений!» (Матфей 3, 17). Як людина, постився сорок днів, голод терплячи, і, як Бог, переміг спокусника.

Як людина, йшов на весілля в Кану Галілейську, і, як Бог, воду у вино перетворив. Як людина, на кораблі спав, і, як Бог, заборонив море вітрам хвилювати, і послухали ті Його. Як людина, по Лазарю просльозився, і, як Бог, воскресив його з мертвих. Як людина, на осла сів, і, як Бога, величали Його: «Благословенний той, хто гряде в ім'я Господне!» Як людина, розп'ятий був, і, як Бог, своєю владою разом із Ним розп'ятого впустив у рай. Як людина, оцет п'ючи, випустив дух, і, як Бог, сонце мороком закрити і землею потряс.

Як людина, в труну покладений був, і, як Бог, пекло зруйнував і душі звільнив. Як людину, запечатали його в труні, і, як Бог, вийшов він із труни, печаті цілими зберігши. Як людське, намагались іудеї втаїти воскресіння Його, платячи стражникам, та, як Бога, побачили Його і пізнали у всіх кінцях землі.

Боістину, чий Бог величчю зрівняється з Богом нашим? Той Богом є, хто, творячи чудеса, вчинив спасіння посеред землі, хрестом і мукою, на місці лобнім, засмакувавши оцту й жовчі, аби злочин і гріх солодкого смакування Адамового од дерева заказаного смакуванням гіркоти прогнати. Сотворивши се, спіткнувся він об камінь і розбився, як Господь сказав: «Хто впаде на камінь сей, розіб'ється, а на кого той сам упаде, розіб'є того» (Матфей 21, 44). Прийшов бо до них, сповняючи пророцтва, вщовані про нього. Як сказав: «Послано мене тільки до загіблх овець дому Ізраїлевого» (Матфей 15, 24). І ще: «Не порушити прийшов я закон, а словнити» (Матфей 5, 17). І до хананеянки-чужинки, яка благала зцілення дочки своєї, сказав: «Не добре одняти хліб у дітей і кинути псам» (Матфей 15, 22-26). Ті ж нарекли сього облудником [і од блуду народженим]. І чарівником, який силою Вельзевула бісів виганяє (Матфей 12, 24). Христос сліпих їхніх просвітив, прокажених очистив, скорчених виправив, біснуватих зцілив, розслаблених укріпив, мертвих воскресив. Вони ж його, як лиходія, мучачи, до хреста пригвоздили. За що зійшов на них гнів Божий.

Бо ж самі вони спричинили свою погибель. Запитав Спас у притчі про виноград і про робітників: «Що бо сотворив виноградар робітникам

тим?» І одповів: «Злих зле погубив, а виноград передав іншим робітникам, які оддадуть йому плоди в належний час» (Марк 12, 1-9).

І самі своєї погібелі пророками вони були. Прийшов бо Ісус на землю одвідати їх. І не прийняли вони Його. Бо діла їхні темні були. Не возлюбили вони світла, аби не виявилися темні діла їхні. А тому Ісус, прийшовши до Єрусалима і дивлячись на город, заплакав і сказав до нього: «О, якби ти хоч у сей день твій пізнав, що потрібне для миру твоєго! Та нині сховано од очей твоїх, що прийдуть лихі дні на тебе, і оточать вороги твої тебе валом і обляжуть тебе і стиснуть тебе звідусюди, і розорять тебе, і переб'ють дітей твоїх в тобі, бо не збагнув ти часу нападу на себе» (Лука 19, 41-44).

І ще: «Єрусалиме! Єрусалиме! Побиваєш ти пророків. Камінням побиваєш посланих до тебе. Скільки разів скликав я дітей твоїх, як скликає квочка пташенят під крила свої, а ви не збирались! І зостається дім ваш пустою» (Матфей 23, 37-38). Як і було. Бо прийшли римляни, полонили Єрусалим, розбили город аж до підвалин його. Іудейство одтоді згибло. І закон по сьому, як вечірня зоря, погас. І розсіялись іудеї по всіх усюдах, аби не вкупі зле перебувало.

Прийшов бо Спас і не прийнятий був Ізраїлем. І, за євангельським словом, до своїх Він прийшов, і свої Його не прийняли. Чужими ж народами прийнятий Він був (Іоанн 1, 11-12). Як каже Іаков:

«І Той надія народам» (Буття 49, 10). Бо на Різдво Його волхви од чужих народів раніше поклонилися Йому. А іудеї, щоб убити, Його шукали. І з-за нього немовлят вибили (Матфей 2, 1-5, 16).

І збулося слово Спасове: «Багато хто зі сходу і заходу прийде і засяде з Авраамом, і Ісааком, і Яковом у царстві небесному, а сини царства вигнані будуть у темряву кромішню» (Матфей 8, 11-12).

І ще: «Одійметься од вас царство Боже і дасться народові, який творитиме плоди його» (Матфей 21, 43).

До них же послав Ісус учнів своїх, кажучи: «Ідучи по всьому світу, проповідуйте Євангеліє всьому створінню. І той, хто увірує й охреститься, спасен буде» (Марк 16, 15-16).

«А йдучи, научіте всі народи, хрестячи їх ім'ям Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи їх берегти все, що заповідав я вам» (Матфей 28, 19-20).

Добре було благодаті й істині між новими людьми возсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, зістарілі в іудействі. А то міхи прорвуться і вино проллється (Матфей 9, 17). Якщо не могли іудеї закону тіні вдержати, раз у раз ідолам поклоняючись, то як же їм істинної благодаті вдержати вчення? Як нове вчення, то й нові міхи – нові народи. Тоді й те, й те ціле буде (Матфей 9, 17). Як і є. Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, а євангель-

ське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося. Се ж бо й ми вже з усіма християнами славимо Святу Трійцю. А Іудея мовчить. Христос прославляється, а іудеї проклинаються. Народи навернені, а іудеї одвергнуті.

Як пророк Малахія каже: «Немає волі моєї між синами Ізраїлевими, і жертви од рук їхніх не прийму я. Бо од сходу до заходу ім'я моє славиться в усіх країнах, і на всякому місці теміан імені моєму приноситься, бо ім'я моє величається по всіх усюдах» (Малахія-пророк 1, 10).

І Давид: «Уся земля хай поклониться Тобі і співає хвалу імені Твоєму» (Псалом 65, 4). «О Господи, Господь наш! Як величається ім'я Твоє по всій землі!» (Псалом 8, 2).

Уже й ми не ідолослужителями зовемося, а християнами; і не без надії вже живемо, а сподіваючись на життя вічне. І вже не капище сатанинське городимо, а Христові церкви зводимо; вже не заколюємо бісам один одного, а Христос за нас заколюється і приноситься в жертву Богу і Отцю. І вже не жертвенну кров куштуючи, погибаємо, а причащаючись Христовою святою кров'ю, спасаємось. Усі сторони благі Бог наш помилував, і нами не знехтував, і спас нас, і до розуму істинного привів. У пустинній бо й пересохлій землі нашій, висушеній ідольським жаром, зенацька забило джерело євангельське, напуваючи всю землю нашу.

Як каже Ісайя: «Розверзеться вода перед тими, що ходять по безводді, і перетвориться безводдя в болота, і в землі спраглий джерело води буде» (Ісайя 35, 6-7).

Хоч були ми сліпі й істинного світла не бачили, і в облудах ідольських блудили, а до того ще й глухі були до спасенного вчення, помилував нас Бог, і возсіяло й у нас світло розуму, щоб пізнали ми його.

За пророцтвом: «Тоді одверзуться очі сліпих, і вуха глухих почувуть» (Ісайя 35, 5).

І до нас, що, спотикаючись на путях погібелі, йшли слідом за бісами, путі, яка веде до життя, не бачучи, ще й гугнявіли язиками нашими, молячись ідолам, а не Богові своєму і Творцю, прийшло людолюбство Боже. І вже не йдемо ми слідом за бісами, а ясно славимо Христа, Бога нашого.

За пророцтвом: «Тоді скочить, наче олень, кривий, і ясным стане язик гугнявих» (Ісайя 35, 6).

І нам, що були раніше наче звірина і скотина, не розуміючи, де праве, а де ліве, до земного прикуті, анітрохи про небесне не дбаючи, послав Господь заповіді, які ведуть у життя вічне.

За пророцтвом Іосіїним: «І буде в день той казати Господь: «Заповідію їм заповіт із птицями небесними і звірями земляними»; «і кажу людям не моїм: «Люди мої ви!» І ті мені скажуть: «Господь Бог наш єси Ти!» (Іосія 2, 18, 20, 23, 25).

Отак, чужинцями будши, ми людьми Божими нареклися; і ворогами будши, синами Його прозвалися. І не іудейське хулимо, а християнське благословляємо; радимося не про те, як розп'ясти, а про те, як розп'ятому поклонитися; не розпинаємо Спаса, а руки до Нього здимаємо, не пробиваємо ребра Його, а з них п'ємо, як із джерела нетління; не тридцять срібняків беремо за Нього, а один одного і все життя наше Йому вручаємо; не таїмо воскресіння Його, а в усіх домах своїх проголошуємо: «Христос воскрес із мертвих!» Не кажемо, що вкрадено Його було, а стверджуємо, що вознісся Він туди, де й був.

Не невіруємо, а, як Петро, до Нього кажемо: «Ти єси Христос, Син Бога живого!» (Матфей 16,16). З Томою: «Господь наш і Бог Ти єси!» (Іоанн 20, 28). З розбійником: «Пом'яни нас, Господи, в царстві своєму!» (Лука 23, 42).

Отак віруючи в Нього і святих отців семи соборів настанови приймаючи, молимо Бога ще і ще посприяти нам і направити нас на путь заповідей Його.

І збулося на нас, народам проречене: «Одкриє Господь руку свою святу перед всіма народами, і уздрять усі кінці землі спасіння од Бога нашого» (Ісайя 52, 10).

І друге: «Живу я, – каже Господь, – і поклонитися мені кожне коліно, і кожний народ визнає Бога» (Послання апостола Павла до римлян 14, 11).

І Ісаїне: «Всяка дебрь наповниться, і всяка гора і всякий горб змиряться, і буде все криве випрямлене, і все гостре на путі вигладжене. І з'явиться слава Господня. І всяка плоть узреть спасіння Бога нашого» (Ісайя 40, 4; Лука 3, 4).

І Даниїлове: «Усі люди, племена і народи тому служитимуть» (Даниїл-пророк 7, 14).

І Давид: «Хай визнають Тебе люди, Боже! Хай визнають Тебе люди всі!» (Псалом 66, 4-6). «Хай возвеселяться і возрадуються народи! І всі народи, возшлещіть руками і заволайте до Бога голосом радості, що Господь вишній і страшний, що Він – цар великий над усією землею» (Псалом 46, 2). І трохи далі: «Співайте Богу нашому, співайте! Співайте цареві нашому, співайте! Бо ж Бог – цар всієї землі. Співайте розумно! Воцарився Бог над народами!» (Псалом 46, 7-9). «І вся земля хай поклониться Тобі і співає Тобі! Хай співає імені Твоєму, о Вишній!» (Псалом 65, 4, 8). «І хвалить Господа, всі народи, і восхвалять Його, всі люди!» (Псалом 116, 1). І ще: «Зі сходу і до заходу хай буде хвалене ім'я Господне! Вознісся над усіма народами Господь. Над небесами слава Його» (Псалом 112, 1; Псалом 148, 11-13). «Як ім'я Твоє, Боже, так і хвала Твоя на всіх кінцях землі» (Псалом 47, 11). «Почуй нас, Боже, Спасителю наш, надіє для всіх кінців землі і для тих, хто в морі далеко!» (Псалом 64, 6). «І хай пізнаємо на

землі путь Твою і для всіх народів спасіння Твое!» (Псалом 66, 3). «І царі земні, і всі люди, князі і всі судді земні, юнаки і діви, старі з юними хай хвалять ім'я Господне!» (Псалом 148, 11-13).

І Ісаїне: «Послухайте мене, люди мої, – каже Господь. – І царі, до мене прислухайтеся! Закон од Мене вийде. І суд Мій – світло країнам. Наближається скоро правда Моя. І вийде, як світло, спасіння Моє. Мене острови ждуть, і на руку Мою країни надію покладають» (Ісайя-пророк 51, 4-5).

Хвалить же похвальними голосами Римська сторона Петра і Павла, бо од них увірнула в Ісуса Христа, Сина Божого; Азія, й Ефес, і Патм – Іоанна Богословця, Індія – Тому, Єгипет – Марка. Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожний свого учителя, того, що навчив їх православній вірі. Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами, того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі.

Сей каган наш Володимир славним од славних народився, благородним од благородних. І, дійшовши літ і снаги, змужнівши, в моці й силі вдосконалившись, мужністю й умислом дозрівши, єдинодержцем став землі своєї, підкоряючи під себе навколишні сторони – ті миром, а непокірні мечем. Отак, коли він у дні свої жив і землю свою пас правдою, мужністю і розумом, навідав його Всевишній, глянуло на нього всемілостиве око благого Бога, і возсіяв розум у серці його. І осяг він суєту ідольської облуди і потребу знайти єдиного Бога, який сотворив усю тварь, видиму і невидиму. А що чув він завжди про благовірні землі грецькі, христорубиві і сильні вірою, як вони єдиного Бога в Трійці почитають і йому поклоняються, як у них діються сили і чудеса і знамення, як церкви людьми повняються, як усі города благовір'ям кріпляться, як усі люди широко моляться, перед Богом схиляючись, то, се чуючи, зажадав він серцем, загорівся духом, щоб і собі стати християнином і землю свою до християнства навести. Що й сталося. І до Бога отак призволившись, людське єство скинув каган наш, а разом із зістарілими ризами людськими зняв із себе усе тлінне, струсив із себе порох невір'я, увійшов у святу купіль і одродився од духу і води; в Христа охрестившись, у Христа одягнувся і вийшов із купелі, обілившись, сином ставши нетління, сином воскресіння, ім'я прийнявши вічно імените з роду в рід Василія, під яким і вписався в книзі життя у вишньому граді і нетлінно-му Єрусалимі.

Та не усього досить подвигові благовір'я його. Не тим тільки явив сушу в ньому до Бога любов, подвигнувся ще, заповідаючи по всій землі своїй людям хреститися в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, і ясно і велогласно в усіх городах славити Святу Трійцю і всім бути християнами, малим і великим, рабам і вільним, юним і старим, боярам і простим, багатим і вбогим.

І не було ані єдиного, який би противився благочестивому його повелінню. А як хто, то й не з любові, а зі страху перед повелителем, охрестився, бо ж благовір'я його на владу спиралося. Отож водночас уся земля наша уславила Христа з Отцем і зі Святим Духом.

Тоді почав морок ідолський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді шітьма бісслугування погубила, і слово евангельське землю нашу осіяло.

Капища рушилися, і церкви ставилися, ідоли крушилися, ікони святих з'являлися, біси розбігалися, хрест городи освячував.

Пастухи словесних овець Христових, єпископи, стали перед святим вівтарем, жертву безскверну возносячи. Попи і диякони і всі клірошани прикрасили і пишнотою наповнили святі церкви. Апостольська труба і евангельський грім над всіма городами пролунали. Теміан Богу воскурився, повітря освячуючи. Монастирі на горах постали. Чорноризці з'явилися. Мужі й жони, і малі і великі, всі люди наповнили святі церкви, славословлячи: «Єдиний святий, єдиний Господь Ісус Христос! На славу Богу-Отцю амінь! Христос переміг! Христос подолав! Христос воцарився! Христос прославився! Великий еси, Господи, і чудесні діла Твої, Боже наш! Слава Тобі!»

Як же тебе не похвалити, о чесний і славний між земних владик премужній Василю? Як твоїй доброті не почудуватися, кріпості і силі? Як тобі дяку не воздати? Адже тобою пізнали ми Господа і облуди ідолської збулися! Адже твоїм повелінням по всій землі твоїй Христос славиться!

Що ж ще додати до сказаного про тебе, христолюбче? Друже правді, розмислу вмістилище, милосердя гніздо! Як ти увірував, як розгорнулася у тобі любов до Христа? Як вселився у тебе розум, вищий од розуму земних мудреців, щоб невидимого возлюбити і до небесних подвигнутися?

Як знайшов ти Христа? Як передався йому? Повідай нам, рабам твоїм, повідай нам, учителю наш! Звідки ти пройнявся пахощами Святого Духа? Як випив ти пам'яті майбутнього життя солодку чашу? Як розпізнав ти і побачив, що благий Господь? Не бачив еси Христа, не ходив еси з ним, а став учнем його! Інші, бачивши Його, не увірували, ти ж, не бачивши, увірував. Воістинно, було на тобі благословіння Господа Ісуса, проречене до Томи: «Блаженні ті, які не бачили, а увірували!» (Іоанн 20, 29).

Тому-то без вагань і сумнівів зовемо тебе блаженним, бо сам Спас так нарік тебе. Блаженний еси, бо увірував у Нього і не засумнівався в Ньому. За словом Його неложним: «І блаженний той, хто не засумнівається в Мені» (Матфей 11, 6). Ті, що відали закон і пророків, розп'яли Його. Ти ж, ані закону, ані пророків не почитаючи, розп'ятому поклонився.

Як тобі серце розкрилося? Як увійшов у тебе страх Божий? Як прилучився ти до любові Його? Не бачив ти апостола, який би прийшов у землю твою і вбогістю своєю і голизою, голодом і спрагою серце твоє на смиріння схиляв. Не бачив ти бісів, яких би було гнано іменем Ісуса Христа; болящих, які б одужували; німих, які б починали говорити; вогню, який би перетворювався на холод; мертвих, які б уставали. Сього всього не бачив ти. Як же ти увірував? Дивне чудо! Інші царі і властители, бачучи все се, чинили святыми мужами, не наvertsалися на віру, а ще на більші муки і страсті оддавали тих чудотворців, ти ж, о блаженниче, без усього сього прибавився до Христа, лише благим розмислом і гострим умом зрозумівши, що тільки Бог є творцем невидимих і видимих, небесних і земних, і що послав Він на світ заради нашого спасіння возлюбленого Сина Свогого. Осягнувши се, увійшов ти у святу купіль, яка декому юродством здається, а тебе до сили Божої прилучила. І ще. Хто вповість незчисленні Твої нічні милостині і денні щедроти, що їх убогим Ти творив – осиротілим, болящим, боржникам, удовам і всім, хто потребував милості?

Бо чув слова, мовлені Даниїлом Навуходоносору: «Рада моя хай буде тобі вгодна, царю Навуходоносоре, – гріхи твої милостинями спокутуй і неправди твої щедротами вбогим» (Даниїл-пророк 4, 24).

Що чуючи, ти, чесна голово, не тільки чути оставив мовлене, а й ділом його сповнив, прохачам подаючи, голих одягаючи, спраглих і голодних насищаючи, болящим всіляку потіху посилаючи, боржників викупляючи, рабам свободу даючи.

Твої бо щедроти і милостині і нині між людьми поминаються, а тим паче перед Богом і ангелами Його. Бо ж добродлюбна Богові милостиня. Велику заповзятість маєш до того, як вірний раб Христовий.

Помагає мені словами той, що прорік: «Милосердя хвалиться понад суд» (Послання Іакова 2, 13). І милостивість мужа – як печать його. Ще вірніше самого Господа слово: «Блаженні милостиві, а тому помилувані будуть» (Матфей 5, 7). Інше, ще ясніше і вірніше висловлювання наведемо про тебе із святих писань, проречене Іаковом-апостолом: «Той, хто зверне грішника з путі його хибної, спасе душу свою од смерті і покрие множество своїх гріхів» (Послання Іакова 5, 20). Це ж тому, хто єдину людину наверне, така заплата од благого Бога. А яке ж бо спасіння знайшов ти, о Василю, розсипавши тягар гріховний? Адже не одну лю-

дину одвернув ти од облуди ідолської, не десятьох, не город, а весь край сей!

Показує нам і переконує нас сам Спас Христос, якої тебе слави і честі сподобив на небесах, кажучи: «Кожного, хто визнає мене перед людьми, визнаю і я перед Отцем моїм, який є на небесах» (Матфей 10, 32). Отож того визнає Христос перед Богом-Отцем, хто визнає Його перед людьми. Як же ти похвалений од нього маєш бути, не тільки визнавши, що Сином Божим є Христос, а й визнавши віру в нього й утвердивши її не в одному соборі, а по всій землі сій, і церкви Христові поставивши, і служителів йому ввівши?

Подібний ти до великого Константина, рівний розумом, рівний христолубством, рівний честю служителям його. Той із святими отцями Нікейського собору закон людям поклав – ти ж із новими нашими отцями-єпископами, виходячи на бран, з великим смиренням радився, як між людьми сими, котрі щойно пізнали Господа, закон встановити. Той у еллінів і римлян царство Богу покорив, а ти між руссю: вже бо й у них, і у нас Христос царем зветься. Той із матір'ю своєю Єленою, хрест із Єрусалима принісши, по всьому світу своєму розславивши, віру утвердили. Ти ж із бабою твоєю Ольгою, принісши хрест із нового Єрусалима, Константинограду, по всій землі своїй поставивши, утвердили віру. Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний.

Спільником своїм зробив тебе Господь на небесах, заради благовір'я твого, яке мав ти у житті своєму.

Добрим свідком благовір'я твого, о блаженниче, є свята церква Святої Богородиці Марії, що її звів ти на правовірній основі, де й мужне твоє тіло нині лежить, ждучи труби архангельської.

Вельми добрим і вірним свідком його є також син твій Георгій, що його Господь зробив наступником твоєї влади. Він не порушує твоїх уставів, а утверджує їх, не умаляє заслуг твого благовір'я, а ще приумножує їх, не спотворює, а довершує те, що було недокінчене тобою, як Соломон по Давиді.

Він храм великий святий Божій Премудрості воздвиг на святість і освячення городу твоєму і всілякою красою його прикрасив, золотом, і сріблом, і камінням дорогим, і потирами та дисками дорогішими, так що церква та стала дивом і славою на всі навколишні країни, бо іншої такої не знайдеться по всій півночі земній од сходу до заходу.

Він славний город твій Київ величчю, як вінцем, обклав і доручив людей твоїх і город святий всеславній, скорій до помочі християнам Святої Богородиці, їй він і церкву на великих воротах звів на честь першого Господського празника – Святого Благовіщення, аби благословення, що його архангел дав дівіці, було і городу сьому. До неї ж бо мовилось:

«Радуйся, обрадувана, Господь з тобою!» (Лука 1, 28). До города ж: «Радуйся, благовірний городе, Господь з тобою!»

Встань, о чесная голово, з гробу твого, встань! Струси сон! Не вмер бо еси, а спиш до спільного всім устання. Встань! Не вмер еси, бо годі тобі вмерти, увірувавши в Христа, життя всього світу. Струси сон, возведи очі, поглянь, якої тебе честі Господь там сподобив і на землі не безпам'ятного оставив у сина твого. Встань! Поглянь на чадо своє Георгія! Поглянь на утробу свою! Поглянь на милого свого! Поглянь на того, що Господь вивів з лона твого! Поглянь на того, який красить престол землі твоєї! І возрадуйся і возвеселися! Поглянь же ще і на благовірну невістку твою Ярину! Поглянь на онуків твоїх і правнуків, як живуть, як хранить їх Господь, як благовір'я держаться, заповіданого тобою, як у святі церкви учащають, як славлять Христа, як поклоняються імені Його! Поглянь же і на город, як сяє величчю! Поглянь, як церкви квітнуть! Поглянь, як християнство росте! Поглянь, як город іконами святих освітлюється і виблискує, як тиміаном пахне, як хвалами і богослужіннями і співом святим олунюється!

І се все бачучи, возрадуйся і возвеселися і восхвали благого Бога, всього сього Сотворителя. Хай і не тілом, так духом дає тобі Господь побачити все се. Тим бо радуйся і веселися, що насіння, твоєї віри, посіяне тобою, не висушилося спекою невір'я, а дощем Божої помочі зволожилося і рясно розбуялось.

Радуйся, між владиками апостоле! Не мертві тіла ти воскрешав, а нас, душею мертвих, умерлих од хвороби ідолослужіння, воскресив. Тобою ж бо обожилися і життя Христове пізнали, будучи скорчені од бісівської облуди. Тобою ми випрямлені і на путь життя виведені, сліпі будши од бісівської облуди. І завдяки тобі сердечними очима, осліплені невіданням, прозріли на світло трисонячного Божества. Німі були, а завдяки тобі розговорились, і нині вже, малі й великі, славимо єдиносущну Трійцю. Радуйся, учителю наш і наставниче у благовір'ї! Ти правдою був наділений, міццю припоясаний, істиною взутий, смислом увінчаний і милостинею, як гривною і шатою золотими, прикрашений.

Ти був, о чесна голово, для голих одежею, ти був для голодних кормителем, ти був для спраглих утроби охолодою, ти був для удовиць помічником, ти був для мандрівників пристановищем, ти був для захищених захистом, ти був для скривджених заступником, для вбогих збагаченням. Візьми ж за благі діла свої і за все інше заплачу на небесах – блага, що їх приготував бог вам, тим, які любите Його.

На солодке лице Його досхочу надивляючись, помолися за землю свою і за людей тих, над якими благовірною владарював. Хай сохранив їх Бог у мирі й у благовір'ї, переданім тобою! І хай славиться в них право-

вір'я! І хай проклинається всіляке сретиттво! І хай убереже їх Господь од всілякого бойовища й полоніння, од голоду і всілякої скорботи й туги!

Помолися ще за сина твого, благовірного кагана нашого Георгія, щоб він у мирі й у здоров'ї вир життя сього переплинув і до пристани небесного безвітрянного спокою пристав, неушкоджено корабель душевний і віру зберігши, і з багатством добрих діл, нехибно Богом доручених йому людей управивши, став разом із тобою без сорому перед престолом Вседержителя Бога і за труд випасу людей Його прийняв од Нього вінець слави нетлінної з усіма праведними, які трудилися заради Нього!

Молитва

Сим бо ж ти, о Владико, царю і Боже наш, високий і славний людолюбче, воздаючи їм за труд, славу і честь, роблячи їх достойними свого царства, пом'яни, благим будучи, і нас, мізерних людей Твоїх, адже ім'я Тобі – людолюбче!

Хоч і добрих діл не маємо, та заради щедрої милості Твоїї спаси нас! Ми бо люди Твої, і вівці отари Твоїї, і стадо, яке щойно почав Ти пасти, вирвавши із пагуби ідолослужіння. Пастирю добрий! Поклавши душу за овець Твоїх, не остав нас, хоч і блудимо ще! Не одкинь нас, хоч і грішимо ще перед Тобою, як новокуплені раби, не здатні у всьому догодити панові своєму! Не погребуй, хоч і мале стадо, а мов до нас: «Не бійся, черідко мала! Бо благовольт Отець ваш небесний дати вам царство!» (Лука 12, 32).

Багатий милістю і благий щедротами, пообіцявши приймати розкаяних і ждучи навернення грішних, не пом'яни безлічі гріхів наших, прийми нас, наvertsаємось бо до Тебе! Заглядь рукописання провин наших! Утиш гнів, яким розгнівали ми Тебе, людолюбче! Ти бо еси Господь, Владика і Творець, і в Твоїй владі є жити нам а чи вмерти. Уложи гнів милостиво, хоч і не достойні ми того за діла наш! Проведи повз нас спокуси, бо перстю єсьмо і порохом! І не вдайся до суду над рабами своїми! Ми, люди Твої, Тебе шукаємо, до Тебе припадаємо, на Твоє милосердя сподіваємось. Зогрішили і зла натворили, не вбереглися, не зробили, як Ти заповідав нам. Земні будучи, до земних прихилились і лукаве вчинили перед лицем слави Твоїї. На похоті плотські пустилися, оддалися в рабство гріху і печалям житейським. Були бігунами од свого владики, убогими на добрі діла, окаянними заради злого життя.

Каємося, просимо, молимо! Каємося у злих своїх ділах. Просимо, аби страх перед Собою послав Ти в серця наш. Молимо, аби на страшному суді помилював Ти нас. Спаси, ущедри, призри, наведи, змилосердся, помилуй!

Твої бо єсьмо, Твоє сотворіння, Твоїх рук діло. Бо як беззаконня узриш, Господи-Боже, то хто завадить Тобі воздати кожному по ділам?

А як воздаси кожному по ділам, то хто спасеться? Бо ж од Тебе очищення, бо ж од Тебе милість і щедрий порятунок. Тож душі наш в руках Твоїх. І дихання наше у волі Твоїй.

Одтоді, як доброзичливо призираєш Ти нас, благоденствуємо. Як яро поглянеш, пощезнемо, мов ранкова роса – не встоїть бо порох проти бурі і ми проти гніву Твого. Тож, створені Тобою, у Тебе, Творця нашого, милості просимо.

Помилуй нас, Боже, з великої милості Твоїї! Все бо благе од Тебе до нас іде, а все неправедне од нас до Тебе. Всі бо одхилилися, всі без винятку непотребні були. Немає між нами ні єдиного, хто б про небесне дбав і його виборював, – усі про земне, всі про печалі житейські клопочемось. Бо перевелися преподобні на землі. Не тому, що Ти оставив нас і не доглянув, а тому що ми Тебе перестали шукати, а про видиме дбаємо. Отож боїмося, коли б не сотворив Ти з нами так, як із єрусалимцями, що оставили Тебе і не пішли за Тобою. Та не вчини з нами, як з отими, за діла наш, і за гріхи наш не воздай нам, а терпи нас, і ще довго терпи. Пригаси гнівний Твій племінь, направлений на нас, рабів Твоїх. Сам наставляй нас на істину Твою, вчи нас сповняти волю Твою. Бо ж ти еси Бог наш, і ми єсьмо люди Твої, Твоя честь, Твоє достояння. Не возносимо бо руки наш до Бога чужого, не йдемо слідом за облудним яким пророком, ані вчення сретичного держимось – Тебе призиваєм, істинного Бога, і до Тебе, небожителя, очі наші возводимо, до Тебе руки наші здійсмаємо, Тебе молимо.

Одпусти нам гріхи, благим будучи людолюбцем! Помилуй нас, закликаючи грішників до покаєння! І на страшному Твоєму суді праворуч стояти не зажажи нам, а до благословення праведних причасти нас!

І допоки стоїть світ, не наводь на нас напасті спокус, не давай нас у руки чужинців! Хай не прозветься город Твій городом полоненим і стадо Твоє забородами в землі несвоїй! Хай не кажуть окрайні землі: «Де є Бог їхній?» (Псалом 78, 10).

Не попускай на нас скорботи і голоду, і наглих смертей, вогню, потопу! Хай не опадуть од віри нетверді вірою! Скупю покарай, а щедро помилуй! Легко врази, а милостиво зціли! Трохи опечаль, та сразу і звесели! Бо не терпить наше єство довго зносити гнів Твій, як сухе бадилля вогонь!

Отож стримайся, змилосердся! Бо ж властиво Тобі милувати і спасати. Продовж милість Твою до людей Твоїх! Раті проганяючи, мир утверди, сусідів смири, голоди вгамуй, володарів наших зроби грізними для сусідів, боярів умудри, городи розсели, церкву Твою зрости, добро своє збережи, мужів і жон і немовлят спаси, суцхих в рабстві, в полоні, в путах, в дорозі, в плаванні, в темницях, в голоді й спразі, в злиднях – усіх помилуй, усіх потіш, усіх обрадуй, радість творячи їм, і тілесну і

душевну, молитвами Пречистої Твоєї Матері, і святих небесних сил, і предтечі Твого хрестителя Іоанна, апостолів, пророків, мучеників, преподобних, і всіх святих молитвами, умилося над нами і помилуй нас! Хай милістю Твою ластимося в єдності віри, вкупі, весело і радісно! Славимо Тебе, Господа нашого, Ісуса Христа, з Отцем і з Пресвятим Духом, Трійцю нероздільну, єдиногобожественну, що царює на небесах і на землі, над ангелами і людьми, над усім створеним, видимим і невидимим. Нині і завжди навіки-віків. Амінь.

Визнання віри

Вірую в єдиного Бога-Отця вседержителя, творця неба і землі, і видимих і невидимих.

Вірую в єдиного Господа Ісуса Христа, сина Божого єдиначного, бо од Отця народженого перед всіма віками, світла од світла, Бога істинного од Бога істинного, народженого, а не створеного, єдиносущного Отцю, що од нього буття всього настало. Він заради нас, людей, і заради нашого спасіння зійшов з небес і, втілившись од Духа Святого і Марії-дівиці, став людиною. Він розп'явся за нас при понтійському Пілаті і, прийнявши страсті, був похований. Він воскрес на третій день, як свідчить Письмо. Він зійшов на небеса і сів праворуч Отця. Він знову гряде зі славою судити живих і мертвих, і царюванню Його не буде кінця.

Вірую і в Духа Святого, Господа животворящего, який виходить од Отця. Йому, який промовляв устами пророків, слід поклонятися і возносити славу разом із Отцем і Сином.

Вірую в єдину святую соборну і апостольську церкву. Визнаю, що тільки хрещення звільняє од гріхів. Сподіваюсь на воскресіння мертвих і на життя в прийдешньому віці. Амінь.

Вірую в єдиного Бога, який славиться в Трійці: в Отця ненародженого, безначального, безкінечного; в Сина народженого, теж безначального і безкінечного; в Духа Святого, який виходить із Отця і проявляється в Сині, теж безначального і рівного Отцю і Сину; в Трійцю єдиносущну, але роздільну лицями, Трійцю іменами, а єдиного Бога. Не зливаю розділення, ані єдності не розділяю, бо єднаються вони несумісно і розділяються нероздільно. Отець тому так називається, що ненароджений; Син – що народжений; Дух же Святий – що виходить, не одходячи. Не буває ані Отець Сином, ані Син Отцем, ані Дух Святий Сином – кожному своє, несумісно суще, крім Божества. Бо єдине Божество в Трійці, єдине господство Його, єдине царство його; спільно трисвяте воно для херувимів, спільний поклон Йому од ангелів і людей, єдина Йому слава і дяка од всього світу.

Того єдиного Бога відаю і в Того вірую. В Його ж ім'я і охрестився, в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. І що прийняв од писань святих отців, тому й навчився.

І вірую і визнаю, що Син, благоволінням Отця і Святого Духа хотінням, зійшов на землю спасти рід людський, небес і Отця не одлучився і Святого Духа осінням вселився в утробу дівиці Марії і зачався, як сам тільки знає, і народився без сімені чоловічого, матір дівицею сохранивши, як і годиться Богу, – і при народженні, і перед народженням, і по народженні, синівства не одкинувши. Визнаю, що на небесах Він був без матері, а на землі без отця, вигодувався як людина і виховався, і був людиною істинною, не привидом, а істинно в нашій плоті, сповна Бог і сповна людина, в двох ествах і хотінні волі. Од того, що було, не одступився, а те, чого не було, взяв на себе, і постраждав плоттю як людина заради мене, і, без страсті перебувши, вмер, безсмертний, аби мене, мертвого, ожити; зійшов у пекло, аби прадіда мого Адама визволити і обожити, а диявола зв'язати, і возстав, як Бог, вийшов з-між мертвих як переможець Христос, цар мій триденно, і, з'явившись багато разів учням своїм, зійшов і на небеса од Отця, од якого неодлучним був, і сів праворуч од нього. Сподіваюся, що Він знову прийде з небес, але не таємно, і як раніше, а в славі Отчий, з небесними воями. І мертві на голос архангельський зустрічати Його вийдуть. І буде Він судити живих і мертвих і воздавати кожному по ділам.

Вірую ж і в сім соборів правовірних святих отців. Того, кого вони одвергли, і я одмітаю; того, кого вони проклинали, і я проклиною, а що на письмі вони передали нам, те я приймаю. Святу ж і преславну дівицю Марію Богородицею нарікаю, почитаю і з вірою поклоняюся їй, і на святій іконі її Господа мого немовлям на лоні її бачу і веселося, розп'ятого Його бачу і радуєся на воскреслого Його і як восходить на небеса дивлячись, здіймаю руки і поклоняюся Йому. Також і угодників Його святих ікони бачучи, славлю Того, хто спас їх, мощі їхні з любов'ю і вірою цілую і чудеса їхні проповідую і зцілення од них приймаю.

До кафолицької й апостольської церкви прилучаюся, з вірою і входжу, з вірою молюся, з вірою виходжу. Так вірую! І не постижуся, і перед народами визнаю, і заради визнання душу свою покладу!

Слава ж Богу за все – Він дбає про мене понад силу мою! І молюся за мене, чесні вчителі і владики Руської землі. Амінь.

Я, милістю людолюбивого Бога монах і пресвітер Іларіон, з волі Його благочестивими єпископами освячений і настановлений на престол у великім і богохранимім городі Києві бути в нім митрополитом, тобто пастухом і вчителем. Було ж се року 6559 (тобто 1051. – *Перекладач.*) за володарювання благовірного кагана Ярослава, сина Володимира. Амінь.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 166-182.

Повчання Володимира Мономаха своїм дітям

Унікальна документальна пам'ятка часів Київської Русі (1117 р.), розкриває особисті погляди Володимира Мономаха на виховання особи і дозволяє зрозуміти характер князівських взаємин у родині.

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом, благословенним, славним, наречений у хрещенні Василієм, [а] руським іменем Володимир, отцем улюбленим і матір'ю своєю [з] Мономахів у *благочесті наставлений, дітям моїм у добродетності домоглись успіхів бажаною, се пишу поучення вам, улюблені*, і задля християнських людей, бо скільки оберіг [іх] я по милості божій і отчою молитвою од усяких бід!

Сидячи... помислив я в душі своїй і воздав хвалу богові, що він мене [до] сих днів, грішного, допровадив. Тому, діти мої чи інший хто, слухавши сю грамотку, не посмійтеся, а кому [вона] люба [із] дітей моїх, – нехай прийме він її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і [я], труждатися.

Найперше, задля бога і душі своєї, страх майте божий у серці своїм і милостиню чиніть щедрю, бо се єсть начаток всякому добру.

Якщо ж кому нелюба грамотка ся, хай не насміються чи так ото скажуть: «На далекій путі та на санях сидячи, нісенітницю ти еси мовив».

Зустріли бо мене послали од братів моїх на Волзі, кажучи: «Поспіши до нас та виженемо ми обох Ростиславичів, а волость їхню однімем. Якщо ж ти не підеш із нами – то ми [самі] собі будемо, а ти [сам] собі». І сказав я: «Хоча ви й гніваєтеся – не можу я вам іти, ні хреста переступити».

І, одрядивши їх [та] взявши Псалтир, я в печалі розігнув його, і се мені випало: «Чого печалущся, душе [моя]? Чого непокоїш мене?» Та інше. А потім зібрав я слівця сі любі, і склав по порядку, і написав. Як-що вам останні не до вподоби, то попередні [хоча] приймайте.

«Чого печальна еси, душе моя? Чого непокоїш мене? Уповай на бога, тому що я буду славити його!»

«Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на господа, заволодіють землею. Бо іще трохи – і не стане нечестивого, шукатиме він місця свого – і не знайде [його]. А кроткії унаслідують землю [ї] радуватимуться у тривалому мирі. Підстерігає грішний праведного і скрегоче на нього зубами своїми. Господь же посміюється над ним, бо бачить, що прийде день його. Оружжя видобули нечестиві, натягли лука свого, [щоби] постріляти нищого і вбогого, заколоті праведних серцем. Оружжя їх увійде в серця їх, і луки їх сокрушаться. Лучче єсть у праведника мале, аніж багатство беззаконників велике. Бо рамена грішників сокрушаться, а праведників укріплює господь. Так що нечестиві погинуть, а праведним він чинить милосердя і дає. Бо ті, що їх благословляє він, унаслідують землю, а прокляті

ним – вигинуть. Господом стопи чоловіка направляються. Коли він буде падати, то не розіб'ється, бо господь піддержує руку його. Був молодим я і зостарівся, а не бачив я праведника покинутим, ні потомства його, щоби воно просило хліба. Повсякдень чинить милосердя і позичає праведник, і плем'я його благословенне буде. Ухилися од зла, вчини добро, шукай миру, і йди за ним, і живи во віки віків».

«Коли б повстали люди, то живцем би пожерли нас. Коли б розгнівалась ярість його на нас, то вода б нас потопила».

«Помилуй мене, боже, бо потоптав мене чоловік. Повсякдень нападаючи, він утискує мене. Потоптали мене вороги мої, бо многі постають на мене, о Всевишній!»

«Возрадується праведник, коли побачить одплату, і руки свої він умисе в крові нечестивого. І скаже тоді чоловік: «Якщо єсть нагорода праведнику, то єсть і бог, що чинить суд на землі».

«Ізбав мене од ворогів моїх, боже, і од тих, що встають на мене, вибав мене. Ізбав мене од творящих беззаконня і од кровожерного спаси мене, бо ось уловили вони душу мою».

«Бо лиш [на мить] гнів у ярості його, а [все] життя у благоволінні його: увечері здійметься плач, а на ранок – радість».

«Бо ліпше милість твоя, ніж моє життя, і уста мої восхваляють тебе. Так благословлю я тебе у житті моїм і во ім'я твоє здійму руки мої».

«Укрий мене од зборища лукавих і од множества тих, що творять несправедливість».

«Возрадується всі, праведній серцем».

«Благословлю господа повсякчас, безустанно хвала йому». Та інше.

Бо так і Василій учив, зібравши при цім юнаків: [треба мати] душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово господнє; при їді і питті без галасу великого бути, при старих – мовчати, премудрих – слухати, старшим – покорятися, з рівними і меншими – приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лютувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших; до жінок недостойних не говорити; долу очі мати, а душу – вгору; уникати, не старатися повчати легковажних; власть же – ні за що мати, як [ї] од усіх честь. Якщо ж хто [з] вас може іншим помогти – од бога нагороди нехай той сподівається, і вічними благами він дораює.

«О владичице богородице! Забери із убогого серця мого гордість і зухвалість, щоб не возносився я суетою світу сього».

У нікчемному сьому житті научися, віруючий чоловіче, діяти благочестиво, научися, за євангельським словом, «очима управляти», язик здержувати, ум смиряти, тіло упокорювати, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла господа ради; тебе позбав-

ляють – не мсти, ненавидять – любі, гонять – терпи, хулять – благай, умертви гріх.

«Визволить зобидженого, захистить сироту, вступіть за вдовицю. Прийдіть та розсудимо, – говорить господь. – Якщо будуть гріхи ваші як обагрені, – як сніг я обілю їх». Та інше.

«Возсіяє весна посту і цвіт покаяння. Очистімо себе, браття, од усякої крові, тілесної і душевної. До світодавця волаючи, скажімо: «Слава тобі, чоловіколюбче!»

Воістину, діти мої, розумійте, як ото єсть чоловіколюбчець-бог милостив і премилостив. Ми, люди, грішні є і смертні, а коли нам хто зло вчинить, то ми хочем його пожерти і кров його пролити найскоріш. А господь наш, Володіючи і животтям і смертю, согрішення наші, вищі од голови нашої, терпить [раз], і знову, і до [скону] живоття нашого. Як отець, [шо], чадо своє люблячи, поб'є [його] і знову пригорне його до себе, так ото і господь наш навчив нас, [як добути] над врагом- [дияволом] побіду: трьома ділами добрими [можна] позбутись його і побідити його – покаянням, сльозами і милостиною. І то вам, діти мої, не тяжка заповідь божа, бо тими ділами трьома [можна] позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не лишитися.

Тож, бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас, не забувайте трьох діл тих, бо не є важкі вони. [Се] ні самотина, ні чернецтво, ні голод, як інші добрії [люди] терплять, а малим ділом [сим] досягти [можна] милості божої.

«Що єсть чоловік, що ти пам'ятаєш його?» «Велик ти єси, господи, і дивні діла твої, і ніяк розум людський не може осягнути чудеса твої». І знову скажемо: «Велик ти єси, господи, і дивні діла твої, і благословенне і славне ім'я твоє вовіки по всій землі!» Бо хто не восхвалить [і] не прославляє силу твою і твої великі чудеса і блага, вчинені на сім світі!

Як небо створено, або сонце як, або місяць як, або зорі як, і тьма, і світ? І земля на водах покладена, господи, твоїм промыслом! Звірі різноманітні, і птиці, і риби прикрашено твоїм промыслом, господи! І сьому чуду ми дивуємося: як із землі сотворив ти людину, які різноманітні образи людських лиць! Якщо б і весь мир зібрати до купи, – не всі на одну подобу, а кожен із своїм образом лица, за божою мудрістю. І сьому подивуємось: як птиці небесні з ірію йдуть, і спершу [в] наші руки, та не застаються на одній землі, але й сильні і слабкі ідуть по всіх землях, за божим повелінням, щоб наповнилися ліси і поля. А все те дав бог на благо людям, на їжу, на радість. Велика, господи, милість твоя до нас, коли блага ті сотворив ти єси задля грішної людини. І ті ж птиці небесні умудрені тобою, господи: коли повелиш – то заспівають і людей веселять тобі, а коли ж ти не повелиш їм, то, язика маючи, оніміють.

«Благословен же ти єси, господи, і прославлений вельми!» Всякі чудеса ти і блага сотворив і зробив. «Тож хто не восхваляє тебе, госпо-

ди, і не вірус всім серцем і всею душею во ім'я отця і сина і святого духа, – нехай буде проклят!»

Сі слівця божественні прочитаючи, діти мої, похваліте бога, який дав нам милість свою.

А се – мізерного, слабого ума мого поучення. Послухайте мене, якщо не все прийміть, то [хоч] половину.

Якщо вам бог зм'якшить серце, то сльози свої пролійте за гріхи свої, кажучи: «Як ото блудницю, і розбійника, і митника ти помилював єси, [господи], так і нас, грішних, помилуй». І в церкві се дійте, і [спати] лягаючи. Не пропустіть ж ні одної ночі. Якщо ви при силі, [хоч раз] поклоніть до землі, а коли вам стане немічно – то тричі. І сього не забувайте, не лінуйтеся, бо тим нічним поклоном і співом [молитви] чоловік побіждає диявола, – і що за день людина согрішить, то сим ізбавляється [од гріха]. Навіть і на коні їздячи, [коли] не буде [у вас] ні з ким діла [і] якщо інших молитов не умієте ви мовити, то «господи, помилуй», благайте безперестану потай, – бо ся молитва єсть ліпша од усіх. [Моліться краще], ніж думати нісенітницю, їздячи.

Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Річ мовлячи і лиху і добру, не клянїтьєся богом, ні хрестітьєся, бо немає ж [у сім] ніякої потреби. А якщо ви будете хреста цілувати братам чи [іншому] кому, то [робіть се], лише вивіривши серце своє, що на нім, [цілуванні], ви можете устояти, – тоді цілуйте. А цілувавши, додержуйте [клятви], щоб, переступивши її, не погубити душі своєї.

Єпископів, і попів, і ігуменів [поважайте], з любов'ю приймайте од них благословення і не одсторонюйтеся од них, а по силі любіть і по-дбайте [про них], щоб дістати через їх молитву [милість] од бога.

Паче всього – гордості не майте в серці і в умі. А скажімо: «Смертні ми єсмо, нині – живі, а завтра – у гробі. Се все, що ти нам, [боже], дав єси, – не наше, а твоя, [його] нам поручив ти єси на небагато днів». І в землі не ховайте [нічого], – се нам великий єсть гріх.

Старих шануй, як отця, а молодих – як братів.

У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивітьєся. Не покладайтеся на тивуна, ні на отрока, щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод. Ні питтю, ні їді не потурайте, ні спанню. І сторожів самі наряджайте, і [на] річ лише з усіх сторін розставивши довкола [себе] воїв, ляжте, а рано

встаньте. А оружжя не знімайте із себе вборзі, не розглядівши [все] через лінощі, бо знагла людина погибас.

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибас і тіло.

А куди ви ходите в путь [за даниною] по своїх землях, – не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть. А куди підете і де станете, – напоїте, нагодуйте краще стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде, – чи простий, чи знатний чи посол, – якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях – або добрим, або лихим.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте.

Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті.

А се вам основа всього: страх божий майте вище над усе. Якщо забуваєте [се] все, то часто перечитуйте: і мені буде без сороба, і вам буде добре.

А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж – усьому [лихому] мати: що [людина] вміє – те забуде, а чого ж не вміє – то того не вчитьсья.

А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі, – так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши богіві хвалу, і потім, коли сходить сонце, і побачивши сонце, [слід] прославити бога з радістю. Бо сказано: «Просвіти очі мої, Христе боже, ти, що дав мені еси світ твій прекрасний». І ще: «Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, в гріхах своїх покаявшись, виправив я живоття [своє]». Так хвалю я бога і сівши думати з дружиною, [і коли маю] людей розсуджувати, або на лов їхати, або поїздити [за даниною], або лягти спати. Спання в полудне назначене єсть богом: о ту пору бо почиває і звір, і птиці, і люди.

Літопис руський. – К., 1989. – С. 454-458.

Оповідання (казаніє) про вбивство св. князів Бориса та Гліба

Оповідання про вбивство св. князів Бориса та Гліба (1015 р.) – найяскравіший взірець літератури доби Київської Русі. Твір складений у вигляді плачу над померлим – Борис плаче за батьком, Гліб – за Борисом.

Горе мені, ти світ моїх очей, (батько),
сяяння та зоря мого зору,
підтримка моєї молодости!

наука моєму нерозумові!
горе мені, мій батьку та мій пане!
На кого я мушу дивитись, до кого звернутись?
Де мені узяти таке добре виховання,
де повчання твого розуму?
Горе мені, горе мені!
Все проходить і є гіпше павутиння,
Чого досягнув мій батько та мої брати?
Де їх життя і слава цього світу?
Де їх пурпур та шовки,
Золото та срібло,
вина й меди,
солодкі страви та хуткі коні,
гарні та великі будови, численні мастки,
численні прибутки та почесті,
їх гордість своїми боярами?
Це все зникло, ніби й ніколи й не було,
все зникло разом з ними. <...>

Історія української культури. – Мюнхен – Львів, 1994. – С. 55-56.

Кирило Туровський. «Слово Кирила, недостойного монаха, по Великодню...»

Кирило Туровський (помер до 1182 р.), єпископ, автор «слів» і «повчань», казань, послань, молитов, низки богослужбових творів. «Слова» єпископа Кирила входили до складу численних збірників, у тому числі і Торжественника, поряд з творами знаменитих візантійських проповідників та богословів. Усі його твори писалися з пропагандистською метою.

Великого учителя і мудрого проповідника потребує церква, щоб прикрасити празник. Ми ж убогі словом і незграбні розумом, не масмо вогню Святого Духа, щоб складати корисні для душі слова: та все ж заради любові до присутньої братії скажемо дещо про поновлене воскресіння Христове.

У минулу неділю святого Великодня здивування було на небесах і переляк був у пеклі, [сталосся] оновлення всього створеного, вибавлення світу, зруйнування пекла і поправлення смерті, воскресіння мертвих і згуба підступній владі дияволовій, а спасіння людському роду Христовим воскресінням, зубожіння Старого Завіту і упокорення Суботи, збагачення Церкви і возведення на царство Неділі. У минулу неділю всьому зміна була. Стала не небом земля, очищена Богом од бісівських скверн; ангели з жонами уклінно воскресінню служать. Оновилося все створене; вже бо

не наречуться богами стихії: ні сонце, ні вогонь, ні джерела, ні дерева. Од сього часу не прийматиме пекло і не вітатиме смерть немовлят, заколених батьками в жертву; скінчилося бо ідолослужіння, і потуглене бісівське насилля хресним таїнством, і не тільки спасся людський рід, а й освятився Христовою вірою. Старий же закон геть зубожів без телячої крові і козячої жертви; єдиний бо Христос сам собою до Отця за всіх жертву возніс. Тим-то й празник Суботі минувся, а Неділі благодать було дано заради воскресіння, і царствує вже між днями Неділя, бо в неділю Христос воскрес із мертвих. Вінчаймо ж, браття, Неділю, як царицю днів, і дари їй чесні з вірою принесімо; даймо по змозі, хто що може: той милостиню і незлоблівість і любов; інший – дівство чисте і віру ширу і покору неллицемірну; ще інший – апостольське учення, молитву з зітханням до Бога. Сам бо Господь Мойсею каже: «Не з'являйся передо мною без нічого в день празника». Принесімо йому щойно речені добродієвності і приймімо Божу милість, бо не обділить добром Господь тих, які приходять із вірою: «Тих бо, хто славить Мене, – мовить, – прославлю». Похвалімо красно нову сю неділю, в яку оновлення воскресіння празнуємо. Не є бо старозавітна Пасха, а Антипасхою названа. Пасха бо вибавленням світу є од насилля дияволового і вивільнення мертвих од пекла преісподнього. Антипасха є поновлення воскресіння, яке має образ Старого Закону, що його заповідав Бог в Єгипті Мойсеєві, кажучи: «Се вибавляю людей моїх з рабства фараонового і звільняю їх од знущань наглядачів його, аби поновив ти день спасіння твого, в який перемиг ворогів твоїх, Ізраїлю». Се ж нині і ми поновлюємо, празнуючи, день Христов, у який він спасіння всьому світу учинив, перемигши верховод і володарів темних. Заради того і артосний хліб од Пасхи і донині в церкві свячений буває і сьогодні на іерейських верхах ломиться замість опрісноків, що їх несли на головах левгіти од Єгипту по пустині, аж поки і Червоне море пройшли і тут той хліб присвятили Богові, та вкушаючи його, дужі ставали і ворогам страшні. Вони ж, одбувши тілесні роботи, оновлялися, празнуючи день опріснотний, ми ж, Владикою спасенні од роботи фараона-диявола, оновляємо переможний над ворогами день; сього священного нині причащаючись хліба, так вкушасмо, як вони хліба небесного і ангельських страв, і бережемо його на всяку потребу благу, на здоров'я тілам і душам, на спасіння та подолання всілякої недуги. Сьогодні стара Пасха кінець прийняла і стала вся нова, як видима, так і невидима. Нині небеса просвітилися, скинувши з себе, як веретища, темні хмари, і світлим повітрям славу Господню сповідають. Не сі, мовлю, видимі небеса, а мисленні апостоли, які сьогодні на Сіоні, в них увійшовши, пізнали Господа, і, всю печаль забувши і скорботу іудейського страху одвергнувши, Святим Духом оснівшись, воскресіння Христове ясно проповідують. Нині сонце, красуючись, на висоту сходить і, радію-

чи, землю огріває, – сходить бо нам од гробу праведне сонце Христос і всіх, хто вірить у нього, спасає. Нині місяць, з вишнього зіступивши щабля, більшому світилу честь воздає; вже бо Старий Закон, як каже Святе Письмо, із суботами бути перестав і пророки Христовому закону честь воздають. Нині зима гріховна покаанням припинилася і лід невір'я богіпінанням розтопився; зима бо поганського кумирслужіння апостольським ученням і Христовою вірою припинилася, лід же Хоминого невір'я показом Христових ребер розтанув. Сьогодні весна красується, оживляючи земне єство, і бурхливі вітри, тихо повіваючи, плоди множать, і земля, насіння живлячи, зелену траву родить. Весна бо красна є віра Христова, яка хрещенням одроджує людське єство; бурхливі ж вітри – гріхотворні помисли, які покаанням перетворюються на добродієвності і корисні для душі плоди множать; земля ж єства нашого, як сім'я, слово Боже прийнявши і страхом його болячи постійно, дух спасіння родить. Нині новонароджені ягнята і телята, швидко путь долаючи, скачуть і, невдовзі до матерів вертаючи, веселяться, та й пастухи, вигравуючи на сопілках, веселощами Христа хвалять. Ягнятами називають тихомирних людей, а телятами – кумирслужителів невірних країн, які через Христове втілення в людину і апостольські повчання і чудеса скоро [Новим] Законом проїнялись, до Святої Церкви навернувшись, молоко вчення смочуть та, як учителі Христового стада, за всіх молячись, Христа-Бога славлять, який усіх, вовків і ягнят, в єдине стадо зібрав. Нині дерева парості випускають, і квітами пахоці процвітають, і сади вже солодкі видають пахоці, і робітники, з надією трудячись, плододавця Христа прикликають. Були бо ми перше, як дерева в діброві, що не мають плоду, а нині прижилася Христова віра в нашому невір'ї, і вже, держачись коренів Іосієвих, як квіти, добродієвності пускаючи, райського знову життя у Христі ждуть, та й святителі, для церкви трудячись, од Христа заплаги ждуть. Нині орачі слова, словесних телят до духовного ярма приводячи, і хресне рало в мислених борознах заглиблюючи, і борозну покаання прокладаючи, сім'я духовне всишаючи, надіями майбутніх благ веселяться. Сьогодні старе до кінця прийшло і все нове настало воскресіння ради. Нині ріки апостольські наводняються і язичні риби плід пускають, і рибарі, глибину Божого влюдення випробувавши, повну церковну сіть улову знаходять; ріками, бо, – рече пророк, – розсядеться земля, узрят і розболяться нечестиві люди. Нині монашого образу трудолюбива бджола, свою мудрість показуючи, всіх дивує; і як [монахи] в пустинях живучи, самі себе прокормлюють, ангелів і людей дивуючи, так і сі [бджоли], на квіти злітаючи, медвяні соти створюють, аби людям солодощі і Церкві потрібне дати. Нині всі доброгослі птиці церковних ликів, гніздячись, веселяться: і птиця бо, рече пророк, знайде гніздо собі при вівтарі Твоєм – і, свою кожна співаючи пісню, славлять

Бога голосами незамовкаючи[ми]. Сьогодні обновилися всіх святих чини, нове життя у Христі прийнявши: пророки і патріархи, натрудившись, у райському спочивають житті, і апостоли зі святителями, постраждавши, прославляються на небесах і на землі, мученики й ісповідники, перетерпівши за Христа страсть, з ангелами вінчаються; цесарі й князі послухом спасаються; гурти цнотливців і чернечі общини, свій хрест терпляче пронісши, перші за Христом од землі на небо підуть, ті, що постів додержуються і в пустелях поселяються, од руки Господньої за труд плату прийнявши, в горньому граді зі святими веселяться. Сьогодні новим людям воскресіння Христова оновлення празник, і все нове Богові приноситься: од народів віра, од християн треби, од ієреїв жертви, од світодержців Боголюбні милостині, од вельмож церковна опіка, од праведних смиренність і мудрість, од грішників істинне покаяння, од нечесливих навернення до Бога, од ненависників духовна любов <...>

Отож, браття, віруймо Христу, Богу нашому, розп'ятому поклонімся, воскреслого прославім, у Того, Хто з'явився апостолам, віруймо, і Того, що ребра свої Хомі показав, оспіваймо, Того, що прийшов оживити нас, похвалімо, і Того, котрий просвітив нас, сповідуймо, і Того, хто всіх благ дав нам багатство, величаймо, од Трійці єдиного пізнаймо. Господа і Бога, Спася нашого Ісуса Христа, йому ж бо слава з Отцем і Пресвятим [Духом].

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 182-184.

«Житіє Ольги»

Житійна література – твори, в яких прославляється подвиг хрестителів Русі, рівноапостольних княгині Ольги та її онука Володимира. Оповідання про Ольгу ґрунтуються на детальній (досі не знайдений) церковній повісті про хрещення і смерть першої княгині-християнки. Їхній зміст складається в основному зі стислої біографії Ольги і короткої похвали святих. Автор невідомий.

Багато літ народ наш руський жив, бавлячись нескінченними війнами між собою, жив, жодного ладу і ніякого старшого над собою не маючи. Тільки коли на війну виходили, вибирали поміж і себе одного мужа смілого й мудрого і чинили його старшим у себе, поки та війна тривала. А потім почалися межі ними заздрості, ненависті, й мали від того поміж собою великі й безкінечні війни, в яких багато їх загинуло, а народ зменшився. А крім того, постав на них народ сусідній (або газари), котрі, звитяживши їх сильно, покорили. А як Господь Бог схотів ласку свою святу нашій землі явити, дав спокій і обрали собі князя, щоб ними владарював, судив за кривди і від навколишніх ворогів боронив. І попросили собі від землі варязької (а вони називалися пруси) великого

князя Рюрика, який прийшов до них на велике князівство, а з ним два брати Синеус і Трувор з усім родом своїм та людом немалим. І від цих варягів чи прусів наш народ спершу прусами, потім русами, а врешті, руссю названо, а перед цим слов'янами називали. А інші розповідають, що народ наш був дуже великий і мужній, по всій землі розсіявся і від розсіяння Росією названий, а інші кажуть, що від волосся русого, а ще інші, що від князя Рюрика руссю названо. Від князя отож Рюрика почалося велике князівство Руське, той усілякі порядки пристойні й ліпші звичаї встановив. Через декілька років брати його померли, невдовзі й сам князь Рюрик помер, залишивши одного малого сина Ігоря, якого з князівством Руським віддав Олегові, родичу своєму. Цей Олег, владарюючи у вельми великій державі, мав війни з навколишніми землями і вельми багато їх підкорив Руському князівству, між ними й Царгород, так що і греки мусили данину давати.

Від цього кореня варязького в селі Вибут, що недалеко великого міста Пскова, народилася свята велика княгиня Ольга, хоч і не княжого роду була, однак знатного, бо Трувор братом Рюрика був. Мала обличчя гарне і мудріша всіх дівчат варязьких та руських, отже не було їй рівної, а до того чистоту вельми любила, хоч і закону не знала. Коли Ігор, Рюриковий син, бувши молодий, у Псковській державі забавлявся полюванням, трапилося йому за рікою лов побачити, але не міг ріки перейти. Побачив, що хтось на човні пливе, і попросив, щоб його за річку перевезли, а вона, як князя, послухалась. А коли побачив Ігор, що це не юнак, а дівчина в нього перевізником, та ще й на обличчя вельми гарна ота Ольга, зараз же, бо молодий був, блудною похиттю запалився від самого тільки погляду. Що і почав до неї слова невстидливій мовити. А вона, збагнувши, яку лиху похить мав, про чистоту свою подумавши, його мову припинила своєю мовою, як мудра мудрого, кажучи:

– Чому, княже, тривожишся? Зрозуміла-бо зі слів твоїх, що хочеш з мене насміятися, чого упаси Боже! Але прошу тебе, послухай мене, відкинь від себе лиху похить, бо потім будеш і сам того соромитися. Згадай, що ти князь, а князеві треба бути як світильнику – бо як же можеш інших судити, коли сам зло чиниш? А ще й те знай, що нас тут тільки двоє, тому не можеш ти насильство вчинити, бо ліпше волю чистою втонути, та й ти зі мною мусиш, ніж чистоту свого дівочтва втратити.

Такі і більше того слова говорила блаженна Ольга Ігореві. Князь же, чуючи такі мудрі слова, засоромився, мовчки переїхав річку, а згодом від'їхав до Києва.

Такий добрий був початок блаженної Ольги, яка ще не знала ані Бога, ані заповідей його не чула, а таку знайшла від Бога премудрість, щоб зберегти чистоту. Дивувався князь Ігор мудрій мові її, від чого прийшов у розум, а потому завжди пам'ятав нагадування тієї мудрої дівчи-

ни, а чистоти дотримувався. А коли прийшов у відповідний вік, наказав Ігор шукати гарну й мудру дівчину, щоб могла стати жоною йому. Коли ж зібрали їх немало, жодна йому не сподобалася, тоді згадав собі оту дивну й мудру дівчину, красу якої на свої очі бачив, а мудру мову якої власними вухами чув і, не забуваючи, в серці своєму носив. Тому-то всіх інших відпустивши, послав по блаженну Ольгу вищезгаданого князя Олега, родича свого, і її було привезено до нього з належною честю і за звичаєм народним віддано йому за жону – від неї й народився Святослав, батько великого князя Володимира.

По смерті ж Олега, великого князя руського, сам Ігор став єдино-владний у всій Руській землі, з навколишніми народами великі війни провадив, ходив на Царгород і багато навколишніх країн завоював, дань грекам встановив й повернувся з миром, а відтоді мав мир з усіма аж до смерті, а смерть його така була.

Коли якось проходив своєю землею, беручи данину, трапилося йому прийти і до древлян, що нині зветься Поліссям, і там з людей надмірно велику данину стягав і відсилав до Києва, а сам ще там залишився, гадаючи ще більше урвати. Древляни, будучи вельми обдерті князем, зло на нього мали, бо надмірну данину з них брав, зібралися й убили його під містом Коростенем, що недалеко від Овруча. А ще замислили взяти й княгиню його, блаженну Ольгу, і своєму князеві за жону віддати, а сина їхнього Святослава зрадою вбити. І послали до Ольги своїх вельмож двадцять. А коли ті прийшли, сказала вона їм:

– Чи добре дійшли, вдячній мої гості? Вони відповіли:

– Добре. Вся земля древлянська прислала нас до тебе, велика княгине, розказати тобі, що князь твій, прийшовши до нас, як вовк неситий, понад міру данину брав і дуже нас утискав, чого ми не могли стерпіти: убили його. Але щоб ти не була смутна, просимо у тебе вибачення. Князь наш дуже молодий і гарний, а в усіх учинках та цнотах вельми тямучий, хоче мати собі за жону тебе, тому й нас з проханням до тебе прислав.

Блаженна Ольга, почувши про смерть милого мужа свого, дуже за ним жалкувала, а послів тих наказала живих у рів повкидати і землею засипати. І не досить їй було того, а надумала вона на всіх древлянах мститися і послала з хитрістю до древлян сказати:

– Коли хочете взяти мене своєму князеві за жону, хай прийдуть до мене всі перші ваші вельможі й нехай мене з великою честю провадять.

Вони, не відаючи хитрості її, послали до неї всіх вельмож своїх; значних п'ятдесят, яким Ольга наказала в лазні митися, а сама ту лазню з ними спалила.

Але і цього не досить їй було. Ще послала слуг своїх до древлян сказати:

– Ото вже йду. Приготуйте меду та інших напоїв в тому місці, де убито мужа мого, щоб я учинила поминки, згідно звичаю нашого, а потому піду до князя вашого.

І як вона просила, було наготовано так. Вона там учинила плач великий над гробом мужа свого Ігоря і поминки, згідно звичаю свого. Наказала над гробом його могилу висипати, а потім древлян охотно частувати, а своїм слугам звеліла бути тверезими, а не впиватися. Коли ж побачила Ольга, що древляни п'яні, то наказала слугам своїм побити їх усіх, мовлячи:

– Винищить на землі всіх бунтівників і убивць мужа мого, щоб противенці панам своїм (підняли бо руки на пана свого!) й інші свавільники в Русі, почувши про їхню загибель, боялися і не важилися б панів своїх губити, а зі страхом служили і корилися.

І убито було в той день п'ять тисяч древлян. А те вчинивши, Ольга вернулася до Києва і через якийсь час, зібравши велике військо, пішла з Святославом, сином своїм, на древлян, щоб іще помститися за смерть мужа свого, і за малий час завоювала всю землю їхню, тільки найзначніші вельможі, зібравшись у місті Коростені, міцно боронилися, що не можна було їх і за рік взяти. Ольга замислила хитрість і послала до них сказати:

– Чому ви в місті з голоду гинете, не бажаючи мені покоритися? Уже ж уся ваша земля мені піддана і всі в мирі живуть; коли ж ви мені покоритесь, невелику візьму з вас данину, залишу в спокої, тільки дайте мені від кожного дому по голубу й по горобцю.

Вони, приймаючи це за правду, з радістю послали їй голубів та горобців, а Ольга, взявши ту данину, пообіцяла їм мир, а вночі наказала слугам до кожної пташки прив'язати сірку з вогнем, у хусточки зав'язавши, і пустити. Пташки полетіли в місто, кожна в своє гніздо, і запалили місто. Люди, бачачи те, бігли з міста, а Ольга наказувала їх ловити: одних убивати, інших у полон брати. А решту, що залишилася в живих, обклала даниною тяжкою і, добре помстившись за смерть мужа свого, вернулася до Києва з сином своїм Святославом. В рік цей, залишивши сина свого в Києві, сама поїхала до Новгороду, споряджаючи землю й засновуючи міста, села, дороги, мости, а зібравши данину, знову повернулася до Києва і жила в мирі.

Коли Бог захотів вибрати собі людей нових і сліпотю осліплених русів світлом благодаті своєї осіяти і до пізнання себе, істинного Бога, привести, а віру православну прищепити, уздрів її до того здатною, бо всіма цнотами християнськими себе прикрасила, милостиню убогим давала, чистоту заховала, мудрість мала, а ще справедливо судила, і тому вселилась у неї ласка Святого Духа. Замислила, згідно до прирядження божого, до Царгорода їхати, що і вчинила року 955-го, за царю-

вання Константина, сина Леонового, а патріарха Поліекта (а за Кромедом – Іоанна Цимисха і патріарха Феофілакта, а за іншими – Фотія). Прийшла блаженна Ольга до Царгорода, де була зустрінута з великою честю царем і патріархом, і сам цар узяв її до своїх палаців і гарно її пошанував. А коли побачив цар, що красою й мудрістю стоїть вона вище інших жінок, вражений красою її, захотів мати її собі за жону, бо був цар молодий і не мав ще жони. Багато він їй говорив і про одруження, але вона, зрозумівши, відповіла, як мудра жінка:

– Не для того я сюди приїхала, а тому, що поганка, я і син мій Святослав, якому ви данину даєте, Бога правдивого не знаємо. Почувши про вашу православну віру і правдивого Бога, якого ви шануєте, і про службу чисту вашого закону, прагну і я тієї святої віри і тому ж правдивому Богові поклонитися. А про те, про що ти говорив, потім мову вестимем, а поки постарайся, щоб я була хрещена святим патріархом, а ти будь мені хрещеним батьком, а коли того не вчиниш, то я поїду нехрещена.

Цар попросив святого патріарха, аби той її охрестив, а він, навчивши її православної віри, охрестив її в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, і дав їй ім'я в святому хрещенні Єлена, і благословив її, кажучи:

– Будь благословенна між жонами руськими, бо залишила ти темряву й полюбила світло. – І сказав про неї: – Хай благословляться сини руські до останнього роду внуків твоїх.

І навчив її добре віри святої: і як Богові молитися, милостиню добру убогим давати, піст відбувати, чистоту духовну й тілесну стерегти й інші всілякі цноти християнські виконувати. А вона, як земля плододатна чи як губка, приймала все у себе. Потім дала святому патріарху багато золота і коштовного каміння на потреби церкви. Після хрещення взяв її цар зі святим патріархом до палат своїх, там добре пошанував і нагадав обітницю своєю, кажучи:

– Ти з ласки Божої стала християнкою, тепер виходь за мене заміж.

Відповіла вона йому мудро:

– Як же ти мене хочеш мати, царю, за жону, коли сам мене хрестив і назвав дочкою своєю? А в християн, як сам добре знаєш, такого звичаю нема – не мені тобі це нагадувати. Не для того-бо, як відразу говорила, я сюди приїхала, щоб з тобою царювати, не хочу тобі царицею бути, царю смертному, бо уже пошлюбилась з Христом, царем небесним, з яким навіки царюватиму. Як ви ж самі кажете, є інший вік, де ті, що Бога люблять, без кінця живуть і вічні веселощі в царстві небеснім мають, якого і я всією душею прагну досягти, для чого й охрестилася. А земного царства, досить мені і в Руській Великій землі, де самодержцем мій син Святослав.

Багато інших премудрих слів мовила, а цар, те чуючи, дав їй в тому спокій і відпустив з миром і дарами великими. Блаженна Ольга попро-

сила в святого патріарха благословення і молитву святу в дорогу, щоб дав їй священника, мовлячи:

– Нехай при мені завжди за звичаєм християнським служба справляється, то хай мені буде отець, пастир і вчитель замість і тебе.

І святий патріарх благословив її й молився за неї, і дав їй чесного хреста (цей святий хрест, якого блаженна Ольга взяла від святого патріарха, мав такий напис: «Хай оновиться Руська земля до , Бога святим хрещенням»).

Цей святий хрест великий князь Ярослав Володимирович, правнук її, заснувавши церкву св. Софії в Києві, поставив у вівтарі з правого боку і святі образи, книги й інші речі, священника й благословення своє і відпустив їх з миром.

Блаженна Єлена радувалася душею і тілом, взявши святість і благословення від святого патріарха, і пішла з миром у землю свою, славлячи в Трійці єдиного Бога. І прийшовши до Києва, жила за наукою святого патріарха: в пості і молитвах день і ніч, милостиню щедрю убогим даючи, чистоту душевну й тілесну, яку ще, будучи нехрещеною, мала, бережучи і всілякого гріха остерігаючись, жила серед великої кількості поган, що темнотою були засліплені, нічого не боячись – були вони, мов дикі звірі. А вона, як світла зірка перед сонцем, ішла і світлий день православ'я руським людям з'являла. Вся пильність її була в тому, аби все поганство вірою Христовою було освічено. І сина свого, великого князя Святослава, ненастанно вчила, щоб пізнав Христа і охрестився, а також бояр і всіх людей, до яких говорила:

– О сини руські, послухайте мене і пізнайте Бога правдивого, в Трійці єдиного. Творця неба і землі і всіх речей видимих і невидимих, а залишіть поганих бовванів, які вас у таке шаленство привели, бо бездушним, глухим і німим вірите. А вони вам жодної. І допомоги дати не можуть, тільки згубу вічну душ ваших. І їх ви за богів собі маєте і всю надію свою на них покладаете, а вони не є богами, а ошуканством бісовим. Ви добре знаєте, що і я в тому невір'ї сліпотою була огорнена, не знала дороги до вічного життя. А коли пізнала я від правдиво знаючих, що нема під сонцем іншого Бога, окрім цього, в якого християни вірять, в якого і я увірвала і хрестилася в ім'я Отця і Сина і Святого Духа. І багато їх учила вірі, і деякі з них увірвали й охрестилися.

А син її, великий князь Святослав, який звичаєм був як звір, і вельможі його також про те мало дбали і її в тому не слухали, тільки ж хреститися нікому не забороняли, хоч і насміхалися з таких. А свята завше за сина свого молилася Господу Богу і його часто упоминала й учила, але нічого не досягла від непокірного сина свого. Сприяла вона навірненню всіх людей Руської землі, як інша цариця Єлена, котра з сином своїм весь світ просвітила святим хрещенням, так і ця наша блаженна Єлена, як пра-

вдива учениця Христова і єдиноревнильниця святих апостолів, обходячи міста і села своєї землі, всім людям проповідувала учення й віру Христову. А віруючим данину зменшувала, іншим і всю відпускала, ідолів руйнувала, а на їхніх місцях церкви й хрести ставила, від яких потім багато див було, й пророчила, що Господь не допустить, щоб рід руський у невірї гинув, і наvertsала їхні серця до розуму православ'я, як її.

Якось проходила вона землю свою і трапилося їй бути в якомусь великому лісі над рікою великою на ймення Плоскова, і побачила там божественне видіння, тобто місце це осяялось трисвітлими променями сонячного божества, аж годі було дивитися. І зраділа цьому видінню, подякувала Господові Богу і, до своїх обернувшись, пророчила, що на цьому місці має бути церква в ім'я Святої Трійці, а до того монастир і місто велике. Помолилася на цьому місці довго і хреста там встановила. А потім знову божественна Ольга повернулася до Києва і, там живучи, багато добра чинила: убогим щедру милостиню давала, гостей і перехожих всіх достатком наділяла, навіть коли з поган були, рівняючись до свого Владики, Господа Ісуса Христа, котрий сонцем сяє над злими і над добрими і дощ посилає на праведних і грішних. Через якийсь час згадала блаженна про те видіння, що на ріці Плескові бачила, і послала туди багато золота, щоб заснувати церкву Святої Трійці, там же і місто велике було закладено – Псков, за пророцтвом її. Працювала для поширення віри святої аж до чесної сивини, велику користь чинячи землі Руській.

У той час син її Святослав, залишивши її з дітьми своїми Ярополком, Олегом і рівнопрестольним Володимиром, пішов завойовувати Болгарську землю, де взяв вісімдесят міст і столичне їхнє місто Переяславці, в якому і жив (це місто Переяславець Кромер називає Дерестець). В той час довідалися печеніги, що Святослав пішов на болгар з військом, зібралися й напали на Київ, але молитвами святої Ольги не взяли самого міста, оскільки Претич, Святославів воєвода, напав на них зненацька вночі і відігнав од Києва. А потім сам Святослав, прийшовши з великою кількістю війська, до кінця їх розбив і прогнав. Блаженна Ольга велику подяку склала Господу, що врятував її од облоги. Онуків своїх вчила святої віри, але хрестити не сміла, бо впертий був син Святослав. А він, прогнавши печенігів, прийшов до Києва і хотів знову йти на болгар, щоб там жити, повідаючи:

– То середина мого князівства, і там мені добре ведеться: від греків – золота багато, тканин, вина, овочів і коріння різного; від чехів так само й утрів – золота, вина і коней, а з Русі – хутра, меду, воску і людей.

А блаженна Ольга просила його, щоб не відходив, кажучи, що смерть її близька, і так мовлячи:

– Сину мій милий, чому йдеш чужих шукати, а своє на кого покидаєш? Діти ще малі, а я, як бачиш, стара, до того ж вельми і хвора, кі-

нець життя мого приходить. Тепер ні про що я так не турбуюся, як про тебе, що багато чому тебе вчила, просила й упоминала, щоб покинув ти темінь ідолопоклонську і звабу бісівську. І пізнав світло віри християнської і правдивого Бога в Трійці єдиного, якого я пізнала. Ти за те не дбаш, відаю добре, що через упертість і неслухняність свою легковажиш прохання й упоминання родительки своєї – чекає на тебе на землі біда велика, а по смерті вічна мука. Тож прошу тебе, не йди нікуди, поки я не помру, а коли віддаси моє грішне тіло землі, то йди, куди хочеш. По смерті моїй не чини наді мною нічого з обрядів та забобонів поганських, але священник мій нехай поховає тіло моє грішне за звичаєм християнським. І могили наді мною не треба насипати, ні тризни чинити. Але пошли золота багато до Царгорода, до святого патріарха, і хай той за душу мою грішну помолиться Господу Богу і накаже служби Божі іншим священикам за мене служити й іншим милостиню дасть. Інакше щоб не чинив, уже бо час і кінець життя мого дочасного (як сказала) прийшов, щоб до любого мені Христа йшла, в якого вірую.

Це чуючи, Святослав вельми плакав і все наказане обіцяв виконати, тільки вірити у Христа не схотів. А через три дні, дуже хворою будучи, дякувала вона Господу Богу й Святій Богородиці, яку в усьому за помічницю мала, також і всіх святих в молитві закликала. І коли прийшов час розлучення з тілом у неї, прикликавши і священника, святу сповідь учинила, прийняла Божественні й животворящі тайни Господа Бога і Спаси нашого Ісуса Христа, і радіючись, віддала святу душу свою в руки Господу Богу, якому вірно служила, відійшовши до вічного мешкання і палацу небесного. Померла року 6477, а від Різдва Христового 969, місяця липня 11 дня, жила літ усіх своїх 80, і поховано її з великим плачем від усіх людей на тому місці, яке сама свята вказала.

А в літо 6496, а від Різдва Христового 988, за пророцтвом блаженної, коли Господь просвітив святим хрещенням всю Руську землю через онука її великого князя Володимира, на якого впало добре насіння святої науки блаженної і стократний колос видало за преосвященного митрополита Леонтія (котрий перший був після Михаїла), що хрестив Руську землю. Тоді святий князь Володимир в двадцять літо по смерті святої заснував церкву в ім'я Пресвятої Богородиці в Києві, на яку десятину велів давати, після чого її Десятинною і досі звать, переніс до неї з належною честью її святі мощі, від яких див і сцілення багато було тим, що до неї приходили, в славу Пресвятої Трійці, якій належить від нас усіляка слава, честь, і поклоніння нині, завжди і вовіки віків. Амінь.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 185-191.

Димитрій Тунтало. «Житіє Володимира»

Житійна література – твори, у яких прославляється подвиг християнства Русі, рівноапостольних княгині Ольги та її онука Володимира. Про хрестителя Русі Володимира Великого, очевидно, також існувала якась повість (знову ж таки нам невідома), що вплинула на подальшу творчість агіографів. Хрестителя Русі визнали святим ще в XI ст., тобто тоді, коли було складено «Пам'ять і похвалу» йому. Авторство приписують мніху Іакову. Невдовзі після «Пам'яті» виникає коротке проложне житіє Володимира, як наслідок його офіційної канонізації. Опісля виникло ще кілька проложних житій Володимира, в основі яких лежало коротке проложне житіє.

Великий Володимир, князь київський і самодержець усіх Руських країн, був сином Святослава, внуком Ігоря і святої Ольги і правнуком Рюрика, якого призвано на князівство руське від варягів. Вів він рід свій од Августа, кесаря римського. Князівський престол Рюрик мав у Великому Новгороді. Ігор же Рюрикович по батьковій смерті переніс престол до Києва – тут народився у нього від святої Ольги син Святослав. А у Святослава Ігоровича було три сини: Ярополк, Олег і Володимир – не від однієї жінки. Розділяючи велике князівство руське між трьома своїми синами, Святослав дав старшому сину Ярополку Київ, середньому Олегові – древлян, а наймолодшому Володимирові – Великий Новгород. По смерті великого князя Святослава Ярополк, котрий сидів на батьковім престолі, пішов війною на древлянського князя Олега, брата свого, убив його і князівство його собі забрав. Як взяв про це князь великоновгородський Володимир, злякався Ярополка, старшого брата свого, що той і йому таке вчинить, та й утік за море до варягів. Ярополк же взяв у своє володіння і великоновгородське князівство, як і древлянське. Але в короткому часі Володимир велику силу зібрав воїнську – трохи від варягів, трохи з інших руських земель – і пішов на Ярополка, князя київського, убив його і прийняв князівство київське і жону братову, родом грекиню. Учинив він себе монархом усієї Руської землі і поставив ідолів у Києві на місцях високих – кланявся їм із жертвами і весь народ до ідолопоклонства приводив. А тих, що не зволяли кланятися ідолам, повелів карати смертю. І був тоді вбитий блаженний Феодор-християнин із сином своїм Іоанном, який не хотів ані бути сам ідолопоклонником, ані сина свого дати на бісівську жертву. Інші ж християни, які були від святої Ольги навчені, їм же і церкву було на Аскольдовій могилі створено; ті, котрі в живих залишалися, через страх ховалися, інші ж у таємниці берегли святу віру, треті знову на попереднє нечестивство обернулися, а де ще була християнська церква, розорядлася рукою ідолослужительною.

Поставив Володимир у Києві найкращих ідолів таких: перший головний ідол Перун – вірили, що він був богом грому, блискавок і хмар дощових. Другий – Волос, вважався богом тварин. Третій – Позвізд чи Вихор – бог повітря. Четвертий – Ладо, бог веселощів. П'ятий – Купало, бог плодів земних. Шостий – Коляда, бог святкування, що взимку буває. Та інші, менші боги були поставлені не тільки в Києві, але і по всіх сторонах Руської землі повелінням великого князя і поклонінням нечестивим були шановані. Таке ж ідолопоклонство і у Великому Новгороді творилося. Послав-бо туди начальствувати Володимир вуй свого Добриню-воєводу, брата матері своєї. Той, бачачи, що творить у Києві Володимир, все так само і там сотворив, подібних ідолів поставив і тими ж іменами їх назвав. Ще мав Володимир, крім ідолопоклонства, ще й інше зло – в похотях плотських без стриму, як у багні валятися, бо, мов давній Соломон, любив жінок дуже і, неситий плотською похитливістю, мав багатьох жінок, а ще більше наложниць. І жив препогано, в ідолопоклонському блуді будучи. Про все життя Володимирове, який не відав Бога і жив у нечестивстві, про братовбивство і кровопролиття, про хоробрість і численні битви, про бісслужительство і жононенаситність його пишеться широко в літопису святого Нестора Печерського і в інших багатьох літописах руських, і в друкованому Синописі Печерському. Хто захоче – там прочитає. Ми ж житіє його не як того, що колись нечестивим і грішним був, а як того, котрий нині є праведний і святий, описати хочемо, тож не затримуватимемося довго на його злих ділах початкових, що були до прийняття святої віри і які коротко ми згадали. Хай же не занадто продовжиться історія, хай же слух невинний не утяжиться – ідімо до просвітлення його і до богоугодних справ – від них же всьому руському роду буде спасительна користь.

Коли преблагий Бог, не хочучи смерті грішникам, а повернення їх у життя бажав, з превеликого й невимовного милосердя свого, благословив Руським країнам, що тьмою ідолобісся запаморочені були, не до кінця загинути, а світлом святої віри просвітитися і на шлях спасіння стати – вибрав їм керманича цього великого князя Володимира, так як раніше римлянина і грека великого царя Константина, а спочатку всім народам – апостола Павла. Кажуть-бо: із тьми світлу возсіяти – возсіяла тож у серці Володимировім зоря таємничого світла і збудила в ньому бажання пізнання істини, перетворивши його з нечестивого ідолопоклонника в благочестивого християнина, із гонителя (як колись Савла) в нового руського апостола й учителя, який численні руські народи від пекельного поглинення і вічної смерті вихопив, повернув на відродження у життя вічне святим хрещенням. Не буде зайвим коротко згадати тут про те, що русичі ще до Володимира в певні часи, хоч і не всі, але частково, хрестилися. Вперше хрестився слав'яноруський народ од святого апостола Андрія Первозван-

ного, який досяг Київських гір, благословив їх і хреста на високому пагорбі поставив, прорікши про створення тут міста і про благодать Богу, що мала в цих місцях возсіяти. І знайшов там людей і навчив їх святої віри і хрестив. Також пішов ув інші Руські землі, де зараз Великий Новгород і де інші знамениті міста – всюди, де до Христа звернутися міг, просвіщав святым хрещенням. Ще хрестилася Русь у царство грецького царя Василя Македона, в патріарство найсвятішого Фотія – прийнятий був від них архієрей Михайл, а в той час князівством малого ще віком князя руського Ігоря Рюриковича управляв Олег, князів родич і вихователь. Од грецького архієрея, що прийшов із Царграда в Руську землю, щоб навчити святої віри народ невірний, бажали люди бачити чудо якесь. І спитав архієрей, якого чуда вони вимагають. Вони ж сказали:

– Книга, яка навчас вашої християнської віри, хай буде кинута у вогонь і коли не згорить, тоді пізнаємо ми, що добра й істинна ваша віра і що великий Бог, котрого ти проповідуєш. Архієрей же, уповаючи на Бога, повелів розвести перед усіма великий вогонь і, звівши руки до неба, помолився, кажучи:

– Прослав ім'я Твоє, Христе-Боже!

І це вірікши, поклав книгу Євангелія святого на вогонь, і не згоріла книга. Всі дрова погоріли, і вогонь погас, а Євангеліє залишилося ціле і нітрохи вогнем не пошкодилося. Бачачи це чудо, багато людей увірувало в Христа і хрестилися. А ще хрестилася Русь у дні великої княгині Ольги, жони великого князя руського Ігоря Рюриковича, матері Святослава, Володимирової баби. Як це у житті Ольги пишеться, пішла вона до Царграду прийняти святу віру, і названо її у святому хрещенні Єленою. Повернувшись ізвідти, багатьох у Києві та інших руських містах до віри і хрещення святого привела, однак усіх просвітити не змогла, та ж бо й сина свого Святослава ніяк не могла умовити, щоб прийняв християнство. Тим хрещенням Русі, що до Володимира були, не стало можливості розширитися й утвердитися для святої віри через часті війни і князів, котрі вдалися до нечестивого ідопоклонства. Врешті, вся Русь просвітилася у дні великого князя Володимира, який спершу просвітився сам, пізнавши істинний шлях спасіння, і всіх на нього настановив – чи образом свого благочестя, чи монаршим своїм повелінням. А почалося це просвітительство так.

До Володимира, що вславився хоробрістю, самодержавством і величністю царства свого більше від усіх царів та князів на цілій землі, почали приходити різні народи, вихваляючи свою віру. Спершу прийшли магометани. І спитав їх Володимир:

– Яка є віра ваша? Вони ж мовили:

– Віруємо в Бога на небесах суцього і маємо Божого пророка Магомета. Він дозволяє нам жінок мати, скільки хто хоче, і великими плотсь-

кими насолодами тішитися, тільки обрізатися велить, не їсти свинячого м'яса і вина не пити.

Ще й про інші діла у вірі своїй магометани говорили, нечесні й сороміцькі, що не гоже їх і описувати. Володимир же про жінок із насолодою вислухав, бо женолюбний був, але обрізання і непиття вина не сподобалося йому. І каже їм:

– Ми не можемо без вина бути, оскільки на Русі всі веселощі й приятельства при підпитті бувають.

Приходили і від німців, і від римського папи, і від кесаря західного, і від інших князів посланці. Кожен свою віру доброю називав, але жодна з них йому не сподобалася. Ще й жиди прийшли, називаючи найкращою з усіх вір свою старозаконну віру. І спитав Володимир:

– Де ж земля і царство ваше? Вони ж мовили:

– Наша земля – Єрусалим і Палестина і околиці їхні, але оскільки прогнівили ми Бога гріхами нашими, то розіслав нас Бог по цілому світі, а землю нашу віддав християнам.

І сказав їм Володимир:

– Як же ви своєї віри інших навчаєте, а самі прокляті вашим Богом? Коли б любив вас Бог, не розсіяв би вас по чужих землях. Чи ж і нам ви бажаєте такого розсіяння? Сказав так і вигнав їх з-перед очей своїх.

Потому прийшов від царів грецьких Василя та Константина і від патріарха царєградського Миколая Хрисоверга посол з дарами, муж достойний, красномовний і побожний Кирило Філософ (не той це Кирило Філософ, що з Мефодієм, братом своїм, спершу в Хозарах, а також у Моравії Христа проповідував і книги з грецької мови на слов'янську перекладав, а того-таки імені). Бо той Кирило Філософ більш, ніж за сто років до цього жив, а цей пізніше і називають його деякі історіографи не Кирилом, а Киром. Цей філософ Кирило (чи Кир) багато бесідував із Володимиром про дохристиянську віру, почавши від створення світу за всіма пророцтвами навіть до втілення Христового і до наділеного волею страждання смерті на хресті заради спасіння людства і до триденного воскресіння з мертвих і вознесення на небо, як про це преподобний Нестор широко пише. Потім продовжив мову про другий прихід Христа, про воскресіння мертвих, про страшний суд, про безмежну муку уготовану грішникам і про віддяку праведним у небесному царстві, дав йому від тих, хто його послав, у дар велику золототкану запону. На ній хитромудрим тканням зображено було страшний суд Божий і відділення грішних од праведних. І стояли праведні по Праву руку судді, з того ж правого боку і рай, і царство небесне зображені були. Грішні ж стояли ліворуч, де гесна огненна і страшні види демонські і різні у пеклі муки було зображено. На все це Володимир уважно дивився, питаючи Філософа про кожну річ. Філософ докладно оповідав йому, кажучи:

– Коли прийде Христос-Бог у славі своїй з неба на землю судити живих і мертвих і воздати кожному за діла його, тоді тих, кого знайде праведних, поставить праворуч од себе і пошле в царство небесне на вічні веселощі. Тих же, кого знайде грішних, поставить зліва і пошле їх у геєну вогненну невгасну на безмежні муки.

Володимир же почув, зітхнув і сказав:

– Блаженні ті, що стануть праворуч, горе ж тим, що будуть ліворуч.

І мовить йому Філософ:

– А коли й ти, царю, злі діла припиниш і приймеш святе хрещення, то будеш праворуч стояти, а коли в нечестивості залишишся, твоє місце зліва буде.

Володимир послухався мови Філософа і, роздумуючи, сказав:

– Зачекаю ще трохи, доки певніше розпитаюся за інші віри. І обдарував Філософа та всіх, хто з ним прибув, відпустивши їх честю до Царграду.

Після відходу грецького філософа скликав Володимир усіх своїх бояр та старійшин і каже їм:

– Приходили до мене від різних народів мудреці: від Магомета, німців, і римлян, і жидів, і від інших народів – кожен із них хвалив свою віру. Після всіх прийшли греки і казали над усіх багато явного про свою віру, оповідали про піднебесні діяння з початку світу і дотепер; кажуть, що інший буде вік та інше життя. І як по смерті всі люди воскреснуть, і ще: хто добре в цьому віці робив, той у майбутньому може радіти, живучи безсмертним життям, а грішні вовіки мучитися будуть.

І сказали йому бояри його та старійшини:

– Свого ніколи ніхто не гудить, а хвалить. Ти ж, великий княже, коли хочеш вірніше істину пізнати, маєш багато мудрих людей, пошли від них найдостойніших по різних землях і народах – хай побачать і визнають усякі віри і як хто служить Богові своєму, і потім повернуться і сповістять тобі про все докладно й точно, як самовидці.

Такої поради Володимир послухав, послав мужів тямучих і розумних у різні землі споглядати віри і служби кожного народу. Вони ж, пройшовши багато країн і царств, дісталися врешті до Царграда і сказали царям грецьким Василю і Константину причину приходу свого. Царі зраділи і святому патріарху про них звістили. Патріарх же повелів прикрасити церкву і зробив свято, одягся в дорогі священничі одяги з багатьма єпископами і священниками й учинив божественну літургію. Прийшли на літургію царі з посланцями Володимира, ввели їх у церкву і поставили на такому місці, звідки їм все бачити і чути зручно було. Вони ж, бачачи несказанну красу хвали Божої, якої ніколи не бачили й не чули, дивувалися дуже і відчували себе не на землі, а на небі. Осіяло їх у цей час світло небесне, і були вони не в собі від радості духовної, якою їхні серця наповнилися. По завершенні божественної літургії царі й пат-

ріарх виявили цим руським послам велику честь і пригощення і, наділивши їх дарами великими, відпустили. А коли до Володимира повернулися, скликав Володимир бояр своїх та старійшин і повелів, щоб посланці, які повернулися, сказали перед усіма, що де бачили й чули. Ті почали розказувати все по порядку про віру кожного народу і про служби їхні, але всім слухачам недовідні були ті віри. Тоді почали розповідати, що в греків бачили.

– Коли прийшли, – казали, – в Царград, увели нас греки в церкву свою, де вони Богові своєму служать, і бачили там таку красу і славу, що її ані словами передати. Одяжі священників у них пречудові і чин служби дуже чесний, а стояння на молитві людей благоговійне. Співи ж ті такі солодкі, яких ніде не чули. І пройняла нас радість така, що не відчували себе й не відали: на землі ми чи на небі. Немає такої краси і преславного богахвалення на всій землі, як у греків, тому ми віримо, що істинною є їхня віра і тільки з тими людьми живе істинний Бог.

Сказали бояри Володимирові:

– Якби віра грецька не була б добра й істинна, то баба твоя Ольга не прийняла б тієї віри, а була вона жінка вельми мудра.

Тоді Володимир од благодаті Святого Духа, що діяла в ньому, почав помалу просвіщатись у розумі своєму, і пізнавати правдиву християнську віру, і бажати її. Але оскільки не було при ньому нікого, хто б його до звершення наміченого діла скоро привів, бо всі бояри й радники тьмою нечестивства були затуманені, відклав він на вернення у віру і хрещення до певного часу і вирішив піти на грецьку землю війною, захопити міста їхні і залучити християнських учителів, які б його на віру істинну наставили. Зібравши силу воїнську, пішов у Таврію (що нині зветься Перекопом) і взяв спершу Кафу, місто грецьке, – прийшов під Херсон, стольний град землі цієї при березі Евксинського понту, при якому була велика кількість кораблів. І обсів місто це, здобуваючи його силою немалий час, і не міг узяти, бо сильне було місто, і військо грецьке мужньо боролось проти ворога. І сказав Володимир херсонянам, щоб добровільно покорилися йому, коли хочуть од нього милості. А якщо ні, то він може під містом і до трьох років стояти, поки не візьме, і тоді не буде їм помилювання. Але херсоняни зневажили слова його, а ще й тісноту у місті терпіли, бо вже шість місяців були в облозі і мали нестачу в потрібному. Божий же догляд, невідомими долями корисний не тільки грекам, але й усьому руському роду, влаштував так, щоб град Херсон покорився Володимирові – так і сталося. Протопоп херсонський Анастас написав Володимирові на стрілі таке: «Царю Володимире, коли хочеш ти взяти місто, то шукай зі східного боку в землі труби, якими солодка вода тече до міста. Коли ж їх знищиш і віднімеш од міста воду, то покоряться тобі, спрагою перекожені». Так протопоп на стрілі написав, натягнув

лука і випустив її до шатра Володимира, і впала стріла перед шатром. А коли побачили її, взяли її, помітивши на ній писання грецьке, принесли до Володимира. І покликаний був тлумач грецької мови. А як було прочитано написане, повелів Володимир старанно шукати в землі зі східного боку тих водних труб і, знайшовши, знищив їх. Не стало води в місті, і знемагали люди від спраги – знехотя покорилися Володимирові. Взяв Володимир місто Херсон, увійшов до нього урочисто, людям же ніякого не вчинив зла й образи.

Після взяття Херсона та всієї Таврії послав Володимир до царів грецьких, кажучи:

– Оце я взяв славне місто ваше Херсон і всю землю Таврійську. Чув же, що маєте сестру, дівчину красну – дайте її мені в жони. А якщо не схочете, зроблю вашому Царграду те, що зробив Херсону.

Одержавши таке послання від Володимира, царі грецькі були в невеликій печалі, бо сестра їхня, на ймення Анна, не хотіла йти за поганина, а сили численних руських воїнів і хоробрості Володимирової боялися греки. І написали йому царі таке:

«Не достойно нам, християнам, за нечестивця віддати сестру нашу. А коли хочеш її мати, відмовся від ідолів і увіруй, як і ми, у Христа, істинного Бога, і прийми святе хрещення – тоді безборонно візьмеш собі в жони сестру нашу. А з нами, як сдиновірець, у любові житимеш; ще й небесне заслужиш царство».

Таку відповідь царів грецьких Володимир прийняв і послав до них, кажучи:

– Полюбилася мені віра ваша відтоді, як посланці мої випробовували різні віри, а побувши у вас, повернулися до нас і розказали докладно, що ваша віра є найкраща з усіх вір. Хочу прийняти віру вашу, пошліть до мене єпископа, хай мене охрестить, і самі з сестрою вашою прийдіть, чи сестру пришліть мені в жони. Я ж поверну вам Херсон з усією Таврією.

Одержавши таку добру звістку, царі грецькі сильно зраділи і сестру своєю умовляли піти за Володимира, з молінням кажучи:

– Змилюсь над царством християнським, бо коли не підеш за нього, не перестане він захоплювати землі наші; боїмося, що і Царграду сотворить таке, як і Херсону. А ще ж заради тебе Володимир хреститься і через тебе приверне Господь до себе землю Руську і грецьку від частих, тяжких воєн та нашестя руських звільнить. Вічну славу і безсмертне від усіх блаженство матимеш.

Царівна ж Анна, хоч без бажання, але бачачи спасіння численного народу руського, який до бога привертися хотів, та ще й батьківщині своїй, грецькому царству, жадаючи миру, послухалася порад і благань братів своїх і промовила зі сльозами:

– Хай буде воля Господня!

І послали її царі морем на кораблі з архієреєм Михайлом, священниками й чесними боярами. Досягши Херсона, вона зустрінута була славно і приведена в палату царську. Тим часом, за кілька днів до приїзду царівни, Володимир захворів очима й осліп. І почав сумніватись у святій вірі та в хрещенні, а тривожачись у собі, говорив:

– Боги руські розгнівалися на мене, що хочу їх залишити й іншу віру прийняти – заради того кару сліпоти на мене послали. Царівна ж, послана до нього, мовила:

– Коли хочеш здоровий бути й бачити очима, прийми якнайшвидше святе хрещення, інакше сліпоти своєї не позбавишся. Якщо ж похрестися, не тільки від сліпоти тілесної, але відразу й духовної звільнишся.

Почувши таке, Володимир відповів:

– Коли правдива мова ця, від того пізнаю, який великий Бог християнський.

Тоді покликав єпископа, просячи святого хрещення. Єпископ спершу огласив його і святій вірі добре повчив, і в церкві святої Софії, що посеред міста стояла, хрестив його і нарід іменням Василь.

Содіялося при хрещенні його чудо, подібно іншому, яке було в Дамаску із Савлом, що ганив Божу церкву і від блискавки небесного світла на дорозі осліп. Коли осліплений Володимир увійшов у святу купіль, єпископ, за чином хрещення, поклав на нього руку, щоб відпала від очей його сліпота, як луска, і той прозрів, і прославив Бога, який привів його в істинну віру, і дякував Христу-господу, радіючи і веселячись. Те чудо бачачи, бояри його і воїнство хрестилися. І була радість велика русичам та грекам, а найбільше святым ангелам на небесах, бо ще одному грішнику, котрий покався, вони раділи, тим більше аж стільком душам, що Бога пізнали, возрадувались і славу Всевишньому Богові відспівали. Звершилося хрещення Володимира, бояр його і воїнів у Херсоні, в літо від створення світу 6496, а від різдва Христового в літо 988.

По хрещенні приведена була до Володимира царівна Анна, сестра грецьких царів, на заручини. І по небагатьох днях обвинчаний був з нею на законний шлюб. І повернув грекам Херсон з усією Таврією і, мир з ними утвердивши, повернувся у свою землю, забравши з собою архієрея Михайла, що прийшов із Царгорода з царівною. І став той першим митрополитом усієї Русі (не той це був Михайло, що про нього вище розказувалося, який Євангеліє у вогонь поклав і те не згоріло, від чого удірювало багато народу, але того ж імені – від того першого Михайла) з цього другого минуло років сто й більше. Ще з архієреєм забрав Володимир із Херсону й багатьох священників, кліриків, ченців. Узяв звідти й мощі святого мученика Климента, папи римського, і учня його Фіва, святі ікони і книги та й усяке церковне начиння. Забрав і того Анастаса-протопопа, який стрілою навчив його, як узяти Херсон-град. І прийшов

Володимир у Київ з великою радістю, славлячи і Христа-Бога, – і відтоді став прикладати зусилля до просвічення свого столярного міста Києва і всієї своєї Руської держави. Спершу звелів Володимир охрестити синів своїх, яких мав дванадцять од різних жінок: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода від Рогніди, княжни полтеської, Святополка від грекині, братової жони, Вишеслава від чеської княжни, Святослава і Станіслава від іншої чехині, Бориса і Гліба від болгарки, Брячислава і Судислава від інших якихось, і хрещені вони були митрополитом Михайлом в одному джерелі (не в церкві, що була в Києві після колишніх розорів). Джерело це в горі над Дніпром відтоді й понині зветься Хрещатиком. Також послав проповідників по всьому місту, велячи, щоб уранці зібралися всі на річку Почайну, що із Дніпра тече і в Дніпро ж таки впадає – старі і молоді, великі й малі, багаті й убогі, чоловіки й жінки. А коли хто не з'явиться у цей час на річці, той князеві ворогом стане.

І на ранок прийшов сам князь із боярами на річку і архієреї з ним, і всі священники, і зібралось все місто до річки – всякого чину і віку, обох статей, велика сила – на тому місці, де нині церква святих мучеників Бориса та Гліба. І звелено було їм, одяжі знявши, ввійти у воду, старшим – чоловікам та жінкам у глибші місця, малим же – біля берега. І стояли у воді хто до шиї, хто до пояса, розділившись на полки. Священники в ієрейських шатах стояли при березі на дошках, спеціально для цього влаштованих, читали над народом молитви, належні при хрещенні, й імена їм давали – кожному полкові осіб одне ім'я, і веліли тричі занурюватися їм у воду. Самі ж гукали над ними ім'я святої трійці, за чином Хрещення закликаючи. І так хрещено було весь народ київський у літо від світобуття 6497, а від утілення Бога слова в літо 989 – друге по Володимировім хрещенні. Дивлячись на хрещення стількох людей, радів Володимир душею і, звівши очі до неба й руки піднявши, мовив:

– Господи Боже, котрий створив небо й землю, подбай за новоохрещених людей твоїх і дай їм істинно пізнати Тебе, Бога істинного, і утвердити їх у православної вірі, а мені допоможи на видимих і невидимих ворогів, і прославиш у Руських країнах ім'я Твоє пресвяте.

По хрещенні народу звелів Володимир трошити ідолів і храми ідолівські до кінця розоряти. Першого ідола Перуна звелів прив'язати коневі до хвоста й волокти з гори до Дніпра, приставивши дванадцять мужів, щоб цього ідола палицями били. Це сотворив не тому, що дерев'яний нечутливий ідол відчував якийсь біль, але велике цим наносив бісові безчестя. І приволікши до берега, вкинули його в Дніпро, і заповіли, щоб ніде не допускали того ідола до берега, поки не мине він порогів, що є внизу Дніпра. Нижче порогів прибив його вітер і хвилі під одну велику гору, що й донині зветься Перуною.

Оповідается й таке у древніх, як якогось іншого ідола вірні об'язали ланцюгами й волокли до Дніпра, щоб утопити його, – інші при цьому нещадно били його палицями, то біс в ідолі, котрий біль од биття терпів, кричав сильно. І скинутий був він у Дніпро, а коли плыв донизу, люди, які були невірою темні, йшли берегом за ідолем, плакали за ним і гукали, кажучи:

– Видибай, господарю наш боже, видибай – впливи і на берег вийди!

Ідол же той, якого біс рухав, видибав на берег, де нині монастир Видубецький. Але коли невірні хотіли взяти ідола, вірні, що прибігли, прив'язали до нього каменя і, там у річку скинувши, утопили, а місцевість, на яку видибав ідол, відтоді названа була Видибичі, нині вона зветься Видубичі. А інші ідоли з повеління великого князя були звергнуті одні у воду, інші у вогонь були кинуті. Кияни ж, будучи безумними і бачачи богів древніх звернення та смерть, плакали за ними і ридали. Тямковиті ж казали:

– Розумний князь і бояри його – бачать, який Бог є краший. Бо коли б добрі були ці боги, то не веліли б скидати їх і не вибрали б нової віри; краще вибрали – гірше відкинули.

Після звергнення ідолів і розорення ідолівських храмів звелів Володимир на тих місцях сотворити святі церкви. Спершу звели церкву святого Спаса на тому місці, де був ідол Перун, а також церкву на честь святого Василя Великого, бо і сам князь у святому хрещенні дістав ім'я Василь, та інших церков багато всюди заснував. Особливо дбав будувати церкву кам'яну в ім'я пресвятої Богородиці, яка пізніше дістала назву Десятинної. Зараз, після розорення Батисем, можна побачити тільки частину її, у ній же проводяться щоденні служби. Та церква була більше інших церков, у дні Володимирові створених – велика й гарна, грецькими премудрими майстрами побудована і всілякими прикрасами оздоблена. Коли її було збудовано, ввійшов туди Володимир під час освячення і, як древній Соломон в Єрусалимській, ним створеній, церкві, помолвився Богові, кажучи:

– Господи Боже, поглянь із небес і відвідай сад свій і утверди; його ж бо посадила рука Твоя. Поглянь на цих нових людей своїх, їхні серця Ти навернув на розум пізнати Тебе, істинного Бога, поглянь на церкву цю, яку створив недостойний раб Твій в ім'я пренепорочної Матері, Діви-Богородиці, що Тебе народила. А коли хтось із вірою та щирістю помолиться в церкві цій – вчуй молитву його, відпусти всякий гріх йому, а коли просить щось на користь, подай молитвами пресвятої Богоматері.

Помолвився Володимир і задоволено сказав:

– Від усього мастку мого, від усіх міст моїх даю десятину на цю церкву пресвятої Богородиці.

Те сказав, утвердив писанням і клятву поклав, аби ніхто не посмів відняти дане святій церкві. Відтоді названо було церкву Десятинна. І доручив оту церкву вищезгаданому протопопу Анастасу, якого із Херсону привів, і моці святого Климента, папи римського, вніс у неї і всіляке церковне дорогоцінне начиння, з Херсона принесене, туди віддав. Подбав він і за навчання книжне: синів-бо своїх, а при них і боярських дітей багатьох повелів учити письма грецького і глагольського (що нині зветься руським), поставив їм учителів майстерних. Ще й у простих людей звелів брати дітей у навчання книжне. Матері ж безумні плакали за дітьми своїми, як за мертвими. Не тільки Київ, а й усю державу свою бажав Володимир просвітити світлом віри святої, послав у всі міста руські хрестити людей, на тих же, що не хотіли хреститися, велику дань накладав. І жив Володимир боговгодно й праведно, змінивши давні свої звички, які мав, будши у нечестивості, – на всяке добродієство наставляла його жона й царівна Анна – з нею він вік за законом християнським прожив. Інших же колишніх своїх жінок, що були у нього до хрещення, давши їм багатство, відпустив, дозволивши кожній, якщо захоче, мати собі іншого мужа. До першої жони своєї Рогніди, Рогволодової дочки, князини полтеської, яка була йому миліша інших, відразу ж після свого повернення із Херсона послав і сказав:

– Я прийняв віру й закон християнський, і треба мені одну жону маги, як ведеться у християн. Ти ж вибери собі із вельмож кого хочеш, і одружу вас.

Вона ж відповіла:

– Чи ж тобі одному треба небесного царства – мені не треба? Досі будши княгинею, як я можу стерпіти бути рабою у слуги твого? Не хочу іншого чоловіка, але, молю тебе, зроби мене жінкою Христа твого.

Коли вона це говорила, сидів у цей час при ній син її Ярослав, кульгавий з народження. Він, почувши такі слова своєї матері, подякував Богові за розум і добре бажання її і здоровий став – почав ходити, хоч до цього не ходив ніколи. Володимир же зрадів за Рогніду, яка звернулася до Христа, і за сина Ярослава, який видужав. І після прийняття хрещення Рогніда пострижена була в святій ангельський чернечий образ і була названа Анастасією.

Після цього послав Володимир у Царград до святого патріарха, а ним був на той час Сергій, молячи його, щоб прислав до нього архієреїв та ієреїв, поскільки жнива були великі, а діятелів мало. Багато-бо міст руських вимагало просвічення, а людей серед русичів, підхожих для духовного чину, мало було, бо недавно серед них книжне вчення почалося. Прислав святій патріарх Сергій від греків єпископа Іоакима Херсонянина та інших із ним єпископів та пресвітерів немало. Прийнявши цих єпископів, котрі прийшли до нього, пішов Володимир із ними у землю

словенську, в країну заліську, в область Ростовську та Суздальську і поставив над рікою Клязьмою місто й назвав першим своїм іменем – Володимир. І створив у ньому церкву пресвятої Богородиці й повелів хрестити людей усюди й церкви будувати, і дав їм єпископа. Звідти пішов до Ростова, побудував церкву дерев'яну і дав єпископа. Потім у Великий Новгород прийшов і посадив у ньому Іоакима Херсонянина архієпископом, котрий, зруйнувавши там ідола Перуна, подібно колишньому київському, повелів закувати його ланцюгами і волокти в ріку Волхов, інших же мужів приставив того ідола палицями бити на більшу демону наругу. Демон же, котрий в ідолі жив, почав голосно, бо дуже боліло, волати:

– Гай-гай! Горе, горе, що попався в руки цих немилостивих людей, які ще вчора мене як бога шанували, а нині стільки зла мені нанесли, гай-гай.

Люди ж принесли його, б'ючи, на міст, кинули в річку Волхов, щоб у глибині загруз. І помалу він вплив, явився з води і проти течії поплив. Один із народу кинув у нього палицею. А ідол, ту палицю забравши, кинув її на міст і вдарив деяких, котрі в безумстві своєму жаліли за ним. І так волаючи, потонув і загинув із шумом. Святий же Володимир пройшов й інші міста своєї держави, і всюди людей хрестив та церкви засновував, єпископів та пресвітерів жити влаштував і, велику користь землі руській учинивши, вернувся у Київ, стольне місто своє, і розділив землю Руську на дванадцять князівств дванадцяти синам своїм. Спершу старшого свого сина. Вишеслава посадив у Великому Новгороді, Ізяслава в Полоцьку, Святополка в Турові, Ярослава в Ростові. Коли помер Вишеслав у Новгороді, на його місце перевів із Ростова Ярослава, а в Ростов посадив Бориса, Гліба ж у Муромі, Святослава в Древлянах, Всеволода у Володимирі, Мстислава у Тмуторокані, Станіслава у Смоленську, Брячислава на Волині, в Луцьку, Судислава у Пскові. І заповів їм твердо, щоб жили в любові та згоді і не ображали один одного, не переступали меж, кожному визначених, а кожному своїм уділом задовольнятися. Заповідав він також, щоб кожен на князівстві своєму примножував славу Христа-бога і шукав спасіння людських душ: невірних до віри приводячи і церкви будуючи, для чого кожному дав єпископа і пресвітерів. І, так їх уладнавши і на князівства розіславши, сам лишився у Києві, уже старий, займаючись добрими ділами: церкви й монастирі будуючи та прикрашаючи, милостиню щедро всім подаючи і трапези розкішні у дворі своїм для жебраків часто влаштуваючи. А тим, що були недужі і не могли дійти до двору княжого, тим на возах усяку їжу і пиття посилав. Мав же мир і любов з навколишніми країнами, з Польською, Угорською, Чеською припинивши воювати; з одними тільки печенігами у нього битви бували.

Також був милостивий святий Володимир до злих, страти достойних людей, не дозволяв їх губити хоч і за велику вину. З-за цього збільшилося було розбійників, злодіїв та інших злочинців. І сказав митрополит зі старцями Володимирові:

– Чому, княже, злих не караєш?

Він же відповів:

– Боюся гріха.

Митрополит же і старці сказали:

– Ти поставлений від Бога володар для покари злих і для милості добрим. Належить тобі карати злих, бо якщо не каратимеш їх, то добрим зло учиниш, тому що із-за твого нерозважства примножуються злі на шкоду добрим; погуби злих – будуть добрі у світі жити.

Це за цього великого князя прийшов уперше до Києва преподобний отець наш Антоній зі святої Афонської гори і вселився у печеру варязьку над Дніпром біля Берестова урочища. По цьому зблизилася блаженна кончина святому Володимирові. Але спершу жона його, велика княгиня Анна, царівна грецька, якій завдячує просвітою вся земля Руська і безчисленні душі своїм спасінням, за три літа перед його кончиною представилася до Господа. Незадовго до свого відходу до Бога святий Володимир прикликав до себе сина свого Бориса, який був йому милий більше за інших. У цей же час лучилося і Святополку прибути до Києва. І оповіщено було Володимирові, що печеніги на Русь ідуть, а оскільки Володимир не міг вийти проти печенігів, бо хворий уже був, тому вислав замість себе сина Бориса з усією воїнською силою. І почав день за днем знемагати тілом, а Святополк не відходив із Києва – чекав чи б пак бажав батькової кончини. І скінчилися дні його – все, що подобає при кончині християнській звершивши, при доброму сповіданні передав праведну свою душу в Божі руки місяця липня в п'ятнадцятий день літа від світобуття 6523 (за численням святого Нестора, літописця печерського), а від утілення же Бога слова 1015.

Так помер святий великий князь Володимир, названий у святому хрещенні Василем, пробувши на великому князівстві Київському (прийшовши із Великого Новгороду) тридцять п'ять років, перед хрещенням – вісім років, а після хрещення – двадцять сім і кілька місяців, а на двадцять восьме літо помер.

Зрадів же властолюбець Святополк батьковій смерті, хотів викрасти престол великого князівства, спершу таїв його смерть, та утаїти не зміг і переніс його в церкву пресвятої Богородиці – Десятинну церкву. І постікалися всі кияни та жителі навколишні до чесного його тіла, духовні й мирські, плачучи і ридаючи як по батькові своєму – просили спасіння. І зробили йому поховання славне у тій-таки церкві, ним заснованій, поклавши у труну мармурову. Так і пам'ять його постановили від-

значати як святого і апостолам рівного; що всю землю Руську просвітив святим хрещенням. Бо як хто одного грішника поверне від блуду і відокремить чесне від недостойного – стане як уста Божі. А коли стількох грішників, народи, що не знали Бога, від пагубної зваби ідолської до Бога поверне і з недостойних богіві достойних створить, то ніби Божі уста віднайде і зі святими буде в царстві Христа, Бога нашого. Йому ж з Отцем і Святим Духом честь, слава, вдячність і поклоніння тепер і завжди і вовіки віків. Амінь.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 192-203.

Повідання про святих князів Бориса та Гліба

Другу групу житійної літератури складають твори про князів, яких спіткала мученицька смерть, Бориса і Гліба, Михайла Чернігівського та інших. Однак найпопулярнішими на Русі були сини Володимира – Борис і Гліб. Тому відразу після їх насильницької загибелі виникає кілька оповідань про них.

«Не буде невинним лихий, – каже пророк, – а нащадок праведних захований буде». Так бо було смертним у давнині. Володимир, син Святославів, а внук-бо Ігоря Рюриковича, просвітив святим хрещенням усю Руську землю. Цей Володимир мав дванадцять синів не від однієї жони, але від різних матерів. Із них найстарший син Вишеслав, за ним – Ізяслав, третій – Святополк, котрий убивство зле замислив. Його мати раніше була черницею, грекinya вона, а розстриг її брат Володимира Ярополк через красу її і зачав від неї цього Святополка. Володимир же, поганин іще, убив Ярополка, пойняв жону його, що була вже не порожня, а від неї народився окаянний Святополк. Був бо він од двох батьків, братів, тим не любив його [Володимир, бо не від нього був. А від Рогніди] мав він [чотири сини]: Ізяслава і Мстислава, Ярослава і Всеволода, а від іншої Святослава. Від болгарини ж – Бориса та Гліба. І посадив їх на князювання в городах: сього окаянного Святополка в Пінську посадив, а Ярослава в Новгороді, а Бориса – в Ростові, а Гліба – в Муромі, інших же по всіх городах.

Минуло при Володимирі після святого хрещення літ двадцять, і впав він у люту недугу; в той час Борис із Ростова прийшов, бо печеніги із раттю ішли на Русь. Був у великій печалі Володимир, оскільки не міг піти супроти печенігів. Тож прикликав блаженного Бориса, йому-бо в хрещенні ім'я було дане Роман, передав йому багатьох воїв і послав супроти печенігів. Борис же з радістю піднявся й пішов, але не знайшов супостатів своїх і повернувся назад. І тут вісник прибув і сповістив йому про отчу смерть і як Святополк потаїв оту смерть. Уночі він вийняв поміст на Берестові, загорнув [труп] у килим і звисив додолу, по тому взяв

у сніях поставив у церкві святої Богородиці – се отак учинив. Почувши про се, Борис почав тілом утерпати і залився слізьми, умиленно кажучи:

– Горе мені, отче і господине мій, до кого приїду і на кого мені дивитися? Горе мені, батьку, очей моїх сяяння і зоря лица твого! Браздо юності моєї, керівниче нерозуму мого, від кого ще я насичуся ученням та розумом! Горе мені, горе мені, що не було тут мене, світе мій, та ж бо поніс би я сам чесне тіло твоє, поховав би і в гробові поклав! Я ж бо не ніс красоти мужства тіла твого, не сподобився-бо цілувати добролітних сивин твоїх, але, о блаженний! пом'яни мене в упокої твоїм! Серце горить, душа мені помисли нітить і не знаю, до кого звернутися, чи до кого гірку сю печаль простерти. Чи до брата, який став на батьковому місці? Але він до зваб світу сього прихилився і про вбивство моє мислить. Та ж коли мене вб'є, мучеником буду Богові мойому – я не противлюся! Недаремно пишеться: «Бог противиться гордим, а смиренним дає благодать». Апостол бо рече: «Як хто скаже: я Бога люблю, та ненавидить брата свого, той не правдомовець». І попри боязнь, в любові немає досконалішого, як любити – відкину нині страх і піду до мого брата і скажу:

«Будь мені батьком, ти старший од мене брат».

Отак думаючи, пішов до брата свого, і так він собі міркував: «Чи побачу я меншого брата Гліба лице?» І так ще він казав:

– Воля твоя хай буде, Господи мій. Це я так собі мислю в серці, що коли піду в дім батька мого, то численні язика змінять мій розум, щоб прогнати брата мого й озлобити, як учинив був батько мій перед святим хрещенням заради слави княження в сьому світі, а се все гірше від павутини, бо все мимо йде, як маю йти, а після відходу мого зі світу сього, як бо відроджуся тоді, яким мені має бути одвіт, де сховаю гріхів своїх множество, що їх надбали брати батька мого і батько мій – де ж бо їхне життя і слава сього світу, срібло й золото, багатощинні ризи, вино й медове і їжа чесна, і бистрії коні, і домове красні та великі, і багато добра, і данини часті і безчисленні гордіння про боярів – уже все з ним, начебто нічого не було, все-бо з ним зникло і немає від маєтків помочі, ні від безлічі рабів, ні від слави світу сього. Тим то і Соломон все пройшов, усе побачив, усе збирав і стягав і, роздивившись усе, сказав: «Все марнота і розрух, і зваба в світі сім є, тільки від добрих справ поміч, від добровір'я і від неблазної любові».

Пішов по дорозі, мислячи про красу добродетства свого, і слюзами весь заливався, хотів стриматися, а не міг, і всі, його бачачи, також сліз-но плакали кожен у душі своїй і стогнали від горісті тодішньої. Хто бо не заплаче за тією смертю погубної, був-бо образ смутний блаженного і побито серце йому, був-бо жалосливий, правдивий і щедрий, тихий і покірливий, смиренний, милостивий і милосердий.

Се блаженний Борис мислив і каже:

– Бачу брата мойого, злії люди понуждають його, щоб убив мене, а коли кров мою пролле, мученик буду Господеві мойому, а дух мій прийме Владика. Отож, забувши смертну тугу, тішуся словами блаженними, що погубить Господь, каже, душу свою задля мене і моїх слів, віднайде її в житті вічнім, збереже її, і піде вона з радісним серцем, кажучи: «Не зважай на мене, милостивий Господи, що покладаюся на Тебе, але спаси душу мою задля Твого милосердя, а не задля діл моїх – лихі вони є!»

Святополк же, сівши в Києві після батька, закликав киян, одарив усіх і послав посла до Бориса, щоб лестиво мовив:

– Брате, любов хочу з тобою мати, і неправду кажуть, що хочу послати тебе за батьком.

Прийшов уночі до Вишгорода, тасмно закликав Путша і вишгородців, і рече до них:

– Скажіть мені істинно, чи маєте до мене приязнь?

Путша рече:

– Всі можемо голови свої покласти за тебе.

Диявол же побачив, що Борис усю надію на Бога поклав, почав до вбивства блаженного нахилити. І як раніше Каїн на Авеля-брата, так і окаянного Святополка вмовив, наділивши думкою побити; наслідників свого батька, а самому взяти владу єдиному в усіх городах руських. Тоді проклятий Святополк закликав до себе в радники на все зло вишгородців. Розтулив скверні вуста свої Путшиним чадам:

– Коли обіцялися свої голови покласти, йдіте туди, де брата мого знайдете Бориса, убийте його. Вони відповіли:

– Так учинимо!

Про таких пророк каже: «Швидкі їхні ноги, щоб кров проливати, руїни і злидні на їхніх дорогах».

Блаженний-бо Борис поставив на Альгі шатра. Кажуть йому бояри:

– Піди сядь у Києві на отчому столі, се бо вої всі з тобою є!

Борис до них каже:

– Не підйму руки на старшого від мене брата, бо його я маю собі за батька.

Се почувши, вої розійшлися від нього. Залишився тільки Борис зі своїми отроками. Був день суботній, був він у тузі-печалі, вельми засумований серцем. Зайшов у своє шатро, плакав, жалісний глас випускавши:

– Сліз моїх не зневаж, Владико, адже я на Тебе уповаю, адже я з Твоїми рабами прийму участь і жеребок з усіма святими Твоїми, адже Ти милостивий і щирий є; згадую я бо мучення і страсті святого Вячеслава від брата, що вбитий був, і як убив був святих варварів своїх батько. І слово спом'яну мудрого Соломона: «У вічній пам'яті праведний буде, надію складає на Господа!»

На те слово вельми зрадів, а настав вечір, повелів вечірню співати, а сам почав зі сльозами молитви творити з частими зітханнями і зі стоконами численними – по тому ліг спати. І були вві сні його численні думки і печалі міцні, і тяжкі, і страшні: як віддатись на страсть і як відтерпіти і віру утримати, як він щадимий вінець прийме від руки всдержительної.

Прокинувшись зі сну вранці, була-бо неділя, повелів пресвитерові заутреню співати, а сам, озувши ноги свої і умивши лице, почав молитися Господові Богу.

А посланії від Святополка тієї ночі підійшли близько і почули, що блаженний Борис співає заутрені псалми – була-бо вість йому про забиття, і почав співати: «Господи, що се примножилися на мене, тужаться на мене, численні постають на мене» та інші псалми і так до кінця. І почав співати Псалтир: «Бо пси оточили мене... обліг мене натовп злочинців». І таке: «Господи Боже мій, на тебе уповаю: спаси мене». А по тому канон і читання. А закінчивши утренью, почав він молитись, дивлячись на ікону: «Господи Ісусе Христе, що в сьому образі явився на землі і зволив на хресті пригвоздитися і прийняв страсті заради гріхів наших! Сподоби мене, Господи, заради імені Твого убитим бути!» Тоді почув він тупіт убивць біля шатра і, затрепетавши, почав сльози з очей випускати, мов струмись. І сказав:

– Слава тобі, Господи, за все, що сподобив із-за заздрості лютої що прийняти смерть і всепостраждати заради любові до слова Твого. Не захотів я слави княження, ні столу батькового не зволив за апостолом, що каже: «З любові все терпить, всьому віру бере, не шукає своїх». Тимто, Владико, душа моя в руці Твоїй є, адже не забув закону Твого, адже Тобі, Господи, годі так бути».

Це побачили піп і отрок, що йому служили, господина свого змарнілого і обнятого печалями, і з плачем сказали йому:

– Господине наш любий, якою добротою ти був наповнений, коли заради любові Христової не захотів противитись братові, хоч мав біля себе всіх воїнів.

Тоді вони побачили, як мчать до шатра, блискаючи оружжям і оголеними мечами, як скочили і без милості посунули копія окаянний Путьша, Татець, Слович, Ляшко – і так пробито було вельми-милостиве тіло блаженного Бориса. Отрок же його Георгій упав на тіло його і сказав:

– Не покину тебе, господине мій любий, але краса тіла твого прив'ядає, тут і я буду сподоблений життя своє кінчати.

Був бо він угрин родом, Борис возложив на нього золоту гривну і любив його – тут і його пробили копієм, він вискочив поранений із шатра на швидку. Так само й Борис – не попали йому в серце. Почали казати вбивці:

– Чого дивимося, стоячи. Кінчаймо велене нам!

Се блаженний Борис почув і почав молитися і просити їх, кажучи:

– Брати мої возлюблені. Дайте мені трохи часу Господові моему помолитися!

Зирнув на небо зі сльозами і, гірко зітхнувши, почав молитися умиленно засмученим серцем:

– Господи, Господи, Боже всемилостивий і премилостивий, слава Тобі, що сподобив мене перейти від зваби життя сього, слава Тобі, щедрий Живодавче, що сподобив мене еси терпіння святих мучеників; слава Тобі, Владико, Людинолюбче, що сподобив мене прийняти хотіння серця мого! Слава Тобі, Христе, за велике милосерця, що спрямував ноги мої на путь мирний іти до Тебе неблаженно, тож доглянь із висоти святої Твоєї і побач хворість серця мого, яку я від свого брата прийняв, для Тебе-бо я умертвлений Господи Боже, знай-бо, Господи мій, знай, що не противився я аж ніяк. Кажу: мав я всіх воїв батька мого зі мною, і всіх улюбленців батька мого, і ніяк я не мислив братові моему зла; він же, як тільки міг, постав на мене. Коли б мене ворог неважив, перетерпів би я це; коли б ненависник злоторив проти мене, сховався б я од нього, але Ти, Господи, бачиш, тож суди те, що сталося між мною і між братом моїм, і не постав нам, Господи, гріха сього, але прийми душу Ти нашу.

Тоді сам зирнув на тих умиленними очима і зі змарнілим лицем, весь слізьми облившись, сказав:

– Братіє, приступіте і кінчайте службу вашу і хай буде мир господину, братові моему, і вам, братіє!

Чуючи слова його слізні, не можучи ані слова сказати від страху і печалі лютої, але із зітханням гірким плакали кожен у душі своїй, кажучи: «Горе мені, княже наш любий і дорогий, блаженний водителю сліпих. Одежа нагих, старості жезле, вказувателю безсоромним – хто-бо се все виправить! Та ж бо не захотів він слави світу сього і не зволив веселитися з чесними вельможами у князюванні і не захотів вічності у сьому житті; хто, братіє, не подивується великому твому смиренню, хто не смиритися, сього смиренного бачачи і слухаючи!»

А помер преблаженний святий Борис і віддав у руки Божії душу свою місяця липня, у двадцять четвертий день, на пам'ять святої мучениці Христини. Побито тоді ж отроків багато. З Георгія ж не могли зняти гривни, тож відсікли голову і відкинули вбік, через що пізніше не могли пізнати тіла його. Блаженного ж Бориса загорнули в шатро і повезли на колісниці, а коли були в бору, почав він підіймати святу голову свою. Про се Святополкові сторожа повідомила, він же послав два варяги і пробили вони мечем його серце: так він помер і взяв незв'ядний вінець; тіло його святе принесли до Вишгорода і поховали в церкві святого Василія в землі.

Забиття святого Гліба

І на сьому не полишив убивства окаянний Святополк, але на більше скаженство почав поставати і, бачачи здійснене бажання і уже не згадуючи лихого вбивства, і нітрохи до покаяння не схилився, бо сатана його підбивав, щоб ще гірше содіяти і ще більше вбивство. Мислив-бо у собі окаянный:

– Що вчиню, коли полишу вбивство двох, зло мені буде! Почувши про це, брати мої гірше над се мені учинять, і як там не буде, а проженуть мене і відчуждують від престола батька мого, на жалість мою земля з'їсть мене і огуда упаде на мене, а князівство моє візьме інший і в дворах моїх не буде живучого. Коли його Господь возлюбив, а я вбив, до хвороби виразку приклавши, прикладу отож беззаконня до беззаконня, адже гріх матері моєї не залишить мене і з праведними не напишуся.

І в розум поклав лиху раду диявол.

Послав [Святополк] по блаженного Гліба, сказавши:

– Прийди швидко, батько кличе тебе – не здоровиться вельми. Гліб же, не гаючись, з малою дружиною на конях пішов і приїхав на Волгу, до гирла Тьми, і у рові схитнувся під ним кінь і трохи наломав йому ногу. Звідтіля до Смоленська пішов і став на Смядині, яку бачимо від Смоленська єдину. В той час вістка Ярославові надійшла про отню смерть і про брата. Послав Ярослав до Гліба і каже:

– Не ходи, брате, батько тобі вмер, а брата від Святополка вбито.

Почувши це, Гліб закричав плачем гірким та смутною любов'ю, проказуючи:

– Горе мені, Господи, горе мені, про двох я плачу і стогну, про двох, жалкуючи, тужу; горе мені, плачу по батькові, ридаю також і вельми, відчаюючись, по тобі, брате Борисе, як ти був без милосердя пробожденний і як смерті був відданий від свого брата, а не від порога. Ліпше мені з тобою, брате, вмерти, аніж про тебе знати, що позбавлений ти життя. Я гадав бачити твоє янгольське лице, а се вже туга наспіла до мене люта. О брате, господине, нині що я учиню, позбавлений твоєї доброти й батька многорозумного? О милий господине, брате, коли еси дістав відвагу від Господа, моли про моє знидіння і скорботу. Хай же і я сподоблюся ту ж таки прийняти страсть, і з тобою я житиму, аніж у звабі світу сього бути, – і так він стогнав і сльозами землю мочив і з частими зітханнями Бога прикликав.

Тут припіли раптово послані від Святополка лихії його слуги і лютий злочорстокі звірі, котрі душу мали, яких зустрів у насаді, будучи в гирлі Смядини. Гліб же зрадив душею, сподіваючись од них цілування прийняти, а вони насупилися, а оскільки так само пливли, почали оті лиходії стрибати в насад блаженного, маючи оголені мечі, аж у гребців зі страху із руки весла повипадали. Гліб же збагнув, що це вбити його

хотять, зирнув на них умиленими очима, весь сльозами залившись і часто зітхаючи від скорботи сердечної, і з засумованим лицем жалісно видав із себе голос, кажучи:

– Господинове, братіє улюблена, залиште мене, ніякого зла не вчиню. Господинове моє, не ображайте мене – яку вчинив обиду братові мійому і вам? А коли є якась обида, ведіте мене до князя вашого, а до мого господина, брата. Помилуйте мене, юність мою помилуйте, я буду рабом, господинове моє, помилуйте. А ви, господинове, не зітніте мене невірського – не споживете колосу недозрілого, а молоко: беззлісної не ріжете лози молодій, доброплідній – молю я вас і схилиюся перед вами. Звістіте мені, яке вам учинив я зло? Хай же не жалітимуся на вас, невже ви кров мою пролити хочете, адже в руках я ваших, братіє!

Вони ж бо, немилосердні лиходії, жодного слова не постидилися, але, мов лютії звірі, схопили його. Блаженний почав казати таке:

– Спасися, батьку, господине Василю, спасися, мати, госпоже моя, спасися, брате Борисе, старійшино юності моєї, спасися, брате-приспіннику Ярославе, спасися ти, брате Святополче, спасіться й ви, братіє і дружино, всі спасіться, уже бо не буду вас у житті своєму видіти, оскільки розлучаюся із вами з нужди, – і кажучи це, плакав. – Василей, Василей, батьку мій, прихили вухо своє, почуй голос мій і подивись, що лучилося чадові твоєму, як без вини заколюють його, почуй, небо, утям, земле і ти, брате Борисе, почуй голос мій. Батька мого Василя прикликаю – не почує, ні ти мене не почувеш – уздри скорботу серця мого і рану душі моєї, побач із течивом сліз моїх, наче ріку. Ніхто мені не допоможе, але ти мене пом'яни і помолися про мене Христу-Богові. І почав, укланувши, молитися, кажучи:

– Прещедрий Господи, премилостиво сліз моїх не неваж, але умилися на моє знидіння й уздри розжалібнення серця мого – вже бо заколюють мене, не знаю, хто радив, чи за яку обиду, й не тямлю – ти знаєш, Господи мій! Господи, ти апостолам своїм сказав: «Коли за ім'я моє озлобляться на вас і зражені будете разом із друзями, і брат брата на смерть віддасть і умертвлять вас імені мого заради». І ще таке: «І не лякайтеся тих, – каже, – хто тіло вбиває. Уздри, Господи, і суди се, бо душа моя перед тобою, Господи, в руки твої віддаюся і тебе славлю з Отцем і Сином і Святим Духом».

Тоді зирнув на них умиленно і притишеним голосом сказав:

– Братіє, вже починайте, робіте, для чого послані були! Тоді окаянный Горясір велів зарізати його, повар же Глібовий на ім'я Торчин заколов блаженного Гліба, ніби незлобиве ягня, – місяця вересня в п'ятий день, у понеділок, на пам'ять святого пророка Захарія, і принесено Господові чесну жертву, і ввійшов у небесні обителі до Бога і уздрів лютого свого брата й дістав небесного вінця, якого бажав, і зрадив радістю, що

дістав се од Бога. Окаянні ж убивці повернулися, прийшли й повідали Святополкові, що сотворили велене ним. Він же возвеселився серцем, і збулося сказане пророком Давидом: «Чого хвалилися злом, о могутній?.. Ти зло полюбив над добро, а неправду більш, як правду казати отож Бог зруйнує назавжди тебе, тебе викине і вирве».

Убитого ж Гліба і схованого на місці опустили поміж двох колод. Господь же не полишає рабів своїх: там, де лежало тіло святого, довгий час інколи стояв було видно вогнений, що горів, ніби свіча, і знову-таки чули янгольське співання, хто мимо проходив і лови чинив чи випасав. Це бачили і чули, але ні в кого не було гадки знайти тіло блаженного Гліба, аж доки Ярослав, рушаючи, з'єднав численних воїв на окаянного братовбивцю Святополка і численні з ним учинив брані. І завжди при сприянні Божому і при святому сприянні перемагав, а окаянний посоромлений тікав. Потім триклятий прийшов із množеством печенігів; Ярослав тоді з'єднав воїв і пішов супроти на Альту й поставив стани на тому місці, де був убитий святий Борис, звів руки до неба і сказав:

– Се кров брата мого волає до Тебе, Владико, як колись Авелева, і Ти відомсти за нього, як братовбивцеві Каїнові. Тож молю Тебе, Господи, хай і сей так само помсту прийме! І, помолившись, сказав: – О брати мої! Хоч тілом звідси пішли, але благодаттю живі, ви, що стоїте перед Господом, молитвою допоможіть мені!

Це сказавши, пішов на супротивника і покрив поле злодійське множістю воїв, і зійшлися вони, коли сонце сходило. І була січа лиха тоді, і сходилися тричі, билися цілий день, а до вечора осилив Ярослав, а той окаянний Святополк побіг, і напав на нього біс і розслабив, аж на коні не мав змоги сидіти, а несли його на носилицях. І прибігли до Берестового з ним. Він же каже:

– Тікайте всі, женуться-бо за нами і посилають. І не було спротиву тим, що гнались у слід їхній.

І так, лежачи в немочі, схоплювався і казав:

– Тікаймо, ще женуть. Ох, горе мені, загину! Тікайте! І не міг на одному місці терпіти. І побіг у Ляцьку землю, гонений гнівом Божим, і прибіг у пустиню між чехи і ляхи, і тут покінчив лихе життя своє окаянний. І дістав відомсту від Господа, що з'явила послана на нього пагуба, а після смерті вічну взяв муку і так подвійно прогрішив у житті: тут позбувся не тільки княження, але і життя, а там не тільки царства небесного і з янголами пробуття, але й муці та вогню віддався. І є прірва його, й досі виходить із неї сморід лихий, що вказує людям: коли хтось, почувши се, учинить так само, то таке осудження прийде, ще й лютіше сього. Так само й Каїн, про помсту не знаючи, єдину дістав рану, а Ламех знав, отже, знаючи про Каїнову покару, з-за того сімдесят помст прийняв – така бо відомства злотворящим. Так само Іульян-цар, що багато крові

пролив святих, дістав був копієм у серце і був пробитий, так само і сей окаянний, уникаючи злострасності, смерть прийняв, і відтоді крамола припинилася на Русі. А Ярослав, узявши всю владу Руської землі, почав про святі тіла розпитувати: як і де покладені були. Про святого Бориса розказали йому, що у Вишгороді його покладено, а про святого Гліба не всі знали, в якому місці його вбито, тільки відали, що поблизу Смоленська вбитий він. І повідали йому (Ярославу), що чували від приходнів ізвідти, як світло бачили і свічі в порожнім місці. Почувши се, послав [Ярослав] на розшуки пресвітерів, аби розізнали про брата. Ішли вони з хрестами, і свічами, і кадилами і, поклавши в насад, взяли й поклали у Вишгороді, де було преблаженного Бориса тіло.

Се ж бо пречудно і дивно стільки літ тіло святого лежало і не зачеплене було звірами, нітрохи не почорніло, як це тіла у мертвих, але світле було, і красне, і ціле, і добрі пахощі мало. Так було збережено страснотерпцеве тіло, і хоч не знав багато хто, де було покладено святі тілеса, але прославив їх Христос по цілій Руській країні пречисленими чудесами, що сяяли, ніби сонце, сліпих просвічуючи, хворим здоров'я подаючи, кривим – ходіння, глухим – слух; усі недужі, котрі своєю вірою закликали, скоро діставали сцілення – несила виповісти творені святими чудеса. Воістину, цілий світ може сказати, що діються предивні чудеса (більше їх, як піску морського) не тільки тут, де їхні тілеса, але й по всіх країнах всі болісті й недуги відганяють, а тих, що в узах і в темницях визволяють і на місцях, де церкви в їхнє наймення поставлені, багато чудес сцілення сотворюється – все те як похвалити не тямимо і не знаємо; може, вами ангела назвуть, що швидко знаходить скорботних; царя чи князя запрошу до вас, а більше, людину просту, що досягає смирення – нині ж бо у вишне царство поселилися. Воістину, ви царі є царям і князі князям, та ж бо при вашому сприянні князі наші противенців перемагають, вашою поміччю хваляться, ви землі Руської забрала й утвердження землі нашої. Тож сприяйте у своїй Вітчизні так, як і великий святий Дмитрій і не неважте новопрос-вічених людей, котрі віру стверджують молитвами вашими. О блаженні! Та ж бо гроби прийняли тіла ваші чесні, як скарб багаточінний блаженної церкви – в ній-бо покладено було раки ваші святії, що ховають блаженні тіла ваші. Блаженний-бо воістину більше всіх город руський, який має в собі такий скарб, з ним-бо не порівняється жоден у світі – воістину Вишгород зветься. Другий – Селунь у Руській землі явився, славний своїм без мзди лікуванням: не тільки наш народ, але й приходні з усіх країн безкоштовно сцілення беруть. Але про блаженних Христових страснотерпців завжди від нас молитва, хай не прийде на нас зло, і всяка пагуба хай не найде на нас, голод же й озлоблення відженеться і від усякого бранного меча хай збавить нас, і від міжусобних ратей і марної смерті, і від усіх гріхів падіння

заступіте нас тих, що уповають до вас, як грішники великі і беззаконні понад міру, але які мають надію на ваші Спасові послані молитви. Владико, Господи, доглянь з небес нас, убогих і надто грішних, дай же нам час покаяння, не погуби нас з беззаконствами нашими. Помилуй нас, ушедри за милістю своєю і заступи постійними молитвами страстотерпців Твоїх.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С.204-212.

РОЗДІЛ 5. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XIV – СЕРЕДИНА XVII СТ.)

Пільги татарських ханів православній церкві (1313 р.)

Татарські хани надавали грамоти Золотої Орди, що стосувалися управління окремими територіями, підлеглими Орді. Також це стосувалося і церковного життя. Ярлики на управління отримували ієрархи православної церкви.

Ярлики, тобто жалувані грамоти, які давали перші Царі Ординські, жили по них усі зі святішим преосвященним Митрополитом Київської і всія Русі, це були пільги храмам і людям православним.

Влітку 6721 (1313) поїхав в Орду Митрополит Київський і всія Русі Петро разом з Великим Князем, Михайлом Ярославовичем Тверським з приводу кривди для церкви від судів і управління лукавих людей, з приводу податків, уроків, повинностей і стягнень з людей усього церковного причту, а також стосовно усіх Митрополичних десятин. І через те, щоб спочатку відвідати Царя Німецьких послів і Біскупа Папа Римського Матвія. Крім того помер в Орді цар Батий, і цар Узбек (Язбек) сів на царства, й усе по-новому стало, тому з багатьох царств, великих князівств і країн приходили в Орду до царів за ярликами. І всі великі князі Руські та Митрополити, а також Єпископи ярлики мали, кожен на своє ім'я. Та милістю Божого Митрополит Петро в Орді у царя у великій пошані перебував і швидко відпущений був з ласкою і дарунками, з ярликами і дефтерами. І поїхав у свою Митрополію на Русі, а всі православні християни зустрічали його з великою радістю.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1946. – Т. I. – С. 200.

З післямови до львівського видання «Апостола» (1574 р.)

З 1572 року розпочинається діяльність Івана Федорова в Україні. У Львові, при допомозі «людей вбогих», він організовує друкарню й протягом року видає «Апостол», до якого додає дуже важливу післямову з відомостями про своє життя та про початок вітчизняного друкарства. «Апостол» – перша в Україні атрибутована друкована кирилицею книга, яку видав І. Федоров у Львові (1574 р.), перевидана у Києві (починаючи з 1630 р.), Львові (1639 р.), Луцьку (1640 р.), Угерцях (1620 р.).

<...> І коли я поселився в славнозвісному місті Львові і став ходити по слідах, протоптаних одним богообраним мужем, я почав собі проказувати таку молитву. <...>

І помолившись, я почав присвячене богові діло своє до налагодження наворотати, щоб боговдохновенні догмати поширювати. І пообходив багатих і благородних серед мирян, помочі просячи від них, і падав на коліна перед ними, і припадав лицем до землі, і сльозами своїми, які серце моє викликало, ноги їх обмивав, і це не раз, і не два, але багато разів робив я.

У монастирі був великий каталог книг, які поширювалися в середині XVI ст. в Україні та Білорусії. 24 аркуші друкованих. Архімандрит Сергій Кимтар, який склав цей опис.

І просив священика, щоб він у церкві всіх голосно оповістив про це. І не випросив я нічого благаючими словами, не вимолив своїми слізними риданнями, не виклопотав ніякого пожертвування з допомогою священиків. І заплакав я гіркими сльозами, що не знайшов ні любителя, ні помічника не тільки серед руського народу (львівських українців), але й серед греків (що проживали у Львові).

Але знайшовся дехто з нижчого духовенства і з простих мирян, що подали мені допомогу. Не думаю, щоб вони це зробили від надлишків своїх, скоріше, мабуть, як та убога вдовиця, що два останні гроші свої пожертвувала. Всім же, що на цьому світі перебувають, вони повернуться до них, а в майбутньому посмертному житті від багатодавця бога столицею відплатиться.

<...> А почалася ця книга, названа «Апостол», друкуватися в богом береженому місті Львові, в якій діяння апостольські, і послання соборні, і послання святого апостола Павла після втілення господа бога нашого Ісуса Христа (після народження І. Х. року 1573, лютого в 25 день, і завершилася (друкуванням) року 74-го того ж місяця в 15 день). Просимо ж вас, всі раби благословенного бога нашого, любов'ю духа господа нашого Ісуса Христа, що віддав себе (на розп'яття) за наші гріхи. Якщо доведеться кому-небудь (із вас) (коли-небудь) у цю корисну для душі апостольську книгу заглянути, то перш за все першопричині всього доброго, що є на світі, – творцеві життя нашого богові подяку хай складе, а також його милості панові Григорію Олександровичу Ходкевичу, вічної пам'яті і поселення та сукупного життя з святыми рівнопрестольними, що від віку догодили богові, одержати хай просить. А потім синам його милості панові Андрієві Григоровичу Ходкевичу – панові підстолу Великому князівства Литовського, старості могилівському, а також його милості панові Олександрові Григоровичу Ходкевичу, старості городенському, державцеві мінському, хай просить спасіння душі і багаторічного здоров'я, тому що вони спричинилися до такої користі.

А для нас же непотрібних, що дерзнули почати (видання книги «Апостол»), прощення і позбавлення гріхів хай просить. Хай же і ви благословіння і прощення гріхів сподобиття і як щось з огріхами (з помилками) знайдете (в цій книзі), то ради бога виправляйте, благословіть (нашу працю), а не проклинайте, бо ж це писав не дух святий і не ангел, але рука гіршна і тлінна, як і інші непокарані.

Видрукував я цю корисну для душі книгу «Апостол» в славнозвісному місті Львові на славу всемогутньої і живоначальної трійці отця і сина і святого духа, амінь.

Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1959. – С. 174-175.

Статут Львівського братства. 3 листа Антиохійського патріарха Іоакима (1586 р.)

Львівське братство було утворено 1585 р. з метою опіки церковними справами, питаннями православної освіти. Основною заслугою українського братства була церковно-релігійна боротьба з католиками й унітатами, широка громадсько-політична й культурницька діяльність.

Це благоугодне законне братство вищезгадане нище зазначених положень повинно дотримуватися:

1. Зійшовшись за домовленістю на день в дім, тихо і з любов'ю вибраний, один одного більше себе шанувати та про справи, угодні людям і Богові, добрі перед людьми і Богом, думати «Бо хто про своїх не думає, той віру відкинув і гірше невірному є».

2. Сходитися повинні за обсиланням братського знамена кожні 4 тижні, або ж якщо в тому потреба і час буде, і мусить кожен брат раз в 4 тижні півгроша дати до скриньки братської.

3. А якщо хтось би хотів в це братство вступити, чи міщанин, чи шляхтич, чи ремісник, чи з посполитних, як тутешній, так і сторонній, по повинен дати вступних 6 грошів.

4. А як котрий брат проживав би далеко від братства, то в рік тоді по 6 грошів повинен вносити до скриньки братської.

5. А братія в кінці кожного року повинна вибирати з-поміж себе чотирьох старших братів, доручаючи їм все верховенство над церковним братством. <...>

12. Сходитися до цього братства, від справ звільнившись, аби книги законні читати та один з одним покійно говорити. <...>

18. Якщо котрийсь брат, якусь справу маючи не міг би її сам виконати, то вільно йому взяти двох братів на пораду і додому.

19. Ніяка справа братська не повинна бути винесена далі порога дому братського. А проти кого посвідчать два свідки, той мусить бути покараний ув'язненням і мірою воску.

20. А коли б хто гордував церковним братським судом, то як за непослух церкві, судитиметься. А як не покається за 4 тижні, то наче еретик та грішник по Христовому Євангелію від церкви нехай відлученим буде. І священник повинен його перед усіма у церкві викрити і від церкви відлучити. <...>

22. А як на котрогось брата з Божої волі хвороба чи неміч нападе, а в нього не буде грошей на лікування, то повинна йому братія своїм коштом допомогти і в немочі його доглянути. <...>

24. І допомагаючи братові в напасті та біді позиками, не повинні лихварити, і позичати мають не на масток зважаючи, не багатшим і не тим, кому хочуть, а тим, що великі нестатки з волі Божої терплять. <...>

Памятники Киевской комиссии для разбора древних актов. – К., 1898. – С. 5-8.

Лист братчиків міста Вільно Львівському братству про культурні зв'язки між ними (1588 р.)

Братства вписали яскраву сторінку в історію культурного відродження України, відігравши помітну роль у поширенні ідей гуманізму та в тогочасній ідеологічній боротьбі з католицизмом проти польсько-шляхетської експансії, національних і релігійних утисків українського народу.

Вислали ви нам початок, зразок святого писання граматичного мов грецької і слов'янської [мається на увазі видана Львівським братством граматика грецької і слов'янської мов, відома під назвою граматика «Адельфотес», тобто братська. – Примітка упорядників], повчаючи нас, щоб вийняли з благорозумністю, щоб і інші (книги Львівського братства) достойні були (одержати), як сказано в Єлії. Розглянувши ж їх уважно, просимо спасителя, щоб він, яку вже почав, таку нехай і докінчить у вас благодать оцю. Якщо ж він, сподобить вас благодарственный і спасительний початок цей завершити, просимо вас, хай благодаті їх буде і в нас з залишком. Простіше (чи, сто або двісті книг пошліть нам, виставивши за них відповідну ціну; а ми з подякою вашій любові вказану (ціну) вам перешлемо. При книгах і дяка (вчителя) або навіть двох, що зможуть достойно роз'яснити і інших навчити, просимо пошліть, яким тут життя і всякий достаток для задоволення тілесних потреб буде достойний. Про це і про інше просимо, тому що у вас всього багато, – і в вірі, і в слові, і в розумі, і в усякому старанні й любові до нас, – хай і в цій добродійності багатими будете, щоб у всьому була рівність, як є писано: «Чого багато – не примножив, чого мало – не зменшив». А щоб ми стали одноставними і благопотрібними одних одним, посиласмо вашому братолюбству тридцять книг порядків, тобто чину братства нашого, з яких

одну, просимо, прочитайте перед усією братією. І ще книгу «Маргарит», в якій є і про вірменську ересь, посиласмо вашій благорозумності, яку прийміть любовно.

Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1959. – С. 176-177.

Еріх Ляссота про зовнішній вид Києва (1594 р.)

Ляссота фон Стеблау (бл. 1550-1616 рр.), австрійський дипломат і мемуарист. З місією німецького імператора Рудольфа II у 1594 р. відбув до козаків на Запоріжжя з метою залучення їх до війни проти Османської імперії. Його щоденник подорожі є цінним історичним джерелом.

Київ був колись знаменитою столицею і окремим князівством, мав власних повелителів (яких звали царями або князями) з того роду, від якого походять теперішні великі князі Русі або Московії. Він великий і дуже укріплений, був колись прикрашений пишними церквами й будівлями як громадськими, так і приватними. Це можна помітити по валу, що оточує місто і тягнеться далі вгору по горі, простягаючись, як кажуть кияни, на дев'ять миль в обводі, і також по стародавніх руїнах. Найбільш знаменитий там прекрасний і пишний собор імені св. Софії, який немає рівного щодо розміру і збудований на зразок собору св. Софії в Константинополі царем Володимиром. <...> Там, де видно руїни і де стояло колись старе місто, майже зовсім немає тепер будинків або їх дуже мало, а сучасне місто збудоване внизу, в долині, на правому березі Дніпра; воно займає досить великий простір, бо майже при кожному будинку є сад. В ньому багато православних церков; вони майже всі дерев'яні, одна лише кам'яна, стоїть на площі. Там є також біскупство католицької церкви, але соборна церква зовсім кепська і дерев'яна. Тут живуть також вірмени, проте не дуже заможні; вони теж мають власну церкву. Замок стоїть високо, на окремій горі, і займає великий простір; він теж не кам'яний, а дерев'яний, обмазаний глиною.

За чверть милі від міста вниз по Дніпру стоїть на горі Печерський монастир – обитель, де перебуває руський митрополит разом із своєю громадою, яку складають чорні монахи, звані через те ченцями. Церква прекрасна, кам'яна, в ній можна бачити розкішну мармурову гробницю князя Костянтина Острозького, батька теперішнього старого Київського воєводи, хороброго вояки; напис на ній руською мовою.

Історія України в документах і матеріалах: У 3 т. – К., 1941. – Т. III. – С. 12-13.

Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою

Основою прийняття Берестейської унії 1596 р. були «Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою». Документ відображає умови союзу православної церкви в Україні з Апостольським Престолом. Унія була викликана необхідністю виправити наслідки церковного розколу між Римом та Константинополем. Цьому сприяла й кризова ситуація, в якій перебувала православна церква.

Артикули, на які ми потребуємо запоруки від панів римлян перед тим, як приступимо до єдності з Римською Церквою.

1. Тому, що між римлянами і греками існує суперечка про походження С[вятого] Духа, яка неабияк перешкоджає з'єдиненню і, правдоподібно, триває не через що інше, як через те, що ми не хочемо одні одних зрозуміти, – просимо, щоб нас до іншого віровизнання не примушували, а щоб ми залишалися в тому, яке знаходимо викладеним у С[вятому] Письмі, в Євангелії, а також у писаннях С[вятих] грецьких Докторів [Отців], а саме що С[вятий] Дух не має двох начал, ані подвійного походження, а походить з одного начала, як з джерела, – від Отця через Сина.

2. Щоб Божа хвала і всі молитви – ранні, вечірні та нічні – нам залишилися незмінними згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, а саме: С[вяти] Літургії, яких є три – Василя, Золотоустого і Єліфанія, яка буває на Великий піст з наперед освяченими дарами, – а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, які ми мали дотепер, оскільки це зберігається і в Римі під послухом Найвищого Архирея; і щоб усе це в нас було нашою мовою.

3. Щоб найсвятіші Тайни Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа нам були збережені цілковито такими, якими ми їх уживали дотепер під обидвома видами – хліба і вина, щоб нам це було збережено на вічні часи, цілком і непорушно.

4. Щоб Тайна С[вятого] Хрещення та її форма була збережена цілковито, без жодних додатків, – так, як ми її уживали дотепер.

5. Про Чистилище не вдамось в суперечку, але ми є готові до того, щоб С[вята] Церква нас навчила.

6. Новий календар, якщо не можна вживати старого, ми приймемо, однак не порушуючи Пасхалії і наших свят, тобто так, як це бувало за часів згоди, бо ми маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають: це, наприклад, у день 6 січня, коли відзначається пам'ять Хрещення Господа Христа, і на перше об'явлення Бога, в Трійці єдиного, яке в нас зветься Богоявленням; того дня ми маємо особливу церемонію посвячення води.

7. Щоб нас не примушували відбувати процесії на день свята Тіла Христового, а щоб ми могли ходити з процесіями зі своїми Святими Тайнами, бо в нас є інша [практика щодо] Святих Тайн.

8. Щоб [нас теж не примушували] перед Великоднем посвячувати вогонь, уживати калатал, а також відбувати інші церемонії, яких ми в нашій Церкві дотепер не мали, а щоб ми збереглися – згідно з порядком і уставом нашої Церкви – без змін у наших церемоніях.

9. Щоб подружжя священників залишилися незмінними, за винятком двоєженців.

10. Щоб митрополичих, єпископських та інших високих духовних санів нашого обряду не давали нікому іншому, крім людей народу руського або грецького і нашої релігії. А оскільки в наших канонах зазначено, що такі особи як митрополит чи владика, які спершу обираються духовенством, повинні бути людьми гідними, просимо його Корол[івська] м[илість] дати нам свободу таких виборів; з тим, аби при цьому не порушувалася воля його Корол[івської] м[илості] призначати обранця за власним бажанням. Це означає, щоб ми невдовзі після смерті достойника обрали чотирьох кандидатів, а його Корол[івська] м[илість] призначила з-посеред них того, кого їй буде завгодно. Це передусім тому, щоб на такі високі посади обирали людей гідних і вчених, оскільки його Корол[івська] м[илість], будучи іншої релігії, не може знати, хто саме є до того гідний. Бо раніше траплялися такі неуди, з-поміж яких декотрі заледве вміли читати. Якщо ж його Корол[івська] м[илість] з ласки своєї забажає віддати такий духовний уряд якійсь світській людині, то вона повинна буде протягом не довше як трьох місяців прийняти свячення, під загрозою (в разі зволікання) втратити цей уряд, відповідно до ухвали Гродненського сейму й артикулів світлої пам'яті короля Жигимонта Августа, що їх підтвердив нинішній король. Бо тепер є деякі, що по кільканадцять років духовні уряди обіймають, а в духовний сан не висвячуються, захищаючи себе якимись винятками, наданими корол[ем]. Просимо, щоб на майбутнє такого не було.

11. Щоб наших владик не посилали до Риму за сакрою [тобто, грамотою на свячення. – Прим. ред.] але якщо його Корол[івська] м[илість] зволить надати якесь владцтво, то архієпископ-митрополит кожного такого [достойника] за давнім звичаєм повинен висвятити. Однак сам митрополит, перед тим як обійняти митрополичий уряд, повинен звернутися до Отця Папи за сакрою, і лише після того як така сакра надійде з Риму, щоб владика (щонайменше двоє) висвятили його за нашим звичаєм. А якщо б когось із єпископів обрали на митрополита, то він уже не мусить звертатися за сакрою, адже його вже раніше висвятили на єпископа; а лише скласти свій послух Найвищому Архиресві

перед О[тцем] архієпископом Гнезненським, але не як перед архієпископом, а як перед примасом.

12. Щоб ми мали більшу владу і щоб наші овечки нас більше поважали і шанували, просимо надати нашим митрополитові і єпископам місця в сенаті його Корол[івської] м[илості], і це з багатьох слухних причин: адже ми маємо той самий єпископський уряд і гідність, що і їх м[илості] панове римляни. А насамперед через те, що коли б хтось із нас складав сенатську присягу, то одночасно міг би скласти присягу й на послух Найвищому Архієреєві, щоб не трапилося якогось такого розриву, який стався після смерті київського митрополита Ізидора, коли владика, яких не зобов'язувала жодна присяга і які проживали віддалено, легко відступили від єдності, ухваленої на Флорентійському соборі. Якщо ж [єпископ] буде зв'язаний сенатською присягою, то йому буде важко й подумати про роз'єднання. Тому нехай до нас теж надсилають листи про скликання сейму і сеймиків.

13. Якщо б з часом, з Божої волі, і решта братії нашої народу і релігії грецької прилучилася до цієї ж святої єдності, то щоб вони нам не чинили закидів за те, що ми їх випередили у цій єдності. Бо ми мусили це вчинити з певних і слухних причин задля згоди в християнській Р[ечі] П[осполитій] і щоб уникнути подальшого неладу і незгод.

14. Щоб не допускати до того, аби посланці з Греції чинили якісь підбурливі дії, в'їжджали в державу з листами про відлучення від Церкви і ламали цю згоду, породжуючи заворушення в народі. Адже між людьми зосталося ще немало таких затятих, які ладні при найменшій нагоді привести людей до заворушення. І взагалі того, хто сів би неспокій і приїздив у державу з листами про відлучення від Церкви, належить карати, бо ті його дії могли б перерости в міжусобну війну. А передусім треба дбати про те, щоби в наших єпархіях священники нашої релігії – архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, які не хочуть нам підкоритися, – ніде не сміли виконувати духовних чинностей. А особливо щоб не на смілювалися виконувати духовні чинності в наших єпархіях чужинці – владика і ченці, – які приїздять з Греції. Бо якщо таке дозволити, то від нашої згоди не залишиться й сліду.

15. Якщо б у майбутньому люди нашої релігії, гордюючи своєю релігією і церемоніями, захотіли прийняти римські церемонії, – то щоб їх не приймати як таких, що нехтують церемоніями однієї Божої Церкви; адже, перебуваючи в одній Церкві, будемо мати одного Папу.

16. Нехай будуть дозволені подружжя між римлянами і руссю, без примушування до релігії [одного з подругів], бо вони [перебувають] в одній Церкві.

17. Через те що чимала кількість наших церковних маєтків виявилася протиправно заставленою з вини наших попередників, які, будучи тимча-

совими господарями, могли заставляти їх лише на час власного життя, – ми уклінно просимо, щоб ці маєтки було повернено церквам; бо через зурбожіння наших престолів ми не те що не можемо задовільнити потреби Божої Церкви, а й самі не маємо необхідного забезпечення. А якщо би хтось мав право пожиттєвого володіння церковними маєтками, то нехай би з них платив церкві принаймні якусь оренду, а після його смерті ці [маєтки] нехай би поверталися церкві; і щоб ніхто не міг їх домогтися без згоди єпископів та крилоса. Ті ж усі надання, якими церква зараз володіє і які вписані до Євангелій, – навіть якщо на них не було привілеїв, але які є її маєтками віддавна, – щоб надалі належали [церкві], і щоб церква мала право повернути собі також ті, які були давно відібрані.

18. Щоб після смерті митрополита і єпископів ані старости, ані підскарбії не втручалися до справ церковних маєтків, а щоб ними, як це завведено в Римській Церкві, до часу виборів нового єпископа розпоряджався крилос. Стосовно ж приватних маєтків самого єпископа, то щоб підданим і рідним померлого не завдавали кривди, але щоби все відбувалося так, як після смерті панів духовних Римської Церкви. На це ми вже маємо привілей, але [просимо] його внести до конституції.

19. Архимандрити, ігумени, ченці та їх монастирі нехай і надалі, як давніше, перебувають під послухом у єпископів своєї єпархії, бо в нас є тільки один чернечий устав, яким керуються й владика. А провінціалів не маємо.

20. Щоб ми в трибуналі поміж панами духовними римськими, могли мати двох [духовних осіб] нашого обряду, які відстоювали б права наших церков.

21. Щоб архимандритам, ігуменам, священникам, архидияконам та дияконам й іншому нашому духовенству надавалася така ж шаноба, що й панам духовним римським; і щоб вони користувалися тими давніми вольностями, які їм надав король Володислав; і щоб вони були звільнені від сплати податків з особи і з церковного обійстя, які на них досі накладалися, хіба що хтось із них мав би власні маєтки; тоді він повинен сплачувати податки так само, як і інші, але не з особи і не з церкви. А ті духовні [особи] і священники, які тримають надання в посіlostях панів і шляхти, повинні визнавати своє підданство і проявляти послух своїм панам, передусім з огляду на їх ґрунти і надання, не вдаючись до іншої інстанції і не позиваючи своїх панів до суду, а цілковито зберігаючи за своїми панами право патронату. Але з огляду на особу і духовний уряд, який вони обіймають, їх ніхто не має права карати, окрім власного єпископа на подання їх панів. Особливо це стосується тих [духовних осіб], які є власними підданими і достойними синами своїх панів. І так не будуть порушені ані духовне ні світське право, ані шляхетські вольності з двох боків.

22. Щоб пани римляни не забороняли нам у наших церквах по містах і всюди дзвонити у Велику П'ятницю.

23. Щоб нам не забороняли публічно, при свічках і в ризах, згідно з нашим звичаєм, нести до недужих Святі Тайни.

24. Нехай нам буде дозволено у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями за нашим звичаєм.

25. Щоб монастирі й церкви наші руські не перетворювали на костели. А взагалі, якщо б католик у своєму мастку завдав шкоди церквам, то він повинен їх для своїх підданих народу руського направити, або нові побудувати, або старі відновити.

26. Якщо церковні братства – новопоставлені патріархами і підтверджені його Корол[івською] м[илістю], як, наприклад, у Львові, Бересті, Вільні та деінде, – з яких Божа Церква має велику користь і завдяки яким примножується Божа хвала, хочуть перебувати у цій єдності, то нехай залишаються непорушними під послухом єпископів (митрополита) тієї єпархії, в якій вони є, і до якої належать.

27. Щоб нам було дозволено засновувати школи, семінарії грецької і слов'янської мови в тих місцях, де це буде найдоречніше, а також відкривати друкарні, але під наглядом митрополита і єпископів та з їх відома; і нехай у них нічого не друкується без відома і дозволу єпископів, щоб запобігти поширенню якихось ересей.

28. А оскільки – як в королівщинах, так і в [мастках] панів та зем'ян – мають місце великі збитки і непослух нам від священників наших, які іноді під захистом своїх урядників і панів чинять великі збитки і розпуску, [даючи] розлучення подружжям; а деколи й самі пани старости та деякі їх урядники, задля тих мізерних прибутків, що звичайно надходять за такі розлучення, своїх священників захищають, на собори до єпископів не пускають, а нам, єпископам, карати свавільних не дозволяють, наших візитаторів оббріхують, ганьблять і б'ють, – просимо покласти цьому край, щоб ми мали право карати свавільних і наглядати за порядком. А якщо б єпископ когось за непослух чи якесь зловживання відлучив від Церкви, то щоб уряд і пани, довідавшись про це від єпископів і візитаторів, таким [священникам] не дозволяли відправляти духовні чинності, ані служити в церквах, доки вони не оправдаються перед своїм пастирем. Це стосується і архимандритів, і ігуменів, і інших духовних осіб, які підлягають єпископам і їх владі.

29. Щоб у великих містах і всюди в державі його Корол[івської] м[илості] собори та парафіяльні церкви, незалежно від їх влади і підданства – королівської, міської чи шляхетської дотації – перебували під юрисдикцією і владою своїх єпископів, а світські люди щоб ними не управляли. Бо є такі, що виявляють непослух своїм єпископам і самі на

свій розсуд рядять ними [церквами], а своїм єпископам не хочуть підпорядковуватися. Отож щоб на майбутнє такого не було.

30. Якщо когось за якусь провину свої єпископи відлучили від Церкви, то того нехай не приймають у Римській Церкві; більше того: нехай його оголосять виклятим; тоді й ми чинитимемо так само з тими, кого відлучили від Римської Церкви, адже це наша спільна справа.

31. Коли б Пан Бог зі своєї С[вятої] волі й ласки зволив дочекати того щоб і решта нашої братії Східної Церкви грецького обряду прилучилася до святої єдності з Західною Церквою, і після спільного з'єднання та дозволу всієї Церкви, було впроваджено виправлення до обрядів і правопорядку Грецької Церкви, – то щоб і ми в усьому цьому брали участь, як люди однієї релігії.

32. Знаючи, що дехто поїхав до Греції, щоб виклопотати собі певні церковні повноваження та, згодом, повернувшись сюди, урядувати і підпорядкувати собі духовенство та поширити на нас свою юрисдикцію, – то аби між людьми не було великого заворушення, просимо, щоб його Корол[івська] м[илість] зволив дати панам старостам розпорядження стежити на кордонах за тим, щоби нікого з такими юрисдикціями чи екскомунікамі до держави його Корол[івської] м[илості] не пропускати, бо тоді постало б немале заворушення між пастирями і овечками Божої Церкви.

33. Ми, нижче поіменовані особи, бажаючи цієї святої згоди на хвалу Божого імені та задля миру Святої Християнської Церкви, всі ці артикули, які вважаємо потрібними нашій Церкві, й умови, на які спершу потребуємо запевнень від с[вятішого] Отця Папи і від нашого милостивого пана його Корол[івської] м[илості], – задля кращої достовірності виклали в цій нашій інструкції для наших превелебних братів у Бозі отця Іпатія Потія, прототронія, єпископа володимирського і берестейського та отця Кирила Терлецького, екзарха і єпископа луцького й Острозького, щоб вони від нашого і свого імені просили найсвятішого Отця Папу і нашого милостивого пана його Корол[івську] м[илість] наперед підтвердити і запевнити ці всі артикули, що їх ми подали на письмі. Щоб отак ми, будучи впевнені в [збереженні] нашої віри, Святих Тайн і наших церемоній без порушення сумління нашого і доручених нам овечок Христових, – приступали до цієї святої згоди зі святою Римською Церквою; щоб опісля й інші, які ще вагаються, побачивши, що нам усе наше збережено непорушним, – тим швидше слідом за нами до цієї с[вятої] єдності прийшли.

Дано року Божого 1595 червня, 1 дня за старим календарем.

Михайло митрополит київський і галицький, рукою власною.

Іпатій єпископ володимирський і берестейський, власною рукою.

Кирило Терлецький Божою ласкою екзарх, єпископ луцький і острозький, власною рукою.

Леонтій Пельчицький з ласки Божої єпископ пінський і турівський, рука власна.

(8 печаток, серед яких – єпископа львівського Гедеона Балабана і холмського Діонізія Збируйського; на звороті 7 аркуша є підпис Іони Гоголя: «Іона архимандрит кобринський церкви Святого Спаса, власною рукою підписав». Всі підписи кирилицею).

Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. – Львів, 1995. – С. 173-179.

Осудження Брестської церковної унії на православному соборі (1596 р.)

Православна сторона на своєму соборі була переконана в тому, що єпископи не можуть приступити до унії з Римом без згоди на те східних патріархів і скликання Вселенського собору, до того ж у цьому питанні повинна братися до уваги думка мирян.

Тому що до інших виступів той апостат, митрополицький, галицький і всієї Русі на ім'я Михайло, з єпископами, що які його злому умислові помічені були, як Іпатій володимирський, Кирило луцький, Герман полоцький, Денис холмський, Іона пінський, нарешті, і того не хотіли вчинити, щоб закликати канонного послухатися, а за ним перед нами на синод зійшлися і справу про себе дали в тих безбожних вчинках своїх на які осмілилися були завзялися, тому ми тоді, гвалтовній потребі догоджаючи, вчинили те, що ми на пробування і на випитування всіх тих схизматичних кляуз, які самовільно через все виявилися і справили такі великі завуршування (хвилювання) між людом, що ім'ям державним називається, у тій богом береженій єпархії, що з них явно визначили: тому що всі, що однаково з нами мислять і в звичаях, а також у догматах нашої східної божої і апостольської католицької церкви непохитно перебувають, вони засвідчені як явні апостати і зазнайки легковажні. <...> А зневажена ними свята божа східна церква дозволяє на те і через нас обов'язково наказує на нинішньому соборі, щоб вищезгадуваний митрополит Михайло був скинутий, а також і згадані єпископи і вже ... усіх шат архієрейських були позбавлені і відсуджені від усякого управління і порядкування, навіть від самого імені свого єпископського, і постановити на тому соборі церковному, щоб були геть викинуті і виписані.

Українська література XIV-XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори. – К., 1988. – С. 261.

Мелетій Смотрицький. «Тренос»

Найдосконалішим і найгострішим твором М. Смотрицького та й усієї полемічної літератури XVII ст. є «Тренос», тобто «Плач єдиної вселенської апостольської східної церкви», що мав такий підзаголовок: «З поясненням догматів віри. Спочатку з грецької на слов'янську, а тепер із слов'янської на польську мову перекладений Теофілом Ортологом... У Вільні, року божого 1610». Безпосередньою причиною до написання твору став факт погрому уніатським митрополитом Іпатієм Потієм віленських православних церков і монастирів.

«Тренос» написаний польською мовою у формі зворушливого плачу-голосіння православної церкви-матері, в який іноді вплітаються і плачі-монолози представників віленського братства. Персоніфікований образ матері-церкви переростає в символічний образ матері-України, яка тужить за своїми невдячними дітьми, які давно її вже покинули, зрадили її віру, мову, громадянство.

Розділ I, в якому міститься плач, або нарікання церкви святої східної на злочинних синів.

Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій! Біда мені, незносимими ладунками обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, огонь з боків негасимий, звідусіль волення, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті, бо ж голаголісінка і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові любя, тепер усіма зневажена і опечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послушайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтесь.

Перша оздоба Східної Церкви

Посміховищем тепер світові стала, а колись була дивом дивним і людя, і ангелам. Оздобленою була перед усіма, принадною і милою, гарною, як вранішня зоря удосвіта, красною, як місяць, чарівною, як сонце, одиначкою у матері своєї, вибраною нелиці моєї рідній за єдину чисту голубицю непорочну, ані жодної близни і зморшки або чогось такого не маючи. Олія розлита – ім'я моє; криниця води живої – назвисько.

Вгледівши мене, дочки сіонські найблагодословеннішою королевою проголосили. Коротше кажучи, тим я була між дочками сіонськими, що

Єрусалим між усіма містами жидівськими; що лілія між терням, тим я була між дівичами.

Через ту красу зажадав король, краший з-поміж синів людських, вроди моєї, а полюбивши мене, вічним шлюбом з собою з'єднав.

Церква Східна од власних синів своїх терпить

Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посьміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і головою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Вдень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять.

О ви, котрі стоїте передо мною, ви, котрі дивитесь на мене! Послухайте і зважте, де є більість, подібна до болісті моєї? Де є туга і жаль, подібні до гризот моїх? Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку.

І тому сиджу зараз, як одна із удів розплаканих. Колись пані сходу і заходу сонця, півдня і північних країв, удень і вночі плачу. І сльози по щоках моїх, як потоки річкові, течуть: всі мене покинули, всі мною згордували. Рідні мої далеко од мене; приятелі мої неприятелями мені стали; сини мої, яциуриному позаздривши племені, плоть мою отруйними жалами жалять.

Слухайте жалісної моєї повісті, всі народи, беріть у вуха, ви, що живете в окрузі світу!

Сини і дочки мої, котрих зродила і зростила, зоставивши мене, пішли за тою, котра ними не боліла, аби з набутком із дорідності її насититись. Священиків моїх осліпило, пастирі мої (не хочаючи знати, що про душу йдеться) оніміли, старші мої одуріли, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдались. І всі одним намислом, Бога і правду його занедбавши, на душу мою заповзялися. Роззявили пащеки свої, шиплять та скрегочуть на мене зубами своїми, мовлячи:

– Настав уже день той, на який ми чекали. Ходімо і позбудемось її, і викорчуємо із землі пам'ять про неї!

Щоб любити, так паплюжать мене, і добро моє злом мені оддають, і ненавистю за любов мою віддячують. Дали мені замість коштовних шат моїх зітліле лахміття. І стала я їм кісткою поперек горла.

О болісте душі моєї! Ой леле мені, обшарпаній, біда мені, погорженій!

Притупилася від безупинних сліз бистрість очей моїх, розтривожилось усе всередині у мене: завмерло в стражданні життя моє, і літа мої в зітханні застигли, розвіялись, як дим, дні мої, а кості мої, як вижарені, висохли. Посічено мене, як сіно. І зав'яло серце моє од голосного плачу мого. Присохло тіло моє до костей моїх.

Роздерли на мене пащеки свої, як пащеки неприятельські, словами зрадивими і облудними наповнені. Взяли сокири в руки свої і шукають душу мою, аби її погубити.

Звідусіль сіті, скрізь ями, звідусіль отруйні жала. Там вовки драп'яжні, а там леви розлючені. Звідси дракони ядовиті, а звідси василиски люті. Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати.

Чи не є се, о небо і земле, нова більість і нечуваний жаль, що синів породила і виходила, а вони мене зреклися?

Одному мужеві панною була пошлюблена, одному в заміжжя була віддана, з одним зачала, в однім лоні носила, одним молоком живила, та різних, однак, звичаїв (ой леле!) синів на сором і більість свої бачу. Немає нікого серед них, хто б вітця наслідував. Немає жодного, котрий би йшов за матір'ю. Що більше! Виродкам і підозрілим позаздривши, язика свої супроти родичів нагострили. Вітця соромлять, матір оббріхують. Вітцівською наукою згордували. Материнське старання зневажили. Всі разом одпали і непотребними zostали. Немає з-поміж багатьох жодного, котрий чинив би добре.

Біда неплідній, біда безпотомній, як закон мовить: «Проклят кожний, хто потомства в Ізраїлі не зоставить!» О, наскільки ж більша біда і глибше зло злих звичаїв, з підступністю і сваволею, з непокірністю нападків зоставити, з яких вітцю сором і матері наруга буває! Тим-бо мовиться: «Жити будете, аби люди, бачачи ваші добрі «вчинки, хвалили вітця вашого». Се кажу, бачачи, що мене зганьбили. Родича разом з родичкою. Як сказано: «Син мудрий і слухняний честю є вітцеві, а дурний і непокірний в ганьбу матір свою ввергає».

Багато разів за життя мого різних од синів прикростей зазнавала, багатьма способами од дочок непоштивостей перед законом і в законі терпіти мала, та, однак, теперішніх прикростей і зневаг ні з чим порівняти не можу.

Старозаконної і Новозаконної Церкви відмінність

Бо ж під законом гріха живучи, полуду на серцях своїх носили, а тому не могли ані волі Божої достатньо знати, ані її досконало сповняти. А тепер, зазнавши ласки моєї, що їм ту полуду з очей зняла і всі їхні злі вчинки на себе прийняла, сама понесла і Богу-Вітцю досить за них учинила, вибрала їх, од позову звільнила, виправдала і посвятила, за жодне із тих великих подань добродійці оддачі не оддається, і жодною подякою не оддячується. А що ж? Замість оддачі і дяки – невдячність і погорда.

Що про се сказати? Що про те мовити маю? Що інше, як не те, що краще мені воістину умерти безпотомною було, аніж дітей в непослуші й безбожності бачити. Вони ж бо що більше дарів набирали, то більше

подяк світові виставляли, і що тіснішу спілку із ним укладали, то сталіше у ній тривали.

Що ж із того вийшло? Куди подалися? Яку собі дорогу обрали? Валаову скоріше волю сповняти, аніж Божу, зволили Валаамовою дорогою поспішніше, аніж вірного пророка Божого, іти зважились. Зняту із сердець полуду знову на себе наклали, неправду полюбили і з часом у ще гіршому злі погрузли. Остерог не слухають, обраністю нехтують, виправдання і посвячення одвергають, а, коротше кажучи, злом за добро оддають.

Такої цноти синів у дому своїм кормила, такої людськості діток на лоні своїм пістувала, що тепер повсякчас утробу мою гризуть і смерть мені завдати силкуються.

Під опікунами і наставниками колись пробуваючи, про повеління їхні не дбали. І не дивно, бо такі серця їхні затверділи були, що бачити не бачили і чути не чули.

Тепер сам опікунів тих надавець стоїть, старання докладає, упомінає, руку помочі простягає, слух до слухання одтворює і зіниці до бачення розкриває. Та не тільки його не слухають і йому не скоряються, а ще й свавільно очі одвернувши і вуха заткнувши, перед добрістю пана свого хороняться і у безвихідні прірви тікають.

Ох, тяжко мені воістину із тим непокірним потомством, із тим ядовитим яшуриним кодром, тяжко! І хто ж страждання ті зі мною розділить? Хто мені плакати допоможе? Синів зродила і зростила, а ті зле мене зреклись і ядовитими язиків своїх жалами в мене вп'ялися.

Перше посланців і слуг слухати не хотіли, а тепер сам пан Бог прийшов, сам взиває і вчить, аби, вагою гріхів обтяжені, в нім охолод шукали і в нім перепочивали. Тому тим охочіш послух чинений бути мав би, що панський голос від голосу слуг вагоміший. Що ж на те виродки? За єгипетськими казанами і часником швидше уганяться воліли, ніж на вишукану вечерю гостинного пана свого поспішати. [...]

Таких синів Церква Східна нині потребує

Таких у нинішні часи потребую я синів, які б, незважаючи на особи тих, хто безбожне на Бога блюзнить, карали, які б, до рідних братів суворе лице своє обернувши, непорядне поведження їхнє сміливо карали. До тих, хто не прислухається, вам мовлю, о розумного стада Христового пастирі і вчителі, чийї пильності й вірності улюбленицю Сина Божого доручено, котрі по імені пастирями бути маєте, а насправді драпіжниками есте, котрі і самі зле живете, і довіреним вам непорядно жити дозволяєте. На спадщині розп'ятого розжирівши і розтовстівши, не болієте нещасним по всіх сектах розпорошенням синів Божих, а отожд вовками есте, а не пастирями. Христом титулуєтесь, а насправді антихристів на

землі уряд виконуєте. Дай же, Боже, аби ви молоком удовольнилися, бо ж прагнете крові.

Таких, кажу, потребую тепер синів, на таких під сей страждання мого час діток важусь: котрі б не тільки блюзнірцям розпусні уста замкнули, але й своїх, од найвищого до найнижчого, од архієреїв до всіх тих ієреїв, що під владою їхньою перебувають, разом з повіреними урядуванню їхньою людьми, достатньо і відповідно до гідності заслуг їхніх, картали, карали і направляли.

Та де ж таких знайду? Чи з неба, тріумфуючих вже, покличу? Се неможливо. Чи у рідних сторонах пошукаю?

Немає жодного. Усі проти мене, як проти тої, котра б ними ніколи не боліла, повстали. Усі озброєні, наче на головного неприятеля збунтувалися, і шукають душі моєї, аби вигнати.

Нещасна ж я мати! Що такого вчинила? За що незносні переслідування од власних своїх синів терплю? Що я смерті гідного скоїла? За що в здоров'ї своїм не чуюсь безпечна?

Одні мені недбальством шкодять, інші тяжкого глуму завдають. Ті переслідують незносно, а ті зрікаються вороже. У глибокому злі погрузнувши і його природі скорившись, мене занедбали.

Церква Східна шукає вказаних злочинів синів своїх

А що всілякій справі початком є слово і всьому, що починається, рада передусь, то слушно мені подбати, аби обачно я в початій скарзі повелася, аби, викладаючи справу, гідно із синами своїми обійшлася. Справедливість вимагає і сам мій того од мене жаль потребує, аби з пильністю до справи придивилась і розсудливо зважила, звідки такі великі злих звичаїв пересади в синах моїх взялися, з якої причини така безмірна до родительки ненависть дітей опанувала? Про це воістину годиться мені помислити перше, аніж, всіх разом зрікшись, материнським болем, сердечним жалем обнята, їх у гіркоті серця мого прокляну і на вітцівське покарання видам, а чи ще раз до декого з-поміж кращих, на котрих молодші брати оглядаються, приступлю і про поправу з ними порозмовляю: невже ж перед лицем матері своєї не засоромляться і не проймуться болем тієї, котра ними боліла, і, сльозами її свої серця зм'ягчивши, в покорі до ніг її не припадуть, відаючи, що ліпше було б їм на світ не родитись, аніж під потужну вічної кари руку всемогутнього Вітця дістатись, котрий, хоч і знає долегливості мої, однак, з милосердя досі утримуючись, чекає, чи не отямляться і не почнуть гріхи свої спокутувати. Та хай но тільки найменше слівце з уст випущу або жаль на них виявити помислю, в ту ж мить він злих зле затратить і пам'ять про них вихором у повітрі розвіє, так що й місця, на якому вони жили, знати не буде. Жахлива бо річ, – мовить апостол святий, – впасти в руки Бога живого [...]

Наука Церкви Східної до посполитого люду

А до посполитого люду тими словами напучення і науку чинімо:

– Всяку душу вищим силам нехай буде піддано. Бо зверхники не суть пострахом доброму вчинкові, а тільки злomu. Як хочеш не боятися зверхництва, чини добре і будеш мати честь од нього, бо ж той є служебником Божим на твоє добро. А будеш зле чинити – бійся, бо не дарма меч носить.

– Оддавайте, отож, усім те, що повинні, що Боже – Богу, а що цесареви – цесарю. Кому дань – тому дань, кому мито – тому мито, кому страх – тому страх, кому честь – тому честь. Нічого нікому не будете винні, тільки аби-сьте обопільно шанувались. У всьому зверхникам своїм подобайтесь, не обмовляйте, не ошукуйте, а в усіх справах добру вірність виявляйте.

– Зверхникам вашим духовним, котрі, на Христовім престолі сівши, тому ж вас, що й Христос, учать, будьте послушні, бо вони дбають, звіт про вас дати маючи, аби ви те чинили з радістю, а не зітхали. Знайте і шануйте їх якнайбільше, люблячи за їхню роботу. Бо ж то є воля Божа, аби-сьте, добре чинячи, заткнули губу невігластву людей немудрих. Як вільні, але маючи волю заслоною злу, і, як слуги Божі, усіх шануйте. Братство любіть, Бога бійтесь, королеві честь віддавайте. Слуги, будьте піддані панам у всілякій боязні, не тільки добрим і скромним, але і прикрим. Бо й то є милість Божа, якщо хто задля сумління Божого зазнає жалю, терплячи безвинно. Бо ж що за хвала, якщо, согрішаючи і винними будучи, терпите? А от якщо, добре чинячи, переслідування терпеливо зносите, ото є заслуга у Бога. Адже ж на те і покликані есте. Бо ж і Христос терпів для нас, даючи вам приклад, аби-сьте ішли по слідах Його. Той гріха не вчинив, ані знайдемо помилки в устах Його.

Такі загальні і постійні наші до синів науки і напominання, із яких ясно кожний побачити може, що ми, родичі, як природження правом до злого потомству нашому причиною не були, так і навчання та доброго виховання не занедбуючи, до того приводу не давали. Бо ж ми і всіх загально, не зважаючи на особи, і кожного зокрема, без жодного підхлібства, картаємо, напomiнаємо і навчаємо.

Але, як бачимо, вони позатикали вуха свої, аби не чути голосу нашого.

Кого ж те більше доймає? Кому те більшого болю додає? Кого дошкульніше мучить? І кому небезпечніше життя готує?

Я змучена, я мізерна і од усіх матерів нещасливіша. Бо куди не обернуся, всюди синів моїх на зради собі знаходжу. Тут бездонні ями копають, там дротяні сіті закидають. Звідти ядовиті жала випускають, а звідси смертельні отрути виливають. Одні явні, інші тасмні, декотрі підхлібством, а декотрі погрозою, усі, однак, однастайно на життя моє ваять, усім одна мати в ненависті.

Чи ж маю боятися? Чи ж маю лякатися? Аж ніяк! Ось стою! Хай приїде хто і нагостреним залізом зомліле серце моє вразить! Хай приступить і зболіле лоно матері своєї розітне! Нехай терзає тіло згорьованої ньеньки. Ліпша-бо смерть над життя мізерне, і миліше мені раз нагло вмерти, аніж з нечестивості синів своїх щодня скорботно вмирати.

Ой леле, оплаканому моему життю! Біда незносним тіла мого боляцям! Та щоб плюгаву студню, з котрої заразна та синів моїх зловмисність виплинула, знайти, горе на хвилю погамувати мені годиться, аби перед часом у запалі гніву, поки повної певності не набуду, прокляття на них не вирекла.

А в тому, що ані природження, ані виховання родичів не є того причиною, то в цьому вже переконалася [...]

Молитва до Бога

– Ти сам, Царю вічної слави, неба і землі Владико, котрого престол умом неоціненний і слава непостижима! Перед котрим стоять зі страхом і трепетом вої ангельські і всіх сил горніх! Котрого слово істинне і глаголи вічні! Котрого повеління кріпке, а розправи страшні! Котрого погляд вищує безодні, а гнів розтоплює гори, істина ж свідчить несхибно.

Ти, – кажу, – котрий зі всіх лісів землі і з усіх дерев її обрав еси собі виноградник єдиний, і з усіх квітів світу обрав еси собі лілію єдину, а з усіх безодень морських наповнив еси собі потік єдиний, і з усіх збудованих міст освятив еси собі тільки Сіон, а з усіх повітряних птахів найменував еси собі голубицю єдину, і з усієї створеної худоби обрав еси собі вівцю єдину, а з усіх розмножених людей здобув еси собі народ єдиний Ізраїля нового, тобто мене, Церкву свою, котру Ти з первовіку і донині дивним прозрінням і недосяжною глибиною судів Твоїх звик зберігати посеред явних і тайних, внутрішніх і зовнішніх ворогів непорушною і цілою, і тим еси мене здавна і довічно привілеєм обдарувати зволив, аби я корінилася в переслідуванні, помножалася в утисках, вишувалася в убозстві й зневазі світа сього, перемагала, терплячи, триумфувала, кривди і наруги зносячи, росла і буйно квітнула, скроплена кров'ю мучеників, і на той час найбільше твоєю поміччю міцніла, коли найповніші сини світу сього за поверховими знаменнями упадком мені грозити звикли.

Ти сам і тепер поглянь милосердним оком на невимовні жалі, утиски та муки мої і зволь зробити легшим, якщо буде на те Твоя воля, хрест, покладений на мене, вгамуй плач, утиш мої сердечні болі, спричинені синами моїми власними. Прийди з Лівану, прийди мені на поміч, хай засоромляться і хай повернуться ті, котрі шукають душі моєї і гострять безсоромно язика свої на мене, бо ж я на Тебе самого довіру й надію покладаю, до Тебе самого вдаюся з усіма турботами і недугами моїми.

І хоч багато досі утисків і переслідувань не тільки од чужих, але й од тих, котрі вийшли з лона мого власного, я витерпіла і понині терплю, все же от Тебе не одступилась, ані піднесла руки мої до Бога чужого, непорушною з поміччю Твоєю стала і стою на тій твердій скелі, на якій Ти мене уgruntувати зволив. Не позбулась я і жодного блуду чи ересі плямою не забруднила шати тої, котру мені Ти сам подарувати зволив, найвищою теологією витканою з віри в Тебе непорушною, не опоганила її строкатостями людських вимислів і нових, та щоразу одмінних, законів і традицій.

А хоч і багато хто наслідує дітей моїх незбожних і злочинних, та не я тому причиною, а їхній підступний умисл, їхнє недовірство, їхня пиха, їхня амбіція, їхнє схильне до багатств і розкошів сьогосвітніх серце. Ті вузькою і гострим терном порослою дорогою до життя вічного іти не полюбивши, на широку і простору (якою багато хто йде) дорогу вдалися, а вдавшись, раді б усіх за собою потягти і мене, матір свою, соромом, ганьбою і пагубою вічною наділити.

Не допускай же незбожним синам, аби з упадку мого, матері своєї, звеселилися. Однак, всемогутній Боже, не зразу навідай палицею пагуби беззаконня їхні, а утримай на деякий час заради мене простягнуту для помсти Твою правницю, бо я ще раз піду до них і спробую напутити їх – може, хоч під кінець життя свого отямляться і прийдуть та поклон, мені належний, оддадуть; і будучи з ними в згоді та обопільній любові, я перед лицем Твоїм стану і знову радісно і весело ім'я Твоє святе славити і звеличувати разом із ними буду. Отож, вже йду і Твоєї невимовної доброти прошу, зошли їм дар ласки і милосердності своєї і серця їхні правдивим розумом наповни. Розпали в них огонь любові Твоєї, аби, чуючи, зрозуміли, і, зрозумівши, прийняли, і, прийнявши, спокутували, а покутою аби небожителям твоїм радість і веселощі справили.

А що йти до них надумала, то треба обдумати, до кого спершу піду, аби не трудитись даремно.

Бо якщо до посполитого піду люду, то боюся, аби, мене узрівши, з простоти і слабкого розуму свого, не наскочили на мене і рук своїх в крові материнській не омочили.

Серце бо слуги стверділе і словами навчене бути не може, а хоч би що й зрозуміло, то аж ніяк не сприйме.

Чи піду до князів, зверхників і панів? На тих, хоч би мене послухати і за мене обстати були й раді, не до кінця [покладатися] належить, бо ж піддані не в справах духовних їх слухати повинні, а тільки в справах світських.

До тих, я бачу, іти мені слушно, котрі душею порядкують, оскільки і річ та, що про неї мені йдеться, духовною є: отож, слушно, мабуть, учиню, якщо в тих, од кого зіспуття пішло, і направи шукатиму, щоб ті,

котрі початком і причиною до злого другим були, і до доброго наведені бути могли. Бо тими вони суть, котрих старанню душі всіх повірено, тими вони суть, котрі дорогу правди на язика носити взялися і котрих очі овечок стерегти обіцяли. До тих мені йти годиться, з тими мені розмовляти слушно.

Зволь же отож, потішителю, душе святий, спершу до них завітати і їхнє затверділе серце зм'якшити, аби мене прийняли вдячно і вислухали пильно.

А я стану перед тими, котрі себе отчого мого спадку, російської землі, єпископами іменують, і до старшого з-поміж них промовлю.

Переклад: Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 256-263.

Герасим Смотрицький. «Ключ Царства небесного»

Герасим Смотрицький (? – 1594) походив із заможної родини с. Смотрич, нині Хмельницької області. Освіту здобув у Кам'янці-Подільському, де певний час обіймав посаду міського писаря. У 1576 р. його запросили викладачем до Острозької греко-слов'яно-латинської школи, в якій він з згодом зайняв посаду ректора. В Острозі разом з Іваном Федоровим готував до друку «Буквар» та Острозьку Біблію, до якої написав прозову і віршову передмови.

Трактат Герасима Смотрицького «Ключ Царства небесного», виданий в Острозькій друкарні 1587 р., став першим друкованим українським полемічним твором. Ця невелика за обсягом книжка складалася з присвяти князеві Олександрові Острозькому, звернення «До народів русских короткая а пильная передмовка» і двох частин: «Ключ Царства небесного» та «Календар римський новий», спрямованих проти брошури Бенедикта Гербеста «Докази віри...». Подається в перекладі на сучасну українську мову.

Ясноосвяченому та ясновельможному князеві та пану Олександрові Костянтиновичу, божою милістю князю Острозькому, воєводі київському і т.д.

Ясноосвячений, ясновельможний і милостивий князю!

Мало не всі речі, створені від початку світу з предивної волі Творця їхнього, змінюють одна одну, самі змінюються і врешті-решт гинуть. Хоч сутність їхня і натура не гинуть, бо колишньому подібне виникає і одне з другого виростає.

Так і народ людський, якому всі ті речі підвласні – птахи, що високо літають, риби, що глибоко плавають, звірі, що швидко бігають, і все інше, що покоровив люд, – і той змінюється, тільки не гинуть всі, довго чи

мало на світі проживши, а одні до праматері всесвітньої вертаються, а інші на їхнє місце приходять.

Така воля божа аж до кінця світу, але вірні та благородні смертю переходять з короткочасного у життя вічне, а інше й не вмирають, бо ж мудрець так писав: «Родивий чада, не умираєт», коли з сімені свого спадкоємця церкві своїй залишає. І на велику ласку і благословення у Бога і Творця свого заслуговують ті, по смерті яких не зубожіє батьківщина їхня і не панують на ній чужинці.

Таким благословенням вшановував й освятив Бог отого великого Володимира, який преславно і чудесно охрестив землю руську, і роду чийого славна лінія не згинула. У ній істинний спадкоємець і славний нащадок, ваша княжа милосте, є, який на місце своїх великосановних і славетних предків прийшов.

А як недосвідчений ще на цім життєвському морі повинен, ваша княжа милосте, до тих дивних, як минулих, так і теперішніх речей уважно продивлятися, беручи за початок будь-якого діяння страх божий і маючи завжди перед очима страх і взір ясноврожденного і світлішого, і милостиво караючого юність твою, того, хто в багатьох кінцях світу багатьом добрий приклад дав і яскраво, незмінно сіє правовір'ям своїм у Всесвіті.

Пильнуй же це уважно, ваша княжа милосте, і слідуй незмінно святому прикладу у твоїй світлоцвітучій юності, доглядай храм свій тілесний, щоб він став притулком духу святому. Тоді благословенний Бог батьків твоїх по звичайній доброті своїй може дарувати тобі те, що й засновникам роду вашого, і на престолі їхньому тебе посадити може.

Тому треба вашій милості завжди зважати на шляхетне своє становище і вік, у якому не тільки довгий час, але й день і годину шкода марнувати даремно. Бо ж і тілесні, і духовні сили у такому юному віці з часом все більше ростуть і множаться.

І як хто у такому віці вірно колісницю свою, запряжену зверху скерує, на якій і сам Бог радо перебуває і яка ніколи на місці не стоїть, а до визначеного кінця летить, той до вічних притулків, котрих вуха, око і серце людське пізнати не може, в'їжджає. Того, ваша княжа милосте, здобути намагайтеся. Храни тебе Господи з Богом жартувати. У вірі від Нього відрикатися зле, а ще гірше спокусившись іншою слабших зваблювати, бо хто в якій вірі святим хрещенням і від предків правовірних перебуває, той у ній, за апостолом, залишатися мусить і т.д.

А хто б хотів розуміти і відрізнити краще від гіршого, той хай не буде таким підлим і дурним суддею, який тільки одну сторону вислухає, похвалить і до неї пристане. А мудрому, розважливому і богобоязливому судді до обох сторін слід уважно прислухатися та придивлятися, а зваживши все старанно, тоді вже й діяти – не зважаючи на славу, багатс-

тво і тілесну мудрість цього світу, з тих обох кращу вибрати і з нею у безпеці перебувати.

Тепер же на світі так: одні ради питаються, а інші переходять у нові віри, не зважаючи на діла погані чи давніші, чи теперішні.

До того ж не тільки молоді чоловіки, але й дехто з білих голів хочуть зрозуміти глибину Письма Святого і таємниці догматів церковних, прислухаючись до куделя з веретеном, а не до того, що пером написано.

А ті лихі сзуїти, до яких наші Єви нахилиють вуха, показують їм гарні з вигляду і зі слів яблучка, а до них можливості та славу цього світу, і таким чином вже й Адамів вдається зводити, а за молодими і старі починають грішити, не розуміючи, що своєю недбалістю предків зневажають.

Тому, ваша княжа милосте, ознайомившись з вище написаним, тим правильним та істинним шляхом простуйте і що далі написано прочитати не лінуйтеся.

А щоб важило трохи писання, воно вашій княжій милості присвячене, під міцну оборону подане, не розваживши, кому було б краще подати.

Тому видалося за небезпотребне те вашій княжій милості запропонувати, бо той, хто не хоче підлещуватися, мусить правду казати, особливо тому, від кого хлібом та опікою нагороджений.

Писання цього кінець і початок молодому, але мудрому зорові вашої княжої милості вручається, бо відомо, що за сивину мудрість, а за літа старості життя своє побожний Соломон згубив.

Плютархус

Такіє нехай у тебе мьстце мьвають,

Которыє не ради на все зезволяють.

А которым милша роскош, ніж цнота,

Перед такими кажи замыкать ворота.

До народів руських коротка, але пильна передмова з нагадуванням і молінням ретельним

Учителі костюлу римського, дуже часто з кафедр костельних і в листах друкованих й багатьма діями, з великою уважністю і старанням минаючи тих, які від костюлу їхнього відсахнулися, угледівши в ньому щось непристойне, звертаються до вас народи руські, показуючи різними способами владу, святоблिवість, славу і верховенство над усіма під небом пап римських і ними постановлені віру і закони, а ваших грецьких патріархів й отриману від них віру і закон разом з вами з дурістю і відступництвом змішали, перед вашими очима ногами топчуть і вас у єдність кличуть.

Не знати, чи ви так довго думаєте, щоб пристати або ні, чи взагалі не зважаєте. А тим часом і віра ваша, і закон, а наперед віри й закону

пресвяте ім'я Бога вашого збещується. Відомо, що відступає багато від віри. За таке ваше недбалство чи не будете колись давати звіт згідно благ і достоїнств, даних кожному Всевишнім.

На питання відповідати, а на твір відписувати інший – людський звичай і повинність; від вас же цього не видно і не чути й донині. Та вдаватися до розмов довгих шкода, але коротко й правдиве слід вказати теж і своїх у вірі утвердити треба, що і святий Петро радить робити, кажучи: «Готові будьте завжди відповісти кожному, хто питає вас». Бо чим більше мовчати будете, тим більше поганих новин з'являтися буде.

Так один з тих учителів вище згаданих, розгнівавшись, пошанував вас тим, що йому про себе доречніше було б казати. У книжечці своїй, у Львові написаній, вивів корені віри костьолу римського, там же календар новостворений не забув похвалити. А тоді писав те, що хотів і що правдою не могло бути, і не чекаючи на своє писання відповіді, декрет учинив, що греки й русини не мають ані пам'яті, щоб «Отче наш» і «Вірую» казати, ані розуму, щоб рятівні речі бачити, ані доброї волі, щоб добре жити. І далі писав, як йому диявол наказував. А в кінці розписав руську дурість і гріховність. Отих неправдивих, але шкідливих новин повні тепер вуха ваші.

Дивіться ж самі, чи годилося вам так довго мовчати. Бо мовчання часом і мудрістю вважають, а часом і дурістю. А таких богопротивних слів ні євреї, ні єретики, ні мусульмани не потерплять; ви ж терпите.

Не знати, чи у вірі сумніваєтесь, чи про спасіння у Бога мало дбаєте. Чому пращурів своїх не пам'ятаєте, велика слава добрих справ чийх увесь піднебесний світ заповонила, у небеса навіть проникала, перед престол Божий ставала. Так вірі личить постійність, як лицарським ділам слава.

Добре було б ще більше проти духовних пильну чуйність мати, бо кого невидими бояться, перед тим і видимі встояти не можуть. З чого і слава більша, і плата вічна.

Як поганий і голій замість збройного лицаря воювати буду, як простак неосвічений замість мудрого оратора відповідати буду через те, що деякі простаки, а богохвальні, великої слави і правої віри народи руські, в писання те великим примусом і довгими розмовами повірили. Не без великого жалю і сумніву беруся за діло. Що ж робити, як самі не дбаєте, то й на простака не дивуйтеся. Так писав, як розумів.

Що ж вас завжди гідних до того покликати могло б? Взявши лати духовні від недужого і невмілого, самим у вірі міцно стояти і супостатам гідну відповідь давати заради Господа нашого і царства небесного, вам уготованого.

Повстаньте, послухайте і піднесіть очі душ ваших, і подивіться уважно, як супротивник ваш, диявол, не спить і ніби лев рикаючи, шукає

кого б то пожерти. Але самі ви йому до пащі різними способами лізете, ви, від єдиної матері вашої нареченої і непорочної та царя небесного народжені браття і сестри. Вона ж як мати ваша болісно вас породивши, водою святого хрещення омивши, дарами духа святого вас просвітивши і хлібом насущним, вченням євангельським вскормивши, жениху своєму, який кров'ю пречистою гріхи ваші іскупив, як синів своїх в служіння радісно віддала, і з вами, як і з батьками і прабатьками вашими, вічно царствувати сподівалося.

Тепер замість надії, радості і потіхи жалісно нарікає і багатослізно плаче: одні ж бо від неї відступають, а інші про те не дбають.

А всі разом на обов'язки свої не зважають, хитаючись дивним чином у вірі і один з одного більшість слабкостей за приклад беручи. Якби ж то більшу силу за взірєць брали. Бо той, хто народив вас, сказанням про Христа нагадає і постерігає, говорячи: «Братис, должніи єсмы мы силни немощи немощних носити и не собь угрожати, то єсть нетвердых у вере вьрою подпирати».

Але в нас тепер, коли слабкі опираються, то замість підтримки і піднесення ще більше схилені бувають. А в апостола читаємо: «Подобает и сресям во вас бывати абы искусные бывали познаваны». Чи мало ще ересей, чи мало протівіства і відступництва.

А правдивий меч вашої духовної віри з обох сторін колодами великими обкладений, та тільки б схотіли самі ржу недбалства вашого отерти і залізо прояснити і силою палаючого вчення віри вашої його нагострити, швидко могли б супостатів перемогти і своїх у вірі укріпити, бо правда сама являє істину і викриває противників своїх, маючи поборника з неба.

Тому заради Божої правди і вашого спасіння випадковий автор старанно за вас молиться. Хто сам не може, допомоги від інших жадас, і треба добре дбати, якщо не для себе робиш. Ретельно прочитайте і добре зрозумійте те невеличке писання. Не поліуйтеся прочитати хоч короткі, але правдиві слова про свою православну віру, непорочну церкву і її праведних будівників, а також про костьол римський і про багатьох його законодавців, про новий календар з доповненнями.

І так собі думаю, що той, хто спрочинив це писання, зі своїми старшими гніватися не повинен, а якщо і хотів би, то не може. Бо не дозволив собі неправдиво говорити про шляхетні особи Речі Посполитої, обох народів грецького і руського, та інших єдиновірних по багатьох і далеких краях світу широко і славно розкиданих. А той, хто усіх однаково безрозсудством, гріхами і дурістю пошанував, нехай не дивується, що йому те неправдиве і надумане перед очі ставлять.

Коротко згадано туг лише початок і кінець тих книжок написаних, а про те, що в середині мовиться, і не говорилося.

Чи ж не зрозуміло, яким духом і яким помислом те неподобство чинить, хоча на початку ніби і докази наводять і змушує до згоди, але в кінці яду гаспидного здержати не може, бо що серце з мислю в тасмниці тримало, те перо з рукою виказало.

А деякі слова Ісуса Христа та його святих апостолів, перекутивши, на свій млин римський натягав і таке написав, що йому самому безсоромні очі колоти будуть. Бо ж превічну власть і силу з Христа дере і на свого папу без страху кладе, а всім іншим у поданих їм зверху достоїнствах, благах і владі відмовляє.

Хоч багатьох істориків і канонів соборних листи наводив, виносячи своїх пап під небо, а багатьох патріархів грецьких еретиками називаючи, то й те неправдиве, що побачити та зрозуміти правду того вчителя і його костюлу не важко. Бо ж з ненависті і гніву виніс на майдан еретиків грецьких, а з ними усіх правовірних при греках, які сильні у вірі, і їх зрівняти і змішати з землею рад був би, а всю церкву східну з еретиками осудити хотів би. Забув Бога і правду Його, забув і тих святих, великих і непорушних стовпів церковних й учителів грецьких: Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого, Афанасія, Кирила, Дамаскіна і т.д.

А хто ж того не знає, що з греків філософи і богослови на увесь світ були, а без них і його Римові нічого невідомо було б? При їхніх вченнях і уставах свята церква східна стоїть міцно і невідступно.

То що ж правдивіше судити: чи те, що було зле і відкинуте, чи те, що є добре і вічне? А як хочеш правдиво розсудити, йдемо далі. Бо якщо в патріарших столицях і були еретики, то їх звідти виганяли, як вони того і заслужили. А це не велике диво, бо тільки сам Бог безгрішний. Ніщо на землі і на небесах йому рівним бути не може. Адже і між самими ангелами знайшовся відступник, який був покараний, а інші ангели не були винні, і небо гріховної скверни тому не взяло.

А як був Христос у людській подобі на землі, то знайшовся між апостолами дияволу подібний і був покараний. Так і потім Миколай, Димос і Фігес, апостолами і єпископами будучи, при всіх від віри відступили і до невірних приєдналися. Апостоли ж святі в тому не були винні і їх гідність незапальмовано залишилася.

Так і між апостольськими намісниками, якщо знаходилися еретики, то були покарані. А інші патріархи святі й увесь духовний сан винними не були, тому свята церква східна гріховної плями на собі не понесла і зараз є чиста й непорочна.

Тут ще й те треба зрозуміти, що жоден з пап римських покараним не був, тому вони стають все гірші та гірші.

Бо між десят'ю чинами ангельськими знайшовся злий, між дванадцятьма апостолами знайшовся недобрий, а як між кількомастами пап римських не знайдеться злий, то буде диво велике. Бо вони і вбивали, і

дітей народжували і багато ересей плодили, та це може бути доведено в іншому місці.

А найгірше те, що ересь і злість з костюлу римського зметена не була, мусила всередині зоставатися і таким чином смерті уподібнювалася. І на тілі людському бувають різні знаки, струпи й корости, що як наверх покажуться, можна вилікувати, а часом доводиться із членом відтинати, зате тіло здоровим зостається. Якщо ж всередині гнояться, та смерті прирівнюються. Так робиться в церкві західній, яка всю скверну, струпи і корости в собі тримає і всередину приймає. Так діється у костюлі римському. Тому він є смертний разом зі своїми намісниками з того часу, як від єдності соборної церковної відірвався, а найпаче від того Формоса, коли зостався костюл римський, як обличчя без носа.

А якби хто аж від тих часів і донині про самозванних божих написати схотів, показалося б чудес і страхів багато, бо якщо еретиків грецьких одразу ж від тіла церковного відтинали, то у костюлі римському і дотепер тим гріховним чином усе діється.

Наче й слів багато сказано, але для кращого розуміння так мусимо бути. Тому правовірні народи руські, те, що є, уважно спробуйте прочитати і зрозуміти. І з дозволу старших відповідь дайте, бо не годиться мовчати, коли причина є.

Ключ Царства небесного і нашої християнської віри духовної непорушний вузол

«За правды поведаю вам, што бысте кол век звязали на земле, будет звязано и на небесех». «Єще заправды поведаю вам. Иж когда бы ся з вас два зезволили на земли о всякую реч, котороє бы просили, станется им от отца моего, который есть на небесех; або вам: где суть два або три, собрани во имя мое, там естем в посередку их».

Тут треба пильно додивлятися, яка того чорнила духовна сила, про що Спаситель наш каже, надавши рівні можливості спричинити і вирішити, що має на увазі, говорячи, що варто тільки щось захотіти і в Отця його попросити, те буде дано і чому обіцяє бути поміж двома чи трьома, які зібралися в ім'я Його, адже і в Письмі святому часто знаходимо, що Отець Його по одному багатьох вислуховував. І сам він, як син Його єдинороджений так же чинив і з єдиними обіцяв бути разом зі своїм Отцем небесним, бо й так казав: «Если кто будет миловати мене и слов моих пильно слухати, tedy и отец мой певне ся его теж розмылуєт, а до него прийдемо и мешканє себе у него учинимом».

А тут аж двох вислуховувати і з двома чи трьома бути обіцяє.

Непросто, здається ті єдиноустні слова Христові зрозуміти... Бо ж сам Христос, непорушний у словах своїх, спершу тим же апостолам говорив молитися наодинці: «Ты, коли ся мольш, войди в клеть свою, и,

затворивши двері твоя, помолися отцю своєму втайне, а Отец твоя, видай втайне, отдаст тобі явне». Дивись, уважно дивись.

Тепер же, відкривши очі й очистивши мислі, з добрим сумнівом і страхом Божим придивимось уважніше, чому Христос мовив так апостолам: «Когда бы ся з вас два зезволили на земли о всякую реч, которое бы просили, станеться им от Отца моего, который есть на небесах».

Спершу велить наодінці молитися Отцю Його, а потім радить, щоб двоє схотівши річ будь-яку, просили, тай будуть вислухані, а далі поміж двох чи трьох сам бути обіцяє.

Що ж це таке? Чи слова Христові не узгоджуються, чи євангелісти, записуючи, помилилися? Ні. І євангелісти не помилилися, і у словах Христових суперечності немає. Бож сам Він є істина і незаперечна правда, а відтак легше небу і землі згинуть, ніж у словах Христових помилки шукати. Мусимо тільки тут одну стару приказку згадати: «бувши около сука, вдарити в сук».

Оті слова божі, певно, колять обидва ока усім тим, хто таку велику і важливу справу Божу проти волі Всевишнього зложити на єдину особу хочуть, яку проте Господь слухати не мусить і з якою бути не обіцяв. До того ж і те уважно бачити і добре розуміти треба, чому ті слова Христові різний початок і кінець мають. Бо ж сам мав ласку говорити до апостолів: «Коли бы ся з вас два зезволили на земли о всякую реч, которое бы просили». Дивись і розумій, говорив: «З вас», і не «Станеться им от Отца моего, который есть на небесах». А потім не говорив ні «вам», ні «им», а тільки: «Где суть два или три, собрани во имя мое, там естем в посредку их».

Що кому здалося, суди

Я, як будь-кому з нікчемних і останніх належить, спершу думку свою пред'явлю. А кого Бог з передніх вшановував правильним і досконалим розумом, на останнього не гнівайтесь.

Мені так бачиться, ті слова «когда быся зезволили з вас, а станеться им» міцно зв'язали в собі нероздільну силу, владу і єдність як апостолів («з вас»), так і їх намісників («ім»). А що при тім наче говорив без апостолів: «Где суть два або три, собрани во имя мое, там естем в посредку их», то тут не тілесно і тимчасово, а вічно і божественно зі всіма вірними і пастирями їхніми, які б без сумніву зібралися в ім'я Його, бути обіцяв.

А сам наш пастир небесний не хотів мати замість себе старшого, не хотів робити різницю між апостолами і їхніми намісниками, а хотів би бачити у всьому рівну братію, якою колись апостоли були. Апостоли ж були між собою рівними, так і їхнім намісникам годилося б. Де ж тепер над усіма голова в Римі взялася?

Якби хто вчений та розумний ту зверхність над усім світом заперечити хотів, то інших доказів, ніж ці слова, гостріші за будь-який меч з обох боків нагострений, не потребував. Це і вірному і тому, хто хоче правду знати, не важко зрозуміти.

Тому свята соборна церква вселенська, розуміючи добре живі слова пастиря свого вічного, не одному, а п'ятьом постановила і узаконила тією духовною владою і зверху даним пастирством, за писаннями апостольськими над собою верховодити, що святолюбиво і побожно у добрій справі і гаразді тривало не одну сотню літ.

А якщо коли порушувалося різною єрессю якогось пекельного вовка і райського змія справою, так вони, збираючись соборно з тією багаточисельною святими і преподобними отцями, з якими і сам пастир наш небесний перебувати обіцяв, церквою; і вовків і зміїв відганяли, з престолів скидали й анафемі предавали і як добрі пастирі при вівцях душі свої покладали.

А Христос, назначивши 2-х і ще двох чи трьох, числа точного не вказав, аби всі не підносилися намісниками Божими, міняючись, бо від самого Бога поставлені були, і щоб зважали на церкву, яка за гідний вчинок вшанувати і підносити, а за лихий карати і скидати може. І не відступаючи від слів Христових, двох і ще трьох, а разом п'ятьох обирали намісниками апостольськими, згідно п'яти перстам десниці Божої, що усією піднебесною править.

Чому потім п'ятий, що посідав перше місце, гординою і словом світу того за надання великих панств і багатств зведений, відступив з дороги праведної всього товариства і братії, собі рівної, де могли один другого постерігати і направляти?

Захотілося йому самому піднести столицю на заході сонця і рівнятися самому Богу Всевишньому. То ж тепер у вільній кузні своїй кує собі, що хоче, ні на кого не озираючись і ні про чию ласку та порятунок не дбаючи, усякі багатства зі сторони світу має, і від розмаїття тих речей мирських множить гордина велика, а за нею і угодництво слідує.

Бог, і тих чотирьох різними вигадками і ділами тягне до себе, тільки не на праведну, а на свою помислену дорогу і не в братерство та рівну почесь, а в підданство і вимушений послух. Сам тільки всього світу головою, єдиним найвищим пастирем, каменем віри, фундаментом церковним, князем апостольським, намісником не тільки Петровим, а й божим без сорому і страху зватися сміє й іншим так себе називати не забороняє.

Що ж до теперішніх неспокійних та богопротивних часів, то в тій стороні світу вже до скаргів і гербестів дійшло, які по-своєму почали ту кафедру аж до небес возносити, а руські народи наперед гріховністю і дурістю пошанували і з жидами зрівняли. Тепер вказують їм на ту хорошу столицю і на сидячого в ній, якому ноги цілують, а він не гнівається.

ся, тай нашим так чинити велять, а воно щось не дуже хочеться. Вбережи нас усіх, Господи, від того богопротивного людинообожнення й ідопоклонства.

Бо ж Христос Господь, наш творець та ізбавитель, подаючи з себе приклад покори і смиренності, божественні і пречисті всетворящі руки свої простягає, учням ноги миє, тварі коліна преклоняє, умиває руками і служить рабсько. Той же, називаючи себе намісником учня Його, простягає тлінні і осквернені ноги в цілування усім, хто приходить до нього.

Петро блаженний сотника Корнилія, який вклонився йому, підносить, мовлячи: «Встань, когдыж и я человек естем», – показуючи, що ти, хто Богу належить, клонитися перед людиною не годиться. А перед намісником його лживим і цесарів без поклону не допускають. А деяких, що не вклоняються йому, зі страхом і трепетом навіть б'ють. Та й іншого беззаконня багато діється.

А ті чотири стовпи церковних, намісники апостольські, патріархи грецькі, пастирі і богомольці наші, дякуючи милості Божій та їхнім і решти християн правовірних молитвам, міцно у своїй вірі стоять, апостольських наказів і батьківських правил ні в чому не порушуючи.

А що в убозтві і мовою поганською збещені, не дивуймося, а зводитися зі шляху істинного іншим не даваймо, доручаючи те невідомим справам Вседержителя, який за гріхи карає, а за терпеливість милує і дочасну утрату вічними дарами винагороджує. Бо ж каже своїм вибраним: «Сиде наказание терпите, яко сыном обретається вам бог». Його ж бо отець того, кого любить, карає, а того, хто не терпить кару і двом господарям служити, зневажає. І вчинив завіт через прабатька нашого Авраама, межі такими синами, кажучи: «Чадо, ты восприял еси благая своя в животе своем, Лазарь же злая. Сего ради сей утешается, ты же страждеш». Так і зараз розумімо: кого дочасно Бог карає, того вічно коло себе мати хоче. А кого по волі пускає, від того відмовляється.

Тому радіти покаранню краще, ніж грішити. Бо ж то не новий звичай Божий, чинив так з давніх-давен з вибраними своїми: карав їх Єгиптом, карав Вавилоном немилостиво і жорстоко, а все ж промислом дивним і милосердям батьківським від них не відступав. Дивні і страшні справи чинив з ними, а потім ласку і милосердя своє їм дарував. У чому і нам сумніватися не треба, бо у Господа тисяча літ, як один день.

А що хрестів і дзвонів на церквах не дозволено мати, на те не зважайте, бо завжди хрест маємо на храмах своїх тілесних і без дзвонів та органів молитися і Бога хвалити повинні, бо він же більше дивиться на серце, а не на ті гуки. Та й ізраїльтян краще вислуховував у неволі, а не на свободі. Там також пророки і священники, старці і дівиці, які з покорою терплячи, до Бога хилилися, не в великій повазі і шані були.

А як говорити про свободу, розкіш, славу і багатство світу цього, то все те, як і в давнину так і тепер більше поміж поганих шанується, аніж межі вірними. Бо ж Іскупитель гріхів наших не завзяв царем світу цього, так і вірним своїм наготував усе краще та вічне. А як то чинить і для чого, замкнув у недосяжних ділах своїх, до яких людському розумові так же безпечно торкнутися, як і соломі до вогню.

**Календар новий римський про який князь Венедикт Гербест у книзі своїй новоствореній у листі до читача запитує так:
Хіба годиться єдиному люду християнському по-різному Великдень і Різдво, й інші свята року Божого святкувати?**

Вчора сам від юності церковної відсахнувся, а нині вже нам те питання задає.

Сам же говорить, що не годиться, сам же від єдності церковної відрікся. І що то діється відкрито перед очима і вухами не тільки нашими, але й всього світу? Що ж то розуміти маємо про справи давні, в яких так же від єдності відступаючи, на нас невинних наклеп зводити? Простаків немічних у вірі спокушають, лякаючи, що без волі їхнього папи жоден чоловік помилюваний не буде, а тій волі ніяким способом кінця не буде. Бо кожний з них сильнішим, мудрішим і шляхетнішим один над іншим хоче бути на світі. Апостол Павло ту мудрість дурістю називає, говорячи: «Мудрость телесная ворожеество есть на бога і божому закону не покоряється». Чи ж не тілесна мудрість протизаконна, якщо одні нововведення устанавлюють, а інші давнину поправляють? І як відступили з дороги праведної, інших до того ж, лякаючи, примушують. А боятися більше треба б анафеми, а не папи з тим новим календарем, про який пишуть, що тільки дуже великі причини змусили до отих виправлень.

З отих причин великих причин й однієї найменшої не вказав, а навіть якби й хотів, то случиності не мав би, бо багато хто дає тому відоме пояснення. Коли б найсвятіший папа як найвищий намісник Божий і всього світу голова так мудро в той лихий час не вчинив, то через недбальство і дурість простого люду ввійшло б Різдво Христове у весну, а Великдень у літо. А так за тими переважливими і старанними діями, особливо тієї шляхетної особи, що ключі від неба носить, вгамувалося все, і не тільки Різдво Христове на весну не припало, а й Великдень не смів. Хто на той час у костьолі був, той краще розповісти може.

Не знати, чи творець зірок спротивився тому свавільному коригувачеві, аби в те, що йому не доручено не вдавався, але, як бачимо, що не вельми вагався, силувався зробити для своєї церкви краще, правлячи на землі, хотів правити ще й на небі, і прозрівши чи не варлаамським духом, старанно за часом слідкував, знаючи, що при шкоді розум мало потрібен. Бо й лікар мудрить, коли побачить який шкідливий знак або пе-

кельний вогонь, не шкодує наперед здорового члена відрізати, що усе тіло вилікувати. Так і розсудливий будівник, якщо б розгорівся сильно вогонь пекельний (бо й той лихо робить, як йому волю дати), прибігає до будинків цілих і один, хоч би й був найкращий або великого пана рубає і розкидає, мало кого слухаючи і на будівлю чи на господаря не озираючись. А коли погасить чи погасить вогонь, не гніваються на нього, а на старому місці новий дім збудують.

Так же й він, найсвятіший папа Григорій XIII, побачивши, що календар його предків з дороги праведної зійшов, сонце день новий дало, місяць імена свої поміняв, а Бог зірки загубив, одразу ж як розсудливий лікар і будівник, відрізав члени здорові, котрі ще мали значення при тілі церковному.

Дім же законний, на семи стовпах міцних тих святих вселенських соборів добре угрунтований і навіки збудований, перебігши на чотири тижні вперед, порубав, поламав і розкидав, ні в кого поради не питаючи, на будівлю і господаря не зважаючи. Усе давніше погасив і вогонь духа святого погасив. Не тільки Різдва Христового, але й Великодня у весну не пустив. Місяці по-іншому перехрестив, християнську Пасху від жидівської далеко назад посадив. По своїй волі як схотів, так і вчинив, тільки бачимо, що і його потім швидко схоронили. Не знати, чи в пеклі нічого підправляти не велено, бо то річ важливіша, ніж календар.

А треба вже знову по-старому на тім давнім фундаменті будувати. Де були стіни, вікна і двері за недбалими господарями, за намісниками покривилися і попідгнивали.

Як же то буде не важко про єдність домовитися і до неї гідно пристати, поки так грішити будуть. Бо як пани земні за такі крамольні речі винними не почуваються, то Творець небесний не розгніватися не може. Бо бачачи і роздумуючи, що ті новостворені квітки замість зеленої барви білу мають (і зверху нам нею потрясають), серце лякається, і один тільки Бог те відає, чи чого гіршого у нас потім не буде. Бо ж празники святі то є Його власні діла й установи. Пасха стара, яку сам постановив, сам і докінчив, а нову учням своїм і нам усім вірним подав, тепер мусила на днів двадцять zostавитися позаду, хоч завжди законно наперед жидівської йшла. А деякі ще говорять, що то жиди згрішили, а ми добре поставили і зробили.

З того то виправлення, як бачимо, мало доброго сталося, тільки великий і дивний розкол зробився у всьому праведному світі. Не тільки у законних діях церковних, але й у всіх справах і ділах мирських великі гнів і ненависть стали поміж людей, тягнучи за собою багато труднощів і непотрібних втрат значних.

По-перше. Чоловік бідний, убогий, що від праці рук своїх і в поті лица свого здобуває хліб насущний, з якого частку мусить віддавати па-

ну, звик був з діда-прадіда віддавати, що належало, пану і, що належало, богу, а тепер тих справ великих ніяким чином добре зрозуміти не може. Пан йому каже в дні святі, у які за церковними уставами даніми Бога хвалили, тепер працювати мусить. Боїться Бога і боїться пана. Більшого мусить зневажити, а меншому служити. Бо про першого чує, що є довготерплячий, а про другого знає, що не вміє ні прощати, ні терпіти, ані милувати. Якщо не його самого до пана поведуть, то худобину вже напевне заберуть.

Настане панське свято. Рад би бідний убозтво своє працею зменшити, так пана боїться, повинен лишити роботу, а з часом за тими бідами не тільки панського нового свята не пам'ятає, але й своє старе забуває, у чому і Богу і пану кривду чинить. Зверху злидні доїдають, а з середини сумнів гризе. Так як іншим способом зарадити собі не може, мусить наріканням і слізьми часто біду свою винагороджувати. І не знати, чи в такому своєму становищі того покровителя календарного часом з лиха не проклинає, у чому його винуватити не треба. Бо ж і пан той, до якого в горі звертається, на те чисте, покірне і схвильоване серце дивиться зневажливо, і таких слабких вислуховує, а сильних у вірі з посад їхніх скидає, а на місця їхні інших, з гною взявши, саджає.

По-друге. Так і в монастирях наших на нові свята заборони не накладають, у праці відмовляють; вони ж, як християни правовірні, ще мусять давні свої свята церковні шанувати, а тому теж великі втрати і труднощі в ділах своїх господарських терпіти мусять.

По-третє. Так і на ярмарках і в ділах великих купецьких, в записах і в угодах одні по-старому, інші – по-новому пишуть, що спричиняє великі витрати і труднощі, а часом і озлоблення, і з тих не всі кажуть: «Бодай здоров поправлял, якож не много ся тут посяє того забавлял».

По-четверте. Так і в чоловіка з жінкою, яких сам бог наперед бачить здалека, а потім словом своїм всетворящим через слуг церковних з'єднує в одне тіло, між якими у добрій згоді і порядку, як тіло єдине, так і помисли мають бути єдині (першому бо наказувати і панувати, а другому – слухатися і підкорятися). І в молитвах до Бога, і у вчинках милосердних, і в пости, і в свята мають бути як єдине серце і уста, так і єдина рука. Тепер той календар і тут шкоду свою чинить, особливо як живе лях з русинкою чи русин з ляхкою (так буває не тільки між посполитими, а й між шляхетними станами). Бо як у одного піст, інший скоромне їсть, одному – жалісливе пошанування мук Христових, а іншому – веселощі. Так і решта свят річних, що раніше з радістю з дітками і челяддю, воздаючи хвалу Богові, святкували, тепер по-різному мусять. З того часом одному сумно, а другому неміло. Якщо перше все було зрозуміло, то тепер наче уві сні.

І чому нам докоряють, нами гордують і нас ненавидять? І чи не слухніше те викривленням назвати, а не виправленням, бо більше шкодить, аніж користі приносить. А тих непевних і новітніх уставів не всі теж однаково дотримуються, особливо у цім році.

Одні по-старому постили, другі – по-новому, але по-старому з нами Великодень святкували. А треті, з нами почавши, з ними відповіли. І піст святий і великий самим Спасителем нашим проображений, апостолами його святими установлений і преподобними отцями у всьому праведному світі, де тільки чути ім'я християнське, соборно міцно утверджений за тим поламаним календарем також ламатися повинен. Бо одні постили 11 тижнів, другі – 7, а треті тільки 3 попостивши, і з старого календаря на новий приставши, хитрістю залишок відбули. А далі що буде діятися, те тільки Бог знає. Страшно й подумати, що та мішанина ще триватиме. Навіщо було річ певну і вічну поправляти? Бо як здоровому тілу ліків, так і правильній речі виправлення не треба.

А хто не так чинить, більше шкодить, ніж користь приносить. Але тепер наполягають, що правильно чинять. Тоді тільки одне повинні визнати, що їх папи від початку і аж до цього часу зі всіма своїми послідовниками грішили, а якщо навіть тоті не грішили, то теперішні у гріхах. Бо ж не тільки проти законних уставів церковних давніх і тих великих соборів славних діється, але і проти самого законодавця, Творця й Іскупителя гріхів наших, котрий з волі Бога, Отця свого небесного, дбаючи про спасіння світу, виконав усі пророцтва і діяннями докінчив Завіт Старий.

У четвер Великий відправив Пасху законну і Нового Завіту велику таїну апостолам своїм відкрив. У п'ятницю муки і смерть прийняв для порятунку всього світу. В суботу у гробі лежав, тоді, як, за свідченнями євангелістів, єврейську Пасху святкували, а в неділю своїм воскресінням з мертвих небо, землю і пекло осіяв. Оце і є наша істинна християнська Пасха.

З якою ж то сміливістю і чіім передбаченням свою Християнську Пасху перед єврейською на 25 днів поставили, ні з християнами, ні з євреями не узгоджуючи. І не тільки апостольським писанням і батьківським уставом, але і самому Христу супротивно, що не прийшов як сотворитель, ізбавитель і законодавець Завіт уневажнювати, а все виконати і Новий постановити, і його вірним дати. Про те апостол Павло написав, що все старе мимо пройшло, і все по-новому стало.

Подивимось же уважно, від кого ті два закони подані. Перший, старий, від Бога-Отця через Мойсея євреям був поданий. Другий, Новий, від того ж Отця небесного через сина його єдинородного вам поданий навіки-вічні.

А сей третій закон від кого поданий? Хто знає, як цього законодавця назвати, бо ж не від Мойсея і не від Христа? Мало тому бракувало, щоб до другого імені додати 361 чи 359.

Лічба різна, сила єдина

Бо ж як бачимо, і саме небо і той, хто на ньому возсідає, противляться їхній небаченій впертості, даючи у їхньому квітні ще більший мороз, ніж у який-небудь інший місяць. А особливо у їхню неділю білу, де і чорному мусило під носом біло бути. А хто б тому вірити не хотів, хай би без хутра і теплої хати хоч з годинку на дворі простояв. Одрозу, хто не був віруючим, ним би став.

У п'ятницю велику, коли хлоп'ята тими кречотками Іуду лякали, у кого не голосно звучала, міг зубами тріск додавати, а особливо дісталось тим бідним спудеям, які від «шауперибус» латину починають вивчати. А в саму велику ніч дивне знамення Бог послав – холод сильний і хуртовину велику.

Не кожен міг і калачі до костюлу святити послати, хто був на відстані однієї милі не те, що саньми чи пішки, але й кіньми добратися не міг.

І багато худоби різноманітної в той день повиздыхало, а про людей і не знати нічого напевне.

А якийсь проповідник, що спершу у суді прокурором був, так казав своїм прихожанам, бачачи, що їх мало на таке велике свято у костюлі зібралося: «Не противтися тому, а то нас пан бог караєт для небачное упорное а крнубрное руси, же ся не хотятъ узнати а до найвышшаго намьсника божего пристати».

Отак опираючись, наче по льоду йдуть, стверджують, що рівно прямують, а інші – блукайте. З чого можемо добре бачити й розуміти, що не без великих і слухних причин пастирі всіх східних церков відкинули західний костюл, який, будучи з нами у єдності і згоді, перше місце посідав, але потім розтовстів і розширився, забув Бога-Спаса свого і закон від нього даний.

А це може комусь здатися річчю неважливою, але чи не є то проти-законно, що Христа, апостолів його святих і пророків древніх зневаживши, вуса і бороду поголили, чоловічий образ на жіночий змінивши.

Чи не тому, що папа римський папку породив, на якому бороди і вусів не могло б бути. А вони недалекі з великою набожністю думали, що його Бог ангелоподібним образом вшанував.

Зовні наче все гаразд було, а всередині не знали, що діється, тільки один знав, але не сказав нікому і на сповіді не смів навіть звіритися, боячися присяги і намісника божого і ключника високих воріт, що не пропустив би його за те до неба. І так те діялося тасмно і тихо, що минув час, перш ніж усім стало відомо і лихо.

А однак воліли ту ганьбу на Бога й устави його істинні накласти, ніж на пальські устави зложити. Та й донині багато хто голиться і сам папа разом з ними без бороди і вусів ходить, та вже нікому не вдається їх ошукати, бо навчені тією пригодою.

Що ж мали чинити тих часів пастирі східних церков і загалом усе християнство? Разом з першими грішителями, чи зі всіма підданими при правді стояти, маючи при собі Письмо Святе і з самого неба приклад великий.

Бо й перший ангел, загордившись, схотів бути Богові рівний, і за те скинутий зі всім своїм почтом з висоти був. А інші ангели зі страхом і трепетом стали у своєму чині і стані, кріпко і невідступно, так і нині стоять, і вічно стояти будуть.

Так і начальники нашої церкви православної, добре подумавши, не без жалю мусили так само вчинити, за що їх відступниками вважають і титулом ним величають.

Тому той, хто боїться Господа Бога і святу правду його знає, добре хай придивляються очима зовнішніми, а тих плинних страхів хай не лякаються, нібито без того папи і його календаря жоден помилуваний не буде.

Хай краще той боїться, хто відступить з праведного шляху старожитньої віри і до тих надуманих блудів пристав. І смів не тільки нас, але й самого Христа зневажити, говорячи, що Він велить до тієї єдності йти через той костельний календар, або й самого папу свого Христом величає.

Але й те ще не все, бо не тільки празники Божі і дні угодників святих перекрутили, але й назви дванадцяти місяців поперемінювали, у римську віру їх перехристивши і лютий назвавши березнем, березень – квітнем і т.д., аби і їх під зверхність свого папи привести.

Що ж вдіяти, коли то їхньому папі чинити можна? Та навіть, якби всіх кардиналів зібрав, не зміг би перетворити холод в тепло, а сніг у дощ, бо то не римського бога право і сила.

І навіть євреї, що Месію законного не признали, в законних уставах і церемоніях добре знають, а найпаче в датах великого ізраїльського переходу з Єгипту, під час якого сам Бог Мойсееві і місяці і день вказав, і в оману себе нікому ввести не дозволять.

А тим законникам новоствореним набридло вже зватися християнами, а тому прозвалися сзуїтами, не бажаючи для себе нічого давнього зоставляти. І маючи достаток великий з усього світу, обов'язки свої виконувати не хочуть, а тому тільки порють старе, й нове шикують, але і той перший шов, куди духовне око дивилось, тілесним не потрапляють. Бо ж одне з другим так близько, як схід і захід.

А самі ж вони недалеко бачать, не багато розуміють, бо сліпі всі і зі своїм свосвольством не знають, що вже робити. Якийсь із них вліз у вбрання імені пастирського, отого святого і богомудрого мужа Генадія,

патріарха константинопольського і від імені його нові свої вигадки поширює, як і від імені славного дому великого князя...

Українська література XIV-XVI ст., Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори. – К., 1988. – С. 230-245.

Іван Вишенський. «Послання до вищого українського духовенства, прийнявшого унію»

Талановитим письменником-полемістом, визначним культурним і громадським діячем кінця XVI – початку XVII ст. був Іван Вишенський. У своїх творах він став на захист знедолених і зноблених, відтворивши правдиві картини життя і побуту українського народу. Як і всі письменники-полемісти, Іван Вишенський був глибоко релігійною людиною, палким прихильником східної церкви. У його світогляді боролися погляди релігійно-аскетичні, життєві, церковні, які зрештою стали основою талановитої спадщини письменника-патріота. До нас дійшло 16 творів полеміста в різних рукописних списках. Ще у 1599-1600 рр. частину своїх творів письменник переписав у спеціальну «книжку», яку він готував до друку в Острозькій друкарні. Подасмо деякі з них.

Покажіть мені, о прийнявши унію, де ж той з вас, хто у вірі заснованій на непорушному фундаменті, з виконаними заповідями себе знайшов? Чи ж не ви, ваші милості, ділами гріховними віру зламали? Чи ж не ваші милості, прагненням мирського достатку та лиходійством грошовим паростки похоті в собі зрошуете, а оскільки наситилися ніяк не можете, то ще більшою жадобою та жагою світських багатств мучитеся? Покажіть мені, о прийнявши унію, де ж той з вас, хто у світському житті шість заповідей, Христом узаконених, виконав, тобто голодних нагодував, спраглих напоїв, нагих одягнув, ув'язнених відвідав, бездомним притулок дав і хворим допоміг?

Чи ж не ви, ваші милості, ті шість заповідей не тільки у світському житті зневажали, а й прийнявши сан духовний постійно порушуете?

Чи ж не ви, ваші милості, голодних голодом морите і підданим, що як і ви образ Божий мають, напитися не дасте і від сиріт харчі, дані їм благочестивими християнами, одбираєте; зі столів хліб та худобу волочите; самі зі своїми прислужниками об'єдаєтеся; працю і піт кривавий інших, лежачи і сидячи, сміючись і бавлячись пожираєте; трубки курите, пиво варите і в провалля ненаситного черева виливаєте; самі з гостями своїми насичуетесь, а сироти церковні їсти і пити хочуть, аснещасні піддані з дітьми всіляких утисків зазнають і бояться, щоб їм хліба до наступного врожаю вистачило?

Де той з вас, хто бездомних у дім впустив, притулок їм дав і догодив, ноги по-авраамськи мандрівнику помив? Чи ж не ви, милості, при-

йнявши сан духовний, з бездомних насміхастесь, їх ласте, ганите, ганьбите й ненавидите, на них лихословите і наклеп зводите? І що ж з'явилося з тих уст, сморідну унію уклавших, які тим духом лялися, кажучи: «А хто такі патріархи чи то владики грецькі?». Жебраки, волоцюги, нікчеми, чи не бачите мудрування свого безумства?

Де ті, що нагих одягали? Чи ж не ви, ваші милості, самі роздягаєте, із комор бідних підданих коней, волів і овець волочите, данину грошима, потом і працею з них витягаєте? Їх обдираєте, роздягаєте, мучите, морите, до роботи зимою і літом, у люту негоду гоните – а самі, як ідоли, на одному місці возсідаєте, а як трапиться того трупа ідолоподібного на інше місце перенести, то в каретах, безтурботно сидячи, наче вдома, переїжджаєте. А нещасні піддані ваші день і ніч на вас роблять і муки терплять. Їх кров, сили і працю висавши та з обор і комор забравши все, виродків ваших у дорогі шати вбираєте та гарним виглядом око прислужників своїх кормите. А нещасні піддані й простої сорочини, що нею наготу свою прикрити могли б, не мають. Ви їхнім потом мішки грішми золотими талярами, півталярами, четвертаками й потрійниками повні напихаєте та й напихаєте, а ті нещасні не мають за що солі купити.

Де ті, що хворим слугували? Чи не ви, ваші милості, ще самі насильство чините, здорових б'єте, мучите, убиваєте?

А нещасні лишень лису головку свою, ксьондзе-біскупе луцький, – скільки за свого патронування живих до Бога послав: одних зарізано, других у воді втоплено, третіх у вогні спалено.

Думаю, що згадали, ваша милосте, їх усіх, якщо скажеш на покальній сповіді правду сказати. Згадай Пилипа, багатого маляра. Кому ті рум'яні золоті по його смерті zostалися і у чийй власності зараз?

Де ті, що ув'язнених відвідували?

Чи не ви, ваші милості, людей за правду ув'язнюють і бідним християнам мучеництво ладнаєте?

Чи не ви, ваші милості, так добре Никифора відвідали, що він й досі у тюрмі пропадає. З брехнею безпечно собі пануєте, а папа ваш і не зважає на таке відступництво. Але знайте, що Бог бачить те горе, навіть коли люд німіє, і ви, пізнавши до кінця таїнство життя, з потойбічного світу угледіте гріховні діла свої.

Покажіть мені, о прийнявши унію, де той, що залишив дім, села, мастки, світське життя заради Господа. Чи не ви, ваші милості, заради скарбів, мастків, грошей і прибутків, заради слуг, що їх у церкві Божій вдвічі та втричі більше знайдете, ніж перед тим мали, біскупство здобуваєте? Славою віку цього коронується, в достатках розкішних, як у маслі, безтурботно плаваєте, дочок з багатим вином біскупським віддаєте, зятів панам гордовими робите, добром церковним, сирітським і тих, що сліду Христового тримаються, їх збагачуєте, титули мирські славні їм

даєте: з вояків на судді, з суддей на каштеляни, з каштелянів на старости, з старостів на восводи перетворюєте!

Вишенский Иван. Сочинения. – М.-Л., 1955. – С. 53-56 (пер. з рос.).

Іван Вишенський.

«Викриття диявола-світодержця»

Євангеліє від Матфея, глава 4 «Знов диявол бере його на височезную гору і показує йому всі царства на світі та їхню славу та й каже до нього: «Це все тобі дам, якщо впадеши і мені ти поклонишся!» Тоді каже до нього Ісус «Відійди, сатано! Бо ж написано: Господові Богові своєму вклоняйся і служи одному йому».

Запитання. По тому, відколи сталося звитязтво над твоєю звабою, сину геєнський, од Христа-збавителя, а лукаве твоє царство світу цього через смерть його оголене й відкрите усьому світу (через віру й хрещення в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа), запитую тебе: як витимеш тепер гніздо світолюбності у вірних та хрещених і закладатимеш основу поганського невір'я?

Відповідь звабника диявола-світодержця. Визнаю, сталося звитязтво від Христа над моїм царством, але від одягнених в ім'я його, так званих християн, мало і вельми мало. Ще через свіжу пам'ять після вознесіння Христа на небеса де-не-де бралася до звитязтва мого царства якась частина реду християнського, розпалена тією теплотою віри. А нинішнього віку так зване християнство знов упало в межі першого невір'я і однаково з нехрещеними поганцями люблять світ і прагнуть насититися його царством та розкошами; вони ще більш, аніж погани, своїм злим існуванням пригоджують тілесним похотям свавільного і нечистого життя. А що питаєш, як я мав вдиратися світолюбністю у християнство після Христового звитязтва, то про це запитувати не треба. Такою ж хитрістю, звабою, маною й усолодженням блиску й краси світової, як і перед Христовим пришествям. Адже Христос дав тим, котрі хочуть перемагати світ, тільки образ, показав, і навчив, і сам собою з'явив, звабності ж мого неправедного царства в мене не відняв, і не погубив, і вчинив так для того, щоб людська самовладність досвіду набиралася, очищалася й відшліфовувалася для вічного життя у тій спокусі, боротьбі й випробуванні віку цього теперішнього. Але, бачу, мало таких відбирається і знаходиться, щоб хотіли й любили ходити на той тісний гостинець; решта впали й поклонилися славі, царству, красі й любові цього теперішнього віку, котрим володію я. Від найперших і до найостанніших, від тих, що звуться духовними, до простих, од влади до підручних – всі полюбили те видиво, блискіт і барвистість краси мого мирського царства, яку я Христові на горі оголив і показав. І всі з теперішнього

віку до того мого царства розум, думку, любов сердечну і всю тілесну міць прив'язали, приліпили й прикували так міцно, що їх тільки від любові мого царства може відлучити Богом послана смерть, а більше нічого. Отож кажу я й показую, що і при Христі казав і показував: коли чогось шукаєш у мене, світодержця, то впади, поклонившись мені, – все тобі дам!

Запитання. Що ж мені дась, дияволе? Назви, щоб знав я наперед.

Відповідь. Дам тобі нинішнього віку славу, розкіш і багатство. Коли хочеш бути вибраним, духовно покликаним, од мене шукай і мені догоди, а Бога занедбай, бо від нього не так просто такі достоїнства бувають даровані, а я їх тобі скоро дам. Коли хочеш бути біскупом, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш арцибіскупом бути, впади, поклонися мені – і я тобі дам. Коли хочеш кардиналом бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш папою бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Та й іншим усім, меншим чинам, пробоствам та попівствам у приходах і наданнях не таких гойних та багатих, ті, що прагнуть, хай упавши, поклоняться мені – я їм дам. І до вас, котрі прагнуть мирської влади та земного титулу мого царства, те ж саме мовлю: коли впадете й поклонитесь мені, я вам усе, що прагнете, подам. Коли хочеш війським, підкоморієм а чи суддею бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш каштеляном бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш старостою бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш воеводою бути, впади, поклонися мені – я тобі дам. Коли хочеш гетьманом а чи канцлером бути, впади, поклонися мені – я тобі дам, будь досконалим угодником мені – я тобі дам. Коли хочеш королем бути, пообіцяй мені на офіру піти в геєну вічну – я тобі й королівство дам. І іншим усім, меншим начальствам та чинам, те ж саме скажу: коли, впавши, поклонитесь мені, все, чого прагнете від земних та дочасних благ, я вам дам. Також і до вас, простих та неславних у моему царстві, мовлю: коли, впавши, поклонитесь мені, знайду я по вашій мірі й простоті, чим вас убагатити, і у звабу мого віку уплутаю. Коли хочеш ідолопоклонником, срібнолюбцем і хабарником бути, я тебе митником, купцем чи корчмарем учиню; там твою волю й прагнення до забав, аж доки не здохнеш, прив'яжу й міцно прикую до самого скону, не рахуючись із помислом відійти від здирства. Коли хочеш умільцем, майстром, рукодільним ремісником бути та інших вигадливістю переважити, щоб тим більше міг прославитися між сусідів і грошики зібрати, впади, поклонися мені, я тебе упремудрю, навчу, наставлю і думку твого прагнення приведу до досконалості. Коли хочеш похоті тілесної насититися й називатися господарем дому, дерева і шматка землі, впади, поклонися мені – я твою волю виконаю, я тобі жону приведу, хату дам, землю подарую, те ярмо тобі на шию повішу і твою думку поховаю в біді, неволі, печалі, неспо-

кої, турботі, смутку і в безнастанному промислі, я з тебе сторожа, слугу, невільника і в'язня жінці учиню, я тобі всі думки прив'яжу біля жінки – похітливої розпусниці, тільки пошукай, запрагни і мені поклонися – все оте я тобі дам.

Відповідь мандрівця від імені всіх, котрі зваблюються дияволом. Знаю, дияволе, ти все те назване даси, якщо я тобі поклонюся, але я піду шукати і в зеркалі Христового учення виглядати, чи ж та твоя данина на пожиток а чи на погибель вічну буде? Чи ж вона на славу, чи на безчестя вічне перетвориться? Чи надовго, чи на малий час у руках попестується, а потім з дароносцем разом нагло згине і щезне?

Даси мені, дияволе, бути папою, кардиналом, арцибіскупом чи якимось іншим іменоносцем духовного стану, але що за пожиток од такого дарування, коли візьму ту достоїнність од тебе, диявола, котрий був за гордість з небес на діл звержений, а не від небесного бога, котрий такі чини духовного стану звик дарувати вельми заслуженим і від духа святого посвяченим, а не тим, котрі, як пси скажені, бігають, шукають, щоб стан духовний чи маєток, погнавшись, зловити. А що за пожиток з такого дару, коли я сам того запрагнув і дістав від тебе, диявола, а не бог небесний мене на ту достоїнність покликав і вибрав. Що ж за пожиток з того духовенства, коли я гірше поганця лихе й нечисте життя проваджу і валяюся у калі похоті черева й ласолубства? Що ж за пожиток з того священства, коли я імені святості не знаю і з чужовірцями мудрістю, образом та життям нарівні стою? Що за пожиток з тієї влади пастирської, коли я раб, невільник і вічний в'язень гріхові, через який відійду в геєну вічну? Що за пожиток з тієї дочасної славиці, коли я вічно посоромлений буду? Що мені за пожиток з тієї малої розкоші, коли я вовіки у вогненній печі смажитися буду? Що ж мені за пожиток з тих сіл, мастків та великого багатства, коли я, обдертий і голий, без усього того сидітиму в пеклі? Отож віддай про те, дияволе, що я попівського чину і стану від найвищого й до найменшого ступеня, дарованого від тебе, не прагну, і поклонитися тобі не хочу. Єдиному Господу Богові поклонюся і Йому єдиному послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути королем, канцлером, гетьманом, воеводою, старостою, каштеляном чи посісти інші посади й чини влади мирського твого диявольського царства. Що ж за пожиток із того твого дарованого поганського начальства, коли я страчу християнство і позбудуся вічного життя? Що мені за пожиток з того твого мирського титулу, коли я царства небесного титулу погублю? Що мені за пожиток з того голосу королівства, канцлерства а чи воеводства, коли я синівство Боже страчу, безсмертний титул? Що ж мені за пожиток з твоєї малої славиці, тимчасового титульця і гнилих та марнотних вуст хвалення, коли я від Божої вічної слави буду відкинутий, титул помазання

Божого погублю і відпаду від похвали янгольських вуст. Я отожд, дияволе, такої влади й титулу у тебе не шукаю, тобі поклонитися не хочу. Єдиному Господу Богові поклонюся і Йому, єдиному, послужу.

Відійди, сатано! Даси мені тепер, дияволе, бути купцем, хабарником, митником і корчмарем, аби тим здирництвом та вправністю у тому ділі поховав і осліпив я свій розум. Що ж за пожиток із твого дару, коли світла істинної науки слова Божого не зможу бачити і не сподоблюся пізнати його солодощів? Отожд знай, дияволе, що я в тебе того ідолопоклонного титулу й забави життя мого в ньому не потребую, тобі не поклонюся. Господу Богові єдиному поклонюся і Йому самому служитиму.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути вправним і славним ремісником, щоб поміж сусідів був я найславніший, найвідоміший і найшанованіший; грошки собі зберу, фільварки куплю, дімок приоздоблю. Що ж за пожиток з того твого хитрого дару, коли я до Ісусової простоти приладнатися не зможу? Що ж мені за пожиток зі слави й честі сусідської, коли я в хорі пророків, патріархів, апостолів, мучеників і тих, що добре Богові вгодили, славитися не буду? Що ж мені за пожиток з численних фільварків та оздоб дімка, коли я красних домів горнього Єрусалима не побачу і не сподоблюся посидіти в жодному його куточку. Отожд я від тебе, дияволе, тієї слави й честі майстерності не вимагаю, грошків збирати, фільварків та дімків купувати не хочу, а тобі не поклонюся. Господу Богові єдиному поклонюся і Йому самому послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, убогому й неславному чоловіку, втіху й похоть тілесну, жону, даси мені дімок і землицю, даси мені смуток і біду, щоб я поховав свій розум у тій забаві, у смутку, серед домашніх, земних та жіночих клопотів. Що ж за пожиток з тієї утіхи й тілесної похоті, коли я утішителя Духа Святого ніколи не сподоблюся вітати у своєму сердечному домі? Що ж за пожиток з тієї жони, коли я Христа, жениха, який прийшов упокоїтись і спочити на своїй сердечній ліжниці, не зможу бачити? Що ж мені за пожиток з того дімка, коли я не сидітиму в палаці небесного міста Єрусалима? Що ж за пожиток із тієї малої землиці та ґрунтика, коли не прийму я стократної заплати, обіцяної Христом у царстві небеснім за те, що залишу все, і не зможу бути спадкоємцем і дідичем вічного життя. Отожд знай, дияволе: як од тебе не прагну жони, дому і землі дочасних, так тобі поклонитися не хочу. Господу Богові, славленому у Трійці, поклонюся і Йому, даному, послужу нині, і так весь час життя мого й вовіки віків. Амінь.

Відійди, сатано, щезни й пропади сам із царством своїм звабним! Амінь!

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 241-245.

Іван Вишенський. *«Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься польська, всякого віку, стану і влади народу руському, литовському і лядському, що в розділених сектах та вірах усіляких перебуває, хай досягне до слуху оцей голос»*

Віщаю вам, що земля, по якій ходите вашими ногами, і в ній ви у життя, народившись, пущені і нині живете, плаче, стогне і волає на вас перед Господом Богом, просячи Сотворителя, щоб послав смертного серпа погибельної кари, як це було в давнину на содомлян, і всесвітнього потопа, котрий міг би вас вигубити й викоренити, щоб не оскверняли більше її антихристовим безбожним невір'ям і поганським нечистим і несправедливим життям, волюючи ліпше порожньо в чистоті стояти, аніж через вашу безбожність спустошеною від хвали всесильного Бога, Сотворителя і Творця небес і землі, бути.

Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора, де євангельські заповіді, де апостольська проповідь, де закони святих, де збереження заповідей, де непорочне священство, де хрестоносне життя іноче, де просте благоговійне і благочестиве християнство? Чи не перетворилося все в більше за всіх народів нечистих нечистіше життя та безвір'я? І як дерзасте безсоромно називати себе християнським іменем, коли сили того імені не бережете і не хочете вчитися на ділі осягнути й зберегти суть того імені? О, окаянна утробо, котра таких синів породила на вічну погибель і випустила на знаду цього звабного світу!

Тепер-бо в Лядській землі всі священники, як у давнину колись Елзавелині (а не Бога небесного) жерці, офірують черевом, а не духом. Пани починилися над своїми підлеглими підданцями вищими від Бога і від Творця, який пошанував усіх однаково, давши свій образ, через суд безбожний вознеслися і у своїх антихристового закону правах оцінили вищою ціною безсловесних істот над люд Божий, відданий їм дочасно під владу. Замість євангельської проповіді, апостольської науки, закону святих, установлення цноти й доброчесності християнського сумління тепер мають владу у дворах Христа-Бога поганські учителі, Арістотелі та Платони й інші подібні їм машкарники й комедійники. Замість смирення, простоти й убогості панують гордість, хитрість, махлярство і лиходійство. Замість суду й правди панують брехня, кривда, облудність, суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство антихристове. Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, задрість і мерзота. А замість доброчесного життя конечна розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує. Покайтесь отожд, усі жителі тієї землі!

Покайтеся, щоб нагло від скорого Божого гніву не загинули подвійною смертю: і вічною, й дочасною. Коли ж того не хочете, тоді я кажу до вас, стада православного, християнського роду: якщо будете готові відлучитися від того погибельного антихристового і содомського роду, то ви воістину є новий Ізраїль, а не з поганцями погани. Де ж бо в поганях такий нечистий плід, як оце бачимо нині в Лядській землі? Стократ чесніші перед Богом у суді при сякій-такій правді нехрещені в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа турки, зваблені від диявольського слуги та несправедного пророка Магомета, аніж хрещені ляхи, котрі євангельську науку супротивно борють, своїм лихим життям та гордістю антихристового духа топчуть, пожерши її.

Отож, відаючи про те, ви, православні християни, не печальтесь! Господь-бо з нами, і я повсякчас з вами. Майте віру й надію в живого Бога – міцну й нерушну! На панів же ваших руського роду, на синів людських, не надійтесь! У них-бо немає спасіння! Всі-бо вони від живого Бога та віри в Нього відступилися, а прихилилися до зваби єретицької, до любові марнославного духа, життєлюбства і лиходійства, їх же не вподобає Господь, як сказано: «Коли захитається він, то душа моя його не вподобає». Отож хай відступить од неправди всякий, хто називає ім'я Господнє! Будьте повсякчас готові на прийняття Ісуса, котрий нині у вашій землі не має де голови прихилити. Духи-бо нечисті піднебесні скрізь по ествах так званих християн гніздяться й царюють: звабили, перемудрували і од Бога відкрали з лівої руки і з правої ересі людське ество і за собою потягли. Оскільки тепер немає анітрохи хвали Богові з Лядської землі, то християнство до решти зникне і загине. Всі-бо женуться за теперішнім віком, щоб його благами задовольнитися й насититися. Вже й пам'ять ту знищили, щоб мислити й шукати в цьому житті майбутньої вічної насолоди, і нечутливі стали до такого життя, ніби камінь. Але де поміж вас перебуває справжній священик, добросесний інок і мирського життя православний християнин, який живить своє життя від праці своєї, побожно живучи, а не від поганського лиходійства, і прагне, жадає бачити правду? Дасть вам Бог за бажанням вашим! Не печальтесь, але потерпіте трохи. Прийде той, що має прийти, і не забариться!

Хай прокляті будуть владика, архімандрити й ігумени, котрі монастирі привели в запустіння і починили собі із святих місць фільварки, а самі зі слугами та приятелями у них перебувають тільки тілесно і поскотському; на святих місцях лежачи, гроші збирають, із тих прибутків, що подані для Христових богомольців, дівкам своїм віна готують, синів одягають, жінок прикрашають, слуг множать, барвисті одежі справляють, приятелів збагачують, карети купують, заводять ситих і стрійно одягнених візників, – заживають розкіш поганську! А в монастирі не побачиш молитовних рік та потоків, які безнастанно течуть до небесно-

го кола від іночого чину за церковним законом, і замість всеношної, пісні та молитви й духовного торжества пси виють, гавкають і радіють. Де нині можеш побачити й почути в Лядській землі в церкві правило за уставом святих, тобто вечірню, повечірницю, опівночницю, завтредню, перву годину, третю годину, шосту годину, дев'яту годину, денне і нічне книжне повчання закону? Чи не перетворилось усе в поганське безвір'я, а слід християнського життя зник і загинув? Безбожні владика, замість правила і книжного читання, замість денного й нічного поучення в Господні закони, вправляються (і погубляють цілий свій вік) над статутами й у брехні, а замість богослов'я й дотримання справжнього життя навчають зваб, хитрості людської, неправди, лихослів'я і судового диявольського суслів'я та погодження.

О земле запустила й заросла терням безвір'я та безбожності! О образ Божий, за Його подобою створений, як погребасш себе від слави нетлінного та вічного життя небесного в цьому житті швидкоплинному! О чоловіче окаянний, як, честі своєї позбувшись, волів ти приєднатись і пристосуватись до незмісненності безсловесного скоту? О так званий християнин, як ти осмородив таким світолюбством помазанія хрещення в Божество Божеством Духу! О сину віри в небесного Бога, як ти міг перейменуватись через плоди діл своїх диявольським сином! О царське свячення, язика святий, людей оновлення, як перетворився ти в поганське та єретичне безвір'я!

До тебе, земле Лядська, з плачем голосом Ісаїним мовлю: «Як стало розпусницею вірне місто: було повне воно правосуддя, справедливість у нім пробувала, тепер же – розбійники! Срібло твоє стало жужелицею, твоє питво водою розпущене». Який є образ лядського священства? Священики-бо твої змішують істинне слово Боже з неправдою, з підхлібством, уласкавленням, лицемір'ям, улесливістю і пригодженням людині, розпускаючи вино істини водою лицемірства й улесливості, з улагодженням слуху, а не з болінням та вбиванням гріха, котрий криється в серці, через викриття істиною. Князі твої Божому закону не покораються, обітницю даючи татям, люблячи мзду, ганяючись за хабарями, сиротам не сприяючи і на суд удовиць не зважаючи! Чи не про таке говорить Владика Господь Саваоф: «О горе сильним і начальним у Лядській землі! Не припиниться-бо ярість моя на супротивність їхню і суд на лукавства їхні! Я спротив свій над ними учиню, і наведу руку мою на них, і розпалю бідами та випробуванням у чистоту. А тих, хто покаяться не хоче і від тих лихих звичаїв відійти, я до решти погублю і пам'ять імені їхнього навіки знищу і відніму всіх беззаконних від тебе, і всіх гордих смирю. І буде їхня міць, як згрібна солома, і діла їхні, як вогненні іскри. І спляться беззаконники та грішники вкупі, і не пригаситься той вогонь».

О країно грішна, люди лютії, повні гріхів, плем'я лихес, синове беззаконні! Залишили Господа і розгнівали святий Ізраїль, поверніться назад! Чому далі вражаєтесь, прикладаючи беззаконня до беззаконня? Від голови і до ніг оступіли ви! Від начальних, від священників і до простих онечистилися ви! Засмерділи ви од гною світолюбства! Образ Божий огноїли ви! Немає цілого місяця від гріховної недуги – все струп, все рана, все пухлина, все гнилизна, все вогонь пекельний, все хворість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все мана, все тінь, все пара, все дим, все суєта, все марнота, все привиддя – а сущого нічого нема! Ніде плястра прикласти, щоб зцілити якусь частину. Все смертоносний гріх, усе смердить пеклом, адом і вічною геєною!

Покайтеся ото ж, Бога ради, покайтеся, доки на покаєння маєте ще час: після смерті того учинити не зможете. Чому такі нечутливі стали, одбеліли й окам'яніли серцем та помислом? Хіба не вірите, що помрете? Хоч краде вам диявол ту пам'ять і осліплює вас світолюбством, а ви прийдіте з пам'яттю тих, що народили вас і предків ваших! Де поділися і в який бік відійшли? Чи не померли? Хіба і вам не належить відійти туди і так само померти? А коли і ви мусите, хоч і не хочете, так само, як і батьки ваші, померти, готуйтеся ж до того, щоб відійти в майбутній вік! Готуйте діла, готуйте чисте життя, готуйте догодження Богу! Ото ж, коли звелить вам Владика відійти від цього життя, майте все те готове з собою. Хай буде той скарб при вас на смертній постелі, щоб побачили ви те своє зібране, коли душа розлучитися захоче із окаянним тязарем тіла, й утіштесь! Нехай буде той ваш скарб вам послом до надр Авраамових! Хай готує спокій і місце відпочинку, місце прохолодне, місце тихе, місце затишне, звідки відійде всяка болість, печаль і зітхання і де освітить вас світло Троїчного Божества; де життя безконечне, радість невимовна, веселощі неосяжні; де лики святих, лики патріархів, лики тих, що віддавен Богу вгодили, лики пророків, лики апостолів, лики мучеників, преподобних, праведних, тих, що сяяли в пості, молитві і подвигу; де пустельне виховання, чесне годування й оживотворіння дійством та благодаттю Святого Духа; будьте їхніми наслідувальниками в подвизи, наслідниками долі й жеребу їхнього – дістати це сподоби вас, Христе-царю, якому приноситься від усього живого честь і поклоніння з Отцем і Святим Духом нині, завжди і вовіки-віків. Амінь.

Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори, прочув з Лядської землі, тобто з Малої Русії, як напали на вас злоєресі. Для того послав отця нашого Саву, проїгумена від святого Павла. А ви ж бо, Христові християни, прийміть його з радістю і сотворіть милостиню – для того молимо вашої милості.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 244-248.

Іван Вишенський. «Вельможним їхнім милостям панам...»

Звідомляю вашим милостям, що до мене дійшло вашого подвигу (труд, ревності і старання) писання, назване «Оборона згоди з латинським костолом та вірою, що Риму служить», грубо збите від руського народу вами, старателями й будівничими тієї згаданої згоди. Побачивши те, вельми почудувався я не простим, малим подивом, але великим здивуванням та жахом, розмірковуючи сам собі в затворі, в темниці безмовності сидячи: як це воно і звідкіля б ваші милості могли досягти такої ласки, дару, блаженства і святості? Те я частково знаю, що ви таких почестей і благодаті з високості ніколи не шукали, ані просили, і сліду скорбного Христового не топтали, і мандрівок до горнього Єрусалима через заняття розумною молитвою не творили, а отак знагла, без жодної заслуги перед Богом смієте собі привласнювати оту гідність, шляхетність і достойність дару (так, начебто це запевне йде від небесного одкровення) і, єднаючи ту згоду, таїнство віри змішуете і споюєте з безвір'ям. Коли ви звикли дотримувати і заживати звичаю влади панської, царської чи королівської, то дигнітарство і начальство нікому даремно не дають і титул не вивишають, а лише за заслуги, честь, поки того угодник добре не заслужить. Це ми маємо розуміти так само і щодо небесних дарів, які йдуть од Божества: вони також даються не без заслуг і законного порядку. Подивувавшись із того, достатньо, щоб і на Бога огудної думки не піднести і, вам по простоті своїй правду мовлячи, не согрішити, пішов я шукати євангельського сліду, що приводить до пізнання явного, яким такі справи, таємниці вічного життя відкриваються, як саме подано їх од Бога і як вони мають відправлятися. А коли б інакше, а не в той спосіб хтось хотів би хвалитися досягненням того дару і вірою управляти, такого Божественне Євангеліє називає слугою антихристовим і його таємним помічником. А який він є, отой слід, що до цілі того дару приводить (пильно прошу, послушайте!), хоч показати вам не викрутами прокурацької фантазії, а самими вчистами Христа, Бога нашого, які промовляють зі святого Євангелія! Це вину не задія похвали виграшу в диспуті (як мирська мудрість звикла визначати), але для мого спасіння й вашого, про яке, знає Бог, я турбуюся так само, як і про своє. Відомість ту відкриваю вам короткими словами. Тим, котрі хочуть досягти того дару і йдуть від миру вслід за Богом, началом є п'ять таких ступнів.

Перший: віра, хрещена в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Другий: при вірі виконувати узаконені заповіді, проголошені від Господа, коли послав після воскресіння учнів на проповідь, кажучи: «Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа», і більше того, учачи їх зберігати все, що «я вам об'явив».

Третій: хрест Хрестовий на рам'я взяти і душею своєю в світі цім відректися, як казав Господь: «Коли хоче хто йти вслід за мною – хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й іде вслід за Мною», і більше того: «Хто ж ненавидить душу свою на цім світі – збереже її у вічне життя».

Четвертий: дім, село, маєтки, родацтво і мирських друзів відкинути, як казав Господь: «І кожен, хто за ймення Моє кине дім, чи братів, чи сестер, або батька, чи матір, чи діти, чи землі – той багатократно одержить і успадкує вічне життя». І більше того: «Хто більш, як Мене, любить батька чи матір, той Мене недостойний». П'ятий: конечна убогість, як казав Господь: «Коли хочеш бути досконалим, піди, продай добра свої та й убогим роздай – і матимеш скарб ти на небі. По тому приходь та йди вслід за Мною».

В тому конечному зубожінні учні, йдучи за Христом, ще не могли осягти таїнства віри і зрозуміти Христові притчі, через це приходять і питають Господа. «Чому, – кажуть, – у притчах розмовляєш з народом такою мовою, в якій ми осягнути сокровенного розуму не можемо?». Відповідаючи їм, Ісус сказав: «Вам бо дано відати таємниці царства небесного, тобто тим, що оголили думку свою від мирських справ і пішли вслід за мною, а мирським я говорю ще притчами і непрямую мовою, тобто прикритою повістями. А чому це? А тому, що не вмістять духовного розуму та й не тільки мирські не вмістять, але й ви, о учні, котрі пішли за Мною вслід, воліли понести конечну убогість і доходите, простуючи за Мною вели, до страстей Моїх, а таїнства віри вмістити не можете. Багато маю, – каже, – говорити вам, але тепер того не можете носити; коли ж прийде утішитель, його я вам хочу послати від Отця, Той вам відкриє повне знання Моїх справ». Отже, після воскресіння відкривається їм уміння розуміти писання закону, пророків та псалмів, які вістять про Нього, а поки що таїнства віри вмістити не можуть. Отже, ще й більше каже їм: «А ви позостаньтеся в місті, аж доки зодягнетесь силою з висоти». І вже сам на небеса відходить, а Духа Святого в урочий час посилає до апостолів. Приймавши Духа Святого, всі відають уже все, і безпечно проповідують таїнство віри, і управляють, приводячи з невір'я до віри, людським спасінням.

Пастирі й учителі вселенської нашої православної віри, святі отці, цей слід відчувши, тим самим способом увійшли в священничий стан і узаконили, як іншим у нього входити, – про це Діонісій Ареопігит достатньо пише, даючи знати, що не досить тільки виконати ті п'ять ступенів, які після Бога вийшли і які я вище перечеислив. Той, що з неба від Духа Святого не посвячений, не може бути істинним, законним священником і достатнім знавцем таїнства віри. А коли того таїнства вмістити не може, як же такий сміє важитися управляти вірою? Явно є, що таке

зухвальство богопротивне, що воно овоч, воля і діло антихристового плоду. Так само порядок Діонісій Ареопігит описав. Після того п'ятого ступеня, тобто конечного убозтва, тому, хто хоче священство осягнути й зрозуміти таїнство віри, не можна інакше, – каже, як тільки спершу належить йому очиститись; очистившись же, просвітитись; просвітившись же, установитись – про що читай Діонісія Ареопігита «Про священоначалля» і побачиш, що мовлю правду.

На тому ставши, спитав би я вас, котрі згоду віри зв'яжете, що воно таке – ступінь установлення, про який казав Діонісій? Але знаю, що не тільки не можете відповісти мені про те, як установлюється ступінь, але не відаю, чи хоч би ви прочитали коли самі голі слова, сказані Діонісієм у його книзі. Спитав би вас, що воно є – просвіта, але знаю, що й нявкнути мені у відповідь не зможете. Спитав би вас: що воно є – труд очищення, але знаю, що вам те й не зрилося. Як же ви можете знати явні, втілені, як годиться, в образі, ступені наближення до небесного Бога? І не тільки ви не знаєте, але й ваші папи та ісусооудники, що їх звуть сзуйти, про те ані писнути, щоб з'ясувати, не можуть. А чому? Тому, що ті поганські догмати (Арістотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоанновій чистоті, і Якововій беззлобності та нелукавості інших апостолів, не тільки не можуть умістити, але й зрозуміти. І не тільки про порядки міри, що приводять до благодаті Духа Святого, не зможете мені відповісти, коли вас запитаю, але й соромитися будете, коли я спитаю, чи виконуете ви ті п'ять тілесно узаконених ступенів. Однак я вас запитаю, хоч ви на мене за правду жаль матимете, – прагну я ліпше Богу і правді його в тому догодити, аніж вашій смертній ласці.

Покажіть, отже, мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас отой перший ступінь сам собою виконав і чи перебуває у вірі, заснованій на непорушному фундаменті, з виконаними заповідями? Чи не ваші милості лихими справами розорили спершу віру? Чи не ваші милості розпустили в собі джерело похотей через прагнення здирства грошового і мирського достатку і насититися ніяк не можете, а ще більшим голодом та спрагою похворіли, прагнучи світських достатків? Покажіть же мені, о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви, на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуетесь,

їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спрагли, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить.

Чи котрийсь із вас завів у дім страннього, прихистив, задовольнив, ноги по-авраамському мандрівній людині помив? Чи не ваші милості, котрі самі нібито в духовному чині, странніх огуджуєте, ганьбите, обмовляєте, ненавидите, лихословите, оббріхуєте? А що з'явилося з тих вуст, котрі в'яжуть сморідну згоду, – вони таким духом огуджували, кажучи: «А що вони, оті патріархи чи грецькі владики? Жебраки, волоцюги, облудники!» Ось бачите, як ви розумієте гостинність для странніх.

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, гоните до ком'яг на шкут, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного труда, безкорбно переносите його на коликсах, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо, їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами, утрфинами і каразіями одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизну. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами, півталярами, ортами, четвертаками, потрійними суми докладаєте, шукаєте в шкатулах місця, де б котрій особі з тих згаданих грошей гідно було б спочивати, а тії бідодолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забиваєте? Пошкреби тільки свою лису голівку, ксьондзе біскупе луцький, скільки ти за свого священства живих мертвими до Бога послав, одних січеною, других водотопною, третіх вогнепальною смертю вигнав із цього життя? Я думаю, що пам'ятаєш, ваша милість, усіх тих, якщо захочеш покаянну правду на сповіді виригнути? Згадай-но Пилипа, маляра багатогрошового! Куди ті рум'яні золоті після його невірної смерті подівалися, в чиєму нині сидять ув'язненні?

Чи ж було, що ви в'язнів у темницях навідували? Чи не ваші милості в темниці за правду зачиняєте і даєте терпіти біди християнським людям? Чи не ваші милості й Никифора добре навідали і в темницю зачинити його подбали, щоб безпечно при неправді панувати і не мати з

його вуст викриття за своє відступництво зі своїм папою? Але знайте і таке: коли навіть людський язик замовкне, та глядач згори бачить тих, що внизу, – уздрите ви все своє теперішнє тоді, коли, виконавши таїнство цього життя, відійдете в країну майбутнього віку. Тоді все те вам відкриється, чого нині не можете обмацати й побачити через окрадення сліпоти світу цього і його слави.

Але тепер не маю місця, щоб цим бавити час, хочу лишень, ідучи шляхом повісті, вивершити й наявне показати річ щодо ступенів свангельських, як ви самі від себе відкинули їх і потоптали.

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас світу відкріся, хрест Христовий узяв на рамено і душу свою в цьому житті зненавидів? Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали – товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте черевом розкішними наїдками, улещуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі пригодаєте і в усьому виконуєте похитливу волю?

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради Господа? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти і Божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною і потрійною, ніж мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках, дочок обвіновуєте багатим біскупським вином, робите зятів пишногордими панамі і забагатіли церковним, сирітським, убогих і тих, що сліду Христового тримаються, добром своїх зидлеглих; титули тим зятям найславніші у світі цьому подавали: від війських на підкоморих, від підкоморих на суддів, від суддів на каштелянів, від каштелянів на старост, від старост на воевод перевертаєте!

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас виконав той кінцевий ступінь Петрового слова: «От усе ми покинули та й пішли за тобою слідом, що ж нам буде за це»? – те він сказав, почувши від Учителя, що нелегко багатим увійти у царство небесне. А чи не ваші милості більше тепер маєте, ніж мали спершу, і стали багатшими й пишнішими, аніж спершу були? А коли неправду кажу, відвалімо той надгробний камінь і уздрімо увіч все життя ваше попереднє в мирському стані, а нині в так званому духовному: хто ким на початку був і що мав, а ким є тепер і що має?

Почну ж від славніших у мирі. Спершу його милість каштелян; Пайтей, хоч і досяг каштелянського титулу, але тільки чотирьох слуг за собою волочив, а в одязі барви, які тільки міг, уживав, а тепер, коли став

біскупом, то має слуг більше десяти, а барви має ціною; дорожчі й пишніші. Так само і його милість архібіскуп, коли був простим Рогозиною, не знаю, чи міг утримати в себе на службі й двох слуг, а нині їх у нього більше десяти, а барвами однаковий з першим. Так само й Кирило, коли простим попом був, тільки дячка за собою волочив, котрому платив пирогами з храмового свята, а тепер, коли біскупом став, доганяє і слугами, й барвами перших. Так само й холмський, коли жив у Луцьку, Саксоном і Майдебурським правом годував своє черево, а нині, коли біскупом став, напевне, надбав собі й слуг. Так само й Григорко, коли дворянином Рогозиним був, то й хлопчика не мав, а нині й той тепер, коли біскупом став, у череві ширший, горлом ласолюбніший, у помислах заноситься, в достатку багатший, а слугами задоволеніший. А пінського в попередньому житті я не знав, але за теперішнім увіч видно, що й він, як інші, бо так само бачу: він не в слід Христа, а в слід світу цього мандрує, як і всі вищеперечислені.

Отож запитаю вас при цьому на докінчення тих п'яти ступенів. Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, як це ви удостоїлися управляти вірою, коли плоди віри самі від себе розорили, а саму віру обезчестили й наругу над нею вчинили? Чи не бачите, нікчемні мудреці, того, що сказав Христос: «Так ото й кожен із вас, який не зречеться усього, що має, не може бути учнем моїм». А коли не може бути його учнем, як же він може пізнати таїнство віри? А коли таїнство віри пізнати не може, як же цією вірою управляти сміє? Чи не бачите ви, котрі згоду в'яжете, віру вас самих, адже у воскресіння мертвих не віруєте? Чи ж не бачите вашу сміливість, адже у прірву впали! Чи не бачите вашу сліпоту, адже в погибель, світолюбства погрузили! Чи не бачите вашу премудрість, адже у звабах цього віку потонули! Чи не бачите ваш подвиг, труд, ревність і старання, адже за благами теперішнього віку гонитеся, а майбутнього пам'ять, тепло, страх та боязнь погубили!

Але, о возлюблені, віруйте, віруйте, адже буде суд і страшний суд, і такий страшний, як і нині, коли б вам сердечні очі відкрилися, і жахнувшись од видіння страшного судді, тікали б ви голі, як мати вас народила, од тих біскупств, від титулу того й санів тих, котрі здобули ви собі в Римі, й усе те за шматину чи віхоть не оцініться. Але що ж, коли змістити світ, і його любов, і його державця вам не попустить? Отож я вас із повинності своєї християнської застерігаю, нагадую, молю, прошу і в ноги вам кланяюся: тікайте в Сігор із Содоми, щоб сірка й вогонь геєнський у тім невір'ї вас не спостигли, біжіть на покаяння, доки час віку вашого вам триває – по смерті-бо покаяння не знайдете! Коли ж не можете показати велике покаяння подвигу, принаймні дух свій у православній вірі спустить і вже не від усіх частин Бога відпадете.

Правду-бо вам кажу, правду, коли не покастєся і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетєся у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти, від якого вас хай би порятував син Бога живого, який прийшов у світ спасти грішників. Амінь.

О возлюблені! Коли б то виділи ви і відали того диявола, розумного борителя, котрому підпали під царство, знаю, що ви не дбали б про честь папину й королівську і, жодного любодійного роду в цьому віці не соромлячись, відразу б повернулися, як добрі й мужні воїни, до благочестя. Це ж бо є хороброго війна: впасти у спокусу, укріпитися і стати на своєму місці. Але не бачите і не відаєте, який є той диявол і як він уловлює, зваблює, перехитряє і зводить із рятівного шляху! Чому ви, знаючи про це, соромитєся повернутєся у своє достоїнство благочестивої віри? Чи не більший буде сором на вселенському позорищі перед тисячами тисяч ангелів, архангелів, начал, влад, престолів, господств, сил, херувимів та серафимів, так само і єства людського – патріархів, пророків, апостолів, мучеників, преподобних, праведних і всіх, хто належно Богові вгодив, перед котрими всіма все наше сподіяне і тємне відкритьєся і чинитиметься сором вічного безчестя? Тамтого сорому нам треба боятєся, і нині покаятєся, щоб не бути за безшіддя нашого нинішнього життя поставленими перед тим страшним і нелицемірним суддею. Там-бо не тільки вам, але й собі папа й король помогти не зможуть, а нарівні з усіма іншими, з найубогішими, постануть голі і за діла свої приймуть або славу, або ж безчестя вічне. То чому їх соромитєся і через той сором хочете відпасти (і лица Господа нашого не видіти) від царства Божого? «Бо хто буде Мене, – каже, – та Моєї науки соромитєся в роді цім перелюбнім та грішнім, того посоромитєся також Син людський, як прийде у славі свого Отця з ангелами святими». Я тільки з повинності своєї і любові християнської, що знаю, те вам відкриваю і таїти від вас не хочу. Вам же послухати й сотворити вільно як хочете, так і творінь, маєте свою волю і свою владу.

Це я сказав вам тільки щодо назви вашої книги про саме слово; «згода», ксьондзи, біскупси, показуючи, як не повинні, не можуть і не будуть управляти вірою мирські байкотворці, статутного, прокурацького, каштелянського, надутого, сварливого і тілесного мудрування розуми. І коли б за допомогою Веліара від тих піклувальників щось і почало в малому часі зшиватися в цих речах, однак скоро знову розірветься і до решти шезне не лише сама згода, але Ці єднальники згоди пропадуть і згинуть із пам'яттю своєю. Так трапилося і з тим баламутом мудрим Ісидором (суєтногонцем мирської слави), якого ваші милості стали наслідувати і якого у своїх книжках вихваляєте. А його згода, ним грубо збита, мимоволі мусила розвалитися. А чому? Тому, що основа премудрості Святого Духу не мала, а без цього фундаменту клітка мусить роз-

валитися від будь-якого вітерця. І той-таки відтак Ісидор, мабуть, які ваші милості, бігав до Риму по сак. Але про те розводитися багато не хочу. Одна й та сама була в того Ісидора плотська мудрість, що і ваші милості прихилила до марної слави цього світу, на гору високодумності попхнула й винесла. І тієї ж честі й достоїнності він був, як і ваші милості, і таким же безплідним життям жив, як і ваші милості, і так само своїх собі й віку цього шукав, а не Ісуса Христа, і гнався, як і ваші милості, і ту ж плату за свій подвиг прийме у пеклі, як і ваші милості прийняти хочете, коли не покастесь і не повернетесь якнайшвидше у благочестя, з якого випали.

А щодо інших прокурацьких байок, виголошених у ваших книжках, князі-біскупы, то я вправлятися в байках, вам відповідаючи, не хочу. Бо як тільки проглянув те ваше писання, зараз-таки пізнав словесну, а не Божу мудрість ваших милостей; зараз-таки пізнав учителя фантазій ваших милостей, світолюбця, а не світоненависника Христа; зараз-таки пізнав майстра ваших милостей – славолюбця, а не обезчещеного Христа; зараз-таки пізнав ректора ваших милостей – саколюбця, селолубця, золото- і срібллюбця, а не убогого сіромаху, бездомника, який не мав і голови де прихилити, – Христа.

А тому, бачачи, що ваші милості ту гру скачете, якої ноти на дудці диявол вашим милостям заграє, відповідати на байки не хочу; не хочу бачити танцевідиця, змію зваби, за якою ваші милості йдете слідом і ведете крок; не хочу вправляти дух чистого мудрування у смердячій забаві світського словесного змагання. Однак, вибравши деякі артикули, вашими милостями супротиборно й огудно висловлені на православних і виригнені гордим духом на Бога, поставивши їх поруч на своєму місці, кожен пункт окремо, запитуватиму ваші милості й хочу вам показати, як той дух заразливий, вами виречений, вилетів із пекельної прірви і смердить пеклом, і в пеклі гніздить, там спочиває й живе і довіку житиме, коли не покастесь. (...)

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 248-255.

Жуковський Аркадій.

«Петро Могила й питання єдності церков»

Перу А. Жуковського належить одне з перших наукових україномовних досліджень, в якому на основі документальних матеріалів аналізується церковно-теологічна, науково-освітня у й культурна діяльність відомого реформатора Петра Могилы. Важливого значення митрополит надавав проблемі єдності церкви. Унійні заходи П. Могилы і його соратників на три століття випередили екуменічний рух, що набув актуальності в сучасну епоху. Ідея створення Київського патріархату

була відроджена церковними діячами України в ХХ ст.

У наведеному уривку монографії автор показав умови ведення переговорів, позицію їх учасників, проаналізував концепцію зближення церков, причини невдачі, які стали на заваді реалізації унійних планів.

А) Участь Могилы в акції зближення християнських церков

На протязі двадцятирічної церковно-релігійної діяльності Могилы відзначаємо ряд спроб, більше етапів в ділянці узгодження, зближення, координації дії в аспекті майбутньої єдності з католицькою церквою. Цю акцію замирення православних з католицькою церквою названо у ватиканських документах першої половини XVII ст. «універсальною унією», хоч назва не є цілком вдалою, бо йдеться тільки про дві вітки християнської церкви, залишаючи на боці протестантську. Розглянемо п'ять періодів православно-католицького примирення і узгодження, які творили етапи в ланцюгу екуменічної діяльності Петра Могилы.

1) Передмогилянські спроби перемир'я, період 1623-1627 рр.

Ворожнеча на релігійному полі між православними й уніятами сильно ослаблювала польську державу, тому перші спроби полагодження між обома сторонами були спричинені політичними моментами і розпочаті політичними чинниками в порозумінні і за згодою короля. Вже в 1623 р. відбулося перше намагання поладити релігійний конфлікт, коли на сеймі порушувалася скарга православних у зв'язку з утисками, що вони їх зазнавали. Тоді створено при варшавському сеймі спеціальну комісію, яка запросила на наради і митрополита Й. Борецького, і архієпископа М. Смотрицького, і завданням якої було знайти способи замирення. Однак це перше намагання не дало ніяких наслідків, бо православні владики заявили, що «собор цей не може відбутися інакше, як під проводом царгородського патріярха, властиво немає про що й дебатувати, бо для релігійних диспутів нема ніякої підстави».

Але й після цього, в 1623-24 рр., не припинилися заходи для приведення миру на релігійному полі. «Для цього світські люди литовсько-польської держави уклали досить оригінальний плян релігійного замирення: православні й уніяти повинні були зібратися на спільний собор і спільно вибрати патріярха. Ініціатори цього пляну мали насамперед політичні цілі. Вибір спільного патріярха значно улегшив би зв'язки литовсько-руського народу як з Росією, так і зі Сходом. Релігійна самостійність Західньої Росії (України. – А. Ж.) служила б тоді додатковою гарантією нерозривності її з Польщею».

В цей час ідеєю українського патріярхату захопились і церковні кола унійців (митр. Й. Рутський) і православних (архієп. М. Смотрицький),

вони також намітили конкретніші умови узгодження і вирішили, що «українському патріархові ні від кого не треба буде брати благословення». З архівів Конгрегації Пропаганди Віри довідуємося, що в січні 1624 р. митр. Й. Рутський вислав на переговори з митр. Й. Борецьким і архиеп. М. Смотрицьким отця Івана, василиянина, який у своєму звідомленні зазначав про труднощі унії, головню в справі визнання папи, бо православні не хочуть цілковито зривати з Константинополем. Тоді уніятська сторона запропонувала створити патріархат «на зразок того з Москви». Православні мали звернутися до папи в справі номінації першого патріарха, з пропозицією, що наступників будуть в майбутньому обирати українські собори, а санкція папи буде тільки формальна.

Проте всі ці проекти не знайшли ніякого остаточного вирішення, з уваги на розходження між двома сторонами внаслідок ворожнечі, яка створилася після вбивства Й. Кунцевича (12.11.1623 р.).

Ще раз справа примирення православних з уніятами постала знову на варшавському сеймі в січні 1626 р., коли король Сігізмунд III, відповідаючи на прохання православних, щоб їм була дана релігійна свобода, рекомендував скликати собор з представників православних і уніятів, назначивши дату 26 вересня 1626 р. в місті Кобрині. У своїй грамоті Сігізмунд III відзначав, що завданням собору є обговорення «потреб і спокою церковного», не уточнюючи, хто в ньому мав би взяти участь, що й було причиною, що православні на наміченій собор не прибули.

2) Період 1627-1628 рр.

Третя спроба зближення між православними й уніятами, що в ній активну участь взяв вже і Петро Могила, відбулася в 1627-1628 рр. Ініціатором цієї чергової спроби був архієпископ Мелетій Смотрицький, який потай в цей час (6 червня 1627 р.) вже перейшов на сторону католицько-уніятську. Він був у близьких і дружніх зв'язках з митрополитом Й. Борецьким і з П. Могилою, спершу ще як світська людина. Про ці відносини М. Коялович пише:

«Смотрицький був у дуже близьких стосунках з православним митрополитом Й. Борецьким і П. Могилою, який тоді приготувався в монаший стан. У 1627 р. деякі ієрархи західньоруські зібралися на собор в Києві... На підставі сучасних свідчень і самим розвитком тодішніх подій можна думати, що ні Й. Борецький, ні П. Могила не цурались зближення з уніятами. Але обидва добре розуміли, що без точного визначення умов цього примирення і без належної підготовки народу до цього не можна очікувати ніякого успіху... Само собою, що ні Борецький, ні Могила нічого не знали про зраду М. Смотрицького, а цей, між іншим, ішов все далі шляхом підступництва і самоспокуси».

Саме ці знайомства хотів використати Смотрицький, щоб перевести православну ієрархію на унійну сторону. При цьому слід пригадати, що на початку 1626 р. М. Смотрицький вернувся з своєї подорожі на Схід, звідки привіз від Константинопільського патріарха грамоту про скасування ставропігій, наданих братствам, братським церквам і монастирям у Київській Митрополії, через що став зненавидженою постаттю серед православних, особливо серед Львівського і Виденського братств.

М. Смотрицький познайомився з Петром Могилою літом 1627 р., у якого пробув два тижні у Києві, намагаючись схилити Могила в бік унії. На підставі заяви Смотрицького, вже тоді Могила «дивився на розбіжності між Східною і Західною церквами вельми поблажливо», а навіть закликав: «Що ж воно таке, що могло б так дуже відділяти нас від римських католиків!»

Перейшовши на унію, М. Смотрицький поставив собі за завдання перетягнути також і всіх православних, для чого кинув притягаючий клич «поєднання Руси з Руссю». Щоб здійснити свій плян, Смотрицький звернувся насамперед до царгородського патріарха (серпень 1627 р.), а коли цей не відізвався, він задумав з'ясувати свої погляди на церковному соборі, на якому сподівався мати підтримку українських ієрархів. Такий вужчий собор відбувся 8 вересня 1627 р. у Києві, в присутності Смотрицького, Борецького і Могили (вже печерського архимандрита), що на ньому заторкнено унійну справу, для підготовки якої Смотрицький мав виготовити відповідний «катехизис»; сам факт, що Борецький і Могила вимагали, щоб цей катехизис пройшов «церковну цензуру», вказує на те, що Смотрицький ішов надто далеко в своїх унійних плянах. Однак, щоб легше пройти цензуру, Смотрицький запропонував насамперед видати свої міркування щодо «шести різниць між церквою Східною і Західною», що й було прийняте собором.

Щоб підготувати прилюдну думку до унійної акції, Смотрицький у своїх листах пускав поголоски про тенденцію уніятів відірватися від Риму та їхню готовність з'єднатися наново з православними, як також про заходи короля для утворення спільного патріархату.

Довідавшись про ці унійні заходи, архієп. Ісая Копинський розписав листи до православних, в яких остерігав їх перед Борецьким і Смотрицьким, що нанесло немало шкоди українському митрополитові. Однак і ці заходи не припинили розпочатої акції зближення церков.

Паралельно з підготовкою ієрархії, також у польському сеймі (листопад 1627 р.) велися переговори між уніятами й православними, на яких обидві сторони наближувалися до узгодження, головню завдяки умійлій роботі волинського депутата Л. Древинського.

В лютому 1628 р. у своїй подорожі до Перемишля Петро Могила склав візиту Смотрицькому у Дермані, де порушив справу чергового

собору української ієрархії. Ось як характеризує М. Смотрицький у своєму звітному до митрополита Й. Рутського погляді П. Могили:

«Його милість Отець Архимандрит печерський два тижні перед м'ясопущенням, їдучи до свого мастку в перемиському повіті, був у мене в Дермані два дні. Після чого є добра надія на церковний спокій. Він є людина чиста, побожна, покірна, розумна, з ним, ще світською людиною, перебуваючи в його домі улітку, досить багато ми розмовляли про св. Петра, і я йому відкрив *coincidentiam sensus in controversis dogmatibus quae intersunt inter orientalem et occidentalem Ecclesiam*. Я жив у нього десять днів, і кілька днів він був дуже стійкий... але після цього видно було захитання... він сказав: *quid est propter summum Deum, quod nos in tantum a Romanis disternat?* І відтоді був значно лагіднішим у розмові про Римську Церкву і про її догматичні різниці...»

Цей собор відбувся перед Великоднем 1628 р. в Городку на Волині, де був масток Печерської Лаври і на якому взяли участь Борецький, Смотрицький, єп. луцький І. Борискович і єп. холмський П. Іполітович та архимандрит Могила. На соборі М. Смотрицький предположив свій обіцяний меморіал в справі різниць між східною і західною церквами, а саме: 1) про походження св. Духа і від Сина; 2) про чистилище; 3) про блаженство праведних після розлуки душі з тілом; 4) про вживання опіатків при причасті; 5) про причастя мирян без чаші; 6) про примат папи. Ці різниці він трактував як маловажливі, до чого мали, за словами Смотрицького, присьднатися й зібрані ієрархи, які обдумували, як би «без порушення віри нашої православної і привілеїв знайти спосіб поєднання Руси з Руссю», себто уніятів з православними. Уважаючи питання зговорення за надзвичайно важливе, присутні ієрархи вирішили скликати помісний собор, на який мали запросити представників духовенства і мирян, шляхту і міщан. Організацією цього собору зайнявся сам митрополит Борецький, який грамотою з 26.5.1628 р. запрошував на собор до Києва, на храмове свято Печерської Лаври – Успіння – 15.8.1628 р., зацікавлених духовних і світських людей. Щоб надати цьому соборові також державне схвалення, було знайдено посередню форму, а саме – сеймовим універсалом закликалося православне духовенство відбутися до собору, на якому мали рішити, щоб також «руські не-уніти» взяли участь в субсидіях на державні видатки, «ведлуг здольности приложилися до рятунку Речіпосполитої».

Як було вирішено в Городку Волинському, М. Смотрицький мав виготовити для цього собору проект згоди між православними й уніятами, який мали видрукувати і розіслати ще перед собором. Але замість цього Смотрицький підготував великий трактат про упадок православної церкви, взявши за претекст свою подорож на Схід, а тільки в додатку додав розділ про різниці між Східною і Західною церквами. У цьому

творі, названім «*Apologia peregrinatiei do kraioŭ wschodnych*», Смотрицький обвинувачує українську православну церкву, що вона відійшла від справжньої віри, що вона переповнена ересями, і всю критику вів з погляду католицької науки. Причину упадку православної церкви Смотрицький вбачав у тому, що вона противилася унії, що вона у своїй полеміці з католицизмом користалася аргументами протестантів. Тому для Смотрицького єдиним рятунком є унія з римською церквою. А щоб захопити православних до цього переходу, він одночасно вав їх матеріальними перспективами, зв'язаними з унією:

«Бог буде тоді з нами й подасть нам гоїно всі духовні й світові благодаті, нами так давно втрачені: церкви піднесе з упадку, народів руському верне давні вільності; тобі, шляхетний стане, відкриє двері до урядів земських і сенаторських; міщан допустять до урядів міських; побує нам школи, церкви прикрасить, монастирі приведе до кращого порядку. Пресвітерів увільнить від тягарів неволі. Нарешті всьому народові руському, бідному і замученому з цієї причини, по містах і селах утре його щоденні сльози. Ще на цім світі дасть нам тішитися плодами небесними, а після цього минушого щастя удостоїть вічної утіхи в царстві небеснім».

На початку Петрівки «Апологія» була закінчена, і Смотрицький вислав її в українському тексті у двох списках митрополитові Й. Борецькому і П. Могилі до Києва з проханням надрукувати і випустити в світ ще перед собором. Як митрополит, так і архимандрит відповіли Смотрицькому, що, прочитавши рукопис, подадуть свої завваги, але, переглянувши його, не поспішали з друком. Тим часом Смотрицький вислав один примірник своєї «Апології» Касіянові Саковичу до Кракова, який надрукував її польською мовою і ще перед собором розіслав до поодиноких православних діячів.

«Апологія» зробила гнітуче враження, викликаючи серед православних одноставне обурення. Цей нетакт і велика зневага найглибших почувань православних відштовхнули Борецького і Могили від Смотрицького й одночасно звели нанівець запроєктоване зближення двох церков. Щобільше, собор перетворився на суд над архієпископом Смотрицьким, якого обвинувачували у відступництві і зраді православля.

Ще перед початком собору митрополит і архимандрит передали «Апологію» на розгляд духовному судові, а саме – визначним богословам Лаврентієві Зизанієві і Андрієві Мужилівському, які разом з Борецьким і Могилою на протязі чотирьох тижнів студіювали твір Смотрицького і в ньому знайшли 105 неправославних тез, тому визнали його неправославним і засудили.

Коли М. Смотрицький прибув до Києва (13.8.1628 р.), тоді вже зазідав собор у Печерському монастирі (хоч офіційно він був назначений

на 15.8.1628) і саме обмірковували «Апологію». Смотрицького не впустили до Печерського монастиря, куди він був запрошений П. Моголою, для нього визначено мешкання у Михайлівському монастирі. Сюди прибула делегація собору на чолі з протопопом А. Мужилівським, вимагаючи від Смотрицького, щоб він відрікся від своєї «Апології». Про перебіг розмови і хід собору є дві реляції: одна православна – «Аполлея Апології», а друга – «Протестація» – Смотрицького, які подають дещо інший зміст про зустріч, як і про самий собор.

Смотрицький настоював, щоб його було допущено на наради собору, але під тиском загальної думки, а головне внаслідок погроз козаків, він підпорядковувався рішенням собору, про що повідомив митрополита Борецького листовно. Того ж дня, 14 серпня 1628 р., до Смотрицького прийшла друга делегація собору на чолі з митр. Борецьким, трьома єпископами і декількома священниками, вимагаючи від нього, щоб він зрікся своєї «Апології», прилюдно покаявся та не повертався більше до Дермані. Після довгого обстоювання своїх поглядів Смотрицький погодився, і на другий день, на свято Успіння Божої Матері, під час літургії, відбулася анатема «Апології» та прилюдне покаяння Смотрицького, деталі якого знаходимо в «Аполлея Апології», в «Протестації» та в митр. Макарія.

На другий день собор продовжував свої наради, обмірковуючи справу допомоги на державні потреби, але більше не загоркуючи унійного питання, як це плянувалося у Городку. 24 серпня 1628 р. на додатковому соборовому засіданні митрополит разом з єпископами, серед яких був і архієп. Копинський, але без М. Смотрицького, підтвердили засудження «Апології», видаючи відповідну грамоту.

Після цього М. Смотрицький таки випросився до Дермані, де видав «Протестацію» (8.12.1628), в якій писав про примусове відречення від «Апології» та апелював до скликання нового собору. Однак, явно перейшовши тепер на унію, він був позбавлений всякої можливості впливати на процес унійної акції, і, крім полемічних видань («*Protestacya*» – 1628 і «*Paogenesis albo Naromnienie... do bractwa wileńskiego*» – 1629), він перестав відігравати будь-яку роллю; ініціативу перебравли інші.

Назagal архієпископ М. Смотрицький своїм переходом від однієї до другої церкви, своїми скритими ходами та своєю гострою полемікою не сприяв самій ідеї зближення церков, а скоріше її захитував.

Залишається нам ще з'ясувати погляди архимандрита П. Могили під час цієї третьої фази підготовки до «універсальної унії». Як це було вище подано, Могила напочатку ставився з великим зрозумінням до проблеми зближення чи навіть поєднання двох церков. Він разом з митр. Борецьким стояв дуже близько до Смотрицького, який ініціював цю чергову спробу порозуміння православних з уніятами. І треба припускати, що у Могилі, як також у Борецького, ця проблема не була

кон'юнктурною, але випливала з глибокого відчуття потреб церкви та українського народу. Що це припущення має певні основи, про це свідчить увесь дальший шлях архимандрита, а згодом митрополита Могилі. Якщо ставлення Могилі раптово змінилося до М. Смотрицького, відразу після прочитання його «Апології», а разом і до його плянів, то причиною цього в двох різних площинах бачення «універсальної унії».

Для Смотрицького, як також для деяких католиків того часу, єдиною справжньою є тільки католицька церква (дивись тези «Апології»), всі ересі є по другій стороні, тому унія уявляється тільки як безпеліційне підпорядкування Римській церкві. Як вірний син своєї православної церкви, Могила не міг погодитися на такий підхід до справи єкуменізму, тому ніхто інший, як Могила, 14 серпня 1628 р. енергійно вимагав від Смотрицького, щоб цей підписав анатему на свою «Апологію», що він і зробив, а 15 серпня також Могила роздавав кожному єпископові по свічці і по листку «Апології» для її спалення, на знак вічного осудження. Активна участь Могилі в засудженні плянів Смотрицького – це протест проти приниження і невірного трактування православної церкви та проти її підпорядкування католицькій. Проблема зближення церков у понятті Могилі випливала з самого християнського вчення про єдність та з потреби релігійного миру, а не взаємного поборення і самознищення. Це мало бути не опанування однієї церкви іншою, тільки добровільне зговорення для зміцнення загальної Христової церкви.

3) Період 1629 р.

Попри великий удар, що його зазнала ідея примирення і зближення православної і католицької церков внаслідок заходів М. Смотрицького, до цієї ідеї ще не раз доводилося повертатися, її ініціювали інші люди, вона знаходила захисників з обох сторін. Чи не найдалі були зроблені заходи саме в 1629 р., з нагоди трьох соборів.

Новум у теперішніх заходах полягав у тому, що ініціатива виходила з трьох сторін: уніятської, православної, до яких приєднався король Сігізмунд III, якому потрібний був мир на церковному відтинку у зв'язку з його політичними плянами (шведська війна). Тоді, коли впродовж кількох років православні відмовлялися від безпосередньої зустрічі з уніятами, тепер вони погодилися на спільний собор. Мабуть, такі ініціатива і на цей раз вийшла з уніятської сторони, а саме від митрополита Й. Рутського, але він діяв за посередництвом архимандрита Йосифа Баковецького, уніятського делегата на варшавському сеймі.

Про унійну акцію 1629 р. маємо докладні документи, які походять з різних джерел: С. Голубев подає матеріяли православної, П. Жукович опублікував акти з колишнього архіву уніятських митрополитів, що переходилися в архіві св. Синоду в Петербурзі, І. Крип'якевич опублікував

акти, що належали колись папському нунцієві Антонієві Санта Кроче, що перебував у Польщі в 1627-1630 рр., Е. Шмурло опублікував документи з архівів Конгрегації Пропаганди Віри; це саме зробив А. Великий.

На варшавському сеймі, що відбувся в лютому 1629 р., православні послали М. Кропивницький і Л. Древинський домовилися з уніятським послом архимандритом Й. Баковецьким про спільний собор, про що король радо видав при кінці березня 1629 р. універсал, в якому визначав спільний собор православних з уніятами 28 жовтня 1629 р. у Львові. Перед тим мали відбутися два окремі собори 9 липня 1629 р. (на день Петра і Павла): православний у Києві й уніятський у Володимирі.

Православна ієрархія, яка не брала участі у варшавському сеймі, поставилася прихильно до собору; митрополит Й. Борецький від себе видав універсали, в яких заохочував православних прибути на київський собор «для милости Христови и для ласки найяснейшого господаря короля», щоб осягти «пожадану милость покою». Ця велика поступливість і прихильність митрополита Борецького порівняно з дотеперішнім настановленням православних викликали велике обурення і протести різних верств, а зокрема православних шляхтичів, що були на війні зі шведами під Мальбургом, які заявляли свою готовність «кров свою пролити за віру і правду». Другий протест прийшов від запорозьких козаків, які, хоч і не запрошені, на собор вислали двох депутатів: А. Лагоду і С. Сосимовича. Їхнім завданням було контролювати діяльність собору. Вкінці, також православна шляхта гостро протестувала проти зловживань короля, який мету собору із «успокоєння» релігійної справи перетворив на об'єднання з римською церквою. Шляхта забороняла митрополитові Борецькому «синодувати», а короля просила, «щоб релігійна справа була вирішена сеймом, а не тими синодами». Ці протести вплинули на перебіг київського собору, який розпочався в соборній церкві Успіння на Подолі, в присутності митрополита, єпископів та великої кількості духовенства; за реляцією А. Кисіля – «щонайменше 500». Однак на собор не прибула православна шляхта і миряни, за винятком послів Кропивницького, Древинського і Проскури. Королівським комісаром на соборі був Адам Кисіль. Собор проходив у великій метушні і погрозах, так, що не було можливості обговорювати саму тему: примирення з уніятами. В такій атмосфері трудно було вести наради й присутні не знали, як виправдатись перед королем. Остаточо вирішили, що через відсутність шляхти собор не може нічого рішати і про це повідомлено короля листовно, а про перебіг київського собору звітливо внесено до київських міських актів.

Собор уніятів у Володимирі відбувся за усталеним пляном, і на ньому прийнято умови згоди з православними та обговорено питання

спільного собору у Львові. Однак негативний результат київського собору вирішив і долю львівського.

Але це не знеохотило митр. Й. Рутського; він був задоволений, що православна ієрархія і духовенство стояли за примирення. Щоб заохотити православних, він знову висунув проблему створення патріархату для українців:

«Звичайний нарід дуже бажає патріярха; тільки й знає в релігійних справах, що йти за патріярхом: чи не було б вказано утворити гідність патріярха, обсадити її відповідним чоловіком і при його помочі привести православних до унії», – писав митрополит Рутський у своєму меморіалі «Praeparatio ad synodum» до нунція А. Санта Кроче на початку 1629 р. Пригожим кандидатом на становище патріярха Й. Рутський уважав печерського архимандрита Петра Могилу, «який видасться прихильний для унії, міг би перейти на унію, спочатку приватно при певних свідках, а потім вести пропаганду. Item desiderabunt ipsi, ut ad facilius trahendam plebem, praesertim autem kozakos, constituatur patriarcha unus ex ipsis, non ex nostris: et quia est inter illos Petrus Mohila, archimandrita chiouiensis pieczzerensis...».

На думку уніятського митрополита, щоб здобути православних, слід «поробити їм в дечім поступки», бо «ніколи не було ліпшої нагоди для притягнення православних до унії з святою римською церквою, як тепер, коли заповіджено синод і коли він добре відбудеться».

Навіть після невдачі київського собору Рутський оптимістично дивився на майбутній спільний собор, вважаючи, що «православні не роблять перепон ні в одній із спірних точок, тільки не признають примату папи, але й цю перешкоду можна усунути, коли б православні одержали свого патріярха, а цей признав власть папи».

Але всі заходи і сподівання митр. Рутського були уневажені настановою Конгрегації Пропаганди Віри і нунція Санта Кроче, який своїм листом з 18.8.1629 р. забороняв відбуття спільного собору з православними. Це був великий і несподіваний удар по всій унійній акції митрополита Рутського, і хоча він запевняв у своєму листі з серпня 1629 р. нунція і Конгрегацію, що «зі схизматиками синоду не будемо відбувати, ані навіть не приймемо їх послів до нашого збору...», то все ж таки Рутський делікатно критикував несподівану заборону своїх ватиканських зверхників: «Нехай буде зовсім спокійна св. апостольська столиця за нас, синів своїх, що віддано будемо себе вести, тільки притягаючи їх до святої унії...».

Після подій у Києві та заборони ватиканських чинників, собор у Львові (28.10.1629) втратив всяку підставу. А тому, що вже не було змоги його відкласти, то перетворено його на уніятський собор, який полагав внутрішні поточні справи. Докладний опис цього з'їзду знаходимо

в одному документі, опублікованому М. Гарасевичем. Крім цього, митр. Й. Рутський разом зі своєю ієрархією відбув чемностеву візиту у братській православній церкві. Формально, щоб не наражати універсал короля, Київський воєвода кн. Александр Заславський, королівський посол на львівський собор, порозумівшись наперед з митр. Рутським, двічі посилав делегатів до місцевих братчиків, а коли вони ухилилися, тоді він сконстатував неприсутність православних і закриття собору.

З документа, знайденого в актах Львівського братства з датою 1629 р., довідуємося про проект замирення, підготовлений католицькою стороною, який складався з 6 пунктів: 1) Наука про походження св. Духа признається за нейтральну. Люди грецького обряду тримаються своєї формули, латинники своєї, і одні одних не мають докоряти за ересь на цьому пункті; 2) Православні мають прийняти догмат про чистилище, але вільно їм при цьому вірити або не вірити в очищення вогнем; 3) Мають також вірити в блаженство праведних душ перед страшним судом; 4) Латинники не мають відмовляти правосильності таїнствам Східної Церкви й її ієрархії; 5) Русь має признавати першенство папи і його зверхність над церквою; 6) Зверхність царгородського патріярха над руською церквою залишається в силі, але під умовою, щоб кожний новий патріярх виявився перед польським урядом, що він правильно вибраний і правовірний, на доказ чого має прислати своє *credo*. Трохи інше формулювання цих 6 пунктів подають католицькі дослідники, уважаючи, що авторами цього проекту мали бути православні. З наведеного видно, що наближення між православними й уніятами в 1629 р. доходило до завершення, перешкодою стали для одних заборона Риму, а для інших православна шляхта і козацтво, які не були консультовані, тому не довіряли всяким заходам, що походили з католицького боку. Е. Шмуґло так характеризує труднощі зближення: «Рим надалі трактував православних як щось нижче або як учнів, що нічого не знають і які помиляються. Католицька церква залишала собі роль учителя, який покликаний провадити смиренних до сонця правди». Аналогічну оцінку унійним заходам подає й католицький дослідник І. Нагаєвський, який пише: «Православна ієрархія хотіла замирення, але лякалася, що, визнавши першенство папи в Церкві, буде підлягати юрисдикції Риму і що її дотеперішні права, обряди й традиції будуть при цьому вкорочені. Вони хотіли засісти за одним столом, але як рівний з рівним, або сидіти посередині між Римом і Константинополем та мати з ними добрі зв'язки без огляду на кальвіністичне навчання патріярха, що дуже скоро стрінулося з осудом таки його власних єпископів.

Православній ієрархії бракувало щирости й довір'я у свою власну силу. Можливо, що відстрашували їх від єдності з Римом дотеперішні практики латинських духовних у відношенні до їх об'єднаних із Римом

братів, як також занадто влізлива інгеренція короля Зигмунта в церковні справи. Їх відстрашувала й та обставина, що тридцять кілька років по заключенню Унії з Римом, мимо наполегливих домагань кількох папів, українським католицьким Владикам не вдалося засісти в законодавчих палатах, разом із їх латинськими колегами, щоб там особисто боронити справ своєї Церкви».

У переговорах між православними й уніятами в 1629 р. активну участь взяв архимандрит Петро Могила, який після відходу архиєп. М. Смотрицького почав займати друге місце в православній ієрархії. Попри тиск, що його чинили шляхта і козаки проти відбуття київського собору, Могила явно висказався за відбуття собору, він «бажає і за тим стоїть, щоб той синод відправлявся». Він тісно співпрацював з королівським легатом А. Кисілем у справі здобуття згоди між обома сторонами. Могила приймав у себе значніших осіб собору, а частина собору відбувалася в приміщеннях Печерської Лаври. Він був дуже вражений, навіть розплакався, коли під час третього дня нарад один козак погрозив: «Буде унія господарчикові (тобто архимандритові. – А. Ж.) та й Борецькому така, як війтові перше»; це натяк на вбивство Ходики.

За своє позитивне наставлення до зближення з уніятською церквою П. Могила і пізніше зазнавав образливих наклепів і доносів. У 1631 р. ченці з Новгород-Сіверського оповідали в Москві, «що в Печерських монастирі архимандрит київський піддається ляхам, на ляцьку віру, і стоїть проти козаків з ляхами». Наскільки це було несправедливим і образливим для Могили, видно вже з того, що в той же час польські кола заявляли, що Могила збунтував козаків, «твердячи, що ціле військо (польське) йде на Україну, щоб викоринити козаків і віру благочестиву».

Так само розходиться з правдою і твердження представника сучасної Московської Патріярхії І. Спаського, який, розглядаючи спроби порозуміння на соборах 1627-1629 рр., твердить, що великий архимандрит «доказував попередніми уже спробами, що будь-яке порозуміння (між уніятами і православними. – А. Ж.) може допровадити тільки до ще більшого загострення відношень між православними і католиками...».

Солідаризуючись із тодішньою православною ієрархією і духовенством, П. Могила, незважаючи на загальну опінію народу, послідовно продовжував акцію примирення з другою українською церквою. Але й відірваність веденої акції від творчих та активних репрезентантів православної спільноти – козацтва, братств і шляхти – вирішила справу ужитих заходів.

4) Період 1636-1638 рр.

У дотеперішніх унійних заходах архимандрит Могила брав участь поряд митрополита Й. Борецького і частково архиєпископа М. Смотри-

цького. Ставши митрополитом в 1633 р., Петро Могила вже як голова православної України вів переговори чи був причасний до так званої універсальної унії і тим самим співвідповідальний за її наслідки.

Попри прийнятті «Пункти заспокоєння обивателів релігії грецької» 1632 р. дворічна практика проведення їх у життя, чи, краще кажучи, не проведення, та остаточний перегляд їх на сеймі 1635 р. (14 березня) із надшербленням прав православних довели до незадоволення обох сторін: православні сподівались дістати більше, ніж їм дано, а уніяцько-католицька сторона тяжко відчула втрату того, що від неї забрано. Це все викликало в тих і тих грікі докори сумління через відсутність замирення, а взаємне побороювання підкреслювало безперспективність як для православних, так і уніятів. Серед таких обставин знову виринала і знаходила сприятливий ґрунт стара ідея «універсальної унії», поштовхом до якої був сейм з 1635 р., що на ньому тільки загострилися суперечності і боротьба.

Унійну спробу 1636 р. розпочав волинський воєвода Адам Александер князь Сангушко, а згодом продовжив король Володислав IV. Ця чергова спроба характеризується тим, що її проводили самі посередники (волинський воєвода, король, Ватикан), бо про наставлення до неї православних і уніятів маємо тільки нічим не potwierdжені припущення. Що більше, в цій акції цілковито ігнорувалося уніяцьку сторону і йшли намагання про безпосереднє домовлення між Ватиканом і православними.

В лютому 1636 р. князь Сангушко вислав до Риму домініканського пріора у Львові о. Івана Дамаскина з листом до папи Урбана VIII. Сангушко, впливова людина Польщі, а тим більше на Волині, пропонував свої послуги в справі з'єднання православних з католицькою церквою і просив благословення на це діло від Святішого Отця. Крім листа, Сангушко передав о. Дамаскином і додаткову інструкцію, в якій писалося про існування на Україні серед православного населення руху для церковного з'єднання з Римом, але що цей рух є явно ворожий до уніятів і латинського духовенства. Ініціатори руху бажали мати в Києві свого патріярха, який був би підпорядкованим папі, тому просили останнього вислати Сангушкови брєве, а вони тоді вже знайдуть спосіб висловити бажання про своє підпорядкування Римському престолу:

«Principales ex spiritualibus et saecularibus schismaticis tale praebent medium, ut possint habere suum patriarcham Kioviensem, ita ut dependeat a Sapetissimo Domino Nostro. Et ut sinodus super hoc sit congregata. Desiderantes etiam ut primo Ill-mus dux palatinus Volhinae habeat litteras a Sanctissimo tractandi cum illis, qua nabita licentia a Sanctissimo: volunt invenire modum, per quern negocium publicando simul ad obedientiam Sanctae Sedis Apostolicae adducant. Cum unitis, cum episcopis ritus Romani, nihil a principio volunt tractare...».

Крім цього, в згаданій інструкції з 7.10.1635 Сангушко повідомляв, що до унії прихильні були й два представники православного духовенства: київський митрополит П. Могила та луцький єпископ Атанасій Пузина, який не тільки в душі, але й відкрито висловлювався за унію:

«Referendum est Sanctissimo Domino Nostro quod Mohila metropolita Kiovi-ensis schismaticus, est intrinsece inclinatus ad unionem, et libentissime vellet illam una hora videre, sed propter metum Kosachorum (quod tarnen minus est) non audet aperte, sed magis propter nobilitatem, quae nobilitas per media postquam macera-bitur, in schismate, certo certius metropolita aderit et non contradicet. Hoc idem referendum est, de Puzyna episcopo Luceoriensi schismatico, qui non tantum intrinsece sed publice laudat valde unionem.

Як доказ симпатій Могили до Риму подавалося справу книжки «Антопологию» Геласія Дипліца (1632 р.), яку засудив Могила за її напади на католицьку віру і навіть заборонив її вживати духовенству і мирянам. Однак, при всій своїй симпатії до унії, за словами Сангушка і Дамаскина, Могила повинен діяти таємно, боячись виступу козаків, а особливо ховаючись перед шляхтою.

Отець Дамаскин вів у Римі переговори у великій таємниці: навіть в Конгрегації Пропаганди Віри про пляни Сангушка було реферовано (11.2.1636) після офіційного засідання, без внесень до протоколу. Папа призначив комісію з трьох кардиналів, яка мала займатися пропозиціями Сангушка, зобов'язуючи її до суворої таємниці. Ця комісія рішила написати брєве тільки до волинського воєводи, не входячи в прямий контакт з київським митрополитом і луцьким єпископом, а обмежуючись тільки звичайною похвалою на їх адресу в брєве на ім'я Сангушка з 10.7.1636, дякуючи цьому, що «він разом з возлюбленими братами – Петром Могилою, митрополитом русинів, і Атанасієм, єпископом луцьким, турбується про з'єднання всіх русинів з римським престолом на основі Флорентійського собору».

О. Дамаскину було доручено в'яснити Сангушкови, що участь короля в цих заходах потрібна, але його треба повідомити щойно тоді, коли буде певність щодо успіху акції. Тим часом окремою інструкцією з 11.4.1636 доручено нунцію Польщі Філонарді вступити в контакт з Сангушком, перевірити правдивість інформації воєводи і тільки згодом проінформувати короля. Однак про проект Сангушка й ужиті заходи Ватикану король довідався скоріше, ніж про це повідомлено нунція, і Володислав першим повідомив Філонарді.

Заохочений ініціативою волинського воєводи, король Володислав IV перебрав її і звернувся окремим універсалом 31.8.1636 р. до уніяцького митр. Й. Рутського, а 5.9.1636 – до митр. Петра Могили, пропонуєчи православним і уніятам порозумітися між собою і вибрати собі патріярха, на зразок московського. До православних ієрархів Володислав IV писав:

«Ми бажаємо, щоб перед початком наступного сейму ви увійшли в зносини зі всіма братствами і разом з ними пошукали способів, при помочі яких між вами, обома сторонами – православних і уніятів – могло б наступити єднання і тривка згода, а доки ви не погодитесь між собою добровільно вірними засобами, кожна сторона не турбуватиме другої. Знаємо, що основним питанням між вами (православними і уніятами) буде питання послуху, яке ви, православні, виявляєте константинопільському патріярхові; але коли розсудите, що діялось і діється тепер з тією столицею, то ви легко зрозумієте, що, не порушуючи прав патріярхату, ви можете, за прикладом Москви й інших держав, мати у себе вдома те, за чим ви звертаєтесь за кордон. Довершіть же діло, любе Богові, корисне Речіпосполитій, потрібне руському народові, особливо тому, що вас об'єднає, і буде незабутнє для нас».

Хоч прямо Володислав не заявляв, однак ледве чи підлягає сумніву, що кандидатом на патріярха був намічений королем, а також латино-уніятською партією Петро Могила... Зрозуміло, що, пропонуючи Могили патріярший сан, Володислав IV і латино-уніятська партія мали на меті заручитися його співпрацею, як найвидатнішого і своїм положенням, і впливом, основаних на великих заслугах перед руським народом, представника православної церкви.

Про це згадує і К. Сакович у своїй «Перспективі» з 1642 р.; також Львівський літопис подає коротку згадку, що Могила має стати першим руським патріярхом.

Скориставшись з чуток про намічену кандидатуру Могили на патріярха, колишній митрополит І. Копинський використав цю нагоду, щоб ширити фальшиві відомості про свого суперника: «Митрополит П. Могила відпав від християнської віри, а від папи одержав благословення в патріярхи після присяги королеві, панам і арцибіскупам...». Ці провокаційні чутки спричинили те, що в 1638 р. багато ченців з Лівобережжя втікали на Московщину. Митрополит Петро Могила, виконуючи волю короля, до якого мав почуття вдячності за коректне ставлення до православних, вислав 26.10.1636 р. грамоту до своєї пастви, в якій закликав до релігійного примирення, а одночасно наказував, щоб на найближчий сейм послами були вибрані люди, найбільш відомі ревністю до православної віри. Відомо, однак, що сейм з січня 1637 р., на якому були намічені переговори між уніятами і православними, був «зірваний» через розходження поглядів у справі патріярхату. Причина полягала в тому, що Конгрегація Пропаганди під впливом Конгрегації Сан-Офїціо дала негативну відповідь в справі патріярхату, мотивуючи таке наставлення фактом, що Рим не бажає відштовхнути від себе грецьку церкву, а користуючись з труднощів в Константинополі, сподівався там покращити свої позиції. Конгрегація вислала до нунція Філонарді листа з 20 грудня

1636 р., в якому наказувала: «Обов'язково притримуватися інструкції з 6.7.1629 р.». А ця інструкція забороняла дискусію в справі догм і вимагала ще перед спільним собором повного підпорядкування православних католицькій церкві. Внаслідок всіх цих заходів, хоч православні на сеймі 1637 р. виявили багато доброї волі, питання унії навіть не було поставлене на порядок денний і тим самим раз і назавжди були закінчені заходи в справі спільного патріярхату для українців.

Впродовж 1638 р. у Ватикані кілька разів ставилося питання «універсальній унії» внаслідок домагання короля на дозвіл на спільний собор православних з уніятами, однак відповідь була негативна. Це саме повторилося в 1640 р., коли доручення з 25.8.1640 з Риму вказувало, що слід «точно триматися вказівок нунція і давати повну віру його словам». Ці переговори відбулися тільки на верхах між королем, Ватиканом і нунцієм, але в них українська церква участі не брала. Більшість дослідників приписують цьому періоду (1636 р.) появу проекту замирення: «*Modus concordiae generalis a parte desinutorum conceptus*», однак, згідно з думкою Е. Шмурло, ми вважаємо, що цей документ стосується наступного періоду, де про нього й буде мова.

Вищеподані факти мають в собі багато неясного, містять суперечливі погляди, тому необхідно провести їхню докладну аналізу.

Заходи Сангушка–Дамаскина найкраще простудіював Е. Шмурло, довгі роки працюючи в архівах Конгрегації Пропаганди Віри в Римі як делегат Академії Наук у Петербурзі. У згаданій вже його праці він опублікував 16 документів, в яких, крім листів та інструкцій кн. Сангушка і Дамаскина, є протоколи з засідань Конгрегації, її інструкції до нунція Філонарді та листи кардиналів А. Барберіні, Інголі тощо. У всіх цих документах дуже часто згадується про митр. Могила, про його прихильність до унії, включно з тим, що православного митрополита називають «потасмним уніятом»:

«*Petrus Mohila metropolita Kioviensis, in publico est schismaticus, sed occulte est unitus et libentissime desiderat unionem et vellet illam in uno instanti videre, sed propter Kozakos (de quibus tunc est) et nobilitatem aperte non audet...*». Відповідь на всі ці нічим не обгрунтовані заяви подає сам Е. Шмурло. Аналізуючи домагання Дамаскина, щоб Конгрегація вислала в неофіційній формі листи також до Могили і Пузини, які (листи) мали «заторкнути обох до глибини душі і що тоді і митрополит і єпископ будуть готові кров проливати за діло унії», але Курія завагалась, вважаючи пропозиції Дамаскина за надто відважні, й листів не написала. Шмурло виправдовує поведінку Конгрегації: «Попри все лист Сангушка і пояснення Дамаскина своїми протилежностями скоріше затемнювали, ніж

роз'яснювали, створюючи вагання, а навіть сумнів. Курію запевняли, начебто до голосу Могили й Пузини прислухається майже вся руська шляхта, що єпископ луцький міг відкрито проповідувати унію, що «вся схизматична шляхта і духовенство» настоювали на поїзді Сангушка до Риму, а в той же час і воєвода, і митрополит з єпископом бажають дотримання суворої саємниці, мотивуючи головним чином побоюванням протидії зі сторони самої шляхти, але не тільки її одної, але також і козацтва...».

Так само згаданий автор вносить правильні поправки щодо приписаного Сангушком і Дамаскином «уніятства» Петра Могили, він пише:

«До нас не дійшов голос самого митрополита Могили, і ми не знаємо безпосередньо від нього, в якій мірі він брав участь у проекті волинського воєводи і в якій формі виявилась ця участь. Немає основ сумніватися в заявах Дамаскина, хоч деяким фактам він дає не зовсім правильне пояснення. В митрополиті Могилі, який гостро засудив книгу Диплиці, очевидно, тільки пристрасне око могло бачити ревного паладина і борця за церковний примат папи; в єретичних творах і католик, і найортодоксальніший православний могли найти сторінки, однаково осоружні й несумісні з їхнім релігійним почуттям. В поведінці Могили Дамаскин знайшов те, що йому хотілося знайти. Це, однак, не значить, що у Могили не було можливо нічого «знайти». Відмовляти київському митрополитові в католицьких симпатіях на ґрунті унії з Римом ледве чи можливо; слід тільки пам'ятати, що в слово «унія» сучасники звикли вкладати не завжди те значення, яке вкладали в нього люди першої половини XVII століття».

Після довгого історичного екскурсу, в якому Е. Шмурло намагається довести, що унія в XVII ст. була значно присмлівіша для православних, ніж у XX ст., він продовжує:

«Петро Могила жив саме в таку добу, і, залишаючись цілісно православною людиною, він допускав ще можливість порозуміння, він міг ще не боятися слова «унія». Ось чому даремно одні намагаються виблиту його від звинувачення в «податливості» – Могила подався; і даремно інші обвинувачують його в опортунізмі, тинь на чистоту релігійного вірування – шукати з'єднання розпалих частин християнської церкви ще не значить перестати бути православним... Це все створювали обставини, які виправдували в очах Петра Могили його «податливість» і готовність допустити унію з Римською церквою. Події показали, що Могила помилився у своїх розрахунках, що зближення з Римом поки що ще було неможливим; але у своїй помилці він був не єдиним: багаті з сучасників київського митрополита, не менш ревні за нього православні, не менш від нього тверді у вірі своїх батьків, думали так саме, як він».

Погоджуючись у засаді з висновками Е. Шмурло, деякі застереження викликає тільки його оцінка уніятсько-православних відносин XVII ст.

Загальновідомим є наставлення козаків та братств до унії, а вони ж були виразниками національних і релігійних прагнень усього народу. Це було тоді, коли загинув архієп. Йосафат Кунцевич, а не один прихильник унії був втоплений у Дніпрі. Але це не зменшує ролі, що її відіграв П. Могила у справі зближення церков, а навпаки. Будучи переконаним, що з'єднання роз'єднаних церков – це велика і благородна ідея, він не боявся виступати з цим питанням, незважаючи на те, що воно було непопулярне і що, намагаючись провести його в життя, він натрапляв на великі перешкоди. Та його розуміння з'єднання цілковито різнилося від розуміння унії католицькою церквою; але про це згодом.

Тоді обидві сторони – православні й уніяти – відчували себе скривдженими й шукали шляхів, щоб вийти з трудного становища. І так «католики римського обряду трактували уніятів за нижчу категорію людей, в унії бачили тільки перехідний степінь до латинства... що ж до православних, то продовження і напруженість боротьби, постійні перешкоди й переслідування, справжні бажання вийти із зневажливого положення принижених і безправних... все це штовхало в сторону унії, і вони були готові визнати почесне головство папи, тільки щоб їм гарантували недоторканність обряду і не викривляли його латинськими особливостями. Осягнути це порозуміння вони сподівались обранням патріярха, спільного і для уніятів, і для православних... Свій патріярх мав служити гарантією того, що погодження, з'єднання не перейде в злиття, в підпорядкування, що руська церква не потоне і не втратить свого обличчя всередині римської церкви. Приклад уніятів остерігав православних, що однієї обіцянки, хоча б і урочисто даної, для збереження обряду ще мало; потрібний патріярх, який навіть визнавав би примат папи, але був би цілковито незалежний у внутрішніх справах своєї церкви».

Крім внутрішніх причин, які впливали на православних, а насамперед на ієрархію і митрополита П. Могила у новоунійних заходах, було ще наставлення короля Володислава IV, який прагнув цього з політично-державних причин. А тому, що православні поважали короля за деякі його полегші, зроблені для їхньої церкви, то також з чемності йшли на переговори з уніятами та католицькою церквою.

Привертає до себе увагу також той факт, що питання патріярхату ставив тільки волинський воєвода Сангушко, а згодом його перебрав і уаргументував Володислав IV, тоді коли ні один ватиканський документ навіть не згадує про нього. Щобільше, від конгрегації іде до нунція інструкція про заборону спільного собору, вимагаючи перед всякими розмовами прийняття православними умов, опрацьованих на Флорентійському соборі.

Впродовж цієї чергової фази «універсальної унії», наставлення Петра Могили було визначене готовістю до переговорів, що видно з його

грамот, які він вислав до своїх вірних перед сеймом 1637 р. Безпосередньої участі у плянах Сангушка і короля він не брав. Тому звинувачувати його у відступстві від православ'я (І. Копинський) немає ніяких підстав. Про його ідеї щодо з'єднання церков довідаємося докладніше з наступного розділу.

5) Період 1643-1646 рр.

У цей час кілька разів король Володислав IV ставив питання спільного собору між православними й уніятами, але кожного разу діставав з Риму негативну відповідь з вимогою, щоб православні прийняли ще перед початком собору умови, визначені на Фльорентійському соборі, або радили звернутися до нунція в Польщі, якому ще в 1629 р. були визначені умови можливих контактів. Це ухильне наставлення перешкоджало обом зацікавленим сторонам – православним і уніятам – на щорічних сеймах у Варшаві приступити до розгляду спірних питань.

Цей стан тривав до 1643 р., коли з ініціативи холмського уніятського єпископа Методія Терлецького, ревного ісповідника унії, Ватикан погодився розпочати нову унійну акцію. М. Терлецький запропонував «з метою підтримки й дальшого розширення унії» вислати до різних визначних осіб у Польщі папське бреве. Він запропонував список 24 осіб: короля, важливих латинських прелатів, високих світських службовців і найвпливовіших воевод.

У цьому списку Терлецький подав також трьох православних, а саме київського митрополита П. Могили, чернігівського воеводу Адама Киселя і луцького підскарбія кн. Григорія Четвертно-Четвертинського. При цьому уніятський єпископ подав і таку характеристику П. Могили: «Син воеводи Молдавії, людина важлива і побожна, яка готова визнати папу духовним головою церкви».

Пропозиція єп. Терлецького була схвалена на засіданні Конгрегації Пропаганди Віри 28.9.1643 р., і папські бреве були вислані з датою 3.11.1643 р. 23 особам; не удостоївся довір'я тільки Четвертинський.

У листі-бреве до П. Могили папа Урбан VIII закликав київського митрополита повернутися в лоно католицької церкви, щоб подбати про власне спасіння й про спасіння всіх тих, що йдуть його слідами... що священна колегія кардиналів ознайомить його докладно з намірами Римського престолу, та щоб Могила запропонував прислати до Риму довірених осіб, двох монахів для безпосередніх переговорів і розгляду справи. Ось текст цього листа:

«Преподобний брате! Спасіння і світло Божественної благодаті (хай будуть з тобою)! Хоч ми знаємо, що відмінності у вірі відділяють нас від твоєї пастви (fratemitatem) не мало, однак апостольська турбота спрямовує до тебе погляди, бажаючи прихилити до святилища католицької віри, де

Господь вибрав собі оселю, і закликати на безпечніший шлях, по якому первосвященні ключі відчиняють віруючим народам ворота вічного царства. Вислухай, шановний брате, спасенні поради, які тобі пропонуються не тільки містом (Римом. – А. Ж.), яке є вітчизною народів і учителем істини, як самим небом. Потурбуйся про власне спасіння і про спасіння інших, які прямують за твоїми слідами і легко підуть шляхом, який ти вкажеш їм своїм прикладом. Про це першорядної важливості діло тобі пришло докладний лист священна конгрегація кардиналів, яка займається поширенням католицької віри. Якщо потрібно точнішого роз'яснення, ти можеш прислати до нас двох вправних ченців, яких ми приймемо подружньому і ласкаво. Вони, без сумніву, впізнають, наскільки чисте, вірне і багате на всілякі чесноти учення, яке визнає Апостольський Престіл св. Петра. Тоді, ми сподіваємося, вони, освічені спасительними пізнаннями, повернуться до вас, проповідуючи свідчення Господні, за допомогою яких душі Твоїх людей, будучи вирвані з пащі пекельних вовків, увійдуть у справжнє стадо Христове. Ми молимо, щоб Всевишній, якому ми в своїх найщиріших молитвах завжди доручаємо увесь руський народ, за первосвященним проханням дарував бажаний успіх. Бо коли він (Господь) всесильний зібрати розсіяних повсюди ізраїльтян, то може по надхненню Св. Духа виростити в твоєму серці плоди вічного спасіння, напоєні дорожньою кров'ю, що витекла з ран Господа. Ми бажаємо нашій душі такої власне втіхи і молимо Отця світла осяяти тебе, брате, райським промінням його благодаті».

Кілька днів пізніше, 9.11.1643, колегія кардиналів вислала свого пояснювального листа, в якому стверджувалося, що холмський єпископ М. Терлецький повідомив Конгрегацію Пропаганди Віри про великі добродійства, науку віри та ревність Могили й чернігівського каштеляна Адама Киселя. Ця інформація подає високим отцям надію бачити всю Русь воз'єднаною із св. апостольською столицею, подібно як два століття тому таке ж об'єднання сталося при всеруському митрополитові Ісидорі на вселенському Фльорентійському соборі... Для ознайомлення з трактованою справою Конгрегація пересилає в перекладі на латинську мову твори Генадія, колись патріарха константинопільського, написані в обороні Фльорентійського собору... Якщо б після безпристрасного ознайомлення зі згаданою книгою (Генадія) були які сумніви, їх можна буде вияснити, коли митрополит вишле до Риму двох найвидатніших вчених ченців, які будуть радо прийняті і з увагою вислухані.

При розгляді питання про об'єднання з апостольською столицею, на погляд Конгрегації, слід мати на увазі і призадуматись над такими трьома фактами:

1) Що із усіх апостольських столиць одна тільки римська церква має неперервне наслідство первосвящеників і зберігає православну віру і нау-

ку, успадковану від верховних апостолів Петра і Павла, бо в інших столицях, як Константинопіль, Александрія, Антіохія і Єрусалим, часто перебували сретики, які зіпсували чистоту апостольської науки... 2) Римська церква має від Господа в особі Петра запевнення, що не викривить його віри, яке виконується століттями і до теперішнього часу через згадане безперервне переємство римських первосвящеників; 3) Що всі вищезгадані апостольські престולי, які відірвались від римського, є під ярмом рабства невірних; римський престол завдяки перебуванню в ньому Святого Духа процвітає і користується цілковитою свободою... Крім надії на вічне спасіння, лист Конгрегації вказує на визволення руської церкви з-під влади константинопільських патріархів, які не просвіщають народу, а тільки обтяжують його податками (податками), самі висвячуються незаконно, протиканонічно й інших висвячують таким самим способом, внаслідок чого скрізь панує симонія...

Ці два документи знайшли досить гостру оцінку з боку православних дослідників. С. Голубев вважає, що «Римський престол ясно і недвозначно висловив свій погляд, надхнений фанатизмом до православ'я, як до релігії, що веде до духовної загибелі, вважаючи унію як засіб вихопити душі схизматиків з пащі пекельних вовків. Поставлене папською курією в таку площину, питання про унію не могло мати ніякого успіху і листи папи та Конгрегації були залишені Могилою без відповіді». Відомо, що останнє твердження не відповідає правді, бо Е. Шмурло знайшов у ватиканських архівах проект, чи записку П. Могили, але про це згодом.

Е. Шмурло ставить питання: чому курія не звернулася до Могили у 1636 р. на домагання Сангушка, а за 7 років, в 1643 р., рішилась на цей крок. На це питання «ми не маємо прямих даних для позитивної відповіді; залишаються тільки непевні і сумнівні здогади. Зате одне можна сказати: написані бреше не були даремними, за рік вони принесли свої плоди».

У цей час, незадовго перед смертю папи Урбана VIII, дійшло до загострення між Римським престолом і Володиславом IV внаслідок певних образ останнього (названо його «приятелем еретиків і схизматиків») з боку нунція Філонарді. Нунцій був відкликаний в жовтні 1643 р., без призначення наступника. Але ці відносини покращали після вступлення на престол нового папи Інокентія X (15.9.1644 р.), який виявився прихильником Польщі і Володислава IV та назначив до Варшави нового нунція, адрианонопільського арциєпискупа Івана де Тореса. Але ще перед цим призначенням король вислав до Риму спеціального післанця, о. Валеріяна Маньо, з інструкціями в справі унії. Він привіз зі собою також листовні проекти і пропозиції Петра Могили та Адама Киселя, до яких за рік перед тим були вислані папські бреше.

На думку Е. Шмурла, можливе, що о. В. Маньо привіз до Риму ще й третю записку, також в справі порозуміння православних з католиць-

кою церквою, а саме вже вище згадану «*Modus concordiae generalis a parte desinatorum conceptus*». Цей документ мав би М. Гарасевич помилково помістити, як такий, що стосувався до акції 1636 р., але в цей рік головною проблемою було створення в Польщі окремого від Константинополя патріярха для українців і білорусів, тоді коли «Модус» ні словом не згадує про нього. Суттю і змістом своїм цей документ дуже близький до знайдених у ватиканських архівах записок, приписаних П. Могили і А. Киселю. Цей «проект згоди» дійшов до нас не в оригіналі й навіть не в копії, а скоріше як конспект переказування умов, поставлених православними, зроблений кимось з уніятів чи католиків.

Для кращого зрозуміння «записок» П. Могили і А. Киселя насамперед розглянемо зведений зміст цього «*Modus concordiae*»: 1) Православні не вносять до символу віри доповнення «й од Сина», віруючи, що Св. Дух сходить «а *Patre Filium*»; латинське ж вірування, що Дух походить «а *Patre Filioque*», не вважається за ересь. 2) Православні повинні вірити в існування третього місця – чистилища, хоч і не зобов'язані вірити, що очищення душі в ньому проходить через вогонь. 3) Православні повинні вірити, що душі святих перебувають на небі. 4) Всі руські (українці і білоруси) грецького обряду, що знаходяться під владою польського короля, безпосередньо залежатимуть від константинопільського патріярха, коли він буде вірувати згідно з поданими вище пунктами і своє ісповідання віри пришле польському королеві, митрополитові і всім руським єпископам. 5) Обряди і звичаї Східної Церкви залишаються для православних недоторканими; православні не осуджують латинських оплатків, посту в суботу, причастя під одним видом, як і навпаки, латинники не осуджують православних обрядів. 6) Всякий (православний чи латинник) тримається свого обряду і хвалить інших, хоч і їх не наслідує (*quilibet ergo attendat suo ritui, utrumque laudet, non imitetur*). 7) Всі руські грецького обряду признають, що римський престіл є перший між престоломи, а римський первосвященик є первопрестольним, і йому належить не тільки перше місце і головство на соборах, але й право скликати собори, затверджувати їх постанови, звертатися до Церкви Христовій з посланнями, нагадуваннями і попередженнями. Йому одному це по праву належить, бо він є управитель в Церкві Христовій, наступник божественного Петра; до нього надсилаються синодальні постанови; до його захисту треба звертатися і апелювати у всіх важливіших справах. Митрополит поминає за Богослуженням спершу папу, а потім патріярха. Митрополит при посвяченні надсилає своє ісповідання віри папі, заявляючи, що таке ж ісповідання надсилає і патріярхові. 8) Безпосередня підлеглисть патріярхові є в тому, що митрополит поминає патріярха за Богослуженням; патріярх затверджує митрополита на катедрі, але тільки на перший раз, – далі поставлення митрополита шляхом виборів має бу-

ти без участі патріярха, аж поки Константинопіль не звільниться від ярма невірних; патріярх признає митрополита своїм екзархом по кінець його життя, і митрополит відає всіма церковними ділами, не звертаючись за санкцією до патріярха; це тому, що комунікація з Константинополем є утрудненою, через ярмо невірних, є випадки симонії і т. п.

Православні дослідники піддали гострій критиці цей проект. С. Голубев уважає, що «уступки католиків були незначні. Вони зводились до заховання обрядовости, але не віронауки... Православним пропонувалася та сама зненавиджена унія, проти якої вони так енергійно боролися, хоч пропонувалась вона дещо у зм'ягшеній формі... Довгі ж розмови про царгородського патріярха були підготовчим ґрунтом для схилення православних до відступлення від грецької церкви завдяки утворенню власного патріярха...».

С. Голубев зробив дві помилки: вже зазначено було вище, що це був проект православних, а по-друге, в документі немає мови про патріярхат, тому і відносити цей документ до 1636–1638 рр. невірно.

Натомість Е. Шмурло зазначає, що «Модус конкордіє» має компромісовий характер... що проект намагається не зірвати принципового зв'язку з грецькою церквою, але залишає його тільки для показу... що проект робить великий крок в напрямі латинської церкви, – найкращий доказ усвідомлення потреби з'єднання з Римом. Але одночасно з тим уважає, що визнання «походження Св. Духа через Сина» було замаскованим визнанням латинської догми, мовчазною відмовою від православної. Визнавалось чистилище, примат папи; стосунок до папи був значно більш «безпосереднім», ніж відношення до патріярха...».

Чи був цей проект ближче розглянений – невідомо. Хіба те, що згадує Шмурло, що його знайшли серед унійтів і в самому Римі нездійснимим, бо константинопільська церква не була в унії.

На думку о. А. Г. Великого, «Модус» загального порозуміння, виготовлений православними, зустрічається в римських документах щойно 1647-1648 року.

У цьому проекті є чимало спільного із змістом двох інших документів, які зв'язані з ім'ям митрополита Петра Могили, але є також і відмінності. Тому проаналізуємо докладніше ці два документи.

Насамперед слід визначити походження документів, пригадуватися над їхніми авторами. Це надзвичайно скомплікована, а одночасно контроверсійна проблема, що до неї ряд дослідників відстоювали різні погляди.

Йде мова про анонімні унійні проекти, знайдені в томі 338 документів Архіву Конгрегації Пропаганди Віри у Римі, у фонді *Lettere antiche*, що їх мав привезти о. Валеріян Маньо на початку 1645 р. до Риму і які опублікував Е. Шмурло у своїй праці «*Le Saint Siege et l'Opient orthodoxe Russe 1609-1654*» (Римська курія на Руському православному Сході в 1609-

1654) як документ ч. 93 під заголовком «Memoire du metropolitę Pierre Mohila» і документ ч. 94, відома «*Sententia cuiusdam nobilis poloni graesae religionis*», під назвою «Memoire du palatin Adam Kisel». Перший документ знайдений у 5 копіях по різних римських бібліотеках.

Е. Шмурло уважає, що «записка митр. Могили, укладена польською мовою і, правдоподібно, перекладена на латинську чи італійську мову тим же о. Валеріаном, дійшла до нас в переказі, по-італійському, секретаря Пропаганди Франціска Інголі. На авторство Петра Могили вказує, крім Інголі, також і о. Валеріян у своєму листі до кардинала-префекта з 29.1.1645 р. Щодо другого документа – «Думка одного польського шляхтича грецької релігії» – він анонімний, і «авторство чернігівського каштеляна Адама Киселя поки що тільки наше припущення. Підтвердження для нашого припущення ми знаходимо, між іншим, у повній одностайності поглядів «Думки-Сентенції» на примат папи з відомим «Ісповіданням», яке Кисіль втягнув в нотаріальний акт, укладений ним в 1643 р. Записка (Сентенція) була реферована на засіданні Конгрегації 16.3.1645 р. і визнана там як «*Compendio Scripture*», що вказує на те, що це не первісна редакція, а, правдоподібно, також своєрідний переказ, подібно до записки П. Могили... По змісту вона згідна з запискою митр. Могили, з тією тільки різницею, що автор, будучи людиною світською, переважно задумується над світськими і при тому чисто практичними аспектами справи».

Пізніші дослідники, як М. Андрусак, А. Амман, І. Власовський, притримувалися припущення Е. Шмурла, з тим лише, що І. Власовський ставиться до авторства з великим застереженням; він пише: «Митрополит Петро Могила, людина високоосвічена й життєво досвідчена, напевно не міг так нелогічно мислити, як представлено у Інголі (зокрема, щодо примату папського в Церкві), і так наївно думати про переведення унії через сеймики (шляхетські), з'їзд і сейм, після всієї піввікової боротьби з унією і напередодні найбільшого козацького повстання Богдана Хмельницького».

Слід звернути увагу, що й католицькі дослідники притримуються тез Е. Шмурла про авторство згаданих двох унійних проектів та про «*Modus concordiae*», про що свідчить розвідка Мирослава Марусина: «*Blick auf die Unionsbestrebungen in der Ukrainischen Kirche der I Haelfte des 17 Jhrts*». Документ «*Sententia*» був відомий і попереднім дослідникам, як, наприклад, Ю. Пелешеві, який тільки згадував про нього: «*Mit dies bezüglichlichen Anträgen (від короля Володислава IV. – А. Ж.) und mit einer von einem ruthenischen Edelmann verfassten Schrift von der allgemeinen Union der Ruthenen mit Apostolischer Stuhle, worin die Art und Weise, sowie die Bedingungen dieser Union besprochen waren*». Також

С. Голубев зазначає, що «по всій правдоподібності, [походив] від уніятського митрополита Антонія Селяви».

Нову теорію про авторство цих документів висунув А. Г. Великий, ЧСВВ, у своїй доповіді, виголошеній 16 вересня 1952 р. на науковій конференції НТШ у Сарселі, яка згодом була опублікована у статті «Анонімний проект Петра Могили по з'єднанню Української Церкви 1645 р.», яка своєю логічною дедукцією виглядає найправдоподібнішою, тому й над нею зупинимося докладніше.

Докладно проаналізувавши обидва документи, А. Великий твердить: «Аналіза ця показала повну тотожність головних і побічних точок змісту, подібність вислову їх та термінологічні схожості, наскільки можна говорити про такі при повнім тексті та його коротенькому резюме, приготованому для практичних цілей іншою людиною, з західною ментальністю...».

Значить, перший документ – це тільки резюме «Sententia-i».

Переходячи до авторства «резюме» і «Сентенції», А. Великий з'являє початок «резюме», де сказано: «...польський король прислав сюди о. Валеріяна, капуцина, з удостоверючими листами до Свящ. Конгрегації Поширення Віри, а цей отець пред'явив письмо нез'єдиного митрополита Руси, людини вченої, та добре настроєної до Римського престолу... та настоєє, щоб розглянути це письмо і або схвалити, або поправити, бо цей митрополит не хоче починати переговорів у такій великій і тяжкій справі, поки не матиме з Риму вказівок, що виглядатимуть відповідні й здійснимі», з листом о. Валеріяна з 28.1.1645 р. до кардинала-префекта Конгрегації, де повторюється: «Мало що маю сказати щодо доданого польською мовою листа митрополита київського... найперше, що чекають від Його Святости і Свящ. Конгрегації, – це вказівок, чи зміст... апробується, чи щось треба додати чи відняти...».

Згідно з цим А. Великий робить дедукцію, що лист Київського митрополита було віддано до перекладу на латинську чи італійську мову, і, за тодішньою практикою, «з нього зроблене коротке резюме італійською мовою, яке розіслано до учасників найближчого засідання в цій справі». Цим і пояснюється, чому із припущеного резюме знайшлося аж 5 примірників.

У протоколі засідання Конгрегації, що відбулося 16.3.1645 р., занотовано: «На ньому найперше прочитано вірчі листи; дані польським королем для о. Валеріяна, капуцина, та резюме письма під заголовком «Думка одного польського шляхтича грецької релігії», в якому говориться про загальне з'єднання всіх українців (у тексті: «русинів») з Апостольським Престолом, про спосіб цього з'єднання та вкінці про умови, на яких це поєднання було б побажане...».

На основі поданих фактів А. Великий приходять до таких висновків: «1) автором письма, з якого зроблено римське резюме, є православ-

ний митрополит київський; 2) заголовок письма, з якого зроблено це резюме, звучить: «думка одного шляхтича і т. д.». Отже, цей митрополит є автором письма під заголовком «думка одного польського шляхтича грецької релігії...». Значить, дискутований на засіданні Конгрегації проект був ділом П. Могили».

В дальшому дослідник намагається пояснити, чому П. Могила писав анонімно, а саме, що лист не мав офіційного характеру, а тільки зондуючий, та з обережності... А. Великий доповнює свою гіпотезу про авторство тим, що вважає, що й Адам Кисіль відповів на листа папи з 3.11.1643 р., а саме: «Одержавши послання папи, вони, порозумівшись, виготовили спільний проект та, мабуть, за спільною згодою вжили згаданого аноніма...». Значить, авторами «Думки одного польського шляхтича грецької релігії», на думку А. Великого, були П. Могила і А. Кисіль.

Незважаючи на відважні роздумування А. Великого до віднайдення додаткових даних, треба уважати цю тезу найправдоподібнішою. Іншими словами, вона й не дуже далека і від поглядів попередніх дослідників, бо всі згодні, що обидва документи близькі своїм змістом та що до нього безпосередній стосунок мав митрополит Петро Могила.

Після цих вступних завваг пригляньмося до самих проектів. Насамперед резюме – *Compendio del negotio dell' unione de Rutheni universale*, зроблене секретарем Конгрегації Пропаганди Віри Ф. Інголі і яке визначається своєю систематичністю, ясністю і фаховістю.

В цьому резюме, чи, як інші називають, «Записці Могили», ставляться три важливі питання: 1) віроіспвідні різниці між Східною і Західною церквами, 2) умови з'єднання церков і 3) засоби до їх з'єднання.

1) Різниці між Східною і Західною церквами не є суттєвими, а більш словесними: це стосується пояснення про походження Св. Духа, у визнаванні оплаток, чистилища, в почитанні святих і інші, в яких порозуміння цілком можливе; православна церква також визнає існування місця, де душі умерших змивають з себе свої гріхи, а щодо восьмого члена Символу Віри, вся різниця тільки в прийменнику «a Filio» чи «Per Filium» – чи походить Дух Святий від Сина, чи через Сина, так що дана вставка в Символі не повинна являти собою труднощів.

Головне – це примат папи. Розходження в цьому питанні набрало такої форми, що стали думати, що замирення можливе лише при умові, коли одна із сторін уступить другій. Але це рішуче неможливо здійснити: обидві церкви походять з двох цілком протилежних основ (засад), змінити ці засади значило б підрізати в корені фундаменти, позбавити всякої життєздатності самі церкви. Східна церква ґрунтується на роздільності патріархатів (на соборності), і цей принцип треба обов'язково зберегти, навіть признавши примат папи.

Підставою Західної церкви є ідея єдності верховного пастиря і пастви та бачити в Петрі голову апостолів. Цієї засади не відкидають, однак, і православні, вказівки на що знайдуться в їх молитовних піснеспівах; в такому ж дусі висловлювались і Отці церкви.

2) Порушуючи питання умов з'єднання церков, неможливо домагатися в дану хвилину унії всього православного світу: на греків поки що немає що розраховувати; їх патріярхи перебувають в руках мусульманів, вони не самостійні в своїх діях, тому слід задовольнитися частинною унією з Польською Руссю, церковна єдність для останньої потрібна: вона гине від розколу, що виник в її середовищі і утворив дві ворогуючі партії – уніятів і православних. Щоб погодити тих і тих, треба:

- а) створити з'єднання, яке повинно бути саме з'єднанням, унією, а не злиттям (*l'unione et non l'unita*), не перетворенням православних на латинників; руські повинні зберігати непорушними свої обряди, маючи спільного з латинниками духовного голову і керівника – Римського первосвященника, згідно з Символом Віри, що наставляє нас до єдиної католицької апостольської церкви, очолюваної папою, наступником апостола Петра.
- б) Допустити обрання митрополита собором руських архієпископів і єпископів, за старими звичаями, не звертаючись до Риму за потвердженням в його сані, як не потребував затвердження і апостол Матвій, якого поставили решта апостолів, що перебували в той час поза Римом.
- в) Постановити, що митрополит складає присягу для притримання догматів і правил християнської віри, зокрема ж заявляє про своє визнання папи і його примату та надсилає ісповідання віри до Риму латинською, грецькою і руською мовами, без того, однак, щоб їхати туди і просити висвячення... Таке ж ісповідання з визнанням папського примату видають при висвяченні архієпископи й єпископи, але надсилають його не до Риму, а вручають митрополитові.
- г) У випадку возз'єднання константинопільського патріярха з Римською церквою Польська Русь повертається під його владу, бо таким чином значно полегшилося б приєднання його самого, – до того часу, коли грецька церква визволиться з-під мусульманського ярма, буде в основі розпоряджатися собою.

3) Для здійснення унійної акції пропонуються такі засоби:

- а) На майбутніх повітових сеймиках ставити питання про існування розладу між уніятами і православними, про шкоду, яку він завдає, про потребу закінчити з цим ненормальним станом та на-

магатися вибрати земськими послами людей з авторитетом і прихильних до унії.

- б) Скликати примирливий з'їзд уніятів і православних, щоб домовились в спірних віроісповідних пунктах, не роблячи ніякого натяку на майбутнє єднання з Римським престолом.
- в) Випросити у короля рішення шляхти на такий з'їзд і заборонити під загрозою позбавлення громадянських прав робити безладдя і порушувати правильний хід нарад з'їзду.
- г) Головами з'їзду вибирати двох: католика і православного, людей розсудливих і з належним авторитетом.
- д) Постанови цього з'їзду представити на затвердження загальному сеймові.

Е. Шмурло, який віднайшов цю «записку київського митрополита» і вперше її опублікував в 1928 р., висловлював жаль, «що до нас не дійшов оригінал, бо переказ – редакція Інголі – не вільна від суб'єктивного забарвлення, факт, що не дозволяє нам точно довідатися, в якій мірі «латинствував» Петро Могила і де властиво була межа його компромісовости... Можна ствердити одне: крок в сторону Риму... зроблений не малий... Могила уважав можливим відсунути всі перешкоди догматичного характеру і навіть примат папи... Стіна догматичних перепон була, таким чином, принаймні на папері в писаннях Могили зруйнована і засаднича перешкода до порозуміння і з'єднання зломана».

Але перешкоди до порозуміння обох церков були не тільки догматичного характеру, як писав Шмурло: «Обидві церкви, за довгий період віків, виробили кожна своє власне обличчя, і Могила ні на хвилину не допускав можливості для руської церкви поступитися своїм. Єднання – так, злиття – ні... визнання примату не означає ще підпорядкування, взагалі недопустимого при засаді соборності. Першенство ще не панування. Папа, згідно з четвертим Халкидонським собором, є лише «*primus inter pares*», і, посилаючи йому своє ісповідання віри, митрополит здійснював не акт підпорядкування, а звичайно через папу, як старшого, доводив до загального відома церкви наявні факти...».

Так само, як і «*Modus concordiae*», цей проект не ставить питання утворення в Польщі українського патріярхату, беручи під увагу категоричну відмову Римської курії з попередніх років.

Тепер слід зупинитися над проектом «*Sententia cuiusdam nobilis Poloni graecae religionis*», авторство якої приписують А. Киселеві, чи вбачають авторство П. Могили і А. Кисіля – інші дослідники. Порівняно з попереднім, цей проект значно докладніший і має розповідну форму.

Для систематизації поділимо «Sententia» на дві частини: 1. Критика Берестейської унії, яка сформульована в трьох пунктах: а) брак чистого і святого наміру; б) неприродне становище до республіки; в) протиприродний характер злиття (унії). 2. Намічення правильної розв'язки завдяки усуненню браків у трьох згаданих пунктах.

З уваги на важливість документа перекладаємо його українською мовою та додаємо відпис латинською мовою за Е. Шмурло в окремому розділі.

«Думки одного польського шляхтича грецької віри».

В справі важливих різниць і непорозумінь у вірі між русинами схизматиками, тобто не з'єднаними з Римською Церквою, треба розглянути три причини:

Перша: Відносний, а не чистий і святий намір.

Друга: Нельояльне становище до республіки.

Третя: Протиприродний характер самої концепції унії.

Щодо першої причини: у справі побожного, спасенного й дійсно святого ставлення до переговорів не треба шукати своїх особистих користей, а тільки те, що є Боже, а все, що суперечить цьому, саме себе зневажає.

Щодо другої причини: кому належить опіка права і законів, тому також треба забезпечити свободу (силу) релігії; в українському народі вільна шляхта дає релігії опіку й підтримку, але духовні особи не мають таких привілеїв, як люди римської церкви; й тому, коли вони, як слабша частина, приготували унію при опозиції шляхти, вони вчинили проти укладу цієї держави, й через це все діло не було довершене.

Щодо третьої причини: унія (з'єднання) і одність, злиття (unitas) є зовсім дві різні речі. Одність виключає двійність, а з'єднання прагне сполучити двоє в одне ціле, не знищуючи з'єднаних частин, як бувало кілька разів, а останній раз у Фльорентійській унії латинників і греків.

А тим часом унія українців з латинниками, здається, практикувалася в цьому королівстві незгідно з суттю унії й мала на меті не збереження релігії, але перетворення грецької віри на римську, й тому це не вдалося. І всі установи (конгрегації), які були у нас для служення унії, дуже мало руйнували (атакували) основи грецької віри, а завжди прагнули головне до визнання примату Римського папи.

А ці питання різниць між греками і латинниками, що вважалися тільки мовними, а не істотними, й що торкалися богословів, яким про них і треба б дискутувати, не ставилися остаточно, але трактовано їх полюбовно.

Самим визнанням принципу примату Римського первосвященника не виключаються всі ступені ієрархії, від яких залежать усі обряди, – тобто пастирі і патріархи грецького віровизнання. Однак новіші форматори унії

поступали проти її природи, бо, всупереч всьому вище згаданому, вони нищили самі її основи, думаючи, що зближаються до унії, а на ділі вони від неї віддалялися й, таким чином, постійно роз'єднували русинів з латинниками. Святу віру українців, згідну з вірою Апостольської й Римської церкви, вони засуджували як незгідну й шкідливу для церкви. Через це були вбивства, страждання й така ворожнеча, що з обох сторін люди, віддані релігії, не вагалися, не боючися великої образи Божого Маєстату, називати один одного єретиками.

Тому в ім'я Боже, хто бажає зайнятися цією святою справою, з самого початку мусить зрозуміти й оцінити протиріччя, шануючи три твердження (пеміси), й застосувати відповідні заходи.

Отож кожний, хто хоче взяти на себе цю справу, той послужить для збільшення слави всемогутнього Бога, а себе збагатить заслугами, не маючи на меті якоїсь своєї особистої користи. Бо як є шляхетно й корисно службі священному маєстату Короля, нашого наймилостивішого Пана, а також і нашій Вітчизні, принести в жертву своє життя, вірність, усі наші сили й наші маєтки, сподіваючися за це одержати славу й почесність, – а в нашому ділі треба, не покладаючи надії на королівські милості, але служити одному, святому і божеському заповітові: «Будьте одні, як Я і Отець є одні»; при цьому намагатися здійснити цю мету з щирим серцем і побожними й святими намірами, відкидаючи вияви заздрости, підступів, і навіть якби довелося віддати за це славетно своє життя...

По-друге, починати цю справу треба від шляхетського стану, піддаючи власному досвідові вільно ці думки, згідно з духом і силою законів, щоб у жадному разі не викликати якоїсь шкоди духовним особам; тому що до цього часу це не вдавалося досягнути в цьому розумінні, як його подає цей духовний трактат, ні в одній шляхетській спільноті, треба самим нам власними духовними засобами виконувати, не розуміючи часом спершу повністю, яка є від цього користь. Бо є деякі між нами, що переконані в своїй свідомості, але не мають відваги (здійснювати); інші знову, менш розвинені, не розуміють справи й навіть не намагаються її зрозуміти, а є ще й такі, що відкрито ворожі здійсненню унії, й тому мати діло з такими людьми, особливо коли це є люди шляхетного походження або з духовного стану, було б навіть вельми небезпечно; бо навіть і люди невідповідні звертаються до шляхетства й таким чином дискредитують людину, хто б вона не була, щоб тільки здобути собі марну славу й ім'я, тому що назагал люди є надто легковірні; наслідком усього цього є те, що всі заходи у цій справі залишалися марними.

Тому треба починати це діло від шляхетського стану й згідно з законами ось як: на майбутніх загальних зборах шляхти або на окремих зібраннях треба обговорити вимоги грецької віри й вибрати з територіальних представників людей льяольних, тих, що користуються більшою

повагою і які найбільш готові примирити усі протиріччя. Маючи представників так настроєних, треба на зборах з найбільшою енергією досягнути цього рішення: назначити вкінці й оголосити Синод з метою встановлення згоди українців з українцями, щоб вони погодилися цілком в питаннях віри та щоб у майбутньому не було ніяких заворушень у республіці. А цей Синод має бути забезпечений конституюцією, причому не може бути згадки про унію русинів (українців. – А. Ж.) з Апостольським престолом. Крім цього, має бути доручено шляхетському стану скликати цей Синод, але з тим, що особам духовного стану й політикам забороняється створювати непорозуміння під карою втрати становища.

Негайно, як тільки буде вирішено на Синоді, все це має бути підтверджено в республіці, виключаючи тільки відкинуті питання зборами, з зазначенням, що в майбутньому забороняється їх знову ставити. Треба також призначити відповідне місце для збору Синоду. Треба вибирати учасників з походження українців, тих, що мають повне знання справи, а також посередників, що користуються авторитетом і довір'ям у людей, що їх вони репрезентують, одного від католиків, а другого від українців. У цьому Синоді, коли вибрані від присутніх і посередники вирішать дещо в одному з питань в позитивному дусі, примиряючи протиріччя, ми сподіваємося, що з Божою допомогою весь шляхетський стан ніби чудом приєднається. Духовні особи з духовними будуть вести дискусії про догмати, які б там не були питання й протиріччя, і в цій ділянці віри, що й знаходимо у Святих Отців грецької церкви, можна сподіватися, що все буде щасливо вирішено. Якщо й були б які питання, раніше поставлені й залишилися б суперечливі, вони практично не повинні шкодити справі, бо їх треба лишити невирішеними.

Третя премія (твердження) є найважливіша. Тому що головна мета з'єднання українців з латинниками не здійснюється, треба тепер продумати засоби, як саме вести далі таку важливу справу, щоб вона була прийнята всіма українцями, хоча би можливою й сприятливою для здійснення (що треба ще ширше вяснити).

У випадку, коли партія, особливо знатніша й розумніша, захоче увійти в якусь згоду з партією простішою й менш розвиненою, треба й потрібно залишити на якийсь час питання менш важливі й зачекати, щоб вони самі згодом виникли для рішення, бо деякі з них можуть бути колись зовсім усунені й відкинуті, ніби неіснуючі. Тому в нашій важливій і святій справі треба поступати так: роз'єднання між греками й латинниками тривало надто довго, й тому це збільшило кількість питань незгоди між ними. Від цього і на нашій батьківщині в українців виникли численні богохульства, так що навіть основи й принципи церкви захиталися й потерпіли; про це можна сказати прислів'ям: «коли допустиш одну помилку, за нею прийде завжди багато інших».

А коріння всього цього лиха є незгода греків з латинниками щодо примату Верховного Голови церкви. Від цього коріння поступово зродилося багато фальшивих догматів, а з них одні, гірші від інших, від греків перейшли до українців, які тримаються їхніх обрядів. Але ми, що бажаємо відновити святу справу на святих принципах, повинні уневажити все, що колись впродовж тих непорозумінь було зроблено, й назад повернутися до основ, джерел і початків віри; а тому що джерелом, корінням і причиною ворожнечі колись між греками й латинниками, а тепер між самими українцями була незгода у визнанні примату в церкві, тому це питання треба нам вважати за найголовніше.

Ми читаємо в дискусіях Фльорентійського собору, що греки закидали про цей додаток до Символу віри (...і від Сина), причому греки завжди питали, а римляни відповідали; до цього греки особливо настоювали на питанні про примат і не могли ніяк від нього відступити; тому римляни вели диспути вельми обережно й доводили, що немає іншого протиріччя між греками й латинниками, крім питання про примат; тому-то вони ніяк не накидали його грекам, а додаток у Символі віри (...et a Filio) вони вмістили тому, що так вирішили їх богослови, і він (додаток) має значення тільки пояснювальне, а не істотне.

І про Євхаристію не було суперечок, а навпаки, вони стверджували, що в цьому питанні все було святе й оформлене наукою Апостолів і на Вселенських Соборах під опікою Святого Духа; замість цього вони особливо наполягали, щоб греки визнали питання примату в церкві, що такий (примат) довгий час завжди належав до наслідників князя (Голови) Апостолів, щоб вони його визнали, бо, визнавши його й усунувши в цьому питанні протиріччя, всі інші будуть вирішені. Тому-то в цьому святому ділі треба нам слідувати такому порядку, без нетерплячки, навіть довший час; бо вельми корисно є для нас, для латинників і для греків, так поступати: у цих питаннях досі користувалися крайніми аргументами, що не призводили до згоди в питаннях Євхаристії й про походження Святого Духа, замість вважати їх предметом особистих переконань тощо. Бо існує такий погляд у всіх освічених українців і таке є їх переконання, що хто заперечує св. Тайни, як в римській церкві, так і в своїй, не визнає ні молитви до святих, ні їх блаженної слави, ні молитви за померлих, ні їх місця перебування, той вважається не українцем, але еретиком. Питання про походження Св. Духа є незрозуміле для всіх і навіть не ставиться у людей простих, тільки деякі вперті шукають в цьому рішенні, але люди розважливі розуміють його як слід і пояснюють. Ось чому найважливішим залишається питання про примат, що його треба взяти до уваги.

Тому-то на цьому, з ласки Божої, Синоді треба зібрати всі аргументи разом і розглянути їх та ствердити, що перша грецька церква завжди

відкрито визнавала й досі в своїх кождоденних молитвах, піснях і догматах (одержаних) від Св. Отців, визнає, що це є якраз дійсно православною й святою грецькою вірою, а всі інші погляди поза цим сретичні. Але в цей же час українці незгідні між собою, яким же чином може прийти до згоди між греками і латинниками щодо примату Римського Святителя, в чому є бажана одна думка й згода; і здається, що це не може статися, якщо ні одна сторона не уступить другій, хіба що якесь нове натхнення не прийде від Св. Духа. Здається, що жадна сторона не може уступити другій, тому що обидві спираються завжди на останні аргумента. Бо між ними є такі, що виключають всі дієцезальні синоди і обмежуються тільки єпархіями й адміністративними, що належать до варварської Русі й залежать від Константинопільського патріарха; а визнання примату призвело б до скасування рішень останніх (місцевих) синодів. Інші знову зовсім заперечують примат Римського папи й піддаються Патріярхові, так що роз'єднання між українцями ще глибше, ніж між греками.

Тому треба шукати правди посередині між цими двома протилежними партіями. На майбутнє це середнє наставлення має бути ось яке: всі визнають примат, і цим самим Святий Апостольський Престол буде задоволений, а в усіх інших питаннях не треба нічого змінювати або усувати з їх принципів і основ, тому що унія не шукає зміни, але вона – це дві речі, що зберігають свої природні прикмети повністю; все те, що було спочатку, має залишитися, а нове треба зовсім відкинути. А що Верховний Пастир завжди вважався першим і найвищим у святій церкві, вікарієм Христа і Його заступником, тому так і повинно тепер залишитися; але ніколи й ніде не було (казано) записано, щоб латинник був головою у грецькому обряді, бо цей останній мав свого голову, що признавав примат, але в ділянці свого обряду залежав від Патріярха.

Тут-то в цьому місці виникає вельми складне питання: як саме можна буде досягнути, щоб Патріярх, що не є в унії з Римом, прийняв все це й все ж таки вступив у зв'язок з Церквою й Римським Святителем? Та це питання можна ось як вирішити: допустимо сміливо й будемо сподіватися впевнено, що коли б Константинопільський патріярх був вільний, то він же визнає би вповні все, що диктує правда; але тому, що він є під тиском поган, не треба його вважати за такого, що повністю відповідає за свої вчинки, хоча й не можна його нехтувати. Бо безсумнівною правдою залишається те, що має бути один пастир і одне стадо; і тому-то ми плекаємо велику надію, що прийде час, коли християни з Божою допомогою і у всіх народів стануть вільні і повернуться до повної згоди; тому-то й українці з часом будуть першими учасниками цієї святої універсальної згоди й унії; а греки не повинні почувати себе зневаженими тим, що українці відійдуть від їх Пастиря Патріярха, бо їх першенство є, в тому, що вони є вільні, й тому вони у вільній вітчизні виконують те з

Божої ласки в той час, коли інші під тиском тиранії це занедбують; тобто що вони визнають єдність віри, Церкви й примату Церкви Божої, хоч тим часом вповні залишаються в своїх обрядах і ієрархії.

І тому не треба окреслювати становище Патріярха, ані точно встановлювати верховну владу Римського Святителя в українських церквах, але надати все повинно залишитися так, як є донині. Тільки так треба розуміти цю святу згоду.

Але тому що наші брати греки, завдяки гріхам, і наш Отець Патріярх, з яким наші предки були з'єднані в святому хрищенні, стогнуть під жахливим ярмом тиранії й вони не можуть мати зв'язку з нами, з цієї причини ні нам, ні усім грекам немає можливості заключити згоду з римлянами. Однак, між тим, ми боїмося великої втрати для українців через це роз'єднання, бо ми відкрито визнаємо на основі догматів і принципів Божої Церкви, що ми відрізняємося від римлян тільки обрядами, але зберігаємо єдність та істоту однієї віри для усіх, та й не можемо того заперечити, що в наших церковних піснях ми завжди визнавали св. Апостола Петра за голову Апостолів та що його наступники, Римські Святителі, завжди мали найвищу владу в Божій Церкві. Але ми й не можемо відмовитися від нашого Отця Патріярха, з яким ми з'єднані святою тайною хрищення, ані не можемо довше зволікати прямувати до здійснення унії, в якій є справжнє спасіння; в цьому ділі, в ім'я Боже, ми усі, духовні і світські люди, усунувши всі незгоди й небезпеки роз'єднання, повертаємося до нашої давньої, твердо встановленої віри, й це ми приймаємо одностайно; й житимемо під одним головою, наставником і заступником Христа, як вчить нас Символ віри, а саме, що є церква католицька Апостольська й один є наслідник Св. Петра – Римський Святитель; це ми ісповідуємо всенародно. Також, зберігши передусім обряд нашої святої грецької віри, намагатимемося, щоб він так і залишився у своїй цілості, аж поки милостивий наш Бог наділить нашого Пастиря Патріярха і весь грецький народ свободою і таким чином приведе їх до цієї спасенної згоди, яка існує головно в святих богослуженнях церковних.

І не треба, щоб в майбутньому наш митрополит, як це досі бувало, від однієї частини наших українців їздив до Риму, ані до Константинополя, як це робила друга частина, щоб там приймати своє свячення; але він має бути рукоположений (хіротонізований) назавжди владою Синоду Архієпископів і Єпископів (тут треба згадати, як св. Апостол Матвій був таким чином канонічно визнаний на місці Юди); після виборів на митрополичий престол він має одержати митру й визнати єдність святої віри й примат Римського Святителя; після чого це його визнання має бути оголошене по всій Русі грецькою, латинською й слов'янською мовами (на письмі); крім цього, він має скласти урочисту присягу на це

своє визнання віри у всіх конгрегаціях і йому, як митрополитові, мають служити всі єпископи.

Є надія в Бозі, що таким чином українці з українцями зокрема, а після й усі інші увійдуть у згоду з римлянами; без сумніву, не слід шукати багату, коли можна досягнути чогось малими засобами. Відвідини Риму не принесуть користі, якщо не буде визнана раніш верховна влада Святителя; а тим часом кому ж іншому більше, як не всьому народові українському, принесе користі й повноти сили таке прилюдне визнання хоча б одного митрополита чи єпископа? Тільки я ще думаю, що в українців є велика потреба змінити багато чого в обрядах, що цим самим визнанням буде досягнуто, зберігаючи, однак, повну юрисдикцію Патріярха; для майбутнього цим буде дана велика підтримка всім грекам з допомогою Бога, що бажає єдності й миру; остаточно особливо скористується український народ; коли він досягне знову свій (старовинний) первісний стан, він відкине й знехтує всякі новизни (новотвори), й, отже, в тій святій згоді багато буде стверджено. Нехай Бог Всевишній і Милосердний завершить своєю всемогутньою рукою все те, що є бажане, загоїть з часом багато нанесених ран і створить єдине тіло, спаяне однією любов'ю сердець і душ».

Основні думки цього проекту такі:

Розходження між православними і католиками є скоріше формальними, як дійсними, і погодити їх повинні богослови, тим більше, що на відтинку догм здебільша вже знайдено узгоджуючі моменти: в справі походження Св. Духа, Євхаристії, чистилища, шанування святих. Вся суть примирення була у визнанні примату папи: якщо його вдасться полагодити, то все інше не представлятиме труднощів. В цій справі слід повернутися до первісного стану, коли грецька церква визнавала римського первосвященника, бо Римська церква є первопрестольна, а папа перший серед патріярхів і Намісник Христа. При цьому, однак, слід пам'ятати, що унія (злука) не є злиттям (унітас, одність). Злука не порушує суть складових з'єднаних частин, тому треба визнати дві цілком самостійні християнські церкви: Східню і Західню; ні одна з них не має права придушувати другу. Визнаючи примат, православні, однак, надалі залежатимуть від патріярха і зберігатимуть недоторканими свій обряд і свою організацію. Щоб погодити примат і підпорядкування патріярхові, знайдено таке пояснення: теперішнє становище константинопільського патріярха ненормальне, він у ярмі поган; його дії не вільні від примусу, тому тепер з ним не можна рахуватися. Коли Греція визволиться, тоді й патріярх, напевне, не відмовиться визнати примат.

Таке наставлення вказує на те, що київському митрополитові не треба приймати сакру ні від папи, ні від патріярха: його хіротонізуйтеме собор архієпископів і єпископів, а митрополит прилюдно проголо-

суть по всій Русі своє ісповідання віри по-грецькому, латинському і українському, а єпископи зміцнять його.

Автор проекту подає також оригінальний спосіб проведення в життя з'єднання, а саме шляхом відбуття з'їздів – сеймів, скликаних згідно з діючою конституцією. Насамперед церковну проблему поставити на повітових сеймиках, згодом заторкнути її на державному сеймі, який виробить конституцію (правну базу) для скликання з'їзду всіх українців, що на ньому шляхта і духовенство розглядатиме, справу порозуміння з Апостольським Престолом, а рішення цього з'їзду затвердить державний сейм. При цьому велику увагу зверталось на те, щоб в унійній акції якнайбільшу участь взяла шляхта, впливовий чинник держави в тодішні часи.

До згаданого проекту секретар Конгрегації Ф. Інголі і богослов В. Рікарді подали свої критичні зауваги, додавши їх до вже згаданого «резюме». Насамперед секретар Конгрегації не був згідний з автором проекту, який твердив, що догматичні різниці між двома церквами обмежуються тільки до словесних формулювань. Інголі настоював, що різниця між «а Filio» і «per Filium» непримиренна, а Рікарді зазначував, що православні надалі відкидають чистилище і інші догмати. Він вимагав саме «злиття», а не звичайну «унію», підтверджуючи, що «una est ecclesia catholica». Інголі натомість настоював, щоб в можливому з'їзді синоді православних з уніятами взяли участь також деякі латинники і обов'язково єп. Мелетій Терлецький.

Ці зауваги мали вплив на рішення Конгрегації Пропаганди, які були прийняті на нараді 16.3.1645 р. і які вимагали визнання православними догматів, згідно з умовами Фльорентійського собору. Конгрегація прийняла такі постанови:

1) Схвалюються заходи Володислава IV в справі притягання до унії православних прелатів і світських високопоставлених людей.

2) Щодо догматів православні повинні дотримуватися рішень Фльорентійського собору.

3) Після прийняття унії – київського митрополита вибиратимуть архієпископи і єпископи, а митрополит назначатиме своїх єпископів, не питаючись Риму. Але митрополит повинен просити і отримати від папи потвердження свого вибору.

4) Митрополит має право відправляти в Рим повідомлення, а отримувати звідти булли і розпорядження.

5) Дозволяється унійському митрополитові скликати собор для вирішення засобів для приєднання до унії всіх українців, але не дозволяється на цей собор запрошувати православних.

6) Доручається нунцієві в Польщі увійти у контакт з митр. А. Селявою і холмським єп. М. Терлецьким, щоб вислухати їхні погляди по да-

ному питанню, запевняючи їх, що намічена унія православних не буде введена проти їхніх інтересів.

7) Виготовлено проект Конгрегації на випадок, коли б унію прийняла тільки православна ієрархія, а не вірні, і коли б ці відмовились від своєї ієрархії.

8) Виготовлено інструкцію нунцієві, якому рекомендувалося ознайомитися з поглядами на дану проблему православного митрополита і єпископів, особливо луцького, короля, канцлера Оссолінського та інших осіб, які готові допомогти справі унії.

17 березня 1645 р. Конгрегація передала новоназначеному нунцієві Іванові де Торресу докладну інструкцію в унійній справі православних: «Через митрополита Антонія Селяву православні українці вже двічі виявляли бажання з'єднатися з римською церквою. Але ця справа не знаходила розв'язки, бо православні бажали мати патріярха на Русі і брати участь (для розгляду умов унії) на засіданнях уніятського собору, на що апостольська столиця не могла дозволити через причини, подані в інструкції, висланій Філонарді і яку додається тут в копії.

Але тому, що вони відмовились від своїх претензій і їх митрополит (як здогадується о. Валеріян, капуцин, місіонер Конгрегації Пропаганди Віри, що прибув у Рим з листами від польського короля) рішив потрудитися для поширення унії між всіми українцями, то Конгрегація для поширення святої католицької віри, взявши до уваги, що не слід втрачати такі сприятливі для цього обставини, бажає дати хід рухові, такому важливому для спасіння душ, надто стурбована про доведення цієї справи до її закінчення, тому доручає її розсудові шановному пану (нунцієві). А тому, що в цій справі багато залежить від таємної дії, Ти повинен її розглядати тільки з королем, канцлером Оссолінським, митрополитом уніятським і ксьондзом Терлецьким, холмським єпископом; від них можна довідатися, як потрібно впливати на Гнезненського архієпископа, щоб він довів співпрацю в цій справі перед королем, захищав її на сеймі, коли вона буде там поставлена. Від митрополита і холмського єпископа можеш дістати достовірні відомості про підготовку, наставлення і наміри православних, які або дійсно прагнуть до доброго, або тільки домагаються знищення унії і відбору від уніятів бенефіцій і церков, на що вже не раз робили замах на сеймах.

Перед тим як шановний пан приступить до розсуду про унію, Ти повинен добре довідатися про спосіб життя і звичаї Могили, православного митрополита, а також про його характер, ученість і наміри, якими він руководиться в даній справі. Вони можуть бути духовними (і це було б краще), але можуть бути й дочасні. Однак і останні, будучи виявлені, можуть послужити справі унії, бо Бог часто приводить людей до блага шляхами земних їх цілей. Також постарайся зібрати подібні свідчення

про луцького єпископа (А. Пузину), найбільш ученого з-поміж православних українців, про якого доносили Конгрегації, що він тайний католик, потім, що він уже перейшов на ісповідання віри згідно з формою, уложеною для греків. Копію її додається для того, щоб на випадок, якщо митрополит або інші православні багатимуть приступити до унії, ти міг їх прийняти на лоні костьолу...

При виборі засобів до укладення унії ти повинен дати перевагу найбільш легким і найбільш пристосованим до осіб, часу, обставин, щоб скоріше досягти наміченої мети.

Повинен довідатися про умови, на основі яких православні бажають прийняти унію... Повинен довідатися також про труднощі, які перешкоджають справі унії не тільки з боку митрополита, єпископів і православного народу... Повинен вкінці довідатися, як всі ті труднощі можна оминати...

Обмірковуючи визначену справу, не зобов'язуйся в нічому, а на все відповідай, що про все пропозити чи бажане ти повідомити Конгрегацію, а за її посередництвом дістанеш рішення папи. Можеш дати до розуміння православному митрополитові, щоб він у своїх умовах обмежувався тільки до таких, які можуть бути прийняті апостольською столицею».

Підсумовуючи унійні заходи 1643-1646 рр., слід визнати, що за цей період для досягнення церковного примирення вступили всі чотири зацікавлені чинники: ініціатива вийшла від уніятів (єп. М. Терлецький), назустріч якій пішов Ватикан (папа Урбан VIII), заходам сприяв король Володислав IV, висилаючи до Риму для переговорів свого знавця унійних справ (о. Валеріяна Маньо), а православні виготовили конкретні проекти як базу для переговорів. В цій акції митрополит Петро Могила був центральною особою, не тільки тому, що католицька сторона всі свої унійні пляни пов'язувала з його особою, але насамперед тому, що київський митрополит своїми реформами, здійсненою роботою в православній церкві став найбільшою церковною індивідуальністю, яка єдина могла проводити кардинальні зміни. Будучи людиною широких поглядів та передбачаючи велику распрю і шкоду для самої християнської віри, що їх вносив церковний двоподіл, П. Могила не втік від проблеми. Вище проаналізовані проекти, зв'язані безпосередньо чи посередньо з особою українського митрополита, тільки підтверджують тезу про постійне його прагнення для знайдення синтези Христової науки та Христової Церкви.

Великий мінус всіх цих унійних заходів полягав у тому, що вони велися тільки на «верхах», та щоби більше, що вони відбувались в таємниці, найкращим доказом чого є анонімність самих проектів, і нині потрібно створювати різні теорії, щоб знайти авторів цих проектів. Ніхто не

звертав уваги на те, що до таких величезних змін, як послання церков, було потрібно підготувати народ, бо ж церква – це не тільки ієрархія, але насамперед вірні. Вони були залишені поза рамками усєї багаторічної підготовки, тому й не диво, що коли народні маси прийшли до слова, вони поставились негативно до наміченої реформи. Очевидно, що для такого великого діла надто короткий період життя однієї людини чи генерації. Якщо напередодні великих історичних подій на Сході Європи – повстання Б. Хмельницького – проблема «універсальної унії» зійшла з історичної арени, то також тому, що не стало в цей час двох великих постатей цієї ідеї: митрополита Петра Могили і короля Володислава IV.

Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – К., 1997. – С. 113-150, 151-152.

Із привілея короля Владислава IV про передачу Новгород-Сіверського Спаського монастиря ордену сзуйтського колегіуму, школи і костела в Новгород-Сіверську (1653 р.)

Польська влада за часів правління Владислава IV проводила політику, спрямовану на забезпечення соціально-політичної стабільності у суспільстві через багатоконфесійність. Однак виміром багатоконфесійності була підтримка виключно католицизму.

<...> Мы порешили украсить город устройством в городе Новгород-Северском преподобных провинции польской отцов-иезуитов, которых страх перед богом, добродетель, набожность и рвение в распространении истиной веры господней нам и всему миру известны, надеясь, что благодаря их набожности, примерной жизни и воспитанию молодежи в их школах, католическая религия в том краю получит значительное распространение. Что все да сбудется на счастье нам и Речи Посполитой.

Отправляем упомянутых отцов-иезуитов в Новгород-Северск и для них в этом городе отводим и на вечные времена даруем место для постройки костела, коллегиума, школ и дома ордена, которое шляхетный местный староста должен своевременно и по потребности отмерить. Жалуем их на вечные времена правом вольной рубки деревьев в наших тамошних лесах как для отопления, так и для строительства, чтобы упомянутые отцы-иезуиты имели полное обеспечение и достаток в потребностях своих и дома божьего. <...>

А духовенство греческой религии не должно иметь других школ, в которых бы обучали по-латыни, как помеху названным отцам-иезуитам и школам их.

Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 Т. М., 1953. –Т.1. – С. 150.

Як відбуваються українські весілля (середина XVII ст.)

Український народ протягом століть виробив сталу традицію звелічення шлюбу. Родинному життю надавалося важливе значення, бо саме у подружньому житті, продовженні роду бачився сенс існування людини.

<...> Коли настає час укласти молоду на шлюбне ложе, родички молодого відводять її до спальні і там роздягають догола. Докладно розглядають її з усіх боків, навіть заглядають у вуха, волосся, на пальці ніг та в інші частини тіла, аби пересвідчитись, чи ніде нема крові, голки або захованого клаптика бавовни, насиченого червоним сиропом. Якби знайшлося щось подібне, зчиниться на весіллі сум'яття і метушня. А коли нічого не знаходять, надягають на молоду біленьку й новеньку бавовняну сорочку, а потім, завівши її у постіль, потайки вводять молодого. Коли молоді опиняються разом, жінки затягають заслону біля постелі. Більшість гостей приходить у кімнату, чоловіки танцюють з келихами в руках під звуки дудки, а жінки підскакують, плескаючи в долоні, аж поки не звершиться шлюбний союз. А коли серед цього радісного танку молода якимсь чином висловить задоволення, усі присутні враз стрибають з радощів, плещуть у долоні, зчиняють веселий галас. Увесь цей час родичі молодого не відходять від ліжка, прислухаються, що там відбувається; чекають, коли можна буде відслонити запону. Одягають на молоду чисту сорочку, а коли на попередній знаходять докази її цнотливості, радісними вигуками сповнюють цілу домівку, і вся родина радіє разом з ними. Тепер молоду одягають і зачісують як молодицю, тобто покривають їй голову, бо це дозволяється робити лише заміжнім, а дівчата ходять із власним заплетеним волоссям і вважали б для себе ганьбою покрити голову. <...>

Якщо ж навпаки, ознак дівочтва не виявляють, весілля обривається, чоловіки кидають об землю келихами, жінки перестають співати, а родичі молоді збентежені та осоромлені. Одне слово, зчиняється справжній гармидер: гості б'ють горщики, в яких варилися різні наїдки, відбивають вушка в келихах, з яких випивали напої, матері молоді натягають на шию кінський хомут, садять її у кутку, перед поглядами усіх присутніх, а самі співають їй безперестанку грубих і сороміцьких пісень. Частують її з надбитого келиха, дорікаючи за те, що не вміла берегти доньку. Висловивши все, що лиш може прийти в голову, гості розходяться до своїх домівок, ображені такою неприємною подією. А родичі молоді, заховавшись від людей, деякий час сидять вдома, присоромлені тим, що трапилось.

Що ж до молодого, то це вже на його розсуд – жити з дружиною чи прогнати її, але коли відважиться на спільне життя, мусить бути готовий на всі ті образи, якими його будуть осипати.

При цій нагоді додаю кілька слів про звичаї жінок. Добрим словом згадую те, що хоча вільне вживання горілки та меду робить дівчат дуже доступними, однак загальне висміювання та сором, які випадають на долю дівчини, що втративши свою дівочість, хоче віддатись за парубка, утримують їх від подібних вчинків.

Боплан Гійом. Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 77-78.

Великодні обряди в Україні (середина XVII ст.)

Головним весняним святом у народі завжди вважався Великдень – свято, яке досить органічно поєднувало давні язичницькі ритуали і християнські обряди. У цей день повсюди розносився церковний благовіст. На Воскресіння Господнє одне одного цілували з червоним яйцем, мовивши: «Христос Воскрес!».

<...> У страсну суботу вони йдуть у храм, який називають церквою, аби взяти участь у релігійних торжествах, які полягають у тому, що фігурку Господа нашого Христа кладуть у гріб, а потім з великими урочистостями звідти виймають. Після цього обряду всі вони – чоловіки, жінки, парубки і дівчата – стають навколійки перед єпископом (якого називають владикою) і подають йому яйце, зафарбоване в червоний або жовтий колір із словами «Христос воскрес!». А єпископ бере яйце, відповідає «Воістинно воскрес!» і христосується з жінками та дівчатами. Таким чином протягом якихось двох годин він збирає понад 5-6 тисяч яєць, а крім того, має ще й приємність цілувати найвродливіших молодих дівчат, які є у церкві. Звісно, йому було б не з руки та й неприємно цілувати старих жінок, але він спритно і швидко дає собі раду і коли якийсь обличчя йому не подобається, він простягає для цілування руку. Так робив у Києві митрополит на ім'я Могила, який є верховний над усіма єпископами. Так само роблять і найнижчі священники, яких називають господинами. <...>

Боплан Гійом. Опис України. Проспер Меріме. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 78-79.

РОЗДІЛ 6. ЦЕРКВА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XVII - XVIII СТ.)

Універсал гетьмана Мазепи про підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу (1690 р.)

Мазепа Іван Степанович (1639-1709) – визначний український політичний діяч, дипломат, гетьман Лівобережної України. Ряд заходів І. Мазепи в релігійних питаннях у формі універсалів спрямовувався на захист духовенства.

Пресвітліших і державніших великих государів їхньої царської пресвітної величності гетьман Війська Запорізького Іван Мазепа.

Їхньої царської пресвітлої величності всій старшині і черні Війська Запорізького, а особливо пану полковнику ніжинському зі всією його старшиною полковою, сотнику глухівському, отаману городовому, війту тамтешньому й кожному, кому про те знати потрібно, зповіщаємо, що зверталися до нас інокіні Глухівського жіночого монастиря, прохаючи, аби ми своїм універсалом підтвердили їхні права на село Березу Глухівського уїзду зі всіма його приналежностями і землями, а затими інокінями прохала у нас цього превелебна у Бозі її милість пані Марія Магдалина Мазедина, ігуменія Києво-Печерського і Глухівського монастирів, матір і добродійка наша.

І тому ми, з милості Божої і монашого указу їх царської пресвітлої величності гетьман, відаючи всілякими справами у Малоросії, бачачи у інокінь на те село і земля попередників наших універсали, виконуючи прохання інокінь Глухівського жіночого монастиря і її милості пані ігуменію матері і добродійки нашої, з власної побожності і прихильності до того святого місця, цим нашим гетьманським універсалом те село Березу зі всіма його приналежностями й монастирськими землями затверджуємо власністю глухівських інокінь, дозволяючи з того села усі прибутки та повинності від селян брати до обителі своєї, і щоб ніхто з старшини і черні не наважувався їм перешкоджати. А війту села Берези з усім робочим людом, окрім козаків, наказуємо у всьому їм коритися і підпорядковуватися.

Видано в Батурині 9 червня року 7190-го від Створення світу і 1690-го від Різдва Христового. Затверджено гетьманом власноруч.

Переклад: Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 56-57.

Із універсалу гетьмана Мазепи про підтвердження прав Київської митрополії на озера Расин і Бабин під Козельцем (1694 р.)

Нашим універсалом підтвердним застерігаємо, пильно про те дбаючи, аби ніхто як з старшини, так і черні чи посполитого люду не цікавився озерами Расин і Бабин, що під Вовчком, які здавна належали духівництву, а потім нашій Київській митрополічій кафедрі і первосвященному його милості пану отцю нашому митрополиту київському, пастирю нашому, чия воля – ті озера на всі часи мати у своєму розпорядженні. З нашої волі, цим підтвердним універсалом вираженої, аби ніхто у тих озерях не чинив жодної перешкоди: підступництва під страхом суворого військового покарання за непослух, своєю владою гетьманською наказуємо.

Переклад: Пам'ятки України. – 1996. – № 6. – С. 57-58.

Уривок із жалуваної грамоти Петра I Київській духовній академії (1701 р.)

Один з перших вищих навчальних закладів Східної Європи. Бере свій початок від заснованої 1615 року Київської братської школи. 1632 року до неї була приєднана школа при Києво-Печерській лаврі. Об'єднаний навчальний заклад дістав назву Києво-Братської колегії або Києво-Могилянської колегії. Сучасники прірівнювали колегію до академії, проте юридична назва академії була закріплена лише 1701 р.

<...> Наша царська величність, слухавши чолобиття наших богомольців, превелебного Варлаама Ясинського, митрополита Київського і Галицького, і Малої Росії, превелебного Стефана Яворського, митрополита рязанського і муромського, пожалували, звеліли ігумену і ректору Київського братського монастиря з братією за попередньою і цією... Жалуваними грамотами в колишніх київських училищах або школах, які давно засновані і побудовані той Братському монастирі, за колишнього превелебного митрополита Петра Могили через своїх православних префектів (проректор. – ред.) і професорів, і учителів дітям всяких чинів російського народу та ревнителів благочестивої грекоправославної віри, що приходять з інших країн, навчати з старанною ретельністю та дбайливістю не тільки поетиці й риториці, але й філософії та богослов'ю слов'яно-російською, елліно-грецькою і латинською мовами, ні в чому не відхилятися від вірування східної церкви. А нашого великого государя ратним людям різних чинів і Київського та інших полків полковникам, і козакам, і війту з городянами ніяких не чинити кривд і утисків ректору і префекту, учителям і учням, які навчаються в школах. <...> І в силу цієї нашої жалуваної грамо-

ти ми, великий государ, наша царська величність, ті школи і вільне в них навчання затверджуємо і закріплюємо. <...>

Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1959. – С. 540.

Із акту комісії про спадок гетьмана Івана Мазепи (1709 р.)

Відразу по смерті Івана Мазепи 1709 р. між його небожем по сестрі Станіславом Войнаровським і козацькою старшиною виникла суперечка за гетьманський спадок. Для її вирішення король Карл XII створив комісію, яка кілька днів розбирала цю справу. Складений комісією акт надзвичайно цікавий з точки зору меценатської діяльності гетьмана Івана Мазепи.

Не заперечуємо, що ясновельможний гетьман отримував персональні прибутки, але добре знаємо також те, що щедрою рукою у побожному намірі він видав кошти на милостині та будівництво багатьох церков і монастирів, позолочення бані Печерської церкви й розбудову св. Сави у Палестині.

Оминаючи багато побожних і милостивих вчинків згаданого гетьмана, не можемо замовчати того, що саме перед початком теперішнього повстання (уже другий рік минає) він вислав до Гробу Спасителя на гору Синай, на св. гору Афон та до інших св. місць Палестини тридцять тисяч дукатів.

<...> – Після того Войнаровський подав опис маєтку в Будинцях, але він до нас не дійшов... а якийсь старшина через дванадцять років по пам'яті склав такий список особистих видатків Мазепи:

позолочення бані Печерської [Лаври Успенської великої церкви] 20500 дукатів;
мур довкола Печерського монастиря і церков тощо, мільйон;
великий дзвін і дзвіниця до Печерського монастиря 73 000 золотих;
великий срібний свічник для Печерської Лаври Успенської великої церкви 2000 імперіалів;
золота чаша і така ж оправа євангелія для неї 2400 дукатів;
золота митра для неї 3000 дукатів, поминувши прикраси й пожертви для неї;
позолочення бані митрополічного Софійського собору в Києві 5000 дукатів, золота чаша для нього 500 дукатів, віднова його 50 000 золотих;
церква Київської [Могилянської] колегії з гімназіями й ін. більше ніж 200000 золотих;
соборна церква св. Миколи Київського з монастирем тощо більше ніж 100000 золотих;

віднова [соборної] церкви монастиря св. Кирила за Києвом більше ніж 10 000 золотих;
 вівтар у Межигірському монастирі 10 000 золотих;
 фундація новозбудованого єпископського [Вознесенського] собору в Переяславі з монастирем тощо більш ніж 300000 золотих;
 церква в Глухові [мурований Успенський собор Глухівського монастиря] 20000 золотих;
 рефектар (трапезна. – ред.) Густинського монастиря 10000 золотих;
 рефектар [Лубенського] Мгарського монастиря понад 8000 золотих;
 церква св. Трійці в Батурині понад 20 000 золотих;
 незакінчена церква св. Миколи в Батурині 4000 золотих;
 монастирська [Покровська] церква в Дігтярах (Дігтярівці. – ред.) – 15000 золотих;
 монастирі Бахмацький, Каменський [Успенський], Любецький [Антоніїв], Думницький [Різдва Богородиці] з церквами тощо невідомо скільки;
 віднова [Борисоглібського] катедрального монастиря в Чернігові 10000 золотих;
 докінчений будови [монастирської соборної] церкви св. Трійці там само 10000 золотих;
 Макошинський монастир із церквою св. Миколи понад 20 000 золотих;
 на віднову монастиря св. Сави дав у Батурині архімандритові, пізнішому патріархові, 50000 золотих, а на докінчення будови цього ж монастиря й до інших місць Палестини вислав тому ж патріархові 30000 дукатів;
 чаша з чистого золота, лампа та срібний вівтар для Божого гробу 20000 золотих;
 срібна рака з п'ятьма срібними свічниками на мощі св. Варвари 4000 імперіалів;
 вівтар для церкви у Вільні 10000 золотих;
 підмога православію на руки луцького єпископа Жабокрицького 3000 золотих;
 Євангелія в арабській мові на руки александрійського патріарха 3000 золотих;
 дерев'яні церкви: чернігівська св. Івана Євангеліста з вівтарем тощо понад 5000 золотих; дві батуринські, Воскресенська й Покрови Богородиці з приналежностями понад 15 000 золотих; в селі Прачі понад 15 000 золотих; св. Івана Хрестителя в Рильську 2000 золотих.

Не могла старшина підрахувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, єпископам, архімандритам і іншим духовним із Греції, Палестини, Молдавії, Волощини, Сербії, Болгарії, Польщі й Литви, на Україні чужинцям, духовній старшині, різним церквам, українським монастирям, ченцям, студентам і бранцям, але знала, що за 23 роки свого гетьманства давав Мазепа щороку 1000 золотих на київських бурсаків і 500 золотих Густинському монастиреві.

За душу покійної гетьманової роздав монастирям і церквам руками канцеляриста Войцеховича 20 000 золотих, за визволення кн. Четвертинського 3000 золотих, на запис Печерському монастиреві 180 000 імперіалів. <...>

Переклад: Пам'ятки України. – 1996. – № 6. – С. 20-21.

Із указу Петра I про встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні (1720 р.)

Курс на фактичне підпорядкування України, на ліквідацію її політичної та релігійної самобутності, на безконтрольну експлуатацію її ресурсів, започаткований Петром I, означав поступове нищення своєрідності православного церковного життя.

<...> І згадані староцерковні книги перед їх друкуванням для цілковитої відповідності порівнювати з уже надрукованими великоросійськими книгами, щоб ніякої різниці між ними та особливого наріччя не було. І ніяких інших книг, ні попередніх, ні нових видань, не оголосивши про них у духовній колегії та не взявши у ній дозволу у монастирях, не друкувати, аби запобігти появі розбіжностей між книгами у будь-якій церкві східній та уникнути суперечностей з великоросійськими.

Переклад: Україна: Наука і культура. Вип. 26-27. – К., 1993. – С. 95.

«Пішохідця Василя Григоровича Барського ...мандрівка до святих місць, що знаходяться в Європі, Азії й Африці, почата 1723 року, а закінчена 1747 року, ним самим описана»

[ПО УКРАЇНІ]

Важливим засобом релігійного життя було паломництво або «ходіння» до Гробу Господнього і взагалі до релігійних центрів християнства – в Палестину, до Константинополя і на Афон.

У щасливе і славне в Росії царювання государя імператора Петра Великого, в ті ж таки часи, коли правив київською паствою преосвященний митрополит Іоасаф Кроковський (з 1708 по 1718 рр.), а по ньому

в 1722 році вступив архієпископ Варлаам Вонатович, тоді в малих літах навчався я в латиномовних київських школах. І хоч не сильний був у науці, однак пройшов малі школи навіть до риторики й початків філософії – було це за ректорства в Київській академії Теофана Прокоповича, котрий був потім новгородським архієпископом; після нього був ректором Сильвестр Пиковський, а деякий час Іосиф Волчанський, котрий став потім московським архієпископом – мужі це досить відомі висотою знань та особливими добродійностями.

У це навчання вступив я сам без батьківського зіволення і без допомоги домашнього вчителя – мій батько був досить навчений руського письма й церковного співу, муж хоч і побожний, але норовом простий; отож бачив у навчанні зайві перечки, гордість, упертість, марнославство, заздрість та інші звичайні вади; гадав він, що це від наук буває, а не через самовільність – намагався, як міг, збити мене з мого наміру, але не зміг, бо сприяла мені мати. Не раз опісля брався переконувати мовою своєю і радив залишити мало потрібну оту науку, а вправлятися у церковнім читанні та співанні, але бачачи в мені до того певну непереборну природну схильність і бажання, не наполягав, а залишив мене в мирі.

Я ж досяг, як казав уже, до філософських початків, і саме тоді з'явилася раптово на лівій моїй нозі така велика рана, що не мав я сили й ходити. Покинувши школи, я лікувався у невірального київського лікаря і в численних мандрівних та змінних – і гроші вони за те взяли немалі, – але не змогли мене зцілити, і отак минав час без учення, я ж бо зовсім залишив науки, оскільки не сподівався зцілитися, але трапився нежданий випадок.

Один із київських студентів, що звався Іустин Линицький, брат бувшого суздальського, потім коломенського, а також астраханського єпископа Варлаама Линицького, мій-таки колега з навчання й ровесник, виїжджав тоді в Польщу до міста Львова, щоб набути вищої науки. Йому позаздривши, побажав я поїхати разом із ним з тої-таки причини, а найбільше, щоб зцілити ногу мою, чув-бо, що там є вправні лікарі. Я почав молити матір мою, щоб одпустила мене, вона ж, поставивши за причину відсутність батька, щоб благословив мене, ніяк не хотіла спершу дозволити, адже батько мій задля купецького промислу був у далекій дорозі і приїзду його сподіватися було годі. Я ж мав таку певну оказію і багато разів молив матір і схиляв благословити мене хоч би для того, щоб вилікувався. Зрештою, мати має до дітей більше співчуття, як батько, і більше мала б сумувати через розлуку з сином, але насамкінець схилилася до мого прохання і, давши мені потрібне для дороги, відпустила мене, попрощавшись зі сльозами.

Ледве ми від'їхали за київські межі, за кілька, властиво, миль, батько мій, що повернувся з дороги того-таки дня, скоро послав за мною на ко-

нях слугу; той наздогнав мене, переконував і нахилив наполегливо до повороту, оскільки так йому звелено було; я ж, бачачи для себе сприятливу нагоду, послав батькові належний синівський поклін, не послухався його ради і, завернувши слугу, знову продовжував свій путь.

Ішов тоді 1723 рік, коли в 20 день місяця липня вийшов я з Києва. Віку я мав тоді близько двадцяти двох років (з 1701 року, коли я з'явився на світ) і так 26 днів пробув я в дорозі. Не описую сіл та містечок, що мені зустрічалися, всім-бо вони відомі, скажу лишень про найзнаменитіші з них. А саме: ми проїхали через польські міста Острог, в якому було надруковано першу Біблію на слов'янській мові, і Почаїв, де є уніатський монастир Успенія Богородиці і там буває щороку 15 серпня на храмове свято велике зборисько людей та ярмарок – на нім випало й мені побувати. Звідтіля, хоч і не по дорозі, дісталися ми до міста, що зветься Броди. Коли ж минули певні місця, військова сторожа силою схопила нас і завела туди за каверзами жидів, котрі вельми нас озлобили, але від начальника були за це покарані, а нас було відпущено на волю. Броди – місто, обведене кам'яною стіною, стоїть на місці рівному й низькому, окрест же себе має болота й мілководдя, через це й назване було Бродами, бо до міста потрібно переходити через воду вброд. Там жидів множество і влада їхня велика.

Звідти поїхали ми до міста Львова, по-латинському воно іменується Leopoldis, а по-німецькому Lemberg; тут – камінні будинки, церкви, дзвіниці й чудові доми, досить багато також цивільного люду. Отож ми з супутником Іустином найняли в передмісті дім із прохарчуванням і платили за місяць, погодившись за тамтешнім звичаєм, аж до нового, високосного 1724 року. Я знайшов там управного лікаря і зцілив свою ногу за короткий час. Там є багато страннолюбних людей-русів, духовних і мирських, які були до нас вельми прихильні, найбільше ж ті, котрі були присилувані до унії, а таємно лишалися православними.

Львів – головне місто Львівського воеводства і всієї польської Червоної Русі, збудований 1280 року Левом Даниловичем, великим князем руським – за його іменем Левовим містом названий. Лежить поміж гір, має трьох єпископів: римо-католицького, русо-уніатського й арм'янського, оскільки й народ оцих вір тут живе. У Львові є єзуїтська академія, в яку ми забажали вписатися, щоб скуштувати їхнього викладу наук – бачили-бо великі успіхи тих, котрі там учаться. Однак боялися, що нас там упізнають, що ми такі православні, а там таких не приймають, особливо київських. Отож, бажаючи утаїтися, пожили певний час, щоб вивчити їхню мову та звичаї, залишили свої давніші імена й назвалися Барськими – одним найменуванням обидва (я ж бо в Києві називався Григоровичем); удали, що ми начебто рідні брати і самі з Бару, тобто з Польської країни на Поділлі. Був же Іустин, супутник мій, трохи за мене стар-

ший, ото ж він став начебто мій старший брат, а я – менший. Отак погодились, явилися ми до префекта, а коли нас запитали, де вчилися раніше, відповіли, що в деяких тамтешніх навколишніх містах, яких назви знали. Він нам повірив, оскільки безпомильно й гарно відповідали по-латинському і за нашим проханням та знаннями нашими увів нас у риторичку в середніх числах січня 1724 року.

Ходили ми в школу тільки вісім чи десять днів і не знаю, чи через характер письма, чи з творів, чи через польську вимову, почали учні пізнавати нас, що ми походженням не з Польських країн, а найбільше цікавилися тим тамтешні руси-уніати, але не могли нас явно викрити, оскільки перевіряв нас сам префект, прийняті були чесно також і їхнім риторичним професором. Але були вони наповнені заздрістю чи ненавистю і умислили таку злу підступність: якийсь лукавий з-поміж них склав листа чи руське вигадане послання, начебто писане нам із Києва від батьків з великим наріканням та слізьми із приводу невинності з ними нашої розлуки; також було там навчання й повчання, щоб дуже берегли ми себе від kwasу уніатського і від отрути панської і все таке, чого може научати злоба. Це все вони запечатали і, надписавши наші імена й прозвання, вручили одній старій бабі, навчивши її, щоб ходила перед школами й запитувала, кому це треба їй уручити цього листа. Гляньте, яку зброю винайшла собі зненависть! Та баба учинила так, як її навчено, а ми про це нічого ніколи не знали, як і присутні. Вони ж схопили те писання з бабиних рук, погодившись щодо цього, а бачачи надписані наші проймавання, розпечатали й прочитали поміж себе в колі й віднесли до префекта. Префект же написав ексклюзивно, тобто вигнання, і пригвоздив на зовнішніх воротах академії.

Перед кінцем занять, коли належало виходити з учнями зі школи, префект прийшов у риторичний клас і привітав нашого вчителя по-латинському:

– Согрішив я в невіданні і приєднав до овець прокажених козлів!

Всі-бо зглядалися поміж себе і дивувалися на те слово; тоді він назвав нас поіменно і наказав піти геть зі школи. Нам же, коли вийшли ми у просінок, сказав:

– Тікайте звідси, лицеміри, й не повертайтеся сюди. Ми на це відповіли:

– А чим це ми завинили, пречесний отче?

Він же нам каже, що пізнав: ми вовки з київських лісів.

Відповідаємо:

– Аж ніяк!

Тоді він знову нам рече:

– Писання батьків ваших, послання з Києва дійшло до моїх рук. Тоді ми пізнали, що тут обійшлося не без хитрості і попросили, щоб показав нам його. Префект же ще більше роз'ярився й каже:

– Коли до показу дійде, то зле постраждає! Тоді ми, щоб не давати місця неправедному гніву, поклонилися й відійшли, а встигнувши раніше учнів зі школи, проходячи ворота академії, побачили прибуту, проти нас написану, ексклюзивно, тобто причину нашого вигнання, і прочитали її коротко. А там стояло таке:

«Оскільки Іустин та Василій на проймавання Барські викриті, що вони з Київських країв і супротивні католицькій церкві, тож за регулами й правами академії нашої сзуйтської львівської не можуть мати у ній місця і увіч проганяються».

Це прочитавши, пішли ми швидко у дім свій, змінивши сором на відчайдушність, печаль на радість; розмірковуючи, що вина вигнання нашого не тільки не є безчесна, але й чесна, оскільки явно у цьому місті прославила нас, що є ми православні християни, сини східної апостольської церкви і супротивні неправославним і еретично мудруючим, оцим останнім, новоз'явленим вимисленникам та дітям західної римської церкви.

Прийшовши додому, міркували про те і про інше, нікому про цю подію не говорили, а радилися поміж себе цілий тиждень, що мали б учинити. Я радив прожити кілька місяців у Львові і, навчившись польської мови, знову повернутись до Києва, незвичайно брідячись, що тут усі руські церкви та монастирі ушкоджені добровільною і невільною унією, і знаючи свою грошову неспроможність, бо мало я мав кошту, оскільки, як уже писав, несподівано і спільно відійшов з батьківщини у небутність мого батька. Іустин же Линицький мав грошей багато і не хотів прийняти моєї ради через безчестя, яке впало на нас, а радив прийти до якоїсь знаменитої особи, щоб за її проханням та заступництвом знову нас прийняли в училище.

Ото ж ми пішли разом у Катедральний львівський монастир до руського єпископа-уніята, а ним був тоді Атанасій Шептицький і, з'явивши йому все докладно, молили, щоб потурбувався за нас. Він же до нас умилосердився і пообіцяв зробити нам це добродійництво, оскільки вельми приятелював з латинянами. Тож прикликав свого архідіякона і каже йому:

– Піди з цими юнаками до ректора і префекта та скажи, що я старанно прошу, хай приймуть цих студентів знову в академію, бо вони з моєї єпархії і я знаю їхню вітчизну, але через молодість свою й бажання бачити чужі країни відійшли були, щоб подивитися Київ, і знову вернулись на свою батьківщину. Ми, почувши це, дуже йому дякували.

Архідиякон повів нас до ректора й префекта і сказав, що велів йому єпископ і, хоч не хотіли нас приймати, сильно-таки заперечуючи, оскі-

льки після ексклюзії, тобто виключення, немає звичаю знову приймати, але заради великого приятельства і з огляду на поважне єпископське прохання, обіцяли прийняти нас знову й звеліли нам завтра прийти до академії. Ми ж, подякувавши їм і архідиякону, радісно відійшли додому.

Наступного ранку прийшли ми до академії, префект нас прийняв і знову доручив нас професору в риторику, потай оповівши причину нашого повернення. Хилялися немало й дивувалися од заздрості злодійники наші, не відаючи, що вчинити, і не розуміючи, як це скоїлося. І отак ходили ми вільно до школи два тижні й більше; тоді почали міркувати й радитися поміж себе, що вчинити. Я сказав: досить нам того, адже нас знову-таки прийняли, а честь повернули нам назад. З огляду на те, можна самовільно кинути ходити до школи і то з багатьох причин: по-перше, щоб не викопали нам наші ненависники нової якоїсь ями, гіршої за першу; по-друге, щоб не принудили нас у вірі і не прихилили до свого з'єднання папісти й уніати; по-третє, хочеться нам піти і в інші міста й подивитися звичай інших людей, та й інші численні поклав щодо того причини. Мій супутник Іустин радив не покидати школи до свята світлого Воскресіння Христового, а був тоді місяць березень, отже, недалеко був кінець великого посту. Так ми і вчинили. По-різному ми міркували й радили, але раптом відкрилася нам добросприятлива okazія.

В той час один руський піп-уніат, рано овдовівши, муж учений, на ім'я Стефан Протанський, готувався за вчиненим обітом іти в Рим. Ми ж з ним приятелювали, отож позаздрили йому і забажали піти разом із ним. Він же зрадив з огляду на супутницьку дружбу, отже, давши один одному слово й обіцянку, почали готуватись і ми, хоч грошей при собі мали дуже мало. Але, покладаючись на християнське милосердя, не відступили від свого наміру. Сподіванку ми клали на таке: замислили спершу піти у львівський Катедральний єпископський монастир до своїх благодійників, прагнучи їхньої милості, оскільки й раніше були вони нашими наставниками й порадиниками – то може, й зараз дадуть нам здорову пораду при намірі нашому рушити в дорогу. Але оскільки тоді святкувалися дні світлого Великодня, пішли через те на третій день свят, тобто 7 квітня, щоб привітати їх. Були в архідиякона, ігумена й намісника та інших духовних осіб, після чого відкрили наш намір архідиякону, в чому він не тільки не відмовляв, але й посприяв нам, обіцяючи в усьому нам допомогти. Дуже зрадив він цьому, тому звелів нам приготуватися і піти завтра вранці до єпископа з вітальними промовами. Це ми неодмінно учинили і з самого ранку наступного дня, 8 квітня в середу, відразу ж по літургії і по трапезі, пішли разом з архідияконом і привітали його, а в тій промові приклали кілька слів і про наш намір, на що архієрей дуже зрадив і відразу звелів прикликати писаря, щоб написати нам без затримки патенти чи освідчувальні грамоти. З ними на пораду його пішли ми

до ректора шкіл і до польського арциєпискупа і від них також узяти свідоцтва, в яких написано було: оскільки ті то й ті N. N. руси з Польської області, студенти шкіл львівських, мандрують у Рим... і таке інше.

Діставши отож свідоцтва і приготувавши собі peregrинську, тобто подорожню одежу, оскільки ще не був готовий піп, що мав разом з нами мандрувати, і маючи час, захотіли ми себе випробувати, якими нам видадуться труднощі мандрів. Пішли ми за три милі від Львова до містечка Жовкова, де знаходяться мощі святого Іоана Сочавського. Прийшли ми до тамтешніх іноків, що живуть при храмі з тими мощами. Нас чесно прийняв з вечора ігумен, належно примістивши нас і задовольнивши; з ранку нас покликали до божої служби і ми знову пішли до ігумена, який знову пригостив нас доброю трапезою. Містечко Жовков славиться також тим, що тут часто бував польський король Іоан III (Собеський), де й палац його є. Звідти пішли ми до монастиря, що зветься Крехівський, і приспіли туди на вечірню. Були в церкві й бачили, як усе по чину й гарно правиться. Після того ігумен і братія покликали нас на трапезу і там також бачили ми добротність і були чесно прийняті смиренними, страшнolibними, вельми добронравними іноками. Там є в середині монастиря чотири церкви, а п'ята – зовні, в лісі, ними споруджено й першу в честь Преображення Господнього. Тут ігумен ставиться тільки на один рік і рівний він з братією по владі, тільки вважається достойніший за іменем і гідністю; одне слово, в усьому достохвальна обитель. Там ми переночували, а зранку на наше прохання дали нам письмо, що стверджує нашу мандрівку в Рим з притисненням монастирської печатки і з підписом ігуменської руки. Після того по трапезі, подякувавши, пішли ми назад до Львова, але іншою дорогою. Однак не встигли того дня повернутися до міста, оскільки загубили дорогу і довго блукали в порожньому лісі. Тому переночували в одного священика в селі Ясликах. З ранку вставши, повернулися з добрим успіхом у Львів і здалася нам та мандрівка радісна й корисна.

Були ми того дня на празнику святого великомученика Георгія, 23 квітня в четвер, третього тижня по Великодні, який святкують у катедрі Львівської єпископії. Після цього празника на третій день, тобто 25 квітня, в суботу, підготувавши peregrинські до мандрів одежі все до того потрібне, пішли також до Суського монастиря Івана Богослова, що поставлений на Львівському передмісті в чудовому й усамітненому місці. Там ігуменом був духовний наш отець і добродійник Пахомій Гучинський, муж страннолюбний, добронравний і прикрашений численними добродійностями. При ньому я певний час жив і багато від нього дістав добродійств. Йому отож доручили ми книги наші, студентську одіж і всі, які мали, речі; самі ж одяглися в одежі peregrинські чи мандрівні, як це ведеться у тих, що йдуть у Рим. А ця одежа peregrинська, чи мандрівна, така.

Одежа чорна з сукна чи з полотна без розкриль, тобто не розділена навпіл, але пошита цільно на зразок дяконського стихаря, також з вузькими рукавами – це пeregрини носять поверх своїх звичайних одєж, схованих під нею. А на грудях носять підвішений хрест, зроблений окремо від одєжі, шкуратяний пояс, а при боці тиквицю, щоб носити воду у безводних місцях; мішок за плечима із потрібними речами, короткий плащ, щоб достатньо покривав плечі од дощу. Мішок пошитий з повощеного полотна, схожого на чорну шкіру, на ногах – міцно прив'язані сандалі, капелюх чи шолом чорний, кругле над головою розпростертий, а в руках грубий жезл, що висотою сягає аж до голови, на-мисне гарно виточений і почорнений.

В такі ото ж ми одяглися одєжі, піп же із послушником мало чим од нас різнилися. Пішли ми спершу в катедральний монастир, а після літургії й трапези відкланялися і взяли від ігумена милостиню; так само привітали інших наших благодійників і відійшли звідтіля з численними провозжати-ми, знайомими та сусідами, і, поцілувавшись із ними поза містом у полі, далі розлучилися та й рушили в добрознамірений наш путь. А пройшовши три польські милі, приспіли вже о другій годині ночі до села, що зветься Криниця, тут ми заночували в домі батьків священика, що з нами йшов – прийняли нас гарно й добре пригостили.

Вранці після літургії, в неділю 26 квітня, перебули до полудня, потім, трохи відпочивши, пішли з півмилі до міста, що зветься Грудек чи Городок, пронам'ятний смертю Владислава-Ягелла, польського короля, у 1434 році, і там переночували в одному домі. Зранку ж, у понеділок 27 квітня, трохи чогось переївши, пішли з численними провозжати-ми, знайомими, родичами і батьками вищеназваного нашого супутника священика і, розлучившись з ними після палких поцілунків, пройшли тільки одну милю, минули села Готвишню й Ошани, потім знову одну милю і доспіли до села, що зветься Рудка. Тут переночували в одного простого чоловіка на солоні в житниці.

Зранку 28 квітня, у вівторок, вставши, пройшли села Новоселки і Хлопчики, потім пішли над ріками, що зветься Дністр і Стриваж, котра в Дністр упадає, – в першій вода зеленкувата, а в другій рудувата, і, минавши Піняне і Бабине, приспіли на ніч до міста, що зветься Самбур, котре від Львова відстоїть на дев'ять миль, має довгі і красні передмістя з безліччо верб, чинно посаджених; тут-таки і школи є латинські. Тут ми гостили у дуже добронравних і страннолюбних людей з повним задоволенням та спокоєм продовждвох днів, 29 і 30 квітня. Пішли ми звідти до старого міста за дві милі, де був Самбур раніше, там також переночували в одного страннолюбця.

Зранку в п'ятницю 1 травня засяяло сонце, ми пройшли три поприща до знаменитого монастиря Спаського, в ньому живе перемишль-

ський єпископ-уніат. Цього монастиря, хоч і знатний він, описати я не зміг, бо не тільки краси його внутрішньої не бачив, але й зовнішньої добре не роздивився, бо як тільки ми прийшли під монастирську огорожу, сіли в тіні якогось дерева й почали бесідувати про красу тої обителі, коли ж на той час вийшов з монастирських воріт єпископ, що його звали Ієронім Уштрицький. Ми ледве могли його пізнати, бо вийшов не як єпископ в поганенькій одєжі, а за ним слідував якийсь один мирянин. Але ми, уздрівши його, ще не домислившись, хто він є, зіскачили з місць своїх і належно йому поклонилися. Вони ж привітали нас такими словами: звідки, навіщо, нащо? Відповіли: странні ми є, святий владико. Він же, вирячивши очей своїх зіниці, розлютувався і не як пастор до овець, а як хижий вовк, осліплений унією, випустив на нас страшний крик. Ми ж одразу побігли від лица його і, вискочивши на дорогу, спішно пройшли з півмилі і дісталися до іншого монастиря, що називався Лавра. Там нас страннолюбно прийняли, і ми взяли свідоцтво від монастиря, а звідти пішли півтори милі над потоками, що текли по камінні, кам'янистим шляхом до села, що зветься Стебник, і там переночували в панському дворі у прикащика.

Зранку 2 травня в суботу, вставши, пройшли три милі і приспіли до села, що зветься Угорці, там переночували в одного священика. Зранку, 3 травня в неділю, після літургії і по пригощенню від того-таки священика, пішли знову горами дві милі над рікою, що мала дивоглядне каміння, і приспіли до Білаграда, пограничного міста. В Білаграді замешкались на два дні 4 і 5 травня. Там прихильно прийняли нас жиди і подарували нам деяку суму грошей, ми бо мали до всіх взагалі жидів од кагалу чи Львівського іудейського братства просительну грамоту, яку видано нам при сприянні одного єврея за одну нашу йому добру послугу. Там гостили ми в одного страннолюбного чоловіка, старійшини того міста; він-таки, коли звідти виходили, дав нам провідника, оскільки шлях був тяжкий для переходу, тут ми тільки й бачили, що непрохідні хащі та вертепи й кам'яні гори, жажливі величиною, камінь на камені, покладені начебто руками.

Коли ж ми пройшли одну милю, привели нас до якогось села, а звідти дали нам іншого провідника за велінням вищеназваного білоградського старшини, і з ним ми прийшли до села, що зветься Воля, ночували в одного священика Самуїла, мужа страннолюбного.

Зранку 6 травня привів нас провідник на велику і страшну гору, зарослу густими лісами, що зветься Бескид, там є розбійників скопище і перехожі бідні в тій дорозі! Однак, що мали робити, не знали іншого путі, адже далеко тягнеться ця гора і не можна її обійти. Через це непостійно йшли із згаданим священиком і вийшли на верх тої гори, тут кінчається Польська, а починається Венгерська земля. Там, трохи спочивши, бачили

хмари, що низько ходять, немовби до голів наших торкалися; там-таки бачили неподалеку височенну гору з великими снігами, хоч їм не годилося б бути тоді в літній час. Але оскільки дуже вона висока, через те завжди на ній холод є; оповідав нам багато хто, що там ховаються по вертепах багаторічні сніги: сніг-бо старий лежить до нового і ніколи дорешти зникнути не може. Ми ж бо, бачачи таку різність стихій і прописавши це Божому промислу, пішли звідти далі на другу половину гори Бескида і неушкоджено зійшли на Венгерську землю.

Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 385-392.

РОЗДІЛ 7. СТАНОВЛЕННЯ, ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ УАПЦ (1917-1930 РР.)

Організаційне становлення УАПЦ відбувалося в контексті національного відродження України. Стрімкого поширення ідея автокефалії набула в умовах Української революції 1917-1920 рр. та демократизації суспільства. Оформлення УАПЦ було довершено на Всеукраїнському православному соборі у Києві 14-30. 10. 1921 р., де були затверджені канони та устрій церкви, сформована ієрархія. Самобутність УАПЦ полягала в канонічних новаціях – соборній висвяті в єпископи одружених священників, соборноправності її устрою, сакралізації української мови та впровадження у церковне життя національних звичаїв і традицій. Почесними головами УАПЦ були митрополит Київський і всієї України В. Липківський (1921-1927) і митрополит М. Борецький (1927-1930).

28-29. 1. 1930 р. на Надзвичайному соборі під тиском державної влади церква проголосила про «самоліквідацію» у зв'язку з інкримінуванням їй антирадянської діяльності та участі у сфабрикованій органами ДПУ організації – Спілці визволення України (СВУ). Значна частина її діячів була заарештована за звинуваченням у приналежності до СВУ.

9-12. 12. 1930 р. на церковному Соборі відновлено діяльність церкви під назвою «Українська Православна Церква». Її очолив митрополит Харківський і всієї України І. Павловський. Однак церква припинила існування під тиском радянської влади.

В документах збережено правопис інформативного джерела.

Виступ міністра ісповідань Олександра Лотоцького про необхідність автокефалії Української церкви

У листопаді 1918 р. новим міністром ісповідань гетьманського уряду став Олександр Лотоцький. У цей час у Києві відбувалася осіння сесія Всеукраїнського Церковного Собору. 12 листопада міністр Лотоцький виголосив на Соборі промову, заявивши, що в самостійній Українській Державі церква має бути самостійною і національною.

У нових умовах нашого державного і духовного життя виникає очевидна потреба улаштувати церковні справи. Влада державна за мого попередника пішла на тимчасове і компромісове рішення: вдалася до порозуміння з Московським патріархом з огляду на попередні зв'язки нашої Церкви з колишньою Церквою російською. Але та спроба не тільки не допомогла розв'язати справу, а ще більше її ускладнила. Авторитарні домагання Московського патріарха, що навіть бажає затверджувати українських єпископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною владою та перед церковним Собором – знову те саме за-

вдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон української національної Церкви.

Становище вимагає, щоб правительство ясно й твердо зазначило ті свої принципові засади, на яких воно стоїть у справі будівництва правних церковно-державних відносин. У нас Церква перебуває в зв'язку з державою, – тому державна влада має не лише право, але й обов'язок установити взаємовідносини між ними. Державна влада тим охотніше виконує такий обов'язок, бо це відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашої національно-державної боротьби моменти Церкви й нації були тісно сполучені і помагали один одному в процесі тієї боротьби.

Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква. Цього однак вимагають інтереси і держави, і Церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може згодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в іншій державі. Тим менше можна допустити це в даному випадку – з огляду на кардинальну різницю між становищем Церкви в Московщині і на Україні. Тому в своїх відносинах до інших Церков українська Церква має бути автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними Церквами. Що ж далі до взаємних відносин у нас між Церквою й державою, то взаємовідносини ті мають стояти на непорушній основі: кесареви – кесареві, Боже – Богові. Я зазначаю лиш ті основні засади, з якими мусить бути погоджено часткові сторони церковної організації.

Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народнім інтересам. Самостійність Церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборності занедбано, коли Церква наша провадилася чужими, силою їй накинутими основами життя; але та самодіяльність церковно-народня має віджитися, коли наша Церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя – автокефалії Церкви.

Таким чином, автокефалія української Церкви – це не лише церковна, але й національна наша необхідність. Це конечна потреба нашої Церкви, нашої держави, нашої нації. І хто розуміє та щиро до серця приймає інтереси українського народу, той приймає й автокефалію української Церкви. І навпаки. В імені уряду Української Держави маю за честь оголосити його твердо і непохитну думку, що українська Церква має бути автокефальною.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. – Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 607-608.

Проголошення автокефалії Української Православної Церкви

Лист перший ВПЦР від 5 травня 1920 р. з'ясовує історію церковних подій в Україні після революції 1917 р., зокрема ворожого ставлення російського єпископату до українського церковного руху, й обґрунтовує необхідність проголошення Радою автокефалії соборноправності Української православної церкви.

ВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Лист перший

Дорогі брати та сестри України – діти Православної нашої Церкви!

З давніх-давен український народ має одну прикмету, покладену в основу його природи, це – незламну прихильність до волі та незалежності. Ця його прикмета цілком виявилась і в справі будівництва устрою своєї Церкви. Оскільки відомо, від початку на Україні християнства і аж до прилучення її до Московщини, протягом біля 600 літ, українська Церква не знала над собою чужоземного ярма – була фактично автокефальною – перебуваючи лише в деякій мірі в духовній підлеглості Царгородським патріархам.

За прикладом перших християн, українська людність вибирала собі духовних владик і панотців і сама ж через своїх обранців, що склали духовні Собори, керувала всіма церковними справами, тобто була соборноправною.

Беручи живу і безпосередню участь в церковному будівництві, український народ досить повно виявив свої національні здібності в різних ділянках церковно-громадського побуту: в будівнанні храмів, шкіл для народу і утворенні досить високої культури і освіти, в установленні різних звичаїв і обрядів, з якими відбувались свята і відправи Божих служб, в спорудженні чудових церковних співів – дійсних зразків богонатхненної творчості і т. ін. Тому і всі тодішні відправи Божих служб являли з себе справжні акти єднання людности з Богом, а Христові заповіді глибоко проймали народне життя.

Але після прилучення України до Московщини, духовна влада останньої, за допомогою влади цивільної шляхом заборон, заслань, насильств і терору, крок за кроком скасувала не тільки незалежність і соборноправність української Церкви, а майже і все те в ній, що мало на

собі хоч які-будь прикмети національної творчості, властивої українському народові.

Дуже сумні наслідки для української Церкви мало оте московське господарювання: нарід було цілком усунено від порядкування церковними справами, а керівництво ними перейшло до владик-чужинців; на парафії посіли в більшості чужі народи, а то й просто ворожі йому, призначені владиками, панотці; замість живої української мови та мови слов'янської з українською вимовою, заведено в Церкві мову мертву слов'янську з вимовою московською, українському народові зовсім незрозумілу; заборонено відправи Божих служб з стародавніми обрядами та звичаями, а також українські співи і т.п.

Таким чином, українську Церкву поволі було обернено на пустиню велелюдну, де з одного боку нарід, а з другого чуже йому духівництво, замість духовної єдності являли з себе два ворожі табори. Інакше кажучи, живу Церкву було забито і Дух Божий відлетів від неї.

Історія українського народу дає багатько прикладів героїчної боротьби його за свою Церкву, і ідея визволення Церкви з чужоземної московської неволі і повернення їй всього того, чого вона була позбавлена, ніколи не вмилала серед кращих його синів.

1917 року, коли впали пута самодержавного московського царату, на який головним чином спиралась вища духовна влада, та ідея стала провідним гаслом для певної частини укр. духівництва і інтелігенції, заходами яких і було скликано т.з. Всеукраїнський Церковний Собор. Але через інтриги та шахрайства московських владик той Собор зробив лише шкоду українській Церкві, чим церковний рух на деякий час навіть було спаралізовано. Але вже весною 1919 р. рух прокинувся з новою силою, головним чином серед народної інтелігенції та робітництва м. Києва, і незабаром охопив широкі верстви людності, як великих міст – Полтави, Кам'янця, Одеси, і ін., так і багатьох сіл України, маючи своїм гаслом автокефалію і соборноправність.

У м. Києві та його околицях церковний рух зразу ж набрав організованих форм: людність почала засновувати на зразок стародавніх українських братств українські парафії, які потім об'єднались у Спільку, а Спілька для керування церковними справами утворила Всеукраїнську Православну Церковну Раду, в яку ввійшли представники всіх об'єднаних парафій.

Київські парафії, розпочали українські відправи Божих служб. Оскільки дозволяли умови і обставини часу, в цих парафіях українська людність почала відновляти свій стародавній церковний устрій: встановила обрання причетів, завела до вжитку у відправах українську мову і співи, відновила також український обряд і звичаї і т. ін.

Всеукраїнська Церковна Рада розгорнула широку діяльність по організації і упорядкуванню українських парафій і керуванню ними, по перекладу на українську мову богослужбових книг, покладенню на ноти перекладених співів, контактуючи таким ладом всі ділянки свого церковного життя.

І от, певне нема тепер на Україні такого кутка, де б людність не чула про те, що майже на протязі цілого року в київських святих храмах – катедральному соборі св. Софії, соборі св. Миколая, церкві св. ап. Андрія Первозванного і ін. лунає слово Боже і свята молитва на рідній, живій українській мові, ллються хвилі богонадхненого співу і людність, відвідуючи ці храми, молитовне лине серцем до Живого Бога. Лише в животворчих українських відправах Божих служб, українська православна людність знаходить для своєї душі справжню духовну поживу.

Проводячи в такому напрямку свою діяльність, українське православне громадянство, керуючись заповідями Святої Апостольської Церкви, зовсім не мало на меті відокремлюватися від вищої духовної влади, а навпаки – всю свою працю по відродженню Церкви бажало провадити в погодженні з єпископатом, делегуючи для порозуміння з ним кращих своїх людей.

Як же поставилась до цього визвольного руху вища місцева духовна рада – єпископат? Вихований в традиціях московського самодержавства, Київський єпископат, розуміючи, що справа йде про дійсне визволення української Церкви з-під Церкви московської і про цілковите позбавлення московської духовної влади всіх її прав та привілеїв, виступив рішуче проти змагань українського народу, не визнаючи за ним жодного права на втручання в справи церковні. Так наприклад, коли українські парафії законними засобами добували в своє користування храми, які до того були не парафіяльні, єпископат, в особі Назарія, єпископа Черкаського, що за відсутності митрополита Антонія правив Київською єпархією, вживав всіх заходів, щоб тих церков українцям не дано, не давав благословення українським священикам на відправи Божих служб, вів відверту агітацію через підвладне йому духівництво по церквах проти українського церковного руху, трактуючи українців боговідступниками, уніатами тощо. Почасті єпископ Назарій не бажав розмовляти з представниками українських парафій, навіть були випадки, коли він їх вигонив.

Але ця ворожнеча до українського церковного руху набула особливо гострих форм під час денікінщини. Митрополит Антоній, що прибув на Україну разом з денікінцями, відібрав від українців всі храми і, маючи на меті цілком придушити церковний рух, виголосив заборону 13-ти українським панотцям та дияконам священнослужити. Але по звільненні України від денікінських загонів, коли церковний рух пішов ще жвавішим темпом, єпископат в боротьбі з ним все ж не лишив своїх старих

методів, 3-го травня було виголошено нову заборону українським панотцям, і поставлено таким чином українське громадянство перед дилемою: або підлягти волі єпископату і зректись справи визволення своєї Церкви, або зректись ворожого єпископату і йти своєю дорогою, вживаючи заходів до набуття єпископату власного. І в особі вищого керівного органу – Всеукраїнської Православної Церковної Ради – воно вибрало останнє.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада, яка є дійсним виразником волі і бажань організованої української православної людності, і яка стоїть на сторожі інтересів рідної Церкви, мусила прийняти зухвалий виклик, зроблений єпископатом українській людності, і дати йому належну відповідь. ■

Церковна Рада твердо переконана, що ті кроки, які вона вжила внаслідок єпископського виклику, єдині в цей момент можливі й доцільні, і що вони знайдуть в серцях всієї української православної людності щирий відгук, співчуття і моральну підтримку. Отже, маючи на увазі:

1) Що український церковний рух у всіх своїх проявах по суті не має в собі нічого антиканонічного, позаяк базується на підвалинах свого стародавнього церковного устрою і лише відновлює тим свої права, самовладно знищені московською владою;

2) Що український церковний рух – є рух живий, народний і йде певним і твердим шляхом до цілковитого визволення Української Православної Церкви від підлеглості Церкві московській і повернення їй устрою автокефального і соборноправного;

3) Що Київський єпископат, будучи представником московської духовної влади, постійним гальмуванням українського церковного руху, врешті, заборонами священників, виразно виявив себе не пастирем добрим, а ворогом українського народу і цим своїм вчинком відійшов від української Церкви;

4) Що в наслідок всього цього Українська Православна Церква, що складається з українських парафій, залишилась без єпископів, в той же час безперервно перебуваючи в лоні Єдиної Соборної і Апостольської Церкви,

Церковна Рада ухвалила:

1) Визнати розпорядження представника московської духовної влади – Київського єпископату в особі Назарія, єпископа Черкаського про заборону священнодіяства українським причетам, актом антиморальним і антиканонічним і через це нікчемним, якому не повинні коритись заборонені члени причетів;

2) Вважати, що віднині Українська Православна Церква, яка складається з українських парафій, не має єпископів і тому Всеукраїнська Православна Церковна Рада визнає необхідним тимчасово до обрання єпис-

копату і утворення Всеукраїнським Церковним Собором належних органів керівництва, взяти на себе головне порядкування справами Української Православної Церкви як по містах, так і по селах України;

Тому ніяких розпоряджень єпископату, представника московської духовної влади, українські парафії і причети не повинні виконувати і ні в які стосунки з ним не входить, звертаючись по всіх своїх справах виключно до Всеукраїнської Православної Церковної Ради;

3) Вважати Українську Православну Церкву звільненою від московської зверхності – автокефальною (незалежною) і соборноправною;

4) Вжити належних і негайних заходів до підготування і законного переведення українською православною людністю виборів українських єпископів;

5) Закликати українську православну людність поставитись з належною свідомістю до всього, що подіялось, і підтримувати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, як в її боротьбі з ворогами Церкви, так і в великій роботі по відбудуванню всього церковного устрою, а також піклуватись про свої Божі храми і за виконанням релігійних потреб звертатися лише до причетів українських парафій;

6) Запропонувати парафіяльним Радам всіх українських парафій як по містах, так і по селах, вжити належних заходів, аби цього листа Всеукраїнської Православної Церковної Ради було негайно після його одержання оголошено у св. храмах і на парафіяльних зборах.

м. Київ

Травня 5 дня, 1920 р.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. Торонто-Балтимор, 1987. – Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України.. – С. 64-69.

Заява митрополита Василя Липківського до уряду УСРР

На вимогу ДПУ Великі Покрівські Збори у жовтні 1926 р. засудили «антирадянську діяльність» митрополита Василя Липківського. Надалі проти нього висували нові обвинувачення – в нелояльності до радянської держави, контрреволюційній діяльності, зв'язках з закордоном та багатьох інших «злочинах». Влада мала виразну мету – цілковито усунути митрополита від керівництва Церквою.

У серпні 1927 р. митрополит Липківський звернувся з заявою до уряду УСРР, в якій спростував висунуті проти нього обвинувачення, заявив про свою аполітичність та лояльність до влади і пояснив високі

цілі очоленої ним УАПЦ. Однак, на II Всеукраїнському православному церковному Соборі, ДПУ поставило категоричну вимогу усунути митрополита Липківського від керівництва УАПЦ, і цю вимогу, сподіваючись зберегти церкву, Собор виконав.

ЗАЯВА

ГРОМАДЯНИНА УСРР ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО, МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Вважаю за обов'язок свого служіння Українській Автокефальній Православній Церкві в Українській Соціалістичній Радянській Республіці звернутися до Вас з заявою-проханням про захист моїх громадянських прав і волю виконання мого церковного служіння. Співробітники Держполітуправління весь час досліджували мою працю з політичного боку; два рази, в 1923 і 1926 рр., брали мене до в'язниці, але моє перебування тепер на волі свідчить про те, що якихось навмисних політичних злочинів в моїй праці не знайдено; але й досі залишають мене під підозрінням в антирадянських і контрреволюційних настроях. І от через одне лише підозріння в мені антирадянських настроїв, я вже більше року як позбавлений права виїзду з Києва й можливості фактично виконувати своє служіння Церкві; крім того, ще й на Церкву, якій я служу, накликаються через мене різні загрози. 27 липня ц. р. представник Всеукраїнського Держполітуправління, будучи в Києві, викликав мене з шістьма представниками округових Церков під час Передсоборної Наради і в моїй присутності викладав перед нами в образливий для мене спосіб мої ніби антирадянські і контрреволюційні вчинки, які ставлять під загрозу вільне і легальне існування в УСРР всієї української Церкви, заявивши їм, що він остільки не вірить жодному моему слову, що до мене навіть не звертається.

Які ж це вчинки викликали таке недовір'я до мене і зневаження мене з боку представника Держполітуправління? Мені інкриміновано розмову насамоті з бувшим головою ВПЦРади Потієнком, що мала місце в січні ц.р., під час якої я ніби сказав, що Радянська влада на Україні переживає агонію; колись весною, невідомо перед ким і коли, висловився, ніби Радвладі залишилось 2-3 тижні існування і т. ін. Але свідчу, що ніколи й ні з ким таких розмов я не вів, і не знаю, чому мені накидають такі балачки, яких я ніколи не веду. Далі мені закинуто, як обвинувачування в петлюрівщині, те, що відсилаючи до Харкова, до відповід. редактора часопису «Церква й життя» архієп. Ів. Павловського, разом з іншими матеріалами до друку лист до Шелухина ще від 18 червня 1925 р., я викреслив в ньому гострі і лайливі вирази Шелухина відносно Петлюри і цим ніби виявив свою прихильність до Пеглюри. Але зробив я це, як бувший голова редколегії, що вже листовно з'ясував Держполітуправ-

лінню, не з будь-яких петлюрівських міркувань чи симпатій, а лише з міркувань суто церковних, аби в церковний часопис не вносили будь-якої політики. Нарешті мені закинуто, ніби з мого відома склався якийсь то український гурток з метою погодження української Церкви з тихонівською для спільної боротьби проти обновленців. Але про цей гурток я вперше почув від представника Держполітуправління. Сам представник Держполітуправління до цього додав, що ці й подібні мої вчинки виявляють мої антирадянські настрої і контрреволюційну душу, але моїм виправданням в цих настроях він не вірить.

Положення моє в українській Церкві таке, що проти мене направлено всі заходи ворогів укр. Церкви, які звичайно перш за все засипають наклепами на мене ДПУ, і безумовно, всі ті наклепи не є останніми. Представник Всеукраїнської ДПУ в моїй присутності заявив представникам УАПЦеркви, що він мені не вірить і тому вважає зайвим зі мною говорити. Але я є духовний керівник цієї Церкви, вважаю негідним себе і своєї Церкви говорити будь-кому неправду.

Отже свідчу і свідчення моє правдиве: 1) Нічого відносно сучасної радянської влади нікому ніколи, що дискредитувало би радянську владу, я не говорив ні прилюдно, ні насамоті; 2) Ні з якою політичною партією, чи окремими політичними особами, ні тут, ні за кордоном, я ніяких стосунків не маю і ніколи не мав; 3) Ні політичним революціонером, ні політичним контрреволюціонером я ніколи не був і зараз таким не є, бо в ніяку політику я ніколи не втручався і втручатись не хочу. Але я є церковним революціонером, бо українська Церква й виникла й визволяється і боротьбу з старим ладом веде в революційний спосіб і будь-якої реакції в себе, повернення назад не допустить. Тому й політичну й соціальну революцію, визволення загальне й більш справедливе задоволення трудящих – я вітаю; 4) Я все своє життя цікавився лише церковними справами, мріючи про визволення Церкви, себто про такий її стан, коли не буде в ній ніякого панства, ні князівства, а лише братерство, і коли держава не буде втручатися в її життя. І я щасливий, що дожив до можливості здійснення цього стану Церкви під час радянської влади, за її законом про відокремлення Церкви від держави; 5) Я ніколи не мирився з тим станом Церкви за капіталістичного ладу й російського царизму, коли вона була багато років обтяжена безмежними скарбами, пішла на службу мамоні й цим втратила Христові заповіти і вгасила в собі дух Христа, по слову Христа: не можна служити Богові і мамоні, і віддала себе на послугу державній владі за цю мамону; я щасливий, що за радянської влади Церкву визволено від тягарів капіталізму, повернено в становище Христа, що не мав на землі де голови прихилити (Лк. 9, 58); вона тепер вільно може проймається Христовим духом і Його заповідями, служити лише Богові та меншим братам; 6) Я завжди був і є сином

свого народу і мріяв про визволення української Церкви і народу від чужого церковного керівництва, денационалізації, і щасливий бачити, що за радянської влади дано можливість і Церкві нашій і народові визволятися від чужих утисків і відновити своє рідне церковне й культурно-національне життя; 7) Всі почуття вищого щастя в моєму житті, які я переживаю завдяки радянській владі, роблять мене ширим прихильником радянської влади, заставляють мене бажати їй розвитку й зміцнення, а не бути її ворогом, і весь час моєї церковної праці за радянської влади може багато викликав я революційних настроїв в народі щодо бувшого царського самодержавного ладу, а ніяк не сприяв антирадянським контрреволюційним настроям, бо і в душі своїй їх не мав і не маю; 8) Радянській владі, згідно з заповітом Апостола, я у всьому корюся, як її свідомий громадянин, закони її сповняю і належну пошану їй віддаю не лише за страх, а і за совість, й ніколи радянська влада не побачить в мені противника чи бунтівника проти неї. Це ж свідчу і за всю українську Церкву; 9) Безумовно я визнаю величезне значення для повноти волі й могутності народного життя віри взагалі, а для українського народу Православної Христової Церкви, – і для зміцнення, визволення і озброєння українського народу заповідями Христа буду працювати, доки живу. Але гадаю, що з боку державного ця моя праця не є антирадянською, ні контрреволюційною, оскільки українська Церква базується на радянському законі про відокремлення Церкви від держави і в революційний спосіб визволяється від старих традицій церковної державності; 10) Визнаю, що для дальшого переведення в життя державного закону про відокремлення Церкви від держави в УСРР та оцінки значення Церкви взагалі в житті народу багато ще буде працювати і держава і Церква, аби знайти ту рівновагу, на якій і Церкві найбільше було б забезпечене вільне життя, і державні інтереси цілком були б забезпечені з боку Церкви. Під час цієї праці не можна було обійтися без помилок в той чи інший бік. Але смію запевнити не лише за себе, але й за українську Церкву, що вона ніколи не стане на шлях будь-якої політики чи бунтарства, як і досі ніякої політики вести не бажала, свідомо від усякої політики відійшла, свідомо обмежила себе лише релігійно-моральним вихованням свого рідного народу й лише в цьому бажає від держави сприятливих умов для вільного життя і розцвіту; 11) Запевняю за себе й за українську Церкву, що ніякого шовінізму чи націоналізму, цебто ворожості до інших народів чи насильства над ними в собі не має і в народі не виховує, а згідно заповітів Христа метою своєю має братерство всіх народів, не штучне звеличення своєї нації, а піднесення її до рівності й співробітництва з націями всього світу на духовну користь всього людства; 12) Сповідую й проповідую, що Церква Христова понадпартійна, не знає партій, та й українська Церква фактично є Церква робітника й селянина,

і тому щасливе свідоме життя робітництва та селянства їй найбільш близьке, а всяке гноблення, визискування робітництва та селянства їй найбільш противне.

От мої одверто, правдиво і широко висловлені душеві настрої й переконання, якими я живу і на підставі яких працюю. Волею Церкви мене поставлено на служіння їй в сані вищого духовного керівника; лише воля Церкви може мене й відставити від цього служіння. А поки ще я на цьому служінні, прошу розпорядження, аби знято було з мене обмеження моїх громадянських прав, дано мені вільний рух в межах УСРР і можливість виконувати своє служіння в Церкві. Увесь час мого життя й праці за радянської влади яскраво свідчить, що моє служіння ніде й ніколи не викликало в народі контрреволюційних, антирадянських вчинків чи навіть настроїв; навпаки, не раз викликало заспокоєння й освідмлення людності. Смію запевнити, що й надалі моє церковне служіння не буде собою уявляти ніякої небезпеки для радянської державної влади.

1927 р., 15 серпня

Митрополит Василь Липківський

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. – Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 431-435.

Проект резолюцій надзвичайного церковного собору (січень 1930 р.) про ліквідацію УАПЦ

ДПУ, на вимогу якого відбувся ліквідаційний Собор УАПЦ у січні 1930 року, провело усю підготовчу роботу, включно з проектом резолюцій, яку мали прийняти делегати. Агент ДПУ Карін, який відіграв зловісну роль в усуненні митрополита Василя Липківського на II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 1927 р., передав заздалегідь опрацьований проект секретареві ВПЦ Ради єпископові Маркові Грушевському.

Текст проекту резолюцій зберігся завдяки тому, що копію було нелегально переслано уповноваженому УАПЦ в Західній Європі Євгенові Бачицькому.

Заслухавши доповідь Голови Президії ВПЦР прот. о. Л. Юнакова про працю Президії ВПЦР і стан УАПЦ, Надзвичайний Собор мусить признати, що УАПЦ, як це остаточно тепер з'ясувалось, на протязі свого 10-річного існування була явно виявленою антирадянською контрреволюційною організацією. Не можна відкинути того, що в її складі були й досі є люди, які йшли до церкви лише для задоволення своїх релігійних потреб. Але ця суто церковна маса, сама не знаючи того, жила й діяла за

проводом і вказівками тих осіб, для котрих УАПЦ була не ціллю, а засобом для здійснення своїх контрреволюційних намірів. Слабі намагання всієї віруючої, хоч і незначної частини членів Церкви звільнитись від позацерковних цілей і впливів, як ми бачимо з доповіді, не мали позитивних наслідків. І чим далі, тим УАПЦ все більш і більш ухилилась в бік нецерковності. Надзвичайний Собор саме такий стан УАПЦ мусить твердо і ясно констатувати.

Радвлада декретом «Відокремлення Церкви від держави» дала законну можливість українській віруючій людині відродити свою рідну, українську автокефальну, соборноправну, Православну Церкву, ту Церкву, що близько 300 років була в неволі казенної цареславної Церкви. Але, звільнившись від політично-монархічного гніту, УАПЦ не судилось самій стати дійсною Христовою Церквою, вільною й далекою від своєрідного національно-шовіністичного політиканства. Це є факт. Бо і відродилась УАПЦ в часи політичної боротьби і відроджували її, а потім і до керівництва нею стали ті люди, які потерпіли поразку на відкритому політичному фронті й пішовши в Церкву, мали намір використати її і дійсно використовували, як знаряддя для дальшої боротьби проти радвлади, а значить і проти справедливості соціальної революції. Природно, що керуючі органи УАПЦ від ВПЦР до ПЦР виявляли себе, як в цілому, так і окремі члени, явно не церковними, а національно-політичними антирадянського контрреволюційного характеру акціями. Те ж саме можна сказати й про священнодіячів всіх ступенів, починаючи з митрополита Липківського; з церковного амвону проповідувались націоналістично-політичні ідеї, що різко розходились з ідеологією Церкви, а з боку ставлення до радвлади були контрреволюційними, антидержавницькими.

Отже, все це довело до того, що УАПЦ стала синонімом контрреволюції на Україні, бо для значної частини керівників Церкви церковність була тільки зовнішньою формою, що прикривала націоналістично-політичний зміст. В такому стані цілком послідовно дійшли до того, що автокефалія стала символом національно-політичної петлюрівської самостійності, українізація використовувалась як засіб до розпалювання національної ворожнечі, а соборноправність обернулася в демагогічний засіб політичного впливу до здійснення зазначеної мети.

Тому то Надзвичайний Собор УАПЦ з глибоким жалем і з усією щирістю констатує, що V Розділ канонів УАПЦ значною кількістю керівників Церкви систематично порушувався. Це стверджується цілим рядом фактів з історії минулого УАПЦ, а саме: перевірка персонального складу священнодіячів УАПЦ в своїх рядах виявила значну кількість людей, що раніше брали активну участь у військових петлюрівських загонах, були старшинами, отаманами, або просто скомпрометовані в минулому. Всі вони шукали в Церкві одного – використати Церкву в

контрреволюційних, а дехто і в своїх особистих нецерковних цілях. Низка випадків притягнення діячів УАПЦ до відповідальності державним урядом за контрреволюційні вчинки також переконують в цьому Надзвичайний Собор. До такого висновку приводить ще й те, що серед членів нашої Церкви були й є люди нерелігійні, антирадянські, наміри яких не викликають ніякого сумніву. І всі такі люди в більшості були церковним активом, тому і керуючі органи Церкви: ВПЦР, ОЦР, РЦР, ПЦР, – як про це свідчить вереснева нарада 1926 р., – стали виразниками націоналістично-політичних антирадянських настроїв і нецерковних дій.

Собор з жалем констатує, що митрополит В. Липківський, єпископи: О. Ярещенко, С. Орлик, Ю Жевченко, М. Пивоварів, К. Кротевич, всеукраїнський благовісник В. Чехівський і інші стояли на шляху націоналістично-політичних контрреволюційних, антирадянських дій через Церкву.

Не можна замовчувати про те, що громадянство республіки в зв'язку з викриттям органами влади контрреволюційної організації «СВУ», яка використовувала в своїх політичних цілях УАПЦ, вважає нашу Церкву за контрреволюційну організацію.

Отже, зважаючи на все, Надзвичайний Собор визнає, що УАПЦ з причин вищенаведених була контрреволюційною, національно-політичною організацією, складовою частиною «Спілки Визволення України». Тому Надзвичайний Собор категорично засуджує всіх тих, хто спричинився до перетворення Церкви на контрреволюційну, антирадянську організацію, визнає дальше існування УАПЦ недоцільним і вважає її ліквідованою. Цим самим Собор припиняє діяльність керуючих органів: ВПЦР, ОЦР, РЦР.

Єпископи УАПЦ припиняють своє духовне керівництво округовими Церквами й залишаються парафіяльними священнодіячами наряду з священиками, що діють в зареєстрованих парафіях, які залишаються необ'єднаними в будь-яку церковну організацію.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. – Том I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 159-161.

Митрополит Василь Липківський про ліквідацію УАПЦ

Митрополит Василь Липківський в «Історії Української Православної Церкви» (розділ VII) дав критичну оцінку надзвичайних церковних Соборів 1930 року та її учасників. Поруч з критикою суто суб'єктивного характеру він аналізує події тогочасної дійсності.

Радвлада утворила цю «соборну ліквідацію УАПЦ» запевне лише про людське око; в затінку цієї ліквідації вона робить справжню і невпинну ліквідацію взагалі віри і Христової Церкви за своєю комуністичною програмою, і в першу свою п'ятирічку взялась до ліквідації УАПЦ, як наймолодшої, значить найменш тривкої, та ще й такої, що дуже захоплює селянство. Комуна в останні часи «повернулася лицем до села», опановує українське селянство, усуспільнює українську землю і селянські коні, і воли й корови, і самих селян під своєю диктатурою. Заводить радгоспи й колгоспи без попів і без церков, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу. Самих попів повним унеможливленням для них та їхніх родин життя в радянській державі цілими гуртами жене до зречення сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видання часописів, книг релігійного змісту, і взагалі цілком нищить і релігійний і національний дух українського народу, робить духовну руїну, і коли робить, то і зробиць.

Наша рідна земля, наш рідний нарід споконвіку мають таку тяжку долю, що їх в певні терміни заливає всяка повінь. Колись, кажуть, наша Україна вся була залита морем, скована льодом, завмерла. Але зійшло море, розтав лід і вона, як квітка, розцвіла і прийняла на своє лоно наш рідний нарід. Та й його скільки раз заливала ворожа повінь. Мабуть, ще за часів переселення народів в 4-5 віках народна повінь дуже заливала наших прабатьків на їхній землі. Потім уже в історичні часи наш нарід до краю заливала повінь половецька, татарська і руїна кримських ханів. Та вся ця руїна прийшла і відійшла, а народ наш живе і потужніє. Навалилась на наш народ не лише фізична, а й духовна повінь – польсько-московська, обертала в руїну не лише землю, а й віру, й саму душу нашого народу. Але й вона як прийшла, так і зійшла, а народ наш живе й відроджується... На Бога надія, що й жахлива комуністична повінь, що зараз своїми хвилями намагається з головою залити наш народ, змести зі світу і його віру, і Церкву, і все, що для нього найдорожче, всю його людську природу, його волю, націю, теж зникне, як прийшла, а народ і від неї врятується і житиме.

Але свята Українська Автокефальна Православна Церква – вона як і Христос, Голова її, воскреснувши з мертвих, вже більше не вмирає, смерть над нею вже влади не має.

Тим часом життя йде й невпинно висуває свої вимоги... І як ліквідація УАПЦ нагадує обставини смерті Христової перед його воскресінням... Уже помер Христос, вже Його поховано, привалено гріб каменем, а між тим вороги Його неспокійні, вони прийшли до Пілата й кажуть: «Цей обманщик казав: «На третій день воскресну». Так звели забезпечити гріб вартою, щоб ученики не вкрали його і не казали, що він воскрес з мертвих...» Хіба не те ж саме трапилось і з українською Церквою?

І от не пройшло і року після скликання «надзвичайного собору», як ДПУ скликає вже другий надзвичайний Собор, щоб поставити варту коло її гробу. Чому це? Запевне, це таємниця самого ДПУ. Ми можемо робити лише догадки. З першим надзвичайним Собором уже надто перемудрило. Воно не лише зліквідувало УАПЦ, а й усю його організацію: ВПЦР, повітові й районні Ради, зліквідувало служіння митрополита й єпископів. Але все ж після всіх ліквідацій залишилось українських парафій щось коло 300. І в якому стані вони залишились? Вони оказались вільними від усякого контролю, крім звичайної в кожній радянській спілці агентури ДПУ, вільними від усякого церковного начальства. Я навіть вітав такий стан українських парафій, в такому стані вони могли найкраще підготуватись до утворення в слушний час нового уже справді церковного, всенародно-соборноправного керівництва. Але ДПУ швидко спохватилось. Справді, в той час, як більшовицька влада всі свої інституції проймає самою суворою централізацією, вводить «єдиноначаліє» в усіх своїх фабриках, колгоспах, радгоспах та всіх інших закладах, найбільше боїться всякої «груповости», українські парафії опинились в стані анархічному, стали окремими незалежними гуртками людної та ще в справі найбільш підозрілій для більшовиків – в справі релігійній. І от в грудні 1930 р. ДПУ скликає другий надзвичайний Собор і на ньому виправляє свою помилку, відновлює всю церковну організацію з порушенням запевне всенародної та й іншої соборноправности, ставить варту коло гробу УАПЦ, щоб мати в своїх руках певні органи і певних відповідальних осіб за мертвий спокій української Церкви.

Але ДПУ... мало на думці, здається, викопати ще один гріб і в ньому поховати ще одного небезпечного для себе покійника. Річ у тім, що предковичним осередком і церковного й національного життя українського народу є місто Київ, до нього завжди звертались думки, серця і мрії українського народу з усіх країв світу; Київ серце українського народу. От чому митрополити Київські, хоч вони від «татарів» мусили «тікати» до Москви і більше двохсот років жили в Москві, але все ж звались «Київськими і всієї Русі». Коли Московська митрополія відділилась від Киє-

ва, Київські митрополити більш двохсот років жили у Вільні, але звалися все ж «Київськими і всієї Русі». Осередком церковного життя України при всіх пригодах незмінно залишався Київ... Отже Київ, як предковичний церковний осередок українського народу кладеться в могилу, а замість нього висувається новий осередок – Харків, столиця більшовицької української інтернаціональної держави...

Так ДПУ «пустило в расход» зразу двох покійників і поставило надійну варту коло їх могил. Але певне ж воно, що ці небіжчики вже не встануть? Ми віримо, віримо, що вони все ж воскреснуть і ніяка варта їх не встереже.

14/23. X. року Божого 1930.

Дев'яті роковини моєї хіротонії.

[Митр. В. Липківський]

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. – Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 156–158.

РОЗДІЛ 8. ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ (20-30-ТІ РР. XX СТ.)

З перших днів утвердження більшовицької влади репресивна система взялася за знищення церкви як суспільного інституту. Державний орган, що займався справами релігії при наркоматі юстиції, називався ліквідаційним відділом. І лише значна кількість віруючих та небезпека народних повстань стримували тотальну ліквідацію церковного кліру. Церковні структури витіснялися з усіх сторін народного життя. Інструкції Народного комісаріату юстиції забороняли релігійним організаціям займатися благодійницькою діяльністю, в тому числі і на користь голодуючих. Про те, що під прикриттям допомоги голодуючим проводилася акція боротьби з православною церквою, засвідчують документи, включені у розділ.

Постанова Ради Народних комісарів УСРР про відокремлення церкви від держави (3 серпня 1920 р.)

<...> 1) Проведення в життя декрету робітничо-селянського уряду УСРР від 22 січня 1919 р. про відокремлення церкви від держави і школи від церкви... покласти на Народний комісаріат юстиції та його органи.

2) Про зміну ст. 12 зазначеного вище декрету робітничо-селянського уряду, позбавити церковні та релігійні товариства прав юридичної особи.

3) Доручити Народному комісаріатові юстиції скласти детальну інструкцію про проведення в життя декрету від 22 січня 1919 р. про відокремлення церкви від держави і школи від церкви і ввести її в дію за погодженням з заінтересованими відомствами. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 1. – С. 67.

КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО

Звіт про роботу комісії ВУАН для вивчення коштовностей, що були вилучені із церков та молитовних будинків

жовтень 1923 р.

Ювелирное искусство старой Украины последних 4-5 столетий до настоящего времени почти совершенно не изучено. Прекрасные образцы его находились в глубине монастырских и церковных ризниц, часто в глухих уголках Украины, недоступных взору ученого, и лишь в 1922 г. во время изъятия ценностей из церквей и молитвенных домов были переданы в местные музеи, причем наиболее значительная часть (свыше 3 тыс. предметов) помещена в Первый госмузей в Киеве.

Для изучения этой коллекции и организована вышеназванная комиссия под председательством академика А. П. Новицкого в составе Д. М. Щербаковского, А. Ф. Середы, Ф. Л. Эрнста и Ю. Ф. Красицкого.

За 9 месяцев работы комиссия разобрала значительную часть коллекции, причем открыто около 100 неизвестных до сих пор в науке клейм церковных мастеров и имен ювелиров и обнаружено существование в эпоху средневековья Украины целого ряда местных ювелирных школ, которые не только оригинально отражали в своем творчестве художественные стили Запада и Востока, но и создали оригинальный и самобытный местный украинский стиль.

ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1161. – Арк. 4.

Із постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР про визнання території Києво-Печерської Лаври державним історико-культурним заповідником і перетворення її у Всеукраїнське музейне містечко

29 вересня 1926 р.

Беручи на увагу велике історико-культурне і мистецьке значення колишньої Києво-Печерської лаври, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних комісарів УСРР *постановили*:

1. Визнати територію колишньої Києво-Печерської лаври, в межах давніх і нових її мурів, за історико-культурний державний заповідник і передати його у відання Народного комісаріату освіти для влаштування в ньому Всеукраїнського музейного містечка.

2. Передачі підлягають всі будівлі, що є на зазначеній в арт. 1 території; а також майно, що має історико-культурне і мистецьке значення. <...>

Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів: У 2 т. – К., 1960. – Т. 1. – С. 418.

ІНСТРУКЦІЯ

Про порядок вилучення церковних цінностей, які знаходяться в ужитку груп віруючих

1. Комісія з вилучення церковних цінностей, які перебувають у користуванні груп віруючих, зазначена у параграфі 2 постанови ВУЦВК від 16 лютого, вимагає від усіх місцевих Рад, щоб вони протягом одного тижня представили завірнені копії списків і угод з групами віруючих, яким передано в користування храми і церковні будівлі.

2. На основі списків та інших наявних даних установлюється черговий порядок роботи з вилучення цінностей залежно від того, які

цінності знаходяться в тому чи іншому храмі, причому в першу чергу вилученню підлягають цінності з найбагатших храмів, монастирів, синагог, каплиць і т. ін.

Примітка: Комісія приступає до роботи в найбагатших храмах, не чекаючи на списки з цілої губернії.

3. Устійнивши порядок найближчих робіт, комісія призначає день і годину проведення робіт у даному будинку, викликає через місцеві виконкоми на означену годину 3-5 осіб з-посеред тієї громади, в користуванні якої знаходиться дана будівля з усіма належними документами та списками, причому обов'язково мусить бути представлений старий, до 1917 р., церковний список або інвентарна книга.

4. Для проведення робіт у повітах комісія залучає місцеві виконкоми у вигляді підкомісії, яка складається з уповноваженого представника виконкому, представника повітового фінансового відділу і представника повітового комітету допомоги голодуючим. Губерніальна комісія і виїзна підкомісія в означеному складі не створюють окремого апарату, але користуються існуючим апаратом виконкому й апаратом комісій для збирання цінностей всюди, де вони існують, діючи з ними у тісному контакті.

5. При складанні списків вилучуваних цінних предметів усі вилучувані золоті і срібні предмети й дорогоцінні камені точно описуються і запаковуються згідно з інструкцією місцевим комісіям з обліку, вилучення і зосереджування цінностей від 23 січня 1922 р., і в присутності членів комісії відзначаються у церковних списках і заносяться в окремий протокол, який мають підписати як члени комісії, так і представники груп віруючих, у користуванні яких ті предмети знаходяться.

Примітка: Якщо якого-небудь предмету, що знаходиться в користуванні групи віруючих, бракує, про це треба негайно скласти окремий протокол і передати слідчим органам для проведення слідства і притягнення винних до відповідальності.

6. Представники груп віруючих мають право вносити до протоколу всі свої зауваження і заперечення у справі передачі на користь голодуючих предметів, без яких відправлювання богослужіння неможливе, й замінити їх іншими дорогоцінностями. У випадку, якщо серед вилучуваних цінностей знаходяться речі, які є на обліку губмузеїв, або виявляються речі безсумнівного музейного значення, навіть якщо вони ще не є на музейному обліку губернії, вони вилучаються з храму під наглядом представника місцевого музейного відділу і передаються на зберігання у відділ музеїв аж до особливого розпорядження комісії з вилучення церковних цінностей, які знаходяться у користуванні груп віруючих, і на постійному обліку останньої.

7. Все церковне майно, вилучене на основі цієї інструкції, пересилається до губерніяльних або до повітових фінансових відділів для направлення його, згідно з інструкціями для місцевих комісій з обліку, вилучення та зосереджування цінностей від 23 січня, в центральний орган державної охорони на окремий облік Центральної комісії помголу для реалізації їх на харчові продукти, насіння і т. ін. для голодуючих.

Примітка: Ніякої реалізації цінностей на місцях не проводиться.

8. Цекомісія негайно обертає реалізовані суми на закупівлю харчів і насіння для голодуючих.

9. Губерніяльні і повітові фінансові відділи, а також губерніяльні і повітові комітети допомоги голодуючим зобов'язані представляти до Центральної комісії помголу й Народному комісаріату фінансів раз на місяць відомості щодо вилучених предметів, золотих і срібних – у вимірах ваги, і дорогоцінних каменів – у штуках, із зазначенням їх назв, і щомісяця представляти докладний звіт для публікації в газетах.

10. Губкомісії з вилучення церковних цінностей раз на місяць публікують докладний перелік цінностей, вилучених з місцевих храмів, молитовних домів, синагог і т. ін., із зазначенням їхніх назв.

Центр. коміс. Помгол ВЦВК

М. Калінін

Нар. Ком. Юстиції

Д. Курський

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 125-126.

ПОСТАНОВА

Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим»

З уваги на невідкладну необхідність якнайскоріше мобілізувати всі ресурси країни, які можуть слугувати засобом боротьби з голодом і для засіву полів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет постановив:

1. Запропонувати місцевим Радам протягом одного місяця вилучити з церковного майна, як переданого в користування груп віруючих всіх релігій згідно з описом і угодою, так само як і майна, яке ще не передане за угодою, всі дорогоцінні предмети із платини, золота, дорогоцінних каменів, слонової кістки, вилучення яких не може істотно заторкнути інтереси самого культу, й передати їх органу Уповноваженого Народного комісаріату фінансів із спеціальним призначенням у фонд ЦК Помголу.

2. З метою планомірного проведення тих заходів, організації і точного обліку та передачі органам Уповнаркомфіну за окремим рахунком

для Центральної комісії допомоги голодуючим вищезазначених цінностей створити в кожній губернії комісію у складі відповідальних представників губерніяльного виконавчого комітету, губерніяльного комітету допомоги голодуючим і губерніяльного фінансового відділу під головуванням одного із членів ВУЦВКу.

3. Перегляд угоди і фактичне вилучення згідно з описами дорогоцінних речей проводити з обов'язковим залученням представників груп віруючих, яким вищезазначене майно було передане в користування.

4. Вилучення дорогоцінних речей у церквах, монастирях і молитовних будинках всіх віровизнань, які випадково досі не були ще передані за договором, належить провести тій же комісії з обов'язковим залученням дійсно існуючої ради релігійно-парафіальної громади.

5. Вилучене майно надходить до спеціального фонду на особливі потреби і обертається виключно на потреби допомоги голодуючим у такому порядку, як це передбачено окремою інструкцією, виробленою ЦК Помголу після узгодження з Народним комісаріатом юстиції й уповноваженим Наркомфіну.

6. Приховування дорогоцінного майна, яке було передане в руки віруючих згідно з договором, карається як розтрата надбань УССР.

7. Приховування від опису дорогоцінних предметів із золота, срібла, каменів, слонової кістки карається примусовими роботами терміном до одного року і конфіскацією всього майна релігійних чи церковних організацій.

8. ЦК Помголу публікує періодично в пресі про всі цінності, що надійшли з церковного майна, а також відомості про те, як їх використано, причому в місцевій пресі списки повинні містити докладний перелік цінностей, вилучених з місцевих храмів, домів молитви, мечетів і т. ін. із зазначенням назв тих храмів.

Голова Всеукраїнського Центрального
Виконавчого Комітету

Г. Петровський

Секретар

А. Іванов

8 березня 1922 р.

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 128-129.

Послання святішого патріарха Тихона про допомогу голодуючим

Перша частина цього Послання стосується виключно голоду на Поволжі, й тому її пропускаємо. Наводимо тільки другу частину, яка стосується церковних цінностей.

З ласки Божої смиренний Тихон, патріарх Московський і всієї Росії, всім вірним дітям Російської Православної Церкви.

...У той час засновано Всеросійський Церковний комітет допомоги голодуючим, і по всіх храмах і серед окремих груп почалося збирання грошей, призначених на допомогу голодуючим. Але радянський уряд визнав таку церковну організацію зайвою й наказав усі зібрані гроші передати (і їх передано) урядовому комітетові.

Однак у грудні запропоновано нам робити збір грішми й харчами для допомоги голодуючим за посередництвом органів церковного управління св. Синоду, Вищої Церковної Ради, Єпархіальної Ради, Благочинної і церковно-парафіальної ради.

Бажаючи посилити можливу допомогу населенню Поволжя, яке вмирає з голоду, ми вважали за можливе дозволити церковно-парафіальним радам, громадам жертвувати на потреби голодуючих дорогоцінні церковні прикраси і предмети, які не вживаються при богослужіннях, про що й повідомили православне населення 6–19 лютого ц.р. окремою відозвою, яку уряд дозволив опублікувати й поширювати серед населення.

Але услід за тим, після гострих випадів урядових пресових органів стосовно духовних провідників Церкви, 13-26 лютого ВЦВК постановив вилучити з храмів усі дорогоцінні церковні речі на допомогу голодуючим, у тому числі й священний посуд та інші богослужбові предмети.

З точки зору Церкви, такий акт є святотатством, і ми вважаємо нашим священним обов'язком з'ясувати погляд Церкви на цей акт й оповістити про це вірних дітей наших.

З уваги на надзвичайно важкі обставини ми допустили можливість жертвувати неосвячені церковні предмети, які не вживаються в богослужіннях. Ми і сьогодні закликаємо вірних дітей церкви до таких жертв, бажаючи тільки, щоб ті жертви були відгуком люблячого серця на потреби ближнього, щоб вони дійсно принесли реальну поміч нашим стражденним братам. Однак ми не можемо схвалити вилучення з храмів, навіть через добровільне пожертвування, освячених предметів, уживання яких не для богослужбових цілей забороняється канонами Вселенської Церкви і карається нею як святотатство, мирянин – відлученням від Церкви, а священнослужитель – позбавленням сану.

Дано в Москві 15 лютого 1922 р.

(Апостол. правило 73; Двократн. Вселенський собор: правило 10).

Смиренний Тихон, патріарх Московський і всієї Росії

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 129-130.

Уривок з Таємної інструкції патріарха Тихона

Конфіскований документ органами радянської влади, який мав бути надісланий духовенству Російської Православної Церкви у відповідь на урядовий декрет про вилучення церковних цінностей 23 лютого 1922 р.

«...Хвалимо й цілуємо архимандрита Никодима, настоятеля Юр'ївського монастиря в Новгороді, який богодухновенно віддав з монастиря цінності на багато мільйонів рублів на священну війну проти тевтонів (німців).

Ми з гнівом відкидаємо й караємо відлученням від Церкви навіть добровільну пожертву свячених риз і чаш: важливо не що давати, а кому давати. Читаючи рядки Нашого послання, вкажіть на це своїй пастві на зібраннях, на яких ви можете і повинні боротися проти вилучення цінностей.

Ми дозволяємо віддавати тільки лом і підвіски з образів».

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 132.

Доповідна записка Одеської губернської комісії з вилучення церковних цінностей Центральній комісії

11 травня 1922 р.

Одержавши розпорядження Центральної комісії про закінчення робіт з вилучення в м. Одесі до 5 травня, по повітових містах до 15 травня, а по усіх волостях до 25, губернська комісія з вилучення поставила роботу оперативно-бойовим темпом і, незважаючи на значне запізнення даного розпорядження, а також, що на день одержання головою т. Петровським призначення останній у той час був у повіті, робота з вилучення з його приїздом була форсована і в головних базах вже проведена безболісно.

Губернська комісія надзвичайно уважно поставилася до підготовчої роботи, передбачивши майже всі дрібниці у техніці вилучення. Поставивши себе на бойову ногу, надаючи виключного значення справі швидкого вилучення, губернська комісія у дні своїх операцій, за санкцією губкому і губвиконкому, підпорядкувала собі все і всіх. Для вилучення по місту були мобілізовані партійні і професійні працівники, техніки-спеціалісти, слюсарі, ювеліри, радянські працівники, канцеляристи тощо. Враховуючи, що вилучення по місту, особливо в Одесі, де робітників вельми мало, а міщанської публіки надлишок, і Пеліканівський спадок (Союз російського народу) особливо вкоринився серед духовенства,

губернська комісія постановила собі за завдання вилучення провести блискавично і рішуче. Щоб уникнути провокації, вилучення почати з синагог, причому зважаючи на те, що у синагогах цінностей взагалі мало і культ єврейської релігії може обходитися без усяких цінностей.

Губкомісія дала директиви усім опертрійкам у синагогах брати дочиста, оскільки можна було чекати, що при малій кількості цінностей з 57 синагог можуть бути провокації: «у жидів беруть мало», що у деяких волостях Вознесенського пов. і спостерігалось, – вилучення по синагогах було вчинено в один день, 27 квітня ц.р., від 11 год. до 18. Працювало п'ять трійок.

Незрівнянно більше труднощів чекало під час вилучування з церков християнських віровизнань. На секретному засіданні губернської комісії було вирішено заздалегідь не розголошувати дня вилучення, призначеного на 2 травня, щоб не дати можливості попам, що чинять опір, підготувати активний чи пасивний спротив з боку віруючих. Звідомлення було розіслане попам і старостам церкви під їхню персональну відповідальність за 6 і 3 години до вилучення. У дні вилучення робота була розбита календарним порядком, і губкомісія являла собою військово-оперативний штаб, котрий був у курсі справи робіт опертрійок (підкомісій) кожні півгодини. Для роботи з вилучення у християнських церквах було створено 12 підкомісій, котрим були придані військові частини для охорони і придушення заворушень, коли б такі виникли.[...] У цей день по місту дефілювали Червоні частини всього Одеського гарнізону під виглядом маневрових занять і посилено працювала агентура повідомних органів. Вилучення у християнських храмах було розпочате рівно об 11 год 2 травня і тривало до 19 год. Було перерване тому, що громадяни, які звільнялися з денних робіт, почали заповнювати храми, а в деяких мало проводитися богослужіння (вечірне) на цю годину. 75 % церков, і найбільших, однак, на цю годину були вже вилучені. З травня з 11 год до 17 були закінчені останні церкви. У ніч з 2 на 3 ГПУ провело арешти шістьох священників, котрі тими чи іншими способами перешкоджали і гальмували роботу з вилучення 2 травня. Це мало велике практичне значення. У даний час відбувається підрахунок цінностей, і з 138 місць уже зважено 103 місця, а останні будуть закінчені 11-го (сьогодні). Поки по місту налічується вже зваженого: золота – 77 зол. 66 дол.; срібла – 104 пуд. 33 ф. 3 зол.; діамантів і алмазів – 2948 сотих карата. Деякі цінності багатих церков ще не зважені, і результати мають бути істотні, про що додатково доповімо.

Одночасно, працюючи в місті за директивами губкомісії, повіти спільно були підготовані для практичної роботи з вилучення. Губернська комісія вирішила відправити у три повіти своїх представників – працівників губернського масштабу і таких, що відають губернськими відділами: 1) в Одеський пов. – губвоскома т. Богданова; 2) у Первомайсь-

кий пов. – завідувача відділу праці, голову губспілки металістів т. Михайлова; 3) у Балтський пов. – завгуб РСІ т. Гладовського; 4) у Тираспольському ж повіті був призначений губкомісією за санкцією губкому секретар повпарткому Пашковський, а у Вознесенський пов. був призначений голова пов[ви]конкому Миколок.

Всі інструкції, положення, за винятком Вознесенського пов., були доставлені абсолютно своєчасно, а винні у недоставленні [по] Вознесенському – одержали належне. Робота по повітах була розпочата з 2-го, закінчена 5-го, по Балті закінчена 4-го, у Первомайську закінчена 9-го, [а у] Вознесенському, куди виїхав секретар губкомісії з вилучення для інструктування і посилення темпу робіт, закінчена 5-го силами місцевої комісії. Місто Одеса було вилучено губернською комісією. Одночасно повіти приступили до вилучення по волостях: деякі від 7-го, інші – від 9 травня і робота триває. У деяких повітах на 9 травня, як наприклад, були проведені вилучення у семи волостях. Відомості про кількість вилученого, далеко не повні, у губкомісії є такі: по м. Тирасполю вилучено 7,5 пуд. срібла, по Балті – 6 пуд. срібла з лишком, по Ананьїву – 8 пуд. срібла, у Первомайську йде підрахунок, у Вознесенську також. Екссесів під час вилучення як по повітових, так і по заштатних містах не було. Не передбачається також великих екссесів по волостях і селах, оскільки вжиті скрізь і завчасно заходи як агітаційні, так і більш суттєві. Робота на даний день у практичному розв'язанні виконана на 60 % і до термінів, даних центральною комісією губернській, буде закінчена на всі 100 %. Одне з утруднень, які важко долати губернській комісії, – це обмін срібних предметів на металеві за відсутністю останніх. І оскільки металевих не вистачає, то залишаються у тимчасове користування срібні, аж до їх заміни під персональною відповідальністю попів до уповноважених. Були поставлені два процеси губернською комісією, де звинуваченими фігурували представники автокефальної церкви і уповноважені від єврейського молитовного будинку «Бейс-Гамедриш». Збирається матеріал на всіх інших винних, котрим належить фігурувати перед судом ревтрибуналу. Губернська комісія з вилучення цінностей постановила, що всі члени її періодично повинні об'їжджати повітові центри, щоб на місці коригувати роботу повкомісій і безперервно розбуркувати, щоб робота з вилучення не мала перебоїв. Крім того, секретар губернської контрольної комісії з мандатом від губкомісії з вилучення виїжджає на місця для перевірки цієї роботи і у випадку необхідності відповідного впливу. Всі відповідальні товариші, які саботують роботу з вилучення, будуть нещадно піддаватися партійному і державному суду.

У загальному і цілому, робота комісії, безумовно, ще раз підтверджує – у хвості плестися не буде і буде закінчена без особливих потрясінь, давши реально практичні результати.

Голова губкомісії з вилучення

Г. Петровський

Секретар

[А.] Руттер

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 135-138.

Ватикан

Державний Секретаріат Його Святости

14 травня 1922 (№ 3605)

До Їх Ексцеленції

М. Чічеріна

Російська Делегація, Генуя

...У зв'язку з цим я маю честь поінформувати Вас, що, згідно з телеграмою від монсеньйора Цепляка до святійшого Отця, державні власті в Петрограді вимагають, щоб він віддав освячені й цінні богослужбові предмети, щоб їх продати, а гроші за них віддати на допомогу голодуючим.

Щодо цього я хочу поінформувати Вас, Ваша Ексцеленціє, що святійший Отець готовий купити ці освячені цінні предмети і дати їх на зберігання архієпископу Цепляку. Домовлену ціну ми готові негайно заплатити Вам, Ваша Ексцеленціє, чи будь-якій іншій особі, що її визначить Ваш уряд.

Я прошу Вас, Ваша Ексцеленціє, відповісти на моє прохання так скоро, як це тільки можливо. Також прошу Вас передати необхідні розпорядження до Петрограда.

Прошу прийняти, Ваша Ексцеленціє, запевнення моєї глибокої пошани.

Йосиф Піццардо

За Державний Секретаріат Його Святости

Санта Маргеріта, 17 травня

«...Стосовно дуже цікавої пропозиції, яка міститься у другій частині Вашого листа, то я її негайно переслав до Москви, де її обміркують з такою увагою, на яку вона заслуговує».

Але з Кремля жодної відповіді не було, й 7-го червня 1922 р. Секретар Стану кардинал Гаспаррі послав телеграму на адресу самого Леніна. Ось частина її:

«...Крім того, я був би Вам вдячний, якщо б Ви поінформували нас, як Ви поставилися до пропозиції Апостольської Столиці – викупити цінності, як це запропоновано в листі, адресованому до п. Чічеріна, від 14 травня.

Кардинал Гаспаррі

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 146-147.

Переписка церковних цінностей

(Від нашого кореспондента)

Берлін, 7 червня (поштою)

Сюди надійшла інформація про те, що большевики роблять із конфіскованими церковними скарбами.

Головним збірним центром є московський Кремль. Переписка золота і срібних посудин відбувається на московській плавильній фабриці, яка працює з великим напруженням день і ніч. Всю роботу з конфіскованими скарбами доручено виключно довіреним комуністам.

Цінності надзвичайної мистецької чи історичної вартості відкладаються і вони чекають на розпорядження Ради Народних Комісарів, яка має вирішити, що з ними робити. Скарби складаються головно зі срібних свічників, розп'ять, чаш, кадил та прикрас з ікон. Дорогоцінні камені передаються до спеціальної комісії, що складається з експертів-ювелірів, які оцінюють їх і після цього пересилають до державного сховища цінностей.

Більшість золота і срібла виходить з фабрики у блоках із відштампованими знаками ваги і якості на кожному з них і відправляється до монетного двору в Петрограді. Частина, однак, передається до Комісаріату закордонної торгівлі.

Незважаючи на надзвичайні запобіжні заходи, виявилися також серйозні зловживання. Пропадає багато цінних речей, як здогадуються, під час їх перевезення з місця конфіскації до Москви, і там вони потаємно продаються. На московському ринку відбувається пошквалена торгівля церковними цінностями, яка дає можливість багатьом московським і провінційним церквам перекупити раніше сконфісковані у них скарби.

The Times (Лондон), 14 червня 1922, стор. 9:5.

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 148-149.

ПРОТОКОЛ № 10
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 23 січня 1922 р.

Присутні члени Політбюро:

т. Петровський, Раковський, Иванов А., Лебідь.

Члени ЦК: т. Скрипник, Владимиров.

Слухали: 5. Про збір золота і срібла з церков на користь голодуючих.

Ухвалили: На підтвердження постанови Політбюро від 21 січня:

а) Не протидіяти селянам для задоволення місцевих насінних і продовольчих потреб зібрати золото і срібло з церков.

б) Запропонувати Уп. НКфіну, НКВС і Уп. НКЗТ виробити і подати на місця відповідні інструкції.

в) Дати директиву Губкомам широко оповістити в пресі про випадки збору селянами золота і срібла з церков, що мали місце в Мелітопольському повіті.

Секретар ЦК КПУ Мануїльський

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 149.

ПРОТОКОЛ № 29
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 12 березня 1922 р.

Присутні члени Політбюро:

т. Раковський, Мануїльський, Кузнецов, Иванов А.

Члени ЦК: т. Угаров.

Канд. у члени ЦК: т. Владимиров.

Слухали: Про збір золота і срібла з церков на користь голодуючих.

Ухвалили: а) Дати директиву по партійній і радянській лінії повести енергійну кампанію за збір золота і цінностей з церков на користь голодуючих, використовуючи кон'юнктуру, що склалася в зв'язку з боротьбою між автокефалістами і екзархістами.

б) Все зібране на місцях має бути відправлене до Харкова в розпорядження Уповнаркомфіна.

Секретар ЦК КП(б)У

Мануїльський.

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 149-150.

ПРОТОКОЛ № 33
засідання наявних членів ЦК КП(б)У
від 31 березня 1922 р.

Присутні члени:

т. Косіор, Иванов А., Угаров і Поляков.

Секретар ЦКК: т. Затон.

Слухали: 1. Про кампанію по вилученню цінностей з церков (циркуляр ЦК РКП). Прис. т. Єрмошенко.

Ухвалили: Циркуляр підтвердити і розіслати з тією зміною, що замість підготовчих секретних комісій керівництво вилученням цінностей покладається безпосередньо на бюро Губкомів, оскільки вилучення вже фактично почалося.

Слухали: 2. Про допомогу комуністам.

Ухвалили: а) Вважати необхідним вишукати кошти на предмет надання допомоги комуністам і створення фонду допомоги.

б) Зобов'язати т. Ксандрова з коштів УРНГ внести у касу ЦК на квітень 4,5 мільярда, т. Лобачова (Наркомпрод) – 4 мільярди, т. Владимірова (Наркомзем) – 2,5 мільярда, т. Боєва (НКЗТ) – 1,5 мільярда, т. Гуревича (Наркомздоров'я) – 700 мільйонів, т. Гринька (Наркомосвіти) – 500 мільйонів, т. Корнєєва (НКсоцзабез) – 300 мільйонів, тов. Туманова (Наркомфін) – 1 мільярд, т. Угарова (Півд. бюро ВЦРПС) – 200 мільйонів, т. Рудого (УП НКШС) – 1 мільярд, т. Манцева (ВУНК) – 3 мільйони, т. Солодуба (РНК) – 250 мільйонів, т. Єрошенко (ВУЦВК) – 250 мільйонів.

в) Одержані суми розподілити таким чином: Миколаївській губернії – 13 %, Одеській – 7 %, Запорізькій – 10 %, Донецькій – 15 %, Катеринославській – 12 %, Київській – 6 %, Кременчуцькій – 5 %, Полтавській – 4 %, Харківській – 12 %, Чернігівській – 2 %, Волинській – 2 %, Подільській – 2 %, ЦК – 10 %.

20 % зібраних сум передати КСМУ для цієї ж мети.

Секретар ЦК КПУ

(підпис нерозбірливий, очевидно, Косіора)

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 150.

ПРОТОКОЛ № 34
засідання наявних членів ЦК КП(б)У
від 3 квітня 1922 р.

Присутні члени ЦК: тт. Косіор, Іванов А., Затонський, Угаров і Владимирів.

Слухали: 7. Циркуляр № 1961 ЦК РКП про повне вилучення цінностей з церков.

Ухвалили: а) Циркуляр розіслати на місця.

б) З метою інтенсивнішого вилучення цінностей запропонувати Губкомом виділити одного члена бюро Губкому персонально для фактичного керівництва роботою.

Секретар ЦК КПУ

Косіор

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 151.

ПРОТОКОЛ № 37
засідання Політбюро ЦК КП(б)У
від 14 квітня 1922 р.

Присутні члени Політбюро: тт. Петровський, Мануїльський, Фрунзе, Затонський, Косіор, Кузнецов, Іванов А.

Члени ЦК: тт. Угаров, Клименко, Поляков.

Слухали: Про вилучення цінностей з церков (тт. Єрмошенко, Манцев, Балицький).

Ухвалили: а) Призначити під головуванням т. Скрипника центральну комісію по вилученню цінностей з тт. Єрмошенка, Манцева і Владимирова, на яку покласти персональну відповідальність за успішне проведення цієї роботи.

б) Надати центральній комісії всі повноваження і права аж до адміністративного арешту і передачу під суд за невиконання її розпоряджень і за бездіяльність, доручивши т. Петровському провести в радянському порядку.

в) Доручити комісії розіслати на місця від імені ВУЦВКу і РНК телеграму про накладення на осіб, винних у приховуванні церковних цінностей або інвентарних списків, важкої кари, аж до вищої міри покарання.

г) Запропонувати комісії ввести п'ятиденні зведення.

д) Запропонувати ДПУ дати розпорядження на місця про виділення члена колегії Губвідділу ДПУ спеціально для роботи по вилученню цінностей.

е) Зобов'язати Агітпроп ЦК розгорнути широку агітацію.

Секретар ЦК КПУ

Д. Мануїльський

Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К., 1996. – С. 151.

РОЗДІЛ 9. ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В
ПОЛЬЩІ (1920-1939 РР.)

Процес українізації та проголошення автокефалії православної церкви тривав на українських землях, які опинилися в міжвоєнний період під владою Польщі. В міру розвитку українського руху наміри польської держави корегувалися: влада намагалася нейтралізувати розвиток українізації церкви, щоб зупинити процес національної ідентифікації українського населення на східних теренах Польщі. Тиск на православне населення здійснювався у формі ревіндикаційних акцій, паціфікації і спроб запровадити неоунію.

В документах збережено правопис інформативного джерела.

Устрій ОУН у питаннях релігійної політики

С. Релігійна політика

1. Уважаючи релігійні почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становищі повної волі релігійної совісті.

2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада – задержуючи необхідну контролю над церковними організаціями – співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації.

3. У школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денационалізуючих впливів.

4. Українська Держава буде сприяти розвиткові української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархатів, та українізації релігійних культів, що будуть діяти на Україні.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: В 3 т. – Т. 2. – С. 333-334.

Унезалежнення Православної церкви в Польщі
від Московської патріархії

14 червня 1922 р. Собор єпископів православної церкви в Польщі у складі митрополита Юрія, Крем'янецького єпископа Діонісія і Поліського єпископа Олександра вирішив не визнавати зверхності Московського патріархату. Цим рішенням було фактично проголошено автокефалію православної церкви в Польщі, яка була підтверджена Томосом Вселенського патріарха два роки пізніше – 13 листопада 1924 р.

1) З огляду на переривання діяльності законної церковної влади в Москві, усі справи, що торкаються Православної Церкви в Польщі, буде рішати на місці Собор православних єпископів, з тим, що біжучі справи

має полагоджувати малий Собор єпископів, цебто Синод Православної Церкви в Польщі;

2) Собор єпископів ухвалює не приймати жодних розпоряджень від утвореного в Москві неканонічного церковного уряду;

3) Собор православних єпископів, приймаючи під увагу замішання, що опанували Церкву Православну в Росії, не бачить перешкод до установлення автокефалії Церкви в Польщі й готовий співпрацювати з польським урядом по думці основ Конституції, з тим однак ж, що польський уряд здобуде для автокефалії благословенство Царгородського патріарха й інших, як рівно автокефальних Церков грецької, болгарської й румунської, а також патріарха Московського, якщо цей останній поверне до влади, а Патріархат в Росії не буде скасований.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 609.

Патріарший і синодально-канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії, від 13 листопада 1924 р.

Цим документом було засвідчено становлення Польської автокефальної православної церкви, що створювало прецедент для подальшої боротьби національно зорієнтованого духовенства за проголошення автокефальної церкви в Україні.

Свята Православна Церква в Богом хоронимій Польській Державі, що наділена автономним церковним устроєм й управлінням, доводить свою твердість у вірі й горливість у церковних справах, просила Наш Святіший Апостольський і Вселенський Патріарший Престол поблагословити й утвердити Її автокефальний устрій, вважаючи, що в нових обставинах політичного життя, такий устрій один лише міг би задовольнити й забезпечити Її потреби.

З любов'ю розглянувши це прохання, приймаючи під увагу приписи святих Канонів, які установляють, що «устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам» (канон 17, IV Вселенського Собору, а також VI Вселенського Собору канон 38), а також апофегму Фотія, які звучать:

«Прийняти, що права, які торкаються церковних справ, а особливо справ парафій, повинні відповідати політичним і адміністративним перемінам» – а з другої сторони, корячись перед вимогами канонічного обов'язку, що накладає на наш Святіший Вселенський Престол піклування про Православні Церкви, які знаходяться в потребі; розглядаючи рівно ж факт, з яким згідна й історія (бо ж написано, що перше відділен-

ня від Нашого Престолу Київської Митрополії й залежних від неї Православних Митрополій Литви та Польщі, а рівно ж прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу), Наша Достойність й Святіші митрополити – Наші у св. Дусі улюблені брати і співслужителі, вважали обов'язком вислухати прохання, з яким звернулася до Нас Свята Православна Церква в Польщі й дати Наше благословення й затвердити Її автокефальний і незалежний устрій.

У зв'язку з цим, ухвалюючи спільно з волі Духа Святого, Ми постановляємо: визнаємо автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі й даємо Своє благословення на те, щоб Вона віднині управлялась, як духовна Сестра, рішала свої справи незалежно й автокефально, відповідно чиніві й з необмеженими правами інших Святих Автокефальних Православних Церков, визнаючи своєю найвищою церковною владою Священний Синод, зложений з православних канонічних єпископів в Польщі, на чолі, кожного разу з Головою своїм Блаженнішим митрополитом Варшавським і всієї Польщі. Щоб зберегти і канонічно довести єдність з Нашим св. Апостольським Вселенським Патріаршим Престолом, як рівно ж зі всіма автокефальними Православними Церквами, нагадуємо тут про обов'язок кожного митрополита Варшавського і всієї Польщі: повідомляти, відповідно чиніві Святої Православної Церкви про свій вибір і інтронізацію, засобом інтронізаційним, рівно ж Нашу велику Церкву Христову, як і всі автокефальні Православні Церкви-Сестри, зберігати все, що відноситься строгого дотримання віри і побожності православної, а також всього, що наказують святі Канони і чини Православної Церкви, поминати згідно з формулою в «Диптихах» ім'я Вселенського Патріарха й інших Патріархів, як і інших Зверхників Святих автокефальних Церков.

Крім цього постановляємо, що автокефальна Православна Церква-Сестра повинна отримувати святі Хризми від Нашої великої Церкви Христової. Рівно ж бажаємо, щоб у проблемах чину церковного і у справах загального характеру, які переступають межі юрисдикції кожної з автокефальних [Церков], взятих окремо, Блаженніший митрополит Варшавський і всієї Польщі, звертався до Нашої Найсвятішої Вселенської Столиці Патріаршої, через яку втримується ув'язок з цілою Православною Церквою, яка «справовірно голосить слово правди», а також щоб звертався за авторитетною думкою і в справі співдіяння сестринних Церков.

Після того, як все було докладно розглянене і обговорене на канонічних засіданнях Святійшого Синоду дня 6 і 11 листопада 1924 року, після Синодального затвердження, вручили сьогоднішній Патріарший Синода-

льний Томос в точному незміненому відписі, який зістав підписаний і внесений до Кодексу Нашої великої Христової Церкви на руки Блаженнішого Діонісія, Нашого улюбленого в Христі брата і співробітника, митрополита Варшавського і всієї Польщі, Голови Священного Синоду Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Нехай на віки зміцнить Господь Бог любов'ю і щедрістю Першого Великого і Начального Пастиря Господа Нашого Христа Автокефальну Церкву сестринну в Польщі так щасливо уряджену, нехай піднесе і зміцнить все в ній на хвалу Його Імені Святого, на користь його пастви поборної, як і на радість всіх автокефальних сестринних Православних Церков.

Року Божого 1924,
місяця листопада 13-го дня.

Патріарх Царгородський (—) *Григорій (затвердив)*

Митрополит Кізіку (—) *Каліник,*

Митрополит Нікеї (—) *Базільос,*

Митрополит Хальседону (—) *Юахим,*

Митрополит Деркосн (—) *Константинос,*

Митрополит Бруску (—) *Нікомедос,*

Митрополит Прищину (—) *Агатагелос,*

Митрополит Неоцезарії (—) *Амброзіос,*

Митрополит Сардики і Писидії (—) *Германос,*

Митрополит Фільндефії (—) *Фогіос,*

Митрополит Сілібрії (—) *Євгеніос,*

Митрополит Родополісни (—) *Кірелла,*

Митрополит Анеї (—) *Томас.*

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 610-612.

Виступ посла Степана Скрипника в польському сеймі на захист православних українців Волині

У 1937 році поляки розгорнули інтенсивну кампанію навертання на римо-католицьку віру православних українців, що жили в районах уздовж кордону Польщі з СРСР. Корпус Охорони Пограниччя (КОП), який був в авангарді цієї акції, не перебивав у засобах насильства, щоб досягнути цієї мети. Особливого розголосу набрали події у селі Гриньки в грудні 1937 і в січні 1938 рр., про які розповів у своєму виступі в Сеймі 1 лютого 1938 р. посол-українець С. Скрипник (у майбутньому патріарх Мстислав), протестуючи проти польської сваволі.

У день свята Корпусу Охорони Пограниччя [КОП] в жовтні місяці 1937 року в с. Гриньках коло будинку повшешної школи відбулась урочистість, що закінченні якої уряджено було танцювальну забаву в шкільному будинку. Декорація, яка оздоблювала підчас урочистості зовнішні стіни школи, залишилася на місці протягом цілої ночі, а на другий день рано виявилось, що портрети найвищих достойників держави, а також образи святих, які на тій стіні висіли, спрофанували невідомі злочинці.

Місцева влада негайно зарядила докождження, в наслідок якого 5 осіб було затримано: з них одну особу, яка призналася до вини, посаджено до в'язниці, а решту після допиту звільнено.

У зв'язку з тим випадком починають ширитись поголоски, що КОП буде виселяти з прикордонної полоси всіх православних українців. Ширяться також чутки, що ціла людність прикордонної смуги повинна буде перейти на римо-католицизм, що при майбутній комасації православні українці або цілком будуть позбавлені землі й виселені, або дістануть гірші кавалки. Ці систематично поширювані поголоски набирають в очах місцевої людности ознак правдоподібности з огляду на такі факти:

Користаючи з прислугуючих управлень, місцева влада КОПу в листопаді й грудні місяцях 1937 р. і в січні 1938 р., переводячи цілий ряд репресій, що обмежують громадянські права, загострює ригори в прикордонній смузі, які надзвичай зв'язують і пригноблюють місцеву людність: селянам відбирають паспорти, без яких не можна рухатись в прикордонній полосі; забороняється уживати світло в хатах; забороняється виходити з хат увечері. Православному священникові в с. Осники Волоцькому, який виголосив у церкві казання на тему, що конституція Речі-посполитої признає свободу сумління та визнання для всіх громадян, а в тому числі й для православних, забороняють потім чини КОПу відвідувати своїх парафіян в с. Козачки. 10 січня б. р. цього священника з невідомих причин було заарештовано, відведено під ескортом вояків до стражниці КОПу й затримано там протягом чотирьох годин. Православного священника Малюжинського при виконванні 5 січня б. р. душпастирських обов'язків у с. Гриньки ескортує капрал КОПу, що викликає надзвичай пригноблююче враження серед вірних. Тому ж священникові Малюжинському, не зважаючи на те, що він має сталу перепустку, забороняється відвідувати своїх парафіян у с. Гриньки без спеціального кожноразового дозволу на те влади КОПу. А 8 січня б. р., коли дозвіл на відправу в тім селі служби Божої було уділено, церковного старосту, що мав ключі до церковних дверей, закликано до стражниці й там затримано, дякуючи чому священник був змушений відправити службу Божу не в церкві, а в дзвіниці.

Усе це викликало те, що серед місцевої православної людности утривається переконання, що єдиним виходом з невиносимої ситуації є доб-

ровільний перехід на римо-католицизм і то тим більше, що до акції навернення прислалися кілька вчителів і вїйт гміни Ланівці Ян Стадницький.

Цей останній, використовуючи підлеглих йому солтисів, а також не перебираючи в засобах, змушує своїх виборців православного визнання до зміни цього визнання на римо-католицизм.

Ціла акція довела до того, що 19 грудня 1937 р. в місцевому костелі в Ланівцях відбувається перша урочистість переходу на римо-католицизм 116 мешканців с. Гриньки.

Акція продовжується далі так само і в інших місцевостях гмін Ланівці й Білозірка Крем'янецького повіту, що викликає зрозуміле занепокоєння серед місцевої православної людності, яка почуває себе загороженою в основному свосму праві – свободі визнання.

На цю акцію звернула увагу як польська, так і українська преса, викликаючи занепокоєння громадської opinii.

Щоб дослідити фактичний стан цієї справи, виїхав на місце Голова Української Парляментарної Репрезентації Волині посол Сергій Тимошенко, якому вдалося добратися до села Гриньки. На жаль, послові С. Тимошенкові не вдалося належно висвітлити цілої справи, бо влада КОПу змусила його покинути село. Коли у п. посла представники КОПу, в присутності місцевої людности, відбирали у гвалтовний спосіб попередньо видану перепустку й вимагали негайно покинути прикордонну смугу, один з присутніх господарів села Гриньки сказав: «Тепер Ви, п. после, бачите, як нам тут живеться, коли навіть послові не вільно з нами поговорити. Але запевняємо Вас, п. после, що католицьку метрику можуть нам видати, але душі наші зістануться православними й українськими».

Вдалося ствердити, що головну роль в акції навернення на римо-католицизм відіграв місцева влада КОПу.

Один із старшин у ранзі капітана буває на зібраннях сільських громад, де виголошує промови, закликаючи православну людність до переходу на римо-католицизм. 26 грудня 1937 р., після промови п. капітана на зібранні 150 членів громади села Юсківці, 13 осіб висловило згоду змінити релігію, за що дістали від капітана похвалу й назву добрих громадян держави.

Відомо, що підстаршини довший час систематично обходили хати окремих господарів і наклонювали їх змінити визнання. Говорять, що за перехід на римо-католицизм обіцяли вони при тому землю, звільнення від шарварку та інші привілеї, а в разі непослуху загрожували викиненням з прикордонної полоси та іншими репресіями.

У цілій місцевості, де провадиться акція навернення, опріч тих виняткових приписів, які там ділають, як у прикордонній полосі, створюється сугестія, що там можуть мешкати тільки поляки й католики, а православна

людність українська не має й мати не може жодної оборони, жодної допомоги. Як підтвердження цього, може служити факт стислої ізоляції тих місцевостей через недопущення православних священників до вірних і святинь, ескортування їх вояками КОПу, недопущення делегованих православною Консистоцією в Крем'янці священника А. Бриниха й епархіального місіонера п.-о. С. Казновецького до відвідин села Гриньки, змушення виконуючого свої посольські обов'язки посла С. Тимошенка (який мав перепустку, видану командою КОПу) негайно покинути прикордонну смугу.

До цього додаю ще загально відому подробицю, що заслуговує на увагу, а саме:

Церква села Гриньки підчас служби Божої 30 грудня 1937 р. не зважаючи на те, що це був звичайний, буденний, не святочний день, була переповнена переважно неокатоликами, цебто тими особами, які перед тим перейшли на римо-католицизм. Цілу службу присутні стояли навколішках, плачучи й ридаючи, а по скінченні служби настоятель довший час був оточений вірними і змушений вислуховувати їх жалі і болі. Але влада КОПу, довідавшись про це, становчо зажадала від о. настоятеля негайно виїхати з села.

Вищенаведені факти ще раз підтверджують, що головну роль в акції навернення на римо-католицизм православної людності в гмінах Ланівці й Білозірка Крем'янецького повіту відіграють чинні старшини й підстаршини КОПу.

Що більше, – несвідомі шкідливості своєї акції одиниці знаходять гарячу підтримку в особі свого начальника, який, згідно з описом, що подає його орган Курії Біскупської в Луцьку «*Życie Katolickie*», 19 грудня 1937 р. на костельну урочистість, зв'язану з переходом на римо-католицизм першої групи вірних, надіслав привітальний лист, відчитаний одним з пп. старшин КОПу.

Подаючи вищезазначене до відомо пана міністра Внутрішніх Справ, ласкаво прошу висвітлити вищеподані факти й уділити вияснень щодо зроблених і замірених заряджень у цій справі.

[1 лютого 1938 р.]

Степан Скрипник

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 556-559.

Меморандум собору єпископів Православної автокефальної церкви в Польщі

Собор єпископів Православної автокефальної церкви в Польщі зреагував на нищення православних церков на Холмищині зверненням-меморандумом до польської влади, в якому ієрархи висловили «смуток і біль» з приводу «страшної несправедливості», яка діється «християнам в християнській країні».

Страшні події, що сталися останніми часами в Люблінському воєводстві, наповнили страхом усіх вірних православних в Польщі. За короткий час знищено понад 100 православних церков, з яких частина була ще і за польських королів. Продовж століть в стінах цих церков трудолюбне і завжди у великій мірі лояльне населення часто знаходило одиноку для себе потіху, яку одержували бездолені люди. Божі храми мали пошану і недоторканість від всіх віруючих людей, незалежно до якого віровизнання вони не належали б.

Польща, що постала нині до державного життя після великої війни, в минувшині черпала для себе потіху і надію на краще в майбутньому з релігійного одушевлення. І тому ще недавно нікому й до голови не могло прийти, що вже так близька жорстока і несправедлива розправа з християнськими церквами в християнському краю, подібна до того, що діється в сторонах, де релігії не признають за основний чинник.

І чому ж таке? І в ім'я чого допускається в нас така жорстокість? Адже ж на Люблинщині спокійно проживав коло 250 тисяч самих спокійних громадян Польщі, яких предки споконвіку були православними, а вони самі за свою лояльність і свідомість для кінцевого мирного співжиття зі співгромадянами інших вір в Польщі заслуговують на кращу участь і на іншу увагу для своїх кінцевих потреб, особливо потреб духовних.

Адже ж історія всіх народів, особливо ж польського, переконуюче свідчить, що насильством і жорстокістю ніколи не вдасться досягнути тих цілей, що ставлять перед собою люди, які позбулись почуття правди. Кожному народові призначило небо талант, якого особливості повинні розвиватися в історичному житті не інакше, як способами властивими тому таланові. І немає більшого гріха перед Богом, як заковування – повільне, або насильне – того талану в землю, як придавлювання і нищення того, чим живе душа народна.

Ми бачимо силу Духа тих тисяч православних в Люблинщині, від яких відібрано Храм Бога Живого, однак вони самі не перестали бути живими храмами. Але ми боїмося Духа нинішнього часу, який прямує людей не на службу Богові, а тільки на службу князеві цього світа, який

від споконвіку царствує в світі й наповняє його диявольською злобою. Хто ж відповідь за те, коли воно станеться? Ніякі страждання не мають сили перемінити лиха, що виходить з тих розпоряджень і діяльності. Стогін і гіркі сльози бездоленого народу, який очима своїми бачить знищення своїх святинь, ріками до нас течуть і готові нас затопити. І поділяючи журбу наших вірних, ми, архіпастирі Православної Церкви в Польщі, зв'язуємо нині наш смуток і біль зі смутком нашого народу, що перейде до історії злочасного 1938 року, який, як ювілейний рік нашого хрещення, повинен бути для нас щасливим і радісним.

Та бачимо, що Господь цією дорогою допустив послати нам огненний іспит (1 Петра, 4, 12), щоб усі православні набрали ще більше сили у виявленні своєї душі і непохитності своєї віри.

Так ми сприймаємо наш смуток, як Божий іспит для нашого удосконалення, бо терпимо не як розбійники або злочинці, не як ті, що стараються чуже забрати, а терпимо як християни і прославляємо Бога за таку честь (1 Петра, 4, 15-16).

І тут ми висловлюємо той гіркий наш смуток перед лицем вищої влади християнської Польщі, що така страшна несправедливість, з потоптанням Христової правди і любови, сталася нам – християнам в християнській країні.

Варшава, 16 липня 1938 р.

Смирений Діонісій
Митрополит Варшавський і всієї Польщі,
Смирений Феодосій
Архієпископ Віленський і Лідський,
Смирений Олександр
Архієпископ Поліський і Пінський,
Смирений Олексій
Архієпископ Волинський і Крем'янецький,
Смирений Савва
Єпископ Гродненський і Новогрудський,
Смирений Симон
Єпископ Острожський,
Смирений Полікарп
Єпископ Луцький.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто – Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 564-566.

РОЗДІЛ 10. НІМЕЦЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ ТА УАПЦ (1941-1944)

Окупаційну німецьку політику щодо церкви і релігії в цілому було окреслено спеціальною директивою бригаденфюрера СС і генерал-майора поліції Д. Томаса, надісланою 11 лютого 1942 р. всім частинам СС і поліційним командам в окупованій Україні. Основні її положення перешкоджали становленню Всеукраїнської автокефальної церкви, оскільки автокефалія за своєю суттю завжди пов'язана з самостійництвом і державністю. Дослідники виділяють три періоди у становленні православних церков в умовах окупації. Хоча вони до певної міри є умовними, оскільки в чотирьох адміністративних частинах України політика фашистів у сфері релігії мала свої особливості, що відбувалися і на житті церкви.

Перший – від початку окупації до червня 1942 р. – найбільш сприятливий період для відновлення релігійного життя; другий – від червня до кінця 1942 р., був пов'язаний з втручанням німецької влади у церковне життя, з намаганням максимально використати потенціал церкви для боротьби з рухом опору; третій – охоплює 1943 р. (до кінця окупації), характеризується повним підпорядкуванням церкви окупаційній владі.

В документах збережено правопис інформативного джерела.

Рання німецька директива щодо церков і релігійних груп

Вищий СС і поліційний провідник
Головнокомандуючий поліцією безпеки і СД
ч. звід. 2205/41

До СС і поліційних команд у (містах):
Київ, Житомир, Миколаїв і Дніпропетровськ

Справа: Церква в Україні.

1) Належить дозволити різним групам (громадам) Православної Церкви на релігійну діяльність в чисто церковних справах. Треба, однак, самим Церквам залишити довільний спосіб, як вони свої місцеві організації оформлять і фінансують.

Заборонити вмішуватися в засяг церковної діяльності політичним угрупованням, громадським і сільським властям та політичним особистостям.

Не допустити, щоб задалекойдучі політичні групи використовували Церкву, як заслону для своїх, ворожих державі, устремлінь. Рівно ж, творенню загальноукраїнської автокефальної Церкви під проводом митропо-

лита, як допоміжної організації, – належить всіма способами перешкоджувати. З православним церковним розумінням, автокефалія є завжди в самій суті пов'язана з самостійним державництвом. Також належить звертати увагу, щоб духовні за жодних умов не входили в склад будь-якого політичного проводу. З відкриванням нових духовних семінарій, високих шкіл теологічних і т. п. – належить поки що стриматися.

2) Ватикан старається організувати загальнослов'янський рух під католицьким проводом для боротьби проти «Райху». Усі ватиканські намагання втиснутися на Схід мусять бути припинені. Треба взяти до уваги факт, що Ватикан саме тепер дав дозвіл багатьом єзуїтам працювати в характері православних священників. На ці й подібні підходи треба звернути особливу увагу.

3) Унійну (католицьку) Церкву в дійсності належить уважати за «передову сторожу» ватиканської політики. Через Східну Галичину і Західну Україну Ватикан старається дістати собі браму наступу на Східні простори.

4) Супроти різних сект (баптистів, менонітів й ін.) треба перш усього поступати великодушно. Якщо вони не є заслоною для агентур НКВС, то не представляють собою жодної політичної небезпеки.

5) Так у політичних, як і в інформаційних звідомленнях не обминаючи приділяти увагу фактові існування різних релігійних угруповань.

Генеральних комісарів прошу зі справами своїх підлеглих відповідно запізнатися і поучити з цією справою.

СС бригадир і генерал-майор Поліції

Др. Томас

Генеральний комісар в Житомирі
СС і командант поліції

Житомир, 11. II. 1942

Відпис залученого зарядження пересилаю з проханням прийняти до відома.

Доручення:

До Панів обласних і міських комісарів Рушин, Бердіїв, Чуднів, Житомир-село, Коростишів, Звягель, Кмільчино, Радомишль, Олевськ, Коростень, Овруч, Шитковичі, Комарин, Мозир, Василевичі, Єльськ, Петриків, Калинівка, Літинь, Вінниця-село, Козятин, Ілінці, Гайсин, Монастирище, Немирів, Житомир-місто, Вінниця-місто.

СС майор і полковник поліції

Гельвіг

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 745-746.

Акт поєднання

Наприкінці літа 1941 р. у православній церкві виникла кризова ситуація, внаслідок якої сформувалося дві церкви відмінного юридичного підпорядкування. Частина ієрархів, вихована в душі російської богословської школи, канонічність українського православ'я пов'язувала з Московським патріархатом. Патріотично налаштований клір вважав за необхідне проголошення автокефалії. 8 жовтня 1942 р. три ієрархи підписали Акт поєднання Автокефальної і Автономної церков.

Року Божого 1942, жовтня 8 дня. Свята Почаївська Лавра.

Ми нижчепідписані – Високопреосвященніший владика митрополит Олексій і представники Собору єпископів Святої Української Православної Автокефальної Церкви, уповноважені ухвалою Собору єпископів з дня 6 жовтня 1942 року в м. Луцьку, архієпископ Ніканор і єпископ Мстислав, – склали цього Акта про наступне:

Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізуючо впливає на вірних – ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на наступних засадах:

1. Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує.

2. Українська Автокефальна Православна Церква має єднання з усіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонісія, що до Всеукраїнського Помісного Собору являється Місцєблюстителем Київського Митрополичого Престолу.

3. Вищим органом управління Української Автокефальної Православної Церкви до Всеукраїнського Помісного Собору являється Священний Собор Єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод.

4. Священний Синод складається з п'яти старших єпископів України, а саме: Високопреосвященного Олександра, митрополита Пінського і Поліського, Високопреосвященного Олексія, митрополита Волинського і Житомирського, Високопреосвященного митрополита Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Високопреосвященного Симона, архієпископа Чернігівського і Ніжинського та Високопреосвященного Ніканора, архієпископа Чигиринського. Обов'язки Секретаря Священного Синоду, а також заступника неprisутнього члена св. Синоду виконує Преосвященний Мстислав, єпископ Переяславський.

5. Священний Синод на першій сесії розгляне всі питання, зв'язані з поєднанням, як то – розподіл єпархій і катедр поміж усіма сущими єпископами та остаточно розв'яже всі справи, що не передбачені цим актом, а зв'язані з поєднанням.

6. Першу сесію св. Синоду скличе старіший по хіротонії митрополит, вказавши день і місце засідання.

7. Усі різниці канонічного характеру, що спричинилися до роз'єднання, нами розглянуті і більше не існують.

8. Копія цього Акта розсилається негайно усім єпископам об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви Високопреосвященими митрополитами Олексієм і Полікарпом з наказом негайного оголошення цього Акта по всіх церквах України і наказом негайно прикоротити молитовне роз'єднання. Після відчитання цього Акта по всіх церквах України відслужити вдячний Господеві молебень за дар взаємного зрозуміння та об'єднання.

Підписано в Святій Почаївській Лаврі дня 8 жовтня 1942 року.

Олексій, митрополит Волинський і Житомирський,

Ніканор, архієпископ Чигиринський,

Мстислав, єпископ Переяславський.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 729-731.

Меморандум єпископів Автономної православної церкви

Проти Акту поєднання виступила група єпископів Автономної церкви на чолі з єпископом Пантелеймоном (Рудиком). Під їхнім тиском митрополит Олексій відкликав свій підпис. Об'єднання церков не підтримувала також німецька окупаційна влада.

Обрані анкетою від 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду Православної Церкви на Україні архієпископ Чернігівський Симон, управляючий Київською єпархією єпископ Пантелеймон і єпископ Полтавський Веніамин, мали нараду в справі «акту поєднання», від 8. X. 42 р., Православної Української Церкви з так званою Автокефальною Церквою, що підписали з одного боку митрополит Волинський і Житомирський Олексій та з другого – уповноважені від Луцького Собору єпископів автокефальної церкви єпископи Ніканор та Мстислав.

Ознайомившись з поглядами в справі цього «акту» усіх Преосвящених єпархіальних на терені бувш. совітської України, за винятком єпископа Серафима Миколаївського (відомостей від якого не одержано) та декількох Преосвящених з Волині, а також Київського, Чернігівського, Полтавського, Харківського і Катеринославського єпархіальних Управлінь, як рівно ж і окремих груп духовенства і православного населення, по бувшій нараді ухвалили наступне:

1. Вищеназваний «акт поєднання», як підписаний Високопреосвященнішим митрополитом Олексієм, самовласно, всупереч 34 Апост. правилу, всупереч постанови Обласного Собору Єпископів Православної Автономної Церкви на Україні від 23 серпня 1941 року (Діяння Собору ч. 26), без належної наради зі всіма єпископами Православної Церкви на Україні і навіть без усякого попереднього освідомлення про нього Преосвящених своєї Митрополії признати не маючим жодної канонічної сили.

2. Зміст «акту поєднання» дає можливість припускати думку, що св. Православна Українська Церква, маюча преемство від св. Апостолів та непорочно заховуюча церковні канони, через «акт поєднання» присьмається до Луцької ієрархії, що порушила єдність і канони св. Православної Церкви, ніби то пререкаєма істина знаходиться на стороні розколу учителів (див. відозву єп. Геннадія Січеславського до «акту поєднання»). Рішуче відкидаємо таку думку, бо свята Православна Церква на Україні, що понесла за останню чверть віку тяжкі жертви за чистоту і святість своєї віри, не приєднується до розколу учителів, а, як Мати чадолюбива, може прийняти у своє лоно повертаючих до неї, всіма засобами полегшуючи для них це повернення.

3. «Акт поєднання», висланий митрополитом Олексієм, при своєму письмі від 12. X. 1942 р. на апробату за зауваження усім Преосвященим Православної Церкви на Україні, без усяких застережень, був негайно поданий до загального відома через автокефалістів і викликав пригнічуюче враження і навіть соблази поміж усіх віруючих Православної Української Церкви. В багатьох місцях сталися демонстративні виступи з гострими протестами проти Високопреосвященнішого митрополита Олексія. У своїй ревности про чистоту православної віри, в деяких місцях доходять до того, що віруючі вимагають, без відповідної постанови Собору, прикорочення поминовення митрополита Олексія за богослужбами, на тій підставі, що підписавши «акт поєднання», він тим самим увійшов в об'єднання з липківцями, яких раніш, слушно, признавав єретиками і які тепер почали поминовення митрополита Олексія поряд з «адміністратором» автокефальної церкви.

З великим жалем констатуємо все вищеподане, і в цілях привернення спокою поміж православного духовенства і православного населення України та для возстановлення честі Православної Церкви «не имущей скверны или порока, или нечто от таковых» (Єфес. 5, 27), що з любов'ю приймає усіх, що приходять до неї від розколів і єресей, та є готова пійти для тих, що каються, на уступки у межах апостольських та соборних правил, –

ПОСТАНОВИЛИ:

А. Просити Високопреосвященнішого митрополита Олексія зняти свій підпис з так званого «акту поєднання» та про це подати до відома віруючих Православної Церкви окремою грамотою.

Б. Предложити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію зложити з себе звання «Єкзарха усієї України», аж до рішення Всеукраїнського Церковного Собору.

В. До созиву цього Собору Вище Церковне Управління на Україні зосередити в Священному Синоді, що складається з митрополита Олексія, як Головуючого, та трьох членів обраних більшістю голосів єпископату, згідно з анкетною з 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду, який не міг розпочати свою працю з нев'язаної причини.

Г. На перших засіданнях Священного Синоду розглянути питання про прийняття до Святої Православної Церкви тих, що відступили та не заховують чистоту і святість її віри, та оговорити засоби, що служать до припинення розколу в Церкві на Україні.

Д. Цей меморандум представити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію, але одночасно вислати до відома усіх Преосвящених Православної Церкви в Україні.

[Осінь, 1942 р.]

Підписали:

Архієпископ Чернігівський Симон.
Управляючий Київською єпархією,
єпископ Пантелеймон,
єпископ Полтавський Веніамин

З оригіналом згідно:

Єпископ Веніамин
Секретар Соб. єп.

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 731-733.

Протокол зустрічі митрополита Полікарпа з представниками німецької окупаційної влади

Умови, висунуті окупаційним урядом, означали дроблення єдиної Української автокефальної православної церкви. Згідно протоколу, повноваження єпископів обмежувалися лише територією генерал-комісаріатів, в яких вони перебували. Скликання Собору єпископів церкви, як і висвячення ієрархів, було заборонено. Єпископи ставали повністю підпорядкованими місцевим генерал-комісарам.

Протокол

Дня 11 січня 1943 року заступник генерал-комісара Волині й Поділля п. Ландрат в присутності начальника політичного відділу генерал-комісаріяту п. Краузе і начальника бюро перекладачів п. Цупігера прийняв Його Високопреосвященство, Високопреосвященнішого Полікарпа, митрополита-адміністратора УАПЦ в асисті протоієрея Миколи Малюжинського та оголосив нове розпорядження райхкомісара України про організацію церковного життя на терені Райхкомісаріяту: райхкомісар рішив, з огляду на теперішній час війни і труднощі транспортів, обмежити діяльність єпископів границями генерал-комісарятів. Райхкомісар звертає увагу на те, що єпископ генеральної області знаходиться під охороною генерал-комісара, як найвищого представника німецької влади і є відповідальним у всій своїй діяльності перед генерал-комісаром і своїм сумлінням. Рішення це прийняте тільки з огляду на стан війни. Діяльність Адміністрації обмежується тільки на Волинь і Поділля. Таким чином, не може далі існувати Собору єпископів; замість цього існує Собор єпископів генерал-комісаріяту. Статути української Церкви мають бути змінені так, що вони відносяться тільки до генерал-комісаріяту. Статут в цьому дусі прошу проредагувати і представити.

Коли є кілька єпископів в генерал-комісаріяті, то генерал-комісар призначає одного старшим, що є одночасно і відповідальним. Від імені генерал-комісара цей пост старшого єпископа автокефального напрямку в генерал-комісаріяті Волині і Поділля я передаю Вашому Високопреосвященству.

Посвячення в єпископи, що доконується єпископами того самого напрямку, відбуватися може тільки за згодою генерал-комісара.

Призначення священників відбувається в порозумінні з відповідним гебітскомісаром. Коли хто-небудь із священників виявить себе нелояльним, гебітскомісар звертається з внеском про зміщення такого священника до генерал-комісара, який може його змістити. Ясно, що таке звільнення відбуватиметься в порозумінні з Вашим Високопреосвященством.

Прошу в найкоротшому часі зорганізувати церкви в нашому генерал-комісаріяті. Підкреслюю, що таке обмеження прав наступає з огляду на час війни і тільки до закінчення війни. Звертаю увагу Вашого Високопреосвященства на те, що Ви, як старший єпископ області, знаходитеся під охороною генерал-комісара і можете завше в своїй діяльності посылатися на цю охорону.

Сподіваюся, що на цих нових началах життя Церкви прийде до нормального стану. На цьому розмови скінчилися.

11 січня 1943 року.

Протоієрей М. Малюжинський
Стверджую, митрополит Полікарп

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 751-752.

Меморандум про переслідування православного духовенства на Холмищині й Підляшші

У роки Другої світової війни, коли переслідування й репресії торкнулися усіх поневолених фашизмом народів, банди польських шовіністів чинили часті напади на православних українців на Холмищині і Підляшші, нищили їхні господарства, грабували і катували священників, зневажали церковні святощі. Архієпископ Холмський і Підляський Іларіон (Огієнко) та члени його Консисторії, наводячи численні факти польського тероризму супроти православних, закликають владу стати на захист переслідуваних.

Ще від давнього часу, коли Холмищину й Підляшшя захопила Польща, розпочалася тут сумна мартирологія св. Православної Церкви. Уже в давнину був момент (1596 р.), коли поляки, через т. зв. унію, святкували, здавалось, остаточну перемогу над православ'ям, але в наслідок їхньої нетолерантної політики не стало самої Польщі, а св. Православ'я таки жило й живе.

Коли ж у 1918 р. повстала знову Польща, розпочалося знову замикання й пересвячування православних церков на польські костьоли. З 383-х церков, що були перед світовою війною, залишилось у посіданні православного населення не більше 100. Але вже в році 1938 число це зменшилось до 50, бо в цьому році зруйновано в вандальський спосіб 183 церкви, а решту обернено на католицькі костьоли. А весною 1939 р. розпочалося знову страшне переслідування решток православ'я. Польські шовіністи, за вказівками свого уряду, зорганізували на Холмищині й Підляшші «Товариство Розвою Зем Виходніх», чи, як називали православні, Товариство розбою на землях східних. Найстрашнішим терором, нападами удень і вночі, при допомозі поліції, заганяли й провадили, та й ще з музикою, (напр. Новосідки Грубешівського повіту), наш народ до польських костьолів...

[В 1939-1942 рр.] Православна Церква на Холмищині й Підляшші, отримавши свій рідний церковний провід, стала відновляти, відбудовувати й порядкувати своє поруйноване життя.

Але ті, що своїм історичним завданням завжди рахували знищення православ'я, завидливім оком стали придивлятися до відбудови й розбудови нашого релігійно-національного життя, а нарешті, коли на фронті стали напирати більшовики, приступили до рішучої з ним боротьби.

Акція нищення православного духовенства й православних вірних стала особливо активною на Холмщині й Підляшші в 1943 р.

Православне духовенство, що весь час непохитно стоїть на сторожі законності й правопорядку, останньо стало надзвичайно терпіти від польських бандитів, які продовжують політику булого польського уряду, – політику нищення на Холмщині й Підляшші всього, що є православним. Духовенство й вірних не тільки руйнується матеріально, але нищиться й фізично, – його мучать і вбивають. Акція ця є планова й обдумана, про що ясно свідчать жорстокі переслідування, що їх польські терористичні банди систематично провадять над усіма православними.

Так на загальне теперішнє число 150 сільських парафіяльних священиків на Холмщині й Підляшші майже всі, за малими винятками, сильно пошкодовані матеріально, а 9-ть священиків і 8-м дяків замордовано на смерть...

Серед пошкодованих священиків багато є таких, що на них докрано терористично-бандитських нападів уже кількакратно, а навіть кількадесят раз. Так наприклад, на священика Петра Веремчука, настоятеля парафії Голешів Біло-Підляського повіту, тільки на протязі трьох останніх місяців докрано 5 терористичних нападів; на протоієрея Івана Антонюка, настоятеля парафії в Сухаві Холмського повіту – 8 разів; на священика Михайла Войтовича, бувшого настоятеля парафії М'яжке – 8 разів; на священика Сергія Яцинського, настоятеля парафії Бабичі Білоградського повіту – 10 разів; на священика Феодосія Мінчакевича, настоятеля парафії Горостита Холмського повіту – 14 разів; на протоієрея Андрія Древецького, настоятеля парафії в Отрочі Янівського повіту – 25 разів, при чому л'ять разів його дошкульно побито, а три рази в нього стріляли, й тільки чудом він спасся!

І при кожному нападі на священика грабують його майно, а його самого б'ють та катують... Б'ють і катують також і священичих жінок та дітей...

Взагалі є багато священиків, що їх не тільки матеріально ограбовано, але й тяжко зневажено й сильно побито. До них належать: священик Іван Олійник з дружиною (Замх Білгорайського повіту), прот. Павло Швайка з дружиною (Снятичі Заміського повіту), що його потім замордовано (в Грабовці Грубешівського повіту 28.X. ц.р.), священик Микола Зимовець (Бонча Красноставського повіту), священик Леонтій Глицький з сином дяконом (Жданне Красноставського повіту), священик Антін Каньовський з дяком Павлочуком (Довга Радинського повіту), прот. Каленик Луцок (Красничин Красноставського повіту), прот. Іван Антонюк (Сухава Холмського повіту), протоієрей Олексій Якута (Кульно Білгорайського повіту), і багато, багато інших...

Прот. Олександр Кадій (нині вже покійний) так писав до Консисторії про напад на нього: «29. VII ц. р. о год. 1/2 3-ї пополудні банда напала на мене, в 200-250 метрів від хати побито мене мосю власною палкою до півсмерті й непритомності, стріляно в мене, ліву руку відбито, що не діє, та й права кепсько пише, ограблено з грошей в хаті, а документи знищено».

Дня 16. VII ц. р. бандити докранили збройного нападу на священика Олексія Марцинкевича, б. настоятеля парафії Шевня Заміського повіту, віддаючи до 30 стрілів через вікна до його помешкання. Ця сама банда ще в березні 1943 р. змушувала його виїхати з парафії, говорячи до нього по-польськи: «Якнайскорше звідси забирайся, бо як прийдемо другий раз, то буде тобі зле». Таких загроз масмо багато, наприклад: Довга Радинського повіту, Княжпіль Білгорайського повіту, Майдан Соноцький Заміського повіту і багато інших.

Ця сама польська банда докранила третього збройного нападу на священика Олексія Марцинкевича, що прибув з Шевні вже з іншої парафії для полагодження контингентових справ, та його замордувала (13.IX. 1943 р.).

Дня 13-го вересня 1943 р., о год. 2-й вночі, 60 озброєних в скоростріли й кріси польських бандитів напали на дім настоятеля парафії Мірче Грубешівського повіту, священика Льва Коробчука. Тільки завдяки тому, що він не ночував дома, залишився він живий. Зате здемольовано його помешкання й забрано все, що тільки можна було забрати з його дому.

Дня 6 травня ц. р. польська банда напала на дім настоятеля парафії в Наброчі Заміського повіту, священика Сергія Захарчука, й у страшний недлюдський спосіб його замордувала. Поклавши о. Захарчука на підлозі горілиць, бандити били його ногами й колбами та люфами крісів. Це катування тривало довший час. Залишивши непритомного о. Захарчука на підлозі, бандити пішли до домової церкви, що містилася в тому самому домі й спрофанували її: скинули з св. Престолу антимінса, Євангелію та мирницю на землю, поперевертали всі аналої, пообдирали з них убрання і ін. Виходячи з помешкання, бандити стрілили один раз у голову о. Захарчука, що лежав уже непритомний на підлозі...

Дня 21-го жовтня озброєна в скоростріли й кріси польська банда зі співом «Єще Польска не згінсла» напала на парафію Мірче Грубешівського повіту й спалила 196 господарств разом з живим і мертвим інвентарем, а 26 чоловіка забито і 4 ранено.

Знайдено там жертви з вирізаними язиками, викрученими руками, видовбаними очима і т. ін. Не помилувано навіть жінок і дітей. Напад продовжувався до 4 години вночі. Картина нападу була страшна, морозяча кров у жилах!.. Серед моря огню бігали в страху люди й худоба, шука-

ючи рятунку, але надаремно, бо все село зо всіх сторін було обставлено бандитами, яких було понад 100, та які мордували всіх тих, хто шукав рятунку. Забитих знайдено по льохах та ровах. Священик тільки тому врятувався, що не ночував у себе вдома й спасся бігством...

Дня 27-го жовтня польська банда, якою керували польські офіцери, dokonala напад на парафію Молодятичі. Завдяки тільки тому, що не знайшли священика, він залишився живим. А що з ним могло статися, про це може свідчити та жорстокість, яку проявили бандити у відношенні навіть до дітей. Так, дев'ятимісячну дитину місцевого (Молодятичі) вїта польський бандит розбив головою об підлогу, добиваючи нещасне дитя колбою по голові; двох інших дітей 2-5 літ поляки замордували в жорстокий спосіб у їхньому дитячому ліжку... Під час цього нападу жорстоко замордовано й старого дяка місцевої парафії Семена Ярошевича.

Дня 28-го жовтня ц. р. польська терористична банда під час нападу на Грабовець Грубешівського повіту у страшний спосіб замордувала настоятеля Грабовецької парафії прот. Павла Швайку і його дружину. Консисторії офіційно доповіли про це так: «Нападаючі ввійшли до помешкання настоятеля й розпочали катувати о. прот. Павла Швайку і його дружину. Населення чуло, будучи укритим, стогони нещасних офір, – рев та плач продовжувався біля години, після чого чути було кілька вистрілів у домі настоятеля, й усе стихло – це свідчило про кінець життя обох офір... Тіла забитих були дуже змасакровані, Матушка Івана Швайка майже вся була поколота ножами, руки й ноги в неї поламані, живіт порізаний... Нещасна жінка вмерла від відпливу крові, а не від смертельної рани... Сам настоятель, крім ран на тілі, мав рани від стрілів. Перед убивством його в жорстокий спосіб бандити мучили й катували...».

Після того жорстокого вандалізму, що його виявили польські бандити на особах священика Сергія Захарчука й прот. Павла Швайки, можна собі уявити, що могло статися з тими священиками й дяками, що їх бандити силою забрали з собою до ліса, а саме: священиком Йосипом Кроткевичем, настоятелем парафії Майдан Сопочський Заміського повіту (I. VIII), дяком Іваном Остапчуком, дяком Лаврентієм Серединським та іншими. Вони напевно в жорстокіший спосіб замордовані по попередньому знущанні.

Про це частинно може свідчити труп упровадженого бандитами до лісу й там замордованого дяка парафії Липини Білгорайського повіту Дмитра Левицького, якого знайдено в такому стані: «Банда чисто польська, зорганізована, – писав про це б. настоятель Липинської парафії, прот. Олександр Кадій, також уже замордований бандитами, – зв'язала Дм. Левицького колючим дротом з руками назад, завела до лісу і там

мучила в звірський спосіб. Врешті запхали йому рота мохом і голого кинули до води (плиткої калюжі), де він і закінчив життя...».

Про мученичу смерть о. прот. Олександра Кадія, колишнього настоятеля парафії с. Липини Білгорайського повіту, Консисторії подано такі подробиці. 11-го вересня ц. р. о 10-й вечора покійний о. Кадій молвився в церкві, де думав і заночувати. В цей час бандити, виламавши двері, увірвались до церкви, та страшенно катуючи, виволокли його на двір. На прохання о. Кадія дарувати йому життя бандити відповіли польському: «Україне будуєш, шлях би цбс трафіл, бендзemi в лесе з тобон розмовлялі» й били його без милосердя, (а треба сказати, що о. Кадій українцем не був). Коли о. Кадій, стративши притомність, впав, його прив'язали до воза й тягнули безпритомного землею в глибокі ліси. Тепер люди бачили його в лісі з покрученими ногами й руками та виколотими очима... Разом з тим родину його до решти пограбували...

Свою терористичну акцію, спрямовану проти Православної Церкви, поляки перенесли навіть на терен м. Холма, катедри архієпископа, куди духовенство щоденно приїжджає в своїх службових справах, щоб отримати від свого архієпископа ближчі вказівки для своєї духовної праці.

Так на двірці в Холмі тяжко, до крові, побито священиків Володимира Кошового (3. IX), Анатолія Бондаря (3. IX), Пилипа Середу (8. IX), а навіть на вулицях міста Холма нанесено образу словом священикові Йосипові Кундеусу (12. IX), а чинно священикові Олександру Білецькому (12. IX).

Усе вище вказує на те, що поляки провадять планову терористичну акцію переслідування й знищення православного духовенства, продовжуючи політику б. польського шовіністичного уряду та стародавню польську традицію – всіма можливими способами нищити св. Православ'я!

Не маючи в своїх руках державного апарату, при допомозі якого могли б руйнувати Православну Церкву, вони зорганізували терористичні банди, які, як бачимо, в жорстокий спосіб переслідують православне духовенство, не тільки унеможливаючи йому пастирську працю в парафіях, але й мордуючи його.

Але наше православне духовенство тяжко терпить багато знущань не тільки від польських бандитів, але терпить багато знущань та понижень і від тих поляків, що ними переповнені всі уряди на Холмсько-Підляській землі, терпить тільки за те, що воно православне...

Щоб оправдати свою злочинну нехристиянську роботу, яку історія нап'ятнує як дикий польський вандалізм ХХ століття, поляки покликаються на останні події, [які] нібито мали місце з ними на Волині. Але Холмщина й Підляшшя не мають нічого спільного з Волинню, бо їх ділить офіційний непрохідний кордон. Тому Холмщина й Підляшшя в жодному

разі не можуть поносити ніякої відповідальності за волинські події. Крім того, нам докладно відомо, що навіть дехто з розумних збігців поляків з Волині осуджує поведінку тамошніх поляків супроти місцевого волинського населення, що й сталося причиною цих волинських подій.

Поляки взагалі відомі з того, що дрібні свої негоди роздувають до розміру великих переслідувань. Недавно вони протестували перед світом ніби мордують їхніх дітей, а в цей же час самі забивали православних дітей головою об підлогу.

Подаючи до Вашого ласкавого відома про цей надзвичайно трагічний стан православного духовенства, просимо виступити в його обороні перед відповідними чинниками для уможливлення виконання ним своїх душпастирських обов'язків та забезпечення його перед польською терористичною акцією, що стремить до цілковитого зліквідування Православної Церкви на Холмщині й Підляшші.

Православне духовенство виявляє тепер багато святого героїзму, але воно безсилне проти добре озброєних польських терористичних банд, тому потребує охорони зі сторони влади. Воно уже рік змушене не ночувати у себе в хаті, але тиняється по чужих хатах і ночує в хлівах та стодолах, а то навіть проводить ніч на деревах, але своєї святої служби не кидає...

Є цілком певним, що православне духовенство переслідують ворожі чинники за саму його приналежність до Православної Церкви, яка лояльно працює, щоб запевнити спокій, лад та порядок на Холмщині й Підляшші.

На сьогодні Холмсько-Підляська провінція вся опущена інтелігентними робітниками, – не кидає її тільки саме духовенство, і власне за це й викликає лють серед польських терористів.

Тому охорона православного духовенства перед польським терором і бандитськими нападами лежить в інтересі не тільки Православної Церкви, але також держави, бо Церква виступає як чинник творчий, що стоїть на сторожі так потрібного тепер порядку та спокою.

Дня 4. І. 1944 р., ч. 26

Холм, Свята Данилова Гора

+Іларіон, архієпископ Холмський і Підляський.

Члени Холмсько-Підляської Духовної Консистоїї:

Архієп. І. Левчук,

Прот. Гр. Метюк

С. В. Любарський,

Прот. Свг. Борцевський,

Прот. В. Мархева,

Прот. М. Сенкевич,

В. Квасницький

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С.576-583.

РОЗДІЛ 11. ПИТАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНОЇ ЄДНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО ТА УГКЦ

Справою життя митрополита А. Шептицького були питання міжконфесійної єдності. Його екуменічна доктрина включала вселенське єднання церков, де унія слугувала основною моделлю та програмою релігійного примирення в Україні. Створення незалежної соборної України митрополит тісно пов'язував з конфесійним примиренням між греко-католиками та православними на основі створення Київського патріархату. Наведені нижче документи віддзеркалюють цей складний процес формування шляхів і методів релігійного порозуміння.

Послання Митрополита Андрея Шептицького

**Преосвященним єпископам,
високопреподобним капітулам
і всесесному духовенству
Галицької провінції**

Мир Вам о Господі і Божа благодать!

Потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшші і Полісся, та завізвати Вас до молитви за них та до діл покаяння, щоб виснажити з неба Боже милосердя.

Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях забронені богослуження, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятники церковної архітектури. Часто знищили і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків, удержуваних лептами бідного населення, що з доручення своєї Духовної Влади виконували душпастирські обов'язки, виселявали та діймаючи карали грошовими гривнами або в'язницею. Неповинних людей не раз бито та видалювано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати у матірній мові людей.

Православна Церква покрита жалобою. Православні Церкви поза границями держави наказали молитви і пости в намірі виснажити з неба за перестання релігійного переслідування.

Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі

з'єдинені з Вселенською Церквою восточні болюють над ударом, завданім самому ділу з'єдинені.

А те все сталося в хвилині, коли уряд предкладав Сеймові до ратифікації уклад в справі поунійних дїбр, заключений між Апостольською Столицею та Польською державою. Тим хронологічним збігом обставин ініціатори й організатори діла знищення скидають на Апостольський Престол одієм того, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єдинених наших братів, саму гадку про можливість з'єднання, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількамільонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отвирасться нову пропасть поміж Східною і Вселенською Церквою.

Кому ж приписувати ті матеріальні і моральні руїни? Хто ж посмів у католицькій державі на очах представника Апостольського Престолу – Нунція, на очах многочисленних католицьких єпископів завдати Вселенській Церкві такий страшний удар? Хто ж посмів усупереч інтересам держави, з потоптанням традиції маршала Йосифа Пілсудського, виконати таке безприкладне діло?

Це могло статися тільки за інспірацією укритих ворогів Вселенської Церкви та християнства. Таке діло не могло нікому принести хісна крім них. Вони мали легке завдання, коли нищили частину Вселенської Церкви і народ, що до тої Церкви належить, а могли заслонуватися позірними мотивами, що нищать ворогів держави. Нищили Католицьку Церкву при мовчазливій апробаті або радісних оплесках многих католиків. Ми навіть не зверталися за поміччю до наших братів латинського обряду. Вони могли нам цієї помочі відмовити, уважаючи нас, наперекір яскравим доказам, що так не є, за нелояльних громадян.

Законспіровані вороги християнства не можуть у Польщі виступати явно проти католиків, бо ці останні надто сильні. Мусять маскувати свої удари. Ділають через інших, посередньо але і тоді можна їх пізнати по цілі, до якої прямують.

Осмілені успіхом поважилися в останньому випадку нанести тяжкий удар на неповинних і бідних селян та священників Холмщини, яких не могли оскаржувати у нелояльності для держави, удар, якого не могли оправдати ніяким закидом, зробленим тому народові. Наносять його, вживаючи патріотичних гасел, як «вирівняння історичних несправедливостей» і «нищення слідів неволі», а невідомих католиків штовхають до нехристиянських вчинків. Той удар нанесли неповинним православним так зручно, що рівночасно вдарили і Вселенську Церкву, але тим і зрадилися, показали, чим є вони в дійсності: це вороги Вселенської Церкви, вороги християнства.

Ми болюче мусимо відчувати всі терпіння наших братів, а антихристиянські поступки мусимо нап'ятнувати. Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних богослужінь і карання за молитву – мусимо вважати за акти релігійного переслідування.

Мусимо, на жаль, уважати за тріумф ворогів Церкви – масонів, той моральний удар, завданий самій ідеї з'єднання Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столици.

Мусимо запротестувати проти намагання кинути понуру тінь підозріння, що боротьбу з Православною Церквою апробує Апостольська Столиця. Мусимо також запротестувати проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з українським народом оправдувати інтересами Католицької Церкви.

Сьогодні може католицька опінія ще не зорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося, та що є і лишиться грізним мemento для католицької Польщі.

Для переслідуваних, так як і для нас, є потіхою, що Бог справедливий дивиться з неба на наші терпіння. Доля народів у Божих руках. Бог зможе з терпінь бідного народу випровадити правдиве тривале добро для нього, славу та перемогу для святої Вселенської Церкви.

Дано у Підлютому в день св. Славного Пророка Іллі 20 липня Р. Б. 1938.

+ Андрей, Митрополит

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. Том 1. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 570–572.

Із декретів та правил Архієп. Собору: Праця над з'єдиненням Церков

[1940-1941], Львів

Працю для з'єдинення Церков мусимо вважати за таку, яку Боже Провидіння призначає нам особливішим способом. Передовсім тому, що така велика частина нашого народу належить до нез'єдненої Церкви і носить усі наслідки нещасного роздору, що відірвав від вселенської Церкви всі Церкви Сходу. Будучи в Західній Україні одинокою віткою українського народу, що зберегла св. вселенську віру і візантійсько-слов'янський обряд, ми тим більше від усіх слов'ян і католиків можемо зробити для тієї справи, а коли можемо, то й до того зобов'язані, – братня любов зневолює нас до того. А коли до того зобов'язані, то й до того покликані та можемо числити на ті помочі Божої благодаті, які потрібні для тієї переважної, а такої трудної праці. Вкінці, Боже покликання і наш

обов'язок можемо пізнавати і в тій сумній для нас обставині, що, може, ніякий нарід на світі не терпів стільки від нещасного роз'єднання Церков, що український народ. Розділ Церков був і розділом народу на дві частини, що нераз серед релігійних різниць, які їх ділили, не вмiли зберігати братньої любові. Роз'єднання Церков і ті внутрішні роздори спричинили в нашому народі і те історичне нещастя, що з обох сторін ми втратили тисячі вірних, які покидали нас і ставали чужими для нашого обряду та народності й віри. Те історичне нещастя українського народу спричиняє, що з'єднання Церков є неначе потребою нашого народу та одним з його спасінням. З'єднене з вселенською Церквою українське благочестя, відмежовуючи нас від сусідів від заходу і сходу, с, на нашу думку, оперту на історичному досвіді, – одинокою формою релігійного буття, яке нам може запевнити свободний розвій нашої релігійної та національної культури і встеретти нас від внутрішніх роздорів та домашньої, братовбивчої війни. Те з'єднання всіх українців у вселенській вірі і византійському обряді одне лише може нам дати свободу релігійного і культурного життя при всіх політичних формах федерації, злуки чи союзу з іншими братами слов'янами.

Тому мусимо всі вважати працю для з'єднання Церков не тільки за наш моральний обов'язок любови Бога, що проявляється у християнській любові ближнього, але також за один із найважливіших конституційних елементів нашого християнського патріотизму. Той християнський патріотизм не проявляється і не може проявлятися у нас ніякою політикою та не може містити в собі ніякої ненависті до наших братів іншого народу. Слухняні Христовому наказові, ми любимо всі народи світа любов'ю ближнього. Ненависть супроти якого-небудь народу чи суспільної верстви, чи стану ми вважаємо за противну Божому законіві, і тому за шкідливу для дочасного й вічного нашого добра. Наш християнський патріотизм у тому одному, що свій нарід, нарід український, любимо християнською любов'ю більше від інших народів та готові для нього віддати працю цілого життя й саме життя. Той християнський патріотизм не може перешкоджувати нам в обниманні християнською любов'ю ближнього і тих християн, які за приписами церковного права належать до наших парохій чи Епархії. Тих нечисленних католиків византійсько-слов'янського обряду, що належать до народності великоруської, білоруської, польської, німецької, чеської чи жидівської, ми не хочемо винародовлювати. Ми готові сповняти супроти них з якнайбільшою християнською ревністю і любов'ю наші душпастирські обов'язки, стаючи, за прикладом св. Апостола Павла, «всім для всіх». Ми готові передавати їм Євангеліє в їхній рідній мові і по наших силах помагати їм у зберіганні й оцінюванні як слід їхніх традицій і звичаїв. Вони всі є

нашими братами, бо вони діти одного Отця небесного, що Свого Сина прислав на цей світ, щоб нас, грішників, спасти.

В праці, якої метою є з'єднання Церков, слід передовсім стеретись усього, що може зразити нез'єднених та утруднити їм поворот до церковної єдності; і на проповідях і поза ними, священник мусить, говорячи про нез'єднену Церкву чи про православних, уникати і найменшого слова, яке могло б видаватися легковаженням, погордою, гострою критикою, чи загалом браком любові чи зичливості. Люди не розрізняють досить ненависті гріха від розположення супроти грішників, чи людей, для яких працюється. Те, що проповідник у найкращому намірі скаже проти розділу Церков і всього лиха, що з того розділу походить, нез'єднені можуть брати як ознаку неприхильності й ненависті до себе, то ж скільки більше може їм пошкодити кожна з'їдлива і неприхильна критика, чи висказ легковаження, звернений до людей, чи їхньої інституції.

Нез'єднених не можна називати схизматиками, бо це слово їх ображує. Практика Апостольського Престолу така, що ніколи ні Східня Конгрегація, ні Св. Отець не вживає цього слова. Говорячи про «православну віру», треба добре пам'ятати про те основне розрізнення. Тим словом належить називати науку православної Церкви, а не науку богословів. Православна Церква урядово вважає за свою науку науку перших сімох Вселенських Соборів, а та наука – це наука вселенської Церкви до XI століття. Так понятя «православна віра» не є фальшива, а тільки неповна. Вселенська Церква ту науку XI і XII ст. доповнила дефініціями, визначеннями дальших Вселенських Соборів і Римських Архієреїв. Православна Церква не брала участі в тих Соборах, крім Фльорентійського. Тому й не признає їх за Вселенські Собори, але науки на них проголошеної не заперечує, а навіть не може заперечити з уваги на засаду, якої тримається як Церква, що до проголошення догми віри треба рішення Вселенського Собору, а такого Собору Східня Церква (сама признає) не в змозі відбути. Тому ті дефініції католицької Церкви, яких не приймають нез'єднені, себто походження Св. Духа від Отця і Сина, примат юрисдикції Римських Архієреїв і непорочне зачаття Преч. Діви Марії, чи науки, яких православна Церква, як така не заперечує і не може заперечити. Ті правди містяться в скарбниці церковного передання, яке збереглося у Церкві, і тому можуть бути доказувані наукою Отців, що жили перед розділом Церков. Хто їх заперечує, стає єретиком в очах католицької Церкви, а його наука є неправославна, бо вона не належить до науки сімох перших Соборів і ніяким Собором не була вирішена, а навіть до певної міри є противна науці православної, бо противна св. Переданню Церкви першого тисячоліття, хоч Церква тієї науки ще не була розвинула. Тому хто вчить, що Св. Дух не походить від Отця і Сина, що Римський Архієрей не є головою цілої Церкви й не має примату юрис-

дикції над цілою Церквою, і ті заперечення вважає за православну віру, той помиляється і його наука є неправославна, і що так є, легко виказати з засад признаних самими нез'єдиненими. З цих трьох правд дві перші були здефініційовані на Вселенському Флорентійському Соборі, який ціла Східня Церква прийняла за Вселенський Собор. Від тієї віри відпла-ла виравді більшість грецьких архієреїв, але не ціла Східня Церква як така. Вона ані не заперечила тих правд, ані не заперечила факту здефініювання їх Вселенським Флорентійським Собором.

Не можемо також заперечувати значіння, яке має те слово «православний», себто правдива думка про віру, і треба народові те значіння пояснювати в проповідях там, де між слухачами є і нез'єдинені, нераз прийде нагода говорити і про противні католицькій і православній вірі еретичні науки богословів і навіть катихизмів Східньої Церкви.

Непорядно вдаватись у зайві полеміки, бо все більше хісна приноситься і людей до віри потягає позитивне, а ясне поставлення правд віри, але до нього належить і ствердження помилковості противної науки, при чому належить підкреслити, що та наука не є православна, що вона ложно представлена за таку науку. Якщо в богословських часописах прийдеється критикувати, чи полемізувати з такими неправославними науками, належало б передовсім доказувати католицьку науку по змозі текстами св. Отців, що жили перед розділом Церков, а особливішим способом східних Отців, які для Східньої Церкви є більшим авторитетом.

І нашому народові, і нез'єдиненим треба дати ясне поняття того, що є православна віра. Треба їм пригадувати, що й католицька Церква себе називає православною, те слово міститься навіть у каноні Служби Божої латинського обряду (ортодокса фідес), того слова вживають нераз і св. Отці з давніх часів. У нашому обряді те слово приходить у кількох уступах Служби Божої і при інших відправах, а св. Конгрегація Пропаганди забороняє нам те слово опускати, або зміняти на інше рівнозначне (Письмо з 19.5.1887 дод. до Льв. Пров. Соб. 1891, XXXII). Таке пропущення або зміна могли б бути для нас дуже шкідливі, бо служили б за доказ, що ми перестали бути православними, себто стали католиками щойно в хвили, коли пропустили те слово в церковних службах.

При розмовах із нез'єдиненими належить уникати також таких бєсід, які були б рівнозначні з намовою покинєння православної віри або відрєчення від неї. Православні вживають всюди того слова там, де ми говоримо про християнську віру. Гадка відрєчення від християнської віри видається їм безбожною. Нез'єдинені, що приймають вселєнську віру, не відрєкаються православної віри, але доповняють її, поправляють її наукою вселєнської Церкви. Така гадка значно приступніша для всіх. Авторитет Вселєнського Архієрея, головна наука, яка відділює нез'єдинєних від католицької Церкви, не може становити трудності для

вірних, які на Україні і Русі від віків привикли підлягати московським патріярхам, чи синодам по волі царів, а догма Нєпорочного Зачаття так виразно записана в наших Богослужєннях, як неменше в проповідях українських богословів, що, виглядає, немає християнина, який не волів би вірити в нєпорочне зачаття Прєч. Діви Марії, нїж вірити в те, що Вона була зачата в первородному грєсі. Наші церковні молитви величають Прєч. Діву «прєсвятою, прєчистою, прєблагословєнною, честнїйшою від Хєрувимів...»

Треба також при сповнюванні церковних обрядів уважати на те, щоб не давати соблазні, чи то байдужим і неточним їх сповнюванням, чи додатками, взятими з латинського обряду, а не опертими на рїшенні якогось Провінциального Собору. Ми, очевидно, і як Епархїальний Собор, і як приватні священники, чи вірні, не маємо нїякого права зміняти рїшення наших Провінциальних Соборів. Але не маємо також нїякого права нашим авторитетом вводити яксь обрядові зміни, які псують східній характер нашого обряду і зражують до нашєї Церкви нез'єдинєних.

З уваги на те ціле положєння наш Епархїальний Собор мусить дуже усильно поручати цілому духовєнству приготєвлятися до тієї праці над з'єдинєнням Церков, яка скорїше, чи пізнїше напевно буде нам створєна. Ми до тієї праці не підготєвані, ані як Церква, ані як її служителі, – кожному з нас треба ще багато працювати, щоб набути і теоретичні відомості і відповідну практику поступування. Належить передовсім пам'ятати, що свята справа з'єдинєння Церков є справа, про яку Христос Спаситель так дбав, що перед Своєю смертю поручав її Отцєві небєсному як першу і найважнїшу справу в Архієрейській Своїй молитві, висказаній, мабуть, після принесєння Хресної Жертви, себто після встановлєння Прєсв. Євхаристії, висказання обрядової форми, якою приносив Всевишньому жертву цілого Свого життя і хресної смерті. Споминаючи ту жертву, Христос так молився: «І за них Я посвячаю самого Себе, щоб і вони були посвячені правді. І не про цих тільки молю, але й про тих, що задля їхнього слова увірують у Мене, щоб усі були одне як Ти, Отче, в Мені і Я в Тобі, щоб вони одне були в нас, щоб світ вірив, що Ти Мене послав, а Я славу, котру Ти дав мені, я дав їм, щоб були вони одно, як і ми – одно» (Йо. 17, 20-23).

Єдність людей між собою, єдність Церкви і єдність Церков, це дар із неба, про який Христос молився, виходячи на муку, це дар, який і нам треба випрошувати молитвами цілого життя, тому більше від усякої іншої праці треба нам молитвами випрошувати з неба розв'язку тієї справи. Христос через ціле життя приносив Себе в жертву небєсному Отцєві і безнастанно, споминаючи про ту ж молитву, споминав про головну мету тієї жертви. Казав: «Свою душу кладу за вівці...» і зараз додавав:

«І інші віви маю, що не є з тієї вівчарні, і тих треба Мені привести, і слухатимуть Мого голосу, і буде одне стадо і один пастир» (Йо. 10, 16).

І нам треба «класти душу за братів...» (1 Йо. 3, 16), і нам треба Христу привести ті віви, що не є з «щієї вівчарні», але щоб це сповнити, треба в першому ряді поступити так, як Христос казав Апостолам, коли, дивлячись на юрби втомлені й опущені, як ті віви, що не мають пастиря, казав: «Жниво вправді велике, та робітників мало...», але Апостолам поручав перед усякою працею: «Моліть отже Господина жнива, щоб вислав робітників на Своє жниво.» (Мт. 9, 38). – Тому й постановляємо:

ПРАВИЛО: В душпастирській праці кожний священик обов'язаний пам'ятати про справу з'єдинення Церков, в наміренні тієї справи жертвувати Служби Божі і заохочувати людей до молитов у тому наміренні.

ПРАВИЛО: Кожний священик-душпастир повинен познайомитися докладно і глибоко з усіма богословськими питаннями, зв'язаними з тією справою, та почувати нарід про важність тієї справи.

ПРАВИЛО: Взивасмо всіх наших співбратів, щоб приготувалися до душпастирської праці в Україні і в Росії в хвилині, коли Всемогучому Богові сподобається створити нам двері до тієї апостольської праці.

ПРАВИЛО: В парохіях, або в місцевостях, де живуть серед наших нез'єдинені православні, належить нам стеретися, як небезпечного і шкідливого промаху, всякого кроку і слова, яке могло б їх зражувати і від нас відпихати, але показувати їм словом і ділом любов ближнього. Взивасмо священиків часто заохочувати вірних до любові всіх ближніх, навіть ворогів, і перестерігати перед усякою ненавистю.

ПРАВИЛО: Архієпархіяльний Собор відновляє і одобрює давні Ординаріятські розпорядки, що кожний священик в Архієпархії обов'язаний у першу неділю кожного місяця до недільної служби додавати службу «О соєдиненні Церков» і в щоденних молитвах дуже просити о святі покликання до тієї справи.

ПРАВИЛО: Архієпархіяльний Собор одобрює прийняту вже в Архієпархії практику – щороку по Йордані, а перед Поклоном окувам св. Петра відбувати Евхаристійний і Унійний Тиждень, посвячений молитвам о з'єдинення Церков, о святі покликання для тієї справи, і проповідям, чи науковим викладам, що мають на меті поширювати знання і оцінення її.

ПРАВИЛО: При припинанні нез'єдинених до католицької Церкви, слід уживати такої формулки, одобреної Апостольським Престолом: «Я, Н.Н., добровільно прилучуюся до св. Вселенської Церкви Христової. З вірою і любов'ю приймаю всі правди, які вона визнає в Нікейсько-царгородським Символі віри, в постановах Вселенських Соборів і в науці св. Отців, а зокрема визнаю блаженного Єпископа як наслідника верхов-

ного Апостола св. Петра і головного провідника єдиної Христової Церкви на землі».

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995. – Том I. – С. 342–347.

Лист УГК Екзархів до Секретаря Східної Конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу

1941 р., 24 січня, Львів

Найдостойніший Владико!

Нижчепідписані уклінне бажають переслати Святій Столиці для ласкавого схвалення декрети Львівського Собору, який відбувся в 1940 р., і повідомити її про унійтську акцію в Радянській Росії (СРСР), а також про події (починаючи з осені 1939 р.), що в якійсь мірі з нею зв'язані.

Окупація частини України і Білорусії [що входили до складу] Польщі, 17 вересня 1939 р., здійснена Радянською Росією, принесла з собою справді нові умови і труднощі, але разом з тим і якусь надію для довго бажаної унії церков. Щоб поле принесло плоди, треба насамперед підготувати його. Через те Найдостойніший Андрей Шептицький, Львівський архієпископ і Галицький митрополит, обряду візантійсько-слов'янського, гідний наслідник митрополитів Іпатія Потія і Йосифа Веляміна Рутського, перших подвижників Берестейської Унії, від початку окупації і дотепер, коли є ще сяка-така свобода, взявся за справу з великим душевним запалом.

9 жовтня 1939 р. [Він] поділив усю радянську Росію на «екзархати Апостольської Столиці». Високопреподобного і Всечеснішого єпископа Николая Чарнецького [призначив] екзархом Волині, окупованої частини Полісся, Холмщини і Підляшшя, а також до часу вибору якогось кандидата – екзархом Білорусії; Всечеснішого о. Климентія Шептицького, ігумена студитів, – екзархом великої Росії та Сибіру; Всечеснішого о. Йосифа Сліпого – екзархом Великої України; Всечеснішого єпископа Антона Неманцевича з дня 17 вересня 1940 р. – екзархом Білорусії.

За критерій розмежування екзархатів тимчасово бралися до уваги умови етнографічні, географічні та історичні. Згідно з тими самими умовами на провінціальному Соборі екзархів, про який будемо говорити нижче, було запропоновано створити інші, з Божої ласки, екзархати відповідно до умов країн та національностей.

Створення екзархатів та призначення екзархів митрополит Андрей здійснив на основі надзвичайних повноважень, які йому були надані

найсв[ятішим] Пісм Х 1908 р. щодо території всієї Росії у межах 1914 р. і які його [Пія Х] наслідники за своїх понтифікатів удостоїли затвердити і зберегти.

Цими повноваженнями митрополит Андрей користувався вже в 1917 р., коли в Петрограді оголосив о. Леоніда Федорова, студита, екзархом великої Росії, за винятком території України і Білорусії. Створення цього екзархату Великої Росії на чолі з Всеч[еснішим] о[тцем] Леонідом Федоровим Папа Бенедикт XV удостоїв затвердити через Святу Конгрегацію для Східної Церкви 24 лютого 1921 р., надаючи йому титул, рівнозначний з апостольським протонотарієм. Канонічно заснований екзархат великої Росії не скасовано жодним документом, і тому після смерті на засланні блаженної пам'яті сповідника Леоніда (7 березня 1935) він не втратив чинності і вимагає наставника.

Отже, наділений такою владою, митрополит Андрей скликав нас усіх екзархів – єпископа Николая Чарнецького, Климентія Шептицького, Йосифа Сліпого, Антона Неманцевича – 18-19 вересня 1940 р. на урочистий Собор у Львові. На цьому Соборі згідно з вказівками, даними раніше Святою Столицею, ми склали з урахуванням особливостей уніатської праці у вищенаведених екзархатах сто рішень, які тепер покійно пересилаємо на ласкаве затвердження. Форма нарад, яка давала рішенню силу закону, була необхідною, бо звичайні сходи екзархів для зобов'язуючих постанов були б у теперішніх умовах недостатніми, оскільки б не мали законодавчої сили. Тому і скликано та проведено собор.

На скликання і урочисте проведення такого собору потрібний дозвіл Папи римського, а також всі рішення перед їх поширенням належить пересилати до Святої Столиці для їх затвердження. Але за наших теперішніх дуже важких умов звернення до Папи римського було просто неможливе. Крім того, примусили нас поспішати причини, про які говоримо нижче. Тому для загального добра церкви апріорним, як нам здавалося, дозволом, взятим наперед у Святої Столиці, Собор екзархів під головуванням митрополита Андрея 18-19 вересня 1940 р. довів свою роботу до щасливого завершення. Ми думаємо, що рішення собору аж до резолюції Святої Столиці має обов'язкову силу в наших екзархатах.

Після встановлення екзархатів та призначення екзархів і проведення святого Собору митрополит Андрей 26 вересня 1940 р. одержав листа від Високопреподобного і Всечеснішого Алоїзія, кардинала Мальйона, державного секретаря, датованого днем 30 травня 1940 р. у Римі, в якому були надані Найсвятішим отцем Пісм XII нові повноваження щодо Радянської Росії. Але одночасно було повідомлено, що всі надзвичайні повноваження і привілеї, ласкаво надані йому [Шептицькому] попередніми Найсвятішими Отцями Пісм Х, Бенедиктом XV і Пісм XI, скасовуються: «Взагалі вважати скасованими всі ті надзвичайні повноваження, випадково

надані Високопреподобному і Всечеснішому Андресві Шептицькому, львівському руському митрополитові і архієпископові львівському, галицькому і кам'янецькому Найвищим Пастирем Пісм Х у грамотах або усно і затвержені або збережені найвищими пастирями Бенедиктом XV і Пісм XI та які мали силу аж до сьогодні».

Митрополит Андрей, підкоряючись волі Святої Столиці, подав рішення Св[ятого] Понтифікату екзархам список[опу] Николаю Чарнецькому, Климентієві Шептицькому і Йосифові Сліпому, які проживають у Львові, на засіданні 12 жовтня 1940 р. Але екзарх о. Антін Неманцевич, який живе далеко від Львова, довідався про це тільки 21 січня 1941 р., коли всі чотири єпископи зійшлися на конгрес до митрополита Андрея. Після молитви до св[ятого] Духа митрополит прочитав листа державного секретаріату. Закінчивши, він заявив екзархам, що у тому новому юридичному становищі, в якому опинилася уніатська праця в Радянській Росії, він відмовляється від будь-якої настанови і не має навіть права приймати відмови екзархів від їх обов'язків. Звертаючись до екзархів, оратор сказав, що їм належить винести рішення, що робити далі. Відчуваючи важливість моменту, ми самі довго думали і наступного дня на зборах [постановили] остаточно вирішити справу.

І ось 24 січня 1941 р. на пленарних зборах, які відбулися у Львові під головуванням обраного раніше на соборі протоекзарха Найдостойнішого єпископа Николая, після старанного обдумування ми постановили: аж до нового рішення Святої Столиці ми, вірні слуги Бога, продовжуємо дотримуватися наших обов'язків щодо Собору екзархів (від 18-19 вересня 1940 р.), наскільки дозволяють на це обставини в Радянській Росії. До прийняття такого рішення нас спонукують причини:

1. Встановлення екзархатів і наші призначення канонічно законні, бо митрополит Андрей на основі вищезгаданих повноважень мав право розпоряджатися юрисдикцією і привілеями на всі території Росії. Звістка про скасування повноважень прийшла до Львова 26 вересня 1940 р., коли створення екзархатів та призначення екзархів були вже затвержені. Отже, все зроблено законно і має канонічну силу.

2. Щодо чинності вказаних повноважень немає ніякого сумніву, адже вони були надані найвищими ухвалами Пія Х, підтверджувались і не скасовувались Бенедиктом XV і Пісм XI. Тепер же Найсвятіший отець Пій XII вирішив, як свідчить одержане нами 26 вересня 1940 р. повідомлення, «вважати їх взагалі скасованими». Отже, цим самим скасуванням визнано чинність і існування повноважень у минулому. Бо те, що не існує, не потребує скасування!

3. Створенням екзархатів не введено нічого нового, бо подібне мало вже місце у 1918 р., коли той самий митрополит Андрей створив екзархат Росії, за винятком України та Білорусії, та призначив о. Леоніда

Фйодорова екзархом. Цей акт затвердив Папа Бенедикт XV, а Папа Пій XI назвав о. Леоніда Фйодорова «нашим екзархом». Отже, з цього боку, а саме з боку канонічної законності [розпорядження А Шентицького], щодо нас, то ми не бачимо ніяких причин відступати від нашого чину екзархів. Ми абсолютно переконані, що зробили згідно з думкою Святої Столиці і твердо віримо, що Святий Отець не відмовить нам у схваленні нашого способу дій.

4. До збереження чинності нашої постанови спонукує нас така причина. Обставини склалися так, що наша відмова юридично неможлива. Знімати з себе обов'язки перед митрополитом Андреем не можна, бо Він виразно заявив, що позбавлений повноважень. Він відступає від будь-якого наставлення і не має тепер права ні призначати нових екзархів, ні відкликати старих або приймати їх відмову. Але, з другого боку, відмова перед Найсвятішим Отцем також неможлива, тому що немає доступу до Рима. Таке безвихідне становище примушує нас перебувати статус-кво.

5. Крім того, є ще й інші причини. Тепер створення екзархатів є найкращим засобом для того, щоб підготувати і розпочати уніатську акцію в Радянській Росії. Адже після відмови екзархів і залишення пус-того місця для Святої Столиці, здається, немає іншого надійного шляху заново розпочинати уніатську працю. Немає також надії на те, що Свята Столиця зможе в короткій час знайти вихід з цього важкого становища.

Нові повноваження, дані митрополитові Андрееві найвищою ухвалою Папи Пія XII 30 травня 1940 р., стосуються внутрішнього життя і головним чином прав священників, але не беруть до уваги створення східних ієрархій. Митрополит Андрей, особа якого дуже мила не тільки уніатам, а й не уніатам, заповнював поки що цю прогалину і керував способом, прийнятим для східняків. Але тепер митрополит не має такої можливості.

Отже, умови диктують необхідність відновлення старого начала, тобто утворення власної ієрархії, яку на наших землях мали завжди католики візантійського-слов'янського обряду. Ось причина, яка тим часом спонукує нас до збереження екзархів!

6. Залишається остання можливість, а саме, щоб католики візантійсько-слов'янського обряду підкорилися польсько-латинській ієрархії, як це, на жаль, було фактично в Польщі аж до 1939 р. Але від такого стану і такої форми унії східняки відвертаються. Обурення проти такої залежності властиве вірним не тільки нашого обряду, але й інших національностей, всюди бажана ієрархія вибиралася з регіональних священників. Саме тому Апостольська Столиця в останні часи не тільки в Європі, але також в Африці, Австралії, Америці призначає місцеву ієрархію, а не взяту в чужих національностей, хоч там йдеться про той самий обряд і про найревніших місіонерів. Це начало в найвищій мірі слухне і спра-

ведливе у нас, де процвітає різноманітність обрядів і меншість пануючої нації. Підкорення нашого обряду польській ієрархії, ворожій нації, заселеній у меншості на нашій території, завжди створювало і створюватиме непереможну трудність для католицької церкви. Здійснена на практиці уніатська акція в Польщі після війни від 1920 аж до 1939 р., коли уніати українці і білоруси підкорялися польсько-латинській ієрархії, а навіть польським деканам і парохам, залишила на довгі часи найсумнішу пам'ять в історії унії.

Однак дещо пропонується для розгляду.

У новіші часи, страшно сказати, в землях Холмській і Підляській 130 східних Церков, що в більшості колись з'єдналися з католицькою церквою у Польській губернії, в католицькій Польщі зруйновані в роках 1937 і 1938 чи спалені вогнем. Це всіма славетними оцінюється як найгірше вголос, так, щоб всі могли почути, а компетентна польська ієрархія проголосила засудження цього вандалізму. Приймається велика кількість пастирських послань митрополита Андрея, також заборонених світською владою, у яких відкидається такий спосіб збільшення, як не християнський і найбільш небезпечний для католицької Церкви.

Крім того, у цей час церковні дібра, які колись належали східним уніатам, як-от поля, храми, молитовні доми, цвинтарі й ін згідно з спеціальним рішенням Апостольського Престолу, даним, як кажуть, обманом 30 червня 1938 р. державі та латинянам-полякам, частково за незначну ціну продані, частково способом якоїсь компенсації просто були скасовані. Це зроблено всупереч віковій сталій традиції і даної обіцянки, що багато разів поновлювалася. Бо ж Святий Престол вже раніше суворо заборонив розпорядженнями, через несправедливі судові суперечки та недавні нападки, внаслідок яких латиняни-поляки силою і обманом собі привласнили церковні добра східних, щоб дібра Східної Церкви не продавали в руки поляків.

Винесення вироків такого роду проти інакомислячих, які вже в раніші часи виступали проти унії з Апостольським Престолом і католицькою церквою, надзвичайно зросло. Бо ж свого часу противники Апостольського Престолу відкрито заявляли: «Колись в радянській Росії захищали Рим ортодокси, а ми в Польщі продали [його] полякам». Це ж саме зрештою повторювали самі офіціали в Польщі за заперечення інакомислячих. Відносно питання, чому інакомислячі в землях Холмській і Підляській, що тепер знаходяться під німецькою окупацією, не наverkaються до католицької церкви, а воліють лишатися у схизмі, хоча колись проголошували своє бажання об'єднатися в Польщі з католицькою церквою. Тоді [вони] позбулися церковних дібр і храмів: навіть кафедральний собор у місті Холмі, колись уніатський, у Польщі зайнятий не

уніатами, а латинянами-поляками, які тепер перебувають під гітлерівською окупацією.

До цього припала інша трудність щодо залежності східних від польської нації силою латинського обряду. Ця помста, незадовго перед зруйнуванням Польщі [шляхом] несправедливого пригнічення, відбулася при сприянні світської влади, за участю латинських парохів, воїнів, громадської сторожі чи то міністерської поліції. Українцям і білорусам, які не хотіли міняти віру, поляки загрожували найтяжчими лихами, щоб налякати злиднями, біднотою, тюрмами, експропріацією дібр, депортацією до інших регіонів чи концентраційних таборів і так далі, з другого боку приваблювали суперників різними обіцянками, легкими способами здобування хліба, одержанням кращих посад і вигод і т. д. Такий спосіб існування знову побудив східних не лише проти католицької віри. Бо ж Польща завжди, всупереч встановленому від століть звичаю, користалась латинським обрядом, щоб затримувати собі свої «політичні» межі, всупереч думці Апостольського Престолу. Дійсна історія Унії від її початків (1596) виступає як ствердження численних свідчень випробовування. Оскільки так маються справи, Апостольський Престол, без нового збитку для Унії, не може приєднати новонавернені східні церкви до польської ієрархії, навіть у радянській Росії.

Щодо протиставлення такому становищу Унії, яке треба відкинути, коли б хтось заявляв, що церква у Польщі була примушена до такого способу поведінки з противниками. Але сьогодні справи змінилися і такий аргумент ледве чи міг би вводитись. Єдиний спосіб, щоб такі гіркі випадки випадали з пам'яті, є поновити ієрархію цього обряду, який в землях радянської Росії ближче зараховується до обряду, яким охоплена не те щоби більшість, але майже усі народи, які складають державу СРСР. Ми зрозуміли, що нерозумно тепер після зробленого нами кроку знову відступати. Вводиться нова природна, добре організована практика стабільних екзархатів Святого Престолу, [незважаючи] на докори та підсміховування, і ми вважаємо, що повинні підтримувати [це] у підсвідомості.

7. Крім цього, для твердості в запропонованому нашому розгляді нас підганяє інший мотив і наявна небезпека від давнього ворога церковної унії, а саме від московської схизми. Це ієрархія протилежна, відзначена Москвою і їй же абсолютно підпорядкована, мовчки визнана радянським устроєм, вищробувана, корисна для утримування католиків візантійського обряду у схизмі, готується заманити і відкрито затягнути [до себе]. Одним словом, усім надзвичайно ясным є, що Москва пропагандою своєї схизми хоче розділити нашу церкву східного обряду, зламати [її] та послабити. Митрополит Сергій, містоблюститель Московського патріаршого престолу, нещодавно призначив дисидента-єпископа Алексія Громадського у

провінцію Галичину з титулом [єпископа] Тернопільського, Галицького та Станіславівського. У цей же час той самий митрополит Сергій, підтриманий світською владою, впорядкував справи дисидентів на Волині, Поліссі, у Білорусії чи Литві, створив екзархат для Західної України та Білорусії і Віденську нез'єдинену митрополію для Литви, призначив нових єпископів у Луцьку, Ковелі та Гродно. Єпископів же, які колись залежали від митрополита Варшавського Діонісія у так званій автокефальній православній Церкві в Польщі, усунув від обов'язків. Так, до речі кажучи, дисидентська Московська церква одним ударом зруйнувала православну церкву, яку намісництво католицької Польщі з ненависті до унії встановило у візантійському обряді та підтримувало [її]. Крім того, сама радянська влада українців-католиків тут і там, підбурюючи проти Апостольського престолу, заохочувала до єдності з Московською церквою. Отже, у таких надзвичайно тяжких обставинах ми вважаємо нечесним і непорядним покинути наші ряди.

8. Нарешті ворог надзвичайно сильний, войовничий атеїзм, з великою ненавистю переноситься на християн, які під закрилою радянського ладу всіляким чином у школах, на різних зборах, на публічних виступах, у приватних розмовах, на державних службах, одним словом, скрізь пропагуються і нападає на християнську віру усю, в газетах і книжках, кінематографії, театрі та радіо. В короткий час, за 17 місяців радянської окупації всі духовної семінарії закрито, монастирі розігнано, церковні добра захоплено, численних священослужителів ув'язнено чи засуджено на смерть, інші ж пригнічені непосильними податками; приблизно 300 церков, католицьких і православних, використовуються для безбожних справ. Так проти нашої свідомості було б владою і титулом цього позбутися і щось зробити, або щонайменше з обов'язку спостерігати стан справ.

9. З другого боку, з Божої допомоги та ласки, умовами на краще, вже скоро встановиться ієрархія, яка могла б несподівано вирішити справу. Дійсно, не заважаючи важким гнітом, з'являється велика надія навернення численних в Росії, Україні, Білорусії до католицької церкви. Вже тепер численні дисиденти, які зберігають християнську віру, повертаються до нас, католиків візантійсько-слов'янського обряду, з Петроградської, Московської, Харківської, Одеської та інших областей, відвідують наші церкви, Святих Таїнств хрещення, конфірмації, покаєння, причастя, шлюбну таємну чи відкрито у нас, які сповідають католицьку віру, вимагають, беруть святі образи, розп'яття, купують молитовні книжки. За умовами нашої церкви, з'єднаної її ж обрядами з Апостольським престолом, побиваються в ієрархії. Оскільки бояться латинізації, нашу церкву з початку її обряду спостерігали з якимось недовір'ям, порівнювали з православною церквою і колись відкрито запитали, чи у нас

Святе Причастя відбувається у вигляді прісного хліба, чи всі служби відпускаються за літургичним обрядом і т. д.

Нічого дивного, що численні вірні, наші вчені мужі, спостерігаючи стан Церкви, часто потайки питали, чи хтось передбачається на майбутнє у випадку більш жорстокого переслідування або повернення волі з боку ієрархії. Отже, яким чином ми можемо полишити цілу справу, що так мається, та відмовитися від роботи?

Отже, ми екзархи, не можемо відмовитися без докорів совісті принаймні від підготовчої акції згідно з рішенням нашого собору, щоб не дати відступникам і ворогам нашого собору аргументу проти Алопольської Столиці, ніби вона сама авторитетними документами і зовсім недвозначними заявами не хоче насправді творити східну ієрархію для східних, вибрану з місцевих жителів-католиків візантійського обряду, намагаючись підкорити їх скоріше польській латинській ієрархії, як це фактично мало місце в Польщі аж до 1939 р., коли католиків візантійського обряду вважали неначе католиками другого класу. Але таке переконання найбільше відстрашує від унії з католицькою Церквою. Через те для майбутньої уніатської праці на Україні, в Росії та Білорусії повинна бути створена з самого початку ієрархія власного обряду і нації, яка абсолютно переважає на території, щоб не повторилися блукання манівцями, як це було в Польщі протягом двадцяти років.

Ось головні наслідки і міркування, які ми зважили дуже докладно і які зобов'язують нашу совість продовжувати виконувати наші обов'язки екзархів аж до нового рішення в цій справі Святої Столиці, якій ми готові завжди цілком підкорятися. Напевно не приманили нас достоїнства, а скоріше придавив тягар відповідальності, і ми не бажаємо і не шукаємо нічого іншого, тільки добра і щастя, і здійснення волі Христа, щоб усі були одно. Виклавши це, ми наполегливо просимо, щоб Св[ятий] отець за допомогою Вашої Достойності ласкаво схвалив і затвердив наші плани і рішення.

Шануючи святу пурпуру Вашої Святості, залишаємося найвідданіші раби во Христі

Николай Чарнецький, протоекзарх
о. Антін Неманцевич, екзарх Білорусії
Йосиф Сліпий
Климентій [Шептицький]

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995. – Том I. – С. 357-364.

Листування з православними в справі порозуміння (1941-1943)

1941 р., листопада 14, Холм.

Лист від архієпископа Іларіона Огієнка про можливості
взаємонаближення УПЦ та УГКЦ

Його Високопреосвященству,
Високопреосвященному Кир Андреєви,
Архієпископові Львівському й
Митрополитові Галицькому

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященнійший Владико!

Ваш цінний лист від 3-го листопада 1941-го року, надхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духовну насолоду та сердечне задоволення. Мило й приємно було мені переконатися, що наша обопільна довголітня приязнь позосталася й надалі незмінною та нерозірвальною. Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчитися з Вашого мужнього національного поступовання, але й користати з Вашого теплового до мене наставлення. Усе це пригадав мені Ваш правдиво братерський лист, і я приношу Вам за нього свою щирю подяку!

Я так само і з свого боку весь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському Св. Богородичному Кафедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедру. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі християнства, більшовики володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, – роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією.

Від часу Вашого двадцятьдвох місячного більшовицького полону очі мої все зверталися до Львова, Вашої Митрополічної Катедри, з душевною тривогою вдивлялися на Ваше там мучениче положення. Вістки приходили не втішні, але милосердний Господь таки змілувався над безталанним народом Своїм – і гнітюче ярмо нелюдської безбожної влади впало, а Ви визволилися з нього на віху своїх вірних.

З подивом та повною пошаною схилию перед Вами своє чоло за велике мужнє терпіння Ваше, що перевишувало сили людські, в цьому полоні гнобителів Віри Христової! Так, правдиво пишете, що цей полон міг навчити, що таке сороспинатися Христові!..

Пишете мені побажання, щоб я, негідний Слуга Божий, «на Холмщині, а може в цілій Україні відновив віру св. Володимира й Митрополита Іларіона, віру Вселенської Церкви, віру сімох перших Вселенських Соборів». А окрім цього, надітесь, що «Бог дасть мені велику благо-

дать, що зможу очистити Українську Церкву з усіх наук, противних Вірі Православній й неканонічних, яких вона набрала довголітньою неволею під неканонічною установою Петра I».

Так, я цілком свідомий тих великих обов'язків та відповідальних завдань, які Всезнаючий Господь Бог зволив покласти на мої немічні рамена. В повній свідомості цих обов'язків своїх я прийняв чернецтво і став був і до Архієрейської хіротонії. На жаль, чую та бачу свою велику негідність та вбогість в обличчі цієї праці...

Один – який же він довгий і тяжкий був! – один рік невсипущої праці я присвятив уже справі відновлення стародавньої Української Церкви в моїй сильно занедбаній та понівеченій Холмсько-Підляській Єпархії.

І Бог щедро поблагословив мою працю, – і вже за один рік удалося не мало зробити, а це окрилює мене оживляючою вірою та надією, що Бог змилосердиться надо мною, і Його вседіюча благодать зміцнить мої немічні сили й надалі.

На жаль тільки, маю одну поважну перешкоду при відновленні стародавньої Української церкви, не згадуючи про перешкоди сильніші, вищі. Справа в тому, що наша вирішна українська інтелігенція, розагінана несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягти відновлення старої Української Церкви, чи правильніше – дерусифікація її, – воно сліпо бачить не тільки в Богослуженні живою українською мовою й вимагає насильного загального запровадження цього, зовсім не цікавлячись відновленням самого духу давньої Української Церкви. Вона не розуміє, що можна правити Служби Божі по-українському, а Церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології й т. ін. Цебто, підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою, як то було з катом України москалем Постишевим, що носив вишивану українську сорочку.

Запровадження Служб Божих живою українською мовою викликає в Церкві неспокій та вимагає величезної праці для його заспокоєння та для добрих перекладів Богослужбових книг на нашу мову, а це забирає весь дорогий час та всю силу й увагу церковних керівників.

Уважаю такий стан не тільки ненормальним, але й загрозовим, бо він відтягує увагу від найголовнішого, – відновлення правдивої Української Церкви, яка була в нас у давнину до поневолення нас Церквою Московською з її чужою нам ідеологією.

Ось тому ще 12 листопада 1940 року я наказав був, по глибокій надумі, гарячій молитві та повному пості: по всій моїй Єпархії Служби Божі правити по-староукраїнському (цебто церковнослов'янською мовою з українською вимовою), одночасно заборонивши вимову російську й дозволивши правити й живою українською мовою, де того бажає собі

парафія. Для теперішнього часу вважаю це своє розпорядження за єдино правильне, за яке беру всю відповідальність перед Богом, Народом і Історією.

Я завжди пам'ятаю, що треба бути «слугою Нового Заповіту, не букви, а Духа, – бо буква вбиває, а дух оживляє» (2 Кор., 3, 6), а тому в своїй праці пильную – за Божою допомогою – найперше дбати про внутрішню дерусифікацію нашої Церкви від чужої їй ідеології, чужого наставлення, а це легко й послідовно доведе свого часу й до українізації зовнішньої. На жаль, власне цього мало розуміє наша вирішна інтелігенція, і власне в цьому я маю великі перешкоди в своїй головній праці, такі перешкоди, що я за один тільки рік своєї праці уже добре реально зазнав, що то є сороспинатися Христові!.. А це тим болючіше, що походить воно від своїх.

Ваше Високопреосвященство зволили в своєму листі побратньому вказати мені, що Українська Православна Церква не мало відбігла від свого первісного вигляду через неканонічне насильство над Нею Церкви Московської. Нехай буде і мені дозволено тут так само побратському з любов'ю вказати, що й Церква Греко-Католицька за останнє століття сильно підпала зовсім чужим нашому народові латинським церковним впливам як у догматиці, так і в обряді, чого не знала стародавня Українська Церква і що сильно кидається нам, православним українцям, у вічі. Великий московський вплив відбився й на сучасних богослужбових греко-католицьких книжках, на їх тексті та формі, а вже наголоси (акценти) їхні зовсім московські. Ваше Високопреосвященство здавна широко відомі, як глибокий і послідовний прихильник т. зв. «восточества» та «грецькості». Глибоко вірю, що Всевишній пошле Вам Свою велику вседіючу благодать, і Ви очистите віддану Вашій опіці Греко-Католицьку Церкву від чужих їй налетів і цим вернете її до первісного стану, якою вона була за того часу, коли один Український Народ мав і одну Церкву, і однаково славив і ісповідував свого Господа Бога.

І тоді Українська Православна Церква, позбавлена чужих їй московських принесень, і Церква Греко-Католицька, очищена від чужих нам латинських добавок, обидві Українські Церкви ці наблизяться одна до однієї, як дві рідні сестри. Я завсігди ревню молюся й буду молитися Милосердному Господові, щоб Він наблизив цей спасенний час і щоб ми разом з Вами дожили до цієї великої історичної хвилі й побачили її своїми очима!

Уважаю таке власне наближення двох Українських Церков за Богонадхненню історичну працю всіх керівників наших Церков, і глибоко вірю й ісповідую, що праця така стане на велику користь і нашій Церкві, і нашому народові.

Уважаю, що всі ми мусимо невпинно й самовіддано працювати й на користь нашого народу. Рік тому, в день моєї інтронізації й Ангела, 3-го листопада 1940-го року, в моїм Слові до вірних я вперше виставив був святе гасло для моєї дальшої праці: «Служити Народові – то служити Богові!» Це гасло – за скромною мою думкою – просто випливає з усієї тієї науки, яку дав нам Ісус Христос у Своїй Святій Євангелії, і це гасло я поставив собі провідним і в своїм чернечім житті, і в своїй Архипастирській праці. Вірю, що це гасло, коли Господь допоможе мені його здійснити, поставить Українську Церкву на правдиву християнську дорогу, а нашому народові принесе силу та щастя, як основи вічного спасіння. Це ж гасло міцно пов'яже мене з мою попередньою 35-літньою працею для добра Українського Народу, якої я й далі не перериваю й не перерву.

Ще раз щиро дякую Вам за Вашого сердечного й батьківського листа, який своєю теплотою вдихнув мені цілющі пересвідчення, що обрана мною за Божою допомогою дорога праці – правдива. Я також тверджу, що нас обох в'яжуть спільні національні ідеали, спільна праця для добра одного нашого народу, якого ми однаково гаряче любимо. Ви завжди перебільшували свої часті похвали для моєї скромної праці, перебільшуйте й тепер свої сподівання на мої немічні сили. Але я міцно в Бозі вірую й ісповідаю, що «Божественна благодать, всегда немощная врачующи, і оскудівающая восполняючи», допоможе й мені, негідному грішникові, покласти свої сили та знання на відбудову чистої й святої стародавньої Української Церкви Богові на славу, а нашій знедоленій Україні на користь. Я все віддам для Господа Бога й свого Народу. «Аз бо язви Господа Ісуса на тілі моїм ношу» (Гал. 6, 17).

Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші святі Архипастирські Молитви за мене, недостойного й немічного слугу Божого, і остаюся Вашого Високопреосвященства Смирений у Христі брат і богомолець

+ Іларіон Архієпископ Холмський і Підляський
Холм, Свята Данилова Гора,
року Божого 1941-го, листопада 14-го дня

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995. – Том I. – С. 397-400.

Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань

1942, березень, Львів.

Зрозумієте правду і правда вас освободить. (Йо. 8: 32)

Вступне Слово

На мої відкриті письма до православних Архієреїв і до православної інтелігенції одержав я кілька відповідей. Цими своїми відкритими письмами осягнув я лише в дуже незначній мірі те, чого бажав. Я пропонував порозуміння свідомий того, що цілковита єдність, себто утворення одного віросповідання з кількох, могла би бути осягнена лише після довгого ряду дрібних порозумінь. Я хотів, аби приналежні до різних віросповідань старалися до себе взаємно наблизитися, заховуючи, очевидно, свою окремішність.

У відповідях, що їх дістав я на свої письма, не проявлялася поправді ніяка охота наближення. Попри теоретичне признання, що релігійна єдність різних укр[аїнських] віросповідань є конечною умовою до осягнення національної єдності, просто ніхто не подумав про порозуміння і взаємне наближення до себе різних українських православних віросповідань. Моє запрошення зрозуміли всі тільки як поклик до цілковитої злуки православних з нами, гр[еко]-католиками, і то тільки як прийняття всіма православними нашої Унії з Ап. Римським Престолом.

А можна було говорити про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр[еко]-католицьким, при якому повставало б нове віросповідання зі злучених обох, яке не було ні давнім православ'ям, ні давньою гр[еко]-кат[олицькою] Церквою. Про ті різні можливості ніхто не подумав. Моє предлошення взято згрубша просто як поклик до Унії.

Відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все таки бодай якесь порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно й висказано обурення на саму думку, що хтось може таке припустити. Та все ж таки відповіді ці є таким обильним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки поминути. Що більше: брак відповіді був би навіть нечемністю, якої від мене не очікується.

З другої ж сторони я переконаний, що дискусія конечно потрібна навіть й до мінімального порозуміння. Йде лише про це, щоб ця дискусія не утруднила порозуміння, себто щоб була ведена так чемно і з такою любов'ю ближнього, аби ніхто не міг чути обидженим.

Дискусія потрібна, але тільки іренічна, не полемічна. Треба такої дискусії, яка прямувала б до мира, не до війни. На таку дискусію я й рішився. З приготованих мною, почасти висланих, кількох довгих і ко-

ротших відповідей, вибираю те, що по моїй думці можна і треба оголосити. Бо, без сумніву, в такій мировій дискусії треба щирости, навіть тоді, коли те, що підноситься, не є приємне для співучасника дискусії. Свої відповіді рішив я печатати в *АЕп. Відомостях* для ужитку Духовенства. Тим способом перешлю своїм кореспондентам відповіді на їхні листи, як теж і на листи інших, даючи їм таким чином змогу підтримувати, якщо схотять, дальшу дискусію.

Така дискусія є тим більше потрібна, що наші братя з Волині, Холмщини і Підляшя та з Вел[икої] України були від півтора століття відділені від нас політичними кордонами і знали нас тільки з того, що про нас писали російські церковні письменники. А ми не мали ніколи змоги відповідати на роблені нам закиди. Наші браття не мали змоги читати нашої оборони. Тепер щойно перший раз від сотки літ можемо відповісти на зділані нам закиди.

Відповідаючи на закиди, прийдеться нам, може, говорити про те, як ця справа представляється нам у російській церкві. Заздалегідь мусимо братів наших українців за те перепросити. Коли в дискусії порушуватимемо і принципи і закони російського православ'я, то не в цьому намірі, щоби теперішній укр[аїнській] церкві приписувати те, чим російська церква могла проти нас провинитися. Ми далекі від цього, щоб у теперішніх українцях бачити адіерентів російського православ'я. З великою симпатією та великим інтересом глядімо на все, що робить укр. церква, щоб відрізнитися від російської церкви. Ті змагання не можуть одначе перечеркнути історичного факту, що всі укр[аїнські] території належали до російської церкви, хоч, очевидно, українське духовенство не відповідало за поступування св. Синоду. Цей факт оправдує розмову про діяння рос[ійської] церкви в дискусії, в якій говоримо саме про гр[еко]-католицьке і православне віроісповідання.

Об'єктивна і мирна дискусія є конечна. Думаю, що є вона просто патріотичним обов'язком духовенства, так православного, як і греко-католицького. Обов'язок цей впливає з обов'язку зробити все, що можливе, щоби порозумітися, не сказавши всього, чого треба до взаємного пізнання. Наші брати, православні українці, знають нас досі передусім з російської літератури, з брошур, писаних з виразною метою викликати якнайбільшу ненависть супроти Римської Церкви і «відпавших від православ'я уніятів». Всі ті, що кінчили ще російські школи, знають про «унію» тільки те, що вчили в школі, а було просто неможливою річю, щоб учитель релігії висказувався об'єктивно про Римську Церкву, про «Унію» і про нас.

В 1914 р., коли російська армія зайняла Галичину, кожний з нас мав нагоду говорити і зі священниками і зі світськими людьми, які висказували своє велике здивування, що в наших церквах чули українські пропо-

віді і Богослуження у староцерковній мові, з укр[аїнською] вимовою. Явно признавались, що про нас думали: Вони були переконані, що в нас проповіді говоряться по-польськи, а обряд до половини златинізований. Пригадую собі російського військового священника, який відтак зістав єпископом, як він дивувався, коли спостеріг, що ми при співаній Службі Божій після Апостола уживаємо кадила. Свідомі українці-самостійники, нечисленні перед 1917 р., які бували в Галичині і були завжди приймаєні ними з отвертими раменами, знали нас ліпше і мали ліпшу про нас опінію.

Після 20-ти літ большевицького режиму православна молодь Наддніпрянщини нічого про нас не знає. Коли ж дійсно уважаємо своїм обов'язком все зробити, що нам тільки совість дозволяє, аби причинитися до порозуміння, хоч би й найменшого, поміж різними укр[аїнськими] віроісповіданнями, то ми обов'язані дати православним українцям нагоду пізнати нас, наші традиції, нашу історію. А коли при тій нагоді наші православні братя знайдуть в нашому церковному житті чимало такого, що їм не буде подобатись, коли зрештою є в нашому церковному житті, може, й багато, чого самі не одобрюємо й що самі уважаємо за помилки, хиби, чи недотягнення, – то, признаючись явно до них, поможемо нашим братам спостерегти і в їхньому церковному житті деякі хиби та терпеливо зносити, коли ці хиби будемо підносити або просити про їх вияснення. Таке обосторонне взаємне пізнання повинно бути нагодою до виявів братньої любові і патріотизму. Коли після цілого століття, чи навіть й цілих століть, в яких ділили нас кордони, маємо оце нагоду сходитися і порозуміватися, то ми тепер супроти себе взаємно зобов'язані; ми повинні тепер щиро зі собою поговорити про релігійні справи.

Очевидна річ, з обох сторін мусимо про це пам'ятати, що справа релігії, – то справа з Богом і що не годиться покидати віру батьків без повного і глибокого переконання, що такий є обов'язок супроти Всевишнього Бога. Коли маємо дати себе пізнати і шукати в собі і братах того, що могло би бути взаємним уступством, яке бодай трохи наблизило б віроісповідання, що дуже далекі до того, щоб стати одним віроісповіданням, – то мусимо безумовно пам'ятати про це, що уступства, – якщо йде про уступства загального значення – можуть робити тільки церкви, а не поодинокі вірні, і що не годиться ні жадати, ні жертвувати уступства, яке йшло б дальше, ніж те, що совість дозволяє. Зрештою, крім уступства загального значення, уступством можна назвати й пребагато цілком приватних думок, які кожному і вільно і можливо змінити, а зміни яких домагається братня любов і патріотизм. Такі зміни, подиктовані саме братньою любов'ю і патріотизмом, проявлятися будуть і в мові. І так можна назвати певного роду уступством, якщо уникатимемо всякого

слова, що могло б неприсмно вразити наших братів. Так ми віддавна й поступаємо, бодай в деяких речах; з принципу не уживаємо ніколи слова «схизма і схизматик», не уживаємо й слова «псевдоправославний», чи подібних слів, які зрештою були б і фальшивим відданням думки, яку маємо про православних і православ'я. Взаємно можемо житити надію, що наші православні братя перестануть називати з'єднання з Вселенською Церквою і з Ап. Престолом Римським «відступленням від православ'я», або, як москалі кажуть, «віровідступничеством», – тим більше, що ті слова не є вірним відданням думки, яку православна церква і православне богослов'є має про з'єднання. Зрештою усі ті поняття «православ'я» і «з'єднання», «відступлення від віри», чи «відпадення від церкви» можуть бути і мусять бути предметом мирової і супокійної дискусії, кінцевої хоч би тільки для того, щоб означити значення кожного слова і не уживати якогось терміну в суперечних собі значеннях.

Треба признати, що наше покоління є в значно вигіднішому положенні щодо дискусій, ніж попередні. В часах, в яких нпр. ціла укр. церква православна уважала за есенціональну частку православ'я підлягати царгородському, відтак московським патріархам, а відтак петербурзькому синодові, трудніше було б явно що-небудь закидати чи Царгородові, чи Москві, що піднести тепер, не може образити ніякого українця. Могли б і українці боронити Царгород, Москву, чи Петербург перед якимись закидами, але, й обороняючи їх, не мали б причини так солідаризуватися з тими осередками православних віроісповідань, щоб критику супроти них уважати аж особистою образою.

Приступаючи до оголошення в *АЕп. Відомостях* деяких листів, писаних до мене у відповідь на мої відкриті письма, як теж і деяких моїх листів, писаних у відповідь на ці листи, видаю всі ці письма, як документи, що не мають ніякого актуального значення. Я тим безпечніший, що не можу наразитися на те, щоб хто-небудь з наших братів православних міг за зле брати мені щирий, або незграбний який висказ. Знаючи, однак, з яким розположенням, зближеним майже до упередження, читають православні те, що «уніяти» пишуть про їх віроісповідання, торжественно заявляю на вступі, що я не маю і ніколи не мав наміру понизити ніякого укр[аїнського] віроісповідання, або кого-небудь зразити або й образити. Одиноким моїм наміром було і є сповнити те, що уважаю за обов'язок кожного укр[аїнського] патріота, а цим обов'язком: **зробити все що можливе, аби причинитися, бодай в деяких справах, до порозуміння між різними укр[аїнськими] віроісповіданнями.**

А що досвід навчив мене, що в мові, в якій йде про порозуміння поміж різними віроісповіданнями, схильні люди бачити бажання, аби довести усі ті віроісповідання до одного, – то на самому вступі заявляю, що **таке поєднання усіх укр[аїнських] віроісповідань уважаю за не-**

можливе і навіть тоді, коли говоритиму про таке поєднання, то воно і в моїй думці і в моїх словах, чи намірах є лише теорією не до виконання.

Головна умова всякого порозуміння

Якщо маємо так налагодити співжиття, щоб уникати роздорів, суперечностей, взаємних закидів і образ, хоч не думаємо про поєднання, себто про злуку в одно віроісповідання, то мусимо передусім дійти до порозуміння в тих питаннях, в яких нема між нами різниці. Усі ми маємо один Символ Ісповідання Віри, одні книги св. Письма Старого і Нового Завіту, однаково хочемо бути християнами, визнавати Христа своїм Богом і Спасителем. Крім того, так православні, як і гр[еко]-католики, маємо ті самі обряди, форми богочитання і ті самі богослужби, ті самі св. Таїнства Христові і ті самі форми приймавання їх та уділювання. А однак нераз чуємо заввагу, що ми так різнимось в самих найсуцніших поняттях християнства, що навіть наколи б й не було тих догматичних різниць, які нас ділять, ми все-таки були б поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про Спасіння. Такі різні поняття можливі; можливе і те, що різниця тих понять ділить і роз'єднює. Тому, заки приступимо до обговорювання порозумінь в речах, що в принципі нас ділять, треба застановитися над тим, чи є можливе, чи, і до якого ступеня бажане й потрібне порозуміння в тих справах, в яких ми є одним.

В історії мистецтва знаний такий факт: Славний архитвір великого Да Вінчого, що представляє Тайну Вечеру, копіований різними мистцями, виглядає так різно в інтерпретації кожного з них, що насуває думку, неначе б не походив з одного первовзору.

Усі наші поняття про християнство та про Богом об'явлену науку є тільки копією Божого первовзору. В тих копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях. Однак ті різниці є або такі, що взаємно себе виключають, де одно поняття є просто запереченням другого, або є такі, що або дійсно себе доповняють, або можуть себе доповнити. Коли себе виключають, то суперечності або належать до суті речі, або до підрядних питань, до яких люди не прив'язують засадничого значення.

В усіх тих несущних питаннях взаємне пізнання може наші поняття і наш спосіб бачення та інтерпретування Божої науки тільки збагатити, або й поправити в тих всіх дрібніших квестіях, в яких не йде про засади. Тому видається річю для обох сторін бажаною, пізнати якраз ті різні поняття про християнство, про які говорять, що нас ділять, признаючи однак, що ділять не в принципах.

Але, може, найважніша річ, без якої не то порозуміння, але й взаємне зрозуміння неможливе, то те, щоб однаково брати релігію за релігію, а не уважати її за політичний орудник до досягнення іншої цілі. Так

беруть релігію усі ті, що уважають байдужою річю, до якої релігії належать і готові кожної хвилі для якихось людських оглядів міняти релігію. Коли інде мали ми нагоду доказувати, що хто так бере релігію, то нічого з неї не розуміє і, є повним анальфабетом в знанні християнства. Той судить про християнство так, як про літературний твір судила би людина, що твердила б, що той самий твір більше її подобається в іншій окладинці.

Є люди, для яких релігія є неначе урядовим одностроєм, якого уживають лише кілька разів в рік при патріотичних торжествах. Інші, щиріші для Бога, надягають мундир християнства кожної неділі, але відтак складають його до скрині, а вбираються в іншу одіж на всі заняття цілого тижня. Треба сказати, що дуже трудно зрозуміти таких людей. І вони не можуть нас розуміти. Іншими словами кажучи: Щоби зрозумітися, треба уживати одної мови. Цілею мови, що є підставою всякого говорення – то християнський світогляд. Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого нпр. релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного Йому богопочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і безпеки, як той Закон не виконується, – для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем, для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеці, але як дійсні потреби і кождоденні поняття життя, з таким трудно порозумітися в справі релігії, без огляду на те, до якого віроісповідання належить. А противно, хто в житті шукає сповнення Божої волі, дбає про сповнення Його Закону, хоч і нехристиянин, той буде ближчим християнства, ніж християнин, що є байдужий для своєї релігії і не сповняє її обов'язків.

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995. – Том I. – С. 406-411.

Відповідь української православної інтелігенції на лист митрополита Шептицького

1942 р., квітень, б. м.

Високопреосвященнійший Владико!

По думці Вашого листа, виданого в березні ц. р., що українська інтелігенція має висловитися в справах з'єднання українських церков, беремо на себе сміливість забрати голос, щоб висловити декотрі погляди тієї частини православної інтелігенції, котра є поінформована в справах

віри і не є байдужа до форм, в яких має відродитись наша православна Церква.

Справа церковної Унії є ще занадто знана майже усім верствам нашого народу, як недавня помірно й досить визначна доба нашої історії. Треба одверто признати, що ця доба є одною з найсумніших в нашій минувшині й що до кількості сліз та прокльонів спричинених нею – то до неї можна прирівняти хіба добу панщини. Цього доказом є уся наша досить багата епічна література, в якій в тій чи іншій ролі фігурує Запорозьська Січ. Не заперечус цього й наша історична література. Тому пропаганда церковної унії мусіла би в першу чергу якось розраховуватися з цим чинником, яким безперечно будуть послуговуватися оборонці православ'я.

Далі по думці усіх пропагаторів унії – ця остання не має бути з'єднанням обох українських церков – греко-католицької та православної в той спосіб, що обидві підуть собі на зустріч до півдороги, але навпаки, це має бути приєднання української православної церкви до церкви вселенської, як це одверто сказано у Вашому, Владико, листі. Отже приєднання до церкви римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи усе було польське католицтво. Як воно репрезентувало римську церкву – цього свідками є безліч пам'яток подвигів христовлюбивого польського духовенства – зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костьоли православних церков на Холмщині та Волині в рр. 1937-38. Цих пам'яток так багато, що це аж примусило Вас, Владико, піднести свій голос в обороні нечуваного на ХХ вік переслідування православ'я одвічним його ворогом – польськими ксьондзами. А Апостольський римський престол у своїй християнській ревности пішов так далеко, що в особі свого офіційного представника – варшавського нунція порадив Вам, Владико, гамувати Вашу взірцево-шляхотну оборону покривджених братів.

Усе вищесказане є реальні об'єктивні факти, котрі ніяк не сприяють пропаганді унії на українським терені – вже занадто яскраво вмістилася римська церква у свідомості православних українців. І перед тим ніж закликати їх до приєднання до вселенської (римської) церкви, пропагатори унії мали би працювати, щоб повищі крикливі факти бодай змягчити якимись іншими вчинками й потягненнями.

Повідомлення, що греко-католицька церква вертається назад у свої обрядах до текстів «першого уніята» – Исидора, мали би православним українцям заімпонувати й збудити в них більшу охоту до унії, але це якраз не імponує так само, як і сталі закиди, що українське православ'я має забагато московського намулу. Коли порівняєм це наше православ'я з церквами східними, котрі не були під московським впливом, то переконаємось, що той намул не такий уже страшний, і позбавитись тих чис-

то зовнішніх обрядових незначних подробиць буде багато легше, ніж греко-католицькій церкві відкинути такі характеристичні для усієї римо-католицької церкви прикмети як целібат та багато іншого. Це зрештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме.

Православна інтелігенція мусить сказати своє слово, своє пояснення простому народові, зокрема, щодо з'єднання зі «вселенською церквою». Ми не можемо й не сміємо закривати очей перед фактами в церковній історії. Якраз ті факти свідчать, що до X століття, як і в добах вселенських соборів, римський патріарх уважався лиш одним зі вселенських патріархів, рівним з іншими. І коли він у X столітті відколовся від дійсної, по тодішнім і теперішнім поняттям **соборної** церкви, – то з ним не пішов ні один з тодішніх вселенських патріархів, чотири з них залишились вірними традиціям та постановам якраз вселенських соборів. І коли ці останні припинились, то ні один зі вселенських православних патріархів не відважився завести якусь новоту, котра би не була ухвалена всіма останніми. Натомість римський патріарх, порвавши зв'язок із іншими в тій самій мірі як і римська апостольська церква, допустив цілий ряд новот, як догматичних, так і обрядових, навіть уже не питаючись думки інших патріархів і між іншим ту новоту, що проголосив, наче б від його відкололись **чотири** вселенських патріархи, і тому він один являється вселенським патріархом. Таке то трактування цього питання явно перечить духу історії і з ним ні в яким разі не може погодитися православна інтелігенція, бо вона має всі підстави бути переконаною, що українська православна церква ніколи не відділялася від вселенської православної східної церкви, тому й нового якогось з'єднання не мусить шукати. Бо в розумінню всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і в церковній практиці.

Греко-католики цією свідомістю історії у православних цілком нехтують і закликаючи до «з'єднання» з римською церквою обіцяють, що їм будуть полишені усі обряди й інші особливості православної церкви. Ці обіцянки були колись дані нашим православним предкам, коли їх насильно притягали до унії на всіх просторах Правобережної України. Коли б вони були дотримані, то пощо й куди б вертались сьогоднішні греко-католики зі своєю обрядовістю й богослужбовими текстами, про які так старанно подаються вістки? Але припустім, що в наших сьогоднішніх обставинах дані православних за «з'єднанням» обіцянки католики дійсно щиро би хотіли дотримати. Чому, однак, католики думають, що православні такі наївні й такі церковно неграмотні, що їм цілком вистачить, коли їм полишать їхні обряди й що вище них думка й сумління

православ'я не сягає? Чому католики не хочуть усвідомити, що з багатьма найновішими догмами римської церкви, що не мають ґрунту ані в Св. Письмі, ані в Св. Переданні – якраз не може погодитись сама психіка православних? Що практики католицької церкви-держави на протязі її історії сильно хитають уявою православних про непогрішимість. Питання цього характеру не мали б чіпати саме пропагатори унії, бо вони роз'ятрують пристрасти з обох сторін, нікого ніхто не переконає й до порозуміння і спокою, якого так потребує український нарід, це не наближає.

В своїйому листі Ви показуєте, Високопреосвященніший Владико, на великі користи, які православні придбали би від присєднання до римської церкви й згадуєте про ті різні сили, якими диспонує ця остання й які могли би стати в пригоді при відбудові української церкви. Щодо користи взагалі, то вони є дуже неясні і спірні. Щодо сил, котрі є в розпорядимості католицької церкви, то вони завжди працювали на некористь православ'я, інколи прикриваючись різними християнськими гаслами, а частіше цілком одверто, навіть брутально. Приклад – практика з православним населенням в бувшій Польщі за благословенної толеранції римської курії. Ці сили й тепер заворушилися в надії, що в хаосі й пустелі духовного життя на Україні, котрі створювали большевики, можна буде дещо придбати й для католицької церкви. Таке поступовування по відношенню до нещасної української православної церкви, вважаємо недікатним і дуже далеким від засад християнської моралі. Зараз на Україні йде о те, щоб відродити в людей релігійні почування взагалі, нагадати їм про силу, яку дає молитва й єднання з Богом, дати їм вчасну духовну підтримку й потіху, яку може зорганізувати лише Христова Церква. А для успішнішої праці й скорішого досягнення мети є найкраще використати те коріння, що в народі ще залишилося, будувати на тих фундаментах, що приховані під руїнами знищеної большевиками церкви. І тут саме була б найкраща нагода іншим християнським церквам прийти православним на поміч і не дуже показувати на зовнішній інтерес в тім, чи ця поміч буде дуже дорогою наперед заплачена тою чи іншою формою «з'єднання». Інакше кожна така «поміч» внесе до нашого церковного безладдя ще більше жалісного ферменту й до втомлених, виснажених грудей борців за відродження українського православ'я засіє ще й огірчення з вражіння, що декотрі приятелі, прикриваючись іменем Христа, хочуть використати хвилі їхньої слабости й одчаю, щоб відірвати від них тих вірних, що поволі вертаються до християнської свідомости. Розуміється, що вирішувати питання взаємовідносин нашої православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати є компетентні лише наші православні ієрархи. Підносимо свій голос лише тому, щоб ці наші ієрархи знали, що в своїй діяльності на відновленні

нашої православної церкви та в захисті її чистоти й звичаїв вони можуть завжди опиратись на нашу віруючу інтелігенцію. Кожна небезпека, яка нашому православію загрожує, розворушить приспану активність нашої інтелігенції й вона буде завжди готова дати несвідомому простому народові відповідні пояснення.

Бо український нарід видав багато мучеників за чистоту й непорушність православної віри в добі страшних переслідувань за першої унії, ще більше борців впало за віру Христову за доби большевицького божевілля. Видасть він і надалі певних оборонців прадідівської віри й традиції, котрі будуть тим завзятіші, чим більше будуть наступати на православ'є його зовнішні вороги.

Але щиро приєднуємося до Вашого, Високопреосвященнійший Владико, бажання працювати для якнайбільшого порозуміння й згоди між церквами греко-католицькою й православною в душі християнської любови в твердій надії, що Ви своїм високим авторитетом забороните, аби деякі гарячі пропагатори унії допускались в своїй ревности й відданості Риму вчинків, які б нагадували добу трагічного релігійного розбиття українського народу й боротьби за унію в XVII століттю.

(Підписи)

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995. – Том I. – С. 415-418.

Звернення митрополита Шептицького про Тиждень З'єдинення Церков

1942 р., січня 17, Львів.

16 січня ст. ст., себто в день поклону Кайданам св. Петра зачинається тиждень молитов і наук про З'єдинення Церков. В цьому то тижні свхаристійних молитов за нез'єдинених наших братів, запрошує Митроп[оличий] Ординаріат вірних до якнайчастішого приймавання св. Евхаристії.

Ніколи ще від віків не було таких можливостей, як під теперішню пору. Ніколи від віків справа З'єдинення Церков не була такою життєвою квестією й такою пекучою потребою та конечністю нашого національного життя, як саме тепер. Ніколи ще від віків не були всі Українці поставлені перед такою безумовною конечністю робити все, що тільки в силі для осягнення національної єдності, що є знову одною з найважливіших умовин національної єдності.

А що в праці над З'єдиненням Церков найважливішою річю, – то молитва для упрошення благодати, без якої не можемо зділати нічого доброго, – тому кожний укр[аїнський] патріот повинен розуміти і вводити в

діло щоденні молитви за весь укр[аїнський] народ. Ось ціль Евхаристійного Тижня для З'єдинення Церков!

А програма його така: Щоденно Молебень чи Акафист, евентуально з виставленням св. Тайн, коротка наука, горячий зазив до приймавання св. Причастя й молитов за Україну!

Справу З'єдинення Церков поручасмо особливим способом опіці великого нашого Київського Митрополита Йосифа Рутського. Хай Бог прославить його великим чудом, щоб звернути увагу, бажання думок і сердець усіх Українців до злуки з осередком Вселенської Церкви. Бо тільки одна Вселенська Церква принесе Україні тую єдність й силу, якої їй тепер так дуже треба.

Андрей, Митрополит

Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Львів, 1995 – Том I. – С. 333.

РОЗДІЛ 12. ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО УГКЦ (40-50-ТІ РР. ХХ СТ.)

В умовах післявоєнних років, сталінського терору в Галичині та на Закарпатті, зі смертю митрополита А. Шептицького, УГКЦ опинилася в дуже складному становищі. У квітні 1945 р. вся її вища ієрархія була арештована і звинувачена у «зраді Батьківщини». В атмосфері тоталітарного терору і страху влада організувала Львівський собор у березні 1946 р. Його рішення були відпрацьовані і узгоджені не лише в церковних колах, але й державних органах. Собор вирішив скасувати постанови Берестейського собору 1596 р., ліквідувати унію, анулювати залежність від Риму і повернутися до православної віри та Російської православної церкви. Львівський собор – це трагічна віха в історії греко-католицької церкви в Україні.

Лист голови Ради в справах Російської православної церкви при Раднаркомі СРСР Г. Карпова секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в Україні та протидії впливу Ватикану

20 квітня 1945 року
Сов. секретно
екз. № 1.
Ц. К. В. К. П. (б)
товаришу Н.С. ХРУЩОВУ
г. Москва.

Совет по делам русской православной церкви при Совнаркомме Союза ССР, считая, что русская православная церковь в настоящее время может и должна сыграть значительную роль в борьбе против римско-католической церкви и против униатства, 15 марта с.г. входил в Правительство Союза с рядом предложений по проведению некоторых мероприятий на Украине, в Белоруссии, в Литве, Латвии, а также за границей.

Все представленные Советом предложения 17 марта с.г. были одобрены Председателем Совета народных Комиссаров Союза ССР товарищем СТАЛИНЫМ.

В числе представленных предложений были следующие мероприятия, относящиеся к положению церкви на Украине:

1) Организовать в гор. Львове православную епархию, поставив во главе ее епископа (из украинцев) с титулом епископа Львовского и Тер-

нопольского, который бы и объединил православные приходы Львовской, Станиславской, Дрогобычской и Тернопольской областей.

2) Предоставить Львовскому и Тернопольскому епископу, также всем православным священнослужителям данной епархии право на проведение миссионерской работы.

3) Предоставить в распоряжение епархии в гор. Львове в качестве кафедрального собора один из греко-католических (униатских) соборов.

4) Укрепить Почаевскую православную лавру в гор. Кременце, Тернопольской области, сделав настоятеля ее викарием Львовского епископа.

5) От имени патриарха Московского и всея Руси и Синода русской православной церкви выпустить специальное обращение (на украинском и русском языках) к духовенству и верующим униатской церкви и широко распространить его по униатским приходам.

6) Организовать внутри униатской церкви инициативную группу, которая должна будет декларативно заявить о разрыве с Ватиканом и призвать униатское духовенство к переходу в православие.

7) Организовать православные братства в городах Луцке и Львове, предоставив этим братствам право на проведение миссионерской и благотворительной деятельности, причем задачей братств будет являться укрепление православия и противопоставление его католицизму.

8) Принять меры к ликвидации автокефалии польской православной церкви, с проведением соответствующих мероприятий по присоединению ее в целом к Московской патриархии.

9) Оформить присоединение к Московской патриархии Мукачевско-Пряшевской православной епархии (Закарпатская Украина) согласно выявленному с их стороны коллективному желанию и согласию Синода сербской православной церкви (в юрисдикции которой до настоящего времени находится Мукачевско-Пряшевская епархия).

10) Для подготовки кадров священнослужителей и миссионеров, по типу и программе Московских пастырско-богословских курсов, открыть курсы в городах Киеве, Луцке, Львове и Одессе.

В порядке исполнения вышеуказанных мероприятий на сегодняшний день проведено следующее:

В качестве епископа на Львовско-Тернопольскую кафедру определен протонерей одной из киевских церквей, он же профессор, М.Ф. Окснюк, который 19 апреля с.г. прибыл в Москву и представлялся в патриархии и в Совете.

Сегодня, 20 апреля, состоялось пострижение Окснюка в монашество, 21 апреля состоится наречение, а 22 апреля – хиротония и отъезд в гор. Львов.

Окснюку предоставлено право взять, по его усмотрению и по согласованию с экзархом Украины митрополитом Иоанном, несколько

украинских православных священников для организации православного братства и развертывания миссионерской работы.

В указе патриарха о назначении Оксьюка епископом Львовским и Тернопольским будет оговорено, что в его ведение передаются также православные приходы в Станиславской и Дрогобычской областях.

Совет считает желательным, чтобы епископу Львова (Оксьюку) были предоставлены в бывшем униатском монастыре покои бывшего митрополита Андрея Шептицкого, а также помещение для епархиально-управления и богословско-пастырских курсов.

Совет согласен с мнением патриарха Алексия о предоставлении права Львовскому епископу издавать так называемые епархиальные ведомости.

Экзарх Украины митрополит Иоанн получил соответствующее указание от патриарха Московского о формуле принятия униатских священников в православие и ему же предложено дать соответствующие указания епископам Житомирскому, Волынскому и Каменец-Подольскому.

Совету известно, что внутри униатской церкви, в лице Костельника и других священников, создается инициативная группа, которая должна будет декларативно заявить о разрыве с Ватиканом и призывать униатское духовенство к переходу в православие.

Специальное обращение патриарха Московского к униатскому духовенству, воззвание инициативной группы, материалы епархиальных ведомостей Львовского епископа, а также соответствующие проповеди должны будут способствовать скорейшему разложению униатской церкви.

Совет по делам русской православной церкви при Совнарком СССР просит Ваших указаний Уполномоченному Совету при Совнарком Украинской ССР тов. Ходченко и Уполномоченному Совету при Львовском Облисполкоме тов. Вишневному об оказании необходимого содействия экзарху Украины митрополиту Иоанну и Львовскому епископу Оксьюку в проведении вышеуказанных мероприятий.

Мероприятия по ликвидации автокефалии польской православной церкви проводятся Московской патриархией путем вызова в Москву представителей польской автокефальной православной церкви, а присоединение Мукачевско-Пряшевской епархии оформляет церковная делегация Московского патриарха, ныне находящаяся в Белграде (Югославия).
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ПРИ СНК СССР (КАРПОВ)

На документі є резолюція: «т.т. Мануильскому, Литвину. Н.Хрущев. 23/IV-45г.».

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С.42-45.

Інформація завідуючого організаційно-інструкторським відділом Львівського обкому КП(б)У Богородченка відповідальному працівникові ЦК КП(б)У А. Зленку про арешти духовенства греко-католицької церкви та реагування на це населення області

26 квітня 1945 року
13х494 с
26.IV - 45
Київ, ЦК КП(б)У
тов. Зленко

ИНФОРМАЦИЯ

о результатах проведения операции по арестам антисоветского духовенства греко-католической церкви и реагировании духовенства и населения Львовской области на аресты.

В результате проведенной операции по изъятию антисоветского духовенства и церковного актива греко-католической церкви по г. Львову и области арестовано 33 человека, из них:

митрополитов	– 1
епископов	– 2
священников	– 20
диаконов	– 2
оуновцев нелегалов, связанных с духовенством	– 4
студентов духовной академии и семинарии	– 3
церковного актива	– 1

Кроме того, в ходе операции задержаны и подвергнуты тщательной проверке 17 человек, находившихся на территории резиденции митрополита греко-католической церкви, в основном без документов, укывавшиеся в различных местах «Юра» и обнаруженные в момент производства обысков. Часть из них скрывалась в катакомбах и на колокольне кафедрального собора.

Из числа арестованных наибольший интерес представляют:

1. СЛЕПОЙ Иосиф Иванович, 1892 года рождения, уроженец села Заздрить Трембовльского района Тернопольской области, украинец, беспартийный, с высшим духовным образованием, владеет несколькими иностранными языками.

Вышел в священники в 1917 году, возведен в епископы в 1939 году. В 1940 году получил сан архиепископа Сирийского, до ареста был митрополитом греко-католической церкви на Украине, проживал в г. Львове, по ул. площадь Юра № 5 кв. 1.

После окончания гимназии в г. Тернополе, в 1911 году учился в Львовском университете, затем выехал на учебу в г. Инсбрук – Австрия, и в г. Рим.

По окончании учебы разъезжал по территориям Германии, Франции, Швейцарии, Бельгии и Америки. В 1938 году с заданием митрополита Шептицкого выезжал в Англию для встречи с высшим католическим духовенством.

Являясь с 1929 по 1937 год ректором Львовской богословской академии, воспитывал своих учеников в духе непримиримой ненависти к Советскому Союзу. Наиболее успешно занимавшихся студентов отправлял в Рим, где они проходили специальное обучение в коллегии «Руссикум» для проведения миссионерской работы в СССР.

Возглавляя духовную академию, СЛЕПОЙ одновременно руководил националистическими издательствами «Мета» и «Дзвонь», занимавшимися распространением объявленных клеветнических измышлений по адресу Советского Союза.

Приход Советской власти в западные области Украины в 1939 г. встретил враждебно и, не прекращая своей антисоветской деятельности, поддерживал связь и укрывал от органов власти прибывающую из-за границы агентуру иностранных разведок.

В период немецкой оккупации СЛЕПОЙ добровольно изъявил согласие сотрудничать с так называемым «Правительством украинского самостоятельного государства» во главе со СТЕЦЬКО и вошел в состав президиума «Рады сеньоров», а затем «Национальной Рады», преследовавших цель отражать «единство народа» и «правительством» СТЕЦЬКО.

В том же 1941 году СЛЕПОЙ подписал обращение к украинскому народу (опубликовано в газетах «Самостийна Украина» № 3 от 10.7.41 г. и «Бучацьки висти» № 1 от 27.7.41 г.), в котором выражал благодарность Гитлеру и немецкой армии за «освобождение от большевистского ярма» и призывал население к объединению вокруг созданного «Правительства украинского самостоятельного государства», возглавляемого СТЕЦЬКО.

Являясь активным немецким пособником, в 1942 году нелегально выезжал в Берлин для свидания с лидером ОУН – агентом гестапо МЕЛЬНИКОМ Андреем, от которого получил задания и полномочия вести переговоры с бандеровцами по вопросу объединения украинских националистов мельниковского и бандеровского течений.

В осуществление полученных заданий, являлся посредником в этих переговорах, пытаясь склонить бандеровцев войти в подчинение Мельника.

В апреле 1943 года, после создания, по указанию немецкого командования, украинской дивизии «СС Галичина» – совершил во Львове торжественное богослужение и благословил эту дивизию на борьбу против Красной Армии.

В ноябре 1943 года СЛЕПОЙ совместно со всем униатским епископатом подписал «спільне послання» к духовенству и всем верующим с призывом бороться с влиянием «безбожников – коммунистов», особенно на молодежь, добиваясь консолидации украинских националистических сил.

После освобождения западных областей Украины от немецких оккупантов, СЛЕПОЙ остался на прежних антисоветских позициях, продолжает поддерживать связь с руководством оуновского подполья, укрывая от репрессий активных врагов советского государства.

2. БУДКА Никита Михайлович, 1877 года рождения, уроженец с. Добромирка Збаражского района Тернопольской области, украинец, беспартийный, с высшим духовным образованием, вышел в священники в 1905 году, возведен в сан епископа в 1912 году. Был епископом в Канаде, после чего настоятелем собора «Святого Юра» в г. Львове и помощником митрополита. До ареста проживал в г. Львове, по ул. Площадь Юра № 5.

По имеющимся данным, БУДКА в прошлом офицер австрийской армии, работал в штабе и выполнял особые задания.

До 1930 года проживал в Канаде, где был епископом, после чего прибыл во Львов и остался в резиденции «Юра» в качестве епископа-помощника при митрополите Андрее Шептицком.

Являясь украинским националистом, приход советской власти в западные области Украины в 1939 году встретил враждебно, «как временное явление».

Поддерживая связь с одним из лидеров ОУН – МЕЛЬНИКОМ Андреем, которого в близком кругу популяризовал, как «вождя» украинского народа, направлял к нему своих связных по заранее обусловленным паролям.

БУДКА доказывал, что в недалеком будущем будет создано «самостоятельное украинское государство» от Перемышля до Дона с включением Северного Кавказа, во главе которого станет МЕЛЬНИК, являющийся, по его словам, «украинским Муссолини», у которого БУДКА пользуется большим доверием.

Будучи связан с Ватиканом, занимался сбором разведывательных данных, используя для этого информацию приезжавших во Львов свя-

шенников, и собранные данные направлял в Рим через специальных курьеров.

В 1941 году, в целях влияния греко-католической церкви и активизации антисоветской деятельности, вместе с руководством униатской церкви, принимал активное участие в создании т. н. «пророков» и «святых», которые униатской церковью использовались для антисоветской работы.

Лично принимал и направлял по своим связям одного из таких «пророков» – «апостола Петра» из Станиславской области, которого инструктировал в части распространения среди населения провокационных и пораженческих слухов о скорой гибели советской власти.

(Далі в архіві з невідомих причин відсутні дві сторінки оригіналу).

В 1939 году Кравец организовал группу бандитов из числа активных членов ОУН и с вооруженным сопротивлением перешел государственную границу на сторону Германии.

С вторжением немецких оккупантов на территорию области, возвратился в Каменко-Струмиловский район, где возглавил организацию украинских националистов из числа молодежи. Разъезжая по селам, выступал с докладами антисоветско-националистического характера.

После изгнания немецких оккупантов выехал в г. Львов, поступил в духовную академию, где и обучался до дня ареста.

7. САМУЛЯК Василий Иванович, 1902 года рождения, уроженец села Купинское Жовковского района Львовской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, образование 7 классов, служил диаконом церкви в селе Купинское, где и проживал.

САМУЛЯК активный член организации украинских националистов, вербовщик в подполье ОУН. Будучи завербованным в ОУН, получил задание организовать группу украинских националистов в селе Купинское.

Выполняя указания ОУН, Самуляк организовал группу украинских националистов.

Из числа задержанных и подвергнутых тщательной проверке, наибольший интерес представляют:

1. БЕЛЕЙ Василий Григорьевич, 1896 года рождения, уроженец села Скоморохи Станиславской области, проживал в резиденции «Юра», являлся священником и настоятелем школы диаконов.

Во время обыска на квартире у Белей были обнаружены: пишущие машинки, ротатор, националистическая литература и газеты, значки «Трезуб» и другие вещественные доказательства, изобличающие его в принадлежности к ОУН.

2. ПОРНЯК Дмитрий Андреевич, студент школы диаконов, проживающий в резиденции «Юра» без паспорта и военного билета.

Во время обыска ПОРНЯК был найден в катакомбах «Юра» в скроне.

На первичном допросе Порняк дал показание о том, что он является членом ОУН и, укрываясь от ареста, поступил в школу диаконов, где проживал на нелегальном положении.

3. МАРКОВ Михаил Антонович, студент школы диаконов, проживающий в резиденции «Юра» без паспорта и военного билета.

На допросе также показал, что он является членом ОУН и укрывался от ареста в резиденции «Юра».

4. РОМАНОВ Иван Осипович, 1914 года рождения, украинец, беспартийный, гр-н СССР, студент школы диаконов, проживал в резиденции «ЮРА» без документов.

На допросе Романов показал, что он, будучи мобилизован в Красную Армию, дезертировал, поступил в школу диаконов, где находился на нелегальном положении.

Кроме того, на второй день операции, на колокольне кафедрального собора «Святого Юра» были обнаружены и задержаны три студента школы диаконов, проживающие без документов.

В процессе операции и обысков по резиденции митрополита, духовной академии и отдельных лиц обнаружено и изъято:

гранат	– 5 шт.
винтовочных патронов	– 250 шт.
радиоприемников	– 3 шт.
множительных аппаратов (ротатор)	– 1 шт.
пишущих машинок	– 9 шт.
фотоаппаратов	– 13 шт.

Обнаружено также значительное количество оуновской литературы, много различных медикаментов, денег совзнаками 78.000 рублей, денег американскими долларами – 40 долларов, плакатов с изображением герба «Трезуб» – 9 штук.

Из числа студентов духовной академии, семинарии и школы диаконов лиц мобилизационного возраста в количестве 159 человек нами переданы в Железнодорожный Райвоенкомат, из коих 120 признаны годными для несения военной службы.

Аресты духовенства униатской церкви вызвали среди населения различные толки и суждения.

Директор украинского национального музея Свенцицкий заявил: «Я ждал большевиков, никогда не симпатизировал немцам и националистам. Меня националисты били за мои москвофильские симпатии. Сейчас я разочарован в большевиках областных. Но вместе с тем не хочется верить, чтобы областные большевики, без согласия сверху решились на такой

триок, как арест митрополита. Признаюсь, что у меня появилась апатия к жизни. Мне безразлично будет, если и меня арестуют.

Я думал вначале дать бой власти, если она прикажет закрыть памятник митрополиту (во дворе музея стоит памятник митрополиту Шептицкому), а сейчас и по этому поводу безразличие. Плетью обуха не перебить».

Академик Щурат В.П. высказал: «Почему советы не заботятся о том, чтобы группировать вокруг себя друзей – сторонников, почему каждый шаг советской власти направлен на зло массам, почему такое пренебрежение к народу. Ведь после ареста священников в Галиции не найдете ни одного человека, который бы одобрил политику советской власти. Повидимому, в советской системе должно быть только одно авторитетное лицо (упоминает фамилию руководителя партии) и во имя этого убивается авторитет всех живущих на земле. Разве вредит советской власти культ покойного Шептицкого? Мертвые же не в состоянии стрелять, убивать и отбиваться. Разве лежачего бьют?

Чего достигнуто арестом Слепого, Будки и других? Кроме того, что убита симпатия даже у тех, которые любили советскую власть, – ничего. Неужели это в интересах большевиков, чтобы их боялись и не любили?»

Старший преподаватель университета ЯРЕМА Ефим Ефимович говорил: «Вся эта история с арестами есть руссификация Украины, и это наибольшее зло».

Служащий Главпочтамта СОЙКА заявил: «Костельнику поручено организовать Комитет по реорганизации униатской церкви.

Задача этого комитета – слить униатскую и православную церкви в единую церковь. Главенство в этом деле будто бы поручено Костельнику».

В связи с этим среди духовенства ходят слухи о том, что материалы в статье «С крестом или с ножом» даны священником Костельником.

Директор электротракторного завода КРИК Петр заявил: «Уже из этого видно, что большевики думают сделать с украинцами – это всех высылать на восток. Это их метод запугивать и тем самым отвлекают от религии».

Наряду с вышеуказанными отрицательными реакциями, имеется ряд фактов положительного отзыва об арестах униатского духовенства.

Артист оперы ВОЗНИН Николай говорил: «События имеют большое значение. Небывалый случай – арест митрополита греко-католической церкви указывает на то, что советская власть имеет великую силу, она уничтожает затеи тех, которые могли встать ей на дороге. Арест митрополита имеет большое символическое значение и указывает на то, чтобы люди, которые противостоят советской власти, подумали. Греко-католическая церковь решительно теперь пойдет на православный путь и откроет дорогу сослуживцам советской власти».

Сотрудница Облфинотдела СТОЯНОВСКАЯ, по национальности украинка, высказала: «В церкви «Юра» НКВД сделало обыск, нашли оружие и спрятанных бандеровцев, арестовали 18 человек во главе со Слепым. Давно бы советской власти пора взяться за корни, откуда шли распри между польским и украинским народами. Еще до начала войны 1939 года бывшее польское правительство сколько не делало обысков в храме «Юра», всегда находили оружие и политических руководителей, но кончалось тем, что Ватикан выступал на защиту и дело потухало».

Заведующий магазином Облфинотдела ЕДНОРОЧ заявил:

«В храме «Юра» был произведен обыск и арест среди учащихся духовной семинарии, где были найдены бандеровцы и оружие. В «Юре», кроме ареста высшего духовенства, было арестовано два немца».

Профессор Львовского университета БАЛЯНДА говорил: «Советская власть ударила не только по националистам и немецким пособникам, но разгромом униатской церкви она ликвидировала основу их националистических чаяний о соборной Украине».

Врач РЕДЧЕНКО высказала: «В «Юре» скрывались украинцы, которые служили в дивизии СС».

Крестьянин из села Стрептово Ново-Милятинского района МАЛИНОВСКИЙ Михаил Павлович говорил: «У митрополита Шептицкого и Иосифа Слепого нет правды, также как и во всей униатской церкви. Нас продали унии и ополячивали».

Крестьянин из села Спасье Ново-Милятинского района НОС Павел заявил: «Правительство поступило справедливо в отношении попов. Я верю, что государство нам плохого не сделает. Мы должны подчиняться правительству и все его решения принимаем с удовольствием».

Присутствовавшая при этой беседе крестьянка из села Стрептово СТУПНИЦКАЯ Броня высказала: «Мы крестьяне, и нас не касается все то, что делает правительство. Они для нас делают добро, а в рагм это не нравятся».

В отношении ареста священника Розумного из села Стрептово Ново-Милятинского района крестьянка ЗУВ Эмилия сказала: «Розумный, что заработал, то и получил, чего добивался, то ему и дали».

Зав. организационно-инструкторским отделом

Львовского обкома КП(б)У

(Богородченко)

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. -- К., 2001. – С. 48-55.

Відомості щодо возз'єднання уніатів з Російською православною церквою в жовтні-грудні 1945 року з інформаційного звіту уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР по УРСР

5 січня 1946 року

Секретно

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ОТЧЕТ

уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР по Украинской ССР

За IV квартал 1945 года

4. Воссоединение унатов с русской православной церковью

Подготовительная работа среди унатов к воссоединению с русской православной церковью проходила в отчетном периоде в сложных условиях. Во-первых, позиции рядового греко-католического духовенства, связанного тесно с массами верующих и ведущего за собою эти массы, в большей части были не тверды, колеблющиеся, а в некоторых случаях и враждебны в вопросах присоединения и декларации инициативной группы д-ров Костельника, Мельника и Пельвецкого. А во-вторых, украинско-немецкие националисты (бандеровцы), относившиеся вначале индифферентно к деятельности инициативной группы, в это время проявили уже особенную активность в сторону провоцирования и запугивания духовенства, нередко переходящего в терроризирование его и вообще терроризирование всех склонных к осуществлению идеи воссоединения с русской православной церковью.

Все это вызвало, с одной стороны, среди греко-католического духовенства неуверенность в продолжительности существования Советской власти в Западных областях, т. е. неуверенность, что Западные области Украины после заключения мирных договоров останутся в составе Советского государства, а с другой – весь реакционный элемент среди греко-католического духовенства сознательно начал тормозить успешность работы по присоединению к инициативной группе по воссоединению с русской православной церковью – вплоть до перехода на позиции украинско-немецких националистов (бандеровцев).

Примеры:

1) Настоятель Добромильского монастыря ордена Василиан игумен Розумийко созывал к себе приходских священников и брал от них присягу, что они не будут присоединяться к инициативной группе.

К этой группе, как упорствующих, можно добавить монашек «сестер служниц девы Марии непорочно зачатой».

Римо-католические ксендзы влияют на священников греко-католической церкви, воздерживая их от воссоединения с православной церковью, и оказывают материальную поддержку монахам, которые начали ходить в костел (ksenдз Бонас, Дрогобыч).

Многие греко-католические священники говорили д-ру Мельнику: «Я подам заявление о присоединении, только немного обождите – пока ксендз уедет в Польшу» (г. Самбор и др.).

Вообще же подача заявлений о присоединении к инициативной группе проходила в большой борьбе среди священников: каждого с собой, как они говорят, со своей совестью и друг с другом.

2) В с. Гурье Стрилковского района украинско-немецкие националисты проводили собрание по вопросу воссоединения греко-католической церкви с православной церковью. Они призывали держаться отцовской веры и не присоединяться к православным. Священнику грозили расправой по дедовскому способу...

Аналогичное собрание в первых числах декабря бандиты провели в с. Дрожжево Дублянського району.

Имеет место случай, когда три священника сбежали из своих приходов, не установлено куда и с какой целью (Дыба Василий – с. Дубляны, Федович Иван – с. Рада-Концы Мостицкого района и Ковальский Антон – с. Хревт Нижне-Устривского района).

Арестованных священников за пособничество немцам, предательство советского актива в период временной оккупации немцами, шпионаж и проч. – тридцать пять человек...

Это еще раз подтверждает, что часть духовенства греко-католической церкви связана с украинско-немецкими националистами и помогает им всеми возможными способами. Но большая часть священников стала на путь поддержки Советской власти (из доклада Уполномоченного Совета по Дрогобычской области т. Шерстюка).

Аналогичные явления наблюдались в этот период времени и по другим Западным областям Украины. В своем докладе Уполномоченный Совета по Львовской области т. Вишнеvский отмечает:

«В ноябре месяце с/года одного священника из Соколыницкого района, присоединившегося к инициативной группе, бандеровцы увели в лес», и до настоящего времени о его судьбе ничего не известно.

Принявшего православие священника Винницкого из Жовков-ского района бандеровцы ограбили, а через некоторое время передали ему письмо, в котором пишут, что если он немедленно не уберется из района, то будет уничтожен.

Винницкого пришлось перевести в другой район.

Всякие мало-мальские разногласия в международных отношениях не в нашу пользу бендеровцы используют для распространения провокационных слухов о неизбежности войны и падения Советской власти, и это вместе с их террором оказывает отрицательное влияние и на духовенство.

В основном вся практическая работа Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР в Западных областях Украины сводилась, помимо наблюдения за законностью в отношении православных церквей и разрешении вопросов, относящихся к этим церквям (верующим к духовенству), еще и по линии всестороннего содействия в деятельности инициативной группы по вопросам воссоединения униатов с русской православной церковью.

Это сводилось (вторая часть работы), главным образом, к таким моментам:

а) Организация поездок членов инициативной группы и их доверенных лиц по деканатам и парафиям греко-католической церкви с целью разъяснения идеи воссоединения с русской православной церковью и сбора заявлений от желающих присоединиться к инициативной группе;

б) учет греко-католического духовенства, присоединившегося к инициативной группе и получившего от нее справки об этом;

в) Собираение статистических сведений о количестве действующих и не действующих церквей и молитвенных домов и монастырей греко-католической церкви;

г) Содействие Львовскому православному епископу Макарию и православному духовенству в вопросах передачи в их пользование зданий, бывших униатских или католических церквей и молитвенных домов, почему либо оставленных униатским или католическим духовенством и т. д. и т. п.

Все это способствовало тому, что уже к началу декабря месяца в Львовской, Станиславской, Дрогобычской и Тернопольской областях были по большей части проведены членами инициативной группы деканатские собрания, конференции греко-католического духовенства, на которых принимались решения разрыва с Ватиканом и присоединения к инициативной группе с целью осуществления ее идей – воссоединения с русской православной церковью. Таким образом к инициативной группе в октябре месяце по данным Уполномоченных Совета уже было фактически присоединено:

По Львовской области –	233 свящ.	из 298 чел.	или 79%
По Станислав.	– 88	341	55%
	– 47 диакон	390	12%
По Дрогобычс.	– 237 свящ.	324	85%
По Тернопольс.	– 188	270	69%

При этом следует отметить, что цифры, определяющие количество греко-католического духовенства, оставшегося к концу декабря месяца 1945 года вне присоединения к инициативной группе, фактически значительно уменьшаются, если принять во внимание следующее:

1. «Из оставшихся 65 человек не присоединенными – 18 человек репрессировано, 17 человек глубокие старики от 75 до 90 лет. Таким образом, осталось активно упорствующих священников 30 человек» (из доклада т. Вишневого).

2. «Не присоединилось 37 священников, в том числе 9 священников ордена – Василиан. 2 священника из них: Вербицкий (с. Н-Устрики) и Иванов (с. Журавно) отказались от сана священнослужителей и перешли на гражданскую работу.

Среди не подавших заявлений о присоединении к инициативной группе 12 священников – престарелых (службы самостоятельно не проводят) и коечно больные» (из доклада тов. Шерстюка).

В таком же духе можно сказать и в отношении неприсоединившихся священников по Станиславской и Тернопольской областям. Правда, в этих областях и при последнем положении все еще оставалась значительная группа упорствующих и это объясняется тем обстоятельством, что здесь инициативной группой вначале работа как следует не была поставлена. А также, что здесь только в последнее время были назначены при Облисполкомах Уполномоченные Совета. Однако теперь недостатки устранены и работа пошла интенсивней. Например, по Тернопольской области:

1. «На этих днях приезжал ряд священников, бывших греко-католических церквей, для выяснения как оформлять материалы для регистрации. Приезжавшие священники заявляли, что со стороны верующих, за исключением незначительной части, возражений нет о воссоединении».

2. «11 октября с. г. священник с. Постилвка Гусятинского района ГУНЧАК Степан, являясь членом инициативной группы, приезжал регистрировать общину, бывшую греко-католической церкви. Община на собрании решила воссоединиться с православной церковью. Подобное решение принято и общиной с. Городница». (Из доклада Уполномоченного Совета т. Куличенко).

В одинаковой мере оживилась работа и по Станиславской области.

Характерным, вместе с этим является то обстоятельство, что среди основных греко-католических масс, несмотря на враждебную агитацию со стороны реакционной части духовенства, несмотря на запугивания со стороны украинско-немецких националистов и им сочувствующих, все же наблюдаются факты проявления массами верующих положительной инициативы. Именно – не ожидая пока будет созван Собор греко-

католического духовенства для официального воссоединения с русской православной церковью, религиозные общины выносят решения о воссоединении и оформляются надлежащим образом для этой цели.

Например, греко-католические общины уже или оформились таким образом на православные общины, или заявили об этом оформлении:

По Дрогобычской обл. 4 общины оформились и 33 заявили об оформлении

По Тернопольск.	– 3 общины оформились
По Львовской	– 2
По Черновицк.	– 9 общин
По Волынской	– 2

Всего же греко-католических религиозных общин в 4 западных областях: Львовской – 522, Дрогобычской – 658, Станиславской – 567 и Тернопольской – 539 (по данным Уполномоченного Совета по делам культов при СНК УССР) – 2286.

В средних числах декабря месяца 1945 года (с 12 по 13 число) в г. Киеве с целью подитождения результатов деятельности по воссоединению униатов с русской православной церковью, а также намечения дальнейших планов этой деятельности состоялось объединенное совещание Уполномоченных Советов по делам русской православной церкви и религиозных культов западных областей, на котором присутствовали оба председателя тов. Карпов Г.Г. и тов. Полянский И.В., а также члены Советов тт. Уткин и Пуго.

После совещания состоялся прием членов инициативной группы д-ров Костельника, Мельника и Пельвецкого, на котором присутствовали тов. тов. Карпов Г.Г., Полянский И.В., Ходченко П.С., Вильховый П.А., полковник Курин и капитан Богданов (в штатском) – работники НКГБ. На этом приеме обсуждался вопрос о готовности к созыву Собора представителей греко-католического духовенства с целью официального принятия и объявления акта о разрыве с Ватиканом и воссоединении с русской православной церковью.

Затем председатель Совета по делам русской православной церкви тов. КАРПОВ Г.Г. и председатель Совета по делам религиозных культов тов. ПОЛЯНСКИЙ И.В. были на приеме у председателя Совнаркома УССР тов. ХРУЩЕВА Н.С. и Зам. Председателя Совнаркома УССР тов. КОРНИЙЦА Л.Р.

Дальнейшая работа Уполномоченных Совета при Облсполкомах по делам русской православной церкви и западных областях осуществляется по принятому на совещании плану – подготовки к Собору, имеющему состояться в первых числах марта 1946 г.

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 81-86.

Постанова Львівського собору 1946 р. щодо ліквідації Берестейської унії 1596 р., розрив з Римом та возз'єднання з Російською православною церквою

8 березня 1946 року

ПОСТАНОВА СОБОРУ

про ліквідацію Берестейської унії 1596 р., про розрив з Ватиканом та про возз'єднання з Руською православною церквою.

Зібравшись у кафедральному храмі Святого Юрія у Львові, перший раз в історії в умовах, коли всі українські землі, завдяки зусиллям і перемогам волелюбних народів, братськи об'єднаних у Великому Союзі Радянських Соціалістичних республік, зібрані в єдину Українську Радянську державу і український нарід став з'єдинений, заслухавши доповідь голови Централі Ініціативної групи греко-католицької Церкви по возз'єднанню з Руською Православною Церквою о. д-ра Гавріїла Костельника і після перведеної дискусії, Собор стверджує:

1. Що Рим штучно виломився в XI столітті з первісної братерської православно-соборної Церкви, щоб таким чином накинути свою диктатуру всій Церкві; що церковна унія була накинута нашому народові в XVI столітті римо-католицькою агресивною Польщею, як міст до сполющення і златинізування нашого українського (і білоруського) народу; що в теперішній нашій ситуації, коли завдяки героїчним подвигам і славі перемозі Радянського Союзу, всі українські землі найшлися разом і український нарід став хазяїном на всіх своїх землях, було б нерозумним піддержувати далі уніатські тенденції і було б непростим гріхом продовжувати в нашому народі ненависть та братовбійну борню, причиною якої була в історії унія та й завжди мусить бути.

Виходячи з цих засад, Собор постановив відкинути постанови Берестейського Собору з 1596 року, зліквідувати унію, відірватись від Ватикана і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської Православної Церкви.

2. Зважаючи на Христові слова «да всі будуть єдино», тобто, що християнам слід єднатися в любові і богочитанні, постановивши єднатися до Руської Святої Православної Церкви, Собор вважає необхідним вислати в цій справі в Україні до Його Святості Алексія, патріарха Московського і всієї Русі, і про свої постанови повідомити Раднарком УРСР, а також Голову Ради в справах Руської Православної Церкви при Раді Народних Комісарів СРСР.

3. Зважаючи, що римські папи в історії завжди вели свою себелюбну політику, Собор висловлює своє переконання в тому, що в умовах, коли

волелюбні народи всього світу боролись за своє існування, Ватикан цілком стояв на боці кривавого фашизму і виступав проти Радянського Союзу, який зусиллям всіх братських об'єднаних народів захистив наш український нарід від рабства і знищення та об'єднав всі наші землі в єдину Соборну Українську Радянську Державу, а тим самим і визволив нас від національного і церковно-релігійного поневолення.

Собор висловлює від імені всього духовенства і віруючих свою глибоку подяку за це визволення державним мужам Великого Радянського Союзу і Української Держави, довір'я до яких так однодушно продемонстрували всі народи під час виборів до Верховної Ради СРСР, і свідчить про незломну вірність своїй Батьківщині.

4. З нагоди повороту до Святої Православної Церкви, Собор постановив вислати відповідні телеграми до Його Святості Царгородського Вселенського Патріарха, до Його Святості Алексія Патріарха Московського і всієї Русі, до Його Високопреосвященства Йоана, митрополита Київського і Галицького, Екзарха всієї України, а також прийняти звернення від Собору до всього духовенства і віруючих уніатської Церкви, щоб повернулись до віри своїх предків.

Діяння Собору греко-католицької церкви у Львові 8-го березня 1946 року. Видання Президії Собору. – Львів, 1946. – С. 127-128.

Из звіту уповноваженого Ради у справах Російської православної церкви і релігійних культів за 1947 рік

<...> Заохочувались негативні явища в церковному житті, побори, присвоєння коштів. <...>

З метою ліквідації залишків греко-католицької церкви в західних областях рекомендується:

- посилити податковий прес з боку фінансових органів по відношенню до греко-католиків, які настійно ухиляються від злиття з РПЦ,
- підвищити вимоги до укладання арендних договорів з комунальними службами,
- посилити місіонерську роботу <...>

Мартирологія українських церков: У чотирьох томах. – Торонто-Балтимор, 1987. – Том II: Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – С. 751-752.

Пропозиції уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР

II. Вільхового щодо ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області

24 серпня 1948 року

Ввиду того что греко-католическая (униатская) церковь в Закарпатской области проводила и проводит открыто активную антисоветскую работу против мероприятий партии и Советского правительства, являясь по существу массовым каналом антисоветского влияния Ватикана на верующее население, и учитывая требование прогрессивной части верующего населения, а также русской православной церкви в Закарпатье – греко-католическая церковь (униатская) должна быть ликвидирована и по возможности быстрее.

Ликвидацию этой церкви осуществит путем следующих мероприятий:

I. Учитывая, что среди некоторой части униатских священников уже есть колебания в сторону русской православной церкви, и есть уже определенная группа, которая только ждет удобного случая порвать с Ватиканом и воссоединиться с русской православной церковью (например, группа титулярного архидиакона КОНТРАТОВИЧА Ириней Михайловича из с. Сторожница Ужгородского округа) – целесообразно всячески содействовать в организации инициативной группы во главе с Кондратовичем (или подобным ему) по воссоединению греко-католической церкви с православной в Закарпатской области.

Это мероприятие встретит массовую поддержку со стороны верующих Закарпатской области и не только ускорит ликвидацию унии, но и даст «базу» для миссионерской работы, чем облегчится разрешение вопроса с «кадрами» для православной церкви.

Местные священники (униаты), перейдя в православие, – должны проводить богослужение, придерживаясь униатских обрядов (ведь для нас же это безразлично), но исключая поминовение папы римского.

Поэтому тогда сами по себе отпадут провокационные разговоры, которые сейчас усиленно ведет руководство униатской церкви о том, что переход в православие якобы является изменением веры. Народ тогда поймет, что никакого изменения веры нет, а только есть политический выход из-под «владычества Ватикана». Народ в своей основной массе против Ватикана и за это звено нам необходимо ухватиться.

II. Необходимо приступить к регулированию работы по передаче бывших униатских церквей русской православной церкви.

До сих пор мы по существу данным вопросом не занимались в плановом порядке. Дело было пущено на самотек и больше усилий концентрировали по существу там, где даже это не требовалось. Например, в горных районах Закарпатской области (Хустский, Тячевский, Воловский, Раховский, Иршавский), где меньше всего униатская церковь в лице своего руководства, стремилась сохранить в данное время унию (как видно, руководствуясь отсутствием здесь выгодной для себя материальной базы, ибо это в сравнении с другими округами - более бедная сторона области), здесь почему-то сосредоточили все свое внимание по борьбе за православие, совершенно упуская из виду такие округа, как Велико-Березнянский, Перечинский, Севлюшский, Береговский, Ужгородский, Виноградовский и другие.

А руководство униатской церкви в основном ведет свою организационную работу по укреплению униатской церкви в этих, так сказать, богатых округах и к тому же расположенных в пограничной полосе. Вот почему, если посмотреть карту дислоцирования униатской церкви, к составлению которой только приступил наш областной (новый) уполномоченный по делам религиозных культов, то увидим, что руководство униатской церкви быстро, оперативно работает по укреплению религиозных общин в этих пограничных округах, а с нашей стороны почти до сих пор ничего не сделано, чтобы в какой то мере тормозить или совершенно пресекать подобную «работу» униатской епархии.

Из конкретных мероприятий по развороту миссионерской работы (силами русской православной церкви) в пограничных округах рекомендую:

а) Провести через архиепископа Макария необходимые перемещения отдельных, наиболее сильных, православных священников на приходы в пограничные округа;

б) Сюда же в первую очередь направлять и тех священников, которые пройдут кратковременные курсы богословия (эти курсы при епархии русской православной церкви должны были бы уже функционировать, но их якобы только собираются открывать. Это не моя область и я только высказываю свое пожелание);

в) В качестве главной задачи перед миссионерами русской православной церкви должно стоять разъяснение верующим униатам и униатскому духовенству (в пограничных округах) антинародного характера унии, направленной на духовное разъединение украинского и русского народов, и путем активной обработки – привлечение духовенства и верующих на сторону православия с одновременной передачей православной епархии соответствующих униатских приходов.

В данном смысле (а также учитывая тяжесть и сложность работы в этих пограничных округах) имеет особое значение начать обработку

верующих униатов и перевод их из униатов в православие в тех селах, где есть не только приходская, но и дочерняя униатские церкви.

Путем обработки верующих создать православную «двадцатку» и на этой основе – разжигать костер православия – методично, настойчиво, упорно и верно продвигаясь вперед, все больше охватывая в свой круг униатов.

Дочернюю церковь при наличии приходской, можно, основываясь на заявлении «20», передать на месте православным, оформив это заключением республиканских Уполномоченных Советов по делам религиозных культов и по делам русской православной церкви.

Как только будет создана солидная религ. община русской православной церкви (объединяющаяся вокруг дочерней церкви), тогда необходимо подымать вопрос о передаче основной приходской церкви. Этим мы исключим «голое администрирование» и создадим впечатление, что сам народ требует осуществить данное мероприятие.

Филиальных, или дочерних, церквей еще насчитывается до 110, следовательно, если правильно (и тактично) оформить передачу их православным – это значительно увеличило бы удельный вес православной церкви в Закарпатской области.

Вместе с этим закрыть, распустить филиалы (группы верующих), не имеющие церквей и постоянных священнослужителей). До сих пор таких филиалов состоит на учете 137.

Кроме того, имеется 233 прихода (униатские), не имеющие постоянных священников. Здесь, до сих пор их обслуживали приходские священники. В данные населенные пункты желательно направить миссионеров русской православной церкви, а униатским (приходящим, кочующим) священникам, как незарегистрированным, запретить разъезды и хождение в соседние общины. Таким образом сократятся населенные пункты, где до сих пор работали униаты, и за счет этого расширится удельный вес русской православной церкви.

Если униатский священник, после перехода его «паствы» в православие, упорствует, активно выступает против православия – целесообразно подобных лиц (духовного звания) перемещать в другие округа (где уже православная церковь заняла главенствующее положение). В противном случае подобные униатские священники ведут подпольную активную работу по развалу из середины православной общины.

Мы располагаем по данному вопросу следующим характерным документом: В с. Тростник весь народ перешел в православие. Все им передано из бывшего имущества униатов. Но священники-униаты КАРПИНЕЦ из с. Фанчиково и МИКУЛЯК из с. Дротинце вмешиваются в дела православной общины. По этому поводу кураторы (церковные старосты) пишут протест и просят:

«Выдать распоряжение им под расписку через сельсовет, что вышеуказанные священники не имеют никакого права появляться в их общине».

Жалоба поступила и «от всех жителей» (теперь уже православных) с. Ганичи Тячевского округа, в которой требуют:

«Принять мероприятие к выселению греко-кат. священника ЗОМБАРИ С.К. из приходского дома, это требует общий интерес мира, спокойствия и единства народа в нашем селе.

Этот священник ЗОМБАРА провозгласил себя мучеником – страдальцем и убеждает народ, что нет спасения без веры в римского папу и запрещает народу посещать православную церковь.

Председатель сельсовета ГЕРИЧ (униат) и секретарь комсомольской организации гр. КАЛИНИЧ Ю.М. являются защитниками этого униатского священника и поставили его бухгалтером на стройке новой школы в с. Ганичах, где он ежедневно соприкасается с народом, доказывая им, что: «Никто не знает, что может завтра случиться».

III. В целях соответствующей подготовки общественного мнения среди населения Закарпатской области в связи с предстоящей ликвидацией греко-католической церкви, разработать конкретный план участия в данной работе прессы и издательств, проведя по данному вопросу совещание редакторов и журналистов при секторе прессы ЦК КП(б)У.

Желательно подготовить силами интеллигенции Закарпатья цикл статей об истории Закарпатской унии, широко используя в качестве разоблачающего материала факты предательства и измены народу со стороны греко-католич. духовенства во время Отечественной войны и немецко-венгерской оккупации Закарпатской Украины.

Указанные статьи должны быть сигналом для соответствующего реагирования со стороны широких масс верующих в форме коллективного выступления их на страницах прессы (редакции областных и окружных газет организуют – ответы (реагирования) от разных групп населения на политические выступления. Лучшие, удачно написанные статьи и опубликованные в прессе, издать сборником для сельского и колхозного актива, а также для сельской интеллигенции.

IV. Одновременно с этим поручить работникам епархии русской православной церкви, а также бывшим униатским священникам (таким как Контратович и т. п.), к тому времени показавших себя на активной работе по воссоединению, – выступить с противокатолическими статьями в «Православном вестнике» или издать отдельной брошюрой. Тиражи журнала (или брошюры) с данными статьями установить в зависимости от потребности и целесообразности. В то же время подсказать архиепископу Макарию подобрать соответствующих миссионеров для распространения данных статей в массах верующих и особенно читки и объяснения их с амвонов и т. п.

V. Немедленно (до наступления великого поста) выполнить решение о передаче резиденции униатской капитулы, а также собора в Ужгороде русской православной церкви и этим самым дать возможность русской православной церкви в Закарпатье стать на свое место.

VI. Разрешить Мукачевскому архиепископу Макарию учредить курсы по подготовке и переподготовке священников для занятия церковей, изымаемых у униатов.

VII. Подсказать патриарху Алексию (через Председателя Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР) о выделении определенной группы лиц высшего духовенства для осуществления руководства делом воссоединения и об увеличении субсидии на миссионерскую работу (ассигнованные средства в количестве 500 тыс. рублей недостаточны и выделены без учета действительной потребности).

VIII. Для разработки основных практических мероприятий желательно создать при ЦК КП(б)У комиссию с привлечением к работе последней Председателей Советов по делам религиозных культов и русской православной церкви – тов. тов. ПОЛЯНСКОГО И.В. и КАРПОВА Г.Г. (Москва) и заинтересованных органов.

По существу поднятых мною вопросов прошу Ваших указаний.

Уполномоченный Совета
по делам религиозных культов
при Совете Министров СССР
по Украинской ССР

(ВИЛЬХОВЫЙ)

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 136-141.

***Пропозиції уповноваженого Ради в справах
православної церкви при Раді Міністрів СРСР
по УРСР П. Ходченка секретареві ЦК КП(б)У
К. Литвину щодо ліквідації греко-католицької церкви
в Закарпатській області***

10 січня 1949 року
СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
СЕКРЕТАРЮ ЦК КП(б)У
тов. ЛИТВИНУ К.З.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

По вопросу ликвидации унии в Закарпатской области, в связи с сделанным Вам сообщением лично тов. Карповым Г.Г. во время пребы-

вания его в Киеве на республиканском совещании Уполномоченных Совета по делам православной церкви при Облисполкомах УССР, докладываю:

1. В практике осуществления мероприятий, в соответствии с общим планом по ликвидации унии в Закарпатской области, доложенном в апреле месяце 1948 г. тов. Хрущеву Никите Сергеевичу, возникли обстоятельства, которые требуют специального обсуждения, а именно: установлено, что греко-католическое (униатское) духовенство, несмотря на все попытки со стороны православного духовенства (миссионерской работы архиепископа Макария) втянуть его в православие, твердо придерживается своих позиций приверженства Ватикану и римскому папе, и даже за последнее время, в связи с убийством протоприсвитера д-ра Костельника, довольно таки активизировалось, проводя среди масс греко-католических верующих антиправославную агитацию – вплоть до того, что православных священников-миссионеров, в особенности командированных Митрополитом, называют прямыми агентами МГБ, вследствие чего миссионерская работа не совсем эффективна.

2. Также к настоящему моменту (в процессе работы, выяснилось, что некоторые пункты общего плана, как например – в первую очередь передавать православным, так называемые дочерние церкви, потеряли определенную значимость). Следует в первую очередь передавать православным основные соответствующие греко-католические (униатские) церкви; что дальнейшая работа по ликвидации унии в Закарпатской области упирается в необходимость создания «инициативной группы» из самого греко-католического духовенства, а это уже переходит возможности миссионерской практики православного духовенства, – требует соответствующей подготовки по линии органов МГБ.

3. Главенствующее мероприятие, намечавшееся, в связи с ликвидацией унии (изоляция верхушки униатского епископата), – не осуществлено.

4. На местах нередко встречаются явления, которые весьма отрицательно влияют на проводимую работу по воссоединению униатской церкви с русской православной церковью, например: изъятие церковных «фар», т. е. приходских домов без замены другими помещениями для квартир православных священников, а также отобрание земельных участков, наделенных в свое время духовенству, как средне-крестьянские нормы.

Таким образом, переход за 8 месяцев (май-декабрь) 43 греко-католических общин в православие нельзя считать большим достижением, если принять во внимание, что в Закарпатской области на 1 января 1949 года остается более 250 действующих греко-католических церквей при 247 священниках.

Исходя из изложенного, вношу предложение:

а) Созвать при ЦК партии под руководством одного из секретарей ЦК партии совещание в составе: 1) Министра Государственной Безопасности тов. Савченко С.Р., 2) Уполномоченных Совета по делам православной церкви тов. Ходченко П.С. и Совета по делам религиозных культов тов. Вильхового П.А., 3) Секретаря Закарпатского Обкома партии тов. Компанец И.Д. и 4) Уполномоченных Совета по делам православной церкви и по делам религиозных культов по Закарпатской области т.т. Шерстюка и Распутько с целью обсуждения вопросов дальнейшей более эффективной работы по ликвидации унии в Закарпатской области.

Также пригласить на совещание Председателей Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР тов. Карпова Г.Г. и Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянского И.В. (последний участвовал при разработке первого плана).

Тов.тов. Карпов и Полянский могут прибыть в Киев 10 или 15 февраля 1949 г.

б) Обязать т.т. Готовцева Л.Т. (из МГБ, занимающегося этой работой), Ходченко П.С. и Вильхового П.А. подготовить к совещанию проект соответствующих мероприятий.

Уполномоченный Совета по делам
православной церкви при Совете
Министров СССР по УССР

ХОДЧЕНКО

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 170-171.

**Довідка уповноваженого Ради в справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по УРСР
П. Вільхового про ліквідацію греко-католицької церкви в Закарпатській області**

23 липня 1949 року
Секретно.
тов. Хрущову Н.С.
Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР

СПРАВКА
О ЛИКВИДАЦИИ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ (УНИАТСКОЙ)
ЦЕРКВИ В ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ УССР

гор. Киев
«23» июля 1949 г.
№ 97 с

Ватикан совместно с венгерскими помещиками и немецкими империалистами сделали греко-католическую (униатскую) церковь в Закарпатской Украине орудием превращения русинов (украинцев) в мадьяр-католиков.

Руководство униатской церкви было верным помощником венгерских магнатов и защищало «идеи», «доказывающие», что закарпатские украинцы якобы представляют собой обособленную этническую единицу, «не имеющую ничего общего с украинцами и русскими по ту сторону Карпат».

Эти идеи униаты широко пропагандировали в массах. Например, в 1940 г. в г. Ужгороде был издан «миссийный календарь». Его составляли: главный советник капитулы ИЛЬНИЦКИЙ и профессор богословия НЕМЕТ. Календарь к печати «дозволив епископ Александр (Стойка)», в котором читаем:

«Карпатская территория не имеет ничего общего с Украиной... Пусть это будет нам программой нашей работы».

В пастырском слове, напечатанном в журнале «Благовестник» за 1940 г. в № 1, епископ Стойка, подводя итоги своей «работы», заявил:

«Благодарны богу за то, что вернулись назад к нашей тысячелетней святостефановской отчине» (то есть к Венгрии).

Во время Отечественной войны униатская церковь зарекомендовала себя в качестве особенно верной служанки Гитлера.

Архидиакон Мукачевской униатской епархии ОРТУГАЙ, с благословения епископата вступил в «Мадьярскую партию жизни» и в мадьярском парламенте в 1943 г. в декабре месяце говорил:

«Война против Советского Союза историей оправдана в интересах мадьярского народа».

Линию на мадьяризацию украинцев руками агентуры Ватикана, ярко подтверждает историк КУПЧАНКО в своем сборнике «Наша родина» (издание 1924 г. в Нью-Йорке):

«Взявши Угорскую Русь под свою власть, мадьяры с их римско-католическим епископом и священниками зачали русским православным жителям Руси не только отбирати их праотцовску православну веру и накидати чужу, латинску, римско-католическу або униатску, но также отбирати им и их руську народность, т. е. их родной русский язык...»

Латински епископы и священники были в цьому оружием в руках мадьяр... Таким способом православный русский народ в Угорской Руси не лишь католичился (униачился), но и вынародовлялся (т. е. перевертался на иной народ...).

Применяя «венгерскую военную силу», уния открыто вела наступление на православие. Еще в 1720 г. королевским приказом Карла III (австрийского) на Марамороше (часть Закарпатья) была объявлена единственная епископская власть униатского епископа.

Но борьба православных с униатами все время продолжалась. В 1903 г. первым вернулось в православие село Иза, затем село Великие Лучки и Бехерев.

Униаты и мадьяры переход в православие считали «изменой государству» и чтобы предупредить движение за возвращение в православие, мадьяризаторы организовали два судебных процесса: один в 1904 и другой в 1913 году.

Но и это не остановило борьбы. По данным сборника «Подкарпатская Русь» в 1936 г. православная епархия имела 120 приходов, 3 мужских и 2 женских монастырей. Православных было зарегистрировано 140 тысяч и выстроено ими в годы 1924-1936 (при Чехословакии) новых православных 127 церквей.

Униатская епархия для защиты унии учредила канцелярию «Обороны веры». Канцелярия действовала методами иезуитов в лице монашеского ордена «Василиан», который Ватиканом взят под свое непосредственное руководство. Журнал «Душпастырь» широко освещал работу «Центральной канцелярии «Обороны веры» и клеветал на коммунизм.

Так, например, в № 6-8, за 1934 г. на стр. 106-7 читаем:

«...В начале сего столетия все больше и больше росла надежда, что скоро исполнится пророчество Гагарина и русский народ возродится на

лоне католической церкви. Но червеный (крестный) серп коммунизма даже срезал молодую зелень всех надежд...

Таким образом коммунизм наибольший неприятель в первой степени католицизма» (читай – унии).

В 1936 г. униатская церковь имела 315 приходов. К моменту ратификации договора о вхождении Закарпатской Украины в состав Советского Союза в области насчитывалось 394 греко-католических (униатских) церквей.

Великая Отечественная война показала силу и мощь СССР. Все это не могло не повлиять на коренное население Закарпатской Украины. Народ Закарпатья стихийно начал переходить в православие.

Против православной церкви, за сохранение унии в большинстве своем выступает зажиточная часть села (кулаки, торгаши, ростовщики, а также националистическая группа интеллигенции, которую выкармливали фашистские церковные организации и кружки).

Учитывая все вышеизложенное, мы приступили в 1947 году к разработке и подготовке материалов к плану мероприятий по содействию воссоединению греко-католической церкви в Закарпатской области с русской православной церковью.

Подготовке плана мероприятий предшествовала продолжительная полоса практического изучения на месте специфики и особенностей греко-католической церкви Закарпатья.

В итоге изучения данного вопроса мы пришли к заключению, что при осуществлении мероприятий, содействующих воссоединению греко-католической (униатской) церкви Закарпатья с русской православной церковью, необходимо исходить из следующих основных положений:

а) более длительного, сравнительно с Западной Украиной, процесса воссоединения;

б) более активной и непосредственно организующей роли в этом процессе со стороны русской православной церкви;

в) проведения отдельных общественно-политических и административных мероприятий, содействующих коренному населению Закарпатской области.

Наш план мероприятий по содействию воссоединению греко-католической церкви с русской православной дважды обсуждался на объединенном заседании Совета по делам религиозных культов и Совета по делам русской православной церкви и, получив санкцию, начали проводить его в жизнь.

В первую очередь были переданы русской православной церкви бывшие православные церкви и монастыри, захваченные в свое время греко-католиками. Эту передачу мы обосновывали соответствующими историко-архивными материалами и документами.

Потом, идя навстречу требованиям верующих, вернувшихся в православную церковь, в январе месяце 1949 г. в г.г. Мукачево, Хусте и Виноградове униатские церкви были переданы верующим униатам, воссоединившимся с русской православной церковью.

Это были крупные (после Ужгорода) религиозные центры бывшей греко-католической епархии. И когда эти центры воссоединились, тогда, опираясь на них, было легче и успешнее решить дело передачи кафедрального собора униатов в г. Ужгороде русской православной церкви.

Вместе с передачей Собора в г. Ужгороде было предложено униатской капитуле освободить и помещение резиденции для передачи ее архиепископу Макарию.

В переданных молитвенных зданиях русской православной церкви начали отправлять богослужение воссоединившееся с православной бывшее старшее униатское духовенство: архидиакон Ириной Кондратович, деканы (благочинные) Данилович, Лендель, Мышак, Пензель и другие.

Передача вышеуказанных церквей и соборов (в г. Ужгороде и Мукачево), а также резиденции прошла в полном порядке и не было никаких особых происшествий.

Только в с. Долгое Иршавского округа часть верующих униатов не пожелала воссоединиться и когда пришел православный священник БИГАР и начал литургию, то вошла группа женщин (бывшие члены церковного объединения «Ружанец») в алтарь, сняли с священника ризы и предложили ему оставить их село.

В первом квартале 1949 г. прекратило свою деятельность управление греко-католической епархии. 18 февраля с. г. управляющий епархией викарный епископ МУРАНИ разослал письмо всему духовенству греко-католической церкви, в котором сообщал:

«...16 февраля 1949 г. по просьбе верующих кафедральный наш храм в Ужгороде и здание епархиального управления переданы во владение православной церкви. По этой причине дальнейшее действие греко-католического епархиального управления прекратилось и моя деятельность капитулярного викария окончилась.

Всечестная капитула также прекратила свое существование.

Прошу сие принять к сведению.»

Отдельные представители духовенства греко-католической церкви, понимая реальную обстановку, обратились к архиепископу Макарию о принятии их в «лоно» русской православной церкви.

В результате всего этого на 1 апреля с. г. воссоединилось с православной церковью 68 священников и 130 религиозных общин и 151 церковь.

К концу второго квартала текущего года воссоединение греко-католической церкви с русской православной закончилось.

Все 394 прихода бывшей греко-католической церкви в Закарпатской области воссоединились с русской православной церковью. Но священники воссоединились не все. Из 235 человек воссоединилось только 116 священников. Из числа капитулы еще никто не воссоединился. Монахи (ордена Василия Великого) тоже не воссоединились. Но благочинные (деканаты) за исключением двух – все воссоединились с русской православной церковью.

Часть униатских священников, которые не пошли на воссоединение, стремятся устроиться на светской работе. Уже 45 бывших священников (униатов) отказались работать священниками (но только 12 из них сняли сан священника).

В отношении не воссоединившихся греко-католических священников – мое мнение – «не тянуть их на воссоединение», а дать им возможность получить второстепенную светскую работу. Но ни в коем случае не допускать на идеологический участок работы (т. е. не предоставлять им работы по линии культпросвет-учреждений и народного образования).

Что же касается греко-католических униатских монастырей, действующих еще не только в Закарпатской, но и во Львовской, а также и в Станиславской областях) их необходимо в ближайшее полугодие совершенно ликвидировать, потому что по существу они теперь уже превратились в очаги группирования враждебных сил против Советской власти.

Теперь, когда уже униатская церковь в УССР прекратила свое существование, было бы целесообразно монастырские здания униатских монастырей в с. Имстичево (Закарпатская область), в с. Гошево (Станиславская область) и в с. Межигорье (Унев) Львовской области передать для расквартирования воинских частей, а монахов расселить в бесхозные дома в определенных районах, удобных для наблюдения за дальнейшей деятельностью монахов.

Данная мера для большинства монашествующих будет «отрезвляющей» и вернет их к нормальной трудовой жизни, а больных-престарелых монахов, не имеющих родственников, перевести в дома инвалидов.

По затронутому вопросу прошу Ваших указаний.

Вместе с этим считаю необходимым отметить очень активную и большую работу по ликвидации греко-католической (униатской) церкви в Закарпатской области следующих работников моего аппарата: Уполномоченного Совета по Закарпатской области тов. РАСПУТЬКО М.Ф., заместителя Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР тов. САЗОНОВА М.В. и старшего инспектора тов. АТРОЩЕНКО А.В.

В связи с этим прошу Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР поднять ходатайство перед Советом Министров УССР о назначении персональной ставки для Уполномоченного Совета

по Закарпатской области тов. РАСПУТЬКО М.Ф., а т. т. САЗОНОВА М.В. и АТРОЩЕНКО А.В. следовало бы премировать окладом жалованья, но, к сожалению, в моем бюджете нет соответствующих сумм. Возможно, Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР изыщет таковые в своем бюджете.

Уполномоченный Совета
по делам религиозных культов
при Совете Министров СССР
по Украинской ССР

(ВИЛЬХОВЫЙ)

На документі с примітка помічника М. Хрущова Г. Шуйського: «Ознакомить секретарей ЦК (указание тов. Хрущева Н. С.)» і автограф секретаря ЦК КП(б)У З. Сердюка.

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 183-189.

**Директиви голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР
Г. Карпова уповноваженому Ради по УРСР
П. Ходченку із заборорою широкого відзначення свята «Успіння» в Закарпатській області**

9 серпня 1949 року

Копія.

Секретно.

№ 717/с

СОВЕТ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

Уполномоченному Совета

по делам православной

церкви при Совете Министров СССР

тов. ХОДЧЕНКО

г. Киев.

Копия:

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛИСПОЛКОМ

Уполномоченному Совета

по делам православной

церкви при Совете Министров СССР

тов. ШЕРСТЮК

г. Ужгород.

В связи с изменившейся обстановкой в Закарпатской области, празднование «успения» в Мукачевском монастыре должно проводиться

по иному. Теперь не следует допускать таких мероприятий, которые церковь проводила в прошлом.

О предстоящем праздновании в Мукачевском монастыре Вам следует доложить ЦК КП(б)У и Совету Министров Украинской ССР для получения необходимых указаний по этому вопросу.

Совет считает, что в 1949 году не следует допускать трансляцию служб по радио, службы под открытым небом, привлечения большого количества духовенства, в том числе вызов архиереев из других епархий с церковными хорами, организованных крестных ходов в монастырь из населенных пунктов области и специальную организацию торговли около монастыря и т. д.

По получении указаний от ЦК КП(б)У переговорите с митрополитом Иоанном и архиепископом Макарием о их мероприятиях по проведению празднования в Мукачевском монастыре.

О том, как прошло празднование, информируйте Совет к 3-му сентября 1949 года.

Председатель Совета
по делам русской православной церкви
при Совете Министров СССР
Верно:

(КАРПОВ)
Спиридонов

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 189-190.

**Доповідна голови Ради в справах Російської
православної церкви при Раді Міністрів СРСР
Г.Карпова членам Політбюро ЦК ВКП(б) з приводу
ліквідації унії в УРСР, адресована в копії секретареві
ЦК КП(б)У М. Хрущову**

8 жовтня 1949 року
Секретно.
екз. № 1
ЦК КП(б) УКРАЇНИ
товарищу ХРУЩЕВУ Н.С.

При этом направляю копию докладной записки Совета от 24 сентября с. г. за № 886-с по вопросу ликвидации церковной унии в пяти областях Украинской ССР.

Приложение: по тексту.

Председатель Совета по делам
русской православной церкви
при Совете Министров СССР
КАРПОВ

Копия.

Секретно.

24 сентября 1949 г.

№ 886-с

Товарищу СТАЛИНУ И.В.

Товарищу МОЛОТОВУ В.М.

Товарищу МАЛЕНКОВУ Г.М.

Товарищу ВОРОШИЛОВУ К.Е.

Товарищу СУСЛОВУ М.А.

Совет докладывает, что указания Правительства о ликвидации церковной унии, т. е. греко-католической церкви, выполнено. Униатская церковь, имевшаяся в пяти областях УССР (Львовской, Дрогобычской, Станиславской, Тернопольской и Закарпатской) и находившаяся в подчинении папы римского, к августу месяцу сего года ликвидирована путем воссоединения ее с русской православной церковью.

За время с 1946 года по август 1949 года воссоединилось 3.001 униатская приходская церковь, 1.242 священника, 463 диакона и 1.018 псаломщиков. По областям итоги воссоединения выражаются в следующем виде:

Наименование областей	Воссоединилось				Осталось невоссо- единившихся при- ходских церквей
	Количество приходских церквей	Число духовенства		Псаломщиков	
		Священни- ков	Диаконов		
Закарпатская	407	120	8	—	—
Дрогобычская	727	303	394	—	4
Львовская	600	316	7	498	7
Станиславская	599	270	—	203	5
Тернопольская	668	233	54	317	—

Церковная уния, созданная в 1596 году, являлась орудием захвата украинских-русских земель интервентами, главным образом панской Польшей, и средством отрыва украинского населения от его родной семьи и культуры – украинского-русского народа.

Для Ватикана унія була мостом на восток для розпространення католицизма.

Заняв господствующее положение в указанных областях, униатская церковь не уступила этого положения православной церкви во времена самодержавия в России, стремившегося вернуть униатов обратно в православие.

В советский период униатская церковь в указанных областях стала для Ватикана опорой в подрывной, антисоветской деятельности в СССР и базой для националистического-бандитского подполья и известным препятствием социалистическому строительству.

Ликвидации унии было уделено большое внимание Советом Министров УССР, ЦК КП(б)У, лично товарищем Хрущевым Н.С. Значительные и существенные мероприятия были проведены органами МГБ СССР.

Часть униатских священников уклонилась от воссоединения, но оставила церковную деятельность, перейдя на работу в гражданские учреждения или занялась сельским хозяйством. Например, в Закарпатской области таких священников 88 человек, во Львовской – 31, в Тернопольской – 14 человек. Некоторые священники из этой группы совершают религиозные обряды нелегально на дому у верующих и агитируют против православной церкви и воссоединившегося духовенства.

Кроме того, в некоторых приходах националистически настроенные священники, хотя и воссоединились и прекратили за богослужением поминать папу римского, но в то же время пока еще не поминают и патриарха Московского и всея Руси.

В указанных пяти областях упорно уклоняются от воссоединения и продолжают свою деятельность 12 греко-католических монастырей с 306 монашествующими в них.

Совет считает, что при отсутствии в СССР епископата и приходских церквей греко-католической церкви – для существования монастырей нет оснований, а также принимая во внимание, что эти монастыри являются опорным пунктом для нелегальной церковной деятельности невоссоединившегося духовенства и что в них собрались реакционные элементы, прикрывающиеся униатской церковью, – следует Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР подготовить мероприятия по ликвидации этих монастырей.

Председатель Совета по делам
русской православной церкви
при Совете Министров СССР

(КАРПОВ)

Верно: Карпов

На документі є помітка: «Доложено. Однороманенко. 12/Х».

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 226-228.

Доповідна зав. відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Пашка ЦК КПУ про діяльність униатських священників, котрі повернулися із ув'язнення

3 січня 1957 року

Центральному Комітету
КП України

ДОПОВІДНА ЗАПІСКА про діяльність униатських священників

За останній час, особливо після повернення із місць ув'язнення колишніх униатських священників, у Львівській, Закарпатській, Тернопільській, Дрогобицькій, Станіславській областях значно поживалась діяльність за відновлення ліквідованої в період 1946-48 р.р. униатської церкви.

Не дивлячись на те, що основна маса трудящих цих областей не підтримує домагань униатського духовенства, актив бувшої униатської церкви і особливо само униатське духовенство докладає всіх зусиль, щоб активізувати місцеве населення за відновлення униатської церкви.

З цією метою вони розповсюджують слухи про те, що питання про діяльність униатської церкви уже вирішується урядом Союзу РСР, що відновленням униатства на Україні займається Папа Римський через дипломатичні канали та інші.

Із 267 чол. униатських священників, які повернулись у цьому році із заслання, більша частина до цього часу ніде не працює і не проявляє намірів до трудовлаштування.

Окремі униатські священники відправляють службу та різні обряди (хрещення, похорони) нелегально, по квартирах окремих громадян, у себе дома, в приміщеннях церков, знятих з реєстрації, завдяки чому матеріально вони забезпечені.

Ряд униатських священників роз'їжджають по селах і ведуть проповідницьку роботу.

В ряді місць діяльність униатських священників майже нічим не обмежена і тому окремі з них ведуть себе зухвало. Деякі з них в період подій в Угорщині погрожували бувшим униатським священникам, які прийняли православну віру і закликали порвати з православною церквою.

Така діяльність униатського духовенства та їх активу стала можлива тому, що місцеві органи влади, особливо Львівської, Закарпатської, Станіславської областей не вживають майже ніяких заходів, щоб заборонити униатським священникам, різним проповідникам, бродячим монахам відправляти служби і обряди в приміщеннях церков, костелів або в окремих будинках громадян.

Не вживається заходів по залученню уніатів до православ'я і по церковній лінії. Єпископи західних областей майже нічого не зробили, щоб особисто зустрітись з окремими уніатськими священниками і залучити їх до роботи в православних приходах.

Місцеві органи влади часто не вживають необхідних заходів по трудовлаштуванню колишніх уніатських священників.

З метою рішучої відсічі проявам ворожої діяльності уніатського духовенства в західних областях республіки відділ пропаганди і агітації ЦК КП України вважає необхідним:

а) зобов'язати Львівський, Закарпатський, Станіславський, Тернопільський, Дрогобицький обкоми КП України покращити роботу по організації науково-атеїстичної пропаганди серед населення;

б) через місцеві органи влади взяти на облік священників-уніатів і вжити заходів до їх трудовлаштування.

Зобов'язати місцеві органи влади не допускати проведення церковних служб священниками-уніатами в приміщеннях незареєстрованих церков;

в) зобов'язати прокурора УРСР дати вказівку органам прокуратури вказаних областей про притягнення до відповідальності уніатських священників, які нелегально відправляють служби і релігійні обряди, різних проповідників, бродячих монахів, що ведуть паразитичний образ життя, згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 23.VII-1951 р.;

г) зобов'язати уповноваженого Ради в справах руської православної церкви при Раді Міністрів УРСР, уповноважених Ради при виконкомах обласних Рад депутатів трудящих посилювати контроль за діяльністю уніатських священників, та про всі порушення державних законів про релігійні культу інформувати органи прокуратури для притягнення винних до відповідальності;

д) доручити уповноваженому Ради в справах руської православної церкви при Раді Міністрів УРСР через екзархат України зміцнити керівництво журналу «Єпархіальний вісник», а також вжити заходів, щоб в журналі систематично виступали авторитетні духовні особи, які в свій час порвали з уніатством;

е) довести до відома ЦК КПРС, що Рада в справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР не вживає необхідних заходів по зміцненню керівних кадрів православної церкви в єпархіях західних областей України, що затрудняє боротьбу проти діяльності уніатів.

Зав. відділом пропаганди і агітації ЦК КП України

(ПАШКО)

Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 296-298.

РОЗДІЛ 13. ЗМІСТ ОКРЕМИХ ДОКУМЕНТІВ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Другий Ватиканський собор (1962-1965 р.) утвердив курс на поновлення (aggiornamento) католицької церкви, реформував літургію (дозволено богослужіння національними мовами), посилює роль єпископату, прийняв певні релігійні декларації, які розглядають захист миру як найважливіше завдання людства, декрети про єкуменізм, про місіонерську діяльність, проголосив необхідність «щирого розсудливого діалогу» віруючих і невіруючих.

Догматична конституція «Про Божє Об'явлення»

Подобалось Богу об'явити себе самого і показати нам Таїнство Своєї Волі, говорячи до людей як до своїх приятелів. Через Христа у Святому Дусі можуть люди прийти до Отця й бути учасниками Божої правди. Це Об'явлення сієє у Христі, який становить повноту Об'явлення /2/.

Бог, мимо того, що в сотворіннях дає людям безнаставне свідцтво про себе, об'явився Прародичам, а по їхньому упадку – патріярхам і пророкам, які підготували прихід Спасителя /3/.

В кінці Бог послав Єдинородного Сина, Боже Слово, вочленене від Діви Марії, що освітлює людей і сповнює діло людського відкуплення, щоб увільнити нас від гріха й воскресити до життя вічного /4/.

Коли Бог об'являє, людина має підпорядковуватись вірі, для чого необхідна Божа ласка й дари Святого Духа /5/.

Священний Собор заявляє, що людина може дійти до пізнання Бога своїм розумом, але заявляє також, що завдячуємо Божому Об'явленню, якщо всі люди можуть пізнати Бога з певністю та без блудів, а зокрема ці Божі правди, які самі собою недоступні людському розумові /6/.

Боже Об'явлення з волі Божої передається усім поколінням проповіданням Євангелія. Апостоли передали все, що чули з навчання Христа. Деякі з них, натхнені Святим Духом, списали благовість Спасіння. Апостоли передали Єпископам, своїм наслідникам, Учительський Уряд у Христовій Церкві /7/.

Проповідування Апостолів, виражене особливо у святих книгах, має зберігатись аж до кінця світу. Те, що передали Апостоли, містить у собі усе потрібне для святості життя і для все більшої повноти віри Божого люду. Тому-то Церква своїм життям, своїми Богослужбами зберігає й передає для усіх поколінь те, що вона має і в що вірить.

Передання Церкви діянням Святого Духа розвивається завдяки роздумам вірних, дослідженням вчених, проповідуванням учителів віри, тобто Єпископів. Таким чином Бог, який говорив людям у минулому, говорить і тепер через свою Церкву /8/.

Усна Традиція і Святе Письмо з'єднуються й зливаються. Вони творять єдиний Святий Схов Божого слова в Церкві. Завдання пояснювати Боже слово, списане або передане, має Учительський Уряд Церкви. Святе Письмо, Передання й Учительський Уряд так між собою поєднані, що ні одне з них не може незалежно існувати /9, 10/.

Церква признає, що всі книги Старого й Нового Завіту є святі, бо натхнені Святим Духом і мають Бога як автора, який у списуванні їх послуговався вибраними людьми. І вони як правдиві автори написали усе це, і тільки те, що Бог бажав /11/.

Святе Письмо маємо читати з цим самим Духом, яким було написано, беручи під увагу зміст і цілість Святого Письма і живу Традицію в цілій Церкві, піддаючись завжди автентичному поясненню Церкви, яка має від Бога це завдання /12/.

Слова Святого Письма Старого Завіту мають назавжди неминущу вартість. Старий Завіт підготував прихід Спасителя. Книги Старого Завіту отримують повноту значення в Новому Завіті, якому вони дають також насвітлення і пояснення /14-16/.

Боже слово об'являється в найкращий спосіб у Новому Завіті, в якому Христос об'явив Апостолам свого Отця і самого себе, щоб вони проповідували Євангеліє й поширювали Церкву, Боже Царство на Землі /17/. Євангелія, які виникають над усіма книгами Святого Письма, писали Апостоли. Це книги, без сумніву, історичні, й вони вірно описують нам життя, діла та науку Христа, що їх Апостоли, натхнені Святим Духом, передали своїм слухачам. До книг Нового Завіту входять Послання св. Апостола Павла й інші листи Апостолів, в яких ще більше пояснюється Христова наука /17-20/.

Церква завжди почитала й почитає Святе Письмо. У ньому знаходить свій корм, зокрема в святій Літургії, і разом з Традицією вважає його як найвище правило віри /21/.

Треба, щоб вірні мали повний доступ до Святого Письма. Церква старається, щоб пізнання Святого Письма було завжди якнайкращим. Богослов'я має свої основи в Святому Письмі та в Традиції. Собор гаряче доручає і науку Святого Письма, але одночасно нагадує, що Єпископи повинні повчати про добре вживання святих книг з відповідними поясненнями. Таким чином Боже Слово, все більше пізнане, разом з Євхаристією дадуть Церкві новий поштовх у духовному житті її вірних /22-26/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 185-187.

Душпастирська конституція «Про Церкву в сучасному світі»

Вселенський Собор звертається до усіх людей і з ними встановлює діалог, подаючи до їхньої диспозиції ласку, яку дістає від Христа, щоб спасти людську особу та щоб будувати людську спільноту /1-3/.

Сучасна людина, не зважаючи на прогрес, почуватись нелепною серед великих контрастів, бо земному прогресові не відповідає належний духовний розвиток. Сучасна людина є свідком великих змін – соціальних і релігійних. Вона бачить великі контрасти в сучасному світі, а також великі прагнення людства, залишаючись надалі перед основними запитамі людини про свою ціль, про біль, про смерть. Церква учить, що тільки Христос може дати відповідь на всі ці питання /4-40/.

Гідність людської особи виявляється в тому, що вона сотворена Богом на його подобу, хоч через гріх людина схильна до злого. Але сам Бог відкупив її. Тіло, призначене до воскресення, разом з безсмертною душею творять основні елементи людини. Її розум пізнає життєву правду, а совість шукає справедливості, прямує до своєї цілі через вільний вибір добра.

Християнська віра у вічне призначення людини – це єдина відповідь на тезу про її смерть. Церква відкидає атеїзм і йому протиставляє свою науку та свідоцтво життя своїх вірних. Вона вимагає для своїх віруючих свободу визнавати віру й запрошує невіруючих роздумувати над Євангелієм, яке стоїть у повній гармонії з покликанням людської гідності. У Христі людська природа піднесена до божественної гідності. Він з'єднав нас з Небесним Отцем. Дав нове значення життю і смерті. В Ньому людина цілком відроджена включно з воскресінням й тіла /11-22/.

Християнство сприяє співжиттю людей у братерстві. Бог бажає, щоб усе людство творило одну сім'ю. Усі соціальні установи спрямовані для добра людської особи як такої. Кожній людині треба запевнити рівень життя, гідний людської особи, якій належить пошана та любов. Усі люди рівні між собою у людській гідності, тому усякі дискримінації – расові чи релігійні – є несправедливістю і насильством над людською гідністю.

Надмірні економічні й соціальні нерівності кривдять людську гідність. В міру людського співжиття треба все більше плекати моральні та соціальні чесноти. Виховання повинне прагнути до розвитку людської особистості, до почуття відповідальності й участі в суспільному житті. Христос сам став членом людської родини. Він проповідував людське братерство й оснував Церкву, в якій аж до кінця світу зростатиме все більше й більше це людське братерство у християнській любові /23-32/.

Технічними винаходами людина щораз більше поширює своє панування над Землею. Але людська діяльність повинна скеровуватись на користь людини, зберігаючи вищість моральних вартостей над прогресом; бо гідність людини полягає в тому, чим вона є, а не чим вона володіє. Часто діяльність людини є зіпсута гордістю та самолюбством. Християнська любов є головною засадою людської досконалості, а воскреслий Христос не тільки збуджує бажання будучого світу, але робить більше людяним земне життя. Знаємо, що з кінцем цього світу буде нове Небо і нова Земля, але в очікуванні їх треба трудитись над покращанням теперішньої землі /33-39/.

Церква, хоч має потойбічний характер і ціль, живе також у цьому світі й поділяє долю світу. Дбаючи про вічне Спасіння, вона дає світло правди світові. Церква відкриває людині її вічне призначення і проповідус свободу совісті, справедливості права, невідділеного від Божого Закону, але узгідненого з Божими планами Спасіння. Вона дає світло й силу, що все більше єднає людське суспільство, і також освітлює Божим світлом усю людську діяльність, хоч не йдеться про розв'язання окремих конкретних проблем.

Церква завдячує також багато чим світові. Вона послуговується мовами, культурами, філософіями різних народів для проповідування і поширення Божого Царства. У цьому обміні дібр зі світом Церква має тільки одну ціль: здійснювати Боже Царство. Боже Слово, Христос, є якраз зосереджуючою точкою всього /40-45/.

Деякі проблеми сучасного світу мають особливу нагальність. Дуже часто родинний стан затемнений і споганений самолюбством і гедонізмом. Собор учить про святість подружжя і родини та про його нерозривність. Подружжя любов, освячена Тайною, вимагає нерозривної вірності. Хай знає подружжя, що воно співдіє з Богом у переданні людського життя, і хай сповнює цей обов'язок з почуттям людської та християнської відповідальності. У почутті цієї відповідальності заслуговують на особливу похвалу подружжя, які зі взаємною згодою приймають з Божих рук більшу кількість дітей. Собор розуміє труднощі, з якими часто зустрічається багато подружжів, бо їхнє становище не дозволяє їм мати більшого числа дітей. Не бракує таких, що в цих випадках діють неморально. Церква нагадує, що людська істота – це щось святе, і що один раз зачата, вона не може бути усунена. Тому засуджує як невимовні злочини аборти і вбивання немовлят.

Щоб досягнути родинну ціль, треба порозуміння та співпраці батьків у вихованні дітей. Не нехтуючи соціальними правами жінки, треба зберігати її присутність у домашньому середовищі. Треба виховувати дітей, щоб вони з почуттям відповідальності вибрали життєвий стан, включно з покликан-

ням до духовного стану. Усі ті, хто має вплив у суспільстві, нехай співпрацюють у забезпеченні родинних вартостей /46-52/.

Людина досягає повний рівень людського життя культурою. Боже Об'явлення й Воплочення прищепилось до даної культури, але Церква як така не зв'язана з даними культурними традиціями й приймає всі форми культури зі взаємним збагаченням себе і даної культури. Культура повинна прагнути до плекання людської гідності. Вона має бути автономна, а не на службі політичних чи економічних сил. Культура має бути доступна всім. Християни хай живуть з духом теперішнього часу, гармонізуючи нові здобутки науки і техніки з Християнським навчанням /53-62/.

У той час коли впорядковане економічне життя повинне знести несправедливу соціальну різницю, часто воно її поглиблює. Деякі люди, а то й цілі народи живуть у розкошах, а інші залишаються у приниженні, не достойному людської гідності.

Економічна діяльність повинна розвиватись згідно з власними законами, але й згідно із законами моралі та згідно з Божими планами.

Економічний розвиток не може здійснюватись гуртком людей, чи деяких могутніх держав, але повинен бути під контролем людини загалом. Тому треба осудити ті вчення, які в ім'я фальшивої свободи опираються проти необхідних реформ, а також і теорії, які відбирають основні блага людини в ім'я колективу.

Бог створив Землю для всіх людей. Кожний має право використовувати те, чим володіє, не тільки своє добро, але також спільне добро, яке служить йому, але одночасно на користь ближньому. Кожна людина має право на необхідне їй добро і в стані крайньої необхідності може придбати собі це необхідне, навіть послугуючись багатствами других. Церква настоює, щоб усі вживали своє добро для розвитку одиниць і народів.

Власність сприяє розвитку особи, тому треба сприяти, щоб усі люди мали доступ до приватної власності, що ніяк не протистоїть різним формам громадськості.

Християни повинні бути компетентними у соціально-економічній діяльності й завжди зберігати правопорядок у вірності Христові та Його навчанням /63-72/.

Почуття людської гідності сприяє у політичному житті щораз більший пошані до прав людини. Зростає пошана до прав меншостей і до тих, що мають інші ідеї чи релігійні переконання. Осуджуються ті політичні устрої, які топчуть ці людські свободи.

Згідно з людською природою всі громадяни повинні брати участь у державному житті, дбаючи про спільне добро (сюди належать права людини та родин). Громадяни повинні любити свою батьківщину духом любові до всього людства. Церква стоїть над усіма політичними устроями й

охороняє трансцендентальний характер людини. Держава й Церква, обидві на службі людини, але між собою незалежні. Церква має право проповідувати Христову віру й виконувати свою спасительну місію; так само має право судити в справах політичного характеру, коли цього вимагає збереження основних прав людини і спасіння душ /73-76/.

Людство не зможе розбудувати людський світ без справжнього миру, тому Собор, осудивши нелюдяність війни, заохочує всіх християн до співпраці, щоб між людьми запанував мир, опертий на справедливості й любові. Мир – це плід Божого порядку, здійсненого людьми. Він вплив з пошани, з любові ближнього і є образом і плодом Христового миру. Бо Христос замирив усіх людей з Богом і злучив усіх в один Народ. Мимо того що недавні війни принесли світові величезні матеріальні та моральні втрати, на жаль, у деяких країнах світу війна продовжує руйнувати серед таких варварств, які безмірно перевищують варварства минулих століть. У таких обставинах Собор звертає увагу на незмінну важливість природного права народів і його універсальних засад. Дії, які йому не підпорядковуються, – це нічим не виправдані злочини. В час, коли існує війна й немає компетентної міжнародної влади, повинне бути право на справедливу оборону. Але одна справа обороняти зброєю права народів, а друга – зброєю накидати іншим народам своє панування. В часі війни не все є дозволено воюючим.

Нові засоби війни могли б довести до взаємного знищення. Тому-то Собор, повторюючи свій осуд тотальної війни, заявляє, що будь-яка воєнна дія, що знищує міста або цілі території, – це злочин проти Бога і цілого людства.

Часом нагромадження зброї має за мету запобігти агресії. Як би там не було, однак є певним, що нагромадження зброї не є дорогою до миру. Озброєння – це страшне лихо людства, й воно нещадно кривдить бідних. Треба старатись і підготувати час, щоб універсальна влада, визнана всіма, могла ефективно – гарантувати народам безпеку і запоруку права.

Нині треба дбати про спільну безпеку взаємним довір'ям, спільним роззброєнням, відповідними взаємними договорами і підтримувати всіх, що посвячуються мирові. З другого боку, треба молити Бога за мир, який вимагає зречення всякої несправедливої зверхності, духу пошани всіх націй. Доки існують погорда, недовір'я, расова ненависть, не зможемо мати миру. Тому треба духовного оновлення.

Причини незгоди впливають із соціальної нерівності, з жадоби панування над іншими, з погорди до інших, із самолюбства, з гордості. Щоб перемогти й попередити ці лиха, необхідне порозуміння серед міжнародних установ. Зокрема, потрібна міжнародна співпраця в економічній ділянці. Ця співпраця необхідна для розв'язання проблем, що відносяться до зростання населення. Відносно цієї проблеми Собор до-

рчує всім збереження моральних законів. Виключно батьки мають не порушувати право вирішувати про число дітей з повним збереженням Божого Закону. Християни повинні співпрацювати на міжнародному рівні, щоб полегшити долю людства /93/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 188-193.

Декрет

«Про пастирські обов'язки єпископів»

Христос доручив Апостолам спасати людей через Церкву. Римський Архидієц має найвищу й повну владу в цілій Церкві. Так само Єпископи разом з Римським Архидієцем і під його верховною владою є Учителями віри, архидієцями і пастирями. Єпископи, зібрані в єпископській Колегії, урядують разом і під владою Римського Архидієця у справах, які відносяться до цілої Церкви, а кожний – у довіреній йому помісній Церкві; а часом, об'єднані в групи, дбають про спільні потреби різних Церков /1-3/.

Єпископський сан разом з Римським Архидієцем, як своїм головою, є суб'єктом найвищої і повної влади в Церкві. Єпископи користуються нею за згодою Римського Архидієця в урочистій формі на Вселенському Соборі. Цю саму колегіальну владу можуть виконувати Єпископи, розсіяні по цілому світі, якщо Римський Архидієц запросить їх до цієї колегіальної дії або її визнає, чи її прийме. Особливо є співпраця Римського Архидієця з Єпископським Синодом, який представляє Єпископат усього світу. Єпископи нехай будуть поєднані поміж собою, знаючи, що мають відповідальність за цілу Церкву. Нехай дбають про місії та про країни, в яких не вистачає кліру. Користуючись церковним добром, нехай пам'ятають про потреби всіх Церков. Молитвами й ділами хай допомагають тим Єпископам, які терплять переслідування за віру. Не порушуючи верховної влади Римського Архидієця, Єпископи мають архипастирську владу у своїх єпархіях.

Римському Архидієцеві допомагає Римська Курія. Вона встановлена для добра цілої Церкви, тому її члени повинні вибиратись з різних країн, включно з деякими Єпископами, які могли б прямо представляти Римському Архидієцеві потреби всіх помісних Церков /4-10/. Єпископи мають виконувати свій архипастирський уряд як Христові Свідки у своїх єпархіях, які творять частину Божого Люду, шануючи владу Патріархів та інші ієрархічні власті. Повинні піклуватись також і про тих, які живуть віддалені від Правди, або її не знають.

Нехай проповідують Христове Таїнство, відкриваючи душам дорогу до спасіння. Нехай проповідують Христову науку згідно з вимогами нашого часу і нехай заохочують мирян до апостолату. Нехай дбають про

катехизацію як дітей, так і дорослих. Хай не забувають, що вони вибрані для освячування людей; що мають повноту священства і влади над своїми священиками й вірними, і хай стараються, зокрема своїм прикладом, плекати християнське життя. Хай поводяться, як ті, що обслуговують, вважаючи своїх священиків за синів і приятелів. Хай люблять нез'єднаних братів, як також і нехрещених. Усім мирянам хай нагадують обов'язок апостолату.

Особливо хай дбають про емігрантів, скитальців, моряків. У своїй архиєпископській місії Єпископи повністю незалежні від світських властей. Їх вибирають виключно компетентні церковні власті. Якщо Єпископи вже не можуть виконувати своїх архиєпископських обов'язків, чи то через старший вік, чи через яку іншу поважну причину, Собор доручає, щоб у цих випадках вони зрелися свого уряду.

Територія єпархії повинна бути такою, щоб Єпископ зміг особисто відправляти Архиєрейську Богослужбу, робити візитації, керувати й координувати почини; а перш за все, щоб міг знати своїх священиків, монахів і мирян, присвячених єпархіяльним ділам апостолату.

Коли виникає потреба, єпархіяльні Єпископи можуть мати Єпископів коадюторів або помічників. Єпархіяльний Єпископ може мати також єпископських вікаріїв. У єпархіяльному уряді допомагає Єпископові Єпархіяльна Курія. Єпископ повинен знати й любити своїх священиків і бути цілком вільним у призначенні священиків до окремих урядів згідно з душпастирськими вимогами.

Головними співробітниками між священиками є парохі. Священики-монахи, які працюють у душпастирстві, вважаються членами єпархіяльної родини. Усі монахи підлягають Єпископові відносно Богослужб, душпастирства, проповідання, катехизації і дій апостолату /25-35/. Єпископи даної країни творять Єпископські Конференції для спільного сповнювання архиєпископських обов'язків.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 193-195.

Декрет

«Про душпастирвання і життя священиків»

Священики є учасниками священства Христа. Ця участь є особливою у Єпископів, а відтак і в священиків. Вони проповідують Христове Євангеліє і приносять Безкровну Жертву. А Божа слава – це найвища ціль священика. Священики мають жити поміж людьми за прикладом Христа і Апостолів. Вони є вибрані, але не відлучені від людей, яким подають небесні дари. Живучи в світі, священики повинні відзначатись особливими чеснотами, що запевняють прихильність людей.

Священик перш за все повинен проповідувати Святе Євангеліє, яке є основою християнського життя. Крім цього, священик повинен освячувати вірних Святими Тайнами, зокрема Святою Євхаристією, яка є центром Богопочитання. Священики повинні виховувати вірних, щоб вони відповідали своєму покликанню і щоб дійшли до християнської зрілості в любові /1-6/.

Священики – це співробітники Єпископів. Єпископи повинні радити їм і по-батьківськи дбати про них. Священики ж мають бути віддані своїм Єпископам, їх слухати, їм допомагати.

А між собою всі священики, зокрема з тієї самої єпархії, мають бути об'єднані вузлами щирої братньої любові. Нехай плекають священики гідність мирян; нехай шанують їхню свободу і хай вислуховують їхню думку. Священики повинні дбати про всі помісні Церкви, і тому хай охоче йдуть до душпастирської праці в тих країнах, в яких відчувається брак клиру.

Серед вірних хай представлять гідність і потребу священиків; і з повною пошаною до людської свободи хай ілекають священичі покликання. Батьки й вихователі повинні так виховувати молодь, щоб вона могла відповісти на Боже покликання, яке відчувається не якимось надзвичайним способом, але звичайними обставинами життя, якими Бог щоденно дає можливість пізнавати християнам свою волю. Собор доручає всі діла на користь покликаних /7-11/.

Священики мають уподібнюватись до Христа-Священика, і вони покликані більше як усі до святості. Бо крім хрещення, вони одержали свячення, якими стали живим знаряддям Христа в ділі Відкуплення.

Священики осягнуть святість життя у ревному сповненні своїх священичих обов'язків, бо тоді все більше пізнають і застосовують в житті Боже слово та уподібнюються до Христа Безкровною Жертвою.

Щоб згармонізувати діяльність і контемпляцію, хай наслідують Христа у жертвуванні самого себе й у сповненні волі Отця. Священики повинні шукати в усьому Божу Волю, злучені ієрархічно з цілим тілом Церкви у послуху та зрілій свободі духа.

Хоч celibat не обов'язковий для священика, Собор поручає його священикам Західної Церкви, з повною пошаною до церковних традицій Сходу. Запрошується священиків до добровільної вбогості життя, відкинувши від себе всю марність цього світу; і так улаштуватись, щоб їхній дім був приступним для бідніших.

Для плекання внутрішнього життя священики повинні користуватись, зокрема, Святим Письмом, Євхаристією, Сповіддю, набоженством до Пресвятої Богородиці, духовним провідником. Вони повинні дбати про поглиблення своєї духовної культури і, так само, світських наук.

Вірні зобов'язані подбати про утримання своїх священників. Священики повинні користуватися видами соціального забезпечення. Собор радіє, що земля засіяна Євангельським зерном. В цьому вона завдячує священникам усього світу /12-22/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 195-196.

Декрет **«Про священичу освіту»**

Тому що оновлення Церкви залежить у великій мірі від душпастирської праці священників, Собор вказує на деякі основні засади для священичої освіти.

Щоб священиче навчання було пристосоване до душпастирських потреб даних країн, нехай Єпископські Конференції виготовлять статuti для кожної нації чи обряду. Все християнське суспільство повинне дбати про збільшення покликань, а зокрема, християнські родини. Хай дбають про це вихователі й священники, а Єпископи хай координують усі ці почини. В Малих Семінаріях вихованці повинні жити в умовах, які відповідають їхньому вікові. Треба плекати покликання і по всіх інших школах, так само покликання старших віком.

У Великих Семінаріях усе навчання повинне спрямовуватись до підготовки правдивих душпастирів. Де окремі єпархії не можуть мати власних семінарій, треба подбати про міжєпархіяльні або про національну семінарію.

Собор доручає семінаристам плекати духовність і дає відповідні вказівки, а також доручає переорганізувати церковну науку, з нахилом душпастирського навчання. Єпископські Конференції мусять подбати, щоб священники удосконалювались у богословській та душпастирській ділянках також після закінчення навчання. Отці Собору доручають настоятелям і професорам семінарій готувати майбутніх священників в душі оновлення, що його започаткував Собор, заохочувати кандидатів на священників, аби вони усвідомили собі, що спасіння душ є довірене їхньому душпастирюванню /1-22/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 197.

Декрет **«Про оновлення монашого життя»**

Уже від заснування Церкви були вірні, які бажали наслідувати Христа згідно з Євангельськими порадами, збагачуючи Церкву різними монашими родинами. Оновлення монашого життя вимагає вірності печаткам

кожної монашої родини, але також пристосуванню монаших уставів до таких засад: наслідування Христа – це найвищий закон; кожна монаша інституція повинна вірно зберігати свого духа і свій вигляд; повинна брати участь у житті Церкви та в починах; повинна забезпечити своїм членам відповідне знання обставин, часів і потреб Церкви.

Оновлення духа повинне випередити оновлення зовнішніх форм апостолату. Спосіб життя, управління окремих монаших інституцій повинні відповідати теперішнім психологічним, культурним і соціальним умовам. Хай пам'ятають монахи, що вони посвяtilись на Службу Богові й Церкві; і тому хай стараються з'єднати разом контемпліацію з апостольською ревністю.

Молитва, Святе Письмо, Літургія, Євхаристія – це головні засоби для монашої святості. В апостольських потребах Церкви почесне місце займають контемпліативні монаші чини. Монаші чини та згромадження, які присвячуються різним ділам апостолату, хай працюють у злуці з Христом.

У найбільшій пошані повинні бути чистота, а так само й убожество. Монахи повинні дати спільний приклад убожества. Монахи, які обітницею послуху пожертвували Богові свою волю, хай будуть піддані своїм настоятелям. Настоятелі нехай виконують свою владу в душі служіння з пошаною до людської особи.

Монаший одяг має бути простий, скромний, пристосований до часу та до країн. Монаші чини та згромадження хай пристосуються в апостольських ділах до вимог часу й Церкви. Хай плекають місійний дух. Доручається священникам і вихователям плекати монаші покликання. Собор надзвичайно оцінює монаше життя і заохочує монахів і монахинь поширювати в світі Благовість, прославляючи Небесного Отця /1-25/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 198.

Декрет **«Про апостолат мирян»**

Апостолат мирян став нині пекучою необхідністю. Він набирає характеру виняткової необхідності через брак клири, якому нерідко нема можливості виконувати душпастирську працю. Християнське покликання – це покликання до апостолату. Воно впливає зі злуки християнина з Христом і з особливих дарів Святого Духа.

У злуці з Христом миряни набирають християнської духовності, зокрема у Літургії, вправляючись у християнських чеснотах віри, надії, любові /1-4/.

Діло відкуплення обіймає також сучасний світ, який наприкінці віків перетворить Христос у новий світ. Миряни розвивають свій апостолат у Церкві та у світі. Апостолат Церкви та всіх її членів прагне до того, щоб об'явити людям Христову Благовість і дати їм Його ласку. Це завдання в першу чергу виконає клир, але й миряни мають в ньому важливу частину. Однак, особливе завдання мирянина відноситься до сучасного світу.

Пастирі проповідують християнські засади й дають посібники для правильного вживання дочасних благ. Миряни діють безпосередньо в дочасному світі, щоб він відповідав християнським засадам.

Ознакою Церкви є любов. Тому-то всі християни повинні передусім на ділі виявляти цю любов стосовно всіх тих осіб і народів, що терплять голод, безробіття, що потребують освіти, шануючи їхню свободу й гідність і даючи не як милостиню те, що їм належить по справедливості /5-8/.

Миряни виконують діла апостолату в Церкві, в родині, між молоддю, в соціальній діяльності та в міжнародній спільноті. Родина – це основа суспільства. У ній батьки повинні бути першими вихователями своїх дітей. Старші повинні дати приклад апостольства молоді, яка відіграє все більшу роль у суспільстві.

Апостолат у соціальній діяльності – це важливе завдання мирянина. Так само на національному й міжнародному полі. Християни-католики повинні посвячуватись здоровому патріотизмові, вірно виконуючи всі громадянські обов'язки, а також працювати над солідарністю поміж народами /9-14/.

Миряни можуть виконувати діла апостолату особисто чи організовано. Усі покликані до особистого апостолату прикладом, словом і ділом. Цей особистий апостолат мирян необхідний, зокрема, там, де Церква не має свободи. Важливим є організований апостолат. Треба шанувати всі форми апостолату, зокрема ті, які доручає ієрархія /15-22/.

Апостолат мирян, залежно від своїх об'єктів, може мати різні форми у відношенні до ієрархії. Однак жодна форма апостолату не може називатись католицькою без згоди ієрархії, яка може покликати до своєї акції дані організації своїм мандатом. Спільна християнська спадщина доручає, а часто й вимагає співдії з християнами-некатоликами. Спільні людські цінності нерідко вимагають співпраці й з нехристиянами, які визнають ці людські цінності. У цій співпраці миряни повинні дати свідоцтво Христа і єдності усього людства /23-27/.

Апостолат мирян вимагає особливого навчання. Мирянин повинен мати підготовку згідно з особистістю та обставинами життя кожного. Крім моральних і доктринальних основ, треба також навчати мирянина до співжиття і діалогу з іншими. Така освіта повинна починатись уже змалку в родині і пізніше продовжуватись ціле життя.

Різні ділянки апостолату вимагають відповідного навчання. Для проповідання Євангелія миряни повинні бути особливо підготованими щодо тих пунктів християнської науки, які нині заперечують матеріалізм. Стосовно дочасного добра повинні бути добре освічені про значення і вартість земного добра і про моральну та соціальну науку Церкви. Щодо харитативної акції мирянин повинен брати участь уже змалку в потребах ближнього й приходити йому на поміч. Наприкінці Собор заохочує всіх мирян, щоб щедро відповіли на заклик Христа згідно з натхненням Святого Духа /28-33/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 199-200.

Декрет

«Про місійну діяльність церкви»

Церква одержала від Христа місію проповідати Євангеліє. Собор бажає викласти загальні засади місійної діяльності та з'єднати всіх вірних, щоб поширювати Боже Царство.

Церква самою своєю суттю є місійна. Бог Отець покликав людей, щоб були учасниками його життя і його слави. Щоб люди могли увійти в співжиття з Богом, Він послав свого Сина як Посередника й Відкупителя людського роду. Христос заснував Церкву й зіслав Святого Духа на своїх учнів. Відтоді Церква почала поширюватись по цілому світі. Святий Дух безнастанно освячує Церкву, збагачує її своїми дарами й збуджує в серцях вірних місійний дух. Церкву послав сам Христос проповідати Євангеліє по всьому світі, починаючи від проповідання Апостолів.

Щоб сповнити це посланництво Христа, Церква має ступати слідами свого Засновника в убожестві, послусі та відреченні себе аж до смерті, яку Він переміг. Мета починів проповідання Євангелія – це заснування нових помісних Церков з власною місцевою ієрархією, які повинні укріпити одну Вселенську Церкву.

Причина місійної діяльності Церкви – це Божа воля. Бог бажає, щоб усі люди пізнали Христа і щоб через Хрещення стали членами Церкви, яка є таїнственным Тілом Христа. Показуючи Христа, Церква об'являє людям автентичну правду про дійсність їхнього життя та про їхнє покликання. Час місійної діяльності Церкви триватиме до кінця світу /1-9/.

Місійне поле праці величезне. Багато людей ще не знає Євангелія. Багато зовсім не признає Бога, а навіть бореться з ним. Щоб проповідати Таїнство Спасіння, Церква повинна включатись у всі людські верстви.

Церква присутня у світі, коли є вірні, які дають свідоцтво Христа своїм життям. Вони повинні працювати разом з усіма людьми для кра-

щого рівня людського життя, дбаючи не тільки про матеріальний прогрес, але також про людську гідність і братерство в Христовій правді. Де тільки є можливість, треба проповідувати Євангеліє. Як Церква вимагає права свободи віри для своїх вірних, так само забороняє всяке насильство для прийняття християнської віри.

Місіонер повинен творити християнську общину, яка б жила згідно зі звичаями і традиціями своєї країни. Церква глибоко закорінюється серед різних людських угруповань, якщо із них виходять Єпископи, священники, диякони, які служать своїм братам. Монаші установи, які працюють у місійних країнах, повинні передати свої традиційні цінності, враховуючи особливості кожного народу /10-18/.

Нова помісна Церква досягає зрілості, коли вона має вже певну стійкість і може сама керувати своїм клиром, монашеством, мирянами та своїми церковними інституціями. Єпископ повинен бути насамперед проповідником віри. У новозаснованих Церквах місцевий клир повинен з особливою ревністю продовжувати проповідування Євангелія разом з місіонерами під проводом Єпископа. Церква не може жити повним життям, якщо не має правдивих мирян-апостолів, які втілюють у собі християнство в душі культури та структури даного народу /19-22/.

Хоч кожний християнин зобов'язаний поширювати віру, однак Христос кличе деяких людей та установи до особливої місійної діяльності. Місіонер повинен відважитись проповідувати Хрест, показуючи, який легкий Христовий Хрест, знаходячи в своїй апостольській праці особливу радість.

Кожний місіонер повинен мати особливу духовну, моральну, доктринальну і апостольську освіту. Монаші установи, як згромадження, легше можуть виконувати місійне завдання. Тому часто Апостольська Столиця довіряє монашим інституціям цілі місійні території /23-27/.

Кожний християнин по змозі повинен допомагати проповідуванню Євангелія, співпрацюючи координаційно з усіма вірними й місіонерами. Загальною місійною діяльністю Церкви керує Священна Конгрегація для поширення віри. У єпархії місійну діяльність вірних координує Єпископ. Єпископська Конференція дбас про місійні проблеми у цілій нації /28-34/.

Собор закликає всіх християн до внутрішнього оновлення і заохочує їх до місійної свідомості. Всі вірні зобов'язані співпрацювати у місійній діяльності Церкви. Найважливіший обов'язок щодо проповідування Євангелія – це особисте свідчення глибокого християнського життя. Вірні повинні бути ознайомлені зі станом місії та їхніми потребами. Також єпархії та парафії зобов'язані співпрацювати в місійній діяльності Церкви. Кожен Єпископ був висвячений не тільки для своєї єпархії, але

для цілого світу. Заповіт Христа проповідувати Євангеліє всім людям спрямований до Єпископів.

Завданням Єпископів є розгортати в своїй єпархії місійну свідомість, підтримувати місійні покликання і почини.

Так само священники повинні плекати у своїй душпастирській праці місійну ревність.

Професори семінарій та університетів повинні дати відповідні відомості своїм учням про стан Церкви й про необхідність проповідування Євангелія. Собор визнає особливі місійні заслуги монаших чинів, як контемплятивних, так і активних, і заохочує їх до дальшої місійної ревності. В християнських країнах миряни хай співпрацюють у місійних починах Церкви, зокрема дбаючи про місійні покликання і подаючи місіям матеріальну допомогу.

У місійних країнах миряни повинні вчити в школах, брати участь у громадських справах, плекати різні форми світського апостолату.

Отці Собору разом з Римським Архієпископом глибоко відчують свій обов'язок поширювати Боже Царство серед усіх народів. Тому з любов'ю вітають усіх проповідників Євангелія, які працюють для Бога, щоб усі народи дійшли до пізнання правди /35-42/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 201-203.

Декларація «Про релігійну свободу»

Нині люди все більше усвідомлюють свою гідність і вимагають права користуватися своєю свободою з почуттям відповідальності. Тому домагаються обмеження світської влади у відношенні духовних і релігійних цінностей.

Бог об'явив людям дорогу Спасіння. Єдина правдива релігія знаходиться в Католицькій Церкві. Всі люди зобов'язані прийняти правду, як тільки її пізнають. Тому що релігійна свобода, що її домагаються люди, відноситься до недоторканості з боку світських властей у релігійних проблемах, нічого не змінилось у традиційній науці Церкви щодо обов'язків особи й суспільства стосовно правдивої релігії /1/.

Люди мають право на релігійну свободу в тому розумінні, що повинні бути вільні від усякого насильства, щоб ніхто не був примушений діяти проти своєї совісті. Це право впливає з людської гідності й має бути визнане світськими властями. Людина відкриває в собі засади Божого Закону й повинна з повною вірністю виконувати його накази.

Забороняти людині свободу релігії – це зневага людини до Бога. Релігійна свобода повинна бути для осіб і суспільства. Батьки мають

природне право на виховання своїх дітей згідно зі своїми релігійними переконаннями. І мають право вибирати такі школи й виховні заклади, які відповідали б їхній вірі.

Держава має обов'язок зберігати релігійну свободу й не має права дискримінувати своїх громадян з релігійних мотивів. Світські власті мають право оберігати громадян перед евентуальним надужиттям релігійною свободою, але без усякої сваволі та згідно з об'єктивними засадами моралі.

Обов'язком вихователів є прищепити в людині засади правдивої людської свободи й правдивого послуху /2-8/.

Доктрина про релігійну свободу має своє коріння в Об'явленні. Об'явлення дає пізнати гідність людської особи й показує пошану, яку мав Христос до людської свободи. Головною засадою католицької науки є принцип, що люди мають право вільно відповісти на Боже покликання і нікого не можна примушувати прийняти віру проти своєї волі. Бог шанує людську гідність. Сам Христос кликав, переконував, але ніколи не силував. Подібно й Апостоли проповідували Христову віру без жодного примусу і з пошаною до тих, хто жив у блуді.

Хоча в історії траплялись епізоди, які менше відповідають духові Євангелія, однак Церква завжди проповідувала, що нікого не можна примушувати до віри. Церква для свого добра й для добра суспільства повинна бути вільною. Свобода – це головне у відношенні Церкви до світських властей. Церква вимагає для себе свободи, бо вона заснована Христом, від якого одержала Заповіт проповідувати Євангеліє; також тому, що вона є об'єднанням людей, які мають право жити згідно зі своєю вірою.

Релігійна свобода – це прагнення сучасної людини; свобода, забезпечена більшістю державних конституцій і міжнародних договорів. Мимо цього не бракує режимів, які пригнічують релігійну свободу. Священний Собор звертається до всіх із закликком звернути увагу на необхідність цієї свободи, зокрема в нинішніх обставинах.

Процес об'єднання людського суспільства вимагає, щоб релігійна свобода була юридично забезпечена та зберігались найвищі права й обов'язки людини /10-15/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 203-205.

Декларація «Про християнське виховання молоді»

Виховання має надзвичайно важливе значення в житті людини. Христова Церква має особливу місію у всесторонньому вихованні людини. Кожна людина має право на виховання. І треба співпрацювати, щоб дійсно усі люди мали змогу вчитись, ліквідувати неграмотність.

Християнське виховання охоплює не тільки повну людську освіту, а також пізнання віри, молитву, участь у Богослуженнях, прогрес християнського життя, включно з апостолатом. Особливе завдання у вихованні мають батьки, а так само держава й Церква.

Батьки мають право вибрати рід школи. Держава повинна дати школам допомогу, піклуватись про навчання, виключаючи державну монополію у ділянці шкільництва.

Церква користується у навчанні своїми власними засобами, як катехизацією. Літургією. Однак має право на загальні засоби, як власні школи, товариства, соціальні засоби комунікації. Вірні повинні допомагати церковним школам, а також усім тим, хто не має власних засобів на науку.

Особливу вагу мають Католицькі університети. Собор висловлює свою вдячність усім, хто посвячується навчанню й заохочує молодь віддаватись цьому покликанню /1-12/.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 205.

Декларація «Про ставлення церкви до нехристиянських конфесій»

Усі люди мають той самий початок і ту саму ціль. У різних релігіях вони шукають відповіді на найбільші життєві проблеми, зокрема, про смерть і про призначення людини. В історії людства народи відчувають якусь таємничу силу, що кермує людським призначенням, і дають різні відповіді на життєві проблеми людства, як індуїсти, буддисти тощо.

Христова Церква шанує все те, що святе й правдиве в цих релігіях. Але залишаючись вірною Христовому Євангелію, яке має просвятити всіх людей, вона заохочує всіх вірних, щоб своїм життям давали свідомство своєї віри і християнського життя. З пошаною ставиться Церква до мусульман, віра яких має спільні точки з єврейсько-християнською традицією. Церква визнає, що початки її віри й обрання сягають до роду Авраама; визнає, що вона прийняла Старий Завіт від вибраного єврейського народу. За смерть Христа не можна обвинувачувати всіх тодішніх євреїв, а ще менше теперішніх.

Христос умер за гріхи всіх людей. Церква засуджує всякі переслідування з огляду раси, соціальних умов, релігії та заохочує усіх християн до життя у мирі, щоб могли дійсно назватися дітьми Отця, який є на небі.

Українська Церква на II Ватиканському Соборі. Преосв. Андрій Сапеляк. – Львів, 1995. – С. 206.

Уніатизм, унійний метод минулого і сучасні пошуки повного сопричастя (koinonia)

Документ 7-го пленарного засідання Міжнародної змішаної комісії з питань богословського діалогу між Римсько-католицькою і Православною Церквами, Богословська Школа в Баламанді (Ліван) (17-24. VI. 1993).

1. *За пропозицією Православної Церкви звичний хід богословського діалогу з Католицькою Церквою було перервано, щоб приділити негайну увагу питанню, яке зветься «уніатизмом».*

2. *Що стосується методу, званого «уніатизмом», то, як було проголошено у Фрайзингу (червень 1990 року), «ми відхиляємо уніатизм як метод пошуку єдності, тому що він суперечить спільним традиціям наших Церков».*

3. *Щодо Східних Католицьких Церков, то, без сумніву, будучи частиною католицької спільноти, вони мають право існувати й діяти для задоволення духовних потреб своїх вірних.*

4. *Документ, розроблений у червні 1991 року координаційним комітетом в м. Аріччі й завершений у Баламанді (червень 1993 р.), описує шлях сучасного віднаходження повного сопричастя, при цьому «уніатизм» виключається як метод.*

5. *Цей документ складається з двох частин: еkleзіологічні принципи; практичні вказівки.*

ЕКЛЕЗИОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ

6. Поділ між Церквами Сходу і Заходу не тільки не послабив постійного прагнення бажаної Христом єдності, але, зважаючи на свою протиставленість природі Церкви в багатьох напрямках, відкрив повне усвідомлення необхідності єдності, щоб дотримуватись Божих Заповідей.

7. Протягом століть робились різні спроби відновлення єдності. Були намагання досягнути цієї мети різними шляхами, які залежно від політичної, історичної, богословської і духовної ситуації тих епох були й шляхами примирення. На жаль, жодному з цих зусиль не вдалося встановити повної єдності між Церквами Сходу і Заходу, а деколи вони навіть посилювали протиріччя.

8. За минулі чотири століття деякими Церквами і позацерковними інституціями в різних частинах Сходу робились кроки, завдяки яким

мало б досягатись об'єднання церков Заходу і Сходу. Ці ініціативи привели до союзу певних спільнот з Римом і, як наслідок, спричинили розрив з їхніми матірними Церквами, чому послужили також нецерковні інтереси. Таким чином, по-перше, з'явились східні католицькі Церкви і, по-друге, створилась ситуація, яка стала джерелом конфліктів і страждань насамперед для православних віруючих, а пізніше також і для католиків.

9. Якщо навіть наміри й істинність бажання слідувати заповіді Ісуса Христа «щоб усі були одно» при цих часткових об'єднаннях з Римом були явними, треба відзначити, що відновлення єдності між східною і західною Церквами не було досягнуто, і завдяки таким спробам цей поділ навіть поглибився.

10. Такі обставини спричинили в дійсності напруження і протиріччя. У наступні після цих об'єднань десятиріччя місіонерська діяльність поступово все більше зводилась до спроби навернення інших християн, як окремих осіб, так і груп, й стала вважати однією з найважливіших своїх цілей навернення їх до своєї Церкви. Для виправдання цього «навернення» Католицька Церква розвинула богословську візію, згідно з якою вважала себе єдиною спасительною. У відповідь на це Православна Церква також набула подібної візії, згідно з якою тільки в ній можна було знайти спасіння. Щоб забезпечити спасіння «розділених братів», християн навіть ще раз хрестили і часом забували про свободу совісті і віровизнання особи, бо в тодішню епоху це майже не бралось до уваги.

11. З іншого боку, частина світської верхівки спонукала католиків Східної Церкви повернутися до Церкви батьків. Щоб досягнути цієї мети, вони при кожній зручній нагоді не опускали можливості використувати також неприйнятні методи.

12. Оскільки католики і православні на цьому шляху наново відкривають себе посднаними в Містерії Церкви й знову вважаються Церквами-сестрами, ця форма вищеописаної місіонерської діяльності, названа «уніатизмом», більше не може бути визнана ні як метод, ні як зразок об'єднання, якого шукають наші Церкви.

13. Дійсно, особливо з часу всеправославних конференцій та II-го Ватиканського Собору, відкриття і переоцінка значення Церкви як сопричастя православними і католиками радикально змінила перспективи, а разом з тим старення.

Обидві сторони визнають: те, що Христос довірив своїй Церкві, а саме: сповідання апостольської віри, участь у тих самих таїнствах й насамперед в одному священстві, яке відправляє жертву Христа, й апостольське насліддя єпископів – все це жодна з Церков не може вважати виключно своєю власністю. З цього видно, що будь-яке нове хрещення виключене.

14. З таких міркувань Католицька і Православна Церкви визнають одна одну як Церкви-сестри, співвідповідальні за збереження Божої Церкви у вірності Господнім намірам – насамперед щодо єдності. Згідно зі словами папи Івана Павла II, екуменічні зусилля сестер-Церков Сходу і Заходу, ґрунтовані на діалозі й молитві, шукають досконалого і повного сопричастя, яке не є ні поглинанням, ані злиттям, а зустріччю у правді і в любові.

15. Оскільки свобода людини недоторкана, і її різнобічні зобов'язання дотримуватись вимог совісті залишаються непорушними, при спробах відновити єдність йдеться не про те, щоб прагнути навернення віруючих однієї Церкви до іншої для забезпечення їх спасіння. Мова про те, щоб спільними зусиллями здійснювати волю Христа для своїх віруючих і Божі наміри в Його Церкві шляхом спільного пошуку повного взаємопорозуміння в межах Церков, стосовно змісту Віри і наслідків, що випливають з цього. Це зусилля продовжується в сучасному богословському діалозі. Даний документ є необхідним етапом цього діалогу.

16. Східні Католицькі Церкви, які хотіли відновити повне сопричастя з Римським Престолом і які все ще хочуть цього, мають права й обов'язки, пов'язані з цим сопричастям. Принципи, що визначають їхнє відношення з Православними Церквами, це ті, що були підтвержені Другим Ватиканським Собором і застосовані папами, котрі уточнили їхні практичні наслідки у різних оприлюднених документах. Отже, ці Церкви повинні бути інтегровані в діалог любові при взаємоповазі і при відновленій взаємодовірі як на місцевому рівні, так і у світовому масштабі. Вони повинні вступити в богословський діалог зі всіма його практичними наслідками.

17. У такій атмосфері наведених міркувань і нижчеподаних практичних вказівок, за умови, що вони будуть дійсно сприйняті і правильно визначені, зможемо прийти до справедливого і кінцевого розв'язання труднощів, перед якими стоять Православна і Католицькі Східні Церкви.

18. Щодо цього папа Павло VI у своїй промові у м. Фанарі в липні 1967 року підтвердив: «...завданням глав Церков і їхньої ієрархії є вести Церкви в напрямі повного відновлення сопричастя. Вони повинні це робити, визнаючи і шануючи при цьому один одного як пастирї частини стада, довіреного їм Христом, звертати увагу на єдність і зростання Божого народу й уникати всього, що могло б призвести до розколу чи викликати сум'яття у їхніх рядах». У цьому ж дусі папа Іван Павло II-й і Вселенський патріарх Димитрій I-й разом уточнили: «Ми відкидаємо всі форми прозелітизму і будь-яку позицію, яка буде або могла бути сприйнята як брак взаємовизнання» (7 грудня 1987 р.).

ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ

19. Взаємна повага між Церквами, котрі перебувають у важких обставинах, відчутно зростатиме настільки, наскільки вони будуть керуватися такими практичними вказівками.

20. Ці настанови не розв'яжуть проблем, що нас турбують, поки з обох сторін не буде віднайдено волі до прощення, ґрунтованої на Євангелії, і поки безперестанними зусиллями оновлення не буде віднайдено постійного бажання повного сопричастя, яке існувало більше як тисячу років між нашими Церквами. Власне тому треба починати із все більшою інтенсивністю і наполегливістю діалог любові, бо тільки він спроможний подолати брак взаємного порозуміння і є необхідною умовою для поглиблення богословського діалогу, який дозволить досягнути повного сопричастя.

21. Як перший крок треба покінчити з усім, що провокує розділення, зневагу і ненависть між Церквами. Ієрархія Католицької Церкви допомагатиме Східним Католицьким Церквам і їх спільнотам готувати повне сопричастя між Католицькою і Православною Церквами. Ієрархія Православної Церкви буде діяти подібно щодо своїх вірних. Так, одночасно милосердям і справедливостю як до католиків, так і до православних можна виправити надзвичайно складну ситуацію, яка виникла в Центральній та Східній Європі.

22. Пастирська діяльність Католицької Церкви, як Латинської, так і Східної, не повинна вже більше бути спрямованою на навертання вірних однієї Церкви до іншої, а це значить, що вона більше не націлена на прозелітизм серед православних. Її метою є задоволення духовних потреб своїх вірних, і вона не повинна бажати розширення за рахунок Православної Церкви. У такій перспективі, де нема місця для недовіри і підозр, необхідно, щоб наші Церкви інформували одна одну про різні пастирські проекти, й так виникне та розвинеться співпраця серед єпископів і всіх відповідальних осіб наших Церков.

23. Історія відносин між православною та східними католицькими Церквами позначена переслідуваннями та стражданнями. Якими б не були ці страждання і чим би не були спричинені, вони не виправдовують жодного тріумфалізму, жодна Церква не має права прославляти себе або вишукувати аргументи для звинувачення чи зневаги іншої. Один Бог знає своїх правдивих свідків. Яким би не було минуле, воно мусить бути полишеним на Боже милосердя, і всі зусилля Церков треба скеровувати на те, щоб сучасність і майбутнє більше відповідали волі Христа щодо своїх учнів.

24. Необхідно також – і це з обох сторін – щоб єпископи і всі відповідальні в душпастирюванні особи в цьому скрупульозно враховували релігійну свободу вірних. Вони ж, у свою чергу, повинні мати можли-

вість вільно висловлювати свої думки, будучи обізнаними та самоорганізованими для цієї мети. Релігійна свобода вимагає, щоб віруючі, особливо в конфліктних ситуаціях, могли висловлювати свої погляди і вирішувати без тиску ззовні до якої спільноти – православної чи католицької Церкви – належати. Релігійна свобода зазнає насилля, якщо під видом фінансової підтримки вірні з однієї церкви будуть притягуватись до іншої, коли, наприклад, їм обіцятимуть освіту та матеріальні переваги, яких бракує у їх власній Церкві. У зв'язку з цим необхідно, щоб соціальна допомога, а також будь-яка філантропічна діяльність організувались за спільною згодою, аби уникнути витворення нових підозр.

25. Більше того, пошановування християнської свободи – одного з найцінніших дарів, даних нам Христом, – не може стати нагодою вироблення пастирських намірів, що охоплюватимуть вірних інших Церков, без попереднього обговорення з керівниками цих Церков. Не лише будь-який тиск чи щось подібне повинно бути виключене, але й визнання совісті, мотивовані справжніми спонуканнями віри, є одним із керівних принципів душпастирських турбот ієрархів щодо їх відповідальності в обох Церквах, і воно має бути метою їх спільних нарад (*див.: Гал. 5, 13*).

26. Ось чому необхідно шукати і проводити відкритий діалог насамперед між тими, хто несе відповідальність за Церкви. Керівники кожної з даних спільнот повинні створити місцеві сумісні комісії або надавати дієвості тим, що вже існують, щоб знаходити розв'язки конкретних проблем і втілювати їх в атмосфері правди і любові, справедливості й миру. Якщо на місцевому рівні не досягається узгоджень, то питання треба передавати у змішані комісії вищого рівня.

27. Недовіри легше буде позбутися, якщо обидві сторони засудять насильство там, де воно проявляється одною спільнотою проти іншої сестри-Церкви. Необхідно обов'язково уникати будь-якого насилля чи тиску, щоб поважалася свобода визнання віри, як того просить Його Святість папа Іван Павло II у своєму посланні від 31 травня 1991 року. Поглиблюючи чесність своїх вірних щодо своєї Церкви та її традицій, керівництво спільнот має завдання вчити їх уникати не лише насильства, яке б воно не було: фізичне, словесне чи шоральне, – але також усього, що може породити ненашість до інших християн та віровизнань, бо це повністю заперечує справу спасіння, яка є примиренням у Христі.

28. Віра в таїнственну дійсність вимагає вшанування всіх літургійних відправ іншої Церкви. Застосування сили для захоплення місць, де проводиться богослужіння, протирічить цьому переконанню. Навпаки, це переконання вимагає, щоб за певних обставин полегшити виконання обряду іншій Церкві, надаючи при цьому за домовленням свою власну святиню в розпорядження іншій, що дозволить почергово в різний час відправляти в тому самому приміщенні. Мало того, євангельська етика

вимагає відкидати пояснення чи висловлювання, які могли б продовжити стан конфлікту й зашкодити діалогові. Бо хіба ж не нас умовляє святий Павло приймати інших так, як прийняв Христос нас, на славу Богу (*Рим. 15, 7*)?

29. Єпископи і священники мають обов'язок перед Богом визнавати авторитет, який надав Святий Дух єпископам і священникам іншої Церкви, а тому уникати втручання в духовне життя віруючих цієї Церкви. Оскільки для добра вірних необхідна співпраця, то треба, щоб відповідальні особи порозумілися між собою, закладаючи при цьому чіткі основи для взаємодопомоги, що будуть відомі всім, і діючи потім із щирістю та ясністю, з визнанням таїнственного правопорядку іншої Церкви.

У зв'язку з цим для уникнення будь-якого непорозуміння і для розвитку довіри між обома Церквами необхідно, щоб католицькі і православні єпископи однієї місцевості радилися перед втіленням пастирських католицьких проектів, які тягнули б за собою створення нових структур у регіоні, що традиційно перебувають під юрисдикцією православної Церкви – щоб уникнути паралельної пастирської діяльності, яка швидко могла б спричинити конкуренцію і навіть конфлікти.

30. Щоб підготувати майбутнє відношення двох Церков, відмовляючись від застарілої еkleзіології повернення до Католицької Церкви, що щільно пов'язана з проблемою, про яку йдеться в цьому документі, слід приділяти особливу увагу підготовці майбутніх священників і всіх осіб, хто так чи інакше буде залучений до апостольської діяльності там, де інша Церква традиційно має своє коріння, їхня освіта має бути об'єктивною і позитивною щодо іншої Церкви. Насамперед, усі повинні бути обізнані з апостольським насліддям іншої Церкви і з автентичністю її таїнственного життя. Також треба давати всім правдиве й цілісне знання історії, орієнтуючись на історіографію двох Церков, що узгоджується або навіть є спільною. Це сприятиме усуненню пересудів й уникненню використання історії для полеміки. Таке представлення дасть змогу усвідомити, що від поділу є взаємна шкода, яка залишає глибокі рани по обидві сторони.

31. Треба згадати застереження апостола Павла до Коринтян (*1 Кор. 6, 1-7*), який радив християнам розв'язувати свої суперечності в братній розмові і таким чином уникати того, щоб світській верхівці було доручено практичне вирішення проблем, які стоять між Церквами або місцевими спільнотами. Значною мірою це стосується володіння або повернення у власність церковного майна. Це повинно ґрунтуватися не тільки виключно на минулій ситуації або тих чи інших загальних юридичних принципах, але й враховувати всю складність пастирської ситуації та місцеві обставини.

32. У цьому дусі буде можливо спільними зусиллями розпочати нову євангелізацію нашого зсекуляризованого світу. Стараймося також подавати об'єктивні новини засобам масової інформації і зокрема в релігійній пресі, щоб таким чином уникати тенденційної чи неточної інформації.

33. Необхідно, щоб Церква взаємно визнала свою повагу та визнання щодо всіх – знаних і незнаних – єпископів, священиків і вірних, православних, католиків, чи то східних, чи то латинських, і взагалі без різниці щодо всіх християн, які визнали свою віру і засвідчили свою вірність Церкві, особливо щодо тих, які були переслідувані, їхнє страждання кличе нас до єдності й до того, щоб ми у свою чергу спільно засвідчили і дали відповідь на молитву Христа: «Щоб усі були одно, щоб світ увірував» (Йо. 17, 21).

34. Міжнародна змішана комісія з питань богословського діалогу між католицькою і православною Церквами, пленарне засідання якої відбулося в Баламанді, настійно пропонує, щоб ці практичні рекомендації були впроваджені в життя нашими Церквами, включно зі східними католицькими Церквами, котрі є покликані до участі в цьому діалозі, який повинен продовжуватися в ясній атмосфері, необхідній для його прогресу в напрямі відтворення повного сопричастя.

35. Виключаючи в майбутньому усякий прозелітизм і будь-яке бажання католиків поширюватися за рахунок Православної Церкви, комісія сподівається, що ліквідовано перешкоду, яка привела до припинення деякими автокефальними Церквами участі в богословському діалозі, та що Православна Церква зможе у повному складі продовжувати богословську працю, яка була так щасливо розпочата.

Баламанд (Ліван), 23 червня 1993 р.

Офіційними учасниками конференції в Баламанді були:

з католицького боку:

1. Кардинал Едвард Кассіді, голова Ради з питань єдності церков (Ватикан)
2. Кардинал Роджер Етчегерай, голова Ради з питань справедливості і миру (Ватикан)
3. Кардинал Фрідріх Веттер, Архієпископ Мюнхена-Фрайзинга (Німеччина)
4. Архiep. Ніколаус Фосколос, Афіни (Греція)
5. Архiep. Маграсі Маріано, Барі (Італія)
6. Архiep. Мирослав Марусіш, секретар конгрегації Східних Церков (Ватикан)
7. Архiep. Іоан Робу, Бухарест (Румунія)
8. Єпископ Альфонс Носсол, Ополе (Польща)

9. Єпископ П'єр Дюпре, секретар комісії з питань єдності (Ватикан)
10. Архiep. Франко Перко, Белград (Сербія)
11. Архiep. Бутрос Гемауль, Кипрійські Мароніти (Кипр)
12. о. Ян Корбон, Бейрут (Ліван)
13. Прелат Фредерік Макмануа, Вашингтон (США)
14. о. Димитрій Салахас, Афіни (Греція)
15. о.-проф. Ернст Зутнер, Відень (Австрія)
16. о. Германн Фогт, Тюбінген (Німеччина)
17. о. Еммануїл Ланне, Шеветон (Бельгія)
18. о. Жан Марія Гілард, Оттава (Канада)
19. о. Андре де Галіс, Лівен (Бельгія)
20. о. Франс Боуенс, Єрусалим (Ізраїль)
21. о. Джон Лонг, Рим (Італія)
22. о. Патрік ван де Аальс, Аїмечені (Нідерланди)
23. о. Ліліу Пандреа Клой (Румунія)
24. Професор Вітторіо Пері (Ватикан)

з православного боку:

1. Вселенський патріархат – Архiep. Стіліанос (Австралія)
2. Александрійський патріархат – митроп. Діонізій (Греція)
3. Проф. Константан Пателос (Греція)
4. Антіохійський патріархат – митроп. Георгій (Ліван)
5. Архимандрит Іоан Язигі (Ліван)
6. Московський патріархат – ігумен Нестор Жилаєв (Росія)
7. Румунська Православна Церква – митроп. Антоній
8. Протопресв. Димитрій Раду
9. Кипрська Церква – митроп. Хризантій
10. Проф. Макарій Палахрістофоро
11. Польська Автокефальна Церква – ієромон. Варсануфрій Дорошкевич
12. Албанська Церква – проф. Теодорос Папавіл
13. Фінляндська Автокефальна Церква – єп. Амвросій
14. Виконавчий секретар – митрополит Спиридон (Італія)

Відсутніми були представники Єрусалимського патріархату, Грецької, Сербської, Грузинської, Болгарської та Чеської Православних Церков.

Гриневич В. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі. – Львів, 1998. – С. 120-128.

Енцикліка «Віра і Розум»

Подано матеріали шостого розділу енцикліки Святішого Отця Івана Павла II «*Fides et Ratio*» («Віра і Розум») до єпископів римо-католицької церкви про взаємодію віри й розуму. Розкриваються питання співвідношення християнської філософії і теології. Йдеться про нове мислення римо-католицької церкви, зініційоване Іваном Павлом II.

Розділ VI. Взаємодія богослов'я і філософії Навчання віри і вимоги філософського розуму

64. Слово Боже звернене до кожної людини, в будь-який час і в усіх куточках Землі, а людина за своєю природою є філософом. Богослов'я, зі свого боку, свідомо й науково розвиває розуміння цього Слова у світлі віри, тому воно не може обійтися без зв'язку із філософськими системами, розробленими впродовж століть, і то беручи до уваги певні процедури, які воно застосовує, та завдання, які має виконувати. Тут я не маю наміру пропонувати богословам конкретні методології, бо це не належить до компетенції Учительського Уряду Церкви, а хочу радше нагадати деякі специфічні, з огляду на природу самого Об'явленого Слова, завдання богослов'я, реалізація яких потребує звернення до філософської думки.

65. Структура богослов'я як навчання віри сформована двома методологічними засадами: *auditus fidei* та *intellectus fidei*. Завдяки першій богослов'я опановує істини Об'явлення мірою того, як його послідовно пояснюють Священне Передання, Святе Письмо і живий Учительський Уряд Церкви, а завдяки другій через абстрактне мислення задовольняє специфічні вимоги розуму.

Внесок філософії у богослов'я на ділянці підготовки до істинного *auditus fidei* полягає в тому, що вона розглядає структуру пізнання та засоби спілкування людей, зокрема різноманітні форми і функції мови. Не менш важливим є внесок філософії у правильне розуміння церковного Передання, ухвал Учительського Уряду Церкви та висловлювань великих учителів богослов'я, бо вони часто послуговувалися поняттями та структурами мислення, запозиченими з певної філософської традиції. У такому разі богослов повинен не тільки пояснити поняття й терміни, вживані Церквою в її рефлексії та навчанні, а й глибоко пізнати філософські системи, які могли вплинути на формування цих понять і термінів, щоб розробити правдиві й зв'язні інтерпретації.

66. Щодо *intellectus fidei*, то найперше слід завважити, що Божа Істина, «об'явлена нам у Святому Письмі й правдиво витлумачена навчанням Церкви», сама собою зрозуміла, бо відзначається такою логіч-

ністю, що є автентичною царинною знання. *Intellectus fidei* пояснює цю істину не тільки показуючи логічні й поняттєві структури тверджень, з яких складається вчення Церкви, але й передовсім підкреслюючи їхній спасенний зміст, призначений як для окремої людини, так і для цілого людства. Сукупність цих тверджень дає змогу віруючому пізнати історію спасіння, вінцем якої є Ісус Христос і Його Пасхальна тайна. До цієї тайни християнин прилучається, виражаючи послух вірі.

Зі свого боку, *догматичне богослов'я* повинно вміти передати універсальний зміст тайни Єдиного у Тройці Бога та плану спасіння як у спосіб нарративний, описовий, так і передовсім у вигляді аргументів. Воно має це робити, застосовуючи критично сформовані поняття, які є загальноживаними. Адже без участі філософії не можна пояснити такі богословські питання, як, наприклад, питання про мову, яка описує Бога, про особові співвідношення у Тройці, творчу дію Бога у світі, зв'язок між Богом і людиною чи сутність Христа як істинного Бога й істинної людини. Те ж саме можна сказати і про різні питання з царини морального богослов'я, де безпосередньо застосовуються такі поняття, як моральне право, сумління, свобода, особиста відповідальність, провина тощо, дефініції яких дають у площині філософської етики.

Тому необхідно, щоб розум віруючої людини опанував природне істинне й упорядковане пізнання сотвореної дійсності, світу і людини, які також пов'язані з Божим Об'явленням; ба більше, розум повинен уміти передати ці знання за допомогою понять і аргументів. Теоретичне догматичне богослов'я передбачає і доповнює визначену й оперту на об'єктивній істині філософію людини, світу, а радикальніше – самого буття.

67. *Фундаментальне богослов'я* як дисципліна, завданням якої є обґрунтування віри (*пор.: 1 Пт. 3, 15*), повинно намагатися виправдати й пояснити співвідношення між вірою і філософською рефлексією. Вже І Ватиканський Собор, посилаючись на вчення св. апостола Павла (*пор.: Рим. 1, 19-20*), звернув увагу на те, що існують істини, доступні природному, а отже, й філософському пізнанню. Знання цих істин є неодмінною умовою прийняття Божого Об'явлення. Досліджуючи Об'явлення і його достовірність, а водночас відповідний акт віри, фундаментальне богослов'я повинно показати, як у світлі знання, просвітленого вірою, можна побачити певні істини, до яких розум доходить шляхом самостійних шукань. Об'явлення надає їм повноти змісту, скеровуючи їх до багатства об'явленої тайни, де вони знаходять свою остаточну мету. Як приклад тут можна навести природне пізнання Бога, можливість відрізнити Боже Об'явлення від інших явищ або визнати його достовірність, здатність людської мови змістовно й правдиво описувати те, що перевищує будь-який людський досвід. Усі ці істини схиляють розум визна-

ти, що справді існує дорога, яка готує його до віри і якою він може прийти до прийняття Об'явлення, ні в чому не порушуючи своїх принципів і власної автономії.

Так само фундаментальне богослов'я повинно виявити внутрішню відповідність між вірою та її фундаментальною потребою бути вираженою за посередництвом розуму, цілком вільного дати свою згоду на це. Завдяки цьому віра зможе «вповні вказати дорогу розумові, який щиро шукає істини. Віра, дар Божий, хоч і не ґрунтується на розумі, але аж ніяк не може без нього обійтися; водночас розум бачить, що мусить опертися на віру, щоб відкрити горизонти, яких він власними силами досягти не може».

68. *Моральне богослов'я*, може, ще більше потребує підтримки філософії. Бо в Новому Завіті життя людини регулюється приписами значно меншою мірою, ніж у Старому. Життя у Святому Духові провадить віруючих до свободи й відповідальності, які перевищують сам Закон. Проте Євангелія й апостольські послання містять як загальні засади християнської поведінки, так і детальні приписи. Щоб застосовувати їх у конкретних обставинах особистого і суспільного життя, християнин повинен уміти вповні послуговатися своїм сумлінням і використовувати свою здатність до пізнання. Інакше кажучи, це означає, що моральне богослов'я мусить звертатися до адекватно сформованого філософського бачення природи людини і суспільства, а також до головних принципів, які керують етичними рішеннями.

69. Можна було б заперечити, що в сучасному контексті богослов повинен звертатися не так до філософії, як до інших форм людського знання, наприклад, до історії, а особливо до природничих наук, надзвичайний поступ яких за останній час викликає загальне захоплення. Де-хто під впливом посиленої уваги до інкультурації віри тримається думки, що богослов'я повинно радше тягнутися до традиційних форм мудрості, а не до європоцентричної філософії грецького походження. Натомість інші, відштовхуючись від хибної концепції плюралізму культур, звичай беруть під сумнів універсальну цінність філософської спадщини, прийнятої Церквою.

У цих поглядах, які взяв до уваги Собор, є частка істини. Звернення до природничих наук у багатьох випадках може бути корисним, оскільки дозволяє здобути повніші знання про предмет вивчення, проте не треба забувати, що тут необхідним є посередництво суто філософської рефлексії, критичної і водночас здатної піднятися на відповідний рівень узагальнення. Така рефлексія є умовою плідної взаємодії культур. Хотів би передовсім звернути увагу на те, що не можна затримуватися на поодиноких, конкретних випадках, занедаючи головне завдання, яким є розкриття універсального характеру істин віри. Крім того, не слід забу-

вати, що особливий внесок філософської думки полягає в тому, що вона дає змогу розпізнати – як у різних концепціях життя, так і в культурах – «не те, що думають люди, а якою є об'єктивна істина». Для богослов'я корисна тільки істина, а не різноманітні людські судження.

70. Тема співвідношення віри з культурами заслуговує на окреме обговорення, хоча по суті воно не буде вичерпним, з огляду на закорінення цієї теми як у філософії, так і в богослов'ї. Досвід зустрічі й змагання з культурами був таланом Церкви від самого початку проповідування Євангелія. Доручення, що його залишив Христос учням, щоб вони йшли всюди, «аж до останнього краю землі» (*Діян. 1, 8*), проголошуючи об'явлену Ним істину, вельми швидко дозволило християнській спільноті переконатися у вселенському значенні проповіданого вчення й зіткнутися з перешкодами, які виникали через культурні відмінності. Фрагмент із Послання св. Павла до християн Ефесу дає зрозуміти, як первісна спільнота старалася розв'язати цю проблему. Апостол пише: «А тепер у Христі Ісусі ви, що колись далекі були, стали близькі Христовою кров'ю. Він бо наш мир, що вчинив із двох одне й зруйнував серединну перегороду» (*Еф. 2, 13-14*).

У світлі цього тексту обсяг нашої рефлексії розширюється й охоплює також перемену, яка відбувалася в язичниках після прийняття віри. Перед скарбами спасіння, звершеного Христом, падають бар'єри, що розділяють різні культури. Обітниця, принесена Богом у Христі, тепер набуває універсального виміру: вона вже не замкнена у межах одного народу, його мови, звичаїв, а вділяється всім як спадщина, з якої може вільно черпати кожен. Люди, хоч би з яких країв і традицій вони походили, у Христі покликані до єдності у сім'ї дітей Божих. Саме Христос уможливує двом народам стати «одним». Ті, хто «далекі були, стали близькі» завдяки новій реальності, встановленій Пасхальною тайною. Ісус руйнує мури поділів і запроваджує невідому до того часу досконалу єдність через участь у Його тайні. Ця єдність така глибока, що Церква може сказати за св. Павлом: «Ви вже не чужі й не прихоськи, а співгромадяни святим, і домашні для Бога» (*Еф. 2, 19*).

У цих простих словах міститься велика істина: із зустрічі віри з різними культурами на практиці народилася нова реальність. Культури, якщо вони глибоко закорінені в людській природі, відзначаються типовою для людини відкритістю перед універсальним виміром і трансцендентністю. Тому різні дороги, які ведуть до істини, безперечно, корисні для людини, бо розкривають перед нею ті цінності, завдяки яким її життя стає чимраз більше людським. Крім того, культури, якщо вони звертаються до цінностей давніх традицій, указують (хоча й опосередковано, що не означає менш реально) на знаки присутності Бога у природі, що ми вже бачили раніше, коли йшлося про дидактичні книги і вчення св. Павла.

71. Міцно пов'язані з людьми та їхньою історією, культури підпорядковуються тій самій динаміці, яка з'являється у людських діяннях. У культурах можна побачити перетворення і процеси розвитку, що є плодом контактів між людьми, які запозичують одне в одного різні моделі поведінки. Культурні живить обмін цінностями, а їхня життєздатність та розвій залежать від готовності перейняти нові елементи. Як пояснити цю динаміку розвитку? Кожна людина прилучена до якоїсь культури, вона залежить від неї і впливає на неї. Людина – це водночас і дитя, і батько культури, в якій вона живе. В усі вияви свого життя людина вносить щось таке, що відрізняє її від решти створінь: безустанну відкритість перед тайною та незгасне прагнення знання. Тож кожна культура приховує в собі й виражає собою прагнення до якоїсь повноти. Тому можна сказати, що в самій культурі закладена можливість прийняти Боже Об'явлення.

Переживання християнами своєї віри також просякнуте культурою середовища, що їх оточує, а сам спосіб переживання є одним із чинників, які поступово формують риси цієї культури. У кожную культуру християни вносять незмінну істину Бога, яку Він Сам явив в історії та культурі певного народу.

Так століття за століттям повсякчас відтворюються подія, свідками якої були перші прочани, котрі перебували в Єрусалимі у день П'ятидесятниці. Слухаючи апостолів, вони запитували: «Хіба ж не галилеяни всі ці, що говорять? Як же кожен із нас чує свою власну мову, що ми в ній народилися? Парфяни та мідяни та еламїти, також мешканці Месопотамії, Юдеї та Каппадокії, Понту та Азії, і Фрігії та Памфілії, Єгипту й лівійських земель край Кірени, і захожі римляни, юдеї й нововірці, крїтяни й араби, – усі чуємо ми, що говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!» (Діян. 2, 7-11). Проповідувана у різних культурах Євангелія вимагає віри від тих, хто її приймає, але не заважає їм зберігати власну культурну самосвідомість. Це не призводить до поділів, оскільки характерною рисою спільноти охрещених є універсальність, яка здатна прийняти кожную культуру, підтримуючи розвиток тих її елементів, які безпосередньо ведуть її до повного вираження в істині.

Звідси випливає, що жодна культура ніколи не може стати критерієм оцінки, а тим більше остаточним критерієм істини про Боже Об'явлення. Євангелія не виступає проти культури, тобто в зустрічі з культурою вона не хоче позбавити її властивого їй змісту чи нав'язувати чужі, не відповідні їй форми. Навпаки, послання, проповідуване християнином у світі та в розмаїтті культур, є правдивою формою звільнення від будь-якого безладу, запровадженого гріхом, а водночас це заклик до повноти істини. Ця зустріч нічого не забирає у культуру, навпаки, спонукає їх відкритися пе-

ред новизною євангельської істини, щоб вони могли черпати з неї натхнення для подальшого розвитку.

72. Те, що євангелізація першою зустріла на своїй дорозі грецьку філософію, аж ніяк не означає, що треба відкинути будь-які контакти з іншими школами думки. Сьогодні, коли Євангелія доступає до таких культурних просторів, які досі залишалися поза впливом християнства, відкриваються нові завдання перед інкультурацією. Наше покоління стикається з тими самими проблемами, які мусила долати Церква у перші століття.

Насамперед маю на думці країни Сходу, надзвичайно багаті давніми релігійними і філософськими традиціями. Особливе місце серед них посідає Індія. З великою духовною енергією індійська думка шукає такого досвіду, який, звільняючи людину від обмежень часу та простору, мав би абсолютну цінність. У динаміці цих визвольних прагнень закладені передумови великих метафізичних систем.

Завданням сьогodнішніх християн, зокрема в Індії, є добути з тієї багатогаті спадщини елементи, які відповідають їхній вірі, щоб збагатити християнську думку. У цьому процесі, натхненому соборною декларацією *Nostra aetate*, вони повинні керуватися певними критеріями. Перший із них – це критерій універсалізму людського духу, підставові прагнення якого у цілком різних культурах одні й ті самі. Критерій другий, що випливає з першого, такий: коли Церква вперше стикається з великими культурами, вона не може зректися вже здобутого завдяки інкультурації у світі греко-латинської думки. Відкидаючи цю спадщину, вона б порушила провіденційний задум Бога, Який веде свою Церкву дорогами часу й історії. Цей критерій обов'язковий для Церкви кожної епохи, так само й для Церкви завтрашньої, яка збагатиться плодами сьогodнішніх контактів зі східними культурами і з цієї спадщини черпатиме нові вказівки для плідного діалогу з культурами, які людство зуміє створити й розвинути у своїй мандрівці до майбутнього. Третій критерій наказує нам бути обачними, щоб не поплутати правомірної турботи про збереження специфіки й оригінальності індійської думки з поглядом, що ця культурна традиція повинна залишитися замкненою у своїй своєрідності й самостверджуватися через опозицію щодо інших традицій, – це суперечило б самій природі людського духу.

Все, що я сказав про Індію, стосується також спадщини великих культур Китаю, Японії та інших країн Азії, а також надбань традиційних культур Африки, які поширюються головню в усному переказі.

73. Як випливає з цих міркувань, бажані зв'язки між філософією і богослов'ям треба розглядати у двох аспектах: вихідною точкою й першоджерелом для теології завжди мусить бути Слово Боже, об'явлене в історії, а остаточною метою – ніщо інше як зрозуміння цього Слова, по-

ступово поглиблюване кожним наступним поколінням. З іншого боку, оскільки Слово Боже є Істина (пор.: Ів. 17, 17), то кращому його розумінню, безперечно, сприяють людські шукання істини, тобто філософська рефлексія, яка провадиться за її власними правилами. Річ не в тім, щоб у богословських висновках просто використати те або те поняття чи фрагмент обраної філософської системи; головне, щоб розум віруючої людини використовував свою здатність шукати істину у роздумах і робив це в рамках руху, що бере початок від Божого Слова і спрямований до ліпшого розуміння цього Слова. При цьому є очевидним, що в русі між цими двома полюсами – Словом Божим і його чимраз глибшим розумінням – розум хтось ніби захищає і до певної міри веде, завдяки чому він може уникати шляхів, які завели б його поза простір богооб'явленої істини, а врешті-решт поза простір істини у найпростішому значенні цього слова; навіть більше, його спонукало стати на стежки, про існування яких він сам ніколи б не здогадався. Завдяки такому зв'язку зі Словом Божим, яке є вихідною точкою і метою, філософія збагачується, оскільки розум відкриває нові й неочікувані горизонти.

74. Підтвердженням плідності такого зв'язку є особистий досвід великих християнських богословів, які виявили себе також як видатні філософи, бо залишили теоретичні праці такої великої ваги, що можна порівняти їх з учителями античної філософії. Це стосується як Отців Церкви, серед яких треба згадати як св. Григорія Назіанзина і св. Августина, так і середньовічних Учителів, зокрема чудову тріаду: св. Ансельма, св. Бонавентуру і св. Тому Аквінського. Виявом плідного зв'язку філософії із Словом Божим є також сміливі пошуки мислителів, що ближчі нам за часом, серед яких я хотів би виділити такі постаті, як Джон Генрі Ньюмен, Антоніо Росміні, Жак Марітен, Етьєн Жільсон та Едита Штайн – у західному світі, а в колі східної культури – видатних учених Володимира Соловйова, Павла Флоренського, Петра Чаадаєва, Володимира Лосського. Ясна річ, посилаючись на цих авторів, поруч з якими можна було б згадати ще й інших, я не маю наміру схвалювати все в їхніх поглядах, а тільки хочу вказати на їхню творчість як на показовий приклад філософської рефлексії певного типу, яка збагатилася завдяки взаємодії з істинами віри. Одне є певним: ознайомлення з дорогою духовного розвитку цих мислителів сприятиме поступу в шуканні істини і дасть змогу з більшою користю застосувати досягнуті результати у справі служіння людині. Залишається побажати, щоб ця велика філософсько-богословська традиція знайшла сьогодні та в майбутньому продовжувачів і дослідників для блага Церкви й людства.

Різні типи філософської рефлексії

75. Поданий огляд історії зв'язків віри і філософії показує, що можна говорити про різні типи філософської рефлексії залежно від їх відношення до християнської віри. Перший тип становить *філософія, цілковито незалежна від євангельського Об'явлення*; цей різновид історично існував у добу до народження Спасителя, а пізніше розвинувся у регіонах, до яких Євангелія ще не дісталася. У такій ситуації філософія слушно претендує на *автономність*, вона керується власними законами, спираючись тільки на розумові здібності. Таке прагнення треба підтримувати і зміцнювати, але з усвідомленням того, що природжена слабкість людського розуму нав'язує йому серйозні обмеження. Філософська ж рефлексія як шукання істини у природничій сфері завжди, принаймні опосередковано, є відкриттям для надприродної реальності.

Ба більше: коли саме богослов'я вдається до філософських понять та аргументів, належить зберігати правильно витлумачений постулат автономності мислення. Адже проведене у згоді зі строгими раціональними критеріями роздумування є гарантією досягнення результатів, які мають універсальне значення. Тут справджується той принцип, що благодать не нищить природу, а вдосконалює її: згода віри, яка охоплює розум і волю, не руйнує, а вдосконалює здатність самостійного мислення кожної віруючої людини, яка приймає богооб'явлені істини.

На відміну від цього слушного підходу, теорія так званої «самодостатньої» філософії, яку визнають багато сучасних філософів, проповідує не правомірну автономію філософської думки, а домагається радше визнання самодостатності мислення, що, без сумніву, є безпідставним: відкидати багатство істини, яке плине з Божого Об'явлення, означає закривати собі доступ до глибшого пізнання істини, на шкоду самій філософії.

76. Іншим типом філософської рефлексії є той, який багато хто означає як *християнська філософія*. Це визначення саме по собі слушне, однак не треба розуміти його помилково: воно не повинне навіювати думку, ніби існує якась офіційна філософія Церкви, оскільки віра як така – це не філософія. Воно радше має означувати християнську філософську рефлексію, філософування, яке виникло у живому зв'язку з вірою. Бо це визначення стосується не тільки до філософії, створеної християнськими філософами, які у своїх пошуках не хотіли суперечити вірі. Говорячи про християнську філософію, ми маємо на думці всі важливі напрями філософської думки, які б не народилися без прямого або опосередкованого внеску християнської віри.

Отож у християнській філософії можна побачити два аспекти. Один із них – суб'єктивний, суть якого в очищенні розуму вірою. Віра як богословська чеснота звільняє розум від самовпевненості – типової споку-

си, якій легко піддаються філософи. Її таврували св. Павло й Отці Церкви, а за ближчих до нас часів такі філософи, як Паскаль та Кіркегор. Завдяки упокоренню філософ наважується взятися за такі проблеми, які важко було б розглянути, не беручи до уваги знань, отриманих із Об'явлення. Тут можуть правити за приклад питання про зло й страждання, персоніфікацію Бога, сенс життя, а безпосередніше – радикальне метафізичне запитання: «Чому щось існує?»

Другий аспект – об'єктивний, що стосується змісту філософії: Об'явлення виразно показує певні істини, яких розум, можливо, ніколи б і не відкрив, якби покладався тільки на власні сили, хоча ці істини й доступні його природному пізнанню. До цієї царини належать такі питання, як поняття Бога Творця – особового й вільного, яке відіграло таку важливу роль у розвитку філософської думки, особливо філософії буття. У цій царині – також реальність гріха, так, як вона постає у світлі віри, яка допомагає правильно описати філософськими категоріями проблему зла. Особливою заслугою віри є концепція особи як духовної сутності: християнська проповідь гідності, рівності й свободи людей, безперечно, мала потужний вплив на новочасну філософську думку. У ближчі до нас часи можна вказати на відкриття значущості для філософії історичної події, що є кульмінацією християнського Об'явлення. Вона не випадково стала ключовим поняттям філософії історії, яка є новим розділом у людських шуканнях істини.

Об'єктивним елементом християнської філософії є також необхідність дослідження раціональності певних істин Святого Письма, таких як можливість надприродного покликання людини чи первородний гріх. Такі починання схиляють розум визнати, що істина і раціональна реальність існують десь далеко поза тісними рамками, якими він сам ладен себе обмежити. Проблематика такого роду суттєво розширює поле раціональної думки.

Розмірковуючи над цими питаннями, філософи не стали богословами, оскільки не прагнули зрозуміти й вияснити істини віри у світлі Об'явлення. Вони продовжували працювати на своєму власному полі, застосовуючи власні, суто раціональні методи, але водночас розширюючи обшири своїх шукань новими ділянками істини. Можна сказати, що без цього спонукального впливу Божого Слова не постала б більша частина новочасної і сучасної філософії. Цей факт зберігає своє значення навіть незважаючи на те, що багато мислителів останніх століть, на жаль, відійшли від християнської ортодоксії.

77. З іншим важливим типом філософської думки маємо справу тоді, коли саме богослов'я вдається до філософії. Богослов'я справді завжди потребувало й потребує допомоги філософії. Оскільки богослов'я є діяльністю критичного розуму, веденого світлом віри, то підставою і

неодмінною умовою будь-яких його шукань є належно навчений і сформований у сфері понять і аргументів розум. Окрім цього, богослов'ю потрібна філософія, щоб вести з нею діалог з метою перевірки, чи є зрозумілими й універсально істинними богословські твердження. Не випадково Отці Церкви та середньовічні богослови використовували нехристиянські філософії, щоби довірити їм функцію пояснювання. Цей історичний факт підкреслює значення *автономності*, якої дотримується цей третій тип філософської рефлексії, а водночас вказує на те, які необхідні й глибокі перетворення вона мусить пройти.

Саме за цим виміром необхідної й шляхетної співпраці з теологією філософію вже за патристичної доби називали *ancilla theologiae* [служинею теології]. Це визначення не означало, що філософія безвільно підпорядковується богослов'ю або відіграє щодо нього суто функціональну роль. Його радше розуміли у тому сенсі, в якому Аристотель називав експериментальні науки «служницями першої філософії». Сьогодні важко було б застосувати це визначення з огляду на згаданий принцип автономності, але в історії до нього вдавалися, аби вказати на потребу зв'язку поміж цими двома галузями знань і на їхню неподільність.

Якщо богослов не бажає вдаватися до філософії, то постає небезпека, що він займатиметься нею несвідомо й замкнеться на малопритатних для розуміння віри структурах мислення. Якщо ж філософ відкине будь-який зв'язок із богослов'ям, то буде змушений виробити власне розуміння сутності християнської віри, як це зробили деякі філософи Нового часу. І в тому і в тому разі постала б небезпека знищення підстав автономії, що її кожна наука правочинно прагне зберегти.

Різновид філософії, що тут розглядається, з огляду на його вплив на розуміння Об'явлення, нарівні з богослов'ям безпосередньо підпорядкований авторитетові Учительського Уряду Церкви і становить об'єкт його розгляду, як було вже показано. Бо істини віри ставлять певні вимоги, які філософія мусить шанувати, якщо бажає встановити зв'язок із богослов'ям.

78. У світлі цих роздумів легко зрозуміти, чому Учительський Уряд Церкви так часто підкреслював достоїнства думки св. Томи і вказував на нього як на наставника і приклад для богословів. Учительський Уряд Церкви не мав наміру у такий спосіб висловлювати певне ставлення до суто філософських питань або наказувати прийняти певні погляди. Наміром Учительського Уряду було й залишається вказати на св. Тому як на справжній взірць для всіх тих, хто шукає істину, бо в його рефлексії вимоги розуму й сила віри сягнули найвищої синтези, яку будь-коли створювала людська думка: адже він зумів рішуче захистити істини, принесені Об'явленням, не ламаючи засад, якими керується розум.

79. Розвиваючи вчення, яке міститься у попередніх висловлюваннях Учительського Уряду Церкви, я хотів би в останній частині цієї енцикліки вказати на певні вимоги, які богослов'я, а передовсім Боже Слово, ставлять сьогодні перед філософською думкою і сучасними філософами. Як я вже наголошував, філософ мусить керуватися власними правилами і спиратися на власні засади, але істина може бути тільки одна. Неможливо, щоб зміст Об'явлення применшував відкриття розуму і його правомірну автономію. Розум, зі свого боку, ніколи не повинен втрачати здатності до саморефлексії й до ставлення питань, з усвідомленням, що він не може претендувати на абсолютний і винятковий статус. Богооб'явлена істина, що являє тайну буття у повному світлі, випромінюваному із самої Істоти, Яка дає життя, освітлює дорогу філософській рефлексії. Тому християнське Об'явлення стає справжньою зв'язковою ланкою і місцем зустрічі філософської і богословської думки в їхньому співвідношенні. Треба лише побажати, щоб богослови і філософи підкорилися тільки авторитетові істини, маючи на меті виробити таку філософію, яка була б суголосна Божому Слову. Така філософія стане місцем зустрічі культур і християнської віри, підставою порозуміння між віруючими і невіруючими. Вона допоможе віруючим зміцнитися у переконанні, що віра стає глибокою й автентичною тільки тоді, коли йде у парі з рефлексією і не відмовляється від неї. Підтвердження цього знаходимо у навчанні Отців: «Віра є не що інше як згода розуму. (...) Кожен, хто вірує, роздумує – віруючи, роздумує, і, роздумуючи, вірує.

(...) Якщо віра не є предметом роздумів, то її зовсім немає». А в іншому місці: «Якщо немає вільної згоди розуму, то немає й віри, бо без згоди розуму вірити у щось не можна».

Розділ VII. Сьогоднішні потреби і завдання

Актуальні завдання богослов'я

92. У різні історичні епохи богослов'я як розумове осягнення Об'явлення незмінно опинялося перед завданням прийняти надбання різних культур, аби потому, за допомогою понять, які відповідають тим культурам, прищепити їм істини віри. Богослов'я й сьогодні має виконувати подвійну місію. З одного боку, воно мусить реалізувати завдання, яке свого часу доручив йому II Вагиканський Собор, – оновити свою методологію, щоб успішніше служити евангелізації. У цьому контексті не можна не навести слів Папи Івана XXIII на відкритті засідань Собору: «Згідно з гарячим прагненням усіх, хто щиро любить християнську, католицьку й апостольську віру, треба ширше пізнавати й краще розуміти її науку, а людському розумові треба забезпечити повнішу освіту і формування у цій царині; необхідно, щоб цю надійну

й незмінну доктрину, до якої завжди треба зберігати вірність і повагу, поглиблювали й представляли у згоді з вимогами нашого часу».

З іншого боку, богослов'я мусить скеровувати погляд до остаточної істини, переданої йому Об'явленням, не затримуючись на проміжних етапах. Богослов має пам'ятати, що у його праці виражається «динаміка, закладена у самій вірі», а також що справжнім об'єктом його шукань є «істина, живий Бог і Його план спасіння, об'явлений в Ісусі Христі». Хоча це завдання стосується передусім богослов'я, воно є водночас викликом для філософії. Безліч проблем, які сьогодні стоять перед ними, змушує їх співпрацювати, хоч і дотримуючись власних методологій, щоб істина була наново усвідомлена й виражена. Істина, якою є Христос, має бути прийнята як універсальний авторитет, який є точкою опори як для богослов'я, так і для філософії, бо ця Істина їх стимулює і дозволяє їм зростати (*пор.: Еф. 4, 15*).

Віра у можливість пізнання істини, що має універсальну цінність, аж ніяк не породжує нетолерантності; навпаки, це неодмінна умова щирого й правдивого діалогу між людьми. Тільки виконуючи цю умову, вони можуть подолати поділи і разом прагнути до пізнання повноти істини, міряючи дороги, відомі тільки Духові воскреслого Христа. Тому тепер я хотів би показати, яких конкретних форм набирає сьогодні цей постулат єдності з погляду актуальних завдань богослов'я.

93. Основна мета богослов'я – зрозуміти Об'явлення та істини віри. Тому справжнім центром богословської рефлексії має бути споглядання тайни Єдиного в Тройці Бога. Доступ до неї відкриває рефлексія над тайною Воплочення Божого Сина, тобто над тим, що Він став людиною, прийняв страждання і смерть, а потім воскрес, зійшов на небо і сів праворуч Отця, звідки зіслав Святого Духа, щоб Він установив Церкву і наповнював її життям. У цьому контексті першочерговим завданням богослов'я є зрозуміти кенозис Бога, який для людського розуму є справді великою тайною, бо йому несила сприйняти те, що страждання і смерть можуть виражати любов, яка приносить себе в дар, нічого не вимагаючи взамін. З цього погляду фундаментальною і нагальною потребою є проникливий аналіз текстів: передовсім біблійних, а за ними й тих, які містять живе Передання Церкви. У зв'язку з цим сьогодні постають певні проблеми, почасті й нові, правильне розв'язання яких неможливе без участі філософії.

94. Перша проблема пов'язана із співвідношенням смислу й істини. Як і кожен інший текст, джерела, що їх інтерпретує богослов, передовсім несуть певний смисл, який треба відкрити і пояснити. Тут цей смисл становить собою істину про Бога, передану самим Богом через священний текст. Так людська мова стає воплощенням мови Бога, Який об'являє Свою істину, таємничо «сходячи» до нашого рівня, у згоді з

логікою втілення. Тому необхідно, щоб богослов, який інтерпретує джерела Об'явлення, поставив собі питання: яку глибоку й бездоганну істину прагнуть передати йому тексти попри нав'язувані їм мовою обмеження?

Істина біблійних текстів, особливо Євангелії, звісно, не в тому, що вони описують звичайні історичні події або нейтральні факти, як того хотів би історичний позитивізм. Навпаки, істинність фактів, про які говорять ці тексти, не впливає єдино з їхньої історичності, а міститься у тому значенні, яке вони мають в історії спасіння і для неї. Ця істина повністю виявлена Церквою, яка впродовж століть невпинно розшифровує ці тексти, зберігаючи непорушним їхній первісний смисл. Тому є нагальна потреба також і з позиції філософії поставити питання про співвідношення між фактом і його значенням, співвідношення, яке надає специфічний сенс історії.

95. Боже Слово скероване не лише до одного народу або до однієї епохи. Догматичні постанови, хоча часом у них можна побачити вплив культури тієї чи тієї епохи, в якій вони були сформовані, виражають непорушну й остаточну істину. Ясна річ, тут одразу постає питання: як можна узгодити абсолютний і універсальний характер істини з фактом, що формули, в яких вона подана, неминуче зумовлені історичними та культурними чинниками? Як я вже сказав, тези історизму не витримують критики. Натомість завдяки застосуванню відкритої перед метафізичним виміром герменевтики можна показати, як відбувається перехід від історичних і зовнішніх обставин, за яких постали дані тексти, до вираженої в них істини, яка виходить поза ці зумовлення.

Своєю обмеженою й історично сформованою мовою людина спроможна передати істини, які виходять за межі феномена мови. Бо істина ніколи не може бути обмежена рамками часу й культури; її можна пізнати в історії, але вона переростає історію.

96. Це мислення дозволяє розв'язати ще одну проблему, а саме питання про неминущу цінність понять, стосованих у соборних визначеннях. Уже мій достойний попередник Пій XII порушив цю проблему в енцикліці *Humani generis*.

Це питання нелегке, бо потребує проникливого аналізу значень, що їх окремі слова набувають у різних культурах і епохах. Але історія думки свідчить, що певні найважливіші поняття зберігають універсальну пізнавальну цінність у різних культурах і на чергових етапах їхньої еволюції, а отже, істинні формулювання, які їх переживають, зберігаються. Якби було не так, то філософія та різні наукові дисципліни не могли б між собою порозумітися і їх не могли б засвоювати інші культури, відмінні від тих, в яких вони народилися і розвивалися. Отож герменевтична проблема існує, але її можна розв'язати. З іншого боку, хоча за багатьма поняттями стоїть

об'єктивна реальність, їхній зміст часто виявляється невиразним. І тут могла б вельми допомогти філософська рефлексія. Тому бажано, щоб одним з її особливо важливих завдань стало глибше вивчення зв'язків між мовою понять і істиною та визначення шляхів, що ведуть до правильного розуміння цих зв'язків.

97. Хоч якою важливою місією богослов'я є інтерпретація джерел, та на черзі стоїть завдання, яке до того ж є важчим і нагальнішим: *розуміння богооб'явленої істини*, тобто процес *intellectus fidei*. Як я вже згадував, *intellectus fidei* потребує підтримки з боку філософії буття, що дозволить насамперед догматичному богослов'ю належним чином виконувати свої функції. Догматичний прагматизм початку нинішнього століття, за яким істини віри – це не що інше як лише моральні норми, уже спростований і відкинтий, попри це й далі існує спокуса розуміти ці істини виключно функціонально. Однак це означало б прийняття неадекватної схеми, занадто вузької й позбавленої необхідного змісту. Наприклад, христологія, яка приймає лише підхід, як сьогодні кажуть, «знизу», або еклезіологія, яка бере за зразок лише моделі громадянського суспільства, не змогли уникнути такої небезпеки, як редукаціонізм.

Якщо *intellectus fidei* бажає охопити все багатство богословської традиції, то мусить удатися до філософії буття. Ця філософія повинна спромогтися наново сформулювати проблему буття згідно з вимогами і надбанням усієї філософської традиції, в тому числі й новітньої, уникаючи безплідного копіювання застарілих схем. Філософія буття у рамках християнської метафізичної традиції є філософією динамічною, яка сприймає дійсність в її онтологічних, причинових і комунікативних структурах. Вона черпає свою силу й тривкість із того, що вихідною точкою для неї є сам акт існування, а це дає їй можливість цілком і повністю прийняти всю дійсність, подолати будь-які кордони й прийти до Того, Хто все обдаровує здійсненням.

У богослов'ї, яке бере початок в Об'явленні як новому джерелі пізнання, такий підхід обігруваний тісним зв'язком між вірою й метафізичною раціональністю.

98. Такий самий висновок можна зробити і щодо *морального богослов'я*. Повернення до філософії необхідне і в царині розуміння істин віри, які стосуються поведінки віруючих. Перед сучасними суспільними, економічними, політичними і науковими викликами сумління людини втрачає орієнтири. В енцикліці *Ventatis splendor* я підкреслив, що чимало проблем сучасного світу пов'язані з «кризою розуміння питання про істину. Занепад ідеї універсальної істини про добро, пізнавальне доступної людському розуму, неминуче призвів до зміни концепції сумління: його вже не розглядають у його первісній реальності, тобто як акт розумового пізнання особи, яка в конкретній ситуації

ції має застосувати універсальні знання про добро і таким чином оцінити, який спосіб поведінки тут і тепер треба визнати слушним. Виникла тенденція за сумлінням особи визнати винятковий привілей самостійно визначати критерії добра і зла та відповідної лінії поведінки. Такий погляд пов'язаний з індивідуалістичною етикою, за якою кожна людина має власну істину, яка відмінна від істини інших.

У цілій енцикліці я виразно наголошую на головній ролі істини у сфері моралі. У контексті більшості нагальних етичних проблем ця істина повинна стати предметом вдумливої рефлексії моральної теології, спроможної виразно показати її коріння, заглиблене в Божому Слові. Щоб виконати цю місію, моральне богослов'я має послуговуватися філософською етикою, яка апелює до істини про добро, а отже, не є ні суб'єктивістською, ні утилітаристською. Такий тип етики передбачає певну філософську антропологію і метафізику добра. Спираючись на це органічне бачення, яке очевидним чином пов'язане з християнською святістю та практикою природних і надприродних чеснот, моральне богослов'я зможе ліпше й ефективніше розв'язувати різні проблеми, що належать до його компетенції: проблеми миру, соціальної справедливості, родини, захисту життя та довколишнього середовища.

99. Богословська думка у Церкві має служити передовсім проповіданню віри і *катехизі*. Проповідання, або керигма, закликає до навернення, показуючи Христову істину, яка увінчує Його Пасхальну Тайну, бо тільки у Христі можна пізнати повноту істини, яка дарує спасіння (пор.: *Діян. 4, 12; 1 Тим. 2, 4-6*).

У цьому контексті стає зрозуміло, чому таке істотне значення має зв'язок філософії не тільки з богослов'ям, а й із *катехизою*, що має філософський підтекст, який потрібно глибше пізнати у світлі віри. Навчання, що міститься в катехизі, має виховний вплив на людину. Катехиза, яка є також формою мовного повідомлення, повинна представляти цілу й непорушну доктрину Церкви, вказуючи на зв'язок із життям віруючих. Так реалізується особлива єдність навчання й життя, якої годі досягти інакше. У катехизі об'єктом переказу є не певний набір концептуальних істин, а тайна живого Бога.

Філософська думка може сприяти поясненню зв'язку між істиною і життям, подією і доктринальною істиною, а особливо – поясненню співвідношення трансцендентної істини і зрозумілої людині мови. Взаємозв'язок, який виникає між богословськими дисциплінами і концепціями, розробленими різноманітними філософськими течіями, може виявитися справді корисним у переданні віри та її глибшому засвоєнні.

Віра і розум – двоя крил людського духу: Збірник матеріалів наукового колоквиуму / Ред. кол.: А. М. Колодний (голов. ред.) та ін. – К., 2001. – С. 64-78, 89-96.

РОЗДІЛ 14. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Надзвичайно важливою у контексті релігієзнавчого осмислення історії становлення, генезису релігії в Україні, її функціональної ролі та місця в українському соціумі, характеру і змісту державно-церковних відносин, релігійної ситуації постає проблема свободи совісті. Актуальність означеної проблеми, як у теоретичному, так і практичному плані, цілком справедливо розглядається як одна з найцінніших свобод людини, фундаментальна загальнолюдська цінність, як важливий елемент життєдіяльності особистості та суспільства.

Конституція України

Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтесах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»

Розділ I Загальні положення

Стаття 1

Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

– гарантування права на свободу совісті громадянам України на здійснення цього права;

– забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

– визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

– визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

– подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

– гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3

Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4

Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5

Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужи-

телі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невірних і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 6

Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II

Релігійні організації в Україні

Стаття 7

Релігійні організації

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8

Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 9

Релігійні управління і центри

Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Стаття 10

Монастирі, релігійні братства і місії

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

Стаття 11

Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Стаття 13

Релігійна організація-юридична особа

Релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення).

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Стаття 14

Реєстрація статутів (положень) релігійних організацій

(подана в редакції Закону № 3795-ХІІ від 23. 12. 1993 р.)

Для одержання релігійною громадою правоздатності юридичної особи громадяни в кількості не менше десяти чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, а у Республіці Крим – до Уряду Республіки Крим.

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до державного органу України у справах релігій.

Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам.

У необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської Ради народних депутатів, а також спеціалістів. У цьому разі рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін.

Перевищення встановленого цим Законом терміну прийняття рішень про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Зміни і доповнення статутів (положень) релігійних організацій підлягають реєстрації в тому ж порядку і в ті ж терміни, що і реєстрація статутів (положень).

У разі необхідності в розгляді питання про реєстрацію статуту (положення) можуть брати участь з дорадчим голосом представники релігійної організації.

Стаття 15

Відмова в реєстрації статуту (положення) релігійної організації

(доповнено частиною четвертою і п'ятою Закону № 3795-ХІІ від 23. 12. 1993 р.)

У реєстрації статуту (положення) релігійної організації може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству.

Рішення про відмову в реєстрації статуту (положення) релігійної організації із зазначенням підстав відмови повідомляється заявникам письмово в десятиденний термін. Це рішення може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Стаття 16

Припинення діяльності релігійної організації

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приспінням) або ліквідацією.

Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється в порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

- 1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 цього Закону;
- 2) посягання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;
- 3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);
- 4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або до дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських чи релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуаль-

ним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Закон України

«Про альтернативну (невійськову) службу»

Виходячи з встановленого державою загального військового обов'язку та гарантованої Конституцією України свободи совісті, цей Закон визначає організаційно-правові основи альтернативної служби.

РОЗДІЛ I.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Альтернативна служба є державною службою поза збройними силами чи іншими військовими формуваннями, що запроваджується замість проходження військової служби.

Стаття 2. Право на альтернативну (невійськову) службу як вид виконання загального військового обов'язку мають при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у збройних силах.

Стаття 3. Відповідно до Конституції України, цього Закону, інших актів законодавства громадяни, які проходять альтернативну службу, користуються всіма соціально-економічними, політичними та особистими правами і свободами, за винятками, визначеними цим Законом, і виконують обов'язки громадян України.

За громадянином, який проходить альтернативну службу, зберігається право на жилу площу, яку він займав до призову на службу, черговість на одержання житла за постійним місцем проживання і роботи, а також попередня робота (посада), яку він виконував (займав) до призову, а в разі її відсутності – інша рівноцінна робота (посада) на тому ж або, за згодою працівника, на іншому підприємстві, в установі, організації. Він користується переважним правом на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників протягом двох років з дня звільнення з альтернативної служби.

Стаття 4. Не підлягають направленню на альтернативну службу громадяни:

а) звільнені відповідно до законодавства від призову на дійсну строкову військову службу;

б) яким відповідно до законодавства надано відстрочку від призову на дійсну строкову військову службу (на строк дії відстрочки).

Стаття 5. Альтернативну службу громадяни проходять на державних підприємствах, в установах та організаціях соціального забезпечен-

ня, охорони здоров'я та навколишнього середовища, а також у сфері комунального, сільського господарства тощо.

Громадяни не можуть проходити альтернативну службу на підприємствах та в установах, що знаходяться у приватній власності.

Перелік галузей господарства і підприємств визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 6. Строк альтернативної служби перевищує строк дійсної строкової військової служби у два рази.

Час перебування громадян на альтернативній службі зараховується до їх загального трудового стажу. Цей час також зараховується до безперервного трудового стажу і стажу роботи за спеціальністю за умови, якщо громадянин не пізніше тримісячного строку після звільнення з альтернативної служби стане до роботи.

Стаття 7. Для вирішення питань проходження альтернативної служби утворюються комісії у справах альтернативної служби: республіканська АР Криму, обласні, міські (міст республіканського підпорядкування), а в разі необхідності – районні і міські комісії.

Положення про комісії у справах альтернативної служби та про порядок проходження альтернативної служби затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 8. Громадянин не може ухилитися від проходження альтернативної служби незалежно від її умов і характеру.

При ухиленні громадянина від проходження служби комісія у справах альтернативної служби скасовує рішення про направлення на альтернативну службу, про що протягом трьох днів письмово повідомляє громадянина і військовий комісаріат.

Стаття 9. Порядок проходження альтернативної служби визначається цим Законом, іншими актами законодавства України.

РОЗДІЛ II.

ПОРЯДОК НАПРАВЛЕННЯ НА АЛЬТЕРНАТИВНУ СЛУЖБУ

Стаття 10. Для проходження альтернативної служби громадяни, зазначені в статті 2 цього Закону, особисто подають до комісії у справах альтернативної служби за місцем проживання мотивовану письмову заяву, починаючи з часу взяття на військовий облік, але не пізніше шести місяців до початку встановленого законодавством терміну призову на дійсну строкову військову службу.

Громадяни, які пройшли дійсну строкову військову службу, подають таку заяву не пізніше дня призову на військові збори.

Стаття 11. Комісія у справах альтернативної служби зобов'язана прийняти заяву про направлення на альтернативну службу і у письмовій формі повідомити громадянина про строк його явки на засідання комісії.

Стаття 12. Заява про направлення на альтернативну службу розглядається комісією у справах альтернативної служби у двомісячний строк у присутності громадянина.

Для явки на засідання комісії громадянин звільняється від навчання або роботи із збереженням середньомісячного заробітку.

Про відмову у розгляді заяви у зв'язку з відсутністю громадянина він повідомляється письмово.

Стаття 13. Рішення про проходження громадянином альтернативної служби приймається комісією у справах альтернативної служби при наявності істинних релігійних переконань і видається заявникові.

Направлення для проходження альтернативної служби вручається громадянину після проходження призовної комісії.

У разі відмови громадянину в проходженні альтернативної служби повторна заява, подана з тих же підстав, комісією не розглядається.

РОЗДІЛ III.

ПРОХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ СЛУЖБИ

Стаття 14. Громадяни проходять альтернативну службу, як правило, в межах населеного пункту за місцем постійного проживання або в місцевості, звідки вони мають можливість щоденно повертатися до місця постійного проживання.

У разі проходження громадянами альтернативної служби не за місцем проживання власник підприємства або уповноважений ним орган зобов'язаний надати йому з дня початку роботи місце в гуртожитку або інше впорядковане тимчасове житло.

Місце проходження альтернативної служби визначається комісією у справах альтернативної служби.

Виходячи із суспільних потреб, комісія може змінити місце проходження альтернативної служби громадянина.

Стаття 15. Для проходження альтернативної служби громадянин зобов'язаний з'явитися у визначені в направленні місце і строк.

Стаття 16. Власник підприємства або уповноважений ним орган, куди направлено громадянина для проходження альтернативної служби, зобов'язаний забезпечити його зазначеною в направленні роботою і у триденний строк повідомити про це відповідну комісію у справах альтернативної служби.

Стаття 17. Трудові відносини між громадянином, який проходить альтернативну службу, та підприємством здійснюються згідно з письмовим строковим трудовим договором і регулюються законодавством України про працю, за винятками, передбаченими цим Законом.

Трудовий договір, укладений між громадянином і власником підприємства або уповноваженим ним органом, не може бути достроково розірвано з ініціативи будь-якої із сторін.

Громадянин, який проходить альтернативну службу, не може призначитися на посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, працювати за сумісництвом та займатися підприємницькою діяльністю.

Стаття 18. Строк альтернативної служби починається з дня, вказаного в направленні.

До строку альтернативної служби не зараховуються дні прогулу без поважних причин, а також перебування під адміністративним арештом. При цьому строк, на який укладено трудовий договір, продовжується на кількість невідпрацьованих днів.

У трудовому договорі при визначенні режиму праці і відпочинку по можливості враховуються особливості віросповідання щодо вихідних днів без зменшення кількості встановлених робочих днів.

Стаття 19. Професійна підготовка та перепідготовка громадян при проходженні альтернативної служби здійснюється індивідуально безпосередньо на підприємстві.

Стаття 20. Під час проходження альтернативної служби громадянин має право звернутися до комісії у справах альтернативної служби з мотивованою заявою щодо зміни місця проходження альтернативної служби, а також дострокового звільнення від неї на підставах, передбачених цим Законом.

Стаття 21. У разі ліквідації підприємства, установи, організації, де громадянин проходить альтернативну службу, власник або уповноважений ним орган у встановленому порядку зобов'язаний повідомити про це комісію у справах альтернативної служби.

РОЗДІЛ IV.

ПРИПИНЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ СЛУЖБИ

Стаття 22. Альтернативна служба припиняється по закінченні строку трудового договору або достроково за рішенням комісії у справах альтернативної служби.

Стаття 23. Альтернативна служба переривається або достроково припиняється у разі:

а) призову громадянина на дійсну строкову військову службу за власним бажанням;

б) визнання громадянина органами медико-соціальної експертизи непридатним за станом здоров'я для подальшого проходження військової служби;

в) одержання громадянином права на відстрочку від призову на дійсну строкову військову службу у випадках, передбачених законодавством;

г) засудження громадянина до позбавлення волі.

Проходження альтернативної служби в разі її поновлення здійснюється громадянами у межах встановленого строку до досягнення ними тридцятирічного віку.

Стаття 24. Власник підприємства або уповноважений ним орган у разі порушень громадянином трудової дисципліни, що, згідно із законодавством України про працю, є підставою для розірвання трудового договору з ініціативи власника підприємства або уповноваженого ним органу, має право звернутися до комісії у справах альтернативної служби з проханням про дострокове розірвання строкового трудового договору.

Комісія у десятиденний строк розглядає це прохання і при наявності достатніх підстав достроково припиняє проходження громадянином альтернативної служби. Після цього громадянин підлягає призову на дійсну строкову військову службу або на військові збори на загальних підставах.

Стаття 25. Рішення комісії щодо дострокового припинення альтернативної служби є обов'язковим як для власника підприємства або уповноваженого ним органу, так і для громадянина і є підставою для розірвання з громадянином строкового трудового договору.

Стаття 26. У разі призову громадянина на дійсну строкову військову службу строк альтернативної служби не зараховується до строку військової служби.

Стаття 27. Громадянин після звільнення з альтернативної служби протягом трьох днів зобов'язаний стати на облік у військовому комісаріаті та комісії у справах альтернативної служби за місцем постійного проживання.

Такий порядок діє також у разі зміни цим громадянином місця проживання.

Стаття 28. Громадяни, звільнені від проходження військової служби за їх релігійними переконаннями, можуть бути призвані для ліквідації наслідків катастрофи чи стихійного лиха, а також інших громадських робіт не більше трьох разів (кожного разу на строк до шести місяців) у межах віку, встановленого для проходження військової служби у запасі.

Питання трудових відносин за основним місцем роботи у зазначеному випадку регулюються законодавством про військову службу.

Стаття 29. Рішення комісії у справах альтернативної служби можуть бути оскаржені у судовому порядку.

РОЗДІЛ 15. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ АКТИ ТА ДОКУМЕНТИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ

Велика кількість релігійних організацій та рухів спонукають міжнародне товариство до створення нормативно-правової бази їх діяльності. Генеральною Асамблеєю ООН, Радою Європи прийняті документи, які зобов'язують дотримуватись принципів толерантності, поваги до чужих релігійних вчень, традицій, звичаїв тощо. Досвід, закріплений у нормативно-правових документах, є актуальним для вирішення міжконфесійних і міжрелігійних проблем. Тому деякі з них підписані Україною і включені в її правове поле.

Парламентська Асамблея Ради Європи

Рекомендація № 1178 (1992 р.)

(Виклад у редакції Державного комітету України у справах релігій за сприяння Міністерства закордонних справ України).

Рекомендація пропонує для країн – членів Ради Європи включити до базових освітніх програм об'єктивну всебічну інформацію про головні релігії світу та про права людини, елементи порівняльного релігієзнавства. Інформація про різні релігійні утворення, їхні особливості й реальну діяльність повинна бути доступною широкому загалу.

З цієї метою тим країнам, які ще не ратифікували Європейську Конвенцію про захист дітей (1980 р), рекомендується утворювати незалежні інституції, що накопичували б та поширювали відповідну інформацію, а також ухвалити законодавство, яке б дало змогу реально запровадити Конвенцію у життя.

Чинне законодавство про захист дітей має виконуватись більш послідовно, до того ж усі, хто належить до «сект» або новітніх релігійних рухів, повинні бути поінформовані про те, що вони можуть вийти з них. Нарешті, ті, хто працює у «сектах», мають бути зареєстровані в органах соціального забезпечення, й на них мають поширюватись усі соціальні гарантії, навіть у тому разі, якщо вони вирішать покинути «секту».

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 93.

Рекомендація 1202 (1993 р.) про релігійну терпимість у демократичному суспільстві

14. Загальна важливість релігійної свободи, яка гарантована Статтею 18 Загальної Декларації прав людини й підтримується Статтею 9 Європейської Конвенції про права людини повинна бути підтвердженою

знову. Корені цієї свободи – у людській гідності, й реалізація її є основою вільного демократичного суспільства.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 93-94.

Декларація Об'єднаних Націй при виключення всіх форм нетерпимості на підставі релігії чи віросповідання (витяги)

Стаття 1.1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати релігію або переконання й право, як одноосібне, так і спільно з іншими, публічно чи приватно відправляти культ, виконувати релігійні й ритуальні обряди та вчення.

Стаття 2.1. Ніхто не повинен зазнати дискримінації з боку держави, установи, групи людей чи окремої особи на підставі релігії чи інших переконань.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 94.

Резолюція Європарламенту від 29. 02. 1996 р.

Резолюція підтверджує беззастережність свободи совісті та релігії як фундаментальних свобод, зосереджує увагу країн – членів Ради Європи на певних елементах діяльності деяких «асоціацій, які називають сектами».

Оскільки ці асоціації діють всередині Європейського Союзу, вони можуть розраховувати на захист своїх свобод та індивідуальних свобод для своїх членів. Проте, враховуючи, що деякі з них пригнічують особистість, порушують права людини та національне законодавство, культивують расистську ідеологію, практикують фінансові зловживання та ухиляння від сплати податків, вживають наркотики тощо, Європарламент був змушений ще раз повернутися до цієї проблеми.

У зв'язку з цим Європарламент рекомендує країнам-учасникам ефективно застосовувати чинне законодавство проти зловживань у релігійній сфері, забезпечити такі законодавчі адміністративні, фінансові, карні заходи, які б виявилися достатніми для попередження незаконної діяльності «сект».

Урядам пропонується утримуватись від автоматичного надання статусу релігійних організацій і навіть передбачити можливості переглянути діяльність тих «сект», що користуються правовими перевагами, наданими релігійним організаціям, у кримінальних цілях.

Країни-учасниці запрошуються для більш активного обміну інформацією між собою з «сектантської» проблематики, а також до більшої

пильності – аби субсидії Європейського співтовариства не були використані для незаконної «сектантської» діяльності.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 94-95.

Щорічна доповідь державного департаменту США з релігійної свободи, 1999 р.: Україна

Конституція України і Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р. встановлюють відокремлення церкви від держави і право кожного сповідувати релігію за своїм власним вибором. Уряд в цілому поважає ці права на практиці, за винятком деяких новітніх організацій, що зазнають труднощів з реєстрацією, купівлею або орендою майна.

Державною установою, відповідальною за взаємодію з релігійними організаціями і втілення державної політики, є Державний комітет у справах релігій. Він має головний офіс у Києві і відділення в усіх обласних центрах, а також у містах Києві та Севастополі. Закон 1991 р. вимагає, щоб релігійні організації, які нараховують більше ніж десять осіб старше 18 років і бажають набути статусу юридичної особи, реєстрували свої статuti. Якщо група бажає зареєструватися як національна організація, вона робить це в Держкомрелігій, місцеві громади реєструють статuti у місцевих органах влади. Це необхідно для того, щоб відкрити банківський рахунок і здійснювати економічну діяльність. Цей процес повинен займати не більше місяця, або три місяці, якщо Держкомрелігій чи його регіональні відділення вважають необхідною думку експертів стосовно легітимності групи, яка претендує на реєстрацію. Однак ці вимоги (закону) здебільшого не задовольняються.

Приклади, коли б релігійним організаціям постійно відмовляли в реєстрації, невідомі. Проте деяким новітнім релігіям, як відомо з джерел, що заслуговують на довіру, відмовляють у реєстрації їхніх організацій, особливо на регіональному рівні. Зволікання з реєстрацією часом відбувається через дії окремих бюрократів. Водночас корінні релігійні організації, зокрема Православна церква у Центральному, Східному й Південному регіонах та Греко-католицька – у Західному, мають значний політичний вплив на місцевому й регіональному рівнях і чинять тиск на місцеву владу з метою не допустити реєстрації новітніх релігій. Кожна з двох домінуючих деномінацій також намагається чинити тиск на владу, аби обмежити діяльність іншої.

Існує значне міжцерковне протистояння між трьома православними юрисдикціями. Але за винятком інциденту у Маріуполі в квітні 1999 р. (йдеться лише про події другої половини 1998-го – першої половини 1999 р.), суперечності між церквами мали відносно мирний характер.

Центром міжправославних суперечностей є майно, що належало Руській православної церкви до незалежності України, мова богослужіння та визнання зарубіжними релігійними організаціями. Московський патріархат і досі успішно претендує на єдино легітимне представництво Української православної церкви. Київський патріархат скаржить на переслідування місцевої влади у російськомовному Східному регіоні, а Московський – на те, що влада закриває очі на перебирання її церков українськими націоналістами на Заході країни.

Уряд був не в змозі зупинити незгоду між православними і греко-католиками у Західному регіоні, ці дві громади були втягнуті у боротьбу навколо церковної власності у 300 поселеннях. Число таких населених пунктів зменшилося впродовж останніх років.

Із здобуттям Україною незалежності зросли можливості єврейського населення висловлювати свої релігійні й культурні почуття. Відродження єврейського життя в Україні знецінене щорічною 25-тисячною еміграцією в Ізраїль, 18-тисячною – у країни Заходу та 16-тисячним зменшенням єврейського населення внаслідок від'ємної демографічної динаміки. За період, який аналізується в доповіді, розвинулося велике тертя всередині самої єврейської громади. Воно пов'язане із суперечкою про те, яка єврейська організація має бути репрезентантом українського єврейства.

Нетрадиційні християнські деномінації досить швидко зростають після незалежності України і становлять приблизно 2 відсотки населення.

Уряд у цілому дозволяє релігійним організаціям споруджувати приміщення богослужіння і готувати духовенство. Виділяються земельні ділянки під таке будівництво і повертаються колишні церковні споруди. Доповнення до Закону 1991 р обмежило діяльність новітніх, закордонного походження, релігійних організацій. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів скаржилася, що обмеження перешкоджає переміщенню її місіонерів між містами, однак впродовж 1999 р. церковні лідери не повідомляли про подібні труднощі. Від січня до 30 червня 1999 р. Держкомрелігій та його підрозділи видали 5927 дозволів на релігійну діяльність іноземцям, і було щонайменше 8 відмов, але це не повна статистика.

Для утвердження міжконфесійного порозуміння Держкомрелігій сформував у 1996 р. Раду Церков. 6 січня 1999 р. Президент Кучма закликав до єдності православних у Різдвяному посланні, де він також високо оцінив роль Православної церкви.

Однак офіційні особи не зробили адекватних висновків і не застосували Кримінальний кодекс проти тих, хто робить антисемітські заяви.

Релігійні організації мають привілейований статус з питань реєстрації. Згідно із законом, тільки вони можуть претендувати на повернення власності, націоналізованої в радянський період. Причому об'єктом

реституції є тільки культові будівлі й культові обладунки, реституцію іншої церковної власності не врегульовано чинним законодавством.

Усі релігії мають однакові можливості щодо своєї колишньої власності. Проблеми з реституцією виникають не лише через неадекватне законодавство, бюрократичні зволікання, а й у зв'язку з труднощами через відселення тих, хто займає колишню церковну власність.

Хоча захист урядом релігійної свободи для нетрадиційних релігій дещо погіршився в останні роки, 1999 р. було менше повідомлень цих груп про труднощі щодо отримання віз і реєстрації.

У доповіді зазначається, що православні церкви гостро критикують місійну активність нетрадиційних релігій. Підозра до цих релігій виразно висловлюється громадською думкою. Малі реформістські іудейські громади повідомляють про дискримінаційні дії з боку домінуючих ортодоксальних іудейських організацій. Оскільки більшість проблем, пов'язаних з релігійною свободою, стосується відносин між іноземними місіонерами та владою і оскільки близько 60 відсотків закордонних місіонерів є громадянами США, посольство вживає заходів щодо захисту їхніх інтересів у разі необхідності.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 95-98.

Парламентська Асамблея Ради Європи

Рекомендація № 1396 (1999 р.) щодо релігії та демократії

1. Рада Європи, згідно зі своїм статутом, є, по суті гуманістичною організацією. Водночас як охоронець прав людини вона повинна забезпечувати свободу думки, совісті та релігій, як це затверджено у статті 9 Європейської Конвенції прав людини. Вона також має забезпечувати утримання виявів релігії у рамках обмежень, встановлених цією ж статтею.

2. Асамблея вже цікавилася різноманітністю культур релігій в Європі. Їх співіснування і взаємодія значно збагатили європейську спадщину. Зокрема, Асамблея посиляється на Резолюцію 885 (1987) про єврейський внесок у розвиток європейської культури, Резолюцію 916 (1989) про полишені культові споруди, Рекомендацію 1162 (1991) та Розпорядження № 465 про внесок ісламської цивілізації у європейську культуру та Рекомендацію 1291 (1996) відносно культури ідиш.

3. Асамблея також свідомо того, що навіть у демократичних суспільствах усе ще є певна напруженість між релігійними проявами й політичною владою. Багато проблем, перед якими постало сучасне суспільство, мають релігійний аспект: нетолерантні фундаменталістські рухи та терористичні акти, расизм і ксенофобія, етнічні конфлікти; має бути розглянута також статтева нерівність у релігіях. Асамблея вже зверталася до цих проблем у Рекомендації 1202 (1993) про релігійну толерантність у

демократичних суспільствах та у Рекомендації 1222 (1993) з боротьби проти расизму, ксенофобії й нетерпимості. Екстремізм не є власне релігією, а її викривленням. Жодна з великих стародавніх релігій не проповідує насильства. Екстремізм є людським витвором, що збочує релігію з гуманістичного шляху, перетворюючи її на знаряддя влади.

4. Розв'язання релігійних проблем не є справою політики або домагання політичної влади; вони мають поважати визначення прав людини, що їх містить Європейська Конвенція прав людини, та положення закону.

5. Демократія і релігія не обов'язково є несумісними, навпаки. Демократія довела, що вона створює найкращі рамкові умови для свободи совісті, віровиявлення та релігійного плюралізму. У цьому сенсі релігія, з огляду на її моральні та етичні зобов'язання, на цінності, які вона підтримує, її критичний підхід та культурні вияви, може бути дійовим партнером демократичного суспільства.

6. Демократичні держави, секулярні чи пов'язані з релігією, повинні дозволяти всім релігіям, що чітко дотримуються умов, встановлених Європейською Конвенцією прав людини, розвиватися в рівних умовах, а також давати їм можливість віднаходити відповідне місце у суспільстві.

7. Проблеми виникають тоді, коли влада намагається використовувати релігію у власних цілях або коли релігії вдаються до зловживань стосовно держави заради досягнення своєї мети.

8. Багато конфліктів також виникає внаслідок обопільного неучтва, що призводить до формування стереотипів і, врешті-решт, відторгнення. У демократичній системі політики мають обов'язок запобігати тому, щоб уся повнота релігій асоціювалася з тими акціями, що їх здійснюють, наприклад, фанатичні релігійні меншості.

9. Релігійний екстремізм, що заохочує нетерпимість, упередженість та/або насильство, є також симптомом неблагополучного суспільства і загрожує демократії. Оскільки він піддає ризикові громадській устрій, то має бути поборений тими засобами, які перебувають у відповідності із законом, а оскільки екстремізм є виявом недуги суспільства, то його можна подолати лише за тієї умови, що власті переймуться розв'язанням реальних соціальних проблем.

10. Просвіта є ключовим засобом подолання неучтва і стереотипів. Перегляд шкільних та університетських курсів є нагальною справою, що дасть змогу забезпечити краще розуміння різних релігій, релігійні настанови не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігії як сутнісну складову історії, культури та філософії людства.

11. Релігійні лідери могли б зробити значний внесок щодо зусиль, спрямованих на подолання упередженості через свою громадську позицію та вплив на віруючих.

12. Для подолання упередженості й пересудів також необхідний розвиток екуменізму та діалог між релігіями.

13. Тому Асамблея рекомендує, щоб Комітет Міністрів запропонував урядам країн-членів:

I. Гарантувати свободу совісті та релігійних проявів у рамках умов, визначених Європейською Конвенцією прав людини для всіх громадян, зокрема:

а) зберігати релігійний плюралізм, надаючи можливість усім релігіям розвиватися в рівних умовах;

б) сприяти згідно із лімітованими статтею 9 Європейської Конвенції прав людини дотриманню релігійних обрядів та звичаїв, наприклад, стосовно одруження, вбрання, свят (з можливістю відповідного звільнення від роботи) та військової служби;

с) викривати будь-які спроби розпалювання внутрішньо- та міжрелігійних конфліктів для досягнення вузькопартійних цілей;

д) забезпечувати свободу й рівні права на освіту для всіх громадян незалежно від їх релігійних переконань, звичаїв і обрядів;

е) забезпечувати справедливий і рівний доступ до громадських засобів масової інформації для всіх релігій.

II. Сприяти розвитку знань про релігію, зокрема:

а) у межах етичної та суспільно-демократичної освіти підтримувати навчання тому, що релігії є зібранням цінностей, розрізнення яких повинно бути розвиненим серед молоді;

б) сприяти викладанню у школах порівняльної історії різних релігій, наголошуючи на їх походження, подібність деяких їхніх цінностей та розмаїття звичаїв, традицій, свят і т. п.;

с) заохочувати до вивчення історії і філософії релігій та дослідження цих предметів в університетах паралельно з теологічними дослідженнями;

д) співпрацювати з релігійними навчальними установами для введення або підсилення в їхніх курсах аспектів, що стосуються прав людини, історії, філософії та науки;

е) уникати – якщо йдеться про дітей – будь-яких конфліктів між здійснюваним державою навчанням релігії та релігійною вірою сімей, поважаючи їхній вільний вибір у цьому дуже делікатному питанні.

III. Сприяти покращанню відносин з/між релігіями, зокрема:

а) залучати до більш регулярного діалогу релігійних і гуманістичних лідерів для обговорення головних проблем, які постали перед суспільством, що сприятиме врахуванню культурних та релігійних поглядів населення перед прийняттям політичних рішень, залучати релігійні общини та організації з метою підтримки демократичних цінностей і впровадження інноваційних ідей;

- б) заохочувати діалог між релігіями, забезпечуючи можливості для вираження, обговорення й зустрічей між представниками різних релігій;
- с) сприяти регулярному діалогу між теологами, істориками та філософами, а також представниками інших галузей знання;
- д) розширювати і зміцнювати партнерські відносини між релігійними общинами й організаціями, зокрема з тими, у яких глибокі соціальні та етичні традиції серед місцевого населення в соціальній, благодійницькій, місіонерській, культурній та освітній сферах.

IV. Сприяти культурним і соціальним виявам релігій, зокрема:

- а) забезпечувати рівні умови для утримання, збереження культових споруд, іншого майна всіх релігій як невід'ємної частини національної і загальноєвропейської спадщини;
- б) сприяти тому, щоб пусті релігійні споруди надалі використовувались у такий спосіб, що в міру можливостей враховував оригінальне призначення їхнього спорудження;
- с) зберігати культурні традиції та різні релігійні свята;
- д) заохочувати соціальну й милосердницьку працю, що здійснюють релігійні громади та організації.

14. Асамблея також рекомендує Кабінетові Міністрів

I. Закласти в основу його проектів щодо демократично-громадянської освіти та викладання історії вказівки для впровадження їх в освітні програми, що містяться в пунктах 13. П. а, б цієї Рекомендації.

II. Продовжити створення умов для загальноєвропейської зустрічі представників різних релігій.

Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – К., 2000. – С. 98-101.

Наукове видання

**Елла Володимирівна Бистрицька,
Іван Степанович Зуляк**

**ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ:
ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ
І МАТЕРІАЛІВ**

Обкладинка Лілії Шпак

Підписано до друку 19.02.2003 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 30,46. Облік.-видавн. арк. 38,67. Зам. № 27.

СМП «Астон» м. Тернопіль
вул. Гайова, 8 тел. (0352) 22-25-60, 22-71-36

Віддруковано в ТОВ «Гал-Друк». м. Тернопіль вул. Гайова, 8
Зам. 29-А.